

ARTI FUNDAMENTALE ALE CULTURII ROMÂNE

ărți fundamentale

ărți fundamentale

ărți fundamentale

ărți fundamentale

ărți fundamentale

ărți fundamentale

ărți fundamentale

ărți fundamentale

ărți fundamentale

ărți fundamentale

ărți fundamentale

ărți fundamentale

ărți fundamentale

ărți fundamentale

ărți fundamentale

ărți fundamentale

ărți fundamentale

ărți fundamentale

ărți fundamentale

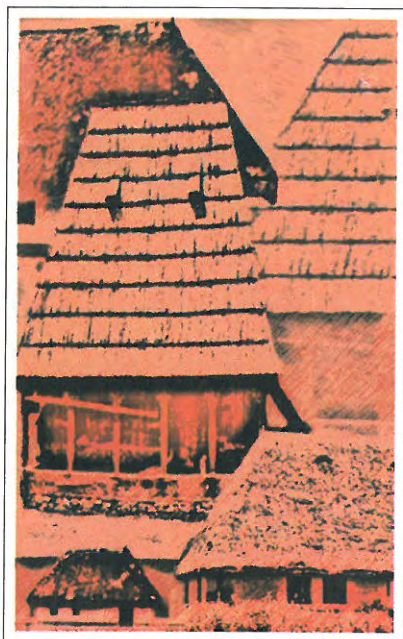
ărți fundamentale

ărți fundamentale

SATELE DEVĂLMAȘE

VOLUMUL II

HENRI H. STAHL

SOCIOLBUC

EDITURA CARTEA ROMÂNEASCĂ

*Cum anunță și titlul,
colecția aceasta, de mult
devenită vital necesară,
își propune să publice
operele de interes esențial
din spațiul culturii românești.
Ea va înseria, într-o
cadență bine gândită,
cele mai importante cărți
de literatură, sociologie,
filosofie, etnologie și
politologie românească.
Cititorul e invitat să caute
aceste volume care, treptat,
vor constitui o impunătoare
bibliotecă a nestematelor
spiritualității naționale.*

CONTRIBUȚII LA STUDIUL
SATELOR DEVĂLMAȘE ROMÂNEȘTI

Volumul II

CĂRȚI FUNDAMENTALE ALE CULTURII ROMÂNE

Coperta:
Cătălin Popa

Colecție inițiată, coordonată și finanțată de
Fundatia SOROS pentru o Societate Deschisă,
România

© Paul H. Stahl și Alexandru H. Stahl
Ediția I a apărut în 1959, la Editura Academiei RPR.

ISBN 973 - 23 - 0644 - 0 (seria completă)
973 - 23 - 0646 - 7 (vol. II)

Redactor: Donca Teodorescu
Tehnoredactor: Florentina Preda
Corector: Aristița Cios

Culegere și tehnoredactare computerizată:
EDITURA REMEMBER srl.

HENRI H. STAHL

CONTRIBUȚII LA STUDIUL
SATELOR DEVĂLMAȘE
ROMÂNEȘTI

Ediția a doua, revăzută

Volumul II

STRUCTURA INTERNĂ A
SATELOR DEVĂLMAȘE LIBERE

Studiu introductiv și
ediție îngrijită de
Paul H. Stahl

Cartea Românească
1998

SOCIOLBUC

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

CONTRIBUTION TO THE
JOURNAL OF THE
SOCIETY OF AMERICAN
HISTORIANS

EDITED BY
WILLIAM H. SAWYER

CUPRINS

PARTEA ÎNTÂI

Considerații generale asupra structurii interne a satelor devălmașe	11
- Nașterea satelor devălmașe, etapă în procesul de teritorializare a unor obști străvechi, 11	
- Sate „arhaice” și sate „evolute”, 13	
- Premisele sociale ale devălmășiei, 15 • a) Condiționarea tehnică a devălmășiei, 15 • b) Condiționarea demografică a devălmășiei, 17 • c) Influența hotărâtoare a modului de producție asupra devălmășiei satești, 21 • d) Antagonisme sociale în sânul obștei satești libere, 22 • e) Reflectarea antagonismelor sociale în forma unor sisteme juridice, 24	

PARTEA A DOUA OBȘTILE SĂTEȘTI

<u>Capitolul I:</u> Obștea, ca organ colectiv de autoadministrare al satelor devălmașe	29
- Caracterizarea satelor devălmașe prin obștea lor, 29	
- Problema „democrației primitive”, 30	
- „Sat” și „stat”, „obște satească” și „comună administrativă”, 31	
- Forma socială proteică a „obștei”, 35	
- Înțelesurile multiple ale cuvintelor „sat” și „obște”, 36	
<u>Capitolul II:</u> Organizarea internă a obștei	39
- Reguli de adunare în obște, 39	
- Reguli de votare în adunarea obștească, 41	
- Mandatarii obștei și funcționarii satești, 42 • a) Caracterul limitat și oricând revocabil al mandatelor satești, 42 • b) Transformarea aleșilor satești în funcționari satești, 43 • c) „Aleșii” satelor, oficializați prin <i>Regulamentele Organice</i> , 44 • d) Tradiția satească despre „aleșii” satului, 48 • e) Situația specială a preotului în obște, 52	
- Drepturile de amestec ale obștei în gospodăriile obștenilor, 53 • a) Dreptul de a interzice și de a muta stăpânirile locuiești, 53 • b) Dreptul asupra cetașilor, 56	
- Drepturile patrimoniale directe ale obștei asupra hotarului satesc, 59 • a) Dreptul de autorizare prealabilă și de donație a ținurilor private, 59 • b) Dreptul de a proceda la distribuirea colective de teritorii satești, 61 • c) Dreptul satului de a se vinde pe sine însuși, cu sau fără oameni, 65 • d) Dreptul de protimis al obștilor clăcășești, 66	

- Îndatoririle obștilor față de stat, 68 • a) Plata birului prin cislă, 68 • b) Răspunderea penală solidară a satului, 71
- Drepturile de judecată locală ale obștilor, 72 • a) Obștea ca martoră și instanță de autentificare a tranzacțiilor individuale, 72 • b) Obștea ca instanță de judecată locală, 75
- Drepturile obștei de a sta în instanță, 79 • a) Rostul obștilor în materie de hotărnicie, 79 • b) Obștile corespundează oficial cu organele de stat, 83 • c) Recunoașteri legale ale realității sociale a obștei, 85 • d) Dreptul de a sta în judecată, 87 • e) Citarea în justiție a obștilor, 87 • f) Obștile prezentându-se în masă în fața judecăților, 90
- Regimul special al sloboziilor, 92

PARTEA A TREIA

SATUL DEVĂLMAȘ DE TIP ARHAIC

Capitolul I: Considerații generale 97

- Caracterul „familiar” al satelor noastre devălmașe, 97
- Formele de disoluție ale organizațiilor gentilice, 98
- Precizarea câtorva elemente teoretice ale problemei, 99

Capitolul II: Organizarea internă a gospodăriilor familiale 101

- Familii „simple” și familii „lărgite”, 101
- Caracterul devălmaș al gospodăriei familiale, 103
- Înzestrarea, ca procedeu normal de trecere succesorală a averilor familiale, 105
- Privilegiul ultimogeniturii masculine, mod patriarhal de asigurare a bătrâneții, 108
- Analiza unor cazuri concrete, 109
- Endogamia și neînzestrarea cu pământ a fetelor, 116
- Ginerirea pe curte, 117
- Sistemul onomastic familial, 118
- Rudenia spirituală din nașie, 125 • a) Seria actelor rituale constituind nașia, 126 • b) Alcătuirea grupului nașilor, 127 • c) Abateri, 128 • d) Alcătuirea grupului finilor, 129 • e) Exemplificări individuale, 130 • f) Natura rudeniei spirituale din nașie, 137 • g) Relații sociale derivând din nașie, 138
- Organizarea pe neamuri a stranelor din biserică și cimitir, 138

Capitolul III: Organizarea internă a cetelor de neam 143

- Regula demografică a formării „cetelor de crâng”, 143
- „Crângurile”, forme larvare de „ceată”, 145
- Conștiința de neam a „cetelor-crânguri”, 147
- „Umblarea pe bătrâni” de tip I (restrânsă în interiorul cetei), 148
- Conflicte cu grupe sociale nebăștinașe, 154 • a) Neamuri străine pătrunse pe teritoriul confederal vrâncean, 154 • b) Situații confuze pe linia de contact dintre sate, 160

Capitolul IV: Drepturile devălmașe ale familiilor băștinașe 164

- Regimul juridic al devălmășiei absolute. Folosirea directă a pădurii, izlazului și apelor, 164
- Regimul juridic al stăpânirilor locurești, 166 • a) Stăpâniri locurești deschise „din pădure verde”, 167 • b) Stăpâniri locurești cuprinse „din pașiște”, 169 • c) Stăpâniri locurești născute prin lucrări de amenajare a apelor, 169

- Transformarea în „ocină“ a stăpânirilor locurești, 171 • a) Procedee magice de constituire a ocinilor, 171 • b) Răscumpărarea stăpânirilor locurești față de obște, 173 • c) Scoaterea din aruncătoare a stânjilor înfundați, 177

Capitolul V: Dezagregarea devălmășiei absolute 180

- Aplicarea abuzivă a devălmășiei absolute, 180 • a) Închideri abuzive din izlaz, 180 • b) Taieri abuzive din pădure, 183
- Încercări de plafonare a drepturilor de folosință, 184
- Aspecte moderne ale devălmășiei absolute, 189 • a) Contactul cu societățile anonime forestiere, 189 • b) Codul silvic din 1910 și atitudinea sa față de devălmășie, 193 • c) Lipsa unei doctrine juridice despre devălmășie, 196 • d) Interpretări jurisprudențiale ale devălmășiei absolute, 198 • Analiza unui caz concret: afacerea Piatra Secuiului, 204

PARTEA A PATRA

SATUL DEVĂLMAȘ EVOLUAT DE TIP „UMBLĂTOR PE BĂTRÂNI“

Capitolul I: Caracterizare generală 211

Capitolul II: Procesul de pătrundere în obște a nebaştinașilor 214

- Lupta pentru menținerea nebaştinașilor într-o situație socială de inferioritate, 215 • a) Dijmașii vremelnici, 215 • b) Dijmașii statornici, 215 • c) Clăcașii din satele libere, 216
- Străini tolerați ca atare în sânul obștei, 221 • a) Ciobanii ungureni, 221 • b) Meșteșugari, argați și năimiți, 223
- Străini, arendași ai averilor obștești, 224 • a) Arendarea averilor devălmășe, 224 • b) Tehnicile acțiunii de acaparare folosite de arendași, 225
- Străini pătrunși în obște ca membri cu drepturi depline, 226 • a) Obținerea indigenatului sătesc prin înrudire efectivă, 226 • b) Pătrunderea în obște pe calea înrudirilor simulate, 230 • c) Indigenatul de cumpărătoare, 231
- Vânzarea de „locuri“ și vânzarea „pe funii“, 235

Capitolul III: Procesul de formare a umblării pe bătrâni de tip II (de caracter sătesc, cu lotizare generală, pe funii) 237

- Folosirea violenței de către acaparatorii locali, 237
- Scindarea obștei, inițial omogene, în sub-cete adverse, 239
- Acțiunea de compartimentare parțială a teritoriului sătesc prin determinarea unor „racle“ interioare, 242 • a) Caracterele originale ale regimului juridic de stăpânire pe sumă de stânjani, 242 • b) Tehnicile agromensurale ale lotizărilor egalitare, 243 • c) „Racla-răboj“ și „lotul-matcă“, 245 • d) Procesul de inegalizare a loturilor din cuprinsul raclei, 246 • e) Procedeele de calculare genealogică a loturilor din raclă, 246 • f) Tehnica agromensurală a „spitei de neam“, 247
- Acțiunea de compartimentare, pe „funii“, a întregului trup de moșie, considerat ca o singură raclă, 248
- Înțelesul termenului de „alegere“, 249 • a) Tehnica de „alegere“ a moșiilor, 250 • b) Tehnica „stânjilor-masă“, 253 • c) Alegerea deosebită a vetrelor de sat, 255 • d) Alegeri parțiale ale moșiei, 256
- Acțiunea de compartimentare a trupului de moșie pe mai multe racle, 258
- Problema „stânjilor înfundați“, 259
- Problema determinării „bătrânilor“, 263
- Lupte sociale pentru stabilirea numărului de bătrâni, 265

Capitolul IV: Procesul de formare a umblării pe bătrâni de tip III
(de caracter sătesc, cu proporționalizarea veniturilor) 269

- Extinderea proporțiilor inegale de la o rădă la alta, 269
- Transformarea „spiței de neam” în „spiță de hotar”, 272
- Tehnica tradițională a spițelor de neam, 274
- Tehnici judecătorești contemporane de ridicare a spițelor, 281
- Alte procedee de calcul, negenealogice, a cotelor-părți inegale, 288 • a) Proporționalitatea loturilor, potrivit „banilor birului”, 288 • b) Inegalizarea directă a drepturilor de folosință, 290 • c) Inegalizarea directă a drepturilor la veniturile obștești, 292
- Forma complet dezvoltată a umblării pe bătrâni, 296
- Procedee moderne de calculare a drepturilor abstracte, 298

Capitolul V: Analiza câtorva cazuri concrete 303

- Obștea moșnenilor orășeni câmpulungeni, 303 • a) Forma ei inițială de tip vrâncean, 303 • b) Apariția celor 44 de moși pe care umblă Câmpulungul, fenomen contemporan, 310
- Obștea satului Dragoslavele – un alt exemplu de disoluție, în forma umblării pe 22 de moși și jumătate, a unei devălmășii inițial absolute, 315
- Un exemplu de obște orășenească, negenealogică: Bârladul, 320

Note 325

PARTEA ÎNTÂI

**CONSIDERAȚII GENERALE
ASUPRA STRUCTURII INTERNE
A SATELOR DEVĂLMAȘE**

1957

CONSTITUTIONAL HISTORY
OF THE UNITED STATES
A HISTORY OF THE
UNITED STATES

CONSIDERAȚII GENERALE ASUPRA STRUCTURII INTERNE A SATELOR DEVĂLMAȘE

N așterea satelor devălmașe, etapă în procesul de teritorializare a unor obști străvechi. Materialul de informație de care dispunem, atât istorico-documentar, cât și obținut pe calea anchetei directe, de teren, a surprins satele devălmașe în forme de foarte înaintată soluție. Despre satele „primitive” de la noi din țară nu avem informații.

Plecăm, totuși, de la ipoteza că satele pe care le cunoaștem sunt continuarea unor organizații sociale anterioare, cu caracter primitiv. Câteva motive ne fac să adoptăm această poziție teoretică.

Nadăduim că în mintea cititorului a rămas încă vie imaginea confederărilor de sate analizate în volumul I, al căror exemplu tipic era „Vrancea toată”, obștea de ocol a tuturor celor paisprezece obști sătăști tradiționale din acel arhaic colț de țară.

Credem, de asemenea, că este tot atât de prezentă și concluzia că o astfel de confederare de ocol nu poate fi explicată prin simplista ipoteză a creșterii enorme a unei familii dintr-un singur prolific descălecător.

Formațiunile sociale ale obștilor de ocol – dacă renunțăm la poezia legendelor – vădesc o problemă cu mult mai gravă, mai amplă, având rădăcini istorice și implicații sociale cu mult mai adânci: este vorba de organizații cvasi-statale, relativ independente, în opoziție față de domnie, care nu se vor fi putut naște decât înainte de formarea statelor noastre autohtone și care aparțin, ca atare, ciclului de probleme ridicate de „voievodate” și „cnezate”.

Din acceptarea acestei teze decurg consecințe importante. Într-adevăr, confederările de sate implicau existența unor sate intrând în confederație. E firesc, deci, să socotim aceste sate devălmașe piese unitare componente ale marilor confederări ale obștilor de obști, ca fiind niște fenomene de același ordin, adică tot niște formațiuni sociale preexistente organizărilor noastre statale.

Înlăturăm, deci, de la început orice teorie care ar postula „originea” relativ recentă a lor.

De altfel, toate schemele sociologice care admit „începuturi” de viață socială, chiar dacă nu sub forma de-a dreptul naivă a „robinsonadelor”, sunt lipsite de orice valoare. Putem considera drept o regulă generală afirmația că orice viață socială este o continuare, în condiții schimbate, a unei alte vieți sociale, mai vechi. De când putem urmări în trecut istoria omenirii, îi găsim pe oameni constant organizați în forme sociale. Dacă este adevărat că formele vieții sociale se află într-o neconținută schimbare, este tot atât de adevărat că societatea umană, ca atare, este continuă.

Există, desigur, catastrofe istorice: un grup social poate fi robit, jefuit, alungat de pe teritoriul său; dar atâta vreme cât el nu este distrus materialmente, prin masacrarea totală a populației lui, grupul uman continuă a trăi ca grup. Generație după generație, oamenii se perindă unii dintr-alții, atât biologic, cât și social. Biologic, viața de azi nu e decât continuarea, niciodată întreruptă, a unei vieți anterioare. Societatea de astăzi e capătul de dezvoltare al unor relații sociale care dăinuiesc neîntrerupt de la apariția omului pe pământ.

În speță, nu credem că poate fi pusă la îndoială, în mod serios, afirmația că, în vremea fundării primelor noastre state autohtone, populația țărilor noastre nu s-ar fi aflat organizată într-o oarecare formă de viață socială; măcar că nu cunoaștem amănuntele ei, avem, totuși, certitudinea că o asemenea organizație exista. Și, în liniile ei mari, o și putem ghici. Populația locală nu putea fi decât „teritorializată” – adică așezată statornic pe anume teritorii care nu puteau fi decât teritorii sătești – etapă finală a unui vast proces anterior de dizolvare a unor organizații gentilice.

Satele noastre trebuie, așadar, considerate a avea origini extrem de vechi.

Aceasta nu înseamnă că negăm posibilitatea unor creări târzii de sate noi. Slobozii și colonizări se pot întâlni de-a lungul întregii noastre istorii, până în veacul nostru. Dar fenomenul creării de sate noi nu trebuie să ne inducă în eroare. Un sat nou nu este un început de viață socială. Satele noi se ivesc în anume context social; ele sunt produsul unei anume vieți sociale anterioare și au drept model sate preexistente.

Chiar dacă găsim, deci, dovedite documentar sate care sunt „creația” unui descălecător oarecare și oricât am lungi de mult lista „fondatorilor” de sate dovediți documentar ca atare, tot nu vom putea trage

concluzia că așezările din țările române s-au format, ca regulă generală, prin mecanismul social al fundării de sate.

Ar fi absurd să considerăm țările române drept o vastă slobozie, populată inițial cu un număr restrâns de „fondatori”, câte unul de fiecare sat, așezându-se izolat, pe rețeaua viitoarelor sate.

Orice fundare de sate se face în complexul unor realități sociale pre-existente, cărora li se integrează. Ceea ce e de studiat, deci, în primul rând, nu e fenomenul creării de sate noi, ci acest complex social; nu fenomenul izolat și accidental, ci fenomenul de bază pe care-l constituie ansamblul vieții sociale.

Această concluzie logică este, pe de altă parte, confirmată prin documentația istorică de care dispunem și care ne arată fără putință de tăgadă că cele mai vechi obști sătcești cunoscute istoric se aflau prinse într-un proces social de disoluție destul de înaintat.

Nici un document istoric nu ne informează asupra fundării satelor comunist-primitive, ci toate se referă la lenta lor dispariție.

Studierea acestui proces de disoluție aruncă o lumină indirectă și asupra unor epoci anterioare, căci, dacă stabilim care sunt condițiile sociale care au dus la disoluția colectivităților sătcești, implicit tragem concluzia că aceste colectivități nu se vor fi putut forma decât într-o fază în care nu apăruseră încă acele condiții sociale care au dus, ulterior, la dezagregarea lor. În această analiză a proceselor de disoluție, contribuția pe care o poate aduce cercetarea lor directă constituie un capitol deosebit de prețios.

Sate „arhaice” și sate „evolute”. În analiza proceselor de disoluție a satelor devălmașe vom folosi o schemă teoretică de tipologizare care constă în seriarea diverselor lor aspecte în două tipuri: pe unul îl vom denumi „arhaic”, pe celălalt, „evoluat”.

Cu ajutorul tipului „arhaic”, vom scoate în relief elementele care concură la menținerea satului devălmaș; prin tipul „evoluat”, dimpotrivă, vom insista asupra elementelor care duc la disoluția lui.

Satul arhaic este un sat cu o obște democratică egalitară, vag colorată gerontocratic și cu o populație omogenă alcătuită exclusiv din băștinași, formând o singură „ceată” închisă nebaștinașilor, folosind trupul de moșie în „devălmășie absolută”, prin „stăpâniri locurești” și, excepțional, „pe sumă de stânjeni”, pe baza unei economii naturale, dominată de „folosirea” prin muncă directă a pământului, în tehnicile primitive ale defrișărilor și destelenirilor permanente.

Satul evoluat, dimpotrivă, pe măsura pătrunderii capitalismului, e un sat cu o obște înlăuntrul căreia s-au produs diferențieri de avere, cu drepturi inegalitare, expresie a unei populații scindate în cete multiple și categorii sociale diverse, cei bogați începând să-i domine pe ceilalți membri, cu interese antagonice, puternic invadată de nebaștinași

și acaparatori locali, care își întemeiau drepturile nu pe băștinășie, ci pe contracte, ducând o aprigă luptă socială pentru acapararea „veniturilor” și a fondului de teren vălmaș, pe baza unei economii de schimb și a unor tehnici de lucru permițând exploatarea an de an a aceluiași terenuri. În obște, deveneau tot mai accentuate relațiile de exploatare, iar distribuțiile egalitare ale pământului începeau a se face din ce în ce mai rar, până au dispărut cu totul, în favoarea proprietății private.

Aceasta nu înseamnă că vom putea întâlni aievea cele două tipuri sociale, în forma lor teoretică pură. Dimpotrivă, trecerea de la un tip la altul este treptată. Nu exista sat arhaic care să nu aibă și elemente inegalitare, după cum nu existau nici sate evoluate care să nu păstreze rămășițe de egalitarism. Ceea ce distingea un tip de altul era numai predominanța unor elemente asupra altora, ponderea lor diferită, ceea ce, totuși, la un moment dat, dădea naștere la două fenomene sociale, pe care suntem datori să le deosebim.

Aceste două tipuri reprezintă, după părerea noastră, două faze decurgând una din alta: vom căuta să arătăm care sunt condițiile și modalitățile de trecere graduală de la un tip la altul, care constituie, de fapt, procesul lor social de disoluție.

Pentru a ușura urmărirea analizelor de amănunt ale celor două tipuri de sate devălmașe, vom schița o vedere de ansamblu asupra premiselor tehnice și sociale ale devălmășiei, care explică dăinuirea și dispariția satelor devălmașe. Vom vedea că acest proces de dizolvare are loc pe două căi deosebite:

– o primă cale este *lentă și de natură economică*, reprezentată prin fazele succesive de dezvoltare a capacității tehnice de producție și de transformare a condițiilor economice generale, provocate prin trecerea la producția capitalistă de mărfuri, evoluție care sparge obștea satului în gospodării autonome, transformă devălmășia în proprietate individuală și dă naștere unor categorii sociale cu interese antagonice – la o stratificare socială în bogați și săraci;

– o a doua cale (pe care o vom analiza în volumul III) este *violentă și extraeconomică* și constă în acțiunea pe care o duc clasa boierească și statul ei pentru a reduce țărănimea în situația de aservire și a distruge vechea ei organizare în obște.

Atât pe o cale, cât și pe alta, obștea țărănească dispare în forme infinite de variate, potrivit îmbinărilor nesfârșite dintre cele două linii de dezvoltare – economice și extraeconomice – mai sus schițate.

Disoluția satelor devălmașe trebuie să fi fost destul de înaintată încă din epoca întemeierii statelor noastre: o clasă boierească nici nu se putea naște și menține dacă nu ar fi avut baza socială și economică a satelor aservite. Într-adevăr, documentația istorică ne arată, indubitabil, existența unei țărănimi aservite încă de la formarea domniei. Dar, alături de satele aservite, știm că existau și au continuat să existe, în condiții de masă, până în veacul nostru, și sate libere.

Procesul de maturizare economică internă și de cucerire boierească nu era, deci, terminat nici până după șase veacuri de la întemeierea statelor noastre. Satele devălmașe libere trebuie considerate, deci, și din acest motiv, ca fiind născute anterior domniei. Ele nu s-au putut naște după ce clasa boierească își întemeiasse statul, ci au putut doar dăinui, mai mult sau mai puțin depline, în ciuda clasei boierești și a statului.

Ceea ce întărește această concluzie e faptul, pe care-l socotim hotărâtor, al naturii devălmașe a satelor aservite. Analiza socială a satului dependent ne va arăta că și el era, în fond, tot un sat devălmaș, deși căzut în stăpânirea unui senior.

Satele devălmașe pot fi categorisite, deci, nu numai în sate „arhaice” și „evolute”, ci și în sate „libere” și „aservite”. Prezența seniorilor în satele devălmașe aservite dă naștere unor situații atât de specifice față de ceea ce întâlnim în satele libere, încât ele trebuie studiate deosebit.

În volumul de față, vom analiza acele aspecte ale satelor devălmașe care sunt comune atât satelor libere, cât și celor aservite, precum și aspectele caracteristice doar satelor libere, urmând ca un al treilea volum să fie închinat analizei trăsăturilor originale, specifice existenței în același sat devălmaș a țăranilor și a boierilor.

Premisele sociale ale devălmășiei. Pentru a urmări procesele sociale de disoluție a satelor devălmașe, e necesar să distingem categoriile de elemente care intră în complexul problemei. Le vom schița, rezumând, în felul acesta, și concluziile la care vom ajunge.

a) *Condiționarea tehnică a devălmășiei.* Din studiul tehnicilor de producție analizate în partea a treia a volumului I, a rezultat că elementele pe care se întemeiau satele devălmașe erau următoarele:

- *pădurea*, folosită, până în epoca exploatarei capitaliste, printr-o tehnică mai mult decât primitivă, în care domina culesul din natură; masivele forestiere, fiind practic infinite față de nevoile și capacitățile tehnice ale populației, nu constituiau un bun menit a fi apropiat individual; abia după transformarea lemnului în marfă pădurea va începe a juca un rol mai însemnat în procesul de disoluție a satelor;

- *poienile*, în schimb, naturale sau artificiale, au putut fi exploatare, de mult timp, prin apropiere temporară în cazul runcurilor cu iarbă și al curăturilor agricole săpate, fie pe o mai lungă durată, în cazul gropilor de cosire și al prisăcilor; teritorial, în structura economică a trupurilor de moșie, ele se înfățișează ca niște ochiuri de lumină presărate ici și colo prin pădure, unele cu caracter mutător, altele permanente; soarta lor finală este dispariția, sub acțiunea unor defrișări totale și prin interzicere, pădurea fiind pusă sub un regim de apărare silvică;

- *izlazul*, folosit în tehnica păscutului liber, sub pază sau în îngrijiri temporare, apare ca un teren al tuturor, pe care nu poartă nici o stăpânire particulară, decât cea nomadă a „mutărilor” și „închisorilor”;

- *fânețele*, în schimb, au un caracter de durată, în special atunci când în cuprinsul lor se instalează o „odaie“ statornică; teritorial, forma lor este tot aceea a unor insule rotunde, diseminate ici și colo pe izlaz;

- în *gropile de cosire* – suprasolicitate datorită calităților lor excepționale –, apare și forma teritorială a lotizărilor, a „delnițelor de fân“, geometric trasate în cuprinsul unei racle și stăpânite ereditar;

- *locurile de agricultură* în câmpul virgin au și ele forma inițială a unor ogoare insulare, diseminate pe câmpie și de caracter mutător, atâta vreme cât tehnica dominantă este cea a deștelenirilor permanente; o dată cu apariția plugului în locul sapei, forma lor tinde să devină pătrată, în locurile suprasolicitate procedându-se la o lotizare agrimensurală în cuprinsul unor țarini statornice, închise cu gardul colectiv al țarinii; pe măsură ce tehnica agricolă se dezvoltă, deștelenirea permanentă este părăsită și înlocuită cu diversele tehnici succesive ale moinei, care duc, până la urmă, la posibilitatea punerii în exploatare a aceluiași teren agricol an de an;

- *locurile cu destinație economică specializată* – de pildă prisăcile, vilele, livezile de pomi, grădinile de legume –, întocmai ca și morile, pivele, dârstele, iazurile și, în special, casele de locuit, au de la început o deplină statornicie, fie că sunt împrăștiate pe trupul de moșie, fie că sunt organizate în complexe colective: „popoare“, „ogrzăzi“, „grădini“ sau „vetre de sat“.

În linii mari, privind problema din punctul de vedere tehnic al statorniciei exploatărilor culturale pe un același teren, distingem un proces progresiv de dezvoltare a capacităților tehnice agricole, care, încetul cu încetul, permite punerea în valoare a aceluiași loc an de an.

Acest proces de dezvoltare a capacităților tehnice nu atinge simultan același nivel pe toate zonele culturale ale terenului.

Putem deosebi, deci, în cuprinsul unui trup de moșie, două categorii de terenuri:

- zona I, constituită din terenuri puse în exploatare doar prin activități de folosință temporară;

- zona II, în care terenurile sunt puse în exploatare permanentă, an de an.

Exemplul tipic pentru zona I este de considerat a fi pădurea, iar pentru zona II, via.

În perspectiva dezvoltării generale a satului, constatăm o graduală mărire a zonei II în defavoarea zonei I, atât ca suprafață, cât și ca pondere economică.

Prin defrișări masive, prin deșteleniri de mare întindere, prin constituirea de racle de fân și țarini agricole lotizate, zona II sporește neconținut. Este ca o cumpănă care s-ar descumpăni încetul cu încetul, de la o fază la alta: în satul arhaic, dominantă e zona I, pe când în satul evoluat dominantă este zona II.

Acest fapt are consecințe importante cu privire la structura și organizarea economică a trupului de moșie: forma de organizare interioară a satelor va fi diversă, potrivit întinderilor pe care le au, proporțional, unele față de altele, zonele I și II.

Și din punct de vedere juridic, creșterea zonei II în dauna zonei I are consecințe. Pe măsură ce exploatarea devine statornică, sporesc și delimitările interioare în cadrul suprafețelor devălmașe, iar modurile de stăpânire se schimbă. Terenurile din zona I, exploatare temporară, vor cunoaște un mod de stăpânire temporară, pe când cele din zona II vor avea un caracter de durată, tinzând a deveni ereditare. În momentul în care zona II devine predominantă, principiile generale pe baza cărora este organizat întregul sat vor deveni și ele ereditare.

Cu alte cuvinte, pe măsură ce viața economică se dezvoltă, avem și o dezvoltare paralelă a principiilor juridice dominante. Zona II forma baza dezvoltării unei categorii sociale de acaparatori locali. Creșterea zonei II și cea a categoriei sociale de acaparatori locali erau simultane și însoțite de dorința de a se proceda la lotizări și a se trece la o stăpânire de lungă durată, părăsindu-se vechiul sistem juridic al devălmășiei originare, care consta în folosirea nereglementată și egalitară a bunurilor comune, în favoarea unui sistem inegalitar.

Progresul tehnicilor forestiere, pastorale și agricole, care favorizează apropierea statornică a pământului, este o condiție necesară a noului mod de stăpânire, dar nu este o condiție suficientă.

b) *Condiționarea demografică a devălmășiei.* Un element care joacă un oarecare rol în procesul de disoluție a satelor devălmașe este și cel demografic, care are adesea efecte simțite.

În general, grupul social format din asocierea gospodăriilor familiale în cuprinsul unei singure obști satești este caracterizat prin volumul său foarte restrâns.

Un sat devălmaș nu poate funcționa normal, de altfel, decât cu un număr mic de obșteni. Aceasta din mai multe pricini care trebuie subliniate.

În primul rând, e vorba de necesitatea de a-i aduna în consfătuire pe toți membrii majori ai obștei, pentru a dezbate și hotărî toate problemele patrimoniale ce interesează colectivitatea. De îndată ce numărul acestor oameni este prea mare, convocarea, adunarea, purtarea dezbaterilor și luarea hotărârilor devin greoaie și, până la urmă, cu neputință. Grupul este silit să se scindeze în adunări multiple, mai mici, satul însuși desfăcându-se în „coturi“.

Dar sunt și alte pricini care limitează volumul demografic al satului. Există o serie de considerente de natură tehnico-economică, limitând nu numai populația, ci și întinderea teritorială a satului.

Izlazul și cosirea pot fi, evident, oricât de întinse. În tehnica forestieră și pastorală folosită de săteni, nu este absolut necesar ca toată pădurea și tot izlazul să fie puse în valoare. Ca atare, nu este anormal

faptul că pădurea și izlazul ar avea o întindere cu mult mai mare decât ar fi necesar pentru acoperirea nevoilor satești. Surplusul constituie o rezervă, necesară în momentul în care satul este silit să roiască.

În schimb, terenurile de agricultură nu pot fi prea îndepărtate de vatra satului. Drumul de la casă la locul de arătură are o limită peste care nu este economic să se treacă. Pe de altă parte, moravurile agricole și pastorale, născute din necesități imediate, îi sileau pe gospodari să se asocieze în cuprinsul anumitor „racle“, cuprinzând ogoare sau fânețe, înconjurată de gardurile țarinei, lotizate și distribuite egalitar îndreptățiților din sat. Numărul participanților la o asemenea raclă nu putea fi nici el prea mare. Lotizarea suprafeței, distribuția loturilor, lucrările de înconjurare cu garduri, toate presupun o limită de suprafață care nu poate fi depășită.

În sfârșit, moravurile pastorale, născute tot din necesități tehnice imediate, îi sileau pe oameni să se asocieze în vederea formării turmelor comune și a stânilor, care, de asemenea, nu puteau depăși un anumit număr de animale, deci un anumit număr de gospodării.

Toate aceste împrejurări conduc la mărginirea satelor până la un volum foarte modest al populației, corespunzător capacităților tehnice de punere în valoare a terenului.

Care era volumul demografic al satelor noastre vechi? Fiind vorba de creațiuni sociale spontane, nereglementate legal și nesupravegheate de către organe de stat, nu dispunem de informații documentare directe în această privință.

Unele documente moldovenești referitoare la crearea unor sate „în pustie“, deci a unor sate-colonii, de către boieri antreprenori de colonizări, fixează numărul acestora la 20 de case¹ sau la 40 de case².

Această limită de 20 sau 40 de case reprezintă, desigur, o indicație prețioasă cu privire la volumul de populație al satelor aservite.

Ea poate fi coroborată cu informațiile ce pot fi extrase din actele de vânzare ale satelor libere din Țara Românească. Aceste sate, în anume epocă istorică, obișnuiesc a se vinde ca „rumâni“. Unele dintre ele enumeră nominal pe vânzătorii care alcătuiesc „satul tot“, dându-ne astfel indirect informații despre volumul populației satești. Vom avea prilejul să le analizăm deosebit și vom vedea că din ele rezultă aceeași concluzie a populației extrem de reduse a vechilor noastre sate.³

Pe de altă parte, aceste sate sunt răsfirate, ceea ce dă de lucru administrației de stat, dornică să-și aibă birnicii mai la îndemână, strânși în sate ceva mai adunate.

Astfel, la 15 iunie 1719, în timpul ocupației Olteniei de către austrieci, se încheie la Sibiu un protocol al administrației oltene, prin care se hotărăște „să cheme oamenii din păduri“ (*in pagos ubi ecclesiae sunt*), specificându-se că satele respective nu trebuie să fie mai mari de 100 de case și nici mai mici de 25, adică având o populație între 400 și 100 de locuitori.⁴

De când încep a fi făcute recensăminte la noi în țară, informațiile cu privire la volumul satelor cresc ca număr. Astfel, conscripția virmon-tiană din 1721 confirmă faptul că, în acea epocă, satele din Oltenia erau extrem de mici și anume satele libere megieșești erau mai mici decât cele aservite.⁵

O analiză statistică executată în continuare pe diversele noastre recensăminte ne-ar arăta că, în paralel cu populația totală a țării, crește nu numai numărul, ci și mărimea satelor. Totuși, satele au continuat să rămână mici, mai ales în zonele de veche împopulare, sate mai mari apărând numai în zonele de recentă împopulare, spre sudul țării, de-a lungul Dunării.

Nu putem intra în amănuntele problemei, care depășesc sfera de preocupări a lucrării de față. Semnalăm numai, ca semn de orientare, faptul că, la recensământul din 1912, media de populație a satelor era încă extrem de mică. Astfel, în Moldova, media locuitorilor din localitățile rurale era de 564 de oameni în 136 de gospodării, în Muntenia, de 642 de oameni în 148 de gospodării, iar în Oltenia, de 602 oameni în 141 de gospodării.

Această populație sătească atât de redusă, alcătuind satele noastre, este semnificativă și luminează într-o bună măsură gradul de dezvoltare al tehnicilor agricole.

De acest mic volum de populație atârnă, de altfel, însăși posibilitatea dăinuirii unor forme de devălmășie arhaice.

Devălmășia în forma ei absolută, aceea a folosirii libere și egale a unui patrimoniu comun, nu poate dura decât atâta vreme cât nu se pune problema unui surplus demografic, adică atâta vreme cât este încă loc destul pentru ca toate gospodăriile satului să poată proceda, larg, la defrișări și deșteleniri, în suprafețe suficiente pentru acoperirea nevoilor casnice.

De îndată ce un surplus demografic se face simțit, de îndată ce toate terenurile disponibile sunt ocupate, noile gospodării născute prin spor natural nu mai „încap” pe moșia devenită prea „strâmtă”.

Atâta vreme cât populația era puțină și terenul suficient, tehnica agricolă rămânea adesea rudimentară. Chiar dacă ar exista posibilități tehnice de trecere de la o exploatare temporară la una permanentă a solului, gospodăriile nu ar avea totdeauna interesul să o facă. Tehnica deștelenirilor continue rămâne, în această fază, cea mai avantajoasă. Chiar și un agricultor modern, aflat în condiții sociale similare, ar avea interesul să practice deștelenirea, punând în valoare mereu alte terenuri virgine, iar nu să procedeze la seria de lucrări migăloase și de investiții implicate de o tehnică mai ridicată.

„Saturația demografică”, adică umplerea până la refuz a unui teritoriu cu populație, are, însă, un caracter relativ, adică este în legătură cu un anumit nivel tehnic. Saturația demografică, o dată ce se ivește, constituie, de multe ori, un îndemn de a se trece la o tehnică de pro-

ducție mai dezvoltată, astfel încât terenurile, sporindu-și capacitatea de producție, să poată hrăni un număr mai mare de gospodării. Dacă această soluție tehnică nu era posibilă, atunci satul se vedea nevoit fie să procedeze la o emigrare a surplusului demografic, fie, atunci când nu era posibilă nici emigrarea și nici sporirea randamentului agricol, să accepte căderea în mizerie.

Este de la sine înțeles că, în această chestiune a saturației demografice și în reducerea nivelului de trai, se regăsea influența presiunii extra-economice exercitate de către clasa boierească și statul ei, care preluau, sub o formă sau alta, o cantitate mai mare sau mai mică din bunurile de consum produse.

Elementul demografic, în cadrul unor anume nivele tehnice și relații sociale, poate să înăsprească antagonismele sociale existente, să contribuie la accelerarea sau la încetinirea procesului de transformare socială.

Volumul mic de populație caracteristic satelor devălmașe primitive mai are consecințe, în fine, cu privire la stabilirea moravurilor satești. Fiind vorba de oameni într-un număr atât de mic, încât toți locuitorii satului se cunosc între ei, moravurile satești nu pot fi altele decât cele caracteristice unor asemenea grupări de „vecini“.

Caracterul autarhic al economiei lor, lipsa de mobilitate a populației dădeau grupului satesc un caracter de viață familială închisă, organizată endogam, de care era legată întreaga problemă a „înrudirii de ceată“, esențială pentru înțelegerea satului devălmaș.

Trebuie semnalate unele deosebiri existente între satele libere și cele aservite, din punctul de vedere al aspectului lor demografic.

Satele libere aveau tot interesul să-și restrângă populația, să împiedice admigrația. Sporirea populației însemna scăderea folosințelor de care dispuneau membrii obștei. Satele libere aveau, deci, în principiu, o atitudine potrivnică sporirii numărului de gospodării. Ele împiedicau, cu violență, orice încercare de pătrundere a unor elemente nebaștinașe în grupul băștinaș al satului.

Nu numai primejdia scăderii cotei-părți din totalul patrimoniului satesc ce revenea fiecărei gospodării în parte se opunea admigrării unei populații alogene. Țăranii care ar fi voit să se așeze în sate libere nu puteau fi ei înșiși țărani liberi, căci aceștia nu aveau nici un motiv să plece din satele lor de băștină, sau, în tot cazul, asemenea dorințe nu puteau fi decât excepționale. În schimb, țăranii aserviți, în măsura în care reușeau să fugă de pe moșiile lor de băștină, ar fi avut tot interesul să se așeze în sate libere. Chiar dacă nu ar fi fost primiți în obște, ca membri egali cu băștinașii, ei tot ar fi dispus, în satele răzeșești, de un regim mai blând decât cel din satele boierești. Primirea în sat a unui număr prea mare de țărani neliberi era, însă, de natură să pună în primejdie însăși libertatea băștinașilor.

Dimpotrivă, în satele aservite, regulile demografice erau dominate de interesul pe care-l aveau boierii de a dispune de un maximum de gos-

podării aservite, deci să favorizeze pe orice cale admigrarea. Valoarea unei moșii boierești atârna de volumul de populație aservită. Acestei dorinți boierești i se opunea, însă, dorința inversă a țăranilor de a fugi din sat.

În concluzie: satul liber cunoaște, în principiu, doar o mișcare naturală a populației, născută din jocul nașterilor și al morților; pe când satele aservite au și o mișcare reală a populației, foarte puternică, prin emigrări și imigrări.

Satele libere sunt mai mici și mai statornice ca volum de populație, pe când cele aservite sunt nestatornice, atingând maxime excepționale, dar atingând și minime care merg, uneori, până la completa dispariție.

Efectele saturației demografice, chiar atunci când se ivesc în condițiile mai sus arătate, rămân, totuși, pe un plan secundar, întâmplător, și nu pot fi comparate, ca importanță și generalitate, cu un alt element în stare să împingă cu mult mai stăruitor populația satului spre o agricultură superioară și un alt mod de stăpânire decât cel arhaic, devălmaș: este vorba de procesul de producție a bunurilor materiale și de relațiile de producție care formează baza economică a societății.

Acesta este elementul hotărâtor asupra căruia vom insista de aici înainte.

c) *Influența hotărâtoare a modului de producție asupra devălmășiei satești.* Atâta vreme cât exploatarea terenurilor se face de către lucrătorii lor direcți, numai în scopul acoperirii propriilor trebuințe gospodărești, atâta vreme cât rezultatul muncii lor constă în *produse de consum direct*, lupta pentru acapararea terenurilor are o limită nu doar în capacitatea tehnică disponibilă și în gradul presiunii demografice existente, ci și în volumul consumului necesar, adică în cantitatea totală de produse de care aveau nevoie respectivele gospodării.

Cât timp într-o gospodărie casnică închisă nu se produce decât exclusiv pentru consum intern și nu se consumă decât ceea ce s-a produs în gospodărie, există un plafon maxim al necesităților economice: nici o gospodărie nu are tendința de a spori nelimitat capacitatea sa de producție pentru a obține un surplus din ce în ce mai mare de bunuri, cu care nu prea ar avea ce face.

Există, desigur, și în această fază a economiei naturale un oarecare schimb de mărfuri. Dar e vorba doar de o „producție simplă de mărfuri”, care duce la transformarea parțială în marfă numai a unor prisoase, fără ca sumele dobândite din ele să se transforme din nou în elemente ale producției, ci fiind destinate doar satisfacerii trebuințelor personale ale producătorului.

Există, desigur, și în această perioadă posibilitatea unei exploatări, dat fiind că, în măsura în care există prisoase, poate exista și o clasă suprapusă exploatare care să le confiște prin mijloace extraeconomice. Totuși, serviciile naturale și prestațiile naturale caracterizează primele două forme de rentă feudală.

O dată cu ivirea noilor condiții economice, pe care le aduce cu sine dezvoltarea relațiilor capitaliste, produsele tind a se transforma tot mai mult în marfă. Este drept că marele comerț, în special cel extern, nu era făcut de către săteni, ci constituia un cvasi-monopol al clasei boierești. Totuși, influența pieții, mai ales a celei interne, se făcea simțită și în lumea satelor libere. De vreme ce produsele de bază ale economiei satești – adică vitele, cerealele, vinul, fructele, ceara, mierea, pieile de animale, blănurile și produsele industriale casnice – căpătau caracter de marfă în satele aflate în stăpânire boierească, ele erau deopotrivă contaminate de acest caracter și în satele libere, cu atât mai mult cu cât, într-o mai mică măsură, contribuiau și acestea la comerțul intern.

Acest comerț cu produse satești folosea în general banul ca mijloc de schimb, deși o bună parte din circulația mărfurilor locale dintre sate păstrase forma trocului – a mărfii schimbate direct contra altei mărfi. Nu e mai puțin adevărat, însă, că, încă de la cele mai vechi documente interne de care dispunem, constatăm existența unui caracter bănesc dezvoltat al economiei noastre de schimb; au prețuri în bani nu numai produsele, ci și pământul sau, mai bine-zis, „satul”, adică pământul inclusiv oamenii care-l muncesc. Banul pătrundea, deci, direct și indirect, în viața economică a satelor pe calea pieței.

Banul mai pătrundea, însă, și pe altă cale de care nu se putea feri nici un sat, oricât de liber ar fi fost el, anume pe calea birului.

O plată de bir în bani trebuie să fi existat încă înaintea formării statelor noastre de sine stătătoare. În tot cazul, de la un anumit moment al istoriei noastre sociale, banii se cer tuturor satelor și se cer din ce în ce mai insistent și în cantități din ce în ce mai mari, ceea ce constituie o puternică pricină de prefacere a vechii economii naturale. Fenomenul este însă mult mai complex, deoarece, după cum știm, nici capitalul cămătăresc și nici cel comercial nu duc prin ele însele la capitalism.

d) *Antagonisme sociale în sânul obștei satești libere.* Schimbările intervenite în baza economică aduc modificări esențiale și în viața satelor devălmașe arhaice.

Vechile relații erau bazate pe sistemul obștei familiilor băștinașe; vom vedea în ce măsură ele pot fi asemănată cu forma așa-numită a „patrimoniilor”, derivate din vechi organizații gentilice.

Populația omogenă a satului era alcătuită dintr-un grup de familii, restrânse ca număr, care se socoteau o singură ceată de neam, membri ai obștei neputând fi decât băștinași care trăiau după regulile egalitare ale unei familii mari.

De îndată, însă, ce condițiile generale economice se schimbă, pe măsură ce crește inegalitatea de avere și pământul ajunge proprietate privată, obștea familiilor băștinașe se dezagregă.

Dezvoltarea pieței permite în bună parte unora dintre obșteni să se desprindă de soarta comună a obștei lor, pornind pe căi de dezvoltare deosebite. Nu toți sătenii făceau micul negoț care le era la îndemână,

ci doar unii dintre ei. În satele noastre, ca în toate satele de această natură, birurile, fiind plătite global de către satul întreg, în sistemul cislei, erau strânse de către anumiți colectori de biruri locali, care, în acest fel, aveau posibilitatea să devină exploataitori ai consătenilor lor.

Întocmai ca și clasa boierească, lucrând, însă, pe o scară cu mult mai redusă, acești strângători de biruri, care mânuiau bani, practicau și cămătăria. De îndată ce dispuneau de un capital monetar oricât de modest, erau în măsură să înceapă un comerț oarecare și, pentru a obține bunuri, să exploateze averea devălmașă în cu totul alte scopuri decât cele ale acoperirii propriilor lor nevoi de consum.

Ei cuprind astfel din izlaz și defrișează din pădure terenuri cu mult peste nevoile gospodăriei lor, duc pe izlaz turme de neguțătorie și, mai ales, cumpără și acaparează locurile gata defrișate sau destelenite ale consătenilor lor, viile, livezile, morile, iazurile, folosind și tehnica zălogirii abuzive, specific cămătărească. Pentru a face față muncilor agricole pe terenurile astfel acaparate, ei se folosesc de mână de lucru străină: năimiți, argați, dând chiar o parte din terenuri unor dijmași ai lor sau unor embaticari.

Rând pe rând, toate bunurile patrimoniale din sat ajung a fi marfă: drepturile de folosire a pădurii, a izlazului, ținările private – până și dreptul de indigenat sătesc, de care se leagă posibilitatea exploatarei întregului teren vâlmaș, adică până și dreptul „de peste tot hotarul” se transformă în marfă, devenind obiectul unor tranzacții de vânzare-cumpărare.

Urmărirea „veniturilor” ajunge a fi scopul principal, după modelul pe care li-l oferea clasa boierească, pornită și ea, de altfel, în aceleași condiții economice, înspre creșterea unor gospodării proprii având drept scop să producă marfă pentru piață, adică venituri, iar nu bunuri de consum, „foloase”.

Goana aceasta după acapararea de terenuri în suprafețe din ce în ce mai mari exercită astfel o presiune internă asupra relațiilor sociale sătești cu mult mai gravă decât cea modestă și întâmplătoare pe care o are uneori saturația demografică.

De altfel, însăși acapararea de terenuri de către un grup restrâns de săteni în dauna celorlalți creează o saturație demografică artificială, cu atât mai gravă, cu cât are drept bază un antagonism social violent.

Dar efectul cel mai de seamă al acestor noi împrejurări este însăși spargerea omogenității sătești, apariția unor categorii sociale cu interese antagonice și, deci, a unor conflicte sociale interne.

Populația se scindează în două categorii distincte: pe de o parte, categoria acaparatorilor locali, care acumulează în mâna lor cantități din ce în ce mai mari de bunuri, prin mijloace care merg uneori până la folosirea violenței directe, și, pe de altă parte, masa mare a sătenilor, care sărăcește, în ciuda luptei înverșunate pe care o duce întru apărarea drepturilor ei.

Uneori, sub aceste categorii sociale ia naștere categoria dijmașilor și a embaticarilor, pe care acaparatorii locali se străduiau să o reducă la situația de clasă inferioară, aidoma țăranimii dependente, după modelul satelor boierești.

Sunt, în fine, de ținut în seamă năimiții acaparatorilor locali, mână de lucru recrutată printre consătenii săraciți, dintre dijmașii și embaticarii existenți, sau chiar dintre argații statornic angajați în acest scop.

În asemenea condiții, este lesne de înțeles că satul va fi frământat adânc de lupte sociale și că soarta lui va fi schimbătoare după soarta însăși a acestor lupte: dacă înving acaparatorii locali, vechea devălmășie dispăre și e înlocuită cu forme noi, care tind să constituie proprietatea privată. Dacă învinge masa țăranilor, atunci devălmășia reușește să se mențină, măcar și în forme „inegalitare” evaluate.

Mai trebuie semnalat faptul că foarte mulți dintre acaparatorii locali nu aparțin grupului de săteni băștinași. De îndată ce vânzările și cumpărările devin posibile, încep să cumpere masiv și oameni străini de sat, boiernași și negustori, care veneau cu o mentalitate și interese cu totul contrare celor tradiționale ale satului.

Cristalizarea acestor antagonisme sociale în forma unor sisteme juridice ne oferă posibilitatea să urmărim destul de amănunțit etapele și formele ei succesive.

e) *Reflectarea antagonismelor sociale în forma unor sisteme juridice.* Două ni se par a fi ideile de bază ale obiceiului pământului relativ la stăpânirea patrimoniilor satești devălmașe.

Prima idee stă în legătură cu indigenatul sătesc, cu dreptul, adică, de a fi considerat membru al obștei devălmașe și, în consecință, îndreptățit a te folosi de întreg hotarul satului.

A doua idee este în legătură cu centrarea sistemului juridic arhaic în jurul organizării „foloaselor” pe care un obștean le poate scoate prin muncă directă din fondul devălmaș și centrarea sistemului juridic evoluat în jurul „veniturilor”, adică a reglementării modului în care diverși obșteni își pot justifica drepturile inegalitare pe care le revendică în patrimoniul comun.

În vechiul sistem juridic, al foloaselor directe și personale, titular al drepturilor devălmașe nu era individul, ci familia lui.

Indigenatul avea un caracter colectiv sătesc, individul neavând drepturi decât numai în calitatea lui de membru al unei familii băștinașe.

În noul sistem economic care se naște, obșteanul acaparator nu mai lucrează în calitate de membru al unei familii, adică în baza drepturilor lui de băștinaș, ci pe baza unor serii de acțiuni individuale. El cumpără ocini în sat, cumpără „drepturi”, pe care le stăpânește, deci, nu pentru că e băștinaș, ci pentru că e cumpărător.

Acești acaparatori, fiind deseori străini de sat, revendică drepturi, în ciuda obștei sătenilor, în controversă directă și în luptă socială cu ea. Mai limpede, așadar, decât acaparatorii băștinași acaparatorii străini,

de proaspătă origine și cu tendințe „răzeșofage“, au tot interesul să conteste ideea de băștinășie. În locul vechiului titlu de băștinaș, care nu îți dădea decât drepturi de folosință egale cu ale celorlalți obșteni, sunt invocate acum titluri de proprietate individuale, bază a unor drepturi inegale, autonome. Accentul se mută astfel de la băștinășie spre titlurile juridice contractuale.

Chiar și băștinașii, în măsura în care devin acaparatori, fac cauză comună cu nebăștinașii, combătând ideea băștinășiei ca unic izvor creator de drepturi devălmașe, căutând să desfacă, adică, legătura dintre indigenatul sătesc și drepturile devălmașe egalitare, pentru a stabili, dimpotrivă, o nouă legătură între titlurile de proprietate individuale și drepturile devălmașe inegalitare.

Dimpotrivă, băștinașii săraciți, luptând împotriva acaparatorilor locali, băștinași și nebăștinași, nu vor avea altă cale decât să invoce tradiția, centrându-și lupta ideologică pe ideea băștinășiei.

În aceste condiții, băștinășia se transformă din tacită în manifestă, devine o ideologie de luptă, prinzând chip în forma juridică a „cetelor de neam“ și a „spițelor de neam“, ca instrumente juridice de reglementare a drepturilor devălmașe.

În faza arhaică a satului, pătrunderea în obște se poate face numai prin înrudirea efectivă cu una dintre familiile băștinașe, ceea ce, în faza a doua, evoluată, nu mai era necesar.

În fond, lupta se dădea între două categorii sociale și două sisteme juridice care își stăteau față în față: unul vechi, întemeiat pe ideea de foloase directe justificate prin băștinășie, și un altul nou, întemeiat pe ideea de venituri justificate pe bază de acte de cumpărare.

Acestea fiind, în linii mari, condiționările devălmășiei și elementele declanșatoare ale procesului de disoluție a ei, să intrăm în cercetarea amănunțită a problemei.

PARTEA A DOUA

OBȘTILE SĂTEȘTI

CAPITOLUL I

OBȘTEA, CA ORGAN COLECTIV DE AUTOADMINISTRARE AL SATELOR DEVĂLMAȘE

Caracterizarea satelor devălmașe prin obștea lor. Ca să înțelegem exact ce este un sat devălmaș, nu trebuie să pierdem din vedere că el nu e alcătuit dintr-o gospodărie unică și nici nu e simpla coexistență spațială a unor gospodării autonome. Satul devălmaș este o asociație de gospodării familiale, pe baza unui teritoriu stăpânit în comun, în care colectivitatea ca atare are drepturi anterioare și superioare drepturilor gospodăriilor alcătuitoare, drepturi exercitate prin organul de conducere denumit „obște“.

Existența acestui organ de conducere colectivă constituia diferența specifică a devălmășiei satești față de orice alt fel de devălmășie. Devălmășia, adică stăpânirea în comun a unor bunuri, are multiple forme. Există, de pildă, o devălmășie familială în sânul unei singure gospodării, cuprinzând fie o „familie simplă“, fie o „familie crescută“, de tip zadrugal. Dar această devălmășie nu trebuie confundată cu „satul devălmaș“, caracterizat printr-un complex de gospodării multiple, dotate cu un organ colectiv de conducere unică.

Ca organ colectiv de autoadministrare al colectivității satești, „obștea“ constituie piesa esențială a satelor devălmașe; analiza organizării sale interne este deosebit de importantă pentru diagnosticarea gradului de disoluție al satului devălmaș, dat fiind faptul că destrămarea devălmășiei satești este paralelă și direct legată de o dispariție simultană a puterilor obștei.

În *satele libere*, vom putea distinge următoarele categorii de obști:
a – din punctul de vedere al componenței sociale: obști în care totalitatea populației satului, încă nedivizată în categorii sociale antagonice, face parte, cu drepturi egale, spre deosebire de obștile în care domină o categorie restrânsă de acaparatori ai averii devălmașe, în dauna conșătenilor sărăciți;

b – din punctul de vedere al organizării interne: obști lucrând prin asentimentul obștenilor și prin aleși ai satului, cu un mandat limitat și revocabil, spre deosebire de obștile dominate de „funcționari” permanenți, ulterior recunoscuți și de către stat și, până la urmă, transformați în funcționari de stat;

c – din punctul de vedere al naturii și mărimii dreptului de a se amesteca în gospodăriile familiale, există o gamă întreagă de variante, de la obștile cu drepturi totale de dispoziție, până la simpla supraviețuire a unor servituți comune.

Problema „democrației primitive”. În literatura de specialitate referitoare la formele de viață ale colectivităților sătești, se vede adesea tendința de a scoate puternic în relief faptul, socotit esențial, al caracterului lor „primitiv democratic”.

Ar fi vorba, cu alte cuvinte, de un sistem de organizare socială care ar fi „democratic”, în sensul că toți cetățenii participă cu drepturi egale la activitatea de organizare administrativă a grupului. Acest sistem ar fi și „primitiv”, pentru că participarea la conducere a maselor populare este directă, spre deosebire de ceea ce se întâmplă în democrațiile moderne, unde participarea lor e doar indirectă. În democrațiile primitive, conducerea ar fi asigurată prin adunarea generală, efectivă și directă, a tuturor cetățenilor; în timp ce, în democrațiile moderne, adunările sunt reprezentative, cuprinzând doar „deputați”, aleși de către popor și care își exercită puterea în baza unui mandat.

Deosebirea dintre aceste două feluri de democrații – cea directă și cea reprezentativă – este deseori explicată prin volumele deosebite de populație la care se referă. Un grup de oameni locuind un teritoriu mic se pot aduna în consfătuiri deliberative directe; pe când națiunile moderne, cu milioanele lor de oameni, sunt silite să recurgă la sistemul delegărilor de puteri. Aristotel spunea că democrația, pe care el o cunoștea doar sub forma ei directă, se potrivește numai acelor grupuri sociale suficient de restrânse încât, adunate, să poată auzi glasul unui orator.

Observația este, desigur, interesantă și cuprinde un anume fond de adevăr. Totuși, ar fi să simplificăm exagerat problema și să cădem pradă unei iluzii juridice, dacă am reduce la atât esența orânduirii comunei primitive. Ar fi cu atât mai grav, încă, dacă am socoti acest fel de democrație drept o cauză a comunei primitive. Nu numai forma juridică interesează într-o analiză socială, dat fiind că o aceeași formă juridică

poate avea funcțiuni sociale multiple, uneori de-a dreptul contradictorii. Democrația directă, de pildă, poate fi regăsită și în alte orânduri decât comuna primitivă. Cetățenii Atenei o practicau și ei, însă în cadrul unei orânduri sclavagiste. O regăsim și în modernul oraș al Genevei burgheze, cel atât de admirat de către Rousseau tocmai din această pricină.

Este mai important, deci, să relevăm faptul că democrația directă a comunelor primitive este o formațiune de caracter ante-statal, populația nefiind încă divizată în clase antagonice, puterea fiind exercitată de totalitatea populației; pe când în eclesiile ateniene sau în consiliile geneveze lua parte doar o minoritate de „cetățeni” privilegiați, nicidecum masa cea mare a populației, care, lipsită de drepturi, era scoasă afară din sistemul democratic. Sunt, deci, de căutat, sub formele juridice aparente, realitățile sociale concrete; acestea ne arată, în comuna primitivă, mai mult decât o formă democratică directă.

Pe de altă parte, nu corespunde adevărului nici afirmația că în formele de organizare sătești primitive nu se cunosc decât formele democrației directe. Am avut prilejul să arătăm, pe larg, că în confederațiile de ocol de la noi din țară se practicau și adunările reprezentative — ba încă pe o triplă scară ierarhică: o obște sătească directă, o obște de vale reprezentantă a obștilor sătești și o obște de ocol reprezentantă a obștilor de vale. În Vrancea, e vorba, fără îndoială, de formațiuni sociale târzii, dar care sunt totuși, moșteniri tradiționale ale unor sisteme de confederații de triburi cu mult anterioare. Problema este, deci, cu mult mai complexă decât s-ar părea.

În tot cazul, analiza obștei ca organ de conducere al satelor noastre devălmașe nu se va putea mulțumi cu simpla afirmație teoretică a existenței unei „democrații primitive”, ci va trebui să pătrundă mai adânc în realitățile sociale concrete, a căror dezvoltare constituie însăși istoria obștei, ca organ de democrație primitivă.

„Sat” și „stat”, „obște sătească” și „comună administrativă”. În cadrul istoriei sociale a țăranimii noastre lupta de clasă ia adesea forma unei lupte pe care obștile țăărănești o duc împotriva clasei boierești și a organelor ei de stat.

Satele libere au putut să dăinuiască atâta vreme cât au reușit, prin organul lor de luptă, care era obștea, să reziste presiunii exercitate asupra lor de clasa boierească. Când obștea cade în luptă, dezorganizată, cucerită prin infiltrare, apoi de-a dreptul înlocuită prin prezența unui boier, satul devălmaș liber se dezagregă rapid și dispare, administrația acestor sate aservite fiind preluată de către seniorul local.

Abia târziu, o dată cu organizarea statului modern, atribuțiile administrative ale boierilor din satele aservite, ca și ale obștilor din satele libere, sunt trecute în seama unei formații administrative speciale, denumită „comună administrativă”.

Suntem atât de deprinși cu această formă de administrare a sate-
lor, prin „comuna administrativă“, încât înțelegerea corectă a ceea ce
a fost „obștea“ străveche este tulburată de foarte puternice prejudecăți.

Se cuvine, de aceea, să începem prin a preveni unele confuzii care
ar putea apărea între „sat“ și „organele de stat“ sau, mai corect, între
„obștea sătească“ și „comuna administrativă“, care ar fi cu atât mai dău-
nătoare, cu cât termenii de mai sus acoperă realități nu doar deosebite,
ci și direct contrarii.

„Comuna“ modernă a fost concepută ca un organ al puterii de stat,
ca o mică rotiță din vastul aparat centralizat prin care statul burghez
a organizat, în ansamblu, întreaga viață socială a țării. Satul cel vechi,
dimpotrivă, este un fenomen de viață locală, tradițională, având origini
anterioare organizărilor statale și care se pierde treptat, pe măsură ce
statul prinde ființă.

„Comuna administrativă“ modernă nu a fost introdusă la noi decât
foarte târziu – abia în a doua jumătate a veacului trecut.

Ideea comunei administrative apare pentru prima oară la noi în țară
abia la 1862, într-un proiect de lege rămas, însă, fără urmări. Proiectul
prevedea transformarea vechilor sate în comune: „Toate satele compuse
din locuitori și așezate pe moșiile proprietarilor, pe acelea ale Statului,
ale mănăstirilor sau așezămintelor publice, se constituie în comune. /.../
Orice proprietar care are așezate pe moșia sa unul sau mai multe sate
sau cătune va ceda cu chirie perpetuă“, pentru așezarea comunei, un
așa-numit „pământ comunal“, adică pământul necesar drumului, bise-
ricilor, școlii și primăriei, teren ce urma să fie delimitat, împietruit și
înconjurat cu garduri sau șanțuri.

Înființarea comunei administrative are loc, însă, abia prin legea din
1864, care o concepe ca pe o asociație de sate mici: „Toate satele, ora-
șele sau orășelele vor forma pe viitor comune. Comunele se împart în
rurale, compuse din unul sau mai multe sate, cătune etc. și comune
urbane, adică orașe sau orășele“. Norma de bază a fixării componenței
„comunei“ era de natură fiscală: „Nici o comună nu va putea număra
mai puțin de 500 de contribuabili“.

Acest criteriu pur fiscal, care a rămas, de altfel, constant în legis-
lația noastră, arată limpede despre ce era vorba: comuna era în primul
rând o administrație publică și, ca atare, pentru a o constitui, era ne-
cesar un anume număr de contribuabili, atâtia câți trebuiau pentru a
putea întreține noua aparatură de stat care abia se înființa, spre înlo-
cuirea vechilor forme de organizare de sine a satelor.¹

În intenția legiuitorului, această „comună administrativă“ ar fi ur-
mat să preia totalitatea sarcinilor administrative locale. În teorie, pri-
marul și consiliul comunal ar fi trebuit să fie aleși de către săteni. În
realitate, ei erau oamenii stăpânirii și ai latifundiarilor locali și, din
punct de vedere administrativ, s-au arătat sub nivelul oricăror așteptări.

Pricina acestui eșec stă în faptul că această „comună” era ruptă de realitatea vie a satului, lipsită fiind și de o bază economică proprie. Satele vechi erau un patrimoniu – nu doar un grup de oameni. Comuna modernă nu mai avea, însă, un patrimoniu funciar. În Moldova și Muntenia, când a organizat comuna, statul nu a procedat, de pildă, precum autoritățile de stat din nordul Moldovei, din Transilvania și Banat.

Când au preluat nordul Moldovei, austriecii au primit un grup de sate organizate așa cum erau toate satele moldovene. Ei au considerat toate averile devălmașe ale obștilor sătești ca fiind averi imperiale, din ele au constituit „averi comunale”, iar pe acestea le-au dat în seama „comunelor administrative” locale, ajunse a fi astfel foarte puternice și foarte bogate. Pe de altă parte, averile de mână moartă, de pildă, cele bisericești, au fost strânse într-un singur patrimoniu controlat de stat, așa-numitul „fond religios”.

În Moldova și Muntenia nu s-a procedat la fel. Au existat, desigur, și aici încercări de a considera drept domnești averile devălmașe ale obștilor, însă nu pentru a fi date pe seama comunelor, ci pentru a fi dăruite unor boieri favorizați de o domnie cointereseată, de altfel, fie direct, fie indirect, prin rudele respective, la integrarea averilor devălmașe în latifundiile lor. Aceste averi fie au intrat în latifundiile senioriale, fie, acolo unde țărănimea a fost destul de dărză ca să lupte pentru libertatea ei, au rămas sau au reintrat în stăpânirea obștilor.

De asemenea, bunurile funciare ale orașelor, considerate și ele drept „domnești”, fie au fost dăruite câte unui boier, fie, când au fost apărute cu înverșunare de orașeni sau răscumpărate de ei cu bani, au reintrat în patrimoniul obștei orașenilor, fără a forma, însă, o avere comună. În ceea ce privește averile mănăstirești secularizate, acestea au intrat în domeniile statului, el însuși mare latifundiar.

Asemenea averi funciare comunale nu au apărut în țara veche decât foarte târziu, în suprafețe ridicol de mici, abia după răzcoalele din 1907, când, prin legea din 1910, s-au dat așa-numitele „izlazuri comunale”.

Cu alte cuvinte, boierilor li s-au lăsat, în totalitatea lor, suprafețele de pământ pe care le dețineau, cu excepția unor minuscule suprafețe, necesare instalării clădirilor oficiale; sau, dacă li s-a ciuntit vreo parte din ceea ce stăpâneau, prin succesivele legi de expropriere intervenite, pământul luat s-a dat, în loturi mici, țăranilor, nu masiv comunei; iar răzeșilor și moșnenilor li s-a lăsat averea devălmașă în totalitatea ei, pe seama obștilor lor.

Comuna administrativă modernă a fost, de aceea, la noi, o formalitate artificială, lipsită de vigoare, fără mijloace financiare, fiind, de fapt, integrată în sistemul latifundiar, total aservită boierului local sau dominată de obștea moșnenilor sau răzeșilor din sat, aceasta, la rândul ei, fiind deseori dominată de prezența câtorva acaparatori locali, puși în slujba marilor societăți anonime forestiere.

„Comuna” ca atare nu reprezenta decât un strat subțire și cu totul superficial de funcționărimă de stat, dedesubtul căreia, ca într-un ade-vărat palimpsest social, continuau să dăinuiască vechile realități sociale – în aspecte modernizate, desigur – asupra cărora comuna nu avea nici o putere, afară doar de aceea care decurgea din complicitatea ei la manevrele proprietarului local sau ale agenților societăților anonime.

Comunele administrative nu s-au amestecat, în tot cazul, cu un rol oficial, în administrarea averilor rămase devălmașe. De aici a rezultat faptul că obștile țărănești au continuat a trăi alături de comunele administrative, ca să aibă grijă de acele probleme de interes patrimonial obștesc, de care comuna nu avea căderea a se ocupa.

Vechea formație socială a satului, cu obștea sa țărănească, a căutat să-și păstreze independența față de puterea centrală de stat, ducând o viață izolată, de sine stătătoare – de caracter retrograd, fără îndoială, dar care singură putea să-i garanteze, într-o oarecare măsură, ferirea de injoncțiunile nu întotdeauna corecte ale puternicilor localități.

Adunările generale cu rosturi administrative ale membrilor obștei au supraviețuit, de aceea, până în vremurile noastre, mai ales în satele răzeșești de munte, posesoare de masive forestiere devălmașe. Faptul se explică prin împrejurarea că, în celelalte sate, noua formație statală a „comunei” a preluat mai ușor atribuțiile vechilor obști, în timp ce, în satele forestiere, comuna, organ de drept public, nu avea cădere să se amestece în administrarea pădurilor, rămase averi private, ceea ce a făcut ca obștea tradițională să existe în continuare, în paralel cu comuna, cu destulă vigoare, deși redusă doar la rosturi forestiere.

Obștile satelor cu averi devălmașe forestiere sunt singurele care au fost, într-o oarecare măsură – târziu, în 1910 –, recunoscute de către stat prin legile lui silvice și organizate oficial, adică obligate să se modernizeze, transformându-se din obști cutumiare în obști legale, dotate cu „așezăminte” scrise, cu „consilii de administrație”, cu „cenzori” etc., cu precizarea normelor de drept ce trebuiau urmate în administrarea averii lor. Dorința legiuitorului silvic din 1910 fusese aceea de a le uniformiza. În acest scop, se elaborase și un model de așezământ – mult influențat de obiceiul existent în obștea moșnenilor orășeni câmpulungeni – care a fost propus spre copiere, prin Casa Pădurilor, tuturor obștilor din țară. În realitate, însă, obștile nu au ținut seama de acest „așezământ”; l-au primit doar formal, în fapt continuând a funcționa după deprinderile cele vechi, diverse de la sat la sat.

Am greși, însă, dacă am crede că numai satele forestiere răzeșești și moșnenești au păstrat obștile lor, căci asemenea adunări generale ale obștei satului existau și în alte sate decât cele pe care le-a avut în vedere legea silvică: ele pot fi regăsite pretutindeni, în toate satele, nu numai în cele răzeșești, ci și în cele clăcășești sau foste clăcășești – în forme ceva mai șterse și numai rareori păstrate până în zilele noastre.

Forma socială proteică a „obștei“. O altă prejudecată care trebuie înlăturată pentru a ajunge la înțelegerea corectă a ce era vechea obște, este aceea care tinde să găsească, în satul liber răzeșesc, un „cap“, un „șef“, sau măcar un grup restrâns de „oameni buni și bătrâni“, care să dețină întreaga putere administrativă locală – ceea ce ar fi de natură să dea un oarecare temei teoriei interpretării „cnezilor“ drept „șefi“ ai vechilor noastre sate. Realitatea e, însă, cu totul alta: satul se conduce prin obștea sa, adică prin totalitatea membrilor săi, nicidecum printr-o persoană sau un grup de persoane.

Este adevărat că „oamenii buni și bătrâni“, atât de bine scoși în relief de literatura științifică referitoare la vechile noastre stări sociale, există și au avut un rol important de jucat în viața de obște.

Dar rolul lor nu poate fi înțeles corect decât dacă știm că ei nu sunt altceva decât personaje – de prim rang, desigur, și totuși doar actori – integrate într-o obște complexă.

Obștea, adică adunarea în gloată a sătenilor, nu avea numai rosturi administrative. Comunitatea de viață a satului nu se mărginește la interesele patrimoniale comune, ci cuprinde totalitatea vieții sociale, inclusiv viața internă a familiei, viața individuală a fiecăruia, pe laturile ei atât materiale, cât și spirituale.

Obștea se aduna în nenumărate forme și prilejuri, folosind, de fiecare dată, alți „actori“ principali. De aceea, o scurtă privire asupra rosturilor neadministrative ale obștei ne poate ajuta la înțelegerea exactă a obștei administrative, în special la stabilirea mecanismului care leagă „oamenii buni și bătrâni“ de viața administrativă a satului.

Iată, de pildă, cazul așa-numitelor „ceremonii de trecere“, care, spre deosebire de „riturile de trecere“, pot fi făcute doar în marile colectivități ale oamenilor adunați laolaltă, cu gloata întreagă a satului.

De pildă, intrarea în obștea celor maturi a unei noi perechi de tineri căsătoriți se făcea prin ceremonia nunții; aceasta cerea prezența efectivă a obștei satului. Era vorba să se facă mai întâi ieșirea din grupa celor tineri a noilor căsătoriți. Se adunau, deci, ceata flăcăilor și ceata fetelor, care purtau seria de acte rituale menite să-i despartă de ei pe tinerii căsătoriți. Se aduna, apoi, ceata maturilor, a celor căsătoriți, ca să primească în sânul ei pe noii gospodari. Aceste colectivități se adunau la casa mirelui, a miresei, a nunilor și așa mai departe, după cum se cuvine, și sfârșeau prin marea adunare „de obște“ a tuturor oamenilor din sat, care, chiar dacă nu participau efectiv, în tot cazul luau parte ca martori. Nunta era, deci, o ceremonie publică, făcută în fața satului întreg.

La fel, ieșirea din obștea celor vii, prin moarte, se realiza tot prin ceremonii publice, la care, în mod obligatoriu, participă satul, un rost deosebit avându-l, însă, femeile, pentru că, în mentalitatea satului, trêbile nașterii erau legate indisolubil de cele ale morții, astfel că femeile aveau și grija exclusivă a rosturilor morții și a ritualurilor ei.

Sătenii se adunau, așadar, în forme proteice, în componente variate, la timpuri și locuri deosebite, după natura problemei pe care urma să o rezolve. *În fiecare fel de adunare a satului, dominau anumite grupuri de vârstă și sex, anumite grupe sociale, după natura scopului urmărit de obște.*

Atunci când gloata se aduna pentru a discuta probleme administrative, grupul dominant era cel al „oamenilor buni și bătrâni”, adică al capilor de familie vârstnici și experimentați și, în consecință, al căror sfat era respectat unanim. Ar fi, însă, o greșeală să socotim că acești „oameni buni și bătrâni” erau „conducători” sau „șefi” ai satelor, eventual chiar funcționari aleși de obște, acționând autonom.

Satele noastre nu aveau „șefi” de acest fel și în spatele „oamenilor buni și bătrâni” se afla totdeauna obștea, adunată efectiv, chiar dacă în actele dresate cu acest prilej nu se vorbește decât despre „oamenii buni și bătrâni”.

Adunarea în obște a satului în scopuri administrative nu este, deci, decât unul dintre cazurile în care obștea se adună.

Nu e locul să facem analiza completă a tuturor aspectelor acestor „obști” și nici să studiem mecanismul de caracter folcloric în care funcționează tradiția pe bază de „obște difuză”. Ne vom mărgini aici la studiul activității obștei în materie economică, juridică și administrativă, ținând seama de faptul că „obștea administrativă” trebuie interpretată în lumina a ceea ce știm despre obști în general.

Înțelesurile multiple ale cuvintelor „sat” și „obște”. Înlocuirea vechii formații sociale a „obștei sătești”, adică a satului care se autoadministrează, prin „comuna administrativă” modernă a dus la o evoluție semantică a cuvântului „sat”. În vorbirea de azi, acest cuvânt tinde a se confunda, din ce în ce mai mult, cu ceea ce se înțelege prin comună.

Limba țărănească îi conferă, totuși, cuvântului „sat” o multitudine de înțelesuri, care – toate – arată că satul era, pe vremuri, o organizație teritorială, socială și spirituală a unor colectivități devălmașe, adică mult mai mult decât un simplu organ administrativ.

Pe de altă parte, pentru a exprima aceeași idee, vorbirea țărănească folosește și alți termeni decât acela de „sat”. Recunoaștem aici aceeași regulă de bază care domină întreaga terminologie a „obiceiului pământului” și care face ca sinonimele și omonimele să fie curente. Limbajul juridic popular este folcloric prin esența lui, multiplu ca înțelesuri, bogat și pitoresc, dar imprecis și echivoc, după cum viu și veșnic variat este însuși fenomenul social pe care îl exprimă.

„Satul” este uneori sinonim cu „obștea”, așadar cu organul său administrativ de conducere. Satul se exprimă prin obștea sa, astfel încât cuvântul „sat” îl poate înlocui pe acel de „obște”. De pildă, se spune: „l-a ales satul”, sau „l-a judecat satul”, „s-a supărat ca văcarul pe sat”!

Dar „satul” este și o formație teritorială. Înainte de orice, satul este o „vatră de sat”, adică o aglomerare de locuințe. Se spune, de pildă: „în capul satului”, „la marginea satului”, „la un corn de sat” etc.

În același timp, „sat” înseamnă și întreg teritoriul aflat în stăpânirea sătenilor, patrimoniul total, hotarul satului, trupul său de moșie. Așa cum spune Costache Conachi „...cuvântul sat, prin scrisorile vechi era ceea ce zicem acumă «moșie»”.²

De pildă: „Adică noi, satul Costești, am vândut satul tot, la o nevoie a satului”. Din această frază, în care „sat” apare cu trei înțelesuri, rezultă că „satul” este nu numai un organ administrativ (cel ce vinde satul) și un patrimoniu (care este vândut), ci și o populație sătească: „am hrănit tot satul” sau „a fost de față tot satul” – satul fără oameni purtând numele de „sat sterp”.

În sens mai larg, „satul” este și un sistem de conviețuire socială, „satul lui Cremene” fiind modelul caricatural al lipsei unei organizări sociale.

Același cuvânt exprimă și ideea de „opinie publică” – de pildă, în expresiile „gura satului” sau „ce știe satul”.

În sfârșit, ideea de statornicie este și ea implicată în cuvântul „sat”: „nu cred să fac sat cu cutare”, sau, cum spune Heliade, unele neologisme „nu putură să facă sat în limba românească”.³

Toate aceste înțelesuri nu sunt întâmplătoare; adunate laolaltă, ele dau o imagine destul de completă a ceea ce era efectiv satul de pe vremuri: forma totală de organizare a vieții sub toate laturile complexe pe care le cuprinde orice societate umană.

„Satul” are, însă, în vorbirea țărănească, după cum am mai spus, un sinonim în cuvântul „obște”, care, la rândul lui, este tot atât de echivoc și are tot atâtea sinonime ca și cuvântul „sat”.

Ori că spui „satul”, „obștea satului” sau „obștea” este tot una, cu deosebirea de nuanță că „obște” se referă mai mult la populația satului atunci când se află efectiv adunată, sau când e considerată în totalitatea sa, sau pe un grup component al satului: „noi, toată obștea satului” este totalitatea obștenilor. Dar „am făcut parte și la obștea celor săraci” arată existența unei categorii sociale deosebite, ea însăși o obște mai mică în obștea cea mare a satului tot.

Se spune, însă, și „cată ca obștea viilor să se apere de moroi”, ceea ce arată că există o obște, o colectivitate solidară a celor în viață, care are de furcă, în superstiția populară, cu o „obște a morților”, dintre care unii pot fi răufăcători dacă nu sunt grijiți prin seria procedeele magice menite să-i astâmpere.

În loc de „obște”, se spune și „ceată”, „droaie”, „cemetie”, „steag”, „gloată”, „popor”, „neam” – cuvinte care au, și ele, fiecare în parte, înțelesurile lor particulare, altele decât cele echivalente cu „obște”.

„Obștea”, în sens de adunare generală a obștenilor, adică de organ administrativ, poate fi înlocuit prin alți termeni, dintre care unii foarte

expresivi, precum „sobor, săbor, zbor”: un act din 1803 spune, de pildă: „...am ieșit înaintea satului de am făcut săbor de oameni bătrâni și de preoți”.⁵

Termenul este vechi: „zbor” este folosit și în *Psaltirea Scheiană*, în referire la adunarea giudeaților și giuzilor satului.⁶

În Moldova, se întâlnea, însă, curent, și termenul de „grămadă”. Astfel, în *Regulamentul Organic al Moldovei*, articolul 319 prevede că jurații satului vor fi aleși de „grămada satului”. Iar circularnicul ofis domnesc din 21 martie 1837 poruncește: „Să se facă și să se împartă în tot satul câte o palmă gospod, ca cu această palmă să se alcătuiască proprietarii cu posesorii, împreună cu vornicelul, pacinicii și grămada satului”.⁷

Despre „grămezi” vorbesc neconținut documentele din vechiul ocol al Câmpulungului moldovenesc; în mod excepțional îl găsim și în Vrancea la 1848, când judecătoria Putnei adună în Căliman „grămada acelor sați” din Vrancea interesate în judecata cu satul Ireștii de sub Măgură.⁸

Se pare că termenul a fost curent până destul de târziu. Mihail Kogălniceanu îl folosește deseori: „grămada, obștea, comuna în stil modern...”, spune el, afirmând că termenul de „grămadă” ar fi de origine polonă.

În ceea ce ne privește, vom folosi cuvântul „sat” pentru a exprima totalitatea fenomenului social al satului, rezervând cuvântul „obște” doar pentru adunarea generală, în sfat, a tuturor obștenilor.

CAPITOLUL II

ORGANIZAREA INTERNĂ A OBȘTEI

Reguli de adunare în obște. Este firesc ca adunările generale ale satelor în obștile lor, dat fiind caracterul lor obișnuielnic, să nu aibă loc după norme precise și nici uniforme pe toată țara. Variind de la sat la sat după jocul situațiilor și al intereselor locale, ele vor fi, totodată, puternic influențate și de condițiile sociale generale ale regiunii.

În regiunile masiv dominate de prezența satelor libere, obștile vor avea o putere de viață deosebită; dimpotrivă, în zonele de țărani dependenți, vor fi mai firave. Totuși, adunarea deliberativă și executivă a satului constituia o trăsătură comună tuturor satelor. Variația formelor ei este ea însăși dovada că ne aflăm în fața unei instituții vii, proteice, permanent adaptabile împrejurărilor.

În regulă generală, normele avute în vedere cu privire la locul, timpul și modul de adunare a acestor sate sătăști pot fi descrise în felul următor: adunarea avea loc „fără soroc“, dar de obicei în zi de duminică sau de sărbătoare, la „casa împăratească“, numită și „casa sfatului“ sau „casa de sfat“, „în casa unuia mai de sfat“, „la biserică“, foarte deseori „la umbra copacului“ și, în caz de nevoie, „oricând și oriunde“.¹

De cele mai multe ori, sătenii se adunau în curtea bisericii, cu prilejul ieșirii de la slujbă. Adunarea de oameni este aici gata făcută și de îndată folosită pentru discutarea problemelor la ordinea zilei, pentru diverse comunicări sau „porunci“, cum li se spune în unele regiuni ale

țării, sau pentru fixarea, de comun acord, a muncilor ce urmează a fi executate în ritm colectiv sătesc, în special în satele care cunosc asolamentele pe tarlale.²

În caz de nevoie, inițiativa convocării grabnice a adunării pornește de la un grup restrâns de oameni, care comunică știrea din vecin în vecin, sau chiar din „vecinătate în vecinătate“, în satele care cunosc, ca în Transilvania, aceste organizații sociale imitate după *Nachbarschaft*-urile săsești.³

Grupul celor care convoacă adunarea nu are o calificare administrativă deosebită: „Când este de trebuință“, ne spune informatorul lui Hasdeu pentru satul clăcășesc al Glogovei din Mehedinți, „mai ales la învoiri cu proprietarii, se adună 10-15 oameni mai capabili din tot satul și fac sfătuire între ei ce fel de învoire să dea. Dau de veste unul la altul și se strâng în diferite cete prin sat, la sfătuire, cu un om din cei 10 sau 15 care au făcut ei întâi consiliul“.

Avem de-a face, deci, uneori, cu un comitet de inițiativă, care poate lucra în sfături pe cete mai mici, foarte favorabile atunci când obștea era silită să acționeze rapid sau pe ascuns – „pe sub cumpăt“, adică –, dar foarte defavorabile atunci când aceste grupe de inițiativă erau alcătuite din acaparatori locali de drepturi.

Mai ales satele clăcășești folosesc acest mod de adunare, mai puțin zgomotos: „...Mi-aduc aminte că tatăl meu făcea învoiala cu țăranii unui sat mare, foarte întins, cu peste 500 de familii care lucrau pe moșii, înțelegându-se numai cu 3 dintre ei, unul din partea de crivăț a satului, altul din austru și al treilea din mijloc. Ceea ce hotărau acești trei oameni se împlinea întocmai în tot satul“.⁴

Nu ar fi fost cu puțință acest lucru, dacă acești trei oameni nu ar fi folosit modul de convocare pe grupuri mici a sătenilor.

Este de subliniat că, la noi în țară, aceste adunări generale ale sătenilor aserviți nu au fost reglementate legal și că ele aveau loc fără prezența obligatorie a seniorului local sau a trimisului său, așa cum era regula în statele feudale ale Occidentului.⁵

Chiar și în satele libere, prezența vreunui organ al statului nu era necesară, decât atunci când se dorea încheierea unor acte oficiale opozabile în justiție. În mod obișnuit, adunarea avea un caracter pur țăranesc, neformalist, pe baza bunei înțelegeri dintre săteni și pe credința că așa se cade a fi.

Uneori, atunci când se aflau în luptă directă cu organele de stat, cu proprietarul locului, sau cu diverse persoane sau societăți exploatare, obștile sătești erau obligate a lucra în mod clandestin.

Astfel, în Vrancea, în perioada frământărilor care au urmat aplicării Codului silvic și pătrunderii societăților anonime forestiere, s-au practicat, pe scară întinsă, adunările de noapte, la mare depărtare de sat, în pădure.

Vrancea folosea, în asemenea împrejurări, o întreagă tehnică tradițională de convocare, punând în mișcare o rețea de transmitere a știrilor de la sat la sat deosebit de interesantă. Spectacolul sosirii sătenilor, călări, noaptea, la lumina „fănașelor”, anunțați din vreme de lanțul caraulor care îi identificau și le arătau drumul, rămâne un spectacol de neuitat pentru cel care a avut prilejul să asiste la aceste mișcări ale Vrancei. Asemenea adunări se soldau adesea cu începuturi de tulburări, chiar cu acte de sabotare a instalațiilor societăților anonime forestiere.

În contrast cu aceste adunări care par din alte veacuri, cu totul altă înfățișare aveau adunările convocate și prezidate de către judecătore, conform Codului silvic – ridicole parodii la care se prezentau un număr atât de mic de oameni, încât s-a putut pune problema, în fața instanțelor noastre judecătorești, de a se ști cum se formează majoritatea relativă și absolută atunci când sunt de față numai trei membri.

În concluzie: pot fi regăsite cele mai variate forme de sfaturi sătești, de la cele tainice, premergătoare de răscoală, la cele obișnuite, ținute în zi de sărbătoare pentru rezolvarea unor probleme gospodărești locale, la cele în care adunarea obștească a satului e înlocuită printr-o serie de adunări mai mici, pe cete, până la adunările oficiale, prezidate de către magistrați ai statului.

Constantă rămâne ideea că satul trebuie să fie adunat ca să-și dea avizul, ori de câte ori se dezbat chestiuni care-l privesc; la fel și capacitatea satelor de a se aduna efectiv, cu sau fără învoirea autorităților, pe față sau clandestin, ori de câte ori socotesc sătenii că ar fi necesar.

Reguli de votare în adunarea obștească. Regăsim aceeași variație de obiceiuri caracteristică dreptului cutumiar: au „glas” în sfat toți gospodarii, afară de nebăștinași⁶, bărbații de la vârsta maturității, socotiți la 18 ani⁷, la 22 de ani⁸, la 25 de ani⁹, chiar la 30 de ani¹⁰ sau, uneori, „după căsătorie”¹¹.

În unele sate, femeile erau primite în sfat deopotrivă cu bărbații¹², alteleori „niciodată”¹³, sau numai în cazul când se discutau pricini relative la proprietatea lor¹⁴.

În ceea ce privește ponderea votului fiecăruia, trebuie să distingem două tipuri: unul arhaic, în care toate voturile sunt egale, și un alt tip modern, în care voturile sunt inegale.

Denumim „vrâncean” primul tip, cel cu voturi egale, dat fiind că în Vrancea găsim cele mai clare și mai viguroase norme de asigurare a desăvârșitei egalități de drepturi.

Egalitatea de voturi în sfat are la bază egalitatea de drepturi patrimoniale în obști. În Vrancea, regula de bază fiind devălmășia absolută, înseamnă că și în adunare participă deopotrivă „cum săracul, cum bogatul”, de-a valma bătrâni și tineri, femei și bărbați, având glas „cât unul, cât altul”.

Cu toate acestea, părerea unora dintre obșteni trage în cumpănă mai greu decât a altora. Oamenii bătrâni, îndeobște respectați, adică șefii de familie, care se bucură de vaza consătenilor lor, altfel spus „oamenii buni și bătrâni“, sunt cu precădere ascultați, opinia lor trăgând după sine opinia celorlalți. Asemenea „obrazе de cinste“ formează cheagul adunărilor și împotriva voinței lor e greu să se ia vreo hotărâre.

Hotărârea se ia, deci, cu majoritate de voturi, după sfatul celor mai fruntași¹⁵, ținându-se în seamă mai ales votul bătrânilor¹⁶. Avem de-a face cu o democrație temperată printr-o vagă gerontocrație, denotând moravuri foarte asemănătoare cu cele caracteristic familiale. Întregul sat ne apare, din acest punct de vedere, ca o asociere de familii.

Cel de-al doilea tip, cu voturi inegale, este mai recent și poate fi denumit „câmpulungean“, dat fiind că în orașul Câmpulung îl găsim în forma lui cea mai clară, care a servit, de altfel, drept model legiuitorului silvic din 1910.

În acest tip de adunare, nu mai votează oamenii, ci averile, în sensul că fiecare obștean are tot atâtea voturi câte îi sunt și „drepturile patrimoniale“ – cu alte cuvinte, e vorba de obști în care regula de bază nu mai este devălmășia egalitară, ci cea inegalitară.

Acest mod de votare este singurul pe care-l recunoaște Codul silvic, în credința greșită că toate obștile din țară sunt – sau ar trebui să fie – plutocratice, adică dominate de acei care au averea mai mare.

Vom putea înțelege mai bine acest mecanism al voturilor plurale abia după ce vom fi analizat deosebirile dintre sistemele juridice devălmășe egalitare și cele inegalitare.

Mandatarii obștei și funcționarii sătești.

a) *Caracterul limitat și oricând revocabil al mandatelor sătești.* Este firesc ca hotărârile luate într-un sfat de obște să nu poată fi executate de către toți sătenii participanți, ci „să se aducă la îndeplinire de unul dintr-înșii“. ¹⁷

Obștea dă astfel unuia sau mai multor obșteni un vechilet, delegând o parte din puterea pe care o deține. Caracteristica acestor mandate este faptul că sunt întotdeauna limitate ca obiect și ca durată și, în același timp, sunt revocabile, obștea rezervându-și un drept de a controla permanent și direct felul în care vechilii săi execută sarcina ce li s-a dat.

Este de remarcat faptul că, în linii mari, acesta era sistemul administrativ pe care l-a folosit mult timp domnia însăși. Domnul obișnuia și el să delege o parte dintre puterile sale unui „ispravnic“, însărcinat să ducă la bun capăt o anume „ispravă“, adică o sarcină limitată la un anume obiect precis și oricând revocabilă. Într-un asemenea sistem, nu este vorba încă propriu-zis de „funcționari“, adică de niște persoane îndeplinind anume funcțiuni statornice, având un anume rol permanent într-o aparatură de stat sau într-o administrație comunală.

b) *Transformarea aleșilor satești în funcționari satești.* Pe măsură ce statul prinde a se închea în forme moderne, ispravnicii domnești, ca și ispravnicii obștilor satești, tind a deveni funcționari.

În ceea ce îi privește pe mandatarii obștilor satești, prefacerea lor în funcționari se operează treptat.

Prima fază constă în permanentizarea mandatelor satești în legătură cu sarcini care au un caracter de mai lungă durată. Acest proces este firesc, de altfel, dat fiind că, după cum se știe, a „organiza” corespunde cu „a crea organe”: pe măsură ce diferențierile sociale interne din sânul satului aduc după sine o complicare a problemelor vieții de toate zilele, necesitatea de a crea organe în stare să le rezolve era firească.

Dar faza decisivă în procesul acesta de transformare a aleșilor satești în funcționari permanenți este declanșată de faptul că principalele sarcini ce trebuiau administrate de către obștea satului erau în legătură cu obligațiile impuse de către stat.

În măsura în care o funcționărimă se naștea în sânul obștei, ea căpăta caracterul de funcționărimă de stat.

Inițial, statul începe prin a oficializa, adică prin a recunoaște și reglementa funcționarea câtorva dintre aleșii satului, fără a se amesteca, însă, în alegerea lor. În special, statul oficializează astfel pe acei aleși ai satului care activau direct în legătură cu interesele fiscale ale statului, adică pe strângătorii de biruri și, tot astfel, pe cei ce îndeplineau sarcini polițienești, de pază și păstrare a bunei ordini.

Până la urmă, însă, statul se va amesteca direct în alegerea și numirea acestor funcționari, care vor pierde astfel orice fel de contact cu obștea locală.

Trecerea de la „recunoaștere” la „numirea” de către stat este lentă și nu poate fi întotdeauna lămurită din actele vechi de care dispunem. Astfel, de pildă, în 1730, se pare că avem dovada directă a amestecului domniei în administrația internă a satelor, prin numire de funcționari. În acest an, Grigore Ghica hotărăște ca „...Vornicii de pen sate, numai sârdarul să aibă treabă a-i pune și a-i scoate, iar alții să n-aibă treabă; și pe care din vornicei sau lăcuitori i-ar afla sârdarul că sunt pricină de răsașe oamenilor, pe unii ca aceia iarăși sârdarul să-i certe și să le vie de hacul lor”.

Cu toate acestea, un act ulterior, din 1743, referitor la aceeași regiune, ne arată că situația era cu totul alta: satul își păstra dreptul de a-și alege funcționarii, statul mărginindu-se doar să-i confirme.

Într-adevăr, Constantin Mavrocordat, adresându-se vel căpitanului de ținut, îl anunță: „...Au dat jalobă oamenii din Vârtejeni pe un vornicel din satul lor, precum lor nu li trebuie vornicel ca acela și arătară că este alt om între dânșii și pe acela îl poștește tot satul să fie vornicel. Viindu-ți cartea domniei mele, să-i chemi față și de vreme ce pe vornicul, pe acela carele au fost până acum, nu li trebuiește satului să fie

vornicel; și omul acela ce-l poftesc ei să fie vornicel, de a fi om vrednic ca acela să poarte de grija oamenilor și de vreme ce-l poftesc și sătenii, să-l pui dumneata pe acest vornicel și să-l scoți pe celălalt”.¹⁸

Una dintre cele mai însemnate etape istorice ale acestui proces de trecere de la situația de mandatar ai obștilor sătești la aceea, cumulată, de mandatar sătești recunoscuți de către stat, o reprezintă sistemul administrativ înfăptuit prin Regulamentele Organice ale Moldovei și Munteniei.

Aceste Regulamente cuprind puține dispoziții privitoare la administrarea satelor, preocupându-se de altfel aproape exclusiv de satele de clăcași, nu de cele libere. Totuși, prevederile lor sunt de o importanță copleșitoare, dat fiind că, de la data punerii lor în aplicare – 1831 în Muntenia și 1832 în Moldova – și până la introducerea sistemului administrativ modern, în 1864, dispozițiile regulamentare, completate printr-o serie de măsuri dezvoltătoare, au lăsat în viața satelor o urmă atât de adâncă, încât, până aproape de vremea noastră, în zonele mai arhaice ale țării, mentalitatea sătenilor bătrâni semăna mai mult cu ceea ce cuprindea „zâmplarul” – cum spuneau țăranii „exemplarului” din *Regulament*, trimis la sate – și cu ceea ce scria în *Foaia sătească* sau se putea găsi în *Manualul administrativ al Moldovei*, decât cu prevederile Codului civil și publicațiile din *Monitorul oficial*.

Tradiția, pentru sătenii bătrâni, pare a fi o reproducere a „zâmplarului”: o imagine ștearsă, incompletă, deseori profund eronată, păstrând, totuși, amintirea încă vie a Regulamentului Organic. De fapt, e vorba, de o amintire a unei și mai vechi vieți de obște, care fusese parțial recunoscută și legitimată prin Regulament.

Este interesant, deci, să reamintim pe scurt dispozițiile regulamentare, pentru a putea înțelege mai bine în ce constă miezul amintirilor și, uneori, al practicilor obștilor sătești, în legătură cu această problemă a „aleșilor” satului și a funcționarilor sătești.

Nu e cu puțință să încercăm a face o istorie a administrației sătești, dată fiind lipsa aproape completă a cercetărilor în acest domeniu.¹⁹ Ne mulțumim să scoatem în relief ceea ce considerăm că este strict necesar pentru a se lămuri felul în care obștea sătească lucra prin „aleșii” săi și felul în care se operează transformarea acestor aleși în organe de stat.

c) „Aleșii” satelor, oficializați prin Regulamentele Organice. Regulamentele Organice introduc un nou sistem fiscal, care prevede o impunere individualizată, pe familii, și, totodată, o încasare globală, pe întregul sat, păstrându-se vechea „responsabilitate solidară” a obștei. Este vorba, deci, de o formă mixtă de trecere de la sistemul cel vechi al cislei, la cel modern al capitației.

Acest nou mod de așezare a impozitelor se pune în lucrare prin recunoașterea, folosirea și adaptarea la noile împrejurări a obștilor sătești și, ca atare, constituie un prilej de organizare administrativă a satelor.

Impunerea pe familii, iar nu pe obște, cere o cunoaștere mai amănunțită a situației satelor, mergând până la nevoia recenzării periodice a fiecărei familii în parte. Regulamentele organizează, așadar, celebrele „catagrafii”, în cicluri de șapte ani, prevăzând – în Țara Românească, de pildă – ca, la aceste intervale, „proprietarul” satului, împreună cu preotul și „șase lăcutori dajnici aleși într-adins din tot satul”, să alcătuiască o „foae de toate familiile”, în două exemplare, dintre care unul se trimite la departamentul „trebilor dinlăuntru”. Controlul și punerea la punct a catagrafiilor, prin anchete directe pe teren, se face printr-o comisie (un boier, ocârmuitorul și deputatul județului) care tabelizează rezultatele, dând una dintre „table” fiecărui sat, apoi „împreunează”, adică totalizează, pe plăși și pe județ, rezultatele obținute.

În Moldova, catagrafia se face, în fiecare ținut, de o „comisie” (un boier de rangul întâi, deputatul și iconomul sau protopopul locului), îndatorită „a umbla din sat în sat, a aduna pe toți lăcutorii, pe preoții poporului, pe proprietar sau pe vechilul său, a supune la giurământ pe vornicelul satului, pe trii din fruntași, pe trii din mijlocași și trii din codași, pentru ca să arate adevărul numărului familiilor satului /.../ spre a se înscrie în foaie”.

Fiecare foaie se iscălește de „stăpânul moșiei”, de preotul satului și de giurați. Ocârmuirea „...va împărți la fieștecăre sat, tipărite tăblițe – adică formulare – cuprinzătoare numărului familiilor dajnice și acei de peste an some a birului lor”.

Două dintre aceste tăblițe, completate și pecetluite cu pecetea domnului și protocolite de vistiernic, se dau „...fieștecărui sat: una la sâtescul județ, pentru ca obștia satului să știe adevărat soma birului său de piste an”; cealaltă se dă proprietarului.

Așadar, atât în Moldova, cât și în Țara Românească, operațiunile de așezare a birului se fac, dacă nu exclusiv de către obștile satești, în tot cazul cu colaborarea și cu știința lor.

În ceea ce privește executarea operațiunilor de încasare efectivă a birurilor, ea este lăsată în seama directă a satului.

În Țara Românească, pentru încasarea birurilor, „...lăcutorii plugari și muncitori a fieștecărui sat vor alege pe tot anul un pârcălab care va fi împlinitor dajdiei” și care, neștiind carte, „va tăia pe răboj” chitanțe. Birnicului rău platnic i se trimite „dorobanțul” în gazdă și „...se va îndatora să hrănească și pe dorobanț și pe calul său”.

Acești „dorobanți” sunt ei înșiși aleși: „...Satele îi vor alege dintre locuitorii lor și vor fi chezași pentru dânșii”.

Dar satul „alege” și alți reprezentanți ai săi. Se înființează, în Țara Românească o „cutie a obștei”, satul alegând „...în toți anii, șase inși dintre dânșii, pe cei mai cinstiți și pe cei mai bătrâni ai obștirii lor. Acestora, dimpreună cu preotul și proprietarul sau al său îngrijitor, se va încredința ocârmuirea banilor obștești”.

Părcălabul încasează, deci, banii birului și dă socoteala lor pe fiecare trei luni mai-sus-pomenitei comisii. Banii se pun în cutia obștei, care are două lacăte: o cheie e ținută de proprietar, cealaltă de preot, cutia cu bani rămânând în paza unuia dintre cei șase locuitori, „...în care va avea toată obștea mai multă încredințare“.

La sfârșitul anului, comisia va da socoteală „cătră ai săi cetasi“. Proprietarul ori al său îngrijitor, precum și preotul și aleșii obștei vor fi răspunzători de gestiunea cutiei satului.

În Moldova, birul se încasează de către vornicel sub privegherea proprietarului, se ia în primire de către „săteasca judecătorie“ și se trimite la isprăvnicie prin „oameni aleși“ din sat. Rămășițele se înseamnă de către „giudețul“ sătesc dimpreună cu vornicelul satului, spre luare de măsură. Banii se păstrează de către „obșteasca judecătorie“.

Așadar, în Moldova, este amestecată în treburile financiare ale satului instanța de judecată locală.

Ce era această „sătească judecătorie“? Ne-o spune art. 319 al *Regulamentului*, care prevede că se așează în fiecare parohie câte un giudeț sătesc alcătuit din preot și din „...trei giurați aleși pe tot anul de către grămada satului, dintre fruntași, mijlocași și codași, adecă câte un giurat de fiecare treaptă“. Aceștia se vor aduna, duminicile și în zilele de sărbătoare, după liturghie, la casa preotului satului unde vor judeca toate pricinile urmate între săteni în săptămâna aceea. Ei au, în primul rând, datoria de a împăca părțile, judecând, în ultimă instanță, până la valoarea de 10-15 lei și consemnând rezultatul judecății într-un înscris, iscălit de toți, fie și, „după vechiul obicei“, prin punere de degete.

O instanță de judecată este prevăzută și pentru satele muntene, în art. 264 al *Regulamentului*, care spune: „Spre a nu fi siliți lăcuitorii satelor a să duce pe la orașele scaunelor isprăvnicești du prin județe, pentru jăluiri de pre puțin preț, care mai multe ori se întâmplă între dânșii și spre a nu se cheltui pentru acest fel de lucruri, să va așeza în fieșcare sat judecătorie de împăciuire, întocmit de preotul și de trei jurați ce să vor alege de lăcuitorii satului“.

În chestiuni de poliție agricolă, intră și proprietarul în comisia de judecată: „...Acești jurați să vor alege de iznoavă pe tot anu și vor lua fieșcare din una din trei trepte ale sătenilor, osebiți dupa treapta și starea avuturilor (art. 264). /.../ Cu acest chip jurații ce să vor lua din fieșcare treaptă, dela cea mai cu stare până la cea mai săracă, vor înfățișa obrazul lor și vor îngriji ca un om din cutare treaptă sau de cutare stare să nu se socotească mai mult decât al alteia. /.../ Judecătoria de împăciuire într-acestaș chip întocmită să va aduna în toate duminicile și celelalte sărbători după eșirea bisericii, la casa preotului, ca să cerceze toate prigonirile ce să vor fi întâmplat pe o săptămână între săteni, silindu-să a-i împăca. /.../ Dă carte de împăciuire care se va scrie de preot și să va iscăli de mădularile judecătoriei cât și de prigonitoarele părți; cei ce nu știu carte vor pune degetul în loc de iscălitură (art. 165).

/.../ Judecă în ultima instanță până la suma de 10 sau 15 talere. Când nu împacă, în treburi mai mari de 15 talere, dă înscris o carte doveditoare cu care părțile se înfățișează la judecătoria de întâia cercetare“.

În rezumat, observăm că toate aceste dispozițiuni se referă la obștile satelor clăcășești, care sunt recunoscute a alcătui o ceată, o grămadă și care au dreptul de a participa la administrarea lor prin aleși.

Acești aleși ai satului devin, însă, funcționari prin faptul că sunt recunoscuți legal și însărcinați cu rosturi de stat. Schema lor de organizare e următoarea:

	<u>Tara Românească</u>	<u>Moldova</u>
1) Pentru catagrafie	6 aleși	9 giurați
2) Încasarea birului	1 pârcălab	1 vornicel
3) Păstrarea banilor	Cutia obștei cu 6 aleși	—
4) Judecată locală	Judecătoria de împăciuire cu preotul și 3 jurați	Giudeț sătesc cu preotul și 3 giurați

Toți acești funcționari poartă numele comun de „aleși“, întrucât sunt efectiv aleși de către obștea satului, precum și pe cel de „giurați“, dat fiind că sunt supuși unui jurământ.

Criteriul de alegere este, pe de o parte, cel al „treptelor“ (frunțași, mijlocași, codași), adică al averii, dar, pe de altă parte, se face și mențiune directă la „oamenii buni și bătrâni“ tradiționali.

Adunarea generală a satului — „grămada“ — este, de asemenea, poменită expres, precum și obligația ca mandatarii aleși ai obștei să dea seama în fața „cetașilor“ de gestiunea lor.

Regulamentul mai are și alte câteva prevederi care, de asemenea, se referă direct la existența în sate a obștilor, precum, de pildă, cea privitoare la vechilii trimiși la treburile de judecată. Astfel, *Regulamentul muntean*, la art. 105, prevede că, dacă satul trimite „spre jăluire“ săteni, către stăpânire sau către ocărmuirea județului, acestora li se va plăti câte 20 parale pe zi din ziua plecării până în ziua întoarcerii.

În ceea ce privește satele libere, este lesne de înțeles că ele, cu atât mai mult, vor avea capacitatea de a se autoadministra. Regulamentele Organice se ocupă, însă, doar incidental de aceste sate libere și doar pentru a rezolva dificultatea ce se ivea în aplicarea Regulamentului din pricina faptului că în aceste sate nu exista proprietar. Soluția găsită a fost aceea de a-l înlocui pe proprietar printr-unul dintre răzeși. Art. 120 al *Regulamentului Organic* al Moldovei spune: „...Cât pentru satele lăcuite de răzăși, tăblița se va încredința la cel mai de frunte dintre ei, carile împreună cu giudețul sătesc și cu vornicelul, vor împlini întru strângerea birului de la săteni datoriile sus-arătate a stăpânului unii întregi moșii“²⁰.

d) *Tradiția sătască despre „aleșii” satului.* Numărul aleșilor satului pe care îl ține minte tradiția satelor noastre este, însă, cu mult mai mare decât cel prevăzut de Regulamentele Organice. Apar, astfel, într-o ordine destul de confuză și cu atribuțiuni neclarificate, nu numai pâr-călabi, vornici, vornicei, jurați, ci și „nimesnici”, „pacinici”, „pasnici”, „porojnici”, „pomojnici”, „pocovnici”, „bani”, „postelnici”, „hanțai”, „vătăfi”, „panțiri”, „storuși” și „pristavi” – fără a mai vorbi de „jitari”, „pădurari”, „văcari” și alții.

Domină, în special, amintirea aceloră dintre mandatarii satului care erau însărcinați cu încasarea birurilor: „Pentru operațiunea de încasare a birurilor”, ne spune I. Antonovici, în excelenta sa *Istorie a comunei Bogdana*, „se alegea un mandatar special, de o deosebită importanță, așa-numitul «vornic», sau, după 1882, «vornicel», care se alegea tot de ceată, însă numai dintre birnici, cu îndatorirea oficială de a strânge birul”.²¹

Acești strângători de biruri au căpătat, mai degrabă decât alții, rosturi de stat și, deși aleși de sat, au acumulat puteri care depășeau voința alegătorilor lor, puteri din ce în ce mai crescute, pe măsură ce acțiunea organizată a statului modern se făcea mai tare simțită. Fără să asistăm, la noi în țară, la nașterea unei categorii sociale privilegiate, cum este, de pildă, cea a zamindarilor din satele indiene, culegători de impozite și, în același timp, cămătari – rol deținut la noi în special de boieri –, acești mărunți slujbași sătești au ajuns, totuși, a fi socotiți ca un fel de căpetenii, dispunând de drepturi multiple, printre care unele străine de sarcinile lor fiscale inițiale, precum dreptul de a se amesteca și în pricinile de judecată locală.

Caracterul lor de mandatar aleși nu dispăre, totuși. Ei continuă a rămâne sub controlul obștei satului, deși în exercitarea mandatului lor aveau puteri depline, care mergeau până la luarea măsurilor coercitive directe: „birul se strângea cu bătaia”, dat fiind că oamenii plăteau greu și deseori „dădeau birul cu fugiții”.²²

De asemenea, în materie penală, „...aleșii satului puteau aresta și schingiui la casa Sfatului pe hoțul presupus”.²³ Această „bătaie”, deseori pomenită, este socotită, în cazul strângătorului de biruri, o bătaie „oficială” – dacă nu chiar „rituală” –, dat fiind că ea se făcea cu „bățul vornicului”, întocmai așa cum domnul țării bătea, fără să-l degradeze pe cel bătut, oricât de mare boier ar fi fost, cu buzduganul. „Bățul vornicului” nu era altceva decât unealta lui profesională, adică răbojul pe care își ținea contabilitatea. Era un „băț cu țanc”²⁴, ajuns a fi simbolul însuși al sarcinii lui oficiale.²⁵

O oarecare solemnitate era pusă, deci, atunci când se înscăuna un nou vornic: „...Se alegea de obște un vornic, la umbra copacului, în zile de sărbătoare. Cel mai bătrân dintre răzăși îi dădea un băț de cireș ca semn distinctiv”.²⁶

Acest „om al obștei care executa ordinele stăpânirii la strângerea birului”²⁷ umbla, deci, întotdeauna cu unealta lui profesională, din care tăia țancușe în chip de chitanțe. De la acest obicei a rămas zicala pentru cei ce nu știu a se purta cu cinste în misiunea ce li s-a încredințat: „a feștelit bățul”.²⁸

O alegere a unui asemenea funcționar încasator de biruri, de data aceasta pomenit sub numele de „pomojnic”, ne este descrisă, pentru regiunea Dâmbovnicului (sud-Pitești), în felul următor: când locul de pomojnic rămânea liber, patru „pristavi” ai satului, „oameni buni de gură”, ieșeau pe hotar și făceau „strigare peste sat”. Oamenii se strâneau „și mai mari și mai mici”, de la 20 de ani în sus, și alegeau, în obște, pe noul pomojnic. „Toți fiind de față”, cine avea vreo obiecție de făcut, o făcea atunci, de îndată: „Dacă aveai ceva de spus, apăi ziceai atunci, nu peste un leat”. Odată desemnat noul pomojnic, lumea mergea grămadă la biserică, să-l sfințească. Acesta se făcea a nu primi, dar obștea îl dădea pe mâna preotului care îl sfințea. Apoi plecau cu toții la câmp, la un tufan, și acolo i se dădea bățul. Se spunea: „Vezi să nu feșteleşti bățul, că punem pe altul”.

Bățul era neboit, înalt cât omul, și folosea nu numai ca răboj, ci și ca băț cu care pomojnicul avea drept să bată.

Se făceau, apoi, „legături de tocmeală”, stabilindu-se ce răsplătiri avea să primească pomojnicul (zile de clacă, dijmă etc.), precum și ce sarcini avea de îndeplinit.

Pomojnicul trebuia să fie „om de sfat, bătrân și băștinaș”, iar mandatul lui era oricând revocabil.²⁹

În alte sate, tradiția spune că încasatorul de biruri avea și alte semne distinctive decât „bățul”: „...se îmbrăca cu fustă pe lângă el, cu fes în cap, ca să-l cunoască oamenii de boier” – ni-l descrie un informator oltean, nu fără o nuanță de ironie.³⁰

Și în folclor întâlnim amintirea unor astfel de „straie”:

„Taci măi Iulia, taci nu plânge
Că mama ție ți-aduce, straiete județului...”³¹

Funcționarul însărcinat cu strângerea birului era ajutat de alții. În Glogova-Mehedinți, „...cîsla se făcea numai de fruntașii satului, cu birăii, adică birăul mare care strângea banii și birăul mic care strângea rămășițele birului, amândoi fiind aleși de sat. Peste 4-5 sate, pîrcălabul strângea acești bani și îi vărsa sameșului”.³²

Este vorba, desigur, de strângători de bir pe cătunele alcătuitoare ale satului, pîrcălabul regulamentar apărând aici ca funcționar „comunal” propriu-zis.

Mai sunt pomeniți și alți „dăjdieri”: „...Erea și un dăjdier ales, ca și pașnicii, dintre mazili. El strângea birurile mazililor, îi vărsa la căpitănel de mazili, mai apoi la privighetor”.³³

După altă versiune, pomojnicul avea în subordine pârcălabul, care umbla cu traistă și băț, încasator al birurilor pe care le pune în traistă și le însemna pe răboj. Pârcălabul avea băț verde și pașnicul, băț roșu. De asemenea, băț verde pe care însemna gloabele avea și banul.

Erau, apoi, postelniceii care vedeau de biserică, logofătul care scria actele, pristavii și străjarii, „ăi de te băgau la butuc și păzeau câmpul“. În unele sate, exista și vătășelul, având un rol neprecizat.³⁴

Modelul cel mai clar al „alesului sătesc“, redus exclusiv la rolul de simplu mandatar al obștei, fără legătură cu vreo însărcinare a statului, este acela al „vechilului“, numit uneori și „sprijinitor“, însărcinat a se prezenta în fața autorităților sau a instanțelor judecătorești pentru a susține interesele satului.

Și Regulamentul Organic îl prevede, fixând, așa cum am văzut, remunerația ce i se cuvine. În practică, vechilii pot avea roluri sociale deosebit de însemnate. Am văzut, de pildă, când am studiat confederația vrânceană, trei vechili preoți purtând, în numele Vrancei, marele proces cu boierul Iordache Roset și, de asemenea, un alt vechil trimis ca reprezentant al Vrancei în Divanul *ad hoc*.

În tot cazul, vechilul are un mandat limitat și oricând revocabil; el este, de cele mai multe ori, întovărășit, în acțiunile sale, de un mare număr de obșteni, care preferă să fie și ei de față, pentru a-și controla purtătorul de cuvânt.

Asemenea vechili capătă, uneori, un prestigiu deosebit, de care sunt ispitiți a și abuza, ridicând pretenții de „conducători“, de „căpetenii“, ceea ce este și firesc, dat fiind că sunt aleși printre „cei mai guralivi și mai răzbătători“. Uneori, ei sunt de-a dreptul abuzivi și înșelători, putând lesne induce în eroare o obște prea încrezătoare.

În tot cazul, este vorba de un abuz, nicidecum de o conducere recunoscută ca atare. Fruntași ai cetelor răzeșești, cu drepturi viagere, nu există. Cu atât mai puțin poate fi vorba de funcțiuni ereditare, așa cum ar dori să creadă acei care susțin că străvechii „cnezi“ nu ar fi fost altceva decât niște fruntași ereditari ai satelor libere, având drepturi de judecată. Nici un fel de legătură nu poate fi făcută între vechii cnezi și oarecari presupuși conducători ai satelor libere. În orice caz, nici un fel de referire la exemplul satelor răzeșești de azi nu poate fi invocată în sprijinul teoriei cnezilor, fruntași și judecători. Cine are conducerea în satele răzeșești este obștea satului, nicidecum vreunul dintre obșteni.

Este drept că „...orișice ceată de devălmași își alege un cap sau mai mulți dintr-înșii“. Dar „...drepturile acestuia sunt numai de reprezentant și nu se întind asupra averii propriu-zise. Capul cetei este depărtat și dat jos când abuzează de încrederea mandatarilor săi, prin hotărâre luată de toți ceilalți cetași“. ³⁵

Acest caracter de mandat limitat și revocabil este scos în relief cu o constanță surprinzătoare, în forme ce nu lasă nici o îndoială asupra

acuității cu care obștea își revendică și apără acest drept: „Dacă pomojnicul făcea nedreptăți, se aduna mai multă lume, vestindu-se unii pe alții, chemau pe pomojnic și-i spuneau: «Dumneata, pomojnice, nu te porți bine; să știi că te dăm jos și punem pe altul. Uite, suntem aici 30 de oameni care spunem că nu te porți bine». Și pe loc alegeau pe altul. «Măi Tudore, ia vino-ncoace, să fii tu pomojnic în locul ăstuia, că ăsta nu s-a purtat bine. Da' tu să te porți bine, că dacă nu, te punem la butuc!» Îi puteam da afară oricând din funcție, chiar peste o jumătate de oră!”³⁶

Caracteristici pentru modul de administrare a acestor obști sunt și funcționarii având rosturi pur economice, cum sunt, de pildă, văcarul, ciobanul, jitarul, pădurarul, paznicii de câmp sau meseriașii angajați de sat – fierari, potcovari, olari, tâmplari sau dulgheri.³⁷

Dintre toți, văcarul pare a fi cel mai de seamă, atestat fiind, de altfel, în majoritatea satelor de acest tip de pe toată suprafața globului.

Văcarul este, într-adevăr, unul dintre cei mai statornici mandatați ai obștei și, în același timp, cel care se află, mai toată ziua, în preajma satului și, deci, la îndemâna sătenilor. De aceea se face deseori apel la el și pentru rezolvarea altor chestiuni decât cele legate de paza turmei comune a satului. Astfel, el este folosit pentru a trage la sorți, în caz de distribuire de pământuri, ba chiar și pentru a judeca și împăca mărunte certuri dintre săteni. Tradiția ieșirii la marginea satului, pentru a chema pe văcar, în caz de ceartă între oameni, a rămas destul de vie, de pildă în satul Orodol-Dolj. De aici și zicala „s-a supărat ca văcarul pe sat”, care trebuie să fi avut, pe vremuri, cu totul alt înțeles decât cel peiorativ actual, când vechiul sat se află într-o completă disoluție.

În schimb, pădurarul nu a căpătat niciodată, la noi, importanța pe care o are *Alpmeister*-ul în allmendele elvețiene, deși prezența lui ne este certificată.³⁸

În satele ajunse la o oarecare dezvoltare agricolă, important este jitarul, adică păzitorul câmpurilor. În satul Bogdana, jitarii „...aveau grija, cum se vede și astăzi – adică, în 1906 – ca să nu steie deschise porțile țarinii și ca cineva să nu deie sau să scape vitele prin semănături. Pentru această treabă li se dădea și li se dă câte un snop din fiecare claie de grâu... socotită fiind claia la 30 de snopi. De asemeni li se lăsa la intrarea în sat, pe poarta țarinii, câte o baniță – zisă „jătrar” – de știuleți din fiecare car cu popușoi”.³⁹

În același sat, arată tradiția, „...mai erea un funcționar, nemesnicul, care era numit de vornic cu îndatorirea de a se îngriji de gardurile țarinii și a ispăși – a constata și expertiza – stricăciunile ce s-ar fi făcut de vite prin semănături /.../ Când vreunul din locuitori nu-și făcea la timp porțiunea de gard la țarină, era luat cu forța de nemesnic și dus la acel loc unde era bătut cu o nuia până ce-și făcea datoria fără a putea reclama cuiva”.

La 1776, codicele lui Grigore Alexandru Ghica prevede că „...fiesce care vornicel al satului, dimpreună cu sătenii, să fie dator să tocmească un văcar sau doi, pentru păscutul vitelor sătenilor; și herghilegii pentru păscutul cailor; și păstori la oi și rămători; și jitari pentru paza țarinilor; și hacul acestora, să cisluiască sătenii pe vitele ce vor avea, și să plătească fieștecările după cum va veni pe vită. Iar noaptea să închidă fieștecările vitele sale, având spre aceasta purtare de grijă vornicelul cu sătenii satului, ca să nu se facă stricăciune de vite în țarine și în grădini”.⁴⁰

e) *Situația specială a preotului în obște.* Printre fruntașii obștei era socotit a fi și preotul. Dată fiind funcția specială pe care o avea biserica în viața „poporanilor”, rostul preotului apare cu precădere în toate problemele privind viața de familie, la toate certurile în care se caută o împăciuire și la diatele care se fac cu limbă de moarte, în care preotul avea nu numai funcția de duhovnic, ci și pe aceea de martor al testamentului. În satele noastre analfabete, de obicei preotul era cel care știa să scrie și, de aceea, deseori, el e scriptorul zapiselor țărănești.

Toate acestea fac ca rolul lui în obște să fie cu totul deosebit, având preponderență asupra tuturor celorlalți „aleși” ai satului, pe care preotul îi jura în biserică, dându-le astfel nu numai calitatea de „aleși”, ci și pe aceea de „giurați”.

Preotul nu era, însă, un oarecare vechil, care putea fi ales de către obște azi și mâine înlocuit printr-un altul; funcția lui era permanentă, dat fiind că investirea lui cu harul preoției nu o făcea satul, ci organele ierarhice preoțești.

Cu toate acestea, obștea satului depunea, la nevoie, o sânguință specială pentru „a-și face” un preot, după cum o arată câteva documente vrâncene, destul de recente. Iată, de pildă, un act din 1829: „...Adică noi lăcuiitorii și poporanii di la biserica din satul Vetrești, unde să cinstește și să prăznuiește sfinții mai mari voievozi Mihail și Gavril, precum să fie știut că fiindu cu totu lipsiți de priotu la biserica noastră de mai sus numită și rugându-ne de părintele Theodor, vichil Vrâncii, ca să ne de priotu, ne-au rânduitu pe părintele Ștefan, ficior sfinții sale, în satul Săcătura Văsuiului, ca să ne fie slujitor la sfânta biserică de sus pomenită. Și noi încă ne-am îndatoratu ca să-i dăm ajutor la cheltueala prioții, o sută de lei și doo zile de clacă, anerisite cu prețu triizăci de părale zio de cosire și 20 părale zio de prășit; și ne-am îndatorat să-i facem și casa pi locul nostru, unde cere trebuința, lângă biserică; și locu unde o cuprinde casa și cu acoperiturile ei, să fie în veci preotului și ficiorilor și a nepoților sfinții sale, care dumnezeu îi va dărui. Și cându s-au făcut acest zapis au fost, cu bună învoire și primire tuturor poporănilor. Și pentru mai adevărată credință ne-am iscălitu, puindu-ne numele și degitile ca să fie de întărire”. Iscălesc un nimesnic și unsprezece săteni „...și noi toți sătenii și poporării”. Scrie dascălul din Vetrești, fiind de față și „nacialnicul Schitului Vrancian”.

Un caz similar, la 1825, privind, însă, un grup de săteni care nu erau vrânceni, ci embaticari ai satului Năruja. E vorba de cătunul Vălcanilor, care „...la zidire și facere sfintei biserici de la cutul Prahuda, ce este în hotar Năruja, fiind și noi lăcuind între satul Spulber și Palten, iar cu șăderea noastră suntem pe hotar Năruja, /.../ am socotit noi în de noi ca să fim și noi la poporul bisericii din Prahuda; iar biriul nostru este la Șăndelarii Milcovului de sus. Și prin rugăminte am făcut ca să ne primească și pe noi la popor“. În schimb, dau diaconului Ion sin preot Ion Soare, ginerele preotului Șerban Bălan, 240 lei „...ca să se facă preot“. Nărujenii le dau și ei dealul Cheia, pe care până acum îl țineau în arendă cu 40 lei anual: „...De să va face diacul Ion preot, să rămâie acea bucată de loc dată pentru 240 lei și va fi și preot cu vitele sale în pășunea acei moșii, care ni s-a dat ocină“. În caz că nu se va face preot, învoiala „...va rămâne ca o hârtie albă“.⁴¹

Drepturile de amestec ale obștei în gospodăriile obștenilor.

a) *Dreptul de a interzice și de a muta stăpânirile locurești.* Atâta vreme cât dăinuie, ca regulă generală, economia naturală, fiecare gospodărie avea dreptul să folosească averea devălmașă potrivit tuturor tehnicilor de muncă analizate în volumul I al acestei lucrări. Acapararea peste măsură a unor stăpâniri nu era de folos nimănui.

Cu toate acestea, conflicte între oameni cu privire la stăpâniri teritoriale private se puteau ivi în următoarele împrejurări:

- când un obștean voia să ia cu sila și de-a gata un teren pus în valoare de către altul, prin defrișare, destelenire sau iezire;
- când un teren „închis“ era așezat în așa fel, încât dăuna celorlalți, fie prin faptul că împiedica circulația, barând un drum, fie pentru că se afla într-o țarină, supusă izlăjirii periodice;
- când se afla pe un teren pe care obștea dorea să-l lotizeze și să-l supună unei împărțiri către toți sătenii.

Un caz special îl constituie ținerile private aparținând unor străini tolerați de obște, ca dijmași sau embaticari, caz în care problema devine mai complicată, prin lupta pe care obștea o duce împotriva acestor „lăturași“.

În toate aceste cazuri, în care colectivitatea se consideră lezată prin existența stăpânitorilor locurești, obștea avea dreptul de a interveni și a dispune mutarea forțată a stăpânirii într-un alt loc al hotarului, dărâmare gardurilor și a acareturilor construite, cu sau fără reconstruirea de către obște, în altă parte, a celor dărâmate.

Aceste măsuri drastice implică din partea obștei un drept de a hotărî în ultimă instanță asupra legitimității unei stăpâniri și, în general, asupra felului în care folosirea pământului vălmaș urma să se facă pe toată suprafața satului.

În consecință, obștea avea dreptul de a-i „arăta“ obșteanului locul unde putea să facă lucrări de creare a unei stăpâniri locurești, precum și pe acela de a „dărui“ terenuri în acest scop.

Dat fiind analfabetismul satelor noastre în vechime, nu e de mirare că documentele care consemnează aceste drepturi ale obștei sunt foarte rare. Pe de altă parte, controversele lichidându-se, fără drept de apel, în sânul obștei, adică al unei colectivități sătești foarte restrânse, chiar dacă ar fi fost cineva capabil să redacteze acte scrise, ele nu ar fi fost necesare.

Există, totuși, suficiente „scrisori de la sat“ ca să putem face dovada deplină a acestor drepturi de control ale obștei, dovadă confirmată, de altfel, desăvârșit prin practica de toate zilele a satelor de caracter arhaic – câte au mai putut fi studiate pe teren, prin anchetă directă.

Este de remarcat că aceste drepturi le aveau nu numai obștile sătești, ci și cele orășenești, ceea ce face ca, în „așezămintele“ lor, adică în statutele lor de funcționare, să găsim formulări foarte clare ale acestor drepturi. De pildă, în așezământul din 1841 al Obștei moșnenilor orășeni câmpulungeni (Muscel) se spune: „Sunt împuterniciți epitropii a popri pe cei ce se pun cu de la sine putere a închide din izlaz, ori în ce parte de loc, făcând grădini personale pe seama sa, păgubitoare fiind obștiei moșnenești cu împuținarea izlazului și celelalte“.

Poprirea are loc, deci, până într-o vreme târzie, în care se intrase destul de adânc în economia capitalistă și în care închiderea din izlaz, în scopuri de neguțătorie, aducea cu sine „împuținarea izlazului“. Totuși, nici în asemenea împrejurări „poprirea“ nu are drept scop interzicerea stăpânirilor locurești, ci numai controlul lor, căci, într-adevăr, epitropii rămân „...slobози a da la oameni moșneni, ce n-au locuri de hrană și cărora vor fi avut și le va fi vândut câte un petec de loc, unde nu vor pricinui stricăciuni și vătămare obștiei moșnenilor; însă cu dare și luare de înscris, cu legătură ca niciodată acela să nu aibe voie a vinde sau a înstrăina, sub nici un cuvânt, la nimini; și cât îl va putea stăpâni, să se hrănească din rodurile lui; iar cât nu va putea să-l închidă, să stăpânească, să rămâie slobod pe seama tuturor moșnenilor“.⁴²

Avem de-a face, în pasajul de mai sus, cu un adevărat text scris de dreptul obișnuielnic, caz rar, întâlnit doar în obștile orășenești, și, în același timp, caz recent, care are avantajul de a formula drept normă generală o practică obișnuită, existentă în moravurile agrare ale tuturor obștilor noastre.

Pentru a ilustra prin câteva cazuri concrete diversele spețe juridice ce se puteau pune unei obști, vom începe prin a cita câteva documente mai vechi.

• *Mutarea prin schimb a unei stăpâniri locurești* ne este atestată într-un act din 1791, prin care sătenii din Vatra Câmpulungului moldovenesc constată că o „...moșioară este închisă cu garduri prin pădure și neavând pe unde umbla vitele, fiind pădurea închisă și imășul la deal,

mergând noi la starea locului, stricându-se gardul Burduhosului, pentru urcarea vitelor la imaș, fiind mulți oameni adunați, ne-am socotit cu primirea Burduhosului și i-am dat altă bucățică de loc, tot acolo, din locul sătesc, astfel ca locul cel vechi, „...de acum să nu aibă a-l îngrădi niciodată, ce să o lasă slobodă, imaș sătesc”.⁴³

O situație asemănătoare o găsim și la Vrancea, anume la 1830, când „...lăcuiitorii din sat Nerej” dau zapisul lor la mâna lui Ștefan Bîra, „...că având doo săcături părintăști și fiind în mijlocu emășului satului nostru și umblând ca să le îngrădească, apoi noi lăcuiitorii, văzând că ni se strâmtează emășul satului nostru, ne-am învoitu și i-am dat alt loc împotriva acelor doo săcături ce le avea Bîra, hotărâte din bătrânii noștri, ce să adeverește în scris. Și e-am dat o bucățică di loc, tot din emășul satului nostru, alătura cu țarina satului nostru, în sămnile mai gios arătate”.⁴⁴

Pe imaș se poate întâmpla să fie ridicate și case care, de asemenea, dacă se dovedește necesar, pot fi înlăturate. Iată, de pildă, la 1608⁴⁵, cazul câtorva case așezate pe un „nămaș” străin, și anume cinci case ale lui Toader și Iftode și Vasile Belgului și Toader Clinciu a lui Dan, care sunt pe locul Coțmăneștilor: „...<D>eci noi i-am tocmît dinaintea ăstora oameni buni, să șadă pînă în primăvar<a>, iar din primăv<a>r<ă> să să ducă toț<i>, cine în seliștea sa, <c>ă casele lor sântu în nămașu Coțmăneștilor”. Se decide să nu se facă sfadă pînă în primăvară și cine va face sfadă, să dea patru boi.

Tot astfel, la 1773, „milcovanul” Toader Andronic „...au făcut casă unde nu se cade, adică la țarna satului Nărujel, neîntrebând pe nime-ne; dar nărujenii văzând cum se face casa în țarnă, i-au spus în câteva rînduri să nu facă, fiindu moșia lor, numa să facă pe moșia lui. Dar Toader Andronic nu a băgat seamă vorba sătenilor și au făcut casă. Dar acum în primăvară, fiindcă s-au apropiat vremea țarnii, s-au sculat toți sătenii cu mare cu mic și au stricat bordeiul lui”. Starostia Vrancei ordonă o anchetă și constată că „...rău și fără cale au făcut casa acolo, fiind loc de țarnă și hrana oamenilor, nici moșia nefiind a lui”. Dar, fiindcă nărujenii au stricat casa fără de judecată, numai așa, de capul lor, sunt obligați să i-o facă din nou, în Podul Nărujii, unde are Andronic o bucată de loc a lui.⁴⁶

Și la 1818, în luna mai, starostia Putnii poruncește vornicului de Vrancea să ia măsuri ca un anume Căcărează „să-și ridice casa” de pe locul unde o făcuse, iar vitele și mașturii numaidecât să-i scoată din țarnă, fără a se îngădui mai mult să pricinuiască păgubiri.⁴⁷ În luna iunie, același an, împričinații recunosc că au o casă pe moșia Vrâncii, însă susțin că e în afară din țarnă și nici o stricăciune nu face. Susțin că au drept să rămâie în Vrancea, având casă, poeni și livezi vechi de la bătrâni și că au dat și ei la scoaterea Vrâncii, dar sătenii îl „...izgonescu, zicând să se ducă la muntenii care au fugit acum la munteni, bătându-l și luându-i și scrisorile ce au avut”. La cercetare, se constată

că nu sunt nărujeni și că au, prin urmare, a plăti bezman pe locurile pe care le au.⁴⁸

• *Dărâmarea de garduri pentru deschiderea unui drum este practică de asemenea.*

Astfel, „...locuitorii satului Bârsești din Vrancea dau zapis la mâna lui Ilie Cojocar pentru ca să fie știut că pentru 40 de prăjini, loc de cosire ce li strică vitele noastre cu mîrgire pe hățaș, la Chini, noi satul ne-am învoit“ să i se dea alte 40 de prăjini în alt loc, pe care Ilie Cojocar să le stăpânească în veci, „...precum și noi satul să stăpânim hățașul în veci, noi și urmașii noștri să stăpânească, ca să nu mai urmeze pricină între noi, unii di către alții“. Actul e iscălit de „noi toți sătenii, de la mic până la mare“.⁴⁹

Și în Dragoslave, unul dintre cele 12 sate puse sub ascultarea vameșilor de acolo, la 1779, Ion al Diaconului recunoaște că, „...împresurând cu un drum vechiu dintre case și neavând unchiașul Coman drum a ieși din casa lui, fiind îngrădit de mine“, dându-se jalbă la ispravnici, „...au rânduit dumnealor vameșii ca dimpreună cu oamenii bătrâni din fața locului, să cerceteze“. Se află că „...pe unde era drum, l-am arat și, fiind bucate, m-am rugat de moș Coman ca să mă aștepte până la toamnă, până îmi voi culege bucatele, apoi să slobod drumul după cum a fost înainte“. În caz contrar, are a da gloabă 20 de taleri și i se vor tăia gardurile.⁵⁰

De asemenea, în orașul Bârlad, la 1795, trei stânjeni de loc, îngrădiți în ograda babei Catrina, „...sunt împregiurați cu nedreptate de gardul babii; pentru care noi am socotit a fi cu cali ca să se strice gardul di pi numitul loc și să se îndrepte locul la uliță, spre folosul obștei, după cum au fost și mai înainte acel loc slobod“.⁵¹

b) *Dreptul asupra cetașilor.* Nevoia de bani pentru a face față birului este atât de mare și sărăcia ajunge uneori atât de grea, încât obștea abuzează de puterile de care dispune, procedând la vânzarea unora dintre consătenii debitori insolvabili.

La 1804, Constantin Alexandru Ipsilanti trimite marelui vistier spre cercetare o asemenea „...netrebnică faptă ce s-au urmat la județul Vâlcei, cum că mulți din locuitori se află vânduți pre bani de către ceilalți săteni ai lor și orașeni, prin zapise în scris, la boiernași și negustori, cu tocmeală să le fie supuși lor, ca în chip de robi, până vor plăti banii“. Domnul declară a nu putea suferi și trimite pe Tutungi-bașa să cerceteze la fața locului; acesta, găsind lucrul a fi adevărat, îi eliberează pe săteni, îi trimite înapoi la satele lor și-i aduce pe cumpărători la divan. Marele vistier urmează a le face cercetare „...în ce chip și cum au cutezat la o faptă ca aceasta, ce este împotriva legii și omenirii, a supune om slobod la robie“.

Marele vistier raportează că a făcut cercetare și că negustorii și boiernașii cumpărători susțin că au făcut un „...bine satelor de i-au împrumutat la trebuințele ce au avut pentru răspunderea dăjdiilor vistieriei

și a datoriilor, după rugăciunea sătenilor și înseși satele neputând să le plătească dobândă la bani, din bunăvoința lor le-au dat nisce oameni săraci ca să le slujească, nu pururea ca niște robi, precum au venit la auzul măriei sale, ci cu rând, adecă o săptămână la împrumutătorii satelor și o săptămână la înseși casele lor, având tocmeală ca în orice ceas le va răspunde banii împrumutătorii să-și ia satele oamenii înapoi“. Cum satele nu plătiseră, oamenii se aflau încă „în poslujania lor“, ei socotind că nu e învinovățire, ci facere de bine „...precum se urmează și pre la celelalte județe din partea locului, făcând această tocmeală cu satele prin știință de ispravnici și de zapcii“.

Vistierul găsește că e cazul să se trimită înapoi la satele lor acești „săraci de oameni“ și ceea ce au slujit, de ani de zile, să se socotească nu numai pentru dobândă, ci și pentru capete. Iar pentru „cutezarea“ făcută de acești cămătari, să hotărască domnul. Se anexează zapisele de împrumutare, iar Vodă hotărăște ca acestea să fie arse în curtea palatului, ordonând ispravnicilor ca, de aici înainte, să nu mai „...sufere a se mai urma un lucru ca acesta mai mult“.⁵²

Ceea ce pare a fi excepțional și de „nesuferit“ în faptul încriminat nu este atâta că oamenii liberi se vindeau, dacă nu ca „robi“, în tot cazul, ca să fie de „poslujanie“ boierului (ceea ce era îngăduit), dat fiind că aceasta era situația generală a țăranilor aserviți – și mai rea încă, din moment ce era vorba de o poslujanie ereditară –, ci, probabil, faptul că ea nu era făcută în formele tradiționale ale aservirii feudale, adică nu se stabilea ca o relație între un sat și un boier, cu prilejul unor munci agrare, ci se stabilea între un „cămătar“ și un „debitor“ care era obligat a munci în treburile neagricole, la casa creditorului său.

Printre cei arătați a fi cumpărat locuitori nu sunt numai boiernași, ci și „negustori“. Învoiala cu satele are, așadar, un caracter foarte vădit cămătăresc. El ne arată cât de adânc pătrunsese economia bănească în viața satelor, dar, în același timp, ne arată și cât de mari erau puterile unei obști, de vreme ce-i putea obliga pe săracii ei să accepte asemenea vânzări, și cât de mare trebuie să fi fost sărăcia acestora, ca să fie siliți la ascultare față de cei care, mai bogați, aveau un cuvânt hotărâtor în treburile obștilor.

Totuși, se pare că obștile satești dispuneau deseori de anume drepturi asupra persoanelor fizice care cădeau, cu voie sau fără voie, în vini de natură bănească față de sat. Iată un caz, din 1602: „Adecă noi sătenii din Toplița anume Stan și Vlad și Manea și Naniia și iar Vlad și Mănăilă și Voilă, scris-am și mărturisim cu acest zapis al nostru să fie la mână lui Stan Ardeiu din sat din Bărbătești, de mare credință, precum să știe că ne-au venit o dajdie mare de la Mihaiu vodă și ni-am plătit o samă dăjdiile, iar Opriș n-au vrut să plătească, ci ne-au luat bucatele noastre pentru Opriș. Iar Stan Ardeiu din Bărbătești și-au căutat slugă să-ș bage, iar noi am mers căți sântem mai sus scriși, cu Opriș, de l-am băgat slugă la Stan Ardeiu și l-am luat în cheazășia noas-

tră, cum că iastă om bun și ne-au dat bani 600 de ne-am scos bucatele noastre și ș-au plătit nevoile lui^{.53}

Este vorba de același caz: obștea închiriază pe un om al său ca din simbrie să-și acopere datoriile. Desigur că asemenea operație nu era plăcută pentru datornicul insolubil. Opriș, de pildă, vândut de satul său în aceste condiții, se arată recalcitrant. Actul continuă: „...Și au dat o fugă prin țară, iar Opriș au strâns mulți oameni răi de s-au dus de au luat bucatele lui Stan Ardeiu, miere și grâu și vin, preț 2.000 și 600 bani. Iar Stan, dacă s-au împăcat țara, ne-au apucat cu mare strânsoare ca să-i plătim bucatele preț de 2.000 și 600 bani. Și noi am prins pe Opriș și am mers de față cu el la lege; și ne-au rămas să plătim bucatele; iar Opriș și-a dat moșia lui din sat din Toplița și din hotar, veri cât s-ar alege... Și au dat această moșie cu voia tuturor sătenilor“.

Dacă dreptul obștenilor asupra persoanei fizice este, totuși, excepțional și cu caracter oarecum abuziv, în schimb sunt normale drepturile de dispoziție asupra averii private a obștenilor insolubili. Fie pentru achitarea unor dușegubini, fie pentru plata birului sau pentru acoperirea altor cheltuieli comune, obșteanul insolubil cădea în sarcina obștei. După ce aceasta îi achita datoriile, se întorcea asupra săteanului insolubil, scoțându-i în vânzare averea.

Astfel, la 1618, „...au fost globiți toți oamenii din Rasa pentru o iapă“, pierdută din pricina unui sătean, Stanciu: „...Iar după aceia toți sătenii n-au avut ce să ia de la Stan, fiul lui Stanciu, pentru globirea lor cu mai sus spușii aspri ce au plătit năpasta pentru acea iapă și să-și întoarcă părțile lor din mai sus spușii aspri. /.../ Astfel s-au sculat mai sus șpușii oameni, toți, din tot satul Rasa, de au făcut această sus spusă <ocină> lui Stan, fiul Stanciului, vânzătoare“^{.54}

La 1790, vornicul Câmpulungului scoate în vânzare averea cuiva care fugise de bir, anume „...un bordei ce l-au făcut el singur pe locul sătesc /.../ și i s-a dat bordeiul în vânzare“ pentru trei lei pol.⁵⁵

La 1814, pentru a strânge banii necesari la cheltuielile Vrancei, obștea scoate la mezat niște țineri private ale unui locuitor din Vrancea. Acesta înfrățește pe un străin, care avansează banii necesari.⁵⁶

Asemenea cazuri sunt foarte multe, atât în satele libere cât și în cele clăcășești. Interesant e faptul că, în satele aservite, boierul stăpânitor ridică pretenția de a intra el în stăpânirea averilor private ale clăcășilor insolubili. Ceea ce nu îi reușește, însă, întotdeauna, dreptul obștei clăcășești fiind uneori respectat, cum e, de pildă, cazul din 1802, în care averile unor țărani fugiți sunt luate de la boier și date în custodia satului. Este vorba de o judecată pornită de o femeie, Despa, și de feciorul ei, din satul Ciulnița-Muscel, împotriva visteresei Safta Izvoranu care confiscase averile unor săteni fugiți, printre care și averea dată de zestre unui ginere al reclamantei. Domnia ordonă restituirea tuturor celor confiscate și darea lor în păstrare satului, cu condiția ca satul să nu le restituie decât țăranilor care efectiv vor reveni în sat.⁵⁷

Drepturile patrimoniale directe ale obștei asupra hotarului sătesc.a) *Dreptul de autorizare prealabilă și de donație a ținurilor private.*

Dreptul pe care îl are obștea de a controla stăpânirile locuiești create de obșteni prin acțiuni de defrișare, destelenire, iezire sau simplă cu-prindere, mergând până la dreptul de a le interzice, are și o contra-parte: obștea poate să „arate” unui obștean locul unde își poate face stăpâni-rea – deci, să dea autorizații prealabile. De asemenea, obștea poate să constate în scris că obșteanul s-a așezat bine în anume loc și, mai mult decât atât, poate proceda la o dăruire de teren către obșteanul care îi cere acest lucru.

Iată o serie de cazuri ilustrând aceste diferite drepturi și procedee ale obștei.

La 1759, în Câmpulungul moldovenesc, într-un act de vânzare a unei bucăți de loc, se face următoarea mențiune: „...Am dat bucă<țica> de loc lui Ghiorghe Piticar, am schimbat-o cu alt loc a lui, ce au luat de la Ion Rus, ce i-au dat sat, în capul satului, și el încă me-au dat scrisoare de la sat”.⁵⁸

„Scrisorile de la sat” sunt redactate după următorul tipic, exempli-ficat prin actul din 1763: „Adic<ă> noi sătenii câmpulungeni din vatră, făcut-am adevărat zăpis nostru la mâna lui Ion Vasil<e> Erhan, precum ca să s<e> știe că căză<n>d Ion înaintea norodului ca să-i deie o bucată de loc să-și fac<ă> cas<ă> am ieșit o samă de oameni bătrâni și tineri și unde am socotit-am am dat”.⁵⁹

Sau, la 1784: „Noi sătenii din vatra Câmpulungului moldovinesc, dat-am aciastă adivărată scrisoarea noastră la mâna lui Vasile Olarul de aice, precum să să știe că fiind el bun gospodar și purtătoriu poron-cilor împărătești – ceea ce are înțelesul de cetățean care suportă toate greutățile, în primul rând de natură fiscală, venite din poruncă împără-tească, n.n. – și moșie neavând pentru trebuința sa, au făcut cerire și i-am dat o bucățică de loc din locul împărătescu, anume Groapa Prislo-pului, în vârful Măgurii, cât cuprinde Groapa împrejur, <un>de este loc de cosit. Să aibă a o îngrădi și să-i fie dreaptă ocină și moșie în veci de veci, feciorilor și nepoților lui, nesmintit de către nime, fiind dată cu știința tuturor sătenilor, precum s-au dat și alți locuitori, să-i fie dreap-tă moșioară”.⁶⁰

La 1790, tot în Câmpulungul moldovenesc, vornicelul, jurații și să-tenii din vatră arată că, la cererea pe care o fac doi locuitori pentru un loc de moară, merg la fața locului „...și adivărat am găsit că este loc sătescu fără de nice-o pricină de răspundere despre vreunii din lăcuitori; măcar că în vremile trecute, pe unde este apa Moldovii, au fost casa unui Ion Erhan și viind Moldova mari, au luat casa cum și locul l-au stricat; și acel Ion Erhan i s-au dat loc sătesc, după cerire lui, în capul satului, unde este casă făcută, de șed ficiorii lui”. De aceea, locul se dă celor care îl cer: „...am dat numiților mai sus, ca să-și facă moară și să le fie dreaptă ocină în vecinică vreme, lor și ficiorilor lor”.⁶¹

La 1784, giurații din Vatra Câmpulungului și alți câmpulungeni dau scrisoare unui sătean „...să se știe că începându el a deschide o bucăță din loc domnescu, la gura Izvorului Runcului, din gios de apa Izvorului Runcului, /.../ acest om neavând moșioară și fiindu puțin loc deschis, au mai deschis și pădurea, ca să-și facă puțin moșie pentru fânaț; și noi cu voia noastră i-am dat acestu loc cât ar putea deschide pădurea, să-i fie moșie și să nu fie strămutat de pe acest loc or dispre care dintre noi, fiindu pădure, în care au început a deschide, măcar că și cu răzeșii s-au învoitu, fiind neam cu Ionașcu etc.”⁶²

La 1793, vornicul și toți sâtenii din Pojorâta dau casa cuiva care a fugit de bir unui altuia: „...Luând voie, noi satul, om dat unui ficior a lui Toader Floce, anume Grigore, ca să o stăpâne<a>scă în veci de veci, ca să po<a>rte birul împăratului“, ceea ce și face săteanul cel dăruit, care „...au plătit îndată când au intrat în casă“.⁶³

La 1794, cerând Ioniță Burduhosul un loc să-și facă o piuă de sucman, scaunul de la Câmpulung – cinstit K.K. Scaunul – rânduiește pe giuratul Gheorghe Piticar și pe săteanul Ioniță Tudurian ca, împreună cu megieșii, să meargă la fața locului ca să vadă dacă nimeni dintre sâtenii megieși nu ar putea să „...puie pricină pentru pioa lui, că au făcut-o de stricăciune“. Se constată că „...nice o stricăciune nu au megieșii pentru facerea pioi ce face“ și, în consecință, „i s-au dat voie de la cinstitul scaun a-ș face, cum și de la noi, de la sat, întărire și învoire de la megieși, fără nici o răspundere, nici odată, nice o parte nice alta“.⁶⁴

La 1795, „noi sâtenii din satul Sadova“ dau scrisoare cum că de douăzeci de ani și mai bine, cineva a făcut o curățitură în hotarul Sadovei „...și și-au făcut poiniță cu dre<a>ptă munca sa, care noi încredințăm că di cât iaste făcută cu mânil sale și nice nu are nici-o pricină cu nime, nici să hotărăște cu alți răzăși, să fie aproape, fiind în mijlocul pădurii“. I se dă adeverință ca să-și poată lua scrisoare de stăpânire de la K.K. Scaunul Câmpulungului.⁶⁵

Tot astfel, constatăm și în Vrancea, la 1789, o danie făcută de către sâteni unui schit: „Adecă noi sâtenii din satul Tulnici, care mai jos ne vom iscăli pe anume, dat-am daniea noastră la mâna părinților de la sfântul schit Lepșa, precum să fie știut că am dat un trup de moșie de pe Lepșa /.../ și într-acest trup de moșie este și Lunca Bradului până în Grumazi, dată tot de sat“ – plus alte danii, făcute de particulari, „...precum o secătură ciunțită, dată danie pentru sufletele noastre și pentru a părinților noștri“.

La 1791, același sat Tulnici mai dă și altă bucățică de loc pentru „schiverniseala schitului“.⁶⁶

Același sistem de donații din partea obștei îl întâlnim și la orașe. Am citat pasajul din așezământul moșnenilor orașeni câmpulungeni, care îngăduia epitropilor să dăruiască obștenilor locuri de hrană. Iată, în continuare, și din orașul Bârlad câteva cazuri.

La 1743, „noi bătrânii orășeni de târgu Bârlad“ dăruiesc cu loc de casă pe Ion Abagiu, „...tâmplându-i-se traiul aici, de multă vreme, între noi și trăgând la nevoile pământului, neavând loc nicăiere în târg ca să-și facă casă, să-și chivernisească viața, au căzut cu rugămintă ca să i se dea loc gospod, să-și facă“. I se dau 6 stânjeni de frunte și 8 stânjeni dinapoi.

Tot astfel, la 1760, e pomenit un loc care „...fiind domnesc, s-au dat lui Prodan ca să-și facă casă, de târgoveți“.

Iar la 1775, „adeacă noi târgoveții bârlădeni“ scriu despre Stanciu Vraghil că „...fiind el trăitor cu noi la toate nevoile pământului și la poruncile domnești, au cerșut de la noi ca să-i arătăm o bucată de loc. I-am arătat trii strânjeni pol în față, alături cu etc. /.../ ca să-i fie lui dreaptă ocină și moșie“. Peste doi ani, donatarul vinde acești stânjeni, numindu-i „a mea dreaptă ocină și moșie“, alăturând și actul inițial de donație din partea orășenilor.⁶⁷

b) *Dreptul de a proceda la distribuirea colective de teritorii satești.* Obștea avea dreptul nu numai de a proceda la donații individuale, ci și la distribuții colective de terenuri lotizate.

Am văzut că, din punct de vedere tehnic, asemenea lotizări erau posibile și justificate de îndată ce tehnica folosită permitea punerea în valoare permanentă a unui pământ și de îndată ce un teren nu mai ajungea să satisfacă pe toată lumea, în regimul devălmășiei absolute și al stăpânirilor locurești. Acest lucru se putea întâmpla pentru terenuri deosebit de solicitate, prin calitățile lor pedologice sau prin așezarea lor favorizată față de vatră și drumuri, adică doar pentru anume fragmente din hotarul satului.

Pe locurile suprasolicitate, era firesc ca stăpânirile locurești să se înghesuie din cale-afară, dând naștere la conflicte între oameni. Obștea putea să le curme prin operarea unei anulări a tuturor stăpânirilor locurești, lotizarea terenurilor în părți egale și distribuirea lor către colectivitate.

Nu este vorba, însă, de ceea ce s-ar numi, în terminologie modernă, o „ieșire parțială din indiviziune“, adică de autonomizare a unor drepturi preexistente ale unor coproprietari care se despart unii de alții. În sistemul dreptului obișnuielnic, asemenea drepturi individuale nu preexistă, ci se constituie acuma prin actul de donație al satului, operată către totalitatea îndreptățiților. Mai mult încă: distribuirea de terenuri implică și curățirea prealabilă a terenului de orice drepturi de stăpânire locurească preexistentă. Avem de-a face, deci, cu un „drept de repriză“ al obștei, de readucere la masa devălmășă a unor bunuri deținute locurește și distribuirea lor conform normelor devălmășiei egalitare.

Asemenea distribuire de terenuri nu au nimic surprinzător: ele sunt îndeobște cunoscute în toate comunitățile satești de caracter asemănător. De pildă, există și în *mir* porțiuni ale teritoriului satesc – așa-numitele *kon* sau *iarus* sau *udel* sau *zveno* – cu loturi agricole interioare trase

la sorți și distribuite *po iedokam*, adică pe „cap” (pe guri). Dar distribuțiile făcute în *mir* au un caracter periodic. Mai mult încă: între două distribuții, loturile pot fi reajustate, adică mărite sau micșorate, prin procedeul numit *valka* sau *navalka*, scopul fiind de a ajusta suprafețele deținute de gospodărie, potrivit schimbărilor intervenite în constituția acestora.

Fânațele sunt cosite în comun în *mir*, iar loturile se distribuie în așa fel, încât fiecare lot să treacă de-a rândul în stăpânirea tuturor gospodăriilor. Este așa-numitul *run-rig system* (după numele tehnic dat acestui procedeu în obiceiul irlandez).⁶⁸

Spre deosebire de *mir*, distribuțiile de loturi nu au, însă, în satele noastre, un caracter de periodicitate; odată distribuite, loturile rămân definitiv în posesia statornică a gospodăriilor, transmitându-se ereditar sau prin vânzări și donații.⁶⁹ De asemenea, nici cosirea fânațelor nu se face în comun și cu atât mai puțin se folosește sistemul *run-rig*.

O singură excepție cunoaștem: aceea a satelor clăcășești. De îndată ce stăpânul satului are propria lui gospodărie, pe „rezerva seniorială”, el trebuie să le dea sătenilor pământul pe care aceștia sunt obligați să i-l lucreze gratuit, prin zile de clacă.

Clăcașul avea, așa cum vom vedea ulterior în amănunt, loturile sale statornice, „delnițele” sale pe care le muncea, cu obligația de a da dijmă din ele. Dar claca o presta pe pământul boieresc, boierul fiind acela care arăta, în fiecare an, care anume este locul care trebuia să fie muncit. Cu alte cuvinte, este logic să admitem că în satele boierești se proceda la distribuire periodică de terenuri pe rezerva seniorială, cu scopul de a preciza loturile ce reveneau fiecărui clăcaș spre a fi puse în valoare prin muncă în clacă. De asemenea, într-o perioadă mai apropiată de noi, când se trece la o agricultură mai intensă, li se distribuie clăcașilor și terenuri de dijmă, deosebit de terenurile de clacă, modalitate păstrată până foarte târziu și interzisă, legal, la 1910, sub denumirea de „dijmă la tarla”, dar pe care am mai putut-o studia la teren până în 1944.⁷⁰

Asemenea distribuire de terenuri către clăcași i-au impresionat, de altfel, foarte profund pe săteni, care le păstrează amintirea dureroasă: vremea de primăvară era o vreme de criză acută în sate, când toată lumea stătea cu sufletul la gură să vadă cât pământ și unde îi va da boierul în anul acela! Aceste distribuții nu aveau, deci, nimic egalitar în ele, ci urmăreau cu totul alte scopuri, de satisfacere a unor interese economice boierești.

Iată o descriere a procedurii folosite în asemenea distribuții: „După ce tocmelele agricole erau încheiate, loturile distribuite pe hârtie trebuiau împărțite pe pământ. Pentru aceasta, moșia era divizată în *linii* sau *tarlale*. Fiecare linie avea o lățime de 400-600 m, iar lungimea ei era calculată în așa fel ca suprafața tarlalei să fie de 50-100 pogoane. Lățimea optimă a liniilor era însă de 216 stânjeni; aceasta pentru ușurința măsurătoareii, căci cu această lățime, pentru a obține suprafața unui

pogon, adică 1.296 stânjani pătrați, trebuie la capăt să măsoare exact 6 stânjani. /.../ Tarlalele erau pe cât cu puțință dreptunghiulare. Pentru aceasta măsurarea lor începea pe latura cea mai dreaptă a moșiei și se urma așa până la cealaltă margine. Cum hotarele moșiilor nu erau niciodată paralele, la marginea unde se isprăvea măsurătoarea, tarlalele nu mai aveau forme regulate. Se lăsa atunci pe această margine, linii mai mici, cu forme variate. Ele se numeau *clinuri*. Liniile erau despărțite prin drumuri. Aceste drumuri au rămas până azi.

Punerea în aplicare a acestor măsurători se făcea, chiar și pe moșiile latifundiare boierești, tot prin obștea satului: „Primăvara când venea timpul semănatului, toți bărbații ieșeau la câmp. Pe tot întinsul șesului vedeai grupuri de oameni urmând logofeții, care le împărțeau locurile. Fiecare învoit lua atât pământ cât era trecut pe contract. De obicei, se trăgea la sorți care ceată să înceapă. Când erau linii de pământ prea bun sau prea prost, împărțeala lor se făcea „de frați“, adică fiecare învoit lua în aceste linii câte un pogon sau jumătate. Pământul odată împărțit, învoiii își aliniau locul, puneau la un capăt, pe mușuroi, o prăjină cu o căciulă în vârf și de la capătul celălalt, cu boii *de funie*, trăgeau cu plugul o brazdă dreaptă ca și cum ar fi fost trasă cu *sfoară*.”⁷¹

După părerea noastră, la asemenea distribuire de terenuri trebuie să referim un text mai vechi, din 1633, în care călătorul italian Niccoli Barsi ne spune: „Nimeni, nici orășan nici satean, nu poate spune: asta e partea mea și asta e a ta; ci numai la vremea semănăturilor ies toți orășenii la câmp și șoltuzul și cu pârgarii arată locurile din câmp; după numărul locuitorilor din fiecare gospodărie, se dau proporțional și suprafețe în câmp; dacă sunt de pildă 8 oameni într-o casă, le dă 8 câmpuri; dacă sunt 10 le dă tot atâtea câmpuri. Câmpuri sunt atât de multe, încât niciodată nu le pot semăna pe toate, ci doi ani seamănă într-o parte și doi ani în altă parte.”⁷²

Avem, deci, foarte clar descris (deși foarte greșit explicat) sistemul de moină și mai puțin clar sistemul de distribuire a terenurilor. Călătorul pare a fi văzut cu ochii lui distribuția făcută de șoltuz și pârgarii într-un „oraș“, el se referă și la „sățeni“, dar nu spune cine anume făcea distribuția în acest caz, ceea ce ar fi fost foarte prețios ca informație — crucial, chiar, deoarece, după modul nostru de a vedea, boierul sau delegatul lui era cei care făceau asemenea distribuții în satele aservite, în timp ce, în satele libere, obștea distribuia pământuri în cu totul alt sens: nu periodic, ci definitiv, nu după numărul locuitorilor, adică al brațelor de muncă existente în fiecare casă (calcul specific boieresc), ci după alte criterii pe care le vom discuta ulterior, în amănunt, dar pe care le putem schematiza de pe acum astfel:

- distribuții egalitare, pe *cete* sau pe *gospodării* familiale;
- distribuții inegalitare, pe *banii birului*, pe *suprafețele posedate anterior*, sau după un alt sistem de calculare a „drepturilor“ în devălmășia inegalitară.

Distribuțiile pe teren care ne interesează aici sunt cele răzeșești, cele definitive, adică făcute o dată pentru totdeauna. De la ele ne-au rămas, însă, prea puține urme documentare.

Putem cita, totuși, câteva cazuri, cum este, de pildă, cel din 1768⁷³, când, în vechiul ocol al Câmpulungului moldovenesc, „logofătul Nicolai Stolnic, împreună cu fruntașii satului Dornii“, judecând pricina unei moșii ce se cheamă Runcul Dornii, constată că acel Runc „...easte sătescu, ca să cosească cu toții, sau să-l pască cu toții“ – adică în devălmășie absolută. Totuși, acest Runc fiind suprasolicitat, se ivesc neînțelegeri: „...Eară ei având obicei, unii cosă și păște; iar unii, neavând unde să hrăni și viindu înainte noastră, am socotit ca să-ș facă lezezi – livade însemnând un loc „închis“ pentru fân – pe tot omul câte de un stog de fân“, adică o suprafață egală pe cap de om, măsurată prin capacitatea lui de producție.

Este vorba, așadar, de o împărțire egalitară și fragmentară a unei părți din hotar, făcută în împrejurările sociale pe care le-am descris. Nu ni se arată, însă, cum a fost făcută această atribuire a câte unui lot egal fiecăruia. Logica lucrurilor arată că la acest rezultat s-a putut ajunge numai printr-o distribuire efectiv făcută de către obște, pe teren. Restul terenului, rămas nedistribuit, s-a socotit a rămâne în continuare devălmaș: „...cât a rămâne neîngrădit, să-l pască cu toții. /.../ Iară de s-ar băga vreunul, până n-or fi cu toți, să nu fie volnec să se bage unul sau doi, numai cu toții“ – explicare foarte stângace, totuși concludentă, a principiului egalitar și antilocuresc al acestei distribuții.

Despre anularea stăpânirilor locurești anterioare, actul nu face mențiune decât din nou foarte confuz: „...Iară nici dintr-acei cu livezi făcute să nu zică cum că este moșia lor din moșii lor; numai totu sătești să numescu“.

Se menționează că, din terenul astfel curățat de vechile stăpâniri locurești care purtau asupra lui, se vor mai putea face distribuiri și în viitor, el constituind, așadar, o rezervă din care „...de să va tâmpla de va veni vre-un om străin să-i facă parte dintr-acest loc sătesc“.

Se procedează, deci, la o dublă operație: pe de o parte, se distribuie un teren în loturi egale; pe de altă parte, se curăță restul terenului de stăpâniri locurești, chiar și de cele făcute de către sătenii de prin alte sate din ocol: „...Voao Cândrenilor și altor megieși care ori fi cu livezi! Aice au venit toți oamenii din Dorna, cei fruntași, de au jăluit pentru muntele Runcu Dornii, cum că este sătesc și voi l-ați îngrădit pentru fânaț! De vreme ce este sătesc să-l cosască cu toții sau să-l pască cu toții; iară nevrând, li-a dat voie să strice gardul, să rămâie imaș“, spune Nicolai Stolnic logofăt.

Dar, dacă dovezi directe, adică acte dresate cu prilejul unor asemenea distribuiri de terenuri, nu avem, trebuie să ținem seama de dovada indirectă rezultată din faptul că loturile agrimensurale cuprinse în racle de formă geometrică, cercetate pe teren, se dovedesc a fi fost inițial

egale, purtând numele fie de „delnițe“, fie de „jireabie“ și uneori numele de „soarte“ – în fond trei sinonime, toate trei însemnând „lot tras la sorți“ (însuși cuvântul „lot“ e tot un sinonim al celorlalte trei).

Tradiția satelor păstrează foarte deseori amintirea tragerii la sorți făcută „în căciulă“ fie de un copil, fie de către văcarul satului – deci a distribuiriilor colective egalitare.

c) *Dreptul satului de a se vinde pe sine însuși, cu sau fără oameni.* Obștea are și o serie de alte drepturi, tot de natură patrimonială, care ne arată că satul este, în același timp, un „subiect de drepturi“ și un „obiect de drepturi patrimoniale“.

E vorba de capacitatea obștilor de a se vinde pe ele însele, laolaltă „hotar“ și „oameni“, sau numai hotarul fără de oameni.

Iată un caz concret exemplar, de la 1604: „Adică noi satul Ungurei anume Micul și Bratul și Voina și Bucșa și Vlad și Răspopol și Stoica lui Pețar și noi satul tot, scriem zapisu nostru ca să fie de mare credință la mâna jupânului Radului Jepi și jupânesei Sorăi, cum să se știe că e-am vândut noi satul tot, ocina Ungurei“ etc.⁷⁴

Asemenea acte de autovânzare, precum și cele inverse, de răscumpărare totală a unui sat întreg, sunt un fenomen social destul de curent în Țara Românească, într-o anumită epocă istorică. Ele merită a fi studiate cu stăruință, procesul social de „rumânire“ și de „cnezire“ a satelor fiind plin de învățăminte. În locul de față, însă, reținem doar faptul că, atunci când sunt făcute de satul întreg, ele indică, fără dubiu, capacitatea satului de a fi simultan subiect și obiect de drepturi patrimoniale.

Dar obștea satului are și capacitatea de a vinde parțial patrimoniul său. Nu vorbim de vânzările particulare, făcute de către obșteni, ci de vânzări făcute de însăși obștea satului, din averea colectivă a satului. Vânzările se fac pentru ca satul să poată acoperi urgente nevoi bănești.⁷⁵

Asemenea vânzări făcute de către întreg satul se pot găsi până în vremi apropiate de noi. De pildă, în Vrancea, la 1830, găsim un act redactat astfel: „adică noi sătenii din Hăulișca“ vând o falcie și 40 de prăjini în Poduri, din moșia lui Constantin Olteanu; „...și noi satul am luat în mâinile noastre 35 de lei“; iscălesc nimesnicul 7 săteni și scrie preotul, cu zisa sătenilor.⁷⁶

La 1831, de asemenea, satul Păulești vinde o firtă de loc din vătașnița satului, anume în blana lui Iordache, de vale, pe unde-i casa numitului Hușcă (cumpărătorul) cu tocmeală hotărâtă 32 de lei. Vânzarea se face, de astă dată, pentru un motiv foarte interesant: „...Banii i-am datu la biserică di am făcut ușăli împărătești la biserică și am legat și o carte de a bisericii“; iscălesc vornicul și zece săteni.⁷⁷

Satul poate să și dăruiască bunuri patrimoniale, nu doar obștenilor, ci și cu alte prilejuri, și altor persoane. Astfel, un sat poate constitui o ctitorie colectivă – de pildă la 1617, când „...tot satul Lunceni a închinat sfânței mănăstiri un vad de moară care iaste în apa Nișcovului și s-au scris toți la sfânta proscomidie“.⁷⁸

De asemenea, o danie poate fi răsplata pentru o muncă făcută satului. Astfel, la 1619⁷⁹, se dăruiesc unui meșter trei fălci de ocină din Seciul Muereștenilor, pe motiv că s-a tocmit cu toți moșnenii satului Muereștenilor, pentru a face o ușă la biserică.

Satul poate și arenda o parte din patrimoniul său: la 1797, un giurat, 23 săteni și cu tot sfatul a toată grămada Câmpulungului dau în arendă trei munți, banii urmând a folosi la plata simbriilor slujitorilor.

Tot astfel, la 1793, sătenii din vatra Câmpulungului vând Crețile, „...păscutul pe acest an, cum s-a vândut și anul trecut, cu preț 15 lei care bani s-au luat deplin ca să se dea la slujitorii sătești”.⁸⁰

Satul întreg se poate împrumuta, precum, de pildă, la 1834, satul Spinești din Vrancea, care se împrumută cu păpușoi și mei, cu vadea la toamna viitoare, iscăbind nimesnicul nouă săteni și preotul.⁸¹

În sfârșit, obștea satului poate cumpăra de la propriii săteni. De pildă, în 1844, neamul Daliceștilor, din satul Poiana Vrancea, neputând face față la cheltuielile satului, își vând pământul obștei. „...noi neavând putere a răspunde la toate cheltuielile, s-au alcătuit ca să răspundă toată obștea și să împărțim toată partea aceiea de moșie după cum am plătit banii /.../ iară noi să nu avem a o face că este a moșilor noștri, că este această la toată obștea satului” care și-o lotizează și distribuie, „...după analoghia banilor ce va da fișticare la banii cheltuielii”.⁸²

Satul cumpără și de la alte sate. La 1641, Cioara se cumpăra de satul Dragoslavele – „...vândutu-l-am satului Dragoslavele”, spune vânzătorul.⁸³

d) *Dreptul de protimisis al obștilor clăcășești*. Dreptul de protimisis, adică de preferință la vânzarea sau arendarea unor bunuri imobile (inclusiv a unor bunuri imobile prin destinație), a fost adesea studiat de către istoricii dreptului nostru, care au scos în relief drepturile diverșilor indivizi, rude, copărtași sau vecini, cu prilejul vânzării unor bunuri.

Apărarea patrimoniului devălmaș comun era suficient de bine garantată prin protimisisul individual, de care dispuneau devălmașii. Totuși, există și un protimisis colectiv, obștea liberă putând exercita, ca atare, un astfel de drept. Găsim, de pildă, în regulamentul obștei orașului Câmpulung, din 1847, art. 33 care spune: „...Care din lucrurile ce să vinde în ținutul hotarului orașului vor fi mai folositoare către Casa moștenească, mai însemnate și cu venit, să se cumpere cu bani din casa epitropiei, însă cu prețul adevărat ce va face lucrul nemișcător și acela se va face venit al tuturor moștenilor”.

Este vorba, însă, mai mult de o îngăduială dată epitropiei decât de un drept propriu-zis de protimisis, opozabil terților. Un astfel de protimisis îl aveau numai „orășenii”, așa cum prevede, încă din 1615, hrisovul lui Radu Mihnea pentru acel oraș, „...de va fi dator vr-un orășan vreunui boier sau altui om din țară, de i se va întâmpla acelui om moarte și îi va rămânea niscareva feciori lui, să nu lase moșia lui vânzătoare; iar de nu va putea birui să plătească această datorie, datornicii să nu

fie volnici să-i vândă casele lui, măcar vie, măcar loc la altă parte, ci tot să se vândă la orășani“.

Regulamentul orășenesc din 1847 privește și operațiile de zalogire: „...Asemenea și lucrurile nemișcătoare, ceiace se va zalogi, este împu-ternicită epitropia să dea bani din casă, cu dobândă, și să primească zalog lucru nemișcător, ce va putea covârși capetele și dobânda banilor“.

Cu mult mai important din punct de vedere practic și mai semnificativ din punct de vedere teoretic este, însă, dreptul la protimisis al obștilor aservite.

Un asemenea drept de protimisis aveau, în epoca „rumânirilor“ și a „cnezirilor“, acei cnezi care se vânduseră rumâni și care se puteau răscumpăra, având drept de întâietate în caz de revânzare. Astfel, la 1623, megieșii din Ohaba se vând rumâni. Stăpânul lor, popa Ghinea, vinde o jumătate din satul Ohaba, inclusiv rumânii respectivi, paharnicului Tanasie. Rumânii invocă dreptul lor de protimisis înaintea domniei: „...Și au văzut domnia lui și zapisul popei lui Ghin<ea>, la mâna lor, de tocmeală cum e-au fost tocmiți, să-i fie lui rumâni, cum i-au fost de moșie. Și așa le-au fost tocmeala: de a vrea popa Ghin<ea> să-i vândă altora, sau să facă schimbu cu cineva, să nu fie volnic, căce sunt ei frați de moșie, ce să dea ei banii. Și au rămas pre popa Ghin<ea> de lege“. Popa Ghinea face atunci acte de frăție cu Tănase. Dar oamenii din Ohaba se plâng din nou domniei „...cum sunt ei mai volnici a cumpăra, că au fost vândut popa Ghin<ea> fără știre“. Domnia sparge actele de frăție, interzicând popii Ghinea să schimbe sau să vândă moșia: „...Iar când vrea pop<a> Ghin<ea> să vândă moșia lui din Ohab<a> sau să o facă schimbătoare, să nu fie volnic, ce să dea acești oameni banii. Și mai mult val să n-aibă“.⁸⁴

Un caz similar, este cel din 1625, când 16 rumâni „...se-au sculat cu pări asupra noastră cum sântu ei mai volnici să se cumpere, decât să-i vendem altor<a>, căci ei nu ne-au fost rumâni de moșie, ce au fost judeci, vânduți tătăine nostru Oprei log<ofăt>“.⁸⁵

În vremuri mai apropiate de noi, obștea sătenilor clăcași păstra un astfel de drept de protimisis numai în caz de arendare a moșiilor către străini pe care ar face-o boierul sau mănăstirea stăpânitoare.

Acest drept de protimisis colectiv constituie o dovadă perfectă a tezei că țăranii aserviți erau organizați în obște și că obștea țărănească avea, în continuare, drepturi de natură patrimonială, în ciuda faptului că se afla aservită pe domeniul feudal.

Nu avem prea multe documente din care să rezulte acest drept de protimisis.⁸⁶ Iată câteva dintre ele, pentru a ne putea da seama, concret, de natura acestui drept: la 1792, în Țara Românească, Mihai Constantin Șuțu reglementează protimisisul, hotărând că „...numai lăcuiitorii ce să află șezători pe însăși moșia aceia au protimisis a cumpăra arendașia /.../ însă pentru dânșii, de a o ținea pe seama lor, iar nu cu mijlocul lor să o atirdisească pentru altul“.

Se pune, însă, un termen înăuntrul căruia „clăcașii“ își pot exercita acest drept: „...Arendele moșiilor de acum înainte să se înceapă cu orânduială de la 1 martie și sătenii ce trebuie să aibă protimisisul cel după pravili și după obiceiul pământului, să nu o poată cere mai în lungă vreme decât numai până la 1 mai“. ⁸⁷

Această măsură fusese luată pentru că „locuitorii ce se află șezători pe moșie“ și care „după hotărârea pravilnicescii condici“ au „...această dreptate de a se protimisi la cumpărarea venitului moșiei pe care șed“ procedează cu oarecare vicleșug: „...ei însă fiindcă cu această dreptate ce li se dă lor obișnuiesc și după ce vinde stăpânul venitul moșiei și tac până la sfârșitul lui mai, când se fac învederate roadele pământului și arăturile și se cunoaște că sunt rodirile frumoase și timpul ploios și este ceva folos peste suma prețului ce au cumpărat venitul acel arendaș, tocmai atunci pornesc jalobă cerând protimisis, să scoată pe acel cumpărător, iar de văd că este pagubă, tac“. ⁸⁸

Formalitățile de încunoștințare a obștei și proba prețului oferit de arendașul străin de obște sunt interesante. Avem, la 1801, o cerere a mănăstirii Sf. Ecaterina ca domnul să dea o poruncă de odihna cumpărătorului venitului moșiei Popești din Ilfov, arendată de mănăstire. „În dosul jălbi“, domnul își pune „buiurdumul“, adică rezoluția, ca „aducându-se sătenii ce sunt locuitori pre această moșie față, să li se arate de sunt mușterii ei ca să dea prețul ce dă alții, ca unii ce se protimisesc când vor vrea a cumpăra, sau nu“. Vel logofătul raportează că au venit din partea satului doi vechili care au declarat că oferă 900 taleri și că nu se încred că ar fi mușteriu cu preț de 1.200 taleri, cerând „...să încredințeze egumenii cu primire de blestem, că nu este economie la mijloc“. Egumenii jură că li s-a dat prețul de 1.200 taleri, astfel că vechilii dau în scris adevărul că „...cu asemenea preț, nu le trebuie“. ⁸⁹

Acest drept al obștilor clăcășești dispăre la începutul secolului XIX. ⁹⁰

În Moldova, în 1815, în timpul lui Scarlat Calimah, se hotărăște „...ca de acum înainte un protimisis ca acesta să fie cu totul oprit și fieștecăre din stăpânul moșiilor să fie slobod și întru deplină stăpânire a-și vinde venitul moșiilor precum va voi și oricui va vrea și contractul dintre vânzător și cumpărător să aibă tărie“, luându-se, totodată, măsuri (rămase pur platonice) ca „...nu cumva orânduitorii, în nădejdea acestei ridicări a protimisisului de la locuitori, să se ispitească a pași peste ponturile domnești sau peste așezarea ce vor avea stăpânii moșiei cu locuitorii“. ⁹¹ În Țara Românească, aceeași dispoziție este dată la 1818. ⁹²

Îndatoririle obștilor față de stat erau următoarele:

a) *Plata birului prin cislă*. Unii dintre cercetătorii satelor primitive devălmașe au acordat atât de multă importanță obligației satelor de a plăti solidar o anume sumă drept bir, încât au crezut a găsi aici cauza însăși a caracterului colectiv al satului. Obștea nu ar fi apărut, spun ei,

din necesități interne ale satului, ci din necesități externe, anume din interesul fiscal pe care îl avea statul de a percepe impozitul nu de la fiecare gospodărie în parte, ci mai lesnicios, global, de la fiecare sat în totalitate.

Dar această explicație a nașterii satului devălmaș din pricina răspunderii sale solidare fiscale nu poate fi susținută, deoarece organizarea satului devălmaș are o sferă de cuprindere cu mult mai mare decât cea pur fiscală, fiind în primul rând o asociere a oamenilor în muncile lor, făcute la un nivel tehnic inferior, în condiții sociale mult mai complexe și de altă natură decât cele presupuse de interesul fiscal al statului.

Nu e mai puțin adevărat, însă, că latura fiscală a problemei are o importanță cu totul deosebită, nu atât în explicarea formării satelor devălmașe, cât, dimpotrivă, în explicarea procesului lor de disoluție. Atâta vreme cât satul era o colectivitate bine încheagată, iar statul era abia în formare, cîsla, plata globală a impozitelor, era normală. Abia după ce statul își încheagă o aparatură administrativă completă, se poate trece la un alt sistem de percepere a impozitelor, direct prin organele statale.

În sistemul cislei, deci, obștea sătească se prezintă ca atare în fața statului, ca o unitate de sine stătătoare, de care statul trebuie să țină seama, respectându-i dreptul de autoadministrare. Cisla consistă într-o operație de „aruncare”, adică de repartizare a sumei globale fixate de stat pe cap de contribuabil, excepție făcând numai acei privilegiați care nu plăteau birul împreună cu satul, ci individual, în calitate de „ruptași”.

Această repartizare pe cap de locuitor nu era, însă, mecanică: satul avea puțință, adunat fiind în obște, de a judeca dificultățile ce apăsau pe fiecare gospodar în parte și, în consecință, de a încărca pe unii și a descărca pe alții, conform sentimentului de dreptate și a perfecției cunoașterii a stărilor de fapt pe care o aveau sătenii. În locul funcționării lui de stat sau al unei „comisii fiscale”, aprecierea puterii de plată a fiecărui contribuabil se făcea, așadar, de obștea contribuabililor înșiși. „...Cisla se făcea tot în obște și în zi de sărbătoare. Se avea în vedere numărul de vite ce avea un gospodar, numărul copiilor trecuți de 16 ani. Aceste cisle se făceau de patru ori pe an, când se arunca asupra tuturor și sumele rămase de plată de la cei morți, dispăruți etc. Cine avea patru vite, plătea un cap de familie dispărut, sărac sau mort. Această cislă se ținea și ea la casa pasnicului sau la umbra unui copac”.⁹³

Termenul „aruncare”, generic pentru orice operație de repartizare proporțională a unui total, pe care l-am întâlnit în Vrancea și pentru vasta operație a „aruncătorii munților”, a rămas astfel în unele regiuni transilvănene ca termen tehnic al birului, numit acolo „arunc”.

Întreaga contabilitate a cislei se făcea de către aleșii satului, sub permanenta supraveghere a obștei, cu ajutorul răbojurilor. Birul însuși s-a numit și „rizatel”, stabilirea anuală a impozitului numindu-se „vremea rizatelului” – adică, pe românește, „vremea crestatului”. Cuvântul „cislă” (de la slavul *cislo*, număr) pare a fi fost introdus ulterior.⁹⁴

Sistemul cislei, specific satelor primitive devălmașe, a intrat deseori în conflict cu organizația modernă de stat, pe măsură ce statul dorea introducerea birului individual. Și anume, acest conflict a constatat în faptul că statul, prin funcționarii săi, încerca să fixeze fiecărui contribuabil, pe calea unor roluri individuale, suma de plată, în timp ce, pe de altă parte, toți contribuabilii, de comun acord, continuau a se aduna în obștea lor, pentru a recalcula întreg impozitul pe vechea cale a cislei.

Asemenea cazuri, deseori citate în literatura de specialitate, se întâlnesc și la noi.⁹⁵ Astfel, la 1790, administrația austriacă își propune să stabilească „banii porției împărătești” după tehnica de stat modernă. Ea calculează astfel că, în satul Câmpulung, „după conscripție, se află, în loc, 335 de birnici cari au să plătească fiecare 4 lei 5 crețari, adică 1.367,55 lei, plus o sumă de 89,15 lei pentru pădure”.

Pentru încasarea acestor bani, satul alege o comisie de 12 oameni, care stau față „la așezarea banilor porției și pădurii” plus un vornic și doi giurați aleși de sat. După depunerea jurământului de procedare cinstită, se face strângerea banilor după metoda localnică a cislei: în loc să plătească fiecare contribuabil suma fixă de 4 lei și 5 crețari, se decide, prin consensul obștenilor, ca unii să plătească mai mult, alții mai puțin. Se „așează”, deci, banii porției împărătești în mod proporțional cu averea fiecăruia: unii plătesc astfel 0,25 crețari, alții – câte 11 lei deplin. Grație cislei, impozitul fix s-a transformat într-un impozit proporțional cu averea.

Regula rigidă a administrației austriece este atenuată astfel, potrivit sentimentelor de dreptate pe care le avea obștea contribuabililor înșiși.⁹⁶

Se pare că, în satele libere, contactul dintre domnie și obștea sătenilor era direct.

Reamintim pasajul din Cantemir care afirmă că ocolul Câmpulungului plătea o știută dare de bani vistieriei domnești, în condiții care arată o cvasi-independență fiscală, „darea de bani” fiind mai apropiată de un tribut decât de un impozit propriu-zis.⁹⁷

În satele de slobozie, pe care le vom studia la sfârșitul acestei părți a lucrării, vom vedea că deseori este prevăzută o interzicere a birarilor de a intra în sat, sătenii înșiși fiind obligați de a se prezenta la zi în vistieria țării cu cele două rate de bir pe care aveau a le plăti – de Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru.

În satele aservite, funcționarii domnești intrau, însă, și amestecul lor în treburile fiscale ale satului era din ce în ce mai mare și mai abuziv, fără ca sistemul însuși al cislei să fie desființat. Am văzut că și Regulamentul Organic, deși lucrează pe baza unor impozite pe cap de om, face adunarea lor tot pe baza mecanismului colectiv al obștei.

Abateri de la regula generală sunt, însă, multe. De pildă, la 1560⁹⁸, un oarecare Dan se află în pâră cu „Drăghici din sat”, căci atunci când au umblat Roșca și Arsenie răbojari în jud. Gorj, iar Drăghici a făcut socoteala satului, a pus Drăghici pe Dan la trei biruri, iar pe niște oa-

meni din sat i-a pus ca săraci. Iată, deci, că obștea satului nu avea totdeauna posibilitatea să-și facă singură cisla: Drăghici, deși „din sat“, nu pare a fi fost controlat de obște.

Amestecul satului se face simțit și prin faptul că are posibilitatea să acorde scutiri individuale în dauna satului, cum e cazul, de pildă, în 1612, când mănăstirea Răncăciog se plânge că „...are patru rumânași în scutire de bir, care nu se pot răposa de ailalți săteni“. Domnul se adresează astfel obștei: „...Ce să căutaț<i> voi, sătenilor, de să daț<i> pace acistor rum<â>ni, cum i-am iertat domnia mea“. ⁹⁹

b) *Răspunderea penală solidară a satului.* O a doua îndatorire pe care satul o avea solidar față de organele de stat este de natură polițienească. Din același motiv al lipsei unui aparat polițienesc al statului, domnia era obligată a recurge tot la organizațiile tradiționale sătești.

În parte, se repetă o situație pe care o cunosc, spre nenorocirea lor, toate populațiile ajunse sub ocupație războinică. O armată de ocupație nu are nici timpul, nici posibilitatea să asigure o perfectă ordine polițienească. De aici și necesitatea de a recurge la mijlocul atât de nedrept, dar eficace, a luării de ostateci și al pedepsirii globale a unei localități pentru un infractor rămas necunoscut. Moravurile războinice reînvie, parcă, etape primitive de organizare socială, răspunderea penală solidară a satelor fiind un indiciu al unui conflict latent care exista între sate și clasa stăpânitoare și organizatoare a statului.

Desigur că asemănarea cu împrejurările războinice nu e întru totul exactă. Viața de stat nu este, totuși, un război permanent. O conviețuire trebuie să existe și satele aveau ele însele interesul de a asigura o pază polițienească pe cuprinsul teritoriului lor. Totuși, domnia își rezervă dreptul de a se amesteca exclusiv în cauzele penale grave, judecând și pedepsind singură. Satul era, însă, dator să caute, să prindă urma, să-l aresteze pe vinovat și să-l predea legat organelor de stat. În cazul în care vinovatul nu era găsit, statul arunca asupra satului o amendă extrem de grea, o „năpastă“, o dușegubină.

Se scrie, astfel, în viața satelor, un greu capitol de istorie socială, neputința de a face față dușegubinei atrăgând după sine decăderea multor sate libere în condiția satelor aservite. ¹⁰⁰

Răspunderea solidară a satului în materie penală nu era, însă, o creație arbitrară a statului, ci doar folosirea unui sistem de judecată penală locală preexistentă.

Obștea satească are, într-adevăr, capacitatea de a judeca pricini nu numai civile, ci și penale, de resortul ei fiind toate vinile mărunte ale vieții de toate zilele.

Obștea organiza mai întâi o pază polițienească, atât a câmpului, cât și a vetrei de sat. „Straja – ne spune Antonovici în monografia satului Bogdana încă la 1905 – se face de patru locuitori pe noapte“ pe care îi supraveghează pasnicul. La nevoie, făceau poliție și căprării mai mari, de câte zece oameni.

O asemenea organizare trebuie să fi existat din cele mai vechi timpuri, altfel nu ne-am putea explica însăși posibilitatea de funcționare a dușegubinei.

Când, de pildă, la 1619, se dă o poruncă domnească satelor Văleni, Negomirești și Jugurul și Poenarii și Groșanii și Suslăneștii „...să fie volnici... să umble și să caute de în sat în sat pe urma unor boi ai unor gélep<i>“ și „...unde se vor înfunda urma acelor boi, să aibă a luare de în satul acela 5 boi“¹⁰¹, fără îndoială că aceste sate trebuia să aibă o organizație polițienească, permanentă sau creată *ad hoc*, de la caz la caz, prin care să poată face față sarcinei ce li se dădea.

La fel este cazul semnalat printr-un act din 1613, în care Ionașcu vistiernicul, un boier din Obârșie, se plânge împotriva sătenilor săi spunând că i-au pierdut o vacă pentru o oarecare dabilă și nu vor să i-o plătească, nici nu vor să găsească pe cine e vinovat. Sunt chemați toți sătenii din Obârșia ca să plătească acea vacă, sau „...cel pe care îl vor găsi cu sufletele lor că este vinovat, acela să aibă a plăti“.¹⁰²

Este limpede că această obște de țărani aserviți avea posibilitatea să instrumenteze, să judece și să hotărască în materii penale. Sistemul dușegubinei nu putea funcționa decât pe baza unui astfel de drept de autojudecată penală a satului.¹⁰³

Dreptul de a folosi acest sistem de autojudecată penală în chestiuni interne sătești se acordă uneori prin hrisov. De pildă, la 1608: „...Dacă se va afla un astfel de om rău sau răufăcător în sate, să aibă a-l prinde vătămănu și cu oamenii din sat“.¹⁰⁴

Dar, chiar fără de asemenea împuterniciri domnești, obștile sătești își rezolvau pricinile lor mărunte cu depline puteri, fără să redacteze acte, în chip simplu, prin procedee pe care le ține bine minte tradiția satelor. Judecata vinovatului se făcea în sfat, iar pedeapsa se aplica pe loc: „...Fruntașii și bătrânii judecau și condamnau la fiare și la butuc și la jug, la despăgubirea furtului și la bice la spate. Butucul era așezat în grădina bisericii“¹⁰⁵; „...Pasnicii judecau singuri unele sarcini, iar la altele luau bătrâni. La neînțelegerile familiale, pasnicii luau pe preot“¹⁰⁶.

Drepturile de judecată locală ale obștilor.

a) *Obștea ca martoră și instanță de autentificare a tranzacțiilor individuale.* Dreptul de control exercitat de obște asupra patrimoniului devălmaș, inclusiv al gospodăriilor care alcătuiesc satul, dă naștere unei situații originale: adunarea generală a satului este, totodată, parte și instanță de autentificare în toate contractele încheiate, care ar putea aduce o schimbare de natură patrimonială.

Când se face, de pildă, o vânzare în interiorul satului, fie către un cocetaș, fie către un străin, contractul trebuie încheiat în fața obștei. Obștenii având drept de „protimisis“, faptul că obștea iscălește ca martoră în zapisul de vânzare face, implicit, dovadă că a fost de acord cu

vânzarea efectuată. De aceea, actele sub simplă iscălitură privată sunt considerate doar chitanțe de mână, care trebuie înlocuite cât mai curând cu zăpise făcute dinaintea satului. Ele sunt valabile, adică, „...până vom merge la sat, ca să facem zăpisele dinaintea satului” – după cum spune un act muntean din 1712.¹⁰⁷

Mărturia satului la zăpisele de vânzare, adică dovada faptului că ele sunt făcute „cu știința lăcuitorilor”, se poate obține în mai multe feluri. Cel mai des întâlnită este mențiunea din finalul zăpisului: „...acest zăpis s-au făcut dinaintea satului”, sau „...această scrisoare s-au făcut dinaintea dumnealui vel sătrar ot Câmpulung și a tot nărodul”, atunci când, pe lângă sat, asistă și un funcționar de stat.¹⁰⁸

Astfel, după cum chitanța de mână e valabilă doar până la facerea zăpisului înaintea satului, la rândul lui, zăpisele făcute înaintea satului poate fi doar o etapă înainte de obținerea unui act domnesc. Astfel, la 1605, avem un astfel de zăpis sătesc care spune: „Aici e zăpisele ce l-a făcut Vasilie din Ciortești, precum a cumpărat el o bucată de ocină... pentru 22 taleri numărați dinainte tuturor sătenilor din satul Ciortești”, adăugând: „...ca să-i fie lui ocină, până când își va face ispisoc de la domn, ca să se știe”.¹⁰⁹

Dar, fie zăpis de la sat, fie ispisoc de la domn, actele care fac mențiunea expresă a asentimentului dat de către obștea satului sunt curente. De pildă, un act domnesc din 1567 constată că o vânzare se face „...cu știrea tuturor megiașilor și dinaintea satului și dinaintea <domniei> mele”.¹¹⁰

Uneori, mărturia – și, deci, asentimentul satului – se obține în mod nesolemn, adică în ocazii de adunare a obștei pentru chestiuni altele decât cele patrimoniale – cum ar fi, de pildă, adunarea cu prilejul unei nunți. Se știe că, la „masa cu dar” care se face, persoanele de față obișnuiesc a-i dăruie pe tinerii căsătoriți nu doar cu bani sau lucruri mobile, ci și cu imobile. Simplul fapt că darul a fost făcut la nuntă îi conferă un caracter de autenticitate, invocat ulterior în actul scris care confirmă darul. Astfel, la 1622, dăruindu-se un loc unor tineri căsătoriți, se face mențiunea: „...și martori au fost atunci la nuntă tot satul Mărăci-
neni”.¹¹¹

În același sens, obștea intervine, ca martoră și parte, în chestiuni de zălogire, de „așezare” a unor persoane, de testament. Astfel, de pildă, la 1607, un zăpis de zălogire „s-au dat dinaintea a tot satul Săcoiani”¹¹², iar în 1565, o „așezare pe avere” a unui cumnat se face „...dinaintea întregului sat și dinaintea megiașilor dimprejurul lor”.¹¹³

La fel se întâmplă în contractele de schimb. La 1621, de pildă, doi rumâni ai lui Dragomir postelnicul fac schimb de locuri între ei, pentru a face o moară. Ginerele lui Dragomir postelnicul vrea să spargă această tocmeală și să strice moara. Dar schimbul s-a făcut cu știrea lui Dragomir postelnicul, a jupânesei lui, Maria, și „...cu știrea tuturor bătrânilor den sat”.¹¹⁴

Sunt dezbătute în fața obștei, luată drept martoră, și alte probleme, în care satul nu are amestec, ci este socotit doar o simplă instanță de autentificare. De pildă, la 1576, un țigan, „tâlhar dovedit“, este răscumpărat de la spânzurătoare cu 3 vaci și 100 aspri „...dinaintea a tot satul Grămătică“.¹¹⁵

Sau, la 1613, într-o pricină de căutare a unor țigani fugiți, „...s-au tucmit<û> părintele egumenul cu Staico denaintea a tot săboruul și dinaintea a tuturo<r> sătenilor căți au foste oameni buni de in Tismen<a>“¹¹⁶, ca să nu-și mai caute reciproc țăgani fugiți. Este cu atât mai interesantă apariția satului Tismana, cu cât acesta era un sat de țărani aserviți mănăstirii, pe care, totuși, stăpânul îi lua ca martori la treburi în care satul nu era interesat.

Uneori, mărturia satului apare în documente solemne, de pildă în cazul călugăriei Theofana, mama „răposatului Mihai voevod“ care ia ca martori, printre alții, pe „...popa Jipa și tot satul“ și pe „...popa Stan din Jibea cu tot satul și toți poslușnicii sfintei mănăstiri“ Cozia.¹¹⁷

O a doua modalitate de a se arăta asentimentul sătesc constă în redactarea unui act direct de către obște. E vorba de niște „certificate“, așadar, pe care satul le eliberează pentru ca obșteanul respectiv să se poată folosi de mărturia dată de obște.

Uneori, mărturia se dă pentru a fi invocată în fața unor instanțe ale statului, administrative sau judecătorești. Așa este, de pildă, certificatul de bună purtare pe care îl dau, la 1832, sătenii din Fundul Moldovii unui sătean, constatând câtă avere are și afirmând că îl știu drept un „...bun gospodar și bârnic și toati ce i să poruncește, le îndeplinește“.¹¹⁸

Tot astfel, la 1795: „Noi sătenii din satul Sadova dat-am adivărată scrisoarea noastră în mâna lui Nistor Jbranca, săteanul nostru, precum să să știe că de douăzeci de ani și mai bine au făcut o curățitură în plaiul Măgurelilor, în hotarul Sadovei și și-au făcut o poieniță cu dreaptă munca sa: care noi încredințăm că di cât iastă făcută cu mânilor sale și nice nu are nicio pricină cu nime, nice să hotărăște cu alți răzăși, să fie aproape, fiind în mijlocul pădurii. Care vrând a-și lua scrisoare de la stăpânire, cu porunca cinstitului K.K. Scaunului Câmpulungului, noi încredințăm că-i dreaptă făcută de dânsul și noi învoim, nefăcând nimărui nici-o stricăciune“. Semnează un vornic, un giurat, zece săteni și „tot satul“.¹¹⁹

Alteori, mărturia este dată în chip de angajament al obștei pentru viitor, sau ca o confirmare a unei situații, spre a fi evitate eventualele neplăceri, în caz că obștea ar uita despre ce este vorba și care au fost angajamentele luate. Astfel, la 1758, „noi sătenii dragoslăveni“ îi dau o scrisoare la mână lui Coman Grecu pentru niște rămășițe de bani de bir, „...ca să nu îl mai apuce nimeni dintre săteni“.¹²⁰

Același sat Dragoslavele emite, la 1647, un alt asemenea act, deosebit de interesant prin diversele probleme pe care le pune. Satul Dragoslavele era unul dintre cele 12 sate care ascultau de Schela Rucărului

și fusese rumânit în silă de către un boier. În zilele lui Matei voievod, satul se răscumpără, cu bani strânși de la săteni – nu numai bărbați, ci și femei. Acestora li se dă o mărturie de recunoaștere a faptului că au și ele drepturi egale cu bărbații în obște. Actul spune: „Adecă noi toți bătrânii dragoslăveni, denpreună cu Vlad pârcălabul și cu preoții, scrim și mărturisim cu acest al nostru zapis, să fie de bună credință la mâna Rujei, preoteasa, fata Micului din Dragoslavele, pentru când au fost la megieșie, de ne-am cumpărat de la boiari, plătitu-s-au și tatăl Rujei, preotesei, capul, ca toți sătenii. De ce-i satul văzut-au atâta păs și atâta nevoie foarte mare pentru rândul banilor de megieșie și am văzut că uncheșul Micu alți feciori n-are, pus-au satul și pe Ruja preoteasa, fata Micului, de ș-au plătit capul și ea, ca toți sătenii și ne-au ajutat la toate cheltuielile megieșiei. Pentru aceia făcutu-i-am zapisul satului la mâna ei, după moartea tatâni-său, să aibă a ținerea toată puterea de ocină cât va fi plătit tată-său Micu, cu bună pace”.¹²¹

b) *Obștea ca instanță de judecată locală.* Obștea satului are și capacitatea de a judeca diverse mărunte pricini sătești și funcționează în multiple forme, de la cea de simplă opinie publică, la aceea de instanță constituită, uneori muștrând, așa cum ar face un comitet de „censori”, alteori chemând înaintea sa împiricinați în materie civilă și vinovați în materie penală, spre a le aplica pedepsele pe care le crede de cuviință.

Nu va fi vorba, evident, de o instanță precisă, organizată după norme legale, uniforme pe întreaga țară și nici măcar constante în sânul aceluiași sat. Și din acest punct de vedere obștea satului este proteică, alcătuirea și acțiunea sa variind de la caz la caz – fenomen „folcloric” prin excelență.

Sub aspectul său de opinie publică, obștea satului se manifestă necurmat, în primul rând sub forma unei „guri a satului”, opinie publică difuză – nu numai bârfitoare, ci și moralizatoare. Într-un grup restrâns, în care toți oamenii se cunosc unii pe alții, tot ceea ce se întâmplă în sânul familiilor ajunge, mai curând sau mai târziu, știut de toată lumea. Puterea de constrângere pe care o exercită această „gură a satului” este, în consecință, copleșitoare.

În anume zile, ritual fixate, această opinie publică difuză se concretizează în forma „strigării peste sat”, un mijloc drastic de a atrage opoziția publică asupra refractarilor. Practicată și astăzi de către tineretul satului, strigarea peste sat are mai mult un caracter batjocoritor: de la un deal la altul, flăcăii anunță și comentează în gura mare, cu formule rituale, evenimentele scandaloase de peste an, enumerate nominal și, în plus, cu detalii.

Peste an, în tot cazul, la adunările ei obișnuite, care se constituie de la sine la ieșirea din biserică, obștea satului ia cunoștință de ultimele evenimente și este sesizată, uneori, prin unele plângeri formulate în gura mare. În asemenea împrejurări, obștea intervine doar prin faptul că ia cunoștință și-i silește, astfel, pe vinovați să se rușineze.

Iată, de pildă, un interesant caz, din 1586, când se anulează o înfiere, cu următoarea justificare: „...am așezat pe nepotul nostru <popa> Badea cu preoteasa lui“, dar preoteasa „...a fugit în adunare în sat și a strigat preoteasa mătușei sale, jupânița Neacșa, că este vrăjitoare și strigoaică de îi otrăvea pe fiii popii și a rușinat-o foarte dinaintea sătenilor și dinaintea tuturor orășenilor de la Argeș“. ¹²²

La ceea ce știe satul, care poate da mărturie, se face apel. În 1782, de pildă, cineva își face diata apelând la ceea ce „...știu toți /.../ cât am cheltuit cu surorile, pentru câte pozne au făcut ele, Tudura și Irina; și li-am crescut și li-am îmbrăcat, care știu toți megieșii mei și tot Câmpulungul, știu toți“. ¹²³

Obștea poate funcționa, însă, și sub o formă mai activă, totuși discretă, de caracter mai mult părintesc, ca un larg consiliu de familie, în care domină oamenii buni și bătrâni și care, mai degrabă decât un verdict, dau un sfat, cu gând de împăciuire. Uneori, obștea ia aspectul unui comitet de cenzori care duce o acțiune moralizatoare, față de care rezistența individuală e destul de grea, dat fiind că presiunea morală o exercită cei mai de vază dintre oamenii din sat, împreună cu preotul și cu aleșii satului – adică un grup de oameni care puteau exercita și presiuni materiale.

A te împotrivi acestei cenzuri a „sfatului sătenilor bătrâni“ ¹²⁴ este a fi pierdut orice urmă de rușine. De pildă, în 1809, cineva este silit a se plânge la K.K. Scaunul Câmpulungului împotriva fratelui său, cerând să se ia măsuri ca să nu se întâmple vreo ticăloșie din spurcata inimă a fratelui respectiv, care „...nu voiește nici a să supune sfatului sătenilor bătrâni“.

Ca o regulă generală, însă, locuitorii satului se supun obștei, așa că „...toate pricinile ce erea în sat, se domolia în stoboru Bisericii. Oamenii se domolia cu cearta între ei“.

În cazul în care cearta nu se putea domoli, obștea intervenea ca instanță de judecată propriu-zisă: „...Oamenii toți se jăluiau la oamenii bătrâni. Bătrânii chema pe prigonitori în fața stoborului: Di ce ai făcut dumneata așa? Să numai faci așa, că e rușine!“ ¹²⁵

Uneori, obștea funcționa ca o comisie de arbitri, părțile aflate în litigiu alegându-și judecătorii – „pe care i-am iubit“ e expresia folosită: „...Acei care împacă neînțelegerile sunt oameni bătrâni sau oameni mai distinși. Aceștia se aleg de fiecare parte. Se judecă la biserică sau la casa unui fruntaș; fac zapise“ ¹²⁶

Mai mult decât ca arbitru, obștea poate acționa ca instanță care, la solicitarea uneia dintre părți, îl poate chema pe părât să se înfățișeze. Astfel, la 1801, cineva mărturisește a fi fost „tras la judecată și cercetarea bătrânilor“ pentru o moșie, pe care, de altfel, o și pierde. ¹²⁷

Se întâmplă, uneori, ca persoana chemată să refuze a se prezenta la judecată. Atunci, obștea instrumentează în lipsă – de pildă în următorul caz vrâncean din 1845: „Eu Panaite Micle, având o parte di moșii

dată lui Constantin Căluian pi 3 ani, dreptu 40 de lei, adică patruzăci lei, fiind zălogu, să se plătească de acei bani pi arătații ani. Și mai trecând vreme la mijloc, iară și amu dat-o, tot asămine, numitului, din an în anu, pără acum. /.../ Și acum văzându-mă la sfârșitul vieții mele, chemându pi numitul Constandin spre a mă socoti în ființa obștei să-țești și chemându-l pasnicii și vornicelul la casa numitului Panaeti n-au vroit a veni la socoteală, find chemat în trii, patru rânduri, de opștie. Apoi noi iscăliții mai jos anume, văzându-l că i se apropie sfârșitul vieții numitului Panaeti, amu mersu la casa lui și spuindu-ne cu limbă de moarte, în frica lui Dumnezeu și prin auzirea noastră că au primit 110 lei, adică o sută zece lei di pi un zapis ce i-amu dat di zălog din an în an pără acum. Și acum văzându-mă la sfârșitul mieu, amu dat acest înscris la mâna fraților mei, prin ființa lăcuiților, spre a se hrăni, cari vor putea sprijini urmașii mei“.

Iscălesc acest act atât de naiv redactat – când în numele împrici-natului, când într-al obștei – 8 locuitori din Nerej, scriind un Ion Popa, „...cu zisa numiților lăcuiitori și a numitului“.¹²⁸

Zapisul redactat de obște are, în acest caz, caracterul unei mărturii de care au a ține seama instanțele de judecată ale statului.

După cum spune un act din 1686, într-o ceartă pentru o moară „făcută din pajiște“, în care părțile se împacă – specificând, însă: „...Iar cine va mai face peste cuvântul nostru, să fie de mare certare de la fiecare giudeț și de la sat. Și acest zapis s-a făcut dinaintea satului“.¹²⁹

Pe măsură ce se dezvoltă aparatul de stat, iar aleșii satului se transformă în funcționari propriu-ziși, aceștia tind să înlocuiască obștea sau, în tot cazul, să o integreze propriului lor mecanism de funcționare.

Domnia însăși face apel la judecata obștei care, în acest caz, funcționează ca mandatară a statului – în special în materie de hotărnicie. La fel procedează și funcționarii de stat și, ceea ce este și mai curios, așa au continuat, o bună bucată de vreme, să procedeze și primarii și consilierii comunali ai administrației moderne: „Nu numai înainte, dar chiar acum bătrânii judecă. Îi pune primarul chiar în localul primăriei să judece“.¹³⁰ Sau: „Judecă preoți și oameni bătrâni. Dacă aceștia nu rezolvă, intervine primarul“.¹³¹ Sau: „Consilierii făceau percheziții domiciliare cu câțiva oameni din sat la cel bănuit de furt“, în satul Mârza și în Gângova-Dolj.¹³²

Pentru a se vedea cât de variate erau domeniile în care, într-o formă sau alta, intervenea obștea satului, să analizăm o serie de cazuri.

În materie de viață familială era firesc ca „bătrânii“ să aibă un cuvânt de spus: „...Bătrânii erau înainte judecători mai ales în chestiuni familiale. Jurații aleși ai satului făceau ce ziceau bătrânii. Pedepsa era la jug și bătaie“¹³³; „...Înainte vreme bătrânii satului, cu popa, judecau pricinile între soți“¹³⁴. Asemenea judecăți în treburile intime familiale nu lasă urme scrise. Folclorul le consemnează uneori, însă, ca, de pildă, următoarea poezie populară¹³⁵:

„Frunză verde avrămească,
 Bat-o scârba de nevestă,
 Duce-se la vornicul
 Să-și pârască bărbatul.
 Da vornicu-i om cuminte,
 O știe mai dinainte.
 Judecata i-a făcut
 Și din gură i-a vorbit:
 Mergi femeie la bărbat,
 Bărbatul ți-e împărat.
 De te-a bate cât te-a bate,
 Nimeni nu te poate scoate,
 Numai șireata de moarte!“

Tot la „aleșii satului“ afirmă și informatorul lui Hasdeu din Ocnele Mari că se duceau oamenii în cazuri urgente: „...Care nu se putea du-miri, mergea la aleși, la logofătu satului și spunea pricina lor acolo. Aleșii i-aducea și-i cerceta și care îl găsea cu vina, îl bătea și-i da cuvânt: să nu mai faci asta!“

În materie de succesiuni, dată fiind natura problemei, se redactau acte, deși „...împărțirea averii se face în caz de neînțelegere tot prin oamenii buni și bătrâni ai satului“.¹³⁶ De pildă, la 1806, într-o pricină pentru niște părțile de moșii ce au rămas de la părinți neîmpărțite, se jeluiesc niște câmpulungeni înaintea Scaunului de la Câmpulung, menționând, pe spatele actului: „...Ne-am învoit înaintea sătenilor orându-iți și am pus zi la Sânpetru pentru toată curmarea și ne-am mulțamit toate părțile“.¹³⁷

Cele mai dese cazuri par, însă, a fi cele referitoare la certuri legate de pământ. Iată, de pildă, un act destul de recent, din 1849, scris sub formă de „raport“ către „Privighetoria“ de Vrancea: „Noi pasnicii și vornicelul satului Nerej am cercetat pricina la fața locului, pentru pricina urmată între dascălul Popa Chitacu și preotul Luca Găman și brat Radu. Apoi mergând noi obștia satului, din porunca cinstitei privighetorii, adu-să de dascălul Popa, întocmai am cercetat cu amănuntul, după întrebare numiților răzăși și s-au dovedit, fiind drepte dovezi, impresurate tot de numitul preot cu nedreptate acolisindu-se de acea falcie, că am cunoscut și noi pasnicii și vornicelul, dinpreună și cu câțiva din lăcuiitori, că ar fi dreaptă parte chităcească de moșie, după documenturile ce s-au înfățișat, cum și iscălitura numitului preot se vede dată în mâna neamului dascălului Popa Chitacu, pentru învoirea dijmiei, din vară în vară, a plăti numitu preot Luca Găman cum și pe la alții s-au fost dat iarăși cu dijmă, acea falce de loc etc. /.../ Apoi mergând acu numitu preot, samavolnic față de sat, noaptea, tâlhărește, au tras acum... [ruptură] ...lui dascăl în țarcul lui, l-a mâncat cu vitele numitului preot. Și numitul dascăl se cunoaște lipsă cu a lui vite“. Urmează o serie de iscălituri și pecetea satului, unele dintre iscălituri fiind ale „răzășilor“ aceluia loc.¹³⁸

În regulă generală, „...bătrânii sunt chemați între răzeși la călcarea hotarelor, ca judecători. Fac ispașuri la mici pagube pricinuite de unii către alții”.¹³⁹

Certurile bănești intrau, și ele, în competența obștei. De pildă, la 1808, în vremea când Vrancea era sub stăpânire boierească, obștea satului Păulești, scrie astfel: „Adică noi sătenii din satul Păulești”, murind Ștefan Dănilă, soția acestuia împrumută bani de la cumnatul ei; apoi „...ieșind ei la socoteală înaintea satului, s-au socotit ei amândoi înaintea satului și s-au plătit de cosor” – cusurul este restul de bani – actul arătând și felul în care s-au cheltuit banii (printre care „...șasă parale de poamă de pom și șapte parale o fotă ce au dat cu pomu”). Îscălesc nimesnicul 6 martori, scrie dascălul și „noi tot satul știm și mărturisim”, de față fiind și preotul.¹⁴⁰

La 1829, un act gorjean spune: „...având pricină între noi, așa să se știe că ne-am împăcat înaintea satului cu oameni de omenie”, cu privire la niște bani și la modul de încasare a lor.¹⁴¹

Găsim, de asemenea, cazuri în care obștea instrumentează în discuții litigioase privitoare la contracte – în 1856, în Nerej, de pildă, când niște împricinați care tăgăduiseră valabilitatea unor vânzări făcute de părinții lor și care porniseră acțiune în fața tribunalului oficial al ținutului Putnei renunță, totuși, la ajutorul statului, împăcându-se „...cu cumpărătorul nostru /.../ pentru că am socotit între opștia satului, ca să nu ne mai prelungim prin judecăți și a ne pierde vremea lucrului și a face cheltuială zadarnică”.¹⁴²

În materie am putea spune fiscală, adică privitoare la sumele de bani ce trebuia să fie achitate în cîsla satului, este, de asemenea, firesc ca obștea să se amestece. De pildă, în Dragoslavele, la 1652, aflăm că, pentru un loc ce se cheamă Runcul, se dau bani la răscumpărarea satului din mîna celui ce stăpînea atunci satul. Se nasc încurcături, însă, și discuții între oameni: „...Deci ne-am sculat noi bătrânii satului, cu pîrcălabul dimpreună, cu jupân Marcu, schileru, de am judecat dimpreună dreptul tuturor. Și am făcut acest zapis după judecata ce am judecat noi bătrânii satului”.¹⁴³

De asemenea, în hotărnicii mărunte, în succesiuni familiale, intervin bătrânii – precum la 1772, când doi veri care vor să se despartă apelează la obște: „...chemând noi oameni bătrâni care știu orînduiala moșiei”.¹⁴⁴

Drepturile obștei de a sta în instanță. Prezența obștilor în instanță era necesară în mai multe prilejuri.

a) *Rostul obștilor în materie de hotărnicie.* Faptul că organele de stat – domnia și ispravnicia ei – aveau un drept de amestec deplin în chestiuni de hotărnicie nu înseamnă că procedura pe care o foloseau nu ar fi fost de caracter cutumiar și nici că aceste organe ar fi putut lucra

singure, fără prezența părților interesate, și în lipsa obștilor sătești respective.

Două sunt motivele imediate care fac absolut necesară prezența la hotărnicie a unui mare număr de săteni: unul este de ordin pur tehnic, altul are rădăcini sociale mai adânci.

Tehnic, operația de hotărnicie fiind, în esența ei, o restabilire a unor trasee vechi, hotărnicia pleacă întotdeauna de la premisa preexistenței hotarelor care, însă, fie din pricina îndelungatei treceri de vreme, fie din pricina relei-credințe a părților, s-au șters ori s-au clintit din loc.

Cunoașterea vechiului hotar sătesc nu era, însă, ușoară. Lungimea perimetrului sătesc făcea să fie greu unui singur om să cunoască, pas de pas, detaliile exacte ale liniei pe care umblau limitele, mai ales atunci când acest traseu limitrof era marcat pe teren doar prin semne naturale.

Existau, desigur, oameni care cunoșteau deosebit de bine o anume parte a hotarului: munții și terenurile de păscut, în mod firesc, erau mai familiare ciobanilor. Îi vedem, de aceea, apărând chiar și în hotărnicii în care era vorba de stabilirea granițelor dintre Transilvania, Moldova și Țara Românească. Tot astfel, terenurile de agricultură erau mai bine cunoscute acelor care efectiv le lucrau. Fiecare știa porțiunea pe care muncise, în care își avea ținerele private. Știința lui se controla astfel ușor cu științele pe care le aveau sătenii corespunzători, de partea cealaltă a hotarului, din satele învecinate.

De aceea, până în zilele noastre, hotarnicul iese la hotar cu gloată mare de oameni în alai după dânsul. Pe măsură ce înaintează pe traseul hotarului, rând pe rând, ies din gloată aceia dintre săteni care cunosc fragmentul de hotar pe care se umblă. Dacă și de o parte a satului și de cealaltă, din satul învecinat, martorii cad de acord, problema se socotește „hotărâtă”. Martorii aceia reintră atunci în masa norodului, lăsând loc altora să iasă la iveală, pentru o nouă porțiune pe care o cunosc mai bine aceștia.

Cunoașterea traseului întreg aparține, deci, satului în totalitatea sa. Nu există un om care să știe întreg hotarul. Dar întreg hotarul e știut de întreg satul, pe fragmente, care se assemblează în momentul în care satul este adunat în totalitatea lui, adică în obște.

Regăsim aici, în materie de hotărnicie, regula generală care domină și caracterizează producțiile ideologice folclorice: memoria socială a satului funcționează pe bază de obște cu tradiție difuză – memorie colectivă care durează atâta vreme cât durează adunarea efectivă, în obște, a tuturor membrilor colectivității.

În asemenea obști, evident, întotdeauna au un rol deosebit „oamenii buni și bătrâni”, cu „barbe albe” (menționați documentar încă din 1554 și 1594).¹⁴⁵

De aceea, hotărnicia este o operație care se face „prin oameni”, cum spune un act din 1568.¹⁴⁶

Faptul că hotărnicia este o operație care îi interesează direct pe toți membrii satului face ca toți sătenii să vină, chemați-nechemăți, în obștea lor întreagă.

În special în satele libere, răzeșești, este de neuitat spectacolul pe care îl prezintă o astfel de operație hotarnică: întreaga activitate a satului este oprită; toată lumea, bătrâni și tineri, bărbați și femei, ies buluc, să facă alai hotarnicului, urmărind cu patimă cele ce se întâmplă, intervenind la nevoie prin murmure de nemulțumire, prin strigăte, impresionând și controlând pe martorii care iau cuvântul. Problema stabilirii exacte a traseului nu e o problemă pe care să o poată rezolva, cu de la sine putere, un om sau numai câțiva. Obștea tuturor fiind proprietară, ea se prezintă în totalitatea sa la hotărnicie. Satul întreg e socotit hotarnic și, fără prezența lui, operațiile agrimensurale nu pot fi executate.

Dar și în satele de clăcași se petrece același lucru. Și aici țăranii clăcași au interesul să nu li se micșoreze terenul pe care îl muncesc, în favoarea satelor învecinate.¹⁴⁷

Deși boierul se consideră de la anume epocă încoace, „proprietar” al terenului, nu el este acela care domină operațiile de hotărnicie, ci tot obștea clăcașilor săi, care ies la măsurătorile și controversele de hotar cu aceeași patimă ca și răzeșii.¹⁴⁸

Prezența în masă a obștei sătenilor clăcași reprezintă, de fapt, o dovadă a condominiului de folosință pe care clăcașii îl au cu boierul asupra hotarului comun. Operând pentru boieri, deranjați de faptul că sunt obligați a lucra exclusiv având ca martori țăranii clăcași, hotarnicii caută, uneori, să se justifice invocând argumentul necesității tehnice.

Acesta ni se pare, de pildă, a fi înțelesul unui document din 1712, în care, hotărnicindu-se satul Rotompănești, se face apel la martori hotarnici clăcași, pe motiv că aceștia „...au locurile lor statornice de arat și de cosit” și „...măcar că-i moșie stăpânească, nici ei, țăranii, nu intră în locul altuia, ci-și lucrează cine pe al său; și pentru atâta știu semnele hotarului stăpânului”.¹⁴⁹

Documentele vechi nu ne descriu cu toate amănunțele dorite această prezență masivă a satului, dat fiind că ele nu sunt nici reportaje, nici anchete sociale, ci doar acte juridice, adică procese verbale în care se consemnează elementele strict legale, necesare dării unei hotărâri.

Totuși, din când în când, străbat printre rândurile acestor documente detalii care capătă înțeles deplin pentru cel ce a avut prilejul să vadă cu ochii săi asemenea hotărnicii, făcute cu alaiul întreg al unui grup de sate, mergând ziua întreagă pe urma unui hotarnic. Așa trebuie interpretată afirmația din actul din 1464, despre hotarul satului Găgeni, care s-ar afla „pe unde a hotărnicit pan Cârstea Negru cu gloatele”.¹⁵⁰

Sau ce alt înțeles putem da actului din 1570, în cearta pe care au avut-o între ei pentru hotar jupan Vlaicu clucer, cu grupul său familial, și „Poenarii, anume: Stoica și Cuciul și Vladul și Stan și cu toată ceata

lor. /.../ Întru aceasta, domnia mea am trimis pe sluga domniei mele anume Stoian spătar, acolo între ei, să cerceteze, să adevărească cu megiașii, oameni bătrâni și buni dimprejurul locului. Astfel s-au adunat acești mai sus ziși boieri și cu potrivnicii lor și împreună cu mai sus scrisa slugă a domniei mele, Stoian spătar, în număr de 150 boieri dimprejurul lor, de i-a dus sluga domniei mele Stoian spătar la biserică pe toți, de i-a jurat pe sufletele lor, că știu de acea mai sus zisă ocină și pe unde știu vechiul hotar¹⁵¹.

Tot astfel, același înțeles de sate participând în gloată la hotărnicie îl dă și documentul din 1509, prin care același jupan Vlaicu clucer are pâră, de astă dată, pentru alt hotar, cu altă ceată: „...Iar întru aceasta, domnia mea am cercetat și am judecat, după dreptate și după lege cu toți cinstiții dregători ai domniei mele și am trimis pe sluga domniei mele Dragomir postelnic, din Făurești, de a adunat oameni buni și bătrâni și din sus și din jos, 150 megieși și 12 popi, de le-a cercetat rândul, după dreptate și după lege. Și a pus Dragomir postelnic pe mai sus zișii oameni și pe popi să jure la biserica lui de acolo și încă pe sfântul tetravanghel¹⁵². Acești 150 de martori și 12 popi nu mai sunt numiți „boieri“, ci doar „oameni buni și bătrâni“. Mai mult încă: părțile arătându-se nemulțumite, domnia le dă „lege“ 12 boieri, să jure, ceea ce arată, în mod vădit, că acei 150 nu erau judecători, ci simpli martori – adică populația matură, bărbătească, a satelor învecinate.

În același sens e de interpretat documentul moldovenesc din 1610, din care se desprinde foarte clar deosebirea făcută între personajele ce reprezintă satul, cu un rol activ oficial, și masa mare a sătenilor participanți: „...Lăsatu-s-au înbe părțile – zice actul – și vornicul Ureche și călugării de la Agapia, pre trei oameni buni și bătrâni din megiași /.../ Giuratu-i-am înaintea a tot nărodul cine era acoloa ș-au mârșu ei pre undi au fost de veac hotarul și cum au știut ei cu sufletele sale, pre acoloa au mârșu și mulți megiași au fost de preîmprejur la acel hotar, toți cu totul au dzis că-i pre acoloa, pre unde au mârșu acei bătrâni, și noi așișderile și cu mulți boiari ce s-au tâmplat cu noi la acel hotar au vădzut că-i pre acoloa hotarul cel bătrân, c-au fost un gard bătrân al Petricanilor, împreună cu a Iugăreștilor, de vac, tot pre loc stând, de era troian făcutu pre acoloa. Mersări și acei bătrâni, că să cunoștea că-i pre acoloa¹⁵³.

Tot astfel, la 1610, Seachil, fost cămăraș, dă seama către vornicul Ureche, precum că: „Am strâns oameni din în 6 sate de pre împregiur. Fost-au vr-o sută de oameni și i-amu întreat de acel loc. /.../ Au purces toți acei oameni pre unde știu ei, cu sufletele sale; și eu amu mârșu după înșii, de amu pus stâlpi, cumu mi-a fost învățatura din cartea măriei sale. Și am ales dintr-acei oameni mulți de am scris 24 de oameni buni și bătrâni și de frunte“, martori ce pot fi înfățișați, la nevoie, și înaintea lui vodă.¹⁵⁴

b) *Obștile corespund oficial cu organele de stat.* Obștile aveau capacitatea de a reprezenta legal satele, în tranzacțiile de toate zilele, în chestiunile administrative și în diversele judecăți purtate înaintea instanțelor de stat.

Bineînțeles, nu poate fi vorba despre o „personalitate juridică” propriu-zisă, legal recunoscută, a acestor obști, pentru că însăși instituția „personalității juridice” aparține unui sistem juridic cu totul străin de viața satelor noastre. Nu e mai puțin adevărat că obștile au, în fapt, toate drepturile care sunt legate astăzi de calitatea de persoană morală, ba dispun de drepturi încă și mai mari, pe care le vom analiza.

Este vorba, în fond, nu doar de drepturile decurgând din existența unui patrimoniu colectiv care trebuie administrat, ci și de apărarea unui anumit statut social, de libertate pentru satele încă libere, și de menținerea unui anumit grad de exploatare prin dijmă și clacă, de apărarea în justiție a „hotarului”, de care e interesat satul, chiar dacă e aservit, și multe alte asemenea rosturi de ordin administrativ general, precum și de roluri pe care le putem denumi politice, în complexul acțiunilor și contra-acțiunilor de luptă între diversele clase sociale.

Deosebit de important e faptul că obștile aservite aveau și ele exact aceleași roluri active ca și obștile libere. Prezența lor în viața socială, ca „persoane juridice” sau, mai bine zis, ca formațiuni sociale autonome, se face simțită nu numai atunci când aceste sate se luptă cu boierii care le stăpânesc, ci și în luptele care se dau între boieri sau între boier și domnie. Obștea sătenilor aserviți era o realitate socială atât de puternică, încât nu se putea face abstracție de ea. Fără să fie elaborată vreă teorie juridică savantă, care să definească natura acestei obști, toate părțile aflate în luptă luau în considerare obștea ca și când ar fi fost investită cu drepturile personalității juridice.

Să analizăm mai întâi unul dintre aspectele problemei – anume capacitatea obștilor de a purta corespondență oficială cu organele de stat.

Iată, de pildă, cât de interesantă este, în această privință, scrisoarea lui Mircea cel Bătrân din 1407, adresată „...tuturor satelor care sunteți sub stăpânirea mănăstirii Tismana”, prin care sunt anunțați să nu dea crezare celor ce le-ar minți, boieri sau cnezi, că domnul îi va da altora în stăpânire, cerându-le „...să nu vă încredeți nicidecum /.../ cine ar umbla printre voi, dintre boierii domniei mele, ca să vă ia sau să vă tragă la alte munci, pe oricine să-l loviți în cap”.¹⁵⁵

Așa cum remarcă P.P. Panaitescu¹⁵⁶, domnul apare aici în conflict cu boierimea anarhistă, care trece peste ordinele domniei în truda ei de cucerire de sate. Dar caracteristic este faptul că domnia se sprijină, în această luptă a ei, pe satele aservite, cărora le dă sarcini atât de precise precum aceea de „a da la cap” cui s-ar împotrivi.

Domnia se adresează, deci, „satelor”, adică obștilor sătești, iar nu unor locuitori izolați, prin porunci pe care le redactează după un tipic: „Io Mircea, mare voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei. Dă domnia

mea această poruncă a domniei mele satului mănăstirii de la Cozia, care este la gura Ialomiții, ca oricine va vrea să meargă în satul mănăstirii, din satele boierești, mari și mici, să fie slobod de toate dăjdiile, să nu cuteze să-i atingă nici un fir de păr, ci să fie slobod de toate dăjdiile mari și mici...¹⁵⁷ Se adaugă un blestem pentru oricine, boier sau cneaz, s-ar opune acestei porunci. Domnia dă, așadar, porunca nu către mănăstirea care face acea slobozie, ci către înșiși sătenii acelei slobozii.

În același stil, în Țara Românească, urmează o serie de alte documente în care domnul vorbește satului ca atare. Astfel, la 1430: „Scrie domnia mea către voi, Borușanilor /.../ astfel vă poruncește domnia mea ca să fiți <ascultători> /.../ jupânului Voicu, pentru că-i sunteți veche ocină dreaptă“.¹⁵⁸

La 1496, domnia comunică tuturor sătenilor care sunt în stăpânirea mănăstirii Tismana că le acordă scutiri.¹⁵⁹

La 1498, aceeași comunicare e făcută satelor mănăstirii Bahna.¹⁶⁰

La 1523, aceeași comunicare e făcută către satele mănăstirii Bistrița, cu adaosul unui îndemn la „ascultare“ de egumenul și de poslușnicii mănăstirii, de astă dată apărând și amenințarea cu pedeapsă pentru neascultători, anume „...să-l aducă legat la domnia mea“.¹⁶¹

De la o anume vreme, porunca domniei către sat nu se mai face prin răvaș direct, ci ca un paragraf final adăugat la actul ce se scrie stăpânului satului. De pildă, la 1529, apare primul act de acest fel, în care finalul este: „...De aceia voi, toți vecinii, să ascultați de egumenul și de poslușnicii sfintei mănăstiri“¹⁶² – cu aceeași pedeapsă a aducerii recalitrantului legat.

Cele două formule – de corespondență directă cu satele și paragraful final adresat satelor – urmează, de aici înainte, în paralel.¹⁶³

Un document moldovenesc din 1669 e interesant printr-un detaliu al textului, care ne arată că satul de vecini nu era ca un lucru mort, ce se putea purta dintr-o mână în alta lipsit de voință, ci, dimpotrivă, o unitate socială vie care acționa, făcând acte de inițiativă proprie, în legătură cu determinarea boierului căruia urma să-i fie aservit.

Duca-vodă scrie „...la vătămanul și la toți sătenii din Piscani. Să știți că sunteți dați pe seama boierului nostru Iani Postelnicul al doilea. Să aveți a asculta ca de un stăpân ce vă iaste precum vi-am mai zis domnia mea, la toate trebile ce vă va da învățături. Iar mai mult, pe la alte uși să nu știu că mai umblați!“¹⁶⁴

La rândul lor, boierii se adresau și ei către săteni, întocmai ca și domnia, atunci când intervenea o schimbare de stăpânire. La 1577, de pildă, „...scrie jupan Barbul postelnic, fiul lui Stanciul al Bengăi, această carte a mea sfintei mănăstiri numită Glăvăciog“, spunând că îi dăruiește vecinii. În final, se adresează direct vecinilor: „...Iar voi, vecinii mei din Obislav, de vreme ce veți vedea această carte <a mea>, voi să ascultați de sfânta mănăstire, căci <dacă nu> ascultați, iar călugării să fie volnici să vă bată foarte rău“.¹⁶⁵

În Moldova, la începutul secolului XVII, avem un document în care „...Dabija, biv vel vornic, scrie dregătorului și la vătămanul și la toți sătenii de Iugani. Damu-vă știre că am statut de față înaintea Măriei sale lui Vodă, cu Vartic vornicul și cu Dumitraș pârcălabul de Soroca, de ne-am pârat pentru voi. Deci măria sa au socotit, împreună cu tot svatul măriei sale și au aflat că hii acel sat și voi, a lui Dumitrașcu pârcălabul și noi să răbdăm. Pentru acest lucru voi să aveți a asculta de dumnealui Dumitrașcu. Și eu n-am nici o treabă cu voi de acuma înainte. Aiasta vă scriu”.¹⁶⁶

Chiar și stăpânirea austriacă, după instaurarea ei în nordul Moldovei, poartă corespondență oficială cu „grămezile” satelor din vechiul ocol al Câmpulungului și, ceea ce e mai interesant, însăși grămada satului obișnuiește a se adresa „...K.K. Krais comisăriatului Suceava” astfel: „Cu mica și prea plecata scrisoarea noastră a toată grămada din Vatra Câmpulungului moldovenesc” etc.¹⁶⁷

c) *Recunoașteri legale ale realității sociale a obștei.* În afară de faptul că organele de stat și membrii clasei stăpânitoare purtau cu satele țăranilor – aserviți sau liberi – o corespondență oficială, realitatea socială a obștei sătenești mai este adevărată și prin faptul că, în diversele legislații mai recente, urmate în timp, nu este avut în vedere exclusiv raportul care există între stăpânul de moșie și țăranul său dependent, ci și raportul existent între obștea satului și stăpân.

Atunci când este vorba, de pildă, de stabilirea dreptului clăcașului la o anume întindere de pământ, sunt fixate suprafețe individuale, după diferite criterii, din ce în ce mai riguroase cu cât ne apropiem de vremea în care exploatarea pe cont propriu a terenurilor agricole de către boieri devine mai intensă. Exploatarea se făcea, evident, tot în regimul moștenit și mult înăspriț al clăcii, dar în alte condiții decât cele ce se urmau pe terenul dat în folosință personală clăcașului. Vom analiza mai târziu această problemă, din care semnalăm aici doar un singur aspect, și anume: când populația satului este excedentară față de întinderea moșiei, adică atunci când întinderile de teren cuvenite clăcașilor depășesc o anume limită – cu alte cuvinte, când avem de-a face cu o „moșie strâmtă” –, stăpânul moșiei scoate în relief relația pe care o are cu obștea satului și susține teoria că el nu este obligat a da obștei satului decât până la maximum $\frac{2}{3}$ din suprafață. Dacă sunt țărani puțini, li se dă pământ până la cotitatea rezultând din însumarea drepturilor individuale ale clăcașilor. Dacă țăranii sunt mulți, stăpânul nu se mai simte obligat decât față de obște și numai până la totalul de $\frac{2}{3}$. Vom studia ulterior și această problemă a „tiersajului” și vom vedea care e înțelesul ei social-economic în istoria relațiilor de clasă dintre țărani și boieri. Fapt este că, atât în regimul așezământului lui Moruzi, cât și în acela al Regulamentului Organic, ori în legiuirea lui Știrbei, dreptul rezervei senioriale de $\frac{1}{3}$ din total se calculează față de obștea toată a sătenilor, iar nu față de sătenii considerați individual.

Mai mult încă, însăși Legea rurală din 1864 e concepută pe aceeași bază: treimea boierească prevăzută de lege se calculează față de obștea satului, nu față de membrii obștei.

În majoritatea cazurilor, aplicarea acestei legi s-a făcut în același spirit, operațiile de „împroprietărire” mărginindu-se doar la delimitarea treimii boierești, fără să se procedeze efectiv la lotizarea și distribuirea loturilor țărănești, care au rămas, așadar, în posesiunea obștei țăranilor foști clăcași.¹⁶⁸

Este vorba aici de o realitate deosebit de importantă, care nu poate fi negată, dat fiind că este confirmată de către cele mai autorizate glasuri care se auto-acuză. Astfel, în 1903, în dezbaterile parlamentare la legea obștilor sătești, P.P. Carp afirmă că Legea rurală din 1864 „...a prevăzut atâtea pogoane țăranilor frunțași, atâtea țăranilor mijlocași și atâtea celor codași. A mai prevăzut legea rurală cum că această împărțea să se facă individual, pentru fiecare. La aplicarea legii însă, greutatea de împărțea individuală a fost așa de mare încât nu s-a dat pământul decât în bloc: s-au măsurat din moșie atâtea pogoane – de exemplu 800 pogoane la 100 de locuitori și separațiunea prevăzută de lege nici astăzi nu este realizată”.

La care, cu același prilej, D.A. Sturza, Președintele Consiliului de Miniștri la acea vreme, confirmă: „Legea rurală nu impunea ea proprietatea individuală? Nu hotărăște ea în mod expres să se constate nominal câți țărani aveau drept a fi împroprietăriți pe o bucată hotărâtă de pământ? Nu s-au făcut cataloage ale acestor proprietari, cu anume înșirare a numelui și a întinderii proprietății lor? Și cu toate acestea împroprietărirea individuală s-a făcut numai pe hârtie și pe hârtie a rămas de 40 de ani”.

La fel afirmă Nicolae Filipescu, în lucrarea sa *Chestiuni țărănești*: „...Sunt 27 de ani de când legea rurală s-a aplicat și până azi nu s-au delimitat încă proprietățile celor împământeniți la 1864. Cei ce au aplicat legea rurală s-au mărginit a face, în fiecare sat, două părți: partea proprietarului și partea locuitorilor, fără a delimita locul fiecărui sătean. Astfel, azi încă sătenii posedă pământurile lor în indiviziune”.¹⁶⁹

Desigur, această situație este o dovadă în plus de neseriozitatea cu care a fost aplicată legea rurală. Dar, în același timp, va trebui să recunoaștem că o cauză mai adâncă se află în incuria administrativă, în incapacitatea administrației de a opera trecerea la un regim modern, capitalist propriu-zis. Este vorba, desigur, de o lipsă de interes a clasei latifundiare pentru o sinceră și totală părăsire a regimului de clacă. Această cauză adâncă e de pus în legătură, însă, și cu faptul că obștea de țărani, cu deprinderile ei devălmașe, exista ca o puternică realitate socială. Avem, de altfel, și recunoașteri legale ale existenței unor asemenea obști clăcășești după 1864.

Nu este vorba doar de acele obști de țărani liberi care își vânduseră moșia împreună cu ei înșiși, în condițiile contractuale ale clăcii, fiindcă

și aceste fenomene sociale au existat și înainte și după 1864, dând de lucru până și Înaltei Curți de Casație¹⁷⁰, ci este vorba de satele de clăcași normale, care au fost, și ele, recunoscute ca obști propriu-zise prin legea din 29 ianuarie 1887. Vom reîntâlni această lege în paragraful în care vom analiza modul de citare în justiție a obștilor.

Dacă obștile au continuat a trăi în devălmășie, nimeni din partea organelor de stat nu le-a împiedicat. Ele au ieșit din devălmășie, lotizând și distribuind pământul – atunci când au socotit ele de cuviință, pe propria lor răspundere și, uneori, prin propriile lor mijloace.

Până și în anii imediat următori legii din 1920 hotarnicii oficiali nu s-au grăbit a face operațiile de lotizare – pentru a nu mai vorbi de cele de cadastru și carte funciară. Și la o epocă atât de târzie, obștea sătească mai era încă destul de puternică pentru a-și rezolva singură problemele, procedând la hotărnicirea și „alegerea” moșiei după vechea tehnică tradițională. Într-un caz verificat oficial, această operație foarte grea, executată de către obștea împroprietăriților, a dus la o greșală minimă, de abia 10 ha la un total de 1.000 ha, dovadă de excepțională destoinicie tehnică și îndârjită supraviețuire a tradițiilor devălmașe, cu tot complexul lor de tehnici juridice și agrimensurale.

d) *Dreptul de a sta în judecată.* Satul ca atare, atât liber, cât și aservit, avea dreptul de a sta în judecată, fie că era pârât sau reclamant, putând intra la judecată cu alte sate, cu boieri sau cu mănăstiri.

În special Țara Românească pare a fi bogată în asemenea procese. Lista documentelor care ni le consemnează este destul de lungă, în special în anume perioadă de vreme, în legătură cu procesele de rumânire și cnezire a satului întreg, fenomen social pe care nu-l întâlnim în Moldova. Vom analiza, însă, acest fel de procese în volumul III al acestei serii de studii.¹⁷¹

e) *Citarea în justiție a obștilor.* Un detaliu de procedură, nu lipsit de importanță, este acela al modului de citare în justiție a acestor obști tradiționale.

Este evident că e vorba de o procedură care nu se aseamănă câtuși de puțin cu cea folosită sub regimul codurilor de procedură modernă, pe care o vom analiza în paragraful următor. E vorba de chemarea unui sat să se prezinte în fața domnului și a divanului, ceea ce se face printr-o poruncă anume, din care ne-au rămas câteva exemplare.

La 1589: „Din mila lui Dumnezeu, Io Mihnea voievod și domn. Scrie domnia mea vouă, satului Vrabîța. Și după acestea, vă spun domnia mea ca din vremea în care veți vedea aceasta carte a domniei mele, iar voi să căutați să veniți înaintea domniei mele cu cărțile de ocină, să stați față împreună cu părintele egumen de la sfânta mănăstire de la Tismana. Aceasta vă spun domnia-mea. Altfel să nu fie, după spusa domniei mele. Ispravnic însăși spusa domniei-mele”¹⁷²

O altă modalitate este și aceea a citării indirecte, prin grija părții adverse: la 1587, sfânta mănăstire Bistrița primește poruncă domnească

„...să oprească Vârtopul să nu are nici să cosească pe ocina lor, până ce vor veni sătenii Vârtopului cu părintele egumenul mai sus-zis, să stea față înaintea domniei mele și să aducă vechile cărți de ocină”.¹⁷³

Incertitudinea procedurală pe care o cuprinde un astfel de sistem de citare în justiție a dat naștere la dificultăți destul de mari. Cu cât ne apropiem de vremile moderne, constatăm o încercare de precizare a modului de citare în justiție a acestor cete devălmașe.

Astfel, la 1803, o circulară domnească a domnitorului Moruzi hotărâște că „...la pricinile de judecăți între răzășii moșiilor, văzând domnia mea o rea urmare obicinuită, adecă, când nu pot veni toți câți sunt părtași, aleg răspunzători pe care dintre dâșșii îi socotesc și după ce judecata dă hotărâre asupra arătărilor și a dovezilor ce se văd la fiecare parte, ceilalți, ce la aceea judecată nu au fost, ori pentru a lor păreri că nu s-ar fi îndestulat dreptatea lor, sau că acei de dâșșii trimiși n-ar fi știut ce să răspundă, pornesc de iznoavă împotriva judecății și înnoesc pricinile; care, osebit că niciodată judecățile între dâșșii nu se sfârșesc, și înșiși lor le este de sărăcie cu cheltuielile ce fac și perderea vremii, dar și Divanului aduc neconținute supărări; și pentru această scriem dvoastră să dați de știre în tot ținutul acela, că or care din răzăși vor avea pricini de judecată la Divan și toți împreună nu vor putea veni, acelora ce-i vor alege și-i vor rândui la pricina ce va fi, să le deie scrisoare de vechilie din partea tuturor, că sunt deplin răspunzători; cu care scrisoare să vie înaintea dvoastră a dregătorilor și adevărind-o ei, să o încredințați și dvoastră; și așa acei ce vor veni la Divan vor fi primiți a intra în judecată, iar fără scrisoarea aceasta nu se vor primi și le va fi zadarnică și cheltuiuala și osteneala cu venirea pe aici”.¹⁷⁴

În cadrul legislației burgheze, statul nu s-a arătat deloc dispus să recunoască acest vechi drept al obștilor sătești, atât libere, cât și clăcășești, de a figura în instanță, căci ar fi însemnat, implicit, recunoașterea caracterului lor de persoane juridice. Mai ales în ceea ce privește satele clăcășești această recunoaștere ar fi fost gravă, prin consecințele ei, căci teza pe care o susțineau boierii era aceea că singurul proprietar cu drepturi juridice depline nu putea fi decât boierul, în timp ce satul nu putea fi un subiect de drepturi, dat fiind că satul nu era altceva decât o adunare întâmplătoare de indivizi fără drepturi, iar nicidecum o formație socială încheată și investită cu personalitate juridică.

Prin urmare, în instanță nu se putea prezenta „satul”, ci doar „sătenii”, deci nu colectivitatea, ci indivizii care o compuneau.

Dar această poziție juridică, foarte utilă tezei boierești în fondul ei, provoca unele neplăceri din punct de vedere procedural, în ceea ce privește citarea în justiție. Teza lipsei de personalitate juridică a satului antrena după sine obligația de a cita în justiție nu satul printr-o singură citație colectivă, ci pe fiecare sătean în parte, căruia trebuia să i se comunice și copie după acțiune etc. Acest lucru echivala, din punct de vedere practic, cu imposibilitatea de a avea vreodată dosarul în stare

de judecată, cu procedura completă și imposibilitatea de a obține o hotărâre opozabilă tuturor sătenilor, dat fiind că întotdeauna s-ar fi găsit un nou „sătean“ față de care judecata să nu fie opozabilă.

Soluția trebuia căutată, așadar, într-o procedură care să permită citarea colectivă a obștei sătești, fără ca prin aceasta să i se recunoască obștei calitatea de persoană juridică. Această soluție hibridă a dat mult de lucru juriștilor, care au discutat pe îndelete, dar exclusiv din punct de vedere formal, această problemă, acordându-i o importanță cu totul exagerată. Au fost, de pildă, autori care, în loc să plece de la studiul realității pentru a vedea apoi dacă soluția juridică dată problemei era sau nu justă, au procedat invers, căutând să cunoască realitatea prin analiza textului de lege: Nicolae Păcescu-Petrescu, în teza sa din 1910, *Cetele de moșneni*, găsește că moșnenia este altceva decât mirul, pentru că modul de citare în justiție a moșnenilor este altul decât în cazul mirului!

Dezbaterea juriștilor are o tradiție destul de lungă la noi în țară. Prin anaforaua din 13 decembrie 1844 din Moldova, purtând nr. 4313, precum și prin circulara Ministerului Dreptății din Muntenia, purtând n-rele 1576 și 2581 din 1849 și cea cu nr. 218 din 1852, se recunoaște posibilitatea ca obștile să fie citate colectiv.

Aceste dispoziții au fost aplicate până la promulgarea noului Cod de procedură civilă, care reglementează problema prin art. 75 alin. 8: „Din dezbateri este bine dovedit că întocmitorii legii de procedură civilă nici nu se gândiseră la moșneni și că numai dintr-o întâmplare s-a redactat, în pripă, dispozițiunile cuprinse în aliniatul 8“.¹⁷⁵

Într-adevăr, „...acest alineat nu era trecut în proiectul guvernului (*Mon. oficial*, nr. 119 din 1865). Propus prin amendament, conținutul lui este tras dintr-o circulară ministerială, nr. 218 din 1852, urmată după ofisul Principelui Știrbei sub nr. 56 din 22 ianuarie“.¹⁷⁶ Textul acestui aliniat atât de des comentat este următorul: „Cetele moșnenilor (obștea răzeșilor) se vor chema printr-o citațiune colectivă însoțită de o singură copie după cererea reclamantului. Această citațiune cuprinde numele cetei de moșneni și se va adresa primarului respectiv care o va da în cunoștință tuturor moșnenilor, procedând conform art. 74. Va încheia proces verbal despre aceasta, subscris de consiliul comunal, și-l va înainta în termen de cel mult 7 zile de la primirea citației în comună“.¹⁷⁷

Pentru ca să fie mai clară atitudinea legiuitorului, Ministrul Justiției precizează: „...Ceata de moșneni formează o singură persoană din punctul de vedere al necesităților îndeplinirii procedurii. Iar când se judecă chestiunea în fond, în ceata moșnenilor trebuie să vedem drepturile individuale“.¹⁷⁸ Se refuză, așadar, cetelor de moșneni și răzeși recunoașterea calității de persoană juridică.

Cu atât mai mult se va refuza recunoașterea obștilor clăcășești, deși prin Legea din 1887, ianuarie 29, un nou aliniat – alin. 9 la art. 75 –

va extinde modul de citare folosit pentru obștile răzeșești asupra celor clăcășești. Aliniatul cel nou spune: „Locuitorii împroprietăriți prin legea rurală pe aceeași moșie se vor chema la hotărnicile vecinilor printr-o singură citație colectivă dacă nu vor fi ieșit din indiviziune prin hotărâre rămasă definitivă. În acest din urmă caz vor fi citați locuitorii proprietari pământului vecin cu hotarul”.

După cum am amintit, în anul 1910, calitatea de persoană juridică a fost recunoscută obștilor forestiere prin Codul silvic.

f) *Obștile prezentându-se în masă în fața judecăților.* Un obicei al sătenilor, pe care îl constatăm până târziu, consistă în prezentarea în număr mare în fața instanțelor judecătorești, ori de câte ori e vorba de un interes al obștei.

Satul putea da „vechilet” câtorva dintre obșteni, așa cum am văzut. Putea chiar angaja un profesionist întru apărarea drepturilor sale. Sătenii preferă, totuși, să fie ei înșiși de față, adunați grămadă, cât mai mulți, așa cum se adună și în obștea din satul lor.

Prezența lor „cu mic cu mare” are și darul de a impresiona în chip deosebit, cu atât mai mult cu cât nu este vorba numai de o prezență mută, ci de o prezență activă, care se manifestă nu numai prin cuvinte, ci și printr-o serie de proceduri simbolice, cu caracter ritual, uneori de-a dreptul de tehnică magică, menite să atragă atenția, să sugestioneze, la nevoie să înfricoșeze.

Sunt recunoscute detaliile procedurale ale „ieșirii cu jalba în proțap”, adică având jalba ridicată în vârful unui par, ca, din mulțime, să poată fi văzută de departe, sau ale „aprimderii paielor în cap”, în semn că e vorba de o chestiune arzătoare. Amintirea lor a rămas, sub formă de zicală, până în vremea noastră.

Mai puțin citate sunt marile proceduri rituale ale blestemului, despre care Ion Ghica ne-a lăsat, în *Scrisorile sale*, o descriere ce merită a fi recitată.

Ion Ghica explică de unde vine vorba „gură de Târgoviște” pentru a arăta o gură spurcată, care menește a rău și are darul de a fi urmată de împlinirea prevestirii rele: „Când tânărul Manolache Băleanu a fost dus la curte de Kirkireu (după ce isprăvisese cartea), vodă Sutzu i-a lăsat barbă și i-a dat de nevastă pe fică-sa, domnița Catinca, înzestrând-o cu moșia orașului Târgoviște. Vezi, atuncia s-au sculat târgoviștenii, cu mic cu mare, și-au venit la Divan la București, cu rogojini aprinse în cap și cu jalba în proțap, s-au dus la biserică, la Sfântul Niculae cel Sărac, din str. Victoriei și după liturghie, ieșind din curtea bisericii, toți, cu făclii de ceară galbene aprinse, le stingeau într-un butoi cu smoală aprinsă, zicând: «Afurisit să fie vornicul... și așa să se topească casa lui». /.../ Se zice că ți se făcea părul măciucă. Vornicul pe care-l afurisea era boierul român care iscălise darea moșiei. /.../ N-a trecut un an și domnița, nevasta Băleanului, muria din facere. Vodă, tatăl ei, muria otrăvit de ai lui și mai târziu, casa boierului care a iscălit, în adevăr că s-a stins. De

unde a ieșit vorba «gură de Târgoviște». /.../ De acea moșie nimeni nu s-a putut apropia și a rămas până și în ziua de astăzi tot a orașului. Se zice însă că s-ar fi știrbit pe ici pe colea în timpurile din urmă¹⁷⁹.

Un alt caz de venire în masă a unui oraș la judecata Divanului ne este descris într-o foarte curioasă broșură a unui Ion Stoicescu, din 1880. E vorba de orașul Ploiești¹⁸⁰: Ipsilanti vodă, găsind că ploieștenii dețin abuziv trupul lor de moșie, neavând documente, dăruiește rudei sale Enache Moruzu moșia Târgșor și Ploiești, după o încurcată poveste în care intervine, ca de obicei, tema furturilor de documente. Dar „...după venirea lui Caragea în domnie, la anul 1812, Moruzi iar a dat jalbă la domnitor, chemând pe orășeni în judecată. Atunci orășenii adunându-se cei mai mulți și punându-și copiii și soțiile în căruțe, s-au dus la București, având și proviziuni de mâncare și au tăbărât, ca un lagăr, de marginea Bucureștilor, la cișmeaua Mavrogheni. /.../ Caragea auzind de această venire a ploieștenilor, singur în persoană s-a dus acolo unde se așezaseră orășenii. Și întrebându-i vodă pentru ce au venit, ei într-un glas au răspuns că sunt veniți în judecata ce-i cheamă Muruz. Atunci Caragea, cu blândețe, le-au zis că nu trebuia să vină în modul acesta, mai adăogându-le ca să se întoarcă înapoi și să-și aleagă din orășeni o deputațiune pe care s-o autorizeze pentru chestiunea judecății“. Lungile așteptări și cheltuielile implicate de prezența unui mare număr de oameni, erau, desigur, greu de suportat de către obști – chiar orășenești.

La 1820, bârlădenii se plâng – pe bună dreptate – lui Vodă: „...Sădem de 5 săptămâni (la Iași) în cheltuială, 40 de oameni, fără să fim scoși în judecata luminatului Divan“, astfel că „...ne afanîsim cu cheltuiala și cu pierderea vremii în zădar“.

Obștile țărănești erau ceva mai răbdătoare. Un exemplu concludent este cel pe care ni-l dă Vrancea. Un hazard fericit a făcut să ni se păstreze, printre hârtiile preotului Șerban, vechilul Vrancei în procesul cu lordache Roset, un excepțional de interesant „Izvod de câtă cheltuială s-au făcut rânduri rânduri la Eși“ în timpul acelui vestit proces.

Un prim „condei“ ne arată de la început o cheltuială de 9.000 de lei: „800 de oameni, în trei săptămâni. În Focșani înaintea domnului Moruz voievod, pentru moșia Vrancei“. 800 de oameni este, fără îndoială, mai mult decât o simplă „deputațiune“ și este de natură să ne facă să înțelegem și pe această cale amploarea extraordinară a ceea ce trebuie să fi fost sfatul cel mare al Vrancei.

La distanțe mai mari, cum erau Iași, numărul celor trimiși este mai mic, desigur, dar totuși rămâne impresionant:

- 1.000 lei sunt dați pentru 30 de oameni ce ies în judecată la Iași;
- altă mie, „...când au venit măriia sa domnul Scărlat Calimah voievod până în târgul Bârladului și s-au ridicat vrânceni 100 oameni, mergând pâra acolo“;
- 17.400 lei se cheltuiesc „...în 25 de săptămâni cât au șezut în judecată 80 de oameni cu caii lor și 9 preoți, tot cu caii lor“;

- 3.360 lei, la vadeaua de 6 săptămâni, alți 42 de oameni cu caii lor, în 4 săptămâni, la Eși;
- 4.800 lei, al treilea vadea, pentru așteptarea vechilului a mării sale domnului Ipsilant voievod, a 30 de oameni cu caii lor, în 2 luni;
- 3.200 lei pentru alți 20 de oameni care așteaptă 2 luni să vie vechilul mării sale.
- alte detalii merită a fi semnalate, precum cei 400 lei cheltuiți-cu „...sărindare i acatiste i paracisă și sfintele maslă pe la bisericile din Eși“, sau, tiptic pentru moravurile acelor timpuri, cei 10.000 lei „...unde s-au fost pus hrisovu de la măriia sa domnul Grigore Ghica, supt păstrare“, adică pentru depozitarea unui act la un boier de taină, ca actul să nu fie furat, așa cum se întâmplase cu celelalte acte vrâncene;
- figurează, de asemenea, nelipsitele bacșișuri.¹⁸¹

Regimul special al sloboziilor. Operațiile de colonizare prin înființare de sate noi, sau de repopulare a unor sate mai vechi pustiite, sunt deseori menționate în documentele noastre vechi. Un studiu complet al acestor „slobozii“, „sate de milă“, sau a satelor care se bucură de așezăminte și tocmeli deosebite nu a fost încă făcut.¹⁸²

Cu toate astea, problema satelor-colonii are o deosebită importanță. Nu este vorba numai de aspectul demografic al problemei, colonizările fiind un capitol de seamă al procesului de populare a anumitor regiuni, ci și de aspectul ei pur morfologic.

Un sat-colonie reprezintă o formațiune socială favorizată, prezentând, adică, avantaje ispititoare față de satele obișnuite. Dar, totodată, reprezintă și o reproducere artificială a unor structuri sociale spontane: satul-colonie are întotdeauna un model real pe care îl imită.

În condițiile sociale din Țara Românească și Moldova, satele-colonie, cu excepția celor făcute direct de domnie, erau sate de țărani aserviți: nici un boier sau mănăstire nu ar fi avut interesul să creeze un sat de țărani liberi. Dar regimul dat acestor țărani aserviți trebuia, totuși, să fie mai ușor decât al celorlalți rumâni sau clăcași. Ca atare, regimul lor trebuia să se apropie, cât de cât, de regimul țăranilor liberi. În modul de organizare al acestor slobozii se reflectă, așadar, ceva din organizarea satelor libere și ceva din organizarea satelor aservite normale.

O descriere prin document scris a satelor normale, fie aservite, fie libere, nu era necesară. Ele existau și, ca atare, documentele tac asupra formelor lor de organizare internă. Slobozia era o ofertă făcută țăranilor să se mute în noul sat. De aceea, colonizarea trebuia să înceapă cu un fel de „prospect“ în care să fie descrise condițiile de viață oferite.

O analiză amănunțită a acestor condiții ar fi, deci, de natură să ne lămurească asupra „modelelor“ sociale de la care se inspiră organizarea noului sat-colonie și, în același timp, să ne permită să vedem, indirect, evoluția generală a acestor sate „normale“, atât libere, cât și aservite.

Nu stă în intenția noastră de a face aici un asemenea studiu – el ar depăși marginile pe care ni le-am fixat. Scoatem, însă, în relief un fapt esențial, și anume că orice slobozie este centrată pe forma-macă a „obștei satești”. De pildă, la 1602, avem o astfel de descriere a unei noi obști satești, care pare a fi liberă, adică depinzând doar de domnie, și în condiții speciale, cu detalii extrem de interesante asupra drepturilor obștei, care pot servi drept confirmare întregii analize făcute până acum.

Este vorba de o poruncă a lui Simion Moghilă pentru un grup de „...arbănași din Cervenii Voda, care s-au strămutat din țara turcească în țara domniei mele, în satul Călinești din județul Prahova...”¹⁸³ Li se acordă mai întâi o serie de scutiri fiscale, asupra cărora nu e locul să insistăm.

Se acordă, însă, obștei satești, dreptul de judecată locală: „...Banii de județ să nu se amestece în acel sat și din toate slugile domnești și boierești și pentru judecată <să nu se amestece>. Care om va fi vinovat, fără teamă să aibă judecată la bătrânii satului, pe care îi vor alege sătenii. Și care om va fi vinovat de moarte, să-l lege bătrânii aleși ai satului și să-l trimeată la curte, la judecată și spânzurătoare”¹⁸⁴

În ceea ce privește birul, e vorba de un „tribut”, mai mult decât de un impozit: „...Să aibă a plăti numai la birul de haraci ce se cuvine cinstului împărat al Răsăritului, într-un an 15.000 aspri, și să dea din acei aspri, jumătate la sfântul Gheorghe și jumătate la sfântul Dimitrie. Și să nu intre birarii în sat, ci numai să trimită să aducă acei aspri în visteria domniei mele”¹⁸⁵

De asemenea, în ceea ce privește dreptul de control asupra indigenatului satesc, se dau obștei drepturi depline: „...Și iarăși, care om se va așeza în acel sat din țări străine, sau bulgar, sau grec, sau arbănaș, sau ungur, dacă va fi om bun și-l vor plăcea pe el satul și bătrânii satului mai sus ziși, el să aibă pace și liniște. Iar pe acel om care va fi răufăcător și stricător în sat și nu-l vor place satul și bătrânii, să-l izgonească pe el din sate și să-i întoarcă pe fiecare în urma lui...”¹⁸⁶

Este vorba, deci, de instituirea unui regim de sat cnezesc.

Sunt și alte documente care confirmă asemenea drepturi ale obștei, chiar și pentru sate boierești. Astfel, la 1614, Mihnea vodă dă un hrisov unui grup de șapte boieri cu fiii lor: „...Și încă și altor oameni, care vor fi străini, din altă țară ori din Țara Moldovei sau de peste Dunăre sau din Țara Ungurească fie ori de unde vor fi, numai să fie ei fără dajdie și <care> vor veni în sate în Negoeshii de lângă Stăncești...”¹⁸⁷ Prin acest act, în afară de scutire de dajdie și alte biruri și slujbe, li se face o „întocmire” ca să nu dea dare, pe an, decât „...100 de galbeni, însă 50 de galbeni să dea ei la sf. Dumitru, iar acei 50 de galbeni să-i dea ei de sf. Gheorghe și să-i aducă ei aici la domnia mea acei galbeni mai sus spuși, deplin, în visteria domniei mele, dar ei singuri în ființă să-i aducă acei galbeni mai sus spuși.”¹⁸⁸ /.../ Iar pentru rândul judecătii, dacă nu vor putea să-și așeze bătrânii lor din sat, care să le facă

judecata lor cu dreptate, alți boieri sau prădăciune să nu intre în satul lor nici într-o parte, ci să vie ei aici la scaunul domniei mele, unde se judecă toată țara, iar altul, niciunul să n-aibă voie să intre în acel sat mai sus spus¹⁸⁹

În același an 1614, Radul voievod dă un hrisov „...acestor sârbi care stau pe ocina Brânceni, ce se cheamă Satul Nou¹⁹⁰, cu aceleași scutiri de bir obișnuite în țară, înlocuite prin plata doar a 100 de galbeni, în două rate, fără să mai fie specificată, însă, interzicerea pentru birari de a intra în sat. Dăjdiile pentru îndestularea mănăstirii care stăpânea satul urmează a le da „ca și ceilalți vecini“. Obștea este menționată, însă, cu dreptul ei de judecată locală: „...Iar apoi iarăși dacă s-ar ridica între ei, în mai sus-zisul sat, vreo pără grea și de cutropire și nu vor putea să se împace ei între ei, doi și trei oameni buni și bătrâni din sat, să vină atunci la domnia mea, să-i judec pe ei în divanul domniei mele. De asemenea și dintre oameni răufăcători, dacă cineva îi prinde pe ei în mai sus zisul sat, mai sus zișii oameni să fie volnici să-i aducă legați la domnia mea¹⁹¹

Tot în același an 1614, Radul voievod dă jupanului Ianachi mare postelnic și fiilor lui seliștea satului Vaideeni din județul Ialomița, care „...s-a aflat domnească, a fost pustie, fără oameni, încă din zilele răposatului Mihai voievod, din primii ani ai domniei lui până în zilele domniei mele...“¹⁹², cu scopul ca să-și facă slobozie. Scutirea de dări este acordată, însă, doar pentru trei ani, după care „învoiala“ prevede plata sumei de 60 de galbeni, în două rate egale: „...Și slugă din slugile domniei mele, birari, să nu meargă în acel sat, ci singuri sătenii să aducă birul în visteria domniei mele¹⁹³ /.../ Și în acel sat, să nu aibă judecată nici de bănișori, nici de alte slugi domnești, ci să judece bătrânii satului. Și cine va fi vinovat de moarte, să-i trimită legați aici la scaunul domniei mele“¹⁹⁴

Sunt, însă, cazuri ulterioare, când regimul acordat acestor slobozii este mai dur, mai apropiat de regimul satelor de rumâni. Astfel, la 1615, același domn Radu acordă mănăstirii Dealului, pentru satul Popșa, de lângă Târgoviște, o iertare de toate dările atât pentru vecinii care sunt în sat cât și pentru cei ce se vor mai așeza. De această dată, judecata nu mai este, însă, a bătrânilor satului, ci a egumenului: „...De asemenea, acel părinte egumen și frații de la sf. mănăstire, să-l judece acel sat ce s-a spus mai sus și pe cei ce vor greși să aibă putere să-i pedepsească și alții nimeni, numai egumenul cu călugării“¹⁹⁵

Aceeași răpire a dreptului de auto-judecată al obștei în favoarea stăpânului o regăsim și în alte acte ulterioare, în care, la fel, judecata o are nastavnicul cu tot soborul mănăstirii.¹⁹⁶

PARTEA A TREIA

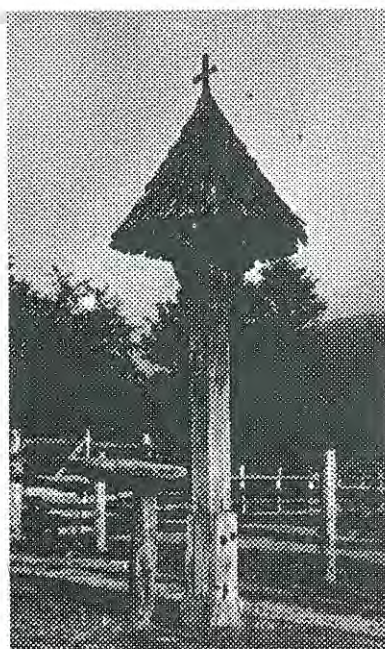
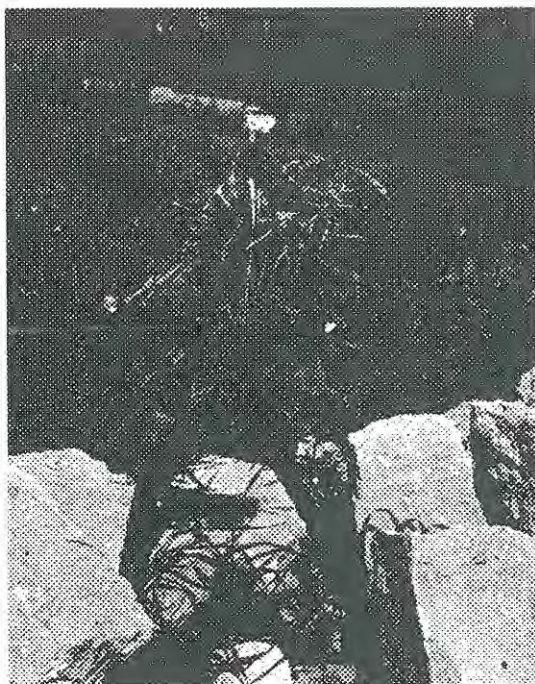
**SATUL DEVĂLMAŞ
DE TIP ARHAIC**

SOCIOLBUC

„Potcă” pentru apărarea magică
a proprietății

Turea, jud. Cluj,
1959

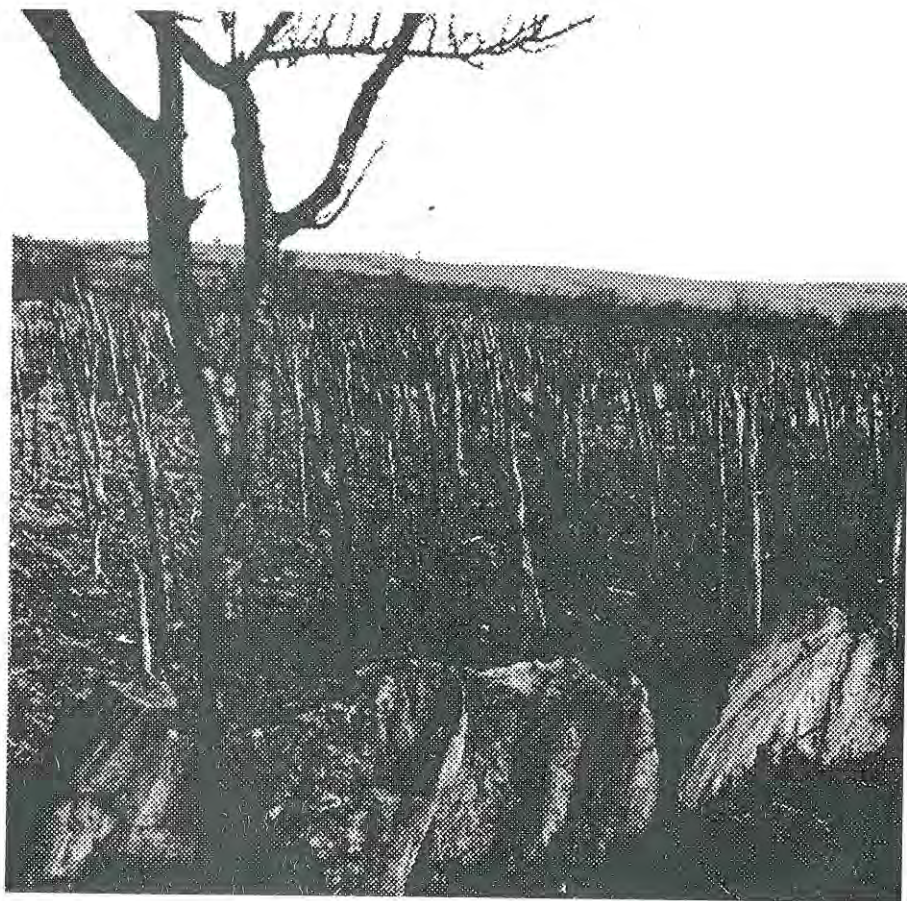
(foto P.H. Stahl)

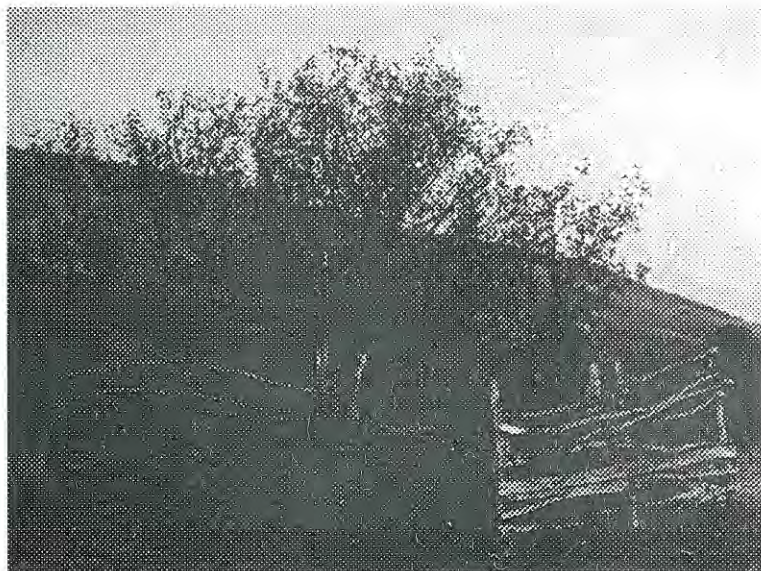
Cruce și masă de piatră
la hotarul satului,
pentru rugăciunile de la
începutul lucrărilor agricole

Lupșa,
Munții Apuseni, 1958

(foto P.H. Stahl)

Pietre de hotar la vii
Dobrița, jud. Gorj, 1963
(foto P.H. Stahl)

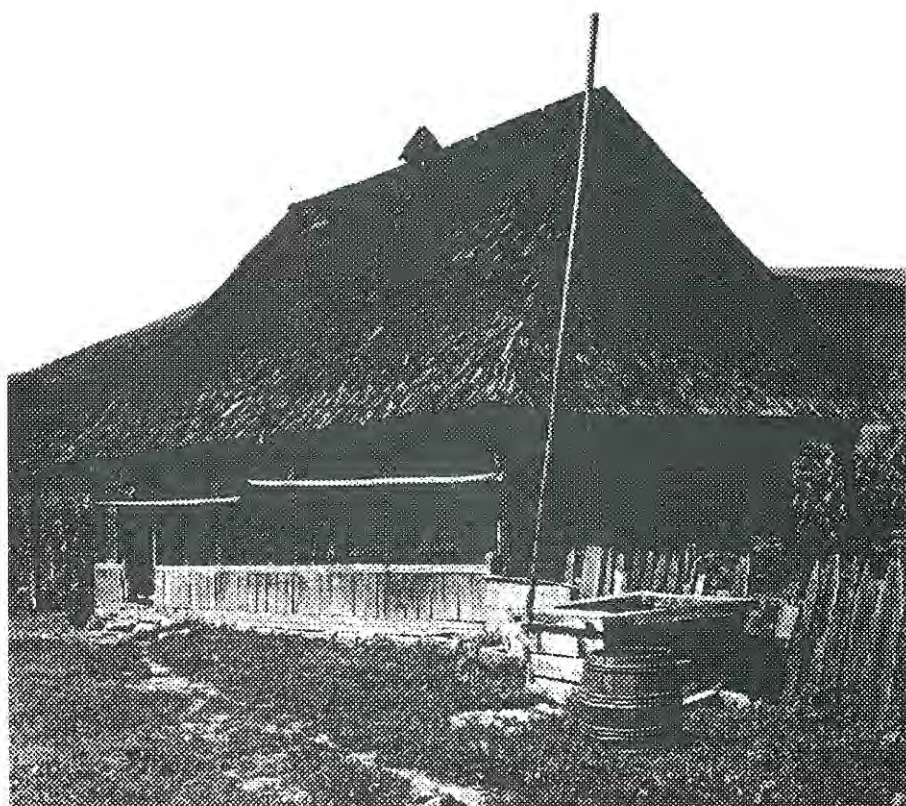
Cimitirul de neam al Cimoceștilor
Sălciua, Munții Apuseni, 1958
(foto P.H. Stahl)

Mori de neam cu ciutură
Ponoarele, jud. Mehedinți
(foto Radu Crețeanu)

Cruce dublă de neam
Dealul Istriței, jud. Buzău, 1963
(foto P.H. Stahl)

Casă veche de lemn
Bulz, Maramureș, 1956
(foto P.H. Stahl)

Cuptor cu horn și plită
Bulz, Maramureși, 1956
(foto P.H. Stahl)

Casă din satul Cacova
Mărginimea Sibiului, 1955
(foto P.H. Stahl)

Port bărbătesc de sărbătoare
pe Ceahlău

Valea Bistriței moldovenești,
1954

(foto P.H. Stahl)

CAPITOLUL I

CONSIDERAȚII GENERALE

Caracterul „familiar” al satelor noastre devălmașe. Obștea, ale cărei moduri de organizare și de funcționare le-am arătat în capitolul precedent, era alcătuită, așa cum am văzut, dintr-un număr restrâns de familii.

Trăsătura caracteristică a acestor familii este faptul că sunt – sau, în tot cazul, se consideră a fi – înrudite.

Cercetătorii problemei au insistat deosebit de mult asupra acestui caracter familial al vechilor noastre sate, socotindu-l nu numai esențial, ci și explicator, geneza însăși a acestui tip de sat fiind pusă în seama faptului că este „genealogic”, cum se exprimă N. Iorga.

Dar, dacă acest caracter familial al satelor noastre devălmașe nu poate fi tăgăduit, nu este mai puțin adevărat că el nu ne poate oferi explicația genezei obștei satești. Dimpotrivă, faptul că aceste sate au un caracter genealogic constituie una dintre cele mai grele probleme pe care ni le ridică analiza formelor primitive de organizare socială.

Este cu neputință să fie negată asemănarea care există între satele genealogice românești și formele generale de organizare socială, de caracter gentilic, din perioada orânduirii comunei primitive.

În teorie generală, se știe că aceste organizații gentilice constau într-o ierarhie de forme familiale: „ginta”, „fratria”, „tribul” și „uniunea de triburi” sunt toate structurate pe schema unor înrudiri, efective sau fictive, legând între ele grupuri sociale din ce în ce mai largi.

În consecință, este obligatoriu ca problema caracterului familial al satelor noastre să fie discutată nu în contextul teoriei eroului eponim, adică în cadrul ipotezei că satul devălmaș este o creație recentă a unui „fondator”, ci în legătură cu problema organizațiilor gentilice străvechi, pentru a vedea în ce măsură putem considera satele noastre devălmașe drept continuatoare, în forme noi și în condiții schimbate, ale unor formațiuni sociale gentilice anterioare.

Formele de disoluție ale organizațiilor gentilice. Teoria generală a problemei organizațiilor gentilice ne arată că, în faza în care grupurile sociale alcătuitoare se „teritorializează”, schimbându-și formele de viață economică, o bună parte a suprastructurii lor juridice, cristalizată în formele „înrudirii”, se menține în continuare, deși numai în măsura în care nu contrazice direct necesitățile efective de natură economică.

Este de ținut seama, mai ales, de grupările sociale care efectuează munca directă. Datorită neîntreruptei dezvoltări a capacității tehnice de producție, aceste grupări, inițial foarte mari, tind a se mărunți întruna, în faza istorică pe care o avem în vedere, până la a se reduce la forme familiale, adică la gospodării autonome individuale.

Etapele acestei mărunțiri a procesului de muncă și, deci, și a formelor de organizare socială, străbat o serie descendentă, de micșorare a numărului de oameni care se socotesc înrudiți între ei.

Faza care ne interesează direct este cea intermediară, dintre ginta cea mare și familia restrânsă individuală.

Un prim pas de la ginți la familia individuală este cel al formării marii familii patriarhale, diferențiate în sânul ginții, care duce la alcătuirea unor noi unități de producție și consum; aceasta, la rândul ei, se transformă în ceea ce se numește o „patronimie”.

Patronimia poate fi descrisă astfel: „La baza unității economice a patronimiei și constituind esența ei, se află proprietatea colectivă și folosirea în comun a pământului. Fiecare patronimie primește o anumită parte din pământul ginții, acest pământ împărțindu-se, din timp în timp, între patronimii. Pământul primit de patronimie este lucrat de întreaga comunitate; numai recolta se împarte pe familii. Cu timpul, terenul arabil din pământul patronimiei este supus împărțirii pe familii, fiind, din timp în timp, împărțit din nou. Celelalte feluri de pământuri, pășunile, fânețele etc., se folosesc de către toate familiile în comun, ca și în trecut. În proprietatea colectivă a patronimiei se afla inițial și turma; mai târziu, fiecare familie stăpânește și folosește turma sa”.

Patronimia formează și o așezare teritorială deosebită. Inițial, exista o singură patronimie în sânul grupului sătesc teritorializat. Ulterior, numărul patronimiilor crește, fiecare alcătuind o „mahala” deosebită.

„În sfârșit, toți oamenii din patronimie se află legați între ei printr-o unitate ideologică; ei recunosc rudenția lor apropiată, ca urmași ai

unui strămoș unic", având un nume comun, care stă deseori și la baza denumirii satului ocupat de grupa respectivă de rude.

Comunitatea gentilică patriarhală e alcătuită, deci, din mai multe asemenea patronimii, totalitatea ginților alcătuind tribul.¹ În ce măsură verificăm această schemă teoretică generală, cu ajutorul materialului de informație din propriile noastre sate? Cu alte cuvinte, în ce măsură putem recunoaște în satul devălmaș o astfel de organizare?

Este drept că în satele noastre devălmașe putem recunoaște o primă fază, pe care am denumit-o arhaică, în care obștea satului e formată dintr-o singură ceată de familii băștinașe înrudite și o a doua fază, a satului devălmaș evoluat, în care obștea e formată din mai multe „cete” de rude, la rândul lor socotindu-se înrudite între ele. Sunt acestea „patronimii”?

Cetele recunosc un „bătrân” comun, adică un autor, biologic și juridic, al grupului întreg. Ele sunt, de asemenea, teritorializate, dar urme de distribuții periodice de terenuri nu se mai întâlnesc la noi în țară.

Tot astfel, și numele satului este deseori numele patronimic al cetei.

Toate acestea ne îndeamnă să studiem materialul de informație privitor la problema caracterului familial al satului nostru, pentru a vedea în ce măsură se verifică sau se infirmă ipoteza patronimică și a stabili trăsăturile originale prin care satul românesc devălmaș se diferențiază de schema generală teoretică mai sus expusă.

Precizarea câtorva elemente teoretice ale problemei. Pentru a ușura analiza problemei „patronimiilor” și compararea lor cu „cetele de neam” din satele noastre devălmașe, este necesar să stabilim o distincție clară între mai multe ordine de fenomene:

- un fenomen *biologic* – consanguinitatea, adică înrudirea de sânge, care este de ordin natural, comună oamenilor și animalelor; din relația sexuală a două ființe de sex complementar se nasc alte ființe care, la rândul lor, prin relații sexuale, duc mai departe viața biologică a speciei; aceste ființe sunt legate între ele printr-o relație biologică, de natură a-i face să participe la aceeași masă ereditară;

- un fenomen *social* – pe un teritoriu distinct, stăpânit în comun și făcând parte integrantă dintr-un teritoriu sătesc devălmaș, conviețuirea unui grup restrâns de gospodării familiale, cu interese economice distincte de ale altor grupe similare, formând uneori un singur atelier de muncă, alteori o asociație de gospodării;

- un fenomen de *conștiință socială*, reprezentată, în cazul de față, de o conștiință de rudenie, formulată printr-o spiță de neam care leagă laolaltă pe toți membrii grupului de un unic strămoș, efectiv sau fictiv;

- un fenomen *juridic*, care consistă în folosirea „sistemului de rudenie” drept instrument de reglementare a raporturilor devălmașe, atât în sânul grupului, cât și în sânul obștei celei mari a satului.

Problema de bază a acestui fenomen al „rudeniei de ceată” este următoarea: determinante pentru ca un anume număr de înrudiți biologic să trăiască laolaltă, într-un singur grup social, cu excluderea indivizilor care nu sunt rude de sânge, nu pot fi cauze pur biologice. Cu excepția relației dintre mamă și progenitura ei până la vârsta maturității, toate celelalte relații de familie sunt „sociale”, nicidecum biologice, adică sunt hotărâte de condiții sociale. Trierea, din marea masă a consanguinilor, a unui anumit număr trăind laolaltă într-un singur grup organizat social se face după influențe istorice mereu diferite. Dominantă, în primul rând, este influența pe care o exercită forma de organizare a muncii. O gospodărie familială reunește un număr mai mic sau mai mare de consanguini – plus neconsanguinii necesari pentru formarea perechilor procreatoare –, după gradul de dezvoltare al tehnicii, după natura ocupațiilor ei economice, după sistemul general de asociere dintre aceste grupe. Așadar, din masa consanguinilor, se triază doar atâția câți sunt necesari pentru funcționarea, în anume condiții istorice, a gospodăriei.

O gamă imensă de forme diverse de familii devine, deci, posibilă. Uneori, aceste familii sunt alcătuite numai dintr-o pereche și copiii ei încă nemajori, alteori ea cuprinde zeci de perechi căsătorite colaterale, alteori grupe sociale încă și mai mari.

Este evident că nu vom putea explica această variație de forme de conviețuire a rudelor prin simplul fapt al înrudirii și nici prin acela al conștiinței lor de rudenie sau al sistemului lor juridic de rudenie. Dimpotrivă, faptul conviețuirii sociale a grupului de rude este cel care hotărăște sfera memoriei sociale și a conștiinței de rudenie.

Un orășean trăind într-o „familie conjugală” are tot atâtea rude biologice câte are și membrul unei „familii zadrugale” sau ale unui *gens*. Dar el nu ține minte și nu consideră drept rude decât un cerc foarte restrâns de consanguini.

Dat fiind că sistemul de rudenie practicat de un anume grup are un caracter juridic, pare foarte probabil ca la mijloc să fie vorba tot de o reglementare a unor relații patrimoniale.

Va fi necesar, deci, în analiza noastră, să studiem condițiile sociale care fac ca, în satele devălmașe, grupul familiilor băstinașe să alcătuiască o ceată de neam, caracterizată prin coexistența tuturor elementelor mai sus arătate: rudenia efectivă, grupul social organizat în ceată, conștiința de rudenie și utilizarea sistemului de rudenie pentru reglementarea juridică a unui patrimoniu comun.

Punctul de plecare al acestei întregi analize îl constituie cunoașterea vieții de familie practicate efectiv în viața satelor noastre.

Vom folosi, în acest scop, materialul de informație pe care l-am putut strânge prin cercetarea directă a familiilor țărănești.

CAPITOLUL II

ORGANIZAREA INTERNĂ A GOSPODĂRIILOR FAMILIALE

Familii „simple“ și familii „lărgite“. Forma de familie practică de săteni era aceea a „perechii căsătorite, cu copii necăsătoriți“, adică forma familiei „simple“. Vor fi existat, pe vremuri, și familii lărgite, adică în care copiii căsătoriți continuau a conlocui cu părinții lor.

Se pare că astfel de forme de familie lărgită există în așa-numitele „comunioane“ bănățene. E vorba de asocieri familiale în care toți frații rămân în gospodăria părintească și după căsătoria lor, atâta vreme cât părinții sunt încă în viață și, uneori, chiar și după aceea.

Sporadic, asemenea forme de familii se regăsesc, ici și colo, numai în regiunile în care trăiește și o populație sârbească sau bulgărească, imigrată relativ recent. Dar aceste comunioane sunt cu totul excepționale și, în tot cazul, în regiunile de sate devălmașe libere, ele nu au fost găsite.

După opinia unor cercetători ai comunioanelor, am avea de-a face cu o formă străveche, originară, de organizare a tuturor familiilor românești, care ar putea fi considerată chiar o moștenire „dacă“.

Cornel Groșoreanu, de pildă, care a cercetat pe teren asemenea comunioane bănățene, afirmă această teză, susținând că ele nu ar avea nimic de-a face cu zadrugile sârbești.¹

Legislația grănicerească austriacă – așa-numitele *Grundgesetz*-uri din 1630 și 1807, care impun satelor militarizate ale graniței bănățene această formă de viață familială – nu ar aduce nimic nou, deci, după

părerea acestui autor, ci ar consfinți doar ceea ce nu ar fi altceva decât o instituție cutumiară originală și tradițională a populației românești.

Argumentul de bază pe care-l aduce Groșoreanu în sprijinul acestei susțineri este următorul: „comunional” bănățean nu este o formă de colectivitate sătească, el este o formă de comunitate familială – adică nu o asociere de gospodării, ci o singură gospodărie.

Argumentul nu este valabil, însă, dat fiind că zadruga nu este nici ea o formă de colectivitate sătească, ci tot una familială. Este drept că zadruga sârbească poate cuprinde un număr foarte mare de grupe familiale înrudite, reunite într-o singură gospodărie, câte 20-30 și uneori mai multe chiar, ceea ce nu se întâmplă niciodată cu comunioanele bănățene. Dar zadruga cunoaște și ea o formă mai modestă, așa-numita *inokosna*², care nu prezintă deosebiri față de comunionalul bănățean. Zadruga de formă *inokosna* nu este nici ea altceva, decât tot o formă de conviețuire, în casa părintească, a unui grup de frați căsătoriți, întocmai ca și comunionalul.

Faptul că aceste comunioane se găsesc exclusiv în regiunile în care influența balcanică s-a putut exercita direct, prin conviețuirea cu populații sârbe și bulgare, pledează puternic în favoarea comunioanelor românești drept rezultate ale unor influențe sud-dunărene, restrânse doar la zonele teritoriale în care un contact a putut fi realizat direct între populațiile respective.³

Forma generală de viață a familiilor țărănești din timpuri mai recente aparține unui cu totul alt tip morfologic, în care copiii nu rămân în casa părintească decât până în momentul căsătoriei lor, cu excepția celui mai mic dintre feciori, care rămâne în casa părintească, așa cum vom arăta ulterior.

Este drept că, în satele răzeșești, întâlnim o așa-numită „ceată răzeșească”. Dar această ceată era folosită doar ca normă de calculare a drepturilor de cotă-parte, viața de familie ducându-se tot în formele restrânse ale „perechii cu copii necăsătoriți”.

De altfel, chiar dacă aceste comunioane ar fi fost general răspândite în viața satelor noastre, ele tot nu ar putea explica geneza „cetei”. Zadruga cea mare are, într-adevăr, aspectul unei cete de neam, pe când zadruga de formă *inokosna*, ca și comunionalul, nu este decât o familie lărgită și niciodată o ceată.

Teoretic, suntem în drept a socoti zadruga *inokosna* drept o formă de disoluție a zadrugei celei mari, așa încât nu familia simplă sau lărgită ne poate explica geneza cetei, ci dimpotrivă, studiul cetei ne poate explica formarea familiilor lărgite și a celor simple, ca forme succesive de dezagregare.

Acestea fiind spuse, să trecem la expunerea materialului de înfățișare a familiei țărănești, pe care o vom considera în legătură directă cu „gospodăria”.

Caracterul devălmaș al gospodăriei familiale. Spre deosebire de viața familiilor pe care o cunoaștem din experiența noastră zilnică din orașe, familia țărănească era, în primul rând, o gospodărie, un „atelier de producție“.

În oraș, membrii familiei au, în general, drept sursă de venituri, salariile, pe care le primesc pentru munci efectuate în afara familiei. Gradul de independență pe care îl au membrii unei astfel de familii e, de aceea, deosebit de mare. Familia nu mai este, economic, decât o gospodărie de consum, nu una de producție; iar patrimoniul familial, nemaifiind constituit din mijloace de producție, nu mai formează cheagul social al familiei.

Familia țărănească individualizată în gospodărie proprie este, însă, o familie de lucrători direcți ai pământului: hrana lor este scoasă din munca asociată, depusă pe un teren comun familial. Baza economică a familiei, gospodăria, este, în asemenea condiții, cu desăvârșire hotărâtoare pentru întreaga viață de familie. Fără înțelegerea a ceea ce este „gospodăria“ țărănească, normele relațiilor sociale intra-familiale nu pot fi înțelese. Forma de organizare a „atelierului“ colectiv familial determină, în general, mărimea grupului familial și relațiile dintre membrii săi alcătuitori.

La stadiul în care tehnicile de muncă agricolă erau extrem de reduse, asocierea unor grupe mari de lucrători era necesară și forma baza dezvoltării unor relații familiale largite, cuprinzătoare a unui foarte mare număr de persoane. Pe măsura dezvoltării tehnicilor agricole, randamentul sporit, obținut pe bucăți mai mici de teren pus în valoare cu unelte mai bune, cu vite trăgătoare, face posibilă reducerea grupului care alcătuia atelierul de producție și, deci, și micșorarea familiei.

În tot cazul, fără a intra în amănuntele unor dezvoltări istorice despre care încă ne lipsesc informațiile locale necesare, familia țărănească din veacul nostru este constituită dintr-un nucleu constând dintr-o pereche și copiii ei. La maturitatea lor, acești copii, la rândul lor căsătoriți, pleacă din vechea gospodărie, formându-și o alta nouă.

Este vorba, deci, de ceea ce se numește *une famille souche*, adică de o familie „butuc“, care „lăstărește“ prin roire, repetând în exemplare multiple modelul inițial.

O familie crescută dintr-o asemenea pereche cuprinde, în sânul ei, trei generații, adică îi păstrează și pe bunici, celelalte familii păstrând tipicul a doar două generații.

Oricât de reduse ar fi muncile ce trebuie făcute în asemenea grupuri restrânse, natura muncii familiale rămâne, totuși, colectivă. Aratul, semănatul și în special strângerea recoltei sunt operațiuni care trebuie executate în intervale de timp foarte scurte, la epoci determinate de natura plantelor ce se cultivă. Printr-un efort susținut, de câteva zile, aceste munci agricole trebuie terminate exact în perioada de timp necesară. Nu se poate amâna, de pildă, data însămânțărilor, după cum nu

se poate amâna nici recoltarea produselor. Din zori până noaptea târziu, toate forțele disponibile ale familiei ies, în aceste zile, la dificila muncă a câmpului. Bătrâni, maturi și copii contribuie, cu toții laolaltă, fiecare membru al familiei în parte având rolul său propriu, de care grupul nu se poate lipsi.

Sunt, desigur, specializări, anume divizări ale muncii, determinate de vârstă și de sex: la coasă, femeile nu ies decât cu totul excepțional; cultivarea cânepei și a inului sunt, în schimb, exclusiv rezervate femeilor; copiii sunt și ei dedicați anumitor munci, cum ar fi, de pildă, paza vitelor necuprinse în turma comună a satului.

Dar, fie că e vorba de o muncă făcută în grup, în diviziune liniară, fie de munci prestate individual, pe specialități, caracterul colectiv al muncii în cuprinsul gospodăriei rămâne o lege statornică.

În mentalitatea mai veche a satului devălmaș arhaic, pe terenul pus în valoare prin desțelenire permanentă sau prin închidere din izlaz, munca prestată este unicul temei al unor drepturi pe care grupul privat îl are față de totalitatea obștei. Această muncă având un caracter colectiv familial, stăpânirea privată care se naște astfel nu poate avea nici ea alt caracter decât tot devălmaș familial.

Pe aceste „stăpâniri locurești“, create prin muncă pe un teren obștesc, tatăl de familie nu este, așadar, un „proprietar individual“, ci doar șeful unui atelier familial, un cap de echipă. Creatoare a drepturilor private de folosire a terenurilor, precum și a bunurilor de consum obținute, este familia ca grup și, ca atare, ea este stăpâna lor. Pe de altă parte, gospodăria familială dispune și de o serie de terenuri pe care le exploatează statornic, an după an. În satele contemporane, care au putut fi studiate, deci, la fața locului, mai ales aceste terenuri constituie baza patrimoniului familial. Dar, deși constituie un bun patrimonial ereditar, ele continuă a fi socotite drept „avere de rădăcină“, „avere de neam“, pe motiv că sunt muncite efectiv de întregul grup familial: „De aceea copiii se socotesc, încă de pe când trăiește părintele, ca proprietari în indiviziune cu tatăl lor. Ei pretind oarecari drepturi asupra terenului de cultură, mai ales de la majorat începând, și își bazează dreptul pe faptul că ei l-au muncit de mici copii. Tatăl are oarecum obligația să păstreze pământul și să nu-l înstrăineze decât cu consimțământul copiilor. Înstrăinarea lui e privită ca o crimă împotriva copiilor“.⁴

Un pământ vândut fără voia copiilor este un „pământ cu bocluc“ și cumpărătorul știe că va fi urmărit o viață întreagă de ura copiilor care se simt înșelați: pământul lor de neam, pământul pe care au muncit din copilărie până la maturitate, este pământul lor și cumpărarea după regulile Codului civil este o cumpărare împotriva obiceiului pământului și a moravurilor satești.

Această avere de neam trece, în mod normal, de la părinți la copii. Să urmărim care sunt condițiile de fapt și regulile juridice potrivit cărora se face transmiterea succesorală a bunurilor familiale statornice.

Înzestrarea, ca procedeu normal de trecere succesorală a averilor familiale. Un jurist preocupat de problemele obiceiului pământului spunea mai demult, cu toată dreptatea, că „...trebuie o puternică dedublare pentru o minte deprinsă cu atmosfera codului, ca să prindă viața proprie a unui alt cod, a altor reguli, care șerpuiesc în unde nesfârșite, în întreaga activitate economico-socială a satelor”.⁵

Să încercăm această „dedublare”, analizând condițiile concrete ale vieții de familie a țăranilor noștri.

Potrivit Codului civil, în regimul burghez, tatăl de familie era considerat proprietar absolut al patrimoniului familial, copiii neavând nici un fel de drepturi. Abia la moartea tatălui, ei vor veni la succesiunea lui, fie testamentar, fie *ab intestat*. Codul mai prevedea posibilitatea, pentru tată, de a da zestre fetelor care se mărită, ca un fel de dar benevol, *ad oneram matrimonii sustinenda*.

Același cod mai prevedea și modalitatea unui „partaj al ascendentului”, prin care tatăl, încă în viață fiind, operează o distribuire totală a averilor lui, ca și cum ar fi vorba de o procedură testamentară propriu-zisă.

Toate aceste prevederi ale codului erau sau nu respectate în practica vieții familiale țăranеști?

Juriștii, fie ei judecători, avocați sau „doctrinari”, au avut o tendință foarte marcată de a răspunde afirmativ. Ei știu că țăranii nu folosesc testamentul decât în cazuri cu totul excepționale, testamentul fiind prevăzut, dar nu impus de către cod.

Ei știu, de asemenea, că țăranii folosesc, de obicei, înzestrarea pe o scară extrem de largă – atât față de băieți, cât și față de fete. Dar, cum dota era prevăzută în Codul civil, nu li se pare esențial faptul că era folosită atât de constant și atât de larg de către țărani.

După cum nu li se pare esențial nici faptul că înzestrările țăranеști se făceau fără respectarea formalităților de autentificare prevăzute de Codul civil.

Cât despre partajul ascendentului, acesta nu se aplica nici în viața orașelor și, ca atare, nu e locul să fie caracterizată viața juridică țăranеască în legătură cu această problemă.

Cu toate acestea, regulile juridice potrivit cărora se desfășura viața familiilor țăranеști erau cu totul străine Codului civil.

Obiceiul pământului este un sistem juridic perfect adaptat condițiilor concrete de viață ale gospodăriilor țăranеști într-o anumită epocă istorică. Pentru a înțelege regulile cutumiare ale vieții de familie este, de aceea, necesar să nu pierdem din vedere condițiile concrete în care aceste familii își duc traiul.

Am arătat care este caracterul colectiv al muncilor agricole efectuate în micile noastre gospodării familiale și am insistat asupra caracterului devălmaș pe care îl are, din această pricină, familia țăranеască.

Adăugăm și faptul următor: tatăl de familie, la vremea bătrâneții lui, lasă toată povara muncilor agricole, atât de grele, pe seama celor mai tineri. Personal, abia dacă mai poate vedea de câteva treburi mărunte, în jurul casei. Toată activitatea economică e dusă atunci de către alții. Astfel, copiii lui, nu numai că au muncit o viață întreagă alături de el, ci ajung, până la urmă, să ducă singuri sarcina gospodăriei. La ce i-ar mai putea folosi, deci, „proprietatea” unui tată de familie îmbătrânit?

Alta este situația unui orășean: acesta are imobile date cu chirie, acțiuni și efecte de bursă – adică un întreg patrimoniu care îi asigură venituri fără muncă. Un astfel de „proprietar” își putea păstra pentru sine întregul patrimoniu, pe care să-l lase copiilor abia la moartea sa.

Dar țăranul bătrân are drept avere un pământ folosit prin muncă directă. Cum și-ar putea înlătura, deci, copiii de la folosirea averii familiale, atunci când această avere nu are nici un fel de preț, decât dacă e pusă în valoare prin muncă directă, muncă pe care el nu o mai poate presta? Iată-l, deci, obligat să o treacă în mâna copiilor lui, să-i lase pe aceștia să muncească averea familială, ceea ce efectiv este același lucru cu a le trece proprietatea pământului.⁶

Trecerea pământului în stăpânirea efectivă a generației tinere, încă în viață fiind tatăl de familie, este, de aceea, o obligație rezultând din chiar condițiile concrete în care era prestată munca în sânul gospodăriei familiale. Când, însă, și prin ce modalități este operată trecerea averii familiale pe seama celor tineri?

Răspunsul îl avem încă de pe când am arătat că forma obișnuită a familiei țărești era aceea a perechii căsătorite cu copii minori. Atunci când copiii din casă devin maturi, ei părăsesc casa părintească pentru a-și întemeia o gospodărie nouă.

În satele devălmașe de tip arhaic, întemeierea unor noi gospodării era mult ușurată prin faptul că orice sătean avea posibilitatea să defrișeze, să cuprindă din izlaz și să iezească terenul de care avea nevoie, precum și să folosească suprafețele rămase în devălmășie sătească.⁷

În vremuri mai apropiate de noi, pe măsură ce patrimoniul devălmaș scade ca suprafață și sfârșește prin a dispărea cu totul, temeiul noilor gospodării ajunge a fi limitat, cum am mai spus, doar la cuprinsul suprafețelor deținute statornic de către grupul familial.

Ca atare, noua gospodărie nu poate lua ființă decât pe seama unei înzestrări care i se face de către tatăl de familie, din fondul comun al colectivului familial. Rând pe rând, pe măsură ce copiii cresc, li se face parte din mult-puținul care constituie averea familială, întreg grupul ajutându-i să-și construiască noua gospodărire, casă și acareturi. Operația se numește „înzestrare” sau „așezare” și ea constituie mecanismul general de trecere de la o generație la alta a averilor familiale.

Dar această înzestrare nu se făcea pe căile procedurale prevăzute de cod, adică printr-un act autentic anterior căsătoriei, ci prin simpla înțelegere și trecere efectivă a averii în stăpânirea înzestratului.

Sunt, prin urmare, foarte răzlețe – dar cu atât mai semnificative – documentele vechi care consemnează asemenea înzestrări țărănești. De pildă, la 1752, în vechiul ocol la Câmpulungului moldovenesc, un act ne spune că „...am împărțit averea până am fost noi vii, ca să nu ne bles-teme feciorii mei și fetele mele”⁸, argumentul fiind tot acela al muncii prestate de copii: „...moșioara cumpărată pe munca lui și a copiilor lui”⁹.

Sub regimul Codului civil, se făcea apel, deseori, și la forme simulate de vânzare între tată și copii, pentru ca înzestrarea să aibă, totuși, un temei „legal”: „De obicei părinții socotesc așa ca să poată da la toți copiii același quantum de avere. Copiii nu au drept la avere decât la căsătorie, care de multe ori se face înainte de majorat. Nu se obișnuiesc foi de zestre și nici acte. Se cred pe cuvânt. Înainte de a face nunta, ambele părți spun ce avere le dau copiilor lor și cu aceasta se încheie formalitățile. Atunci însă când copilul nu este legitim sau este înfiat, partea de avere se dă cu acte de vânzare”¹⁰.

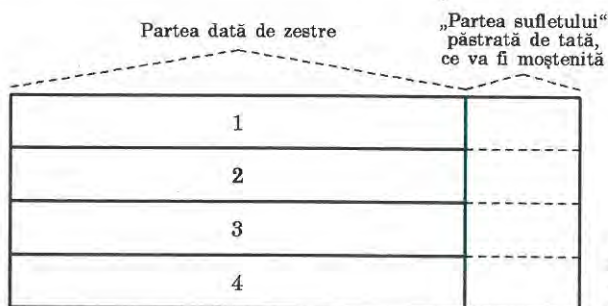
Alteori, „...bătrânii, din proprie inițiativă sau îndemnați de copii, clarifică ei situația averii, fiind încă în viață. Aceasta se face de cele mai multe ori sub formă de vânzare, fără însă ca părintele să primească în realitate vre-un ban pe averea cedată”¹¹.

Deseori, formalitățile constituie doar o simplă înscriere în rolurile fiscale a noului stăpânitor.¹²

Ceea ce constituie o altă deosebire – de astă dată, esențială – între dota vechiului Cod civil și înzestrarea făcută potrivit obiceiului pământului este faptul că tatăl, după ce a împărțit averea către copii, continuă a se socoti stăpân, deopotrivă cu aceștia, pe pământurile lui. El se află în devălmășie cu fiecare copil, deși aceștia nu mai sunt în devălmășie unii față de alții.

Desigur, în vremuri mai apropiate de noi, regulile obiceiului pământului nu mai sunt atât de respectate. În categoria socială a țăranilor chiaburi, având legături mai dese cu orașul, cu tribunalele și cu piața, prevederile Codului civil au început, încă de mai mult timp, să devină dominante. Dar, cu cât coborâm înspre treapta celor săraci, cu atât devălmășia familială apare cu un caracter mai clar și sătenii sunt mai în măsură să ți-o expună teoretic cu mai multă precizie.

Împărțirea averii familiale prin înzestrare se practică după un tipic respectat cu sfințenie – sub controlul opiniei publice din sat, de altfel. Tipicul prevede ca părintele să-și împartă averea la numărul copiilor pe care îi are. Să presupunem că un părinte are patru copii. Când primul copil ajunge la maturitate, părintele împarte averea sa în patru mari loturi. Din fiecare lot, își rezervă, însă, și pentru el o cotă-parte, astfel socotită ca, în total, să aibă și el cam cât un copil. De fapt, s-au constituit cinci părți egale. Pe măsură ce ajung la maturitate, fiecare copil își primește lotul său, minus partea rezervată de părinte pentru uzul său propriu, iar la moartea părintelui, fiecare își întregeste pământul ocupând și partea rezervată de bătrân (vezi pag. 108).

Schema de lotizare
a terenurilor de zestre
și a rezervei de bătrânețe

Informatorul Mereuță Dudu din Nerej formulează astfel problema, în 1938: „Când împart bătrânii averea la copii, au următoarea socoteală: fac să aibă toți câte puțin și mai lasă și o bucată de rezervă care să se moștenească după moarte. Rezerva este după cum sunt băieții de mulți și pământul de mult; cam mai mult ca ei și pământ mai productiv. Acela îl lasă moștenire după moarte, tot feciorilor. Bătrânii opresc bucățile de pământ din partea copiilor așa ca după moarte, fiecare bucată cade la bucata feciorilor. Dacă unui părinte nu-i place unul dintre copii, adică dacă se poartă mai rău cu el, îi dă mai puțin, îl urgisește. Se întâmplă. Pământul se dă cu acte și cu martori. Se pot face și la judecătoreie acte. Deși nu este cumpărătură, spune că a primit banii, ca să nu vie alde frate-său să-l dea afară. Înzestrarea se face după ce a scăpat feciorul din armată sau cam pe la majorat. Împărțirea este după moarte. Se dă la fiecare cam tot atâta, fiindcă altfel vine răutatea între ei“.

Privilegiul ultimogeniturii masculine, mod patriarhal de asigurare a bătrâneții. Pentru a avea grijă de părinții ajunși complet incapabili de muncă, se obișnuiește ca unul dintre copii să preia sarcina întreținerii, la care se adaugă și sarcina comândării și pomenirii după moarte. Drept răsplată, i se lasă casa părintească.

Cum, însă, rând pe rând, frații cei mari pleacă din casa bătrânească și se mută la a lor, cum fetele, când se mărită, pleacă la casa bărbatului lor, această sarcină de îngrijitor al bătrânilor rămâne, de obicei, celui mai mic dintre frați, al cărui majorat corespunde, de altfel, cu începutul bătrâneții părinților.

Pe de altă parte, atunci când frații mai mari se căsătoresc, casa părintească devine prea plină ca să poată primi o nouă pereche. Pe când, după ce au plecat frații și surorile, rămâne loc destul, așa încât ultimul dintre ei poate să-și aducă soția în casă.

Din aceste împrejurări s-a născut instituția obișnuielnică a ultimogeniturii bărbătești, instituție care nu este altceva decât un patriarhal mod de asigurare a bătrâneții.

Fiul cel mai mic este respectat în posesiunea casei bătrânești de către frații săi mai mari, care recunosc dreptul lui la o răsplătire materială suplimentară pentru îngrijirea dată părinților, atât la bătrânețea lor, cât și după moarte.

Încă un motiv pentru care nu există ceartă între frați, cu privire la stăpânirea casei bătrânești, este și faptul că înzestrarea fraților mai mari nu se face numai prin cedarea unei părți din pământ, ci și prin înjghebarea temeinică, prin truda întregii familii, a unei gospodării pentru tânărul devenit matur. În comun se aduce materialul lemnos de la pădure, în comun îl taie și-l lucrează, construiesc casa și-i fac rost de toate cele necesare pentru întemeierea gospodăriei. Fiul cel mai mic ajută astfel, de-a rândul, pe toți ceilalți frați ai lui, pe când el nu este ajutat de către nimeni, dat fiind că el nu-și face casă nouă.

Așadar, singurul copil care „moștenește” este, în mod normal, acest cel mai mic dintre frați. Menționarea calității de „fior mai mic” apare, de aceea, deseori în actele vechi. Astfel, la 1755, se face mențiunea pe un act de alegere a unor părți familiale: „...și zvorîștea casăi cei vechi a lui Ionașcu Candre să rămăe lui Simion Candre, fiind el cel mai mic frate, cum și tată-său iară mai mic fior au fost lui Ionașcu Candre”; sau, la 1763, „...această casă i-am dat-o fiului meu Andronic, fiind fior mai mic”; sau, la 1766, „...având eu o căscioară în Câmpulung cu locul ei împregiur și cu pomșori, danie dată de zestre mie de la tatăl meu, fiindu eu fior mai mic”.¹³

Și în zilele noastre, practica se urmează aproape în generalitatea cazurilor: „...Singurul avantajat dintre copii e cel ce și-a luat angajamentul să facă soroacele, după moarte. Moștenitorii vin la succesiune frățește, împărțind totul în mod egal”.¹⁴

Pentru a urmări mai bine complexul de obiceiuri juridice legate de această problemă, socotim util să redăm mai pe larg rezultatele unei anchete de teren făcute în anul 1928, într-un sat de caracter arhaic — anume în Nerej-Vrancea.¹⁵

Analiza unor cazuri concrete, înregistrate în anul 1928:

— Pavel Glăvan a împărțit în mod egal averea sa între copii, la majoratul lor; pentru el, a păstrat două sute de prăjini, la fel ca partea copiilor, ca să aibă de unde înzestra un copil ce eventual i s-ar mai naște și pentru ca să aibă la bătrânețe; aceste două sute de prăjini sunt, însă, de pe acum divizate, în mod ideal; fiecare copil știe de pe acum unde și cât va stăpâni, însă nu va intra în stăpânire decât după moartea tatălui și potrivit cuvântului lui; are un copil pe care îl socotește mai „debil”, feciorul lui mai mic, pe care dorește să-l asigure în mod special, ținându-l pe lângă el, să-i fie de ajutor la bătrânețe și să-i facă pomeni după moarte: acestuia îi va lăsa drept răsplătă casa părintească, peste partea pe care a luat-o în mod egal cu ceilalți frați ai lui;

– Ion Dobrotoiu a avut doi feciori și o fată; la majorat, le-a împărțit averea în mod egal; lui Ion Dobrotoiu, fiul cel mai mic, i-a lăsat, în plus, casa părintească, el fiind cel care va îngriji de bătrânețea tatălui său; mama lor trăiește și a fost special asigurată de către bătrân, prin faptul că i-a lăsat și ei 200 de prăjini, pe care le vor împărți feciorii, după cuvântul lui, numai la moartea mamei;

– Năstase Caloian a dat zestre, fiecărui copil, câte 120 de prăjini; lui Ion, cel mai mic dintre feciori, i-a dat o prăjină mai mult și casa bătrânească, pentru ca să-l îngrijească până la moarte și să-i facă pomeni; și el luase, la rândul lui, casa bătrânească, tot ca fiu mai mic¹⁶;

– Stoica Floroiu are patru fete și 2 băieți; când și-a măritat prima fată, a socotit drepturile tuturor copiilor în părți egale; fetei măritate i-a dat partea ei, adică 2 fâlcii, după căsătorie – ca atare, fără act dotal; ginerele, care nu locuiește în Nerej, vine de lucrează pământul, sau îl mai dă, uneori, în dijmă; părțile copiilor au fost socotite toate deopotrivă, pentru că altfel s-ar fi putut întâmpla, cum este azi lumea rea, să iasă fiii la judecată; acte nu dă: cel mult, va merge să ceară să se facă mențiuni în registrele impozitului funciar că, de azi înainte, nu mai plătește el, ci băiatul lui; Stoica Floroiu afirmă că epoca în care se fac înzestrările este cea a logodnei; locul pentru casă și casa de locuit se dau, însă, cu mult mai înainte; Năstase Floroiu, tatăl său, și-a împărțit averea la feciori, dându-le câte trei fâlcii de fiecare; le-a dat și case, și „odăi”; la el nu s-a pus problema ajutorului de bătrânețe, căci este încă voinic și muncește singur cu baba lui, un pământ excepțional de bun; are și două vaci cu lapte; când nu va mai putea să se ajute singur, îl va ajuta unul dintre copii, căruia îi va rămâne casa;

– Mihai Negru stă în casa femeii lui, fată de om înstărit; socrul lui și-a împărțit toată averea între copii, afară de o porțiune pe care și-a rezervat-o și care este tot atât de mare ca și cea a copiilor – adică de 300 de stânjeni; această rezervă este, însă, de pe acum împărțită ideal, fiecare știind care este partea ce-i va reveni la moartea părintelui; fiul cel mai mic stă în casă și îl ajută;

– Mereuță Dudu afirmă că locul și casa bătrânească au fost luate de către Radu Dudu, ca fiind fiul cel mai mic; fuseseră, însă, trei frați Dudu, cu toții înzestrați de către tatăl lor; unul dintre ei, Toma Dudu, primise o veche casă părintească de la un unchi al său, care îl luase pe lângă el; văduva lui Năstase Dudu, mama lor, a trăit la fiul cel mai mic; Mereuță Dudu, care și el are opt copii, declară că le va da toată averea de cum s-or mări, în afară de o cotă pe care și-o rezervă în vederea înzestrării vreunui copil ce i s-ar putea naște, sau din care să se întrețină la bătrânețe; ne arată cu foarte multă precizie tot mecanismul înzestrător și al ultimogeniturii bărbătești; afirmă că rareori se întâmplă ca vreun fiu să meargă la judecată și dacă, totuși, se întâmplă câteodată, este pentru că sunt unii oameni atât de cârcotași, încât „caută să vadă care ou din două este mai mare”; nevasta lui e fiică unică și-l

va moșteni, deci, singură pe tatăl ei; se simt, însă, obligați să-i ajute bătrânețile, împrumutându-i, din când în când, câte un copil de-al lor;

– Ion Caloian a căpătat de la tatăl său un loc de casă când a ajuns major; de asemenea, și frații lui au primit casă și pământ, căci tatăl lor și-a împărțit toată averea, în afară de o parte pe care și-a rezervat-o și pe care copiii nu au împărțit-o decât după moartea tatălui lor;

– văduva Chirică și-a împărțit întreaga avere la majoratul primului ei copil, fără acte, ca zestre; nici nu i-a trecut prin minte că astfel rămâne la bunăvoia copiilor ei; întrebuițarea actelor i se părea o enormitate: „La ce să dau acte? Nu-mi sunt copii? De nu s-o simți ei, apoi nici nu-mi trebuie!“;

– Ion Stoica Ilinoi a fost înzestrat de către mama sa, rămasă văduvă, din propriul ei pământ; prilejul înzestrării a fost recăsătorirea ei;

– Radu Chivoi nu a avut decât o singură soră; când părinții i-au înzestrat, sora a luat o bucată de pământ tocmai la marginea satului, loc pe care, de altfel, și l-a tot mărit prin încălcări asupra izlazului obștesc; el a fost favorizat cu un loc mai la centru și, pe deasupra, cu casa părintească, drept răsplată pentru faptul că a îngrijit de bătrâni; sora lui nu a avut absolut nimic de zis;

– Toader Cărbunaru, în afară de zestrea pe care a luat-o în egală proporție cu frații săi, a rămas moștenitor și asupra casei părintești, căci era fiul cel mai mic și îngrijise de bătrâni;

– Mihai Sârbu, de asemenea, dar mai târziu a plecat din casa bătrânească și s-a mutat în casele rămase părăsite ale nevestei sale, ca să poată da casa lui celor doi fii care o stăpânesc indiviz.

Într-un cuvânt, în cercetarea făcută casă de casă în acest sat, nu a putut fi găsit nici un singur caz care să contrazică formal regulile de înzestrare analizate mai sus.

Desigur, sunt unele cazuri ce nu intră perfect în tipic: de pildă, cazurile în care nu există copii, cazul copiilor unici, cazul familiilor care au numai fete, cazul când fiul cel mic este un nemernic – adică toate acele cazuri anormale în care, de fapt, însăși viața de familie încetează, în total sau în parte, și în care, deci, nu vor putea fi aplicate regulile mai sus analizate, ci altele, speciale – mai bine zis, fiecare caz este lămurit într-un mod aparte de către bunul simț al celor interesați.

De asemenea, atunci când copiii rămân orfani de timpuriu, se întâmplă și cazuri de ieșire din indiviziune după alte reguli decât aceea a voinței tatălui.

Totuși, până și la asemenea ieșiri din indiviziune se păstrează ceva din vechile obiceiuri. Astfel, familia Crețu, pe vremuri înstărită (bătrânul Crețu fiind fost primar), a ieșit din indiviziune prin proces la tribunal; totuși, succesorii lui Crețu au avut grijă să lase casa fiului celui mai mic, desigur, din pur respect al regulii obișnuielnice, aceasta reușind, așadar, să se ridice, ca o adevărată regulă juridică, deasupra circumstanțelor de fapt care îi dăduseră naștere. De altfel, acest proces a fost un simplu

incident în viața familiei Crețu, pricinuit de moartea prea timpurie a tatălui, care nu avusese vremea să facă înzestrările cuvenite, dar, de atunci încolo, familia Crețu a reintrat în făgașul obișnuielnic.

Dar iată un caz studiat mai de aproape și care, deși nu cuprinde înzestrări numeroase și nici împărțiri de pământuri, pentru simplul motiv că pământul nu există în această familie din cale-afară de mizeră, arată destul de clar natura juridică a devălmășiei familiale.

Pe o palmă de loc, în vatra satului, de circa 25 m / 40 m, în trei cocioabe de câte o odaie, locuiesc 12 oameni, adică o parte dintre moștenitorii Stanei Ion Ilie. Casele lor sunt atât de apropiate, încât se ating unele de altele. Acest loc al Stanei Ion Ilie a fost, vreme îndelungată, stăpânit de-a valma, fără nici o regulă, de cele trei ramuri descendente ale Stanei, anume Neacșu cu copiii lui, Maria cu copiii ei ilegitiimi și copiii rămași orfani după Ioana. După războiul din 1918, înmulțindu-se din cale-afară de mult, sau din cine știe ce alte împrejurări, căci motivul adevărat nu-l știu precis nici ei, au socotit că a venit timpul să nu mai trăiască laolaltă, ci fiecare ramură să-și aleagă partea.

În consecință, moștenitorii Stanei Ion Ilie se adresează primarului, pentru ca acesta să le facă hotărnicia. Primarul, însoțit de jandarm, pentru circumstanță, primește acest oficiu de judecător, măsoară locul și-l împarte în trei fâșii egale, perpendiculare pe drum. E de remarcă că părțile interesate nici nu concep o împărțire mai bună decât aceea făcută de primar, care înlocuiește, în ochii lor, vechii aleși ai satului, investiți cu puteri judecătorești. Primarul, la rândul lui, primește cu bună credință această însărcinare, care intră în plină tradiție vrânceană. Singura notă umoristică o aduce jandarmul care, cu toată bunăvoința noastră, numai cu greu îi închipuie pe „oamenii buni și bătrâni“, cu tot alaiul patriarhal de storuși, nimesnici și hanțai care îi înconjurau pe vornic sau pe pasnic, când procedau la o judecată sau la o hotărnicie.

Orfanii Ioanei, în număr de trei, au împărțit, la rândul lor, lotul în trei fâșii egale, tot perpendiculare pe drum. Fiecare dintre orfani are astfel o treime dintr-o treime, adică o fâșie lungă de 40 m și lată (mai bine zis strâmtă) de 2,70 m. Fâșiile fiind, bineînțeles, prea înguste și orfanii continuând să trăiască de-a valma, au socotit de prisos să-și mai delimiteze pe teren loturile, pe care și le cunosc numai la modul ideal. Astfel, pomii roditori, prizăriți pe ici, pe colo, nu se știe precis pe al cui loc cad. Când au nevoie de a ști cam până unde vine locul unuia dintre ei, îl măsoară din ochi. Așa se întâmplă, bunăoară, cu lotul Aniței care a fugit cu un țigan din sat și, ca atare, a fost alungată tocmai la „margină“, la capătul satului. Unchiul ei, Neacșu, i-a arendat pământul, sau, după expresia locală „i l-a cumpărat“, „i-a cumpărat folosul“, având, cu alte cuvinte, dreptul să cosească iarba de pe el, pentru o mică plată de bani anuală.

Pe același loc al celor trei orfani din ramura Ioana, ramura Maria are și ea drept la o casă, compusă dintr-o singură odaie. Fâșiile merg,

adică, în mod ideal, geometric; dar casele celor de curând ieșiți din indiviziune sunt răspândite fără nici o normă, casele unuia stau pe locul altuia. Cu alte cuvinte, sunt „case înfundate”; numai casele în construcție cad pe locul care se cuvine.

Neacșu a fost căsătorit cu o femeie din satul Poiana, Tudora, care fusese înfiată de o babă din Nerej cu scopul de a-și asigura o îngrijire până la moarte. Baba i-a lăsat drept răsplată 20 de prăjini de pământ. Neacșu cu Tudora au avut patru copii: pe Măriuța, Marioara, Eftimia și Pavel. Pe Măriuța și Eftimia le-au înzestrat, la căsătoria lor, cu câte 10 prăjini din zestrea Tudorei; Marioara nu s-a măritat, ci ajungând la vârsta de 30 de ani și având și copii nelegitimi, tatăl a înzestrat-o: a împărțit lotul său în două, un loc pentru Marioara, altul pentru Pavel; Marioara și-a construit o casă, o odaie mică, joasă, de nu te poți ridica în picioare înlăuntrul ei; lotul lui Neacșu nu mai este împărțit în lung, ci în lat, pentru că se mărginește și pe de lături cu un drum, astfel că împărțirea în lat rezervă ambelor loturi o ieșire la drum.

Neacșu, deși i-a înzestrat pe toți copiii lui, continuă a trăi laolaltă cu ei, pe lotul fiului său Pavel, sau pe lotul Marioarei, considerându-se co-devălmaș cu propriii lui copii. Loturile făcute de el în propria lui avere sunt divize în ceea ce-i privește pe copii între ei, dar sunt indivize pentru el.

De fapt, „diviz”, „indiviz”, „proprietate”, „partaj al ascendentului” etc. sau oricare alt termen juridic cult, nu s-ar potrivi aici. Este o greșeală a căuta, în cazuri ca acestea, aplicarea terminologiei juridice moderne. În mintea sătenilor, nici nu există, de fapt, noțiunea de „proprietar”, cu drepturile și obligațiile sale. Ei nu au conștiința că, prin faptele lor, pun în mișcare articole de legi și instituții de drept, ci numai că procedează așa cum le dictează conștiința, spiritul de dreptate și tradiția satului lor. După cum, atunci când părintele îi dă o haină copilului, nu poate fi vorba de un proprietar al hainei – tatăl – și de un uzufructuar al ei – copilul –, după cum repartizarea membrilor familiei în diferitele camere ale unei locuințe nu dă naștere vreunui drept de proprietate sau de posesiune, asupra căreia să curgă prescripția, pentru membrii familiei, față de camerele lor respective, tot asemenea, nici în cazul nostru nu poate fi vorba de „proprietar” și de „donație”, la mijloc nefiind decât o simplă aranjare familială, o chestiune de gospodărie internă a familiei.

Dacă părintele are, totuși un anume caracter de stăpân – tatăl îl poate „urgisi” pe unul dintre copiii săi, lipsindu-l de pământ, întârziind înzestrarea sau micșorându-i lotul, în baza aceluiași drept cu care îl bate, în scop mai mult sau mai puțin educativ –, nu ne aflăm, totuși, cătuși de puțin, în fața exercitiului unui drept de proprietate, ci în fața unui efect al puterii paterne.

Pentru a reveni: pe lotul ultim, acela al Mariei, unul dintre băieți construiește o casă nouă, cu mențiunea că acest drept l-ar avea oricare dintre băieții aceluia neam al Mariei, chiar pe acest lot din cale-afară de

mic, de-ar fi să-și așeze casele lipite unele lângă altele. Neavând alte delnițe decât această bucată de pământ din vatra satului, de ea trebuie să se folosească toți. Dacă descendenții Mariei nu se folosesc de dreptul lor de a-și construi o casă pe respectiva bucată de pământ, aceasta se datorește faptului că sunt atât de sărmani – bieți argați palmași pe la chiaburii satului –, încât nici nu simt nevoia să-și clădească o casă și nici nu și-o pot clădi.

Dacă se găsește, pe ici, pe colo, câte un caz de ceartă între copii și părinți, vreun refuz de înzestrare, aceasta nu face decât să scoată în relief fondul de interese materiale pe care sunt organizate aceste obiceiuri familiale devălmașe. Iată, bunăoară, următorul caz, al unei familii de chiaburi.

Ion Avram Micu, fiu de preot, a avut doi frați și o soră; s-a căsătorit cu Ana, fată bogată și singură la părinți; ca să poată vota la colegiul I, l-a convins pe socrul său să treacă toată averea pe numele lui, cu acte de vânzare; în 1920, a murit; apucase, însă, să facă acte de înzestrare pentru un fecior și trei fete ale lui; feciorului lui, fiindcă era mai puțin cuminte, drept pedeapsă, i-a dat „oleacă mai puțin” – adică le-a dat fetelor câte 12 fâlcii și băiatului numai 8.

După moartea tatălui, a urmat ceartă între mama văduvă și copiii ei, deși tatăl lăsase cu limbă de moarte ca rezerva sa, de 12 fâlcii, să fie dată mamei văduve. Copiii, însă, au dat-o afară din avere pe mama lor, invocând „legea cea nouă”. A urmat judecată și mama s-a ales cu uzufructul văduvei sărace, deși, de fapt, întreaga avere era a ei.

Feciorul, cu nume tot Ion Avram Micu, căsătorit cu Anca Paraschivescu, a divorțat, lăsând o fată de 2 ani care a rămas la mama ei, înstrăinându-se cu totul de el. Apropiindu-se acum majoratul acelei fete (de fapt, are doar 16 ani) rudele îl silesc să-i dea pământ; el se opune. Se îndoiește, însă, că are dreptul să refuze mult timp înzestrarea. Rudele susțin că nu se poate opune și lui îi este teamă să nu aibă cumva dreptate rudele. Neavând nici un sentiment de natură morală față de copilul său, chestiunea i se prezintă ca o pură controversă juridică: se întreabă dacă legea prevede cazul său sau nu; pare a înclina spre teza care îl satisface mai mult: tatăl are dreptul să urgisească „pe unul din copiii lui, atunci când nu-i dă ascultare”, sau „nu are dragoste față de dânsul”, nu „i-a fost de ajutor, îi este ca și un străin”. Se sprijină, probabil, pe exemplul propriului său caz (pe care nu-l amintește) și pe un alt caz din viața satului: Ionaș B. a avut un fiu care a luat în căsătorie o fată cu a cărei mamă trăiește. Tatăl, scandalizat, a refuzat „să-l împăce”; trei-patru ani, nu au vorbit unul cu altul și băiatul a rămas neînzestrat; apoi, astă-primăvară, l-a iertat și l-a împăcat, adică i-a dat partea ce i se cuvenea din averea familială. De aici concluzia că fiul nu poate lua în silă o parte de avere de la tatăl său. Însă nu este cătuși de puțin sigur de această concluzie și ne roagă stăruitor să-i spunem „cum scrie la cod”.

Încă și mai lămuritor este cazul următor: Ioana Alexandru Bulban, neavând copii să o ajute la bătrânețe, a înfiat o nepoată, fata de 16 ani a unei surori moarte. O altă soră a ei, Ileana, cu care locuiește, a luat și ea, fără să o înfieze, însă, pe o altă soră a înfiatei menționate, în același scop – parte dragoste familială, parte interes material; această a doua nepoată a fugit, însă, și s-a măritat cu Luca Ciobotarul; Ileana s-a opus din răspuțeri la această căsătorie, pentru că Luca Ciobotarul nu vrea să vină să locuiască împreună cu ea; Ileana refuză să o înzestreze, invocând faptul că a făcut sacrificii de a crescut fata, ca să aibă cine o ajuta la bătrânețe. Dar, la urmă, tot s-au împăcat și i-a dat zestre diverse mobile și 50 de prăjini de fâneauță, din cele 150 câte are ea. Ceea ce a îmboldit-o, însă, mai cu temei la împăcare a fost teama de a nu fi dată în judecată de către fată care, după părerea ei, avea dreptul de a-i cere zestre, drept răsplată pentru munca depusă în timpul cât a trăit pe lângă ea.

Tatăl acestei orfane măritate cu Luca Ciobotarul stăpânește încă pământul lui de zestre, deși s-a recăsătorit și are și alți copii; vrea să țină pentru aceștia pământul de zestre de la prima lui soție; la măritișul fetei lui din prima căsătorie, rudele au pretins ca tatăl să-i dea fetei partea ce i se cuvine din averea mamei sale decedate; tatăl a refuzat. Ca să vedem mai clar cât de departe suntem de Codul civil și de regulile sale, reamintim care este baza de discuție comună pe care au loc certurile dintre ambele tabere: toată discuția urmează în jurul muncii efectuate de copil ca părtaș la o colectivitate familială. Am văzut că Ileana și-a înzestrat nepoata numai pe considerentul că zestrea este un drept pe care copilul și-l câștigă prin munca sa. Același argument este invocat, însă, și de tatăl fetei, de data aceasta împotriva ei: afirmă că înzestrarea trebuie făcută de cel care s-a folosit de munca respectivă a copilului, în speță, de mătușa care s-a folosit de fată – ea trebuie, deci, s-o înzestreze, nicidecum el, care nu a avut nici un folos de pe urma copilului, înstrăinat fiindu-i de mic. Pământul pe care-l are de la prima lui nevastă va trece copiilor celei de-a doua neveste, căci aceia muncesc efectiv la el în casă, pe acel pământ.

Noțiunea juridică de proprietate este, deci, înlocuită printr-un fapt, anume prestarea muncii în colectivitate.

Luca Ciobotarul, mergând cu niște vite pe locul pretins de nevasta lui, a fost gonit de socrul său; au urmat înjurături și bătaie, femeile cot la cot cu bărbații. La judecată nu se gândesc să meargă, pentru că nu știu, nici unii, nici alții, dacă au dreptate în cererile și opunerile lor respective.

Totuși, asemenea cazuri de ceartă sunt rare în satul Nerej. Explicația ne-o dă, fără înconjur, Teodor Cârlioru, care spune că este armonie între tinerii și bătrânii din sat, pentru că bătrânii mai au încă de unde da pământ odraslelor lor.

Nu aceeași e situația, însă, în alte sate vrâncene, mai ales în cele din zona de exploatare a societăților anonime forestiere. În acele sate, părinții și-au vândut societăților anonime drepturile asupra pădurii. Potrivit obiceiului pământului, copiii ajunși la majorat au dreptul de a intra la folosul pădurii. Societatea se opune, însă, și nu-i lasă pe majori să pătrundă în pădure, pe motiv că a cumpărat pădurea deplin, negrevată de un drept de uzufruct al celor care vor deveni majori în timpul executării contractului; cei ce vor să se plângă sunt trimiși să se adreseze propriilor lor părinți, care le-au vândut drepturile fără să-i întrebe. Copiii pătrund în pădure cu forța și uneori atât de agresiv, încât societatea trebuie să-i domolească, dându-le și lor o mică plată. Dar, în cele mai multe cazuri, societatea îi face răspunzători pe părinți. Aceștia reușesc să-și astâmpere copiii ajunși majori, prin mijloace destul de urâte; înzestrarea devine un mijloc de șantaj: părinții îi amenință pe copii că, dacă nu se liniștesc și ridică pretenții să obțină dreptate în chestiunea pădurii, le iau înapoi zestrele, îi dau afară din case și îi lasă muritori de foame, pe drumuri. Codul civil, pe care îl învățau de la emisarii propagandiști ai societăților anonime, îi ajuta în această imorală acțiune a lor.

În Nerej, unde nu pătrunsese societatea anonimă, cu tot cortegiul ei de imoralitate, relațiile dintre părinți și copii rămăseseră, însă, patriarhale. Sunt rare cazurile ca acela al lui Ion Bratu, poreclit Bozgonete, care se ceartă aprig cu fiii lui, căci unul dintre ei, lingșindu-l, l-a convins să-i facă act de vânzare pe întreaga avere, în acte figurând, însă, în calitate de cumpărător, nu el, ci nevasta lui. Ceilalți feciori, rămași neînzestrați, s-au ridicat împotriva tatălui. Ion Bratu locuiește în casa fiului pe care l-a înzestrat în dauna celorlalți. Dar nici cu acesta nu o duce bine, căci fiul s-a apucat să vândă o bucată de loc vecinului lor, Cârlioiu. Tatăl, deși juridic nu mai are nici un drept asupra pământului, se simte cel puțin codevălmaș cu fiul lui, actul scris neavând nici o importanță în ochii lui, și se bocește în gura mare că „l-a vândut fecioru pe tată-său“, „s-a stricat lumea“, „l-a dat fiul afară din pământurile lui și a băgat străin pe ele“, așa încât el a rămas pe drumuri și, pe deasupra, „îl mai și suduie și îl ia în geletele“.

Endogamia și neînzestrarea cu pământ a fetelor. Din înșiruirea de exemple de mai sus, s-a putut observa că, în perioada mai recentă, înzestrarea se face deopotrivă pentru băieți și pentru fete.

Alta era, însă, regula veche: înainte vreme, fetele „își luau zestrea cu carul“, adică doar în lucruri mobile, neavând drept la pământ. Obiceiul a dispărut, însă, demult din uz și este și firesc să fie așa, dat fiind că este vorba de o regulă care nu își are sensul decât în forma de organizație socială a satului devălmaș de tip arhaic, menit să dispară o dată cu disoluția acestuia.

Satul arhaic este un sat exclusiv de băştinaşi. A poseda un petec de pământ într-un asemenea sat implica şi calitatea de băştinaş, care, la rândul ei, implica dreptul de a folosi întreg hotarul sătesc. De aici şi atitudinea acestor obşti, care luptă pe orice cale împotriva pătrunderii elementelor străine, fenomen pe care îl vom studia într-un capitol anume. De el este legat, însă, acest obicei al neînzeestrării cu pământ a fetelor, precum şi acela al endogamiei.

În Vrancea, tradiţia că mireasa vrânceanului nu trebuie să bea apă de Milcov, adică să nu fie adusă din afara Vrancei, era încă destul de puternică, dat fiind că „...proprietatea comunistă era numai a vrâncenilor, fără de nici-un amestec al nimănuia străin”.¹⁷ Cu atât mai mult, bărbaţii străini nu aveau căderea să intre ca gineri în acest ținut. Vom vedea de îndată la ce abateri interesante dă naștere acest sistem, prin așa-numita „ginerire pe curte”. În regulă generală, însă, ca o întărire a endogamiei sătești, se aplica şi regula neînzeestrării cu pământ a fetelor.

Credem că nu greşim dacă legăm acest obicei ţărănesc de binecunoscutul obicei juridic al clasei boiereşti, studiat sub numele de „privilegiul masculinităţii”, deşi deosebiri între ele sunt. Privilegiul masculinităţii se aplică în caz de moştenire – şi pare-se numai în Muntenia, nu şi în Moldova¹⁸; pe când obiceiul ţărănesc de care vorbim se aplică în privinţa înzeestrării fetelor, adică în timpul cât părintele este încă în viaţă – atât în Muntenia cât şi în Moldova. În fond, aceste instituţii juridice se aseamănă între ele şi, după toate probabilităţile, e vorba de o regulă născută în mediul ţărănesc şi preluată apoi de către clasa boierească.

Ginerirea pe curte. Înzeestrarea cu pământ a fetelor era interzisă pe vremuri, pentru ca nu cumva să pătrundă, în grupul familial şi, deci, în obşte, străini nedoriţi.

Dar nevoile vieţii silesc adesea să fie acceptate abateri de la regulă. Dacă o familie nu are decât fete, una dintre ele măcar trebuie lăsată în casa părintească şi ea nu poate, pe de altă parte, să fie silită să rămână nemăritată. Se recurge, atunci, la o foarte subtilă ficţiune juridică: fata e considerată drept fiu, iar soţul ei primeşte rolul de noră.

Regula generală este, deci, ca soţul s-o aducă în casa lui pe soţie. Tehnic vorbind, soţul se „însoară” şi soţia se „mărită”. În cazul în care, excepţional, ginerele este primit în casa soţiei, atunci se spune că este „ginerit pe curte” şi că el este cel care „s-a măritat pe curte”.

Dacă femeia nu-i are în casă pe părinţii ei, fiind văduvă sau unică moştenitoare, şi-şi primeşte soţul în gospodăria ei, atunci avem de-a face cu o „băgare în averea femeii”.

Potrivit vechiului Cod civil, soţul este soţ, cu toate atribuţiunile aferente, indiferent de faptul că stă în casa lui sau în casa femeii, indiferent de faptul că este însurat sau măritat. Dar în dreptul obişnuielnic, atribuţiile soţului nu sunt, de fapt, ale soţului, ci ale şefului gospodăriei.

Ca atare, dacă șef al gospodăriei este femeia, ea este aceea care joacă rolul soțului.

Această regulă a ginerii poate fi urmărită foarte clar cu prilejul analizei sistemului onomastic familial.

Vom folosi, în acest scop, materialul pe care l-am strâns în satul Drăguș, în anul 1934, și care este deosebit de clar în această privință.

„Măritarea” bărbaților, deși excepțională, nu era totuși de mică importanță în satul Drăguș, unde din 320 de gospodării, 77 erau alcătuite pe baza unei asemenea „măritări”.

Din punct de vedere teoretic, aceste cazuri de ginerire ne îngăduie să ne dăm seama de regula cea mare a vieții familiale, care este următoarea: pe deasupra oamenilor, considerați ca indivizi trecători, există o realitate permanentă care îi depășește – anume realitatea gospodăriei. Orice amănunt din viața oamenilor este determinat de necesitatea dăinuirii neîntrerupte a gospodăriei ca unitate economico-socială.

Acest lucru se vede deosebit de clar în momentul în care o discrepanță se ivește între anumite cazuri particulare de viață familială – de pildă, cazul ginerii – și forma juridică făcută pe măsura normalului.

Dreptul obișnuielnic și toată seria de deprinderi în legătură cu viața de neam sunt izvorâte și făcute pe măsura cazurilor normale, în care, adică, bărbatul o aduce în casa lui pe femeie și, ca atare, el este reprezentantul și stăpânul gospodăriei.

În domeniul onomasticii, vom vedea astfel că bărbatul are, în mod normal, un nume legat de cel al gospodăriei lui. În cazul excepțional în care nu bărbatul, ci femeia este stăpâna gospodăriei, ea este aceea care poartă numele gospodăriei.

Sistemul onomastic familial. Numele oamenilor nu sunt niciodată pur individuale, în sensul că ele nu au drept scop numai identificarea unui individ, ci și, în același timp, să indice și apartenența acestuia la un anumit grup social. Acest rezultat se obține printr-un sistem de două nume – unul individual, celălalt al grupului social căruia îi aparține individul. Studiul onomasticii este, deci, un mijloc indirect de informare asupra felului în care indivizii se încadrează în grupul lor social. A studia onomastica înseamnă a studia, indirect, tocmai regulile de a fi ale structurii sociale.

Potrivit vechiului Cod civil, sistemul onomastic legal, care se aplica în mod oficial tuturor oamenilor, consistă într-un nume și un prenume, adică, de fapt, un nume de familie și un nume de botez.

Ca atare, și neamurile din satele noastre trebuie să se supună acestor imperative ale legii. Actele de stare civilă, fiind acte oficiale, vor fi, în consecință, alcătuite potrivit acestui sistem onomastic oficial.

Dat fiind, însă, faptul că viața reală a familiilor țărănești are loc după regulile unui drept obișnuielnic tradițional, deci după alte norme

decât acelea ale Codului, este firesc să existe și un sistem onomastic cutumiar, care să reflecte realitățile deosebite și specifice ale vieții de familie țărănești. Într-adevăr, țăranii poartă, în afara numelui lor oficial, prevăzut în actele de stare civilă, pe care-l folosesc numai în împrejurările în care intră în legătură cu viața de stat – cu organele administrative, cu școala, cu armata etc. –, un al doilea nume alcătuit după norme cutumiare.

În viața de toate zilele, numirile oamenilor se fac după normele unei triple porecle, sau „police”, cum mai spun drăgușenii – și anume: o „poreclă de neam”, o „poreclă de heiu” (heiu fiind locul ocupat în vatră de o gospodărie) și o „poreclă de batjocură”. În convorbirile firești pe care le au sătenii unii cu alții, niciodată un om nu va fi numit după numele oficial, ci întotdeauna după una dintre porecle – de obicei după cea de heiu, dacă se vorbește cuviincios, sau după cea de batjocură, dacă se vorbește în glumă sau cu ură.

În locul de față, vom analiza sistemul „poreclelor de heiu” care sună cam în felul următor – după cum se poate vedea în următoarele fragmente de conversație:

– „Sedeau aici din sus. Îi zicea Lăic’ a lu’ Zaharie. Ține o nevastă soră cu aia care s-a bătut, a lu’ Iacob a Mitului” (inf. Maria Găbrean);

– „La trei, mai cunoștea pe cineva. Da’ to’ cu morții se vorbea: «Uite, mă, Dise a lu’ Gheorghe». «Măi Lăică, tu nu mă cunoști pe mine?» «Te cunosc, că ești Dise a lu’ Gheorghe!» Și ăla e mort!” (inf. Maria Sofonea).

Însăși analiza gramaticală a acestor nume ne arată că sistemul onomastic popular al acestui sat este alcătuit pe baza dublului nume: un nume de botez, individual, și un nume indicând apartinerea individului față de altcineva. Orice om trebuie să fie, în acest sistem, „al cuiva”: Ghic’ a lu’ Velu. Gheorghe a Jicului, Cuțu a Crețului, Valer’ a lu’ Rogozel etc.

Uneori, numirile cuprind indicarea succesivă a mai multor persoane care sunt „a lu’” unele față de altele. De pildă: Nișc’ a Cuții Botului, Neofitu Nichi Ghichi Oanii, Gheorghe a lui Lai a lui Ion, Hir’ a lu’ Nic’ a Mărinii etc.

Stabilind lista tuturor numelor de heiu’ ale persoanelor din satul Drăguș, nu am putut găsi nici o abatere de la această regulă: toți sătenii aveau un astfel de nume dublu arătând apartinerea de altcineva.

Excepțiile – nedătătoare de seamă – erau exclusiv ale acelor grupe familiale care deprinseseră o formă de viață alta decât cea țărănească și care, deci, nu aveau poreclă, cum era, de pildă, cazul familiei preotului. Când un drăgușan spunea „Domnișoara”, toată lumea înțelegea că era vorba de singura domnișoară din sat, cea a preotului. Încolo, toți se supuneau aceluiași reguli de numire prin porecle care indică apartinerea cuiva de altcineva.

Sunt, desigur, și cazuri excepționale, de săteni care poartă un nume strict individual, neindicând o apartinere de altcineva. E vorba, însă, de cazuri arătând o deosebită cinste acordată cuiva: de pildă, Alexandru Rogozea era numit pur și simplu „San“, fără nici o altă indicație, sau Ion Simen era numit doar Simen, adică prin porecle individuale, extrem de rare, de altfel, în satul Drăguș.

Trebuie subliniat faptul că sistemul de nume care indică apartinerea unui om de alt om nu poate funcționa decât într-un cerc restrâns de oameni, adică în sate în care fiecare om are puțința să cunoască individual pe fiecare dintre consătenii lui. Nu există, de pildă, drăgușan care să nu-ți poată spune, om de om, toate poreclele satului. Cum porecla cuprinde în sine indicarea părinților și, uneori, a bunicilor, numărul total de oameni vii și morți pe care-l țin minte este cu totul deosebit, trecând cu mult peste o mie.

Atunci când un sătean spune „Măriuța lu' Isacu lu' Matei“, înțelege că Măriuța despre care e vorba este fata acelui Isac care, la rândul lui, este feciorul lui Matei; când spune „Gărtina lui Gheorghe a lui Țăzar“, se referă la Gărtina, soția lui Gheorghe, feciorul lui Cezar. Altfel spus, înțelegerea numelor presupune cunoașterea prealabilă a oamenilor despre care este vorba. Numai pentru că există un singur Matei care să fi avut un fiu Isac care, la rândul lui, să fi avut o fată Măriuța, sau un Cezar care să fi avut un fiu Gheorghe, căsătorit cu o Gărtină, aceste nume sunt un suficient indicativ. Avem de-a face, deci, mai mult cu un mijloc mnemotehnic de a recunoaște persoane mai dinainte cunoscute.

În regulă generală, atât numele comun neamului, cât și individul față de care este arătată o apartinere, este ales pe linia descendenței bărbătești. Numele tatălui de familie este acela care formează pivotul întregului sistem. O filiație uterină a numelui e foarte rară. Pot fi citate abia câteva cazuri în Drăguș. De pildă, Sofia Saftii Sivului este fata lui Lae a Sivului, cu Safta Sivului. Ar fi trebuit ca Sofia să nu fie Sofia Saftiei Sivului, ci Sofia lui Lae a Sivului. Din pricină, însă, că Lae a Sivului a murit tânăr, nu mult după căsătorie, copiii lui poartă numele văduvei lui, care era mai cunoscută în sat. La fel, Hira Liuchii lu' Nechit poartă numele mamei și nu pe al tatălui, tot pentru că tatăl a murit de tânăr – la care se adaugă faptul că „nu era de vază în sat“.

Ceea ce ne interesează, deocamdată, este ce se întâmplă cu porecla în caz de schimbare a stării civile prin căsătorie.

Bărbații păstrează, în regulă generală, numele cu care s-au născut, în tot cursul vieții. Femeile, dimpotrivă, și-l schimbă atunci când se mărită. De pildă, Gheorghe a Sivului își păstrează numele, pe când soția lui, născută Măriuța Cuții Tukului, își schimbă numele în Măriuța lu' Gheorghe a Sivului. Se pare că se aplică exact aceeași regulă ca și în vechiul sistem onomastic al Codului civil, potrivit căruia soția ia numele soțului.

De fapt, însă, soția ia „numele de heiu“, adică al gospodăriei în care intră. Dovada o avem în analiza cazurilor de ginerire pe curte.

Așa cum am mai spus, gospodăria, adică unitatea socială a familiei, încheată în forme economice, este realitatea socială esențială. Indivizii nu sunt decât membri trecători ai acestei unități permanente, fiindcă, în regulă generală, femeia este cea care trece în casa bărbatului, care părăsește, adică, vechea ei gospodărie, pentru a trece în alta nouă, ea este cea care își schimbă numele, luându-l nu atât pe cel al bărbatului ca individ, cât al gospodăriei noi în care intră, simbolizată prin numele bărbatului. În mod excepțional, atunci când se întâmplă ca bărbatul să se „mărite“, adică să se „gînerească pe curte“, sau să se „bage în averea femeii“, deci să-și părăsească propria gospodărie familială în favoarea gospodăriei soției – în aceste cazuri, bărbatul este cel care ia nume de heiu, adică își schimbă numele după noua gospodărie, noul heiu în care intră, simbolizat, în cazul gineririi pe curte, prin numele socrului, iar în cazul băgării în averea femeii, prin numele ei.

Cercetând caz cu caz toate gineririle și măritările din satul Drăguș, nu numai al celor în viață în 1934, ci, pe cât cu putință, și ale părinților mai demult decedați, am putut stabili regula de mai sus, care se sprijină, așadar, pe un număr concludent de fapte. Tabelul de la pag. 122 dă o listă a acestor cazuri al tuturor bărbatilor gineriți pe curte, cu arătarea schimbărilor de nume intervenite. De pildă, cazul nr. 1 este al lui Nicodim Codrea, pe poreclă Nicodimu' Părenii, care și-a schimbat numele în Nicodimu' lu' Cîrștiovu, după numele socrului la care s-a ginerit.

Sunt, așadar, în total, 42 de gineriți pe curte, care iau, invariabil, numele socrului în casa căruia intră.

Sunt de remarcat și alte cazuri, în care bărbatul ginerit ia numele socrului în gospodăria căruia a intrat, dar, în paralel, își păstrează și numele vechi. Cităm aceste cazuri constatate în anul 1934:

- Moisea Balea, născut Moise a Pepelii, s-a ginerit pe curte în neamul lui Știrbeț (poreclă a neamului Strava, azi dispărut); și-a schimbat numele în Moise a lui Știrbeț, după socru; și-a păstrat, însă, și numele cel dintâi;

- ginerele lui, ginerit și el pe curte, Mihai Codrea, născut Mihiu lui Damu, și-a schimbat numele în Mihiu Pepeli, după porecla cea dintâi a socrului său (gospodăria 90);

- Isac Tătaru, Isacu lu' Pavăl, s-a ginerit și poartă, pe lângă numele lui, și pe cel de Isacu lu' Rogozel, după socru (gospodăria 103);

- Niculae Poparad, Lai a Bradului, ginerit pe curte, și-a păstrat numele; i se spune, însă, de către vecinii apropiați, și Lae a Huții, după socru (gospodăria 75);

- Stinu Racului purta și numele de Stinu Verișcoiului, după primul socru al lui, la care fusese ginerit și a cărui avere o moștenise (gospodăria 28).

Nr. gospod.	Numele oficial	Numele de flăcău	Numele după socru
92	Nicodim Codrea	Nicodimu Părenii	Nicodimu lu' Cîrstiovu
268	Solomon Codrea	Solomonu Mărinii	Solomonu Craiului
32	Mihail Fogoroș	Mihu Săvănciuchii	Mihu lu' Conșiț
160	Dumitru I. Fogoroș	Dumitru lu' Buneruș	Dumitru Scurtului
211	Gheorghe Fogoroș	Gheorghe a Dămucului	Gheorghe a Nenciului
67	Leon Fogoroș	Leonu Măriuchii	Leon din Luncă, după porecla socrului, Nișcău din Luncă
84	Dionisie Fogoroș	Dise a lu' Neofit	Dise a Mihului
98	Arsene Fogoroș	Arsene a lu' Vasile a Popii	Arsene a Nikii Sâmbeteanului
209	Simion Fogoroș	Simionu Grădinarului	Simionu Șerbănoiuului
221	Matei Fogoroș	Mateiu lu' Neofit	Mateiu Ghikii a Popii
246	Nicolae Fogoroș	Lăic' a lu' Bănuță	Lae a lu' Damu
52	Ermilian Iurcovan	Milianu a lu' Dise a Iurcovanului	Milianu Sătii
182	Gheorghe Codrea	Gheorghe a lu' Damu	Gheorghe a Stoikii
251	Matei Iurcovan	Mateiu Ghikii a lu' Iurcovan	Mateiu lu' Cârliche
115	Iacob Codru	Iacov al Băcioiului	Iacovu lu' Dise a lu' Neculae
216	Ioan Rogoza	Cuț a Ciungului	Cuț a Grancii
151	Vlase Rogoza	Vlase a lu' Rogozel	Vlase lu' Man
40	Matei Fogoroș	Mateiu lu' Arsene	Mateiu lu' Moise a Linii
124	Iacob Fogoroș	Iacovu Mărinichii	Iacovu lu' Valere
194	Gheorghe Sofonea	Gheorghe a Cuții Liuchii	Gheorghe a lu' Vel
83	Sergie Sofonea	Serghe a lui Isacu lu' Matei	Serghe a Botului
165	Iosif Sucaci	Jicu Mihului	Jicu a lu' Vășii
222	Ion Sucaci	Nic' a Săvănciuchii	Nic' a Tucului
113	Spiridon Tătaru	Donu lu' Isac	Donu lu' Bacioc
259	Matei Trâmbițaș	Mateiu lu' Gicu	Mateiu Nenciului
65	Matei Biliboacă	Mateiu Radului	Mateiu lu' Vășii
57	Gheorghe Bogdan	Gheorghe a Mitului	Gheorghe a Bucioiului
	Nistor Borzea	/venit din alt sat/	Nistoru Crețului
14	Dionisie Gușeală	Dise a lu' Loghin	Dise a Dăghii
166	Ion Rogoza	Cuț a Grancii	Cuț a Huplii
225	Dumitru Stoia	Trașu de la Codrari	Trașu Bradului
226	Gheorghe Rogoza	Gheorghe a Grancii	Gheorghe din Unghiu
66	Gheorghe Racu	Gheorghe a Stivului	Gheorghe a lui Dei
161	Ion Z. Racu	Ionu Racului	Ionu Scurtului
50	Vasile Scurtu	Sile a lu' Lae	Sile a lu' Lae a Sătii
172	Samoilă Stoica	Mol a lu' Matei	Mol a lu' Vasile a Gheorghe
210	Moise Dobrotă	Moiș a lu' Dam	Moise a Dămucului
102	Dumitru Sofonea	Trașu Căprariului	Trașu lu' Damu lu' Iurcovan
248	Gheorghe Bolovan	Gheorghe a Lomului	Gheorghe a lu' Stroe
44	Dionisie Fogoroș	Dise a Cușoiului	Dise a Damului
42	Arsene Sofonea	Arsene a lu' Mateiu lu' Nechit	Arsene din Luncă
	Iacob Racu	Iacovu Racului	Iacovu Sivului (după numele tatălui adoptiv al soției)
39		Constantinu lu' Grigole	Constantinu Verișcoiului

Aceeași situație se repetă, uneori, și în cazul în care este vorba de un soț băgat în averea soției. Astfel, de pildă:

– Samoilă Codrea, Mol a Puterii, căsătorit cu Gârtina Nichii și băgat în averea ei, purta numele de Mol a Gârtinii; fata lui era numită exclusiv Aurica a Gârtinii; el își păstra, însă, și numele lui de naștere, Mol a Puterii, după tatăl lui (gospodăria 212);

– Cezar Iurcovan, Țăzaru lui Iurcovan, ginerindu-se, ia numele de Țăzaru Nătăroșiții, după soție; ea, însă, a luat numele lui: Măriuța lu' Țăzaru (gospodăria 188);

– Nicolae Sofonea, Lae a lu' Nechit, era numit „cam dupe nevastă: Lae a lu' Măriuța lu' Vel” (gospodăria 238 bis).

Este de la sine înțeles că această regulă nu se aplică atunci când schimbarea de nume nu a avut timp să opereze în conștiința satului, dat fiind că respectiva căsătorie era prea de curând efectuată sau avusesse o durată insuficientă. De pildă:

– Gheorghe a Jicului era băgat în moșia soției sale, Nișe' a lu' Dei din Luncă, și purta numele de Nic' a lu' Dei din Luncă; văduvind și plecând din gospodărie, și-a reluat numele cel dintâi (gospodăria 270);

– Niculae Bobeica, Lae a lui Moise, ginerindu-se pe curte la Gheorghe Fogoroș, nu și-a schimbat încă numele, fiind abia de curând căsătorit (gospodăria 265).

Se întâmplă, uneori, ca schimbarea de nume să nu fie posibilă, din pricina faptului că soțul și soția aveau un nume comun. De pildă:

– Gheorghe Trâmbițaș, Gheorghe a lu' Molă, este ginerit pe curtea lui Molu a lu' Iurcovan; nu și-a schimbat numele, purtând și dinainte tot numele de a lu' Molă (gospodăria 147);

– de asemenea, Ion Racu, Răcuțu, căsătorit cu Măriuța Racului, nu și-a schimbat numele, avându-l comun cu cel al soției (gospodăria 286).

În sfârșit, există și cazuri în care, excepțional, nu își schimbă numele nici soțul, nici soția. Este de observat, însă, că, și în aceste cazuri, ginerirea tot se face simțită, prin faptul că soția nu ia numele soțului. Iată care sunt aceste cazuri:

– Gheorghe Tătaru, având porecla individuală de Cârlikea, nu și-a schimbat numele, deși ginerit pe curte; însă nici soția lui nu i-a luat numele (gospodăria 121);

– Ioanichie Fogoroș, a Șerbănoiului, deși ginerit pe curte, și-a păstrat numele: era în 1934, de curând venit din America, fiind singurul din sat cu numele de Ioanichie, care îi servește de poreclă individuală; soția lui și-a păstrat, și ea, numele inițial (gospodăria 197);

– Ion Trâmbițaș, Cuț a lu' Damaschin, s-a ginerit pe curte, dar nici el, nici soția lui nu și-au schimbat numele (gospodăria 71);

– aceeași situație o întâlnim în cazul lui Cuț a Verișcoiului și al soției lui (gospodăria 224), precum și în gospodăriile cu n-rele 20, 193, 266 și 70).

Cazuri excepționale mai sunt și cele ale lui Ioan Simen care, deși ginerit, nu și-a schimbat numele, fiind singurul om din sat cu numele de Simen, și cazul lui Matei Fogoroș, Mateiu lu' Rogozel, care a plecat cu ceartă, la scurtă vreme, din curtea unde se ginerise.

Nu putem cita decât trei cazuri care se abat complet de la regula de mai sus și anume:

– Vasile Tătaru, Sile a Boierului, ginerit pe curte, având meseria de boltaș, i se spune Boltașu', iar soției lui, Boltășița (gospodăria 68);

– Ion Tătaru, Cuț a Cărligii, ginerit la Măriuța lui Bănucă, nu și-a schimbat numele, dimpotrivă, soția a luat numele lui (gospodăria 290).

– aceeași situație în cazul lui Ilie Iurcovan – soția a luat numele de Sava lu' Ilie (gospodăria 116).

Numărând toate cazurile mai sus analizate, rezultă că, din cele 69 de cazuri de ginerire pe curte înregistrate, 45 sunt o aplicare limpede a legii; 8 cazuri reprezintă aplicarea legii plus păstrarea numelui vechi; în 7 cazuri, ginerirea se face simțită prin faptul că nici femeia nu își schimbă numele după cel al bărbatului; restul de 10 cazuri care nu se încadrează în lege sunt explicabile prin situații speciale: ori legea nu a putut fi aplicată, datorită unei identități de nume între socru și ginere, ori ginerile era destul de bine identificat prin situația lui excepțională (boltaș, preot) sau prin numele său neobișnuit, ca să nu mai fie nevoie de o aplicare a poreclei propriu-zise. Rămâne, astfel, doar un mic reziduu de cazuri contrazicătoare legii, deși poate că avem de-a face doar cu o deficiență de informații și nu cu excepții propriu-zise.

În concluzie, numărul cazurilor în care, ginerindu-se pe curte, ginerile ia numele capului gospodăriei în care intră este destul de mare ca să facă dovada că ne aflăm în fața unei legi a onomasticii populare.

Ca o ultimă și puternică dovadă a acestei legi, amintim că există șase cazuri de măritare în care un bărbat, măritându-se cu o văduvă și intrând în averea ei, ia numele gospodăriei femeii, care, în aceste cazuri, este numele celui dintâi soț. Astfel:

– Dumitru Stoia, Trașu Ghichii lu' Donu, ginerindu-se, și-a schimbat numele, după socru, în Trașu Piscului: până aici, situația este cea obișnuită; iată, însă, că nevasta lui Trașu Piscului moare, iar el se recăsătorește; păstrând averea celei dintâi soții, îi păstrează și numele; mai mult decât atât : cea de-a doua soție capătă tot numele celei dintâi soții, spunându-i-se Seana Piscului (gospodăria 33).

Și mai sugestive în privința importanței pe care o avea stăpânirea unei gospodării în onomastica populară sunt cazurile următoare:

– Măriuța Huplii, fata lui Gheorghe a Huplii cu Liuca Huplii, s-a căsătorit cu Gheorghe a Donesii; a căpătat, deci, numele de Măriuța lu' Gheorghe a Donesii; după moartea soțului, rămânând în gospodărie, a continuat să poarte numele soțului decedat; apoi, recăsătorindu-se și cel de-al doilea soț intrând în averea ei, adică în averea soțului decedat, acest al doilea soț, Dumitru Gherman, născut Dumitru a lu' Vasile Ghi-

chii, își schimbă numele după avere, în Dumitru Donesii, adică după numele celui dintâi bărbat al soției lui (gospodăria 145);

– de asemenea, Hira lui Mateiuț s-a căsătorit cu Gheorghe a lu' Nistor, căpătând numele de Hira lu' Gheorghe a lu' Nistor; soțul moare, iar ea, rămasă în averea lui, se recăsătorește; cel de-al doilea soț, Gheorghe a lu' Iurcovan, devine, deci, Gheorghe a lu' Nistor (gospodăria 281);

– aidoma, Victoria Stoichii rămâne, de la primul ei bărbat, cu averea și cu numele de Victoria Boieroiului; bărbatul de-al doilea, intrând în averea ei, își schimbă numele, din Sile a lu' Loghin, în Sile a Boieroiului (gospodăria 289);

– Nefta Diuchii, căsătorită după cel dintâi bărbat, Nefta Dăgulețului, își păstrează numele când rămâne văduvă; soțul ei de-al doilea, Săvăncea Gușeală, este astăzi Vâncea Dăgulețului;

– în fine, ultimul caz de ginerire depistat în acest sat, este al lui Sofia lu' Molă care căsătorindu-se cu Moise a lu' Băcilă, ia numele de Sofia lu' Băcilă; văduvind, rămâne cu averea și numele soțului; cel de-al doilea soț, băgându-se în averea ei, ia numele celui dintâi soț: din Moise a Gherăsoiului, se transformă în Moise a lu' Băcilă. Nu numai atât: copiii acestei femei cu cel de-al doilea bărbat poartă, în onomastica populară, tot numele celui dintâi soț, adică a averii lui, numele lui de heiu'.

Mai clar decât atâta nu se poate.

Dar importanța cu totul deosebită pe care o are gospodăria în viața de familie rezultă nu numai din studiul onomasticii populare, ci și din alte căi indirecte, adică prin studiul altor supraviețuiri lătrualnice, dătoare de seamă pentru forme de organizare socială mai vechi. Să studiem, de pildă, din acest punct de vedere rudenia spirituală din nașie.

Rudenia spirituală din nașie. În afară de sistemul de rudenie creat în jurul fenomenului biologic al înrudirii de sânge, există încă unul, de natură spirituală, care izvorăște din faptul nașiei.

Canoanele bisericești stabilesc anume reguli potrivit cărora, între nașul de botez și de cununie, de o parte, și fini, de altă parte, se nasc relații de înrudire spirituală precis delimitate. În viața satelor noastre, aceste reguli canonice se amplificau, însă, printr-o serie de reguli suplimentare, care-și găsesc izvorul în organizarea familială, adică în viața socială a satului, iar nu în canoane. De pildă, în același sat Drăguș în care am studiat regulile gineririi pe curte și ale numelui de heiu', se poate constata și faptul că nașul, care joacă un rol ritual în ceremonia botezului și a nunții, este legat statornic de un complex de alte gesturi rituale, formând între ele un sistem, care depășesc marginile stricte ale ritualismului religios și sunt direct legate de aceeași regulă de bază a „heifului“.

Într-adevăr, a boteza pe cineva înseamnă a-ți lua îndatorirea de a-l cununa, apoi de a-i fi naș la cea „de-a doua cununie“ – sau la „punerea

mesei", cum i se mai spune —, a-i boteza copiii, a-l duce la groapă, luându-i de acolo „mărul", obiect ritual al ceremoniei funebre, al îngropării. În șir neîntrerupt, nășia trece din generație în generație, atât pe linia nașilor, cât și pe cea a finilor. Nășia se moștenește, așadar. Două serii paralele de oameni se constituie astfel: seria nașilor și seria finilor, legați între ei prin acest fel de înrudire spirituală.

Dar care sunt regulile potrivit cărora se moștenește această dublă îndatorire de a fi naș și de a fi fin? Evident că aici nu pot fi găsite lămuriri în canoanele bisericești. În schimb, analizând regulile moștenirii îndatoririlor de nași și fini, vom putea afla informații noi cu privire la organizarea mai veche a familiilor: moștenirea nășiei este și ea o supraviețuire dătătoare de seamă pentru rolul pe care îl are gospodăria în viața de familie.

Analizând nășia, constatăm că i se aplică aceleași reguli generale de organizare a vieții familiale pe temeiul realității sociale centrale, care este „gospodăria", adică exact aceeași regulă pe care am putut-o stabili și în cazul gineririi pe curte.

a) *Seria actelor rituale constituind nășia* începe cu actul inițial al botezului, pe care îl putem rezuma astfel: „la botezat, orișicine aleargă să boteze, că este bine să încreștinezi". Nașa aduce „...o cârpă d-alea, o fașă și un scutec, o țâr' de pânză de cămășuie, ișoare și ceva căiță de cap. Și un zece lei /.../ Nașa n-are treabă decât la biserică când îl botează, îl miruie; apoi nu mai are nașa treabă cu el" (inf. Gherghina Stoia).

Cine a botezat este, însă, dator a cununa. Ba are chiar dreptul la aceasta. Numai cu învoiala nașului „străvechiu" se pot întâmpla schimbări: „...După botez, de vorbit, mai vorbim cu nașa și vine și pe la noi. Dar când este mare și este timpul de căsătorit al copilului, atunci are dreptul să-l cunune. În caz că cineva vrea să schimbe nașul, este dator să-l întrebe pe nașul de botez dacă îngăduie /.../ Întreabă, dacă o întreabă. Dacă nu, nu întreabă. Dar nu-i șade frumos. Dacă vrea el să aleagă pe altul, poate, dar bine tare nu-i șade. Un copil este dator s-o întrebe și apoi dacă nu vrea nașa, el se poate da să-l cunune cine vrea. Apoi, dacă vrea nănașu, nu poate să nu se dea la el" (inf. Rafira Ion Racu).

Altfel, „...poate să vină nașul să-l ieie de mână și să-l dea la o parte pe celălalt naș și să te cunune el. Din biserică te ia. Dacă vrea, o poate face /.../ Dacă nu ai bună voie de la ei, te poate lua din biserică și nu are nici o lege" (adică nici o sancțiune — inf. Zenovia Stoia). „Întâi trebuie să-l întrebăm. Dacă vrea să facă rău, te ia din Biserică. Te ia el de mână și te cunună. Că nănașu spune: apoi că al meu este finul, eu l-am botezat. Este ca și când l-ar fi crescut! Eu l-am crescut" (inf. Gherghina Stoia).

Această obligație de a-l căsători pe cel pe care l-ai botezat, chiar dacă între timp n-ai mai avut nici un fel de legături cu finul, e, uneori, deosebit de puternică. De pildă, la nunta lui Ion Codrea, printre femeile

care au pregătit mâncarea de nuntă, se afla și nașa lui; întrebat, mirele ne spune că este „nănașa lui“, cum o cheamă? – „Nănașă îi zic eu“, și, adresându-se către mama lui, o întreabă: „Mamă, cum îi zice nănașii?“; dar nici mama lui nu știe și atunci îi spun celelalte borese: Măria Nicolae Codrea. Mirele explică: „De când m-a botezat numai acum o vint. Este departe tare de noi și nu prea am ocaziunea să o văd“. După 24 de ani de relații aproape inexistente și deși mirele își alesese un alt naș, nașa lui de botez tot s-a simțit îndatorată să participe și să dea ajutor la nunta finului.

După cununie, o altă îndatorire a nașului este legată de obiceiul numit „punerea mesii“, sau „a doua cununie“. Această a doua cununie, făcută în vederea unei întemeieri a căsniciei și pentru viața cealaltă, îi are din nou pe nași în rolul principal: „Masa o pui așa: că faci găină și dai nașului o cămașă și nănașei îi dai o iie. Și îi dai două mese, una de bumbac și una de lână. Și apoi el îți dă o ghițea; ori bani îți dă și apoi faci pomană /.../ Ș-apoi după ce se scoală de la masă, ne ducem să mâncăm găina. O ia și ne ducem de o gătește acolo și apoi iar ne ospătam“ (inf. Vasile Damian, 64 ani). „Cheamă adevărații nași, străvechi. Aceia sunt chemați“ (inf. părintele Iurcovan). „Apoi dai un rând de haine la nași, iie, cămașă nănașii, o masă, o bărdiță, o botă. Zice că le dai de masă /.../ Vezi că cine te-a botezat, cine te-a cununat, la acela îi dă.“

În cazul în care, excepțional, nașul de cununie este altul decât cel de botez, se cheamă nașul de cununie: „...Dacă nu este nașu' (de botez), când te cununi, cauți să dai celui care te duce la biserică. Nu poți da la acela care te-a botezat. Pe ăla îl lasă /.../ Omul nost' a zis că cucioiu Miclăuș Fogoroș a fost să fie naș. Da' cine i-a cununat a fost Zahei, că a zis că n-a avut nănaș /.../ Când s-a cununat, a fost de l-a întrebat, că: putea-s-ar să-l cunune? Și a zis că nu. Să-și pună pe Dise al lui Damu. Dar omu' meu a zis că decât să se dea lui Dise al lui Damu, ficioru' lui mai bine să puie nănași din nou. Și a luat el singur nănaș din nou, să-i cunune ăla. Și atunci la masă le-am dat lui ista. La masă a luat nănaș pe Zahei Husea care ne-a cununat, nu care l-a botezat“ (inf. Rafira Gheorghe I. Fogoroș).

În sfârșit, la moarte, nașa intervine din nou cu un rol activ: ea este cea care ia „mărul“ de la mort, uneori acest măr putând servi și drept punere de masă: „...Hainele le pun într-un măr. Așa se cheamă. Pun în măr, la mort. Îl numesc, că elea le dau pentru masă, tot la nănașu, ăl de m-a botezat. Dacă pui haine-n el, zice că mărul este și de masă și de mort“ (inf. Rafira Gheorghe I. Fogoroș).

b) *Alcătuirea grupului nașilor.* Obligația de a nași e, în principiu, neîntreruptă. Trebuie, deci, ca ea să poată fi transmisă din generație în generație. Cum anume se procedează?

Ne putem ușor convinge că, și în această privință, realitatea cea mare, cea care trece chiar dincolo de viața indivizilor, este gospodăria. Îndatorirea de a nași aparține gospodăriei ca atare. Deci, ca regulă pre-

cisă, va fi naș, în urma morții părinților, acela dintre copii care a rămas în casa bătrânească. Și cum, în regulă generală, cel mai mic dintre feciori rămâne pe „curte“, se aplică la nașie aceleași reguli ale dreptului de ultimogenitură bărbătească pe care le-am văzut cu privire la casa bătrânească. Și, evident, aceleași abateri. În locul feciorului celui mic, rămâne, uneori, un frate mai mare: el și nevasta lui au sarcina nașiei. Ba poate rămâne și o fată, atunci când soțul ei se „gînerește“, se „mărită pe curte“. În acest caz, fata joacă rolul feciorului: ea moștenește atât gospodăria, cât și sarcina nașiei, împreună cu soțul ei ginerit.

Conștiința acestei reguli deosebit de interesante este foarte clară în Drăguș, de pildă: „...Finu pe care nu îl dai nimănui, rămâne de drept în casă, la cel care rămâne în casă /.../ Tata a venit aici în casă și i-a rămas moștenirea finilor de aici din casă. Cine rămâne de moștenire pe locul de aici, apoi la acela rămâne finii. Totdeauna aici vine de întrebă, la cel de casă. El, dacă vrea, împarte pe la frați. Când moare, cine sunt cununați și botezați de mama și de tata, apoi întotdeauna la acel din casă vine de-l întreabă și cel din casă, dacă vrea, împarte cu frații ceilalți. Dar totdeauna la cel de pe loc vine. Numai dacă este pe loc străin se duce la cel mai mare. El ia atunci mărul de pomană. Numai la caz că se stinge familia, de nu rămâne în casă nimeni, se duce la al mai bătrân. Altfel la al din casă se duce întotdeauna. Fratele tatii cel mai mic, care sta în casa a bătrânească, a murit. Așa că de acolo, la noi vin acum“ (inf. Gheorghe Arsene Fogoroș).

La fel ne spune Gherghina Stoia, că mărul de la mort, dacă a murit nașa, „...îl ia cine rămâne pe curte /.../ Cată să fie cineva, o rudă. Nu este nimeni să nu aibă neamuri“.

În cazul în care, totuși, un neam se stinge, nașia trece într-un alt neam. În această privință, vechea regulă a închegării gospodăriei ca o realitate de sine statătoare, cu drepturi și îndatoriri, nu mai poate fi aplicată: „...Cine rămâne în curtea aia, care a fost a nănașii, ia mărul. Dacă ieu is acum nașă bătrână și după ce mor ieu, rămâne copilul mieu, ala care rămâne pe urma bătrânilor, ala îl ia. Ala care șade în casa nașului“ (inf. Sofia Bobeica). „Dacă moare nașă-sa lui, ia unul din ai tineri, de acolo de la curtea aia, un copil de-al ei“ (inf. Maria Sofonea). „Cine-i nănaș ia mărul. Dacă a murit nănașa, cine a rămas acolo, în locul nănașii. Dacă bunioară, noi avem acum un fin care este bătrân, știu bine că moare. E cununat de socru și de mama de aici. Acuma noi luăm mărul. Copiii eu i-am botezat. Îmi este și neam, că e frate cu măicuța mea, care a fost Primar, Țăzar, frate cu Gărtina /.../ Dacă ai mai mulți frați, îi împărățești. Dacă nu, cine este acolo pe curte“ (inf. Rahira Iurcovan).

c) *Abateri.* Ordinea aceasta de succesiune a gesturilor nașiei, de la naștere până la moarte, poate fi întreruptă din diverse pricini.

În primul rând, o interdicție de naștere atinge toate nașele care, în momentul botezului, sunt însărcinate: „Când este însărcinată nașa cea tânără, atunci botează mama ei pentru că este superstiția că dacă bo-

tează ea îi moare copilul“ (inf. părintele Iurcovan). „Maria Codrea nu a putut să boteze, de pildă, pe Gheorghe Rogozea /.../ Nu a putut merge că chiar atunci avea copil mic de vreo săptămână; și la cununie, iar n-a putut, că iar avea copil mic născut.“ Așa încât a botezat o soră a tatălui copilului (inf. părintele Iurcovan).

Nășia poate fi cedată. Astfel, Seana Arsene Fogoroș a botezat toți copiii și nepoții lui Matei Sofonea, în afară de copilul Ion, care a fost botezat de Hira Sofonea: „...M-a-ntrebat pe mine boreasa; a zis: Nevastă, nu mi-l dai să-l botez? – Ba ți-l dau dacă vrei /.../ Că așa nu-l dam dacă nu-ntreba. Ea dacă a zis să i-l dau, i l-am dat. A zis că nu are fini și să boteze și ea. Dacă nu-l cerea, îl botezam și pe ăla, nu-l lăsam. (Putea să-l boteze fără să-l ceară?) Nu l-a botezat fără să-l ceară. Dacă vrea, poate, dar m-a-ntrebat. (Dacă nu cerea te supărai?) Ba că te necăjeai, te mâniai. Nu te mai duceai la altu' (alt copil al acelorași părinți). Dar boreasa m-a întrebat și cu voia mea l-am dat să-l boteze“ (inf. Seana Arsene Fogoroș). „Până trăiesc părinții noștri dacă vrea unul din noi să boteze, li-l dă, dacă vor“ (inf. Gheorghe Arsene Fogoroș). „Finii am avut destui și de aceea nu am mai luat și de ăștia răsleți. Sunt multe familii care nu au decât un fin și aceia sunt doriți să aibă și vin și mai cer: Să-mi dai să botez și eu unu, să am un fin. D-apoi cine are mai mulți, nu se mai duce să ia de la altu“ (inf. Seana Arsene Fogoroș).

Se mai poate întâmpla să se ivească o ceartă între nași și fini și atunci finul să fie obligat să-și pună alți nași. Astfel, de pildă, nașa de botez a lui Petru Adămoiu este Sofia Hermolae Codrea, soră cu mama lui: „...Dar nu i-a stat nașa de cununie pentru că era mânioasă când s-a cununat. Nu i-a cununat din principiu. Era vorba să-l adopteze și să-l aducă aici. Și el nu a vrut să rămâie. Atunci nu a mai vrut să-i mai stee nănașă și și-a găsit omu o nănașă străină, pe Seana Dumitru Iurcovan, soră cu nevastă-sa“ (inf. părintele Iurcovan).

În sfârșit, finul poate să refuze nașii și pentru că socotește, atunci când trece în a doua căsătorie, că nu i-au purtat noroc: „...Ion Fogoroș a avut într-o primă căsătorie nănașă pe Eva Husea. La cea de-a doua, a avut-o pe soru-sa lui Sofia Gheorghe Racu, pentru că s-a supărat cu nănașa. A spus că pentru nănașă nu i-a mers bine. Nu a fost nănașa bună“ (inf. părintele Iurcovan).

O categorie specială o formează finii țigani. Aici, regula nu se poate ține, din pricina lor: „...Țigani nu se botează între ei. Tot români de-ai noștri din sat îi botează, că ei spun că nu au ce să le dea. Uite: toată oastea aceea, tot de români sunt botezați. La cununie nici nu mai vin. Ei nu se cunună în biserică. Ei se iau. Nu mai stau să se cunune în biserică“ (inf. Gherghina Stoia).

d) *Alcătuirea grupului finilor.* O singură regulă explică totul: fac excepție de la absoluta moștenire a calității de fini numai fetele în caz de cununie. Aici stau față în față două perechi de nași: ai mirelui și ai miresei. Urmează cei ai mirelui: „...După bărbat te cunună. Cine botează

pe bărbat, acela cunună" (inf. Gherghina Stoia). „...Nănașul băiatului, nu al fetei. Nănașul băiatului cunună" (inf. Rafira Ion Racu).

Dăm, de pildă, cazul nașei Gherghina Stoia, o văduvă de 68 ani. Până acum, are următoarea activitate de nașă:

Cununat	Botezat	Cununat	Botezat
Dionisie Stoia	{ Gheorghe Maria Silvia Sofia Vasile (necăsătorit)	Gheorghe nu nu nu încă nu	{ Anica Ion Sofia Măriuța

Așa cum se vede, faptul că Gherghina Stoia l-a cununat pe Dionisie Stoia i-a atras obligația să-i boteze și toți copiii – fie băieți, fie fete. Dintre aceștia, i-a cununat numai un băiat, pe Gheorghe (Vasile fiind necăsătorit): „...Cu Măria, Silvia, Sofia nu are treabă. Pe Vasile o să-l cunune ori o să-i ardă urechea, îi pune lumina lângă ureche" – adică o să-l privegheze la moarte, dacă moartea îi va fi, cumva, înșurătoarea. Aceeași femeie l-a mai cununat și pe Spiridon Diga și i-a botezat toți copiii, dintre care unii au rămas necăsătoriți; restul au murit. Întâmplător, a mai botezat-o și pe Veta, un copil din flori al unor țigani care au plecat din sat.

e) *Exemplificări individuale.* Pentru a înțelege mai bine gradul de aplicare al regulilor mai sus arătate, am socotit potrivit să analizăm un grup de cazuri individuale.

Am luat, deci, toate botezurile – 43 la număr – care au avut loc în satul Drăguș în anul în care am făcut cercetarea, adică în 1932, în ordinea lor de înscriere în registrele bisericești. Am completat celelalte date, cu privire la frații celui botezat în 1932, părinți și bunici, fiecare cu nașii lor respectivi de cununie și botez, din registrele bisericești pe care aveam la îndemână și din ancheta directă a fiecărui caz în parte. Iată aceste cazuri:

1) Copilul Iacob Gh. Poparad este botezat de Seana Gh. Rogozea; părinții nașei actuale (Vasile și Sofia Poparad) i-au cununat pe părinții finului actual; aici se oprește, însă, linia ascendentă a nașilor: nașa de botez a tatălui a fost Eva Gh. Fogoroș, fără rudenie cu nașa actuală.

Avem, deci, o moștenire a rudeniei care se întâmplă în ultima generație: nășia trece la fata nașilor; această fată este cea care a rămas în curtea bătrânească, soțul ei, Gheorghe Rogozea, fiind „băgat în curte" la Vasile Poparad; toți frații copilului Iacob – șapte la număr – sunt botezați de aceeași nașă.

Pentru a face mai lesnicioasă înțelegerea acestui caz, precum și a celor ce urmează, vom schematiza, ori de câte ori e nevoie, moștenirea nașiei în felul următor:

----- mamă ----- fată*
soț

2) Al doilea caz e al Olimpiei, fata naturală a Zenoviei Sucaciu cu Vasile Rogozea, botezată de Maria Buneriu; nași de cununie, evident, nu sunt; însă nașa de botez a tatălui natural este Eva Buneriu, soacra actualei nașe. Ca atare, formula ar fi:

----- mamă ----- noră

3) Liviu Gh. Iulian Fogoroș e botezat de Victoria I. Fogoroș. Părinții sunt cununați de socrii nașei actuale (Eva D. Fogoroș cu Dumitru Fogoroș). Tatăl este botezat tot de nașa lui de cununie, Eva D. Fogoroș. Bunicii sunt căsătoriți de Iuliu și Ana Tătaru. Am avea deci:

----- mamă ----- mamă ----- noră
soț (valabilă și pentru un frate al finului de acum)

4) Ana M. Pașca, venită de curând în sat și numai în trecere, și-a luat un naș ocazional: pe Ana Moise Dobrotă.

5) Livia Niculae Isac Rogozea este botezată de Maria G. Tătaru; părinții sunt cununați de tatăl nașei actuale, adică de Ion Fogoroș cu soția lui dintr-a doua cununie, Rafira; tatăl e botezat de Eva V. Sofonea.

Cazul e ceva mai complicat: în grupul nașilor a fost la început Vasile Isac cu Seana Sofonea, care i-au cununat pe bunici; Vasile Sofonea, fiul lor, s-a căsătorit de două ori: a doua nevastă este Eva D. Sofonea, nașa tatălui; Vasile Sofonea murind, fiul lui cu cea dintâi soție o iau pe Rafira; el murind, Rafira se căsătorește a doua oară, cu Ion Fogoroș; acesta, intrând „în curte“, măritându-se, preia locul în gospodărie al celui dintâi soț, inclusiv datoria nașiei. Se vede clar că, în cazul acesta, nu rudenția de sânge efectivă, pe linie bărbătească sau femeiască, are importanță, ci ocuparea unui anumit loc în gospodăria de baștină a nașilor, gospodărie socotită, deci, o entitate permanentă, situată deasupra indivizilor care o compun. Am avea, deci, în formulă:

mamă mașteră ----- noră vitregă ----- fiică
soț de-al doilea

* Linia întreruptă arată o întrerupere a moștenirii nașiei, linia plină, o rămânere a nașiei în aceeași grupă familială, trecând de la mamă la fată; acolo unde apar două persoane-nași, o femeie și un bărbat, e vorba de o nașie de cununie; unde e o singură femeie, e vorba de un botez (n.a.).

6) Laurian Veniamin Scurtu este botezat de Maria Axente Sofonea; părinții finului sunt căsătoriți de aceeași nașă și soțul ei (Axente D. Sofonea și Maria); tatăl este botezat de mama nașului său de cununie (Maria Sofonea); bunicii sunt căsătoriți de nașa de botez a tatălui cu soțul ei (Dumitru și Maria). Avem, deci:

mamă ————— aceeași ————— mamă ————— aceeași
soț ————— soț —————

7) Viorica Dumitru Stoia e botezată de Sofia V. Trâmbițaș; părinții finului sunt căsătoriți de aceeași nașă cu soțul ei (Vasile I. Trâmbițaș cu Sofia); tatăl e botezat de Rahira Trâmbițaș, mamă și soacra nașilor lui de cununie; aceeași formulă se repetă pentru alți trei frați; singur copilul Gheorghe este botezat de mamă, adică de nașa de botez a tatălui său, deoarece nora nașei acesteia fiind însărcinată, nu putea boteza. Avem, deci:

mamă ————— noră ————— aceeași
soț —————

8) Livia Petru Adămoiu: tatăl copilului certându-se cu nașa lui de botez, aceasta nici nu l-a cunoscut și nici nu i-a botezat copiii; omul a luat-o drept nașă pe Seana Dumitru Iurcovan, sora nevastei lui.

9) Rafira Ion D. Fogoroș este botezată de Elena I. Fogoroș; părinții finului sunt cununați de aceeași nașă care, însă, fiind văduvă, și-a luat alături pe fiul ei, Vasile; tatăl e botezat de nașa lui de cununie. Avem:

mamă ————— aceeași ————— aceeași
fiu —————

10) Victoria Gh. Dobre e botezată de Seana Gherman, sora mamei ei; fiind vorba de o familie venită de curând din Sâmbăta, și-a luat nași ocazionali.

11) Dionisie Gușăilă e botezat de Agritina Samoilă Popacodrea; ea este și nașa de botez a tatălui și, împreună cu soțul ei, nașa lui de cununie; tot ea a botezat încă alți patru copii. Avem:

aceeași ————— aceeași ————— aceeași
soț —————

12) Niculaie Samoil Stoia este botezat de Rafira I. Fogoroș, pe care am mai întâlnit-o la cazul nr. 5; părinții finului sunt cununați tot de Rafira Fogoroș cu soțul ei, ea fiind și nașa de botez a tatălui; aceeași situație pentru alți trei frați ai finului acestuia. Formula este, deci:

aceeași ————— aceeași ————— aceeași
soț —————

13) Viorel Emilian Trâmbițaș este botezat de Livia N. Rogoza; părinții sunt cununați de aceeași nașă și soțul ei; tatăl este botezat de soacra nașei actuale (Gherghina Rogoza). Avem:

mamă ————— noră ————— aceeași
soț —————

14) Sofia Niculaie Adamoiu este botezată de Sofia Ermolae Codrea; părinții sunt cununați de aceeași nașă cu soțul ei, ea fiind și nașa de botez a tatălui:

aceeași ————— aceeași ————— aceeași —————
soț —————

15) Liviu Gheorghe Potinteu e botezat de Zenovia Lazăr Fogoroș; părinții sunt căsătoriți de Gheorghe Bota cu soția lui, Eva; tatăl este botezat de Maria I. Fogoroș; bunicii sunt căsătoriți de aceeași nașă, cu soțul ei.

Gheorghe Potinteu a fost căsătorit de două ori. Întâia dată, „s-a luat noaptea” și apoi s-a cununat, avându-i nași pe Gheorghe Bota și Eva; cel dintâi copil este botezat de nașa lor de cununie, Eva Bota; alți doi copii sunt botezați de Rafira Adam Rogoza; altul, care a murit de mic, este botezat de moașa lui, Maria Năstase Rogoza; al cincilea, de Sofia și Vasile Bobeică; al șaselea și al șaptelea, de Sofia, fata nașei de cununie cu soțul ei, Ion Trâmbițaș; al optulea, de Asinefta Spiridon Tătaru, fata uneia dintre nașele de mai sus, Rafira Adam Rogoza; al nouălea, de Ecaterina Gheorghe Bogdan, sora mamei copilului; în fine, al zecelea copil, Liviu, are drept nașă pe fiica nașei de botez a tatălui. La cea de-a doua cununie a lui Gheorghe Potinteu, nașii de cununie au rămas aceiași. Majoritatea acestor copii au murit la vârstă foarte mică.

16) Gheorghe Ion I. Rogoza este botezat de Sofia V. Iurcovan, soră cu tatăl copilului; părinții sunt cununați de Eva Sofonea, nașa de botez a tatălui, împreună cu ginerele ei, Samoil Stoia; bunicii sunt căsătoriți de Moise Codrea cu Maria; Maria Codrea nu a putut merge la botezul lui Ion Rogoza, pentru că tocmai avea copil mic de vreo săptămână. La cununia lui iar nu a putut merge, că iarăși avea copil născut.

17) Gheorghe Vasile Fogoroș a fost botezat de nașa mamei lui, din pricină că părinții copilului au divorțat, copilul născându-se la vreo trei luni după cununie; nașii de cununie ai părinților nu au mai fost nași de botez (Ion și Rafira Husea).

18) Viorica Ion Rogoza este botezată de Eva Gh. Fogoroș; părinții sunt cununați de aceeași nașă cu soțul ei; tatăl este botezat de soacra nașei actuale, Ana Iulian Fogoroș; bunicii sunt căsătoriți de soacra nașei de botez a tatălui cu soțul ei. Avem, deci:

mamă ————— nora ————— nora norei ————— aceeași
soț ————— soț —————

19) Niculae Niculae Rogozea e botezat de Zenovia V. Rogozea; părinții finului sunt căsătoriți de aceeași nașă cu soțul ei; tatăl e botezat de soacra nașei actuale, Rafira Rogozea:

mamă ————— noră
soț ————— aceeași

20) Victoria Gheorghe Stoica e botezată de Maria Munteanu; sunt țigani: „Nu știu cine i-a cununat pe spurcații ăștia“, zice un informator.

21) Maria, copil din flori al Rafirei Stoia: bărbatul nașei acestui copil este văr bun din frate cu mama copilului.

22) Livia Arsene M. Sofonea e botezată de Seana Arsene Fogoroș; părinții au fost cununați de aceeași nașă cu soțul ei; tatăl copilului, de aceeași nașă; buncii au fost căsătoriți de aceeași nași; alți doi copii au fost botezați tot de Seana Arsene Fogoroș, iar alți doi, care au murit în aceeași zi, au fost botezați unul de moașa lui, Maria Rogozea, celălalt de Silvia Iacob Gheorghe Rogozea:

aceeași ————— aceeași ————— aceeași ————— aceeași
soț ————— soț —————

23) Ioan Ion Fogoroș, murind de îndată, a fost botezat de moașa Maria Rogozea; părinții au fost cununați de Sofia Gheorghe Racu, soră cu soția; tatăl a fost botezat de Eva Husea.

Această nașă i-a servit și drept nașă de cununie într-o primă căsătorie; căsătoria desfășându-se, Ion Fogoroș s-a supărat cu nașa: a spus că pentru nașă nu i-a mers bine, nu i-a fost nașă bună și și-a luat alta.

24) Viorica Gheorghe Zevedei Stoia este botezată de Verșavia Constantin Stoia; părinții au fost cununați de aceeași nașă cu soțul ei; tatăl a fost botezat de aceeași nașă:

aceeași ————— aceeași ————— aceeași
soț —————

25) Niculae Moise M. Sucaci este botezat de Eva Dumitru Sofonea; nașa de cununie a părinților, care, totodată, este nașa de botez a tatălui, Elisafra Grăbean, era „beteagă“ la botezul copilului: „S-a uscat doi ani pe pat și a murit“, ceilalți copii au fost botezați toți de Elisafra Grăbean.

26) Gheorghe Mihai Nichiu este botezat de Sofia Ermolae Codrea; părinții sunt cununați de aceeași nașă cu soțul ei; tatăl copilului este botezat de domnișoara Ana Făgărășanu, fiica preotului Ioan Făgărășanu care fusese, împreună cu soția lui, Eva, nașul de cununie al bunicilor.

S-a întâmplat, deci, o schimbare de nașe, care se explică prin faptul că soții Ermolae Codrea nu aveau deloc copii; așadar, i-au cerut Anei Făgărășanu să le cedeze finul; d-ra Făgărășanu a zis: „Eu nu pot să stau, dar duceți-vă la lelea Sofia“ și a participat la cheltuială.

27) Copilul Nicolae Marin, din părinți țigani, a fost botezat de o țigancă, Paraschiva Pletosu, plecată din comună.

28) Liviu Gheorghe Codrea Damian este botezat de Sofia Gheorghe Sofonea; părinții au fost cununați de soacra nașei actuale cu soțul ei; (Eva și Dionisie Sofonea); tatăl a fost botezat tot de Eva Dionisie Sofonea; un alt copil a fost botezat tot de Eva Dionisie Sofonea.

29) Ana Spiridon Tătaru este botezată de Senia Isac Tătaru; părinții sunt cununați de aceeași nașă cu soțul ei din prima căsătorie, Dionisie Spiridon Fogoroș; tatăl a fost botezat de concubina socrului din prima căsătorie a nașei actuale, Eugenia Codru; alți doi copii prezintă aceeași situație; alți doi, însă, sunt botezați de aceeași nașă, pe vremea când era încă văduvă după bărbatul ei dintâi și nu se căsătorise de-al doilea cu Isac Tătaru. Avem, deci:

concubină ———— noră ———— aceeași
soț

30) Virgil Gheorghe Husea este botezat de Rafira M. Poparad; părinții sunt căsătoriți de aceeași nașă cu soțul ei; buncii sunt căsătoriți de părinții socri ai nașei de botez a tatălui. Avem, deci:

soacra ———— noră ———— nora norei ———— aceeași
soț soț

31) Nicolae S. Sofonea e botezat de Emilia Dionisie Fogoroș; părinții sunt căsătoriți de părinții nașei actuale, Maria, născută Husea, căsătorită Dionisie Fogoroș; tatăl copilului e botezat de fratele nașei de cununie, Ioan Sofonea; nevasta lui Ioan Sofonea a murit și Sofonea și-a luat o altă femeie, care nu a vrut să cunune: „...Ar fi trecut nășia la fecioru-su, dar fecioru-su era pe front și n-a putut să cunune. Și așa a fost. Atunci și-a găsit la repezeală, pe cine? Pe cumnatu-su și soru-sa“ (inf. preoteasa Iurcovan):

nevestă ———— soră ———— fiică
soț

32) Nicolae Gheorghe Bogdan este botezat de Rafira Nicolae Tătaru; părinții sunt cununați de aceeași nașă cu soțul ei; tatăl este botezat de soacra nașei actuale, Safta Nicolae Tătaru. Avem, deci:

soacra ———— noră ———— aceeași
soț

33) Virgiliu Teodor Fogoroș este botezat de Maria Nicolae Fogoroș; părinții sunt cununați de aceeași nașă cu soțul ei, Nicolae Fogoroș, care este frate cu tatăl; tatăl e botezat de Elisaveta Nicolae V. Sofonea; buncii sunt căsătoriți de socrul nașei de botez a tatălui, Vasile Sofonea, cu Lisabeta.

40) Livia Mihail Fogoroș Sitea este botezată de Rafira Gheorghe Fogoroș; părinții au fost cununați de aceeași nașă cu soțul ei, care e frate cu mama copilului; tatăl a fost botezat de bunica soacră a nașei actuale, Elisabeta Bobeica; într-o altă căsătorie anterioară, mama copilului a fost cununată de Maria și Aurel Trâmbițașu, care i-au botezat și doi copii din acea căsătorie.

41) Victoria Emilian Iurcovan a fost botezată de Sofia Gheorghe S. Sofonea; părinții au fost cununați de aceeași nașă cu soțul ei; tatăl a fost botezat de soacra nașei, Eva Dionisie Sofonea; bunicii au fost cununați de Dionisie Sofonea cu altă Eva, nevasta lui dintâi.

42) Liviu Ion Balea este botezat de Sofia Em. Haneș; părinții sunt cununați de soacra nașei actuale cu soțul ei, Eva și Spiridon Haneș; tatăl a fost botezat de nașa lui de cununie.

43) Ana Niculae Sofonea a fost botezată de Senia Arsenie Fogoroș, care l-a botezat și pe tatăl copilului și l-a cununat împreună cu soțul ei.

f) *Natura rudeniei spirituale din nașie.* Între nași și fini și – mai mult decât atât – între toți finii unui naș, se stabilesc relații de rudenie spirituală al căror efect vizibil este mai ales în ordinea interdicțiilor religioase de căsătorie. Canoanele bisericii aveau regulile lor precise în această privință, care au fost preluate în viața satului și uneori întărite dincolo de ceea ce pretindeau ele. Sătenii din Drăguș „țin mai mult la rudenie din nașie decât la cea de sânge” (după cum afirmă, fără să exagereze, părintele Iurcovan): „...Nu iese finul din vorba nașei cât trăiește, că ea dă seama la Dumnezeu de el. De când se naște și până îl mână la progadie, ea tot de-alături îi stă. Îl ține de rău și-l duce la bine. Și nu se cade. Și e tare rău la Dumnezeu cel de-i iese din vorbă. Că ea are legământ cu Dumnezeu și cine-l strică, cu Dumnezeu se strică. Că nașa-i mai mare și ca tatăl și ca mama și toate neamurile finului, care trebuie să-i dea ascultare, că ea-i poartă vorba la Dumnezeu. Că dacă rămâne omul fără nașă e mai rău ca când i-a murit mama, că cine-l plătește la groapă? E de mare cinste cine-i nănașă la mai mulți, că din vorba ei nu iese tot satu’ și e-n fruntea mesii în tot locu” (inf. Rafira Dumitru Codrea, 63 de ani). „...Și nașul este rudă aproape, tare. Cum să nu? Că te cunună!” (inf. Zenovia Stoia, 62 de ani). „...Nu este bine naș cu fin să se cunune. Aceasta nu este slobod. Nu se ia așa, fină cu nănașu’. Și dacă se-ntâmplă o muiere să boteze pe o fată și pe un băiat, nu se pot lua nici ăia. Este păcat. Ca când sunt frați. Nu se pot lua. Ca când îi frați, dacă i-a încreștinat tot aia pe amândoi” (inf. Gherghina Stoia). „...Și nici fata nănașului cu copilul botezat nu pot. Sunt neamuri tari, rude tari, nu pot” (dând această lămurire, informatoarea Gherghina Stoia se adresează nurorii ei: „Tu! ca cum ar fi vrut Gheorghe /fiul ei/, să ia pe Achina /fina/”; nora ei, Zenovia: „Da, ia vezi că a botezat-o Hira. Nu se poate”; Gherghina întărește: „Apoi da: nu, nu, nu se poate”).

Totuși, abateri de la regulă se fac, cu toată conștiința faptului că sunt abateri. De pildă: „...Zice că s-ar putea. D-apoi mai de mult zice

că nu lăsa să se ia. Că sunt ca frații. Dar acum zice că se mai iau. (De ce sunt ca frații?) Așa am auzit; nici noi nu știm bine. Va fi vreo vorbă. Așa s-au luat dintr-o nănașe și s-au cununat ziua, Samuilă Iurcovan cu Eva Sofonea. Nu știu când, că stăm cam departe și e de mult. Va fi vreo 42 de ani" (inf. Seana Arsenie Fogoroș).

g) *Relații sociale derivând din nășie*. Sistemul de rudenie el însuși este un sistem de relații, având efect mai ales prin interdicțiile la căsătorie pe care le ridică.

În afară de aceasta, grupul nașilor și cel al finilor erau legate între ele prin anume relații de respect și de ajutor, care astăzi au început a slăbi, relații care nu mai au nimic ritual într-însele, ci privesc viața de toate zilele: „...Mai merg, dar nu țin ca mai de mult. Mai înainte se ținea. Acum, după ce sunt gata, nu se mai duc /.../ Înainte mai se ducea, mai țesea, mai ajuta fina la nănașă. Acum se duce numai când cu nunta. Își face treaba și gata /.../ Se duce la oaspătă /.../ Făcea mai de mult, că se ospăta în ziua de cununie la nași /.../ Acum se cheamă când se dă găina. Îl cheamă de mănâncă" (inf. Gherghina și Zenovia Stoia). „...Nu mergem la nași. Numai atunci mergem când te căsătorești: dacă te căsătorești la Crăciun, apoi te duci la Paști cu doi colaci, cu un știuc de carne, cu două lumini. Numai atunci, în anul întâi. Și te cinstește și ea. Te pune la masă cu băutură și cu mâncare. Și gata. Nu mai avem nevoie unu' de altu'" (inf. Rafira Ion Racu). „...Nu mai are vorbă. Te-a cununat, nu mai are vorbă, fără când îl cheamă de botează. El nu are treabă cu căsnicia. Dacă pot trăi, trăiesc. Dacă nu, nu. El nu pune nici o vorbă la mijloc" (inf. Gherghina Stoia).

Totuși, aceste relații erau destul de importante, mai ales dacă ținem seama de numărul mare de persoane prinse în ele: satul întreg îți poate apărea chiar ca un vast sistem de nășiri, legându-i laolaltă pe toți sătenii.¹⁹

Organizarea pe neamuri a stranelor din biserică și cimitir. O altă supraviețuire care ne dă informații despre vechiul sistem al organizării familiale și scoate în relief aceeași regulă de bază care leagă esențial familia de o gospodărie este sistemul de ocupare a locurilor în biserică și în cimitirul satului. De data asta, mai mult încă decât în cazul rudeniei spirituale din nășie, depășim cadrul strâmt al familiei, atingând sfera mai largă a „neamului“.

În unele sate – de pildă, în același Drăguș pe care l-am studiat și în secțiunea precedentă –, ceea ce surprinde în biserică era faptul că oamenii stăteau într-o ordine prestabilită, destul de impresionantă. Deși populația fusese împărțită în două, o dată cu scindarea ei în „ortodocși“ și „uniți“, deși se trecuse de la o mică biserică de lemn, neîncăpătoare, la o biserică mare și nouă, regula tradițională era încă destul de bine păstrată: fiecare neam din sat avea un „rând“ al său, în care membrii

neamului stăteau unul după altul, în anume ordine tradițională. Prin urmare, și studiul acestor „strane”, cum sunt numite aici rândurile, ne poate da oarecare informații despre ordinea internă a neamurilor. Vom vedea că, și de data aceasta, vom ajunge la stabilirea acelorași reguli de bază pe care le-am cunoscut și până acum.

Satul Drăguș fusese, până la 1848, un sat mixt, locuit de țărani liberi (numiți „boieri”) și țărani dependenți (numiți aici „provințari”, sau „obagi”). Deosebirea legale dintre aceste două clase fusese desființată legal în 1848.

Tradiția drăgușană afirmă că, în biserica cea veche, înainte de desființarea iobăgiei, „boierii” stăteau în frunte, iar „provințarii” la coadă: „...Făcea înainte deosebire între boieri și obagi, sau provințari cum îi zic ei. Și apoi trebuia să puie cap, odată, după '48 încoace. Înainte obagii nu prea aveau mare trecere, că biserica era așa de mică încât puțini încăpea în ea. Partea cea mai mare stau în jurul bisericii și de acolo ascultau” (inf. preotul Iurcovan).

Biserica nouă, încăpătoare, fiind construită după 1848, atât cu banii „boierilor”, cât și cu cei ai „obagilor”, precum și din arendarea cârciumii comunale, s-a pus problema organizării locurilor din biserică astfel încât să se facă loc, deopotrivă, tuturor neamurilor din sat cu egală îndreptățire pentru ambele categorii de săteni.

Asupra datei când a avut loc această reorganizare a stranelor, nu avem informații precise. Se găsește, totuși, în protocolul proceselor verbale ale bisericii, la 24 iulie 1902, următoarea însemnare: „...Comitetul decide cu unanimitate ca să fie din fiecare familie un membru în strana din frunte, după cum au fost și în biserica cea veche, și anume cel mai bătrân dinainte și tot așa pe rând, după cum sunt în etate”.

Biserica încerca, deci, să stabilească o ordine ierarhică pe criteriul vârstei. Dar această normă contravenea regulii de bază care face din perechea locuind în casa bătrânească moștenitoarea tuturor drepturilor de întâietate în cuprinsul „neamului”. De aici — conflict.

La 9 aprilie 1906, găsim că „...președintele aduce înaintea comitetului precum că a obvenit în biserică, în rândul unde stau femeile, conturbări și pricini pentru locurile ce le ocupă ele în rândul după cum sunt așezate, după familie; adevă că cele tinere se pun înaintea celor mai bătrâne, împotriva uzului obișnuit din vechime în biserică, a sta fiecare în rândul familiei sale, după bătrâneți; deci comitetul este rugat...” să decidă. Comitetul parohial, în unanimitate, este de părere că „...precum din vechime a fost uzul să stea după bătrânețe și de aci înainte să țină acel uz, cu acel adaos că fiecare să-și țină rândul familiei bărbatului”. Mai departe, președintele „...aduce înainte că ce să se facă cu acelea și aceia care au călcat uzul trecutului cu statul în biserică după bătrânețe?” Iar comitetul hotărăște că „...acei și acelea care au călcat uzul din vechime al bătrâneților, să fie provocați prin preotul locului să-și țină de uzul vechiu, iar dacă nu vor satisface nici atunci, să fie arătați ca

unii ce nu ascultă de glasul bisericii și să fie arătați ca pricinuitori de dezordine, pe cale legală, la judecătorie". Rezultă, deci, din aceste unice însemnări pe care le-am putut găsi cu privire la înfățișarea mai veche a problemei, că, la 1906, biserica socotea drept tradițională organizarea pe neamuri a stranelor din biserică, în ordinea bătrâneții.

Dacă trecem, însă, la studiul direct al stranelor din biserică, putem constata că este vorba de un sistem ierarhic mai complicat și că „bătrânețea” nu e singura ținută în seamă. Sătenii au aplicat, și de astă dată, regulile de bază ale organizării neamurilor.

Să facem abstracție, mai întâi, de stranele cu scaun, așezate de-a lungul pereților, care se vând anual prin licitație. Locurile în picioare, denumite tot strane, sunt fixate tradițional. Evident că nu se pot fixa locurile tuturor sătenilor din sat. Neamuri noi pot veni în comună, neamurile vechi se amestecă între ele, unele cresc, altele, dimpotrivă, scad, așa încât o determinare riguroasă, până la ultimul loc, nu se poate face: „...Iarna în special, când fiecare vine îmbrăcat nu încap pe locul lor și atunci trec în strana altora. De aci nemulțumiri dese. De multe ori cantorul a trebuit să oprească oamenii în biserică, pentru a arăta locurile fiecărei familii” (inf. Emilian Iurcovan).

În principiu, ordinea în biserică era următoarea: cu fața spre altar, de la peretele lateral din stânga către cel din dreapta, se succed următoarele șiruri de neam:

1	- Stoia	8, 9	- Sofonea și, la urmă, Cucu
2	- Iurcovan	10, 11, 12	- Fogoroș
3	- Trâmbițaș	13	- Stanciu
4, 5	- Rogozea	14	- Gușeală
6	- Tătaru	15	- Sitea
7	- Fogoroș al Crețului	16	- Codru și, în urmă, Bobeică

La mijloc, aceste rânduri sunt despărțite printr-o „cărare”: „...Restul șade demestecați. Dacă sunt mai multe gazde, apoi sunt mai mulți într-un rând. Dar mai sunt unele neamuri care nu au decât trei gazde, așa că nu se poate face un rând numai pentru trei gazde. Cată să fie amestecați” (inf. Spiridon Tătaru).

În ceea ce privește ordinea internă a acestor șiruri, regula impusă de biserică ar fi, așa cum am spus, cea strictă a respectării bătrâneții. De fapt, regula impusă de sat este aceea a „curții bătrânești”: în locul tatălui decedat, trece fiul cel mai mic, cel care a rămas în casa bătrânească, sărind, deci, peste frații mai vârstnici. În cazul în care cel rămas în casă este un ginere, el pleacă din șirul neamului său, trece în șirul socrului și îl înlocuiește, la moarte.

În șirul femeilor, aceeași ordine: fata rămâne în rândul mamei ei până la căsătorie. Atunci trece în rândul soacrei. Dacă, însă, soțul ei se bagă în averea ei, atunci ea rămâne în șirul neamului său de naștere. Se aplicau, deci, exact aceleași reguli ca la onomastică și la nașie. Iată

cum exprimă această regulă diverșii noștri informatori: „...E unu' care s-a măritat la o femeie, la o curte oarecare și omul, adică socrul, a stat chiar înainte. Când moare omul, ginerele zice: hop! am dreptul să mă pun după socru. Se socotește-n drept pentru că dacă am venit ginere la socru și socru' a murit, am toate drepturile socrului. Așa socotea el“ (inf. Isac Stanimir). „...Ficioru' stă unde a stat tată-so. Dacă moare tatăl, intră ficioru'. Dacă are o fată, intră ginerele sau acela din casă. Nu ăla care se plimbă prin heiuri, ci ăla care rămâne în casă“ (inf. Sinefta Tătaru). „...Până trăiește tatăl, nu se apropie feciorii. Stau îndărăt. Și la femei tot așa. După ce te măriți, dacă ai soacră, lași pe soacră înainte. După ce a murit soacra sau mama, ce ai în casă, atunci te duci în locul ei“ (aceeași informatoare). Având bărbat măritat în casă, informatoarea spune: „...Dacă vine omu' la tine, nu te duci după ai lui. Nu ai treabă cu locul lor. Dacă m-ași fi pus cu feciorul ei pe un heiu', mă duceam după nora ei din casă. Ea era aproape de icoane, apoi nora cât colea de ea și eu cât colea de noră-sa /.../ Fetele care au fochi, trece cu nevestele, nu mai are loc între fete. Stă cam după muma ei. Nu să poate trage după om, că n-are om. Șade nici între boresse nici între fete: alături cu drumu! /.../ Eu șed după părinții mei. Bărbatu-meu nu este de aici. Este făcut în Beșimbac. Apoi eu șez după părinți, că el e băgat în casă. Eu trebuie să șez după rădăcina veche. Nu mai este nimeni să stea în strană la noi. Trebuie să stau eu. Bărbatu-meu stă unde ajunge. Șade pe altă strană, în dreapta. Nu se bagă acolo unde au stat părinții mei. Are drept, dar nu vrea să se bage. Zice: cât a fi liniștit în biserică, o sta liniștit. Zice: decât să se împingă unu' și altu' în el, mai bine stă mai la urmă. Dar ar avea drept să stea în față, de bună seamă!“ (inf. Zenovia Ch. Costea, născută Sofonea). „...Vizavi de doamna preteasă, în colț, este o fântână: șade Dumitru Iurcovan. Acela a intrat în moșia Stoica și nu mai ține rândul Iurcoviștenilor. După ce a intrat în curtea aceea, zice: Stoica Racu nu mai există: însă eu mă țin de aici, pentru că am intrat în locul lui. Și ocupă locul acela. Familia Iurcovăneștilor este mai veche; dar lui îi convine dincolo. Și nu că-i convine, dar zice: eu dac-am intrat în curtea aceea și am luat soție pe cutare, poate să nu fie alt descendent decât soția mea. Înseamnă că eu sunt competente. Și s-a pus în locul familiei Stoica Racu“ (inf. preotul Iurcovan).

Aceiași sistem de organizare pe neamuri se regăsea și în distribuția locurilor din cimitir, numite tot „strane“: „...Avem strana noastră, după neam, după sămânță. Strana Iurcovanilor la un loc, strana Fogoroșeștilor, la alt loc. După cum sunt și în biserică, tot așa stăm și în progadie, după strană. Femeia se îngroapă în strana bărbatului. Eu, la bărbatul unde m-am dus; nu mai sunt în strană la ai noștri. Ei au altă strană, a Sofonarilor. Care se mărită pe curte, bărbații, se duc unii după curte, se ia familia boresii, cu strana. Alții însă se mută după el. Dar tot cam după bărbat se ia, nu după femeie“ (inf. Rahira Iurcovan). „...Din strană – că îi zicem strană – d-apoi i-așa: dacă se duce muiera la el, apoi

după el. Dacă ești la tine, apoi te îngropi după ai de acolo, dacă ești pe curte /.../ Eu sunt pe curte, la noi; apoi mă-ngrop după ai noștri, nu după ai lui bărbatu-mieu. După ăia de la noi, după strana aia. El, dacă este venit la mine, îl îngroapă după mine, acolo! Nu îl îngroapă după ai lor. S-a trecut de la ai lor!“ (inf. Sofia lui Gheorghe a lui Vel).

Putem trage o concluzie: atât din studiul onomasticii populare, cât și din cel al rudeniei spirituale din nășie și al organizării stranelor din biserică și cimitir, rezultă că sătenii aveau conștiința existenței unei *gospodării de rădăcină*, ale cărei drepturi sunt moștenite de cei care locuiesc efectiv în acea gospodărie. Drepturile casei bătrânești se moștenesc, deci, în regulă generală, de către cel mai mic dintre feciori, sau de către ginere, în caz de ginerire pe curte.

Rolurile sociale pe care le dețin indivizii nu rezultă din relații directe, individualizate, de la om la om, ci din relații intermediare prin gospodărie. Cine deține casa și „heiul“ moștenește, implicit, seria de drepturi și de obligații care aparțin casei, adică gospodăriei ca atare.

Pe de altă parte, în ordinea ierarhică a neamului, casa bătrânească are un rol precumpănitor. Vom vedea că, în satele arhaice, titular al tuturor drepturilor devălmașe nu e individul, ci gospodăria, casa, neamul. Locul de casă constituie, așa cum vom vedea, un „lot-mată“, posesiunea lui implicând posesiunea unor drepturi „de peste tot hotarul“. Dar casa, după cum vedem, este un „lot-mată“ și în ordinea spirituală și socială, pivotul în jurul căruia se clădește un întreg sistem de relații familiale și de neam, în sânul obștei celei mari a satului întreg.

CAPITOLUL III

ORGANIZAREA INTERNĂ A CETELOR DE NEAM

Gospodăria familială țărănească, datorită organizării ei interne, lăstărește, din generație în generație, multiplicându-se în noi familii, între care există legături de neam. Între toate neamurile dintr-un sat se stabilesc legături multiple de rudenie și încusrire, printre care cele născute din rudenie joacă un deosebit rol.

Ar fi greșit, totuși, să considerăm că „neamul” rezultă din simpla prolificitate a unei familii. Întregul mecanism al vieții familiale studiat până acum funcționează în sânul unei vieți de neam preexistente și în mijlocul unor împrejurări sociale care obligă toate familiile-gospodării să coexiste pe un același teritoriu sătesc, în cuprinsul unui același trup de moșie, spațiile aflate în devălmășie, utilizate în comun, formând un cheag social puternic.

Trecând la studiul direct al „neamului”, în multiplele lui forme, vom scoate în relief câteva alte procese sociale care converg – toate – către obținerea aceluiași rezultat final, care este cel al neamurilor.

Vom începe prin analiza a ceea ce se întâmplă în satele puternic forestier-pastorale, în care „neamurile” se prezintă sub o formă deosebit de interesantă, aceea a „crângului”.

Regula demografică a formării „cetelor de crâng”. „Crângurile” au fost semnalate de mult în literatura de specialitate și, mai de curând, au fost și cercetate la teren.¹

„Crângul“ desemnează, în Munții Apuseni, o așezare izolată, un grup de case răzlețe, de obicei alcătuit dintr-un număr restrâns de familii înrudite. Fenomenul este foarte răspândit și în alte sate de munte care cunosc „roirea pastorală“. Acestea poartă denumiri variate: „cătune“, „coturi“, „mahalale“ etc. Există, deci, deseori, o corespondență între un grup de gospodării familiale înrudite și un anume teritoriu.

Studiul acestor crânguri oferă posibilitatea stabilirii unei reguli demografice care se poate formula astfel: *Orice grup social, restrâns ca număr de oameni și având o așezare statornică, trăind izolat, fără migrații, practicând excluderea declarată a nebăștinașilor, în scopul apărării unui patrimoniu comun și având moravuri endogame, sfârșește prin a se transforma într-un grup de rude.*

Cu alte cuvinte, crângurile sunt, de fapt, forme larvare ale unor cete de neam. Însă nu faptul că sunt înrudite silește gospodăriile să se constituie în ceată, ci faptul că ele trăiesc în anume condiții sociale aduce cu sine selecționarea și izolarea spațială a unui grup de rude.

Chiar dacă inițial e vorba de un grup de familii străine unele de altele, dacă ele trăiesc în condițiile mai sus arătate, în câteva generații se vor transforma într-un grup de rude.

Operează, mai întâi, căsătoriile între familiile constitutive ale grupului, care sporesc neconținut numărul înrudirilor biologice.

Se adaugă înrudiri de natură socială și spirituală, relații născute din nașirea de botez și de cununie, înfrățiri și înfierii – în așa măsură încât, curând, nu mai există nimeni în grup care să rămână „străin“ față de ceilalți.

Așadar, nu ceata de neam se naște pentru că e alcătuită dintr-un grup de rude, ci grupul de rude se formează pentru că trăiește în ceată.

Să analizăm cazul roirilor pastorale individuale de care am amintit, dar pe care acum urmează să le adâncim din punctul de vedere special care ne interesează în momentul de față.

Știm că, prin procesul social al roirilor pastorale, se obține o extensiune spațială a satului, pe calea mutării individuale a noilor însurăței „către margine“. Casa bătrânească din vatră este părăsită în căutarea altor locuri, mai largi și mai primitive, din teritoriul devălmaș al satului – fie izlaz, fie pădure.

Când un asemenea loc mai favorizat este ales, folosind, de obicei, nucleul unor „odăi“ preexistente, în mod natural tind să se adune acolo și alți tineri gospodari, grupându-se oarecum pe familii. Lângă fratele mai mare, plecat cel dintâi, vin rând pe rând de se strâng și frații mai mici, pe măsură ce și aceștia se căsătoresc, roind spre margine. La fel, în jurul acestui cheag de case vor rămâne și copiii, la vremea lor, care, și ei, „se dau mai aproape“ unii de alții, astfel încât să se poată ajuta între ei.

Acest ajutor în grupe mai mari este cu atât mai necesar, cu cât formarea unui asemenea crâng presupune executarea unor munci colective,

de defrișare și deștelenire, care duc la constituirea unui fond patrimonial comun, creat prin muncă, al întregului grup, potrivit legilor care caracterizează sistemul devălmășiei absolute și al stăpânirilor locurești în obiceiul pământului nostru, așa cum vom arăta mai târziu.

De la început, deci, un astfel de crâng începe prin a fi dominat de un singur neam, împărțit pe gospodării familiale individuale, dar având, totuși, un interes comun, acela al stăpânirilor locurești pe care le-au creat prin munca lor asociată.

Desigur, în asemenea crânguri pot veni să se așeze și grupe familiale neînrudite, cei dintâi instalați neavând drept să-i oprească pe alții să se instaleze și ei. În acest caz, însă, operează regula demografică pe care am arătat-o: străinii vor fi repede prinși în sistemul de înrudire locală, în special prin căsătorie, integrându-se astfel în ceată.

„Crângurile”, forme larvare de „ceată”. Trebuie insistat, însă, asupra faptului că, totuși, un astfel de crâng nu e încă o „ceată” propriu-zisă, adică un grup social funcționând ca atare, în sânul unui complex sătesc, alături de alte cete asemănătoare, fiecare ceată reprezentând un fragment dintr-o „spîță de neam” a satului întreg, clar constituită și folosită ca normă de organizare juridică a patrimoniului colectiv sătesc.

Aceste crânguri nici nu au măcar o conștiință de rudenie încheată și, în tot cazul, mărginesc vaga lor conștiință de rudenie doar la organizarea interioară a grupului, fără integrare în sistemul general sătesc.

Problema conștiinței de rudenie este, de altfel, foarte semnificativă, ca semn de distingere între diversele forme de organizare socială denumite: „familie simplă”, „familie lărgită”, „ceată” și „sat devălmaș”.

Ca orice fenomen de conștiință socială, conștiința de înrudire nu este decât o reflectare în mintea oamenilor a unor situații reale concrete, sub o formă mai mult sau mai puțin „iluzorie”.

Memorizarea unei spîțe de neam colective este un fenomen social de creare a unui sistem juridic de înrudire care se poate ivi numai în anume condiții sociale. Anume, trebuie ca memorizarea spîței de neam să fie legată de un interes practic. Conștiința înrudirii nu este, deci, un fenomen care însoțește automat fenomenul biologic al înrudirii, ci este condiționată social. Ca atare, sistemele juridice de înrudire urmează a fi întotdeauna analizate în contextul lor social.

O conștiință de rudenie nu se poate naște, însă, în condițiile satului devălmaș arhaic, decât numai în anumite limite. Satul devălmaș arhaic este un sat în care toate gospodăriile familiale existente formează o singură ceată, un singur grup omogen de băștinași, egal îndreptățiți. Fiecare familie are același drept de a se folosi liber de întreg patrimoniul sătesc, potrivit tuturor tehnicilor de muncă pe care le-am analizat.

Grupul de familii ce formează un „crâng” continuă a face parte din obștea satului, fără alte drepturi speciale decât cele rezultând din ac-

țiunea lor de defrișare și deștelenire. În stăpânirile private create prin muncă de acest grup al crângului, încrângăturile unei spițe de neam a grupului pot folosi atunci când grupul crângului hotărăște să-și dividă teritoriul privat comun, distribuindu-l pe familii. Dar e vorba doar de un teritoriu privat de stăpâniri „locurești”, în regimul juridic special al acestui sistem de țineri, pe care îl vom studia ulterior în amănunt, nicidecum de un teritoriu public sătesc. Înrudirea din sânul grupului e o chestiune pur internă a grupului, care nu interesează restul grupurilor familiale din sat. Această înrudire nu formează un sistem juridic folosit constant, zi de zi, în organizarea unui patrimoniu, ci este folosit doar excepțional, ca normă de „alegere” de părți, adică de dizolvare a patrimoniului privat al grupului, de împărțire a lui pe sub-grupe familiale.

Poziția unei familii în sânul devălmășiei interne a grupului-crâng poate determina, deci, cota-parte patrimonială ce îi revine din ținările private respective. Dar ea nu influențează cu nimic drepturile deținute în complexul sătesc al obștei. Fiecare gospodărie nou întemeiată nu are nici mai multe, nici mai puține drepturi decât oricare altă gospodărie familială. Pentru a se folosi de patrimoniul colectiv sătesc, această familie invocă apartinerea sa nu de grupul crângului, ci de obștea sătească. În calitatea sa de membră a obștei unice a familiilor băștinașe, indiferent de faptul că sunt sau nu organizate pe cete-crânguri, gospodăria are drept să folosească terenul „de peste tot hotarul” – oricând, oriunde și oricât. Abia mult mai târziu, când obștea de familii băștinașe se va dizolva, adică în satul de tip evoluat, când sistemul devălmășiei egalitare va fi înlocuit printr-un sistem inegalitar, diversele cete de crânguri existente în obște, intrând în conflict de interes, se vor constitui ca atare, prin opoziție față de concurențele lor, se vor „pune” prin „opunere”, fenomen pe care îl vom studia ulterior.

Deocamdată, în satele devălmașe de tip arhaic, suntem încă departe de necesitatea de a se constitui o spiță de neam comună a întregului sat, departe de necesitatea de a organiza genealogic întreg patrimoniul sătesc și, deci, departe de faza în care cetele de neam vor lua deplină conștiință de ele însele. Iată de ce considerăm crângurile ca fiind niște forme larvare ale cetei, adică având înrudire biologică, teritorializare, dar lipsite de conștiința înrudirii propriu-zise, sistemul lor juridic de înrudire fiind de caracter strict privat, nu public sătesc, și fiind folosit doar excepțional, în cazul unor „alegeri de părți”.

Problema merită a fi precizată, dat fiind că există primejdia de a confunda teoretic „bătrânii” privați ai acestor cete larvare cu „bătrânii” satului, pe care îi vom întâlni în satele de tip evoluat. „Umblarea pe bătrâni”, de care fac atâta caz unii teoreticieni ai problemei vechii noastre devălmășii, are aspecte multiple: aceste cete larvare folosesc umblarea pe bătrâni în cazul unor ieșiri din devălmășia bunurilor aflate în stăpânire locurească privată; cu totul altă umblare pe bătrâni este folosită de satul întreg pentru organizarea devălmășiei inegalitare publice sătești.

E adevărat că umblarea pe bătrâni a satului de tip evoluat va avea drept model preconstituit umblarea pe bătrâni a acestor grupe familiale, pe de o parte, după cum, pe de altă parte, va avea drept alt model preconstituit umblarea pe bătrâni pe care o practică, în sânul ei, însăși clasa boierească, în anume faze de dezvoltare a stăpânirii pe care o exercită asupra satelor aservite.

Se cuvine, deci, să intrăm într-o analiză mai de amănunt a acestei conștiințe de neam, în forma ei redusă, existentă în sânul grupului de familii înrudite organizate în crânguri, și în forma ei mai extinsă, existentă în sânul satului întreg.

Conștiința de neam a „cetelor-crânguri”. Ne vom referi incidental la crângurile din Țara Moșilor, care reprezintă forma cea mai complexă a acestui mod de organizare a crângurilor.

Existau, aici, într-un număr de 13 „comune” administrative, nu mai puțin de 450 de „crânguri” identificabile. Dat fiind că, la recensământul din 1941, au fost numărate 8.480 de clădiri, înseamnă că, în medie, revin, de fiecare crâng, un număr de 18 clădiri, ceea ce corespunde, *grosso modo*, cu 18 gospodării familiale.

Crângul este, deci, o formație socială minusculă. Oricât de prolifică ar fi familiile trăitoare în asemenea crânguri, populația lor este redusă, media fiind, în crângurile moșești, de 82 persoane.

Conștiința că întregul grup de crâng constituie un grup de familii înrudite există: „...Tăt un neam o fost aici. Aicea nu-s strinătăți, nime, numa’ tăt de-ai noștri”, spune un informator dintr-un asemenea crâng, alcătuit din doar 6 gospodării.² Dar aceste crânguri, trăind în diasporă, nu-și folosesc în nici un fel conștiința de rudenie pentru organizarea unei vieți de sat. Oarecum mai evoluată este viața satelor vrâncene, în care „crângul” apare doar excepțional.

Pentru a exemplifica acest lucru, ne referim din nou la satul Nerej în care existau 13 cătune distincte. Dintre acestea, doar patru purtau nume de neamuri: Chiricari, Crăciunari, Cofărăști și Bezari. Restul cătunelor nu aveau numiri legate de nume de neamuri.

Oarecare tendință de legătură între neamuri și așezarea lor putea fi, totuși, văzută: toate cele 7 familii ale neamului Crăciun trăiau în Crăciunari; toate cele 3 familii Beza trăiau în Bezari; din cele 18 familii Cofărea, 12 ședeau în Cofărești; iar din cele 19 familii Chirică, 11 domiciliu în Chiricari. Un paralelism între fenomenul de rudenie și cel de domiciliere exista, deci, chiar dacă foarte vag.

De altfel, în 1938, în satul amintit existau 140 de neamuri cuprinzând 537 de familii. În masa aceasta destul de mare de gospodării, cele 4 neamuri citate mai sus, cu cele 47 de gospodării ale lor, nu formau, deci, decât o excepție destul de modestă.

De aceea, imaginația sătenilor nici nu era izbită de acest aspect al modului lor de așezare. Unii dintre ei nici nu băgaseră de seamă fenomenul, până în momentul în care au fost interogați asupra neamurilor și crângurilor. Luând abia atunci conștiință despre el, se mirau și improvizau o explicație – pe baza, totuși, a unei experiențe a fenomenului roirii: „...Te pomenești că o fi fost unul Beza și că de la el se trag Bezarii, acolo, sub stânca lor“.

Pe măsură ce interogai același informator asupra procesului istoric de formare a cătunelor, constatai că el devine din ce în ce mai sigur pe afirmațiile lui: schema legendară a eroului fondator de sate se naște astfel sub ochii tăi: „...Cofărăștii? Apoi și aceia tot dintr-un Cofărea se trag, de la el e neamul lor, al Cofărăștilor“. Alți săteni, mai buni observatori, băgaseră de seamă că există o oarecare potrivire între neam și crâng, pomenind ei înșiși, fără a mai fi întrebați, despre Bezari, Cofari, Chiricari și Crăciunari, explicându-i după schema clasică a unui om care se așează cel dintâi într-un anume loc și din care cresc apoi toate familiile înrudite. Roirea, adică procesul real petrecut, este răstălmăcită ca fiind un proces de creștere biologică, lucru cu atât mai ușor de acceptat, cu cât, în formarea unei cete-crâng, intervine efectiv și o astfel de creștere biologică.

Schema legendară a formării cătunelor este, așadar, tema clasică a eroului eponim, folosită în alte sate pentru explicarea fundării satului în totalitatea lui. În acele sate evolute, sunt, însă, alte condiții sociale, care permit nașterea legendei de fundare a satului și pe care le vom analiza în amănunt. În aceste sate arhaice, legenda se naște numai ca o antropomorfizare a procesului social al roirii, însoțit de o proiectare mentală la un nivel de generalizare și schematizare a unei legi sociale.

„Umblarea pe bătrâni“ de tip I (restrânsă în interiorul cetei). Ceea ce contribuie la crearea unei conștiințe de neam în interiorul cetei este faptul că, uneori, aceste forme larvare de ceată care sunt crângurile se dizolvă printr-o operație de „alegere“ a părților ce revin fiecărei gospodării în parte.

Marile operațiuni de defrișare inițiale, care au dus la constituirea fondului patrimonial teritorial unde s-a instalat crângul, au fost executate de către întregul grup al gospodăriilor așezate în acel loc. În mod firesc, aceste „stăpâniri locurești“ astfel create au aparținut devălmaș întregului grup de lăzuitori.

Dar fiecare familie-gospodărie în parte, sau un număr restrâns de gospodării din același crâng, pot proceda la defrișări deosebite, parțiale: acestea, în mod firesc, revin doar grupului restrâns care a muncit pentru punerea în valoare a terenului respectiv. În sânul teritoriului rămas devălmaș al întregului grup, se deosebesc astfel alte teritorii, mai restrânse, devălmașe pe un grup mic de gospodării.

Iată un caz concret care ne poate ilustra mai bine această situație: un act vrâncean mai recent, din 1837, ne dă mărturia satelor Năruja și Nistorești într-o ceartă intervenită între grupele familiale înrudite ale nistoroilor și găinarilor, „ce se trag din bătrânul Roeș“, cu grupurile rivale ale fraților lor, Solomon și Petroi.

Mărturia e dată la mâna nistoroilor și găinarilor „...spre a fi știut că, secând ei în codru mereu, în hotarul lor, a Măgurelelor, și stăpânindu-și secăturile lor, făcute de dâșii, din vechime până acum, după vechiul obicei al răzășilor vrânceni. Și acum s-au sculat frații lor, Solomon și Petroi, ca să scoată din săcături pe numiții mai sus. Care ei au fost trăitori tot la un loc și n-au săcat ca să-și deschiză și ei poieni în codru mereu, sau să scoată pe alții, străini: ce au secat în acest hotar, ce-și stăpânesc secăturile lor din vechime. Ci ei au căutat de alte interese ale lor și acum se scoală ca să ia secăturile nistoreștilor și găinarilor, făcute de dâșii mai înainte de hotărârea dumisale Bulucbașa Matei, vornic de Vrancea, pe care secături nu le împarte pe patru frați, ci le lasă în stăpânirea nistoreștilor și găinarilor, fiind făcute de dâșii“.

Cu alte cuvinte, este vorba de o ceată de neam, alcătuită din patru grupe de frați, care își stăpânesc pământurile nu toți patru laolaltă, ci deosebit, după cum a muncit fiecare, deși secăturile sunt făcute „pe drept hotarul lor“, adică pe terenul comun al acestui grup. Actul adaugă că restul hotarului comun, „...pentru stărpul, pășuni și pădure ce mai au, să o împartă frățește“ – adică să iasă din devălmășie, să-și aleagă părțile.³

Asemenea certuri între gospodăriile care alcătuiau grupul de neam sunt explicabile de îndată ce în cuprinsul unui cătun al satului, ocupat de un anume neam, suprafața de teren este plină până la saturație cu stăpâniri locuiești statornice. Cât timp „loc este destul“, noile gospodării care se formează pot fi înzestrate cu terenuri abia atunci defrișate sau deștelenite. Când o suprasaturație se face simțită, bătrânii sunt obligați să-și înzestreze fiii prin distribuirea terenurilor vechi. O contrarietate de interese – deci, un conflict social – se naște acum între grupele familiale ajunse în rivalitate. Familiile mai favorizate prin teren mai mult sau printr-un număr mai mic de fii au interesul să iasă din devălmășia de grup alegându-și părțile, adică despărțindu-se de ceilalți.

În această operație a alegerii de părți, neamurile aplică regulile vieții interne de familie, și anume invocă spița de neam ca să facă o împărțire „frățească“, adică o împărțire ca și când de la început ar fi fost aplicate înzestrările, generație de generație.

De fapt, aceste înzestrări nu fuseseră aplicate atâta timp cât loc era încă destul. Acum, însă, alegerea de părți va fi o pastişare a efectelor înzestrării, fiind operate în bloc seria de operațiuni de înzestrare rămase nefăcute.

Se socotește că toate gospodăriile familiale sunt înfrățite, pe grupele și sub-grupele unei spițe de neam, elaborată cât se poate mai apropiat

de realitate. Când legarea tuturor grupelor familiale de un singur strămoș nu este posibilă, se procedează la gruparea lor măcar pe un număr restrâns de „bătrâni”, aceștia fiind socotiți a avea drepturi egale – deci, a fi frați. Legenda eroului eponim capătă ființă în asemenea împrejurări, în care crângul-ceată se dizolvă prin alegere de părți, efectuată pe sub-grupe înrudite.

Aplicarea spiței de neam dă naștere, așadar, unui fenomen de „umblare pe bătrâni”, care nu trebuie confundată cu adevărata umblare pe bătrâni, fiind doar o primă fază de închegare a acestei forme juridice, o prefigurare a umblării pe bătrâni adevărate.

Într-adevăr, „umblarea pe bătrâni” internă a unui grup de neam se caracterizează, așa cum am mai spus, prin faptul că, pe de o parte, nu are o valabilitate satească, nu se aplică obștei, în totalitatea ei, ci doar unui grup de neam; iar, pe de altă parte, nu este folosită la organizarea permanentă a unui sistem de distribuire a veniturilor obștești, ci se mărginește doar la o ieșire din indiviziune, la o alegere de părți devălmașe, operație care se face o dată pentru totdeauna.

Deosebirea dintre umblarea pe bătrâni de caracter sătesc și umblarea pe bătrâni internă a unui grup de neam este importantă și merită a fi adâncită, pentru a evita confundarea unor fenomene sociale deosebite, aparținând unor faze istorice succesive. Să analizăm câteva cazuri concrete, pentru a lămuri mai bine problema.

La 1641, un act care nu ni s-a păstrat decât în registru ne arată un astfel de caz de împărțire făcută între răzeși „...prin care să arată fiști cari unde au făcut săcătura prin codru și cum să ție: Buda să ție secătura Ghergheleului, Rusul să ție Loazele, Bode să ție Poiana Peștelui, Bădilă să ție Pârăul Ursului, Nechifor să ție sub Chini”. Este vorba, desigur, de o alegere de părți în sânul unei cete de neam, în care, însă, spița de neam nu este folosită.⁴

Atunci când apare, în satele arhaice, spița de neam are un caracter specific, cu totul deosebit de spițele de neam ale satelor evolute.

Spița de neam arhaică este o simplă enumerare a unor sub-grupe înrudite, în care încrângăturile nu sunt indicate. Aceste spițe de neam au, de aceea, un caracter „biblic”, semănând cu spițele de neam tribale. Ele sunt, de altfel, foarte rare și rămân destul de enigmatice, fiind mai mult formule mnemotehnice decât spițe de neam propriu-zise. Folosite, inițial, în cazurile de alegere de părți în cadrul limitat al unui singur neam, ele vor servi și la dovedirea băștinășiei în sânul obștei sătești, atunci când se vor ivi conflicte între sate sau cu grupe compacte de ne-băștinași. Odată formulate, cu prilejul unei ieșiri din indiviziune, ele se țin minte, fiind deseori înveșmântate, dacă nu direct în formă de versuri, măcar în fraze ritmate.

Iată, de pildă, un exemplu de asemenea formulă, pe care bătrânii din Nerej o recită pe dinafară, pretinzând că ar fi fost găsită, ca însemnare, pe o veche carte bisericească, dar pe care ei nu mai sunt în stare

să o lege de vreo împrejurare concretă și nici cu situația mai recentă a unor neamuri locale. Formula e următoarea: „Ciuturi, Buturi, Ciutarii, Poparii, nepoți și strănepoți ai Badiului și Badiul din Puii Vrâncioaii“.

După toate probabilitățile, această formulă este de pus în legătură cu un act mai vechi, din 1750, destul de curios și el, dar care este, desigur, un act de partaj efectuat în sânul unui singur neam, adică este consemnarea unei alegeri a unor țineri private de neam:

Fălci	Prăjini	Palme		
1	36	16	Bihmeții	} Toți nepoții, strănepoții Badiului, din Oguiu vrâncean
1	36	16	Ciutarii	
1	36	16	Poparii	
1	36	16	Buturea	

și, pe verso: „...Cinst. mâna dumisale logofătului Pamfile Popan, cu plecăciune“.⁵

Iată și un alt „Izvod de împărțeală de moșii, pe patru frați, din Nereju, să să știe anume, pe cine va însemna mai jos, cine din cine este, din Păulești doi bătrâni, din Bodești doi bătrâni“. Conținutul actului este conceput în următorul stil: „...Frățilă au făcut pe Andronache, iar Andronache au făcut pe Gheorghiță Cojocar și Caloeene; iar Dărbacu au făcut pe Danțiși; și pe Albu Vasile, l-au făcut Dărbacu; iar din Stoica Glăvan, s-au făcut Dăntișăștii; iar din frate-său, sunt Coptăneștii, iar din Stoichiță sunt Drăguceștii și Călțășeștii și Buliceștii; iar Gotcă au făcut pe Badăl etc.“⁶

E vorba, deci, de un grup care s-a format din roirea unor neamuri venite în Nerej din alte sate vrâncene și care încearcă a-și stabili spița, fără îndoială în vederea unei alegeri de părți. În tot cazul, nu e vorba aici de patru fondatori ai satului Nerej, interpretare eronată a acestui act care, fiind confuz, poate fi răstălmăcit în mai multe sensuri, dar în nici un caz nu afirmă și nu face dovada că acești patru „bătrâni“ sunt bătrâni „ai“ satului Nerej în totalitatea lui, ci doar că sunt bătrâni „din“ Nerej.

Tot în același sens, de bătrâni „din“ sat, și nu de bătrâni „ai“ satului, adică de simbolizare a unor sub-grupe ale unor cete de neam, și nu de „fondatori“ ai satelor, ne apar și bătrânii citați în alte asemenea „spițe de neam“ de caracter arhaic.

Avem, de pildă, la 1700, „Izvodu de bătrâni din Spinești, anume să să știe: Ivan, ficioru vâtafului din Spinești, din cei șapte bătrâni, au mersu și au luat fata vâtafului din Bârsești și l-au pus socru-său bătrân mare în locul lui“. E clar că, la 1700, satele pomenite erau sate întocmite, având până și vâtafi. Bătrânii pomeniți, 7 la număr, nu sunt bătrânii fondatori ai satului, ci șefii unor neamuri din satele respective.

Lucru interesant, este menționat un „bătrân mare“, care nu e un vechi „autor juridic“, fondator al satului, ci un personaj real, trăind la

puțină vreme înainte de data facerii actului și care îl lasă pe ginerele său „bătrân mare” în locul lui. Fără îndoială, e vorba de o ginerire pe curte și, deci, de o substituție în drepturile socrului a ginerelui intrat în casa acestuia, calificativul de „mare” neputând fi interpretat altfel decât ca un fel de preeminență, un drept de întâietate pe care acest bătrân îl avea în grupul celorlalți 6 bătrâni, adică în viața internă a neamului.

Actul continuă în stilul cunoscut: „...acest Ivan au făcut un fecior, anume Păcuraru; Păcuraru au mers și au luat fata lui Trifu din Bărsăști, Trifu ficioru Bodaschii. Păcuraru au făcut doi ficiori: pe Trifu Goruție i pe Ioan Flacoe. Trifu Goruție au făcut pe Măgdalina Lăbădănoae, care să trag Bușileștii dintr-însa. Și au făcut pe Ghiorghe Rugea, care să trag alde Danciul; și au făcut pe Dumitru Boul, care se trag alde Lăluclu și alde Mușoilă i pe Mănăilă Mutu i pe Simion Latul, care să trag Lătești” etc.

Această spiță este stabilită din memorie de un martor, „...fiind om bătrân și apucând din gura moșului și a tetii și din gura altor bătrâni”.⁷

Tot în același sens restrâns, de fenomen intern al unui grup de neam, e de interpretat și următorul act, din 1794: „...La hotarul Bărsăștilor, din vâlcea în sus până în Arini, cum umblă bătrânii Puiul și cu Boștog, spiță de neamuri, cum am auzit din gura bătrânilor celor mai dinainte, anume Neculai Babeș i Ioan Mardache i Macovei Văsca și alții /.../ Puiul a făcut patru feciori: pe Simion, pe Giurge, pe Stoean și pre Puiul cel mic. Simion, feciorul Puiului, au făcut patru feciori: dintr-unul se trag Zbârciogii i Lecheștii cu frații lor; din al doilea fecior a lui Simion să trag Lepădat Gaiță i Băbeșăștii i Tuțăștii” etc. Că este vorba, din nou, de o alegere de părți, ne-o spune însuși actul: „...Zeica, feciorul lui Boștog, să împarte în patru părți: o parte o iau Duracii i Eașenii, o parte o iau alde Sendre cu frații lor, o parte iau Daliceștii cu frații lor etc”. Actul mai prevede că „...din vâlcea în jos, în pârau Bradului, umblă 11 bătrâni”, pe care îi arată anume.⁸

Tot bătrâni ai unui grup restrâns de neam sunt și cei „...4 bătrâni care țin moșiea Poiana, Năruja”, citați la 1768, după cum sunt și alți „...4 bătrâni /.../ căruia i se vinde de tot bătrânul tot câte două prăjini curmezișul”, loc de casă „din meri spre apus”, din care se vinde, la 1794, sau cei 4 bătrâni citați în împărțirea Podurilor din Nerej, „...ce sunt secături din Podul din gios piste pâraul Adânc”, făcută la 1767, cu care prilej se dau 20 de funii „...pi cei patru bătrâni mari ce au descălecat la acest loc”, 20 de funii se dau neamului Spulberilor și Dântășăștilor, 10 funii lui Andrei Mihul cu nepoții lui și „...20 de funii iar pe cei patru bătrânii lor”, prevăzându-se că, de aici înainte, „...ce se va mai săca, să rămăie iar pe cei patru bătrânii lor”.⁹

În concluzie, este adevărată existența unor neamuri-crâng, în care se grupează mai multe neamuri simbolizate prin „bătrânii” lor. Dar nimic nu ne arată că, în regiunea de tip arhaic a Vrancei, ar fi existat

„bătrâni“ ai satelor, adică valabili dincolo de marginile strâmte ale unui grup de neam. Cu alte cuvinte, fiecare neam are conștiința unei rudenii care îi leagă laolaltă familiile, dar obștea satului ca atare nu are conștiința unei rudenii care să-i lege laolaltă toate neamurile.

În stadiul economico-juridic al „devălmășiei absolute“, drepturile de peste tot hotarul ale membrilor obștei nu sunt ereditare și nici nu sunt legate de vreun neam oarecare, măsurat genealogic în sânul obștei. Ca atare, „umblarea pe bătrâni“ nu este folosită și legenda eroului eponim al satului lipsește.

Situația e cu atât mai interesantă, cu cât, într-o asemenea regiune, continua să supraviețuiască o străveche conștiință de rudenie a cărei sferă de cuprindere este totalitatea confederală a satelor. Lipsa unor legende etiologic-juridice ale satelor era însoțită de existența unei legende etiologice a confederației inter-sătești. Dacă nici un sat nu se revendică de la un descălecător unic, în schimb Vrancea întreagă își atribuie un strămoș comun, vestita „Baba Vrâncioaia“, o tipică legendă de origine tribală, de care am amintit în volumul I al acestei lucrări.

O confirmare a acestei situații confuze, în care dăinuie laolaltă o legendă de neam confederală, spițe de neam ale grupelor restrânse familiale și o lipsă a legendelor etiologice sătești, o putem avea interogând sătenii din oricare sat al Vrancei. Răspunsurile pe care le vom primi, cu privire la originile neamurilor și ale satelor, vor fi surprinzător de contrazicătoare, dar, tocmai de aceea, mai revelatoare.

Pe de o parte, se afirmă ritos că „toți cei de pe Zăbala, suntem un singur neam“, sau, încă și mai generalizat, că „în Vrancea, fiecare vale își are neamurile sale“ și că „toți vrâncenii sunt de un sânge“. Pe de altă parte, cu tot atâta convingere, informatorii afirmă că satul lor este un sat de recent pripășiți. În bloc, satul e considerat străvechi și formând o singură ceată de rude; în detaliu, fiecare familie este ponegrită ca fiind venetică. Evident, informatorul face excepție cu propria lui familie, pe care o declară veche, băstinașă. Față de celelalte familii, însă, se arată neîndurător, socotindu-le niște „lipituri“.

În asemenea declarații contrazicătoare, trebuie să facem și partea cuvenită bărfelii, o tendință psihologică puternică la mulți informatori, care își dau frâu liber atunci când simt că au prilejul să judece și viii și morții fără teamă.¹⁰

Dar ele nu ar putea fi obținute cu nici un chip în satele de tip evoluat, în care celele sunt structurate în sânul obștei, pe baza unei unice spițe de neam.

Cu toate acestea, „băstinașia“ joacă un rol și în viața acestor sate arhaice și vom vedea, în capitolul următor, cum, până și în Vrancea, obștea confederală va scorni o „legendă“ *ad hoc*, care, deși total lipsită de orice veracitate istorică și fără o înrăurire efectivă în viața satelor, a putut folosi, totuși, drept argument împotriva unor grupuri de ne-băstinași care revendicau indigenatul sătesc.

Conflicte cu grupe sociale nebăștinașe.

a) *Neamurile străine pătrunse pe teritoriul confederal vrâncean.* Existența unor teritorii libere, cum era, de pildă, Vrancea, cu satele ei confederate, nu putea să nu constituie o ispită pentru satele înconjurătoare: chiar și satele libere puteau râvni la surplusul de libertate pe care îl acorda statutul vrâncean și îngăduințele economice speciale ce îi fuseseră recunoscute – de pildă, cu privire la exploatarea sării locale. Cu atât mai mult, țăranii aserviți din preajma Vrancei jinduiau după nădejdea că, într-un chip sau altul, se vor putea face primiți în Vrancea, măcar în calitate de cetățeni de rangul doi, dacă nu chiar ca vrânceni.

Vrancea a opus o rezistență dărză acestor tendințe de pătrundere a străinilor. Totuși, în câteva cazuri, grupuri compacte de asemenea străini, formând cătune, au pătruns în Vrancea și au pretins, până la urmă, integrarea lor în obștea confederală.

În anul 1702, un neam al vâlcănilor, Neculai Vâlcănu și cu feciorii lui, Ion și Tănase, trec din Muntenia în Vrancea. Asemenea imigrări de țăranii, în special din Șindilari și Andriești, erau relativ dese. Vrancea nefiind un pământ pustiu, acești imigranți nu se puteau stabili decât învoindu-se cu băștinașii, în calitate de embaticari. De la Neculai Vâlcănu și feciorii lui ne-a rămas un act dintre cele mai curioase, din care aflăm că: „Adecă noi, Neculai și cu ficiorii mei Ionu și Tănase Vâlcăni, dămu adivărat și bunu încredințat zapesul nostru la mânnule dummelor răzeșilor din satul Năruja, anume Stroie și Chiril și Crăstienu și Dali-căi, ca să fie de mare credință precum să <se> știi că viind noi de la Țara Românească, ne-am făcut două bordei pe moșie dummelor, la Chee, în Simion, în vâtaștina veche. Și alcătuindu-ne, ne-am așezat ca să dăm pe anu câte trii lii bătuți. Și pe câte săcături și curături vom face, să le plătim câte șeizăci de parale, pe câți vom putea descurca din pădure măruntă, să le plătim pe anu, cum mai sus arată. Și la acest zapis, s-au întâmplat mulți oameni tineri și bătrâni, care mai gios vor pune și degetele /.../ Eu Neculai Vâlcănu, platnec, cu feciorii mei Tănase și Ion, platnici“. Nu iscălesc în acest act cei patru răzeși pomeniți în text, ci alți cinci, scriitorul actului fiind un preot.¹¹

Acest grup al Vâlcănilor, deși ajunseseră, cu timpul, să formeze un cătun destul de important¹², la 1819 sunt încă în situația de a se recunoaște drept un simplu grup de embaticari ai satului Năruja.

Iată, de pildă, ce învoială încheie ei în acel an, cu nărujenii: „Adică noi, cotunul Vâlcănilor, carile mai jos ne vom iscăli, dat-am adevărat și încredințat zapisul nostru la mâna răzeșilor din satul Năruja, pentru ca să fie știut că am luat moșiea Simion, împreună cu curăturile noastre, pe curgere de trei ani de zile, ca să le plătim adetu patruzăci de lei de tot anu, fără nici un cuvânt“. Iscălesc 5 oameni „...și toți Vâlcăanii, platneci“.

Totuși, acești Vâlcăni fac și ei sforțări să fie acceptați ca vrânceni. În acest scop, în 1825, martie 15, ei intră la învoială cu preotul Șerban

Bălan din Năruja, „să facă popă“, pentru biserica din Prahuda, pe gine-rele părintelui Șerban, cu condiția să facă și ei parte din poporul acelei biserici, învoială de care am mai pomenit atunci când am analizat „ale-sii“ preoți ai satului.

Într-un alt act, purtând aceleași iscălituri și aceeași dată, vâlcanii arată, și mai explicit, că „...fiind și noi cu locuința între satul Spulberiu și Paltinu, iar cu șăderea noastră suntem pe hotar Năruja, am socotit în de noi ca să fim și noi la poporul bisăricii din Prahuda. Iar birul nostru ne este la Șăndelarii Milcovului de Sus“; ei dau, în acest scop, 240 de lei ca să se facă preot diacul Ion sin preot Ion Soare, iar răzeșii din Năruja să le dea o moșie ce se chiamă Cheia, „...din sus de secă-tura noastră, care au fost emăsu de vite, carili am ținut-o și am pășu-nat-o noi, din vară în vară, câte 40 de lei pe tot anul, ce dam răzășilor de Năruja. Și acum la această legătură ce facem prin zapisul ce dăm, ne-am alcătuit ca de se va face diacul Ion preot, să rămăie ace bucată de loc dată pentru 240 de lei și va fi preotul cu vitele sale în pășune acei moșii care ni s-au dat ocina. Iar dacă diacul Ion nu se va face preot la popurul unde suntem, la Prahuda, nu va fi statornică moșie de veci și vor lua nărujanii iarăși venitul lor din an în an, precum au fost și mai înainte“, iar învoiala făcută „...va rămăne ca o hârtie albă“.

Este un caz foarte interesant de târguială în jurul acordării indi-genatului sătesc unui grup familial, formând cătun prin dăruirea, sub condiție suspensivă, a unor terenuri în „ocină“.

Un alt act, din aceeași dată, este dat la mâna preotului Șerban, cu precizarea că, dacă diacul Ion nu se va face preot, din banii dați, adică 240 lei, se va reține câte 40 de lei din baticul acelei moșii.¹³ Această învoială nu a dus la nici un efect practic, pentru că ginerile preotului Șerban nu s-a făcut preot.

Aflăm acest lucru dintr-o jalbă a răzeșilor de pe moșia Năruja, dată în jurul anului 1838, către „cinstita judecătorie a ținutului Putnii“, care spune că „...la anul 1826, făcându-se besărica de la satul Prahuda în Vrancea, care acel cotun s-a rupt din sat Năruja, tot din Vrancea, și ne-având besărica preot, s-au găsit un deacon Ioan, sin preotul Soari, tot din satul Năruja, ginerile iconomului «Șerban», căruia Vâlcării i-au dat 240 de lei ca să se facă preot“, cu condiția pe care o știm din actele de mai sus; „...și fiindcă acel dieacon nu s-au făcut preot, pentru cari se dădese acea moșie, de aceea rugăm cinstitei judecătorii să ni se facă cercetare după zapise și dovezile ci avem și să ni se dea moșiea iarăși în stăpânirea noastră, fiindcă s-au plătit acii bani cu imbaticu moșiei“.¹⁴

Grupul Vâlcănilor nu e singurul, de altfel, care se află în această situație – de străini pătrunși în Vrancea și având, din această pricină, conflicte cu localnicii. Vâlcării nu au avut numai această neînțelegere cu satul Năruja, ci, la un moment dat, au intrat în conflict cu Vrancea întreagă.

Astfel, mai poate fi citat grupul așa-numit al Ghebeștilor, a cărui situație este, însă, mai neclară decât cea a Vâlcănilor. Este vorba de un grup de oameni, de o ceată de neam originară din Șindilarii Milcovului, adică de pe limita estică a Vrancei, acolo unde Vrancea stă în hotar cu mănăstirea Mera, de pe un teritoriu pe care deseori vrâncenii l-au revendicat drept vrâncean. Îi întâlnim pe acești ghebești formând, însă, câteun în interiorul Vrancei, între nărujani și Vâlcani.¹⁵

Într-o hotarnică făcută în 1774, Ghebeștii, Vâlcanii și nărujanii încearcă să lămurească situația confuză care domnea între ei. Aflăm, din această hotărnicie, următoarele: „...Din porunca dumnealui vornicului de Vrancea, am fost rânduiți noi care ne vom iscăli anume, să mergem să hotărâm o moșie ce avea pricină nărujanii cu ghebarii i cu vâlcanii. Deci noi mergând la fața locului, am cercetat pricina lor. Și au arătat unii într-un chip, alții într-alt chip, stăpânirea lor. Noi am întrebat amândouă părțile: până unde au stăpânit părinții voștri, în frica lui Dumnezeu“. Se arată apoi pe unde merge hotarul despărțitor și se reglementează soarta secăturilor individuale: „...Iar de vor avea secături nărujanii în hotarul ghebeștilor, să le stăpânească cu pace. Așisderea și ghebeștii, de vor avea secături în hotarul nărujanilor, să le stăpânească cu pace“. Așadar, hotarnicul socotește că Ghebeștii au un hotar al lor în cuprinsul Vrancei: el trage hotar despărțitor și dă „deosebite țidule la mâna părților“. Iscălesc un nimesnic și doi răzeși din satul Spinești, trei răzeși din Bodești și doi din Poiana; scrie Toader dascăl.¹⁶

Dar cu această hotărâre nu sunt de acord nărujanii. După 26 de ani, la 1800, satul Năruja continuă, deci, a fi în ceartă cu Ghebeștii. În ziua de 14 iulie a celui an, sătenii din Năruja, prin nimesnicul satului și alți 7 răzeși, „...din porunca dumnealui boierului staroste Stavăr, ce ne-au judecat cu Ghebeștii“ pentru pricina ce au avut între ei, arată cum a fost rânduit cuconul Panaite vornic de Vrancea care „...s-au sculat dimpreună cu noi nărujenii i cu Ghebeștii, amândouă părțile: și am mers la fața locului, adică la hotarul vechi pe unde au fost rânduit de dumnealui starostile, după cum ne-au judecat, ne-au dat să rămânem pe hotarul vechi și ne-au făcut și carte de judecată la mâna noastră a nărujanilor, ca să stăpânim până în hotarul vechi. Și rămânând săcături a Ghebeștilor în hotarul nostru a nărujenilor, ni le-a dat nouă nărujenilor să le stăpânim. Și pentru acele secături ne-am învoit și le-am dat noi nărujanii ghebeștilor, în hotarul nostru, o săcătură, la hotarul dinspre dânșii“.

Cu alte cuvinte, de data aceasta se face un schimb de secături, ca să nu rămână enclave ale unora pe hotarul altora. Actul este dat de nărujani anume ca să-i asigure pe Ghebești de liniștită stăpânire.

După două zile, în aceeași pricină, Ghebeștii îi asigură pe nărujani de liniștită stăpânire a secăturilor pe care le avuseseră în hotarul nărujenilor și pentru care făcuseră schimb. Actul este dat de cinci membri ai familiei Gheba: Ene, Toader, Sava, Vasile și Ion, ginerele lui Cristian Gheba.

Dar între acest grup familial și satul Năruja existau și alte pricini de judecată. La câteva zile după actele mai sus citate, la 20 iulie 1800, aflăm că și pentru o altă moșie din hotarul Nărujei, în Danciul, în dealul Văii Boului, se făcuse la 1795 o hotărnicie: „...Un Eni Gheba și cu Toader Gheba, frați său, milcoveni, la acea vreme au luat-o sub stăpânirea lor, zicând că este dreaptă a lor. Și tot într-acea vreme, cu chip viclean, li s-ar fi și hotărât moșia în stăpânirea lor“ de către vornicul Vrancei, Dumitru Ghionoi.

Vornicul de Vrancea Panaite rupe, însă, cartea de hotărnicie a vornicului dinaintea sa, socotind-o vicleană. Hotarnica anulată afirmase că, la hotărât, „...au fost toți vrâncenii și răzăși față“. Luca, nimesnicul de Bârsești, declară, însă, acum că fără voia lui a fost iscălit acel act, dat fiind că el a refuzat să iscălească, fiindcă „...nu au fost față oamenii din Vrancea i bătrâni“ și mai vârtos că au lipsit nărujanii. Pe de altă parte, „muma Ghebeștilor“ cu care stă de vorbă vornicul cel nou „mergând pe la casele Ghebeștilor“, recunoaște că l-a mituit cu 80 de lei pe hotarnic. În fine, vornicul cel vechi nici nu știa să semneze, „...ci avea un băiat de-al lui de-l iscălea“. Noul vornic spune că nărujanii „au venit tot satul la mine“ și, după cercetare la fața locului, „...a venit și satul Spinești și am strâns toți bătrânii și răzășii Vrancei“ — ceea ce arată că ei nu au știut nimic despre această hotarnică. Vornicul mai găsește și o mărturie dată la mâna nărujanilor, iscălită de toți nimesnicii Vrancei, care arată că acea parte a moșiei este a Nărujei, iar nu a Ghebeștilor. În consecință, se anulează vechea hotărnicie și moșia este dată în stăpânirea satului Năruja.

La 1818, după ce Vrancea scapă de sub vremelnica stăpânire a boierului Roset, un nou act ne arată că nici la acea dată pricina dintre Ghebești și nărujani nu fusese lichidată. Un grup de patru Ghebești dau zăpis la mâna preotului Șerban Bălan, „vechil al Vrancei“ în procesul Vrancei și „...la mâna tuturor sătenilor din Năruja, precum să se știe că în multe rânduri având pricini de giudecăți și gâlcevi cu nărujanii pentru săcăturile și moșia ce au fost megieșită a Ghebeștilor cu a Nărujii /.../ ne-am adunat cu toții și o parte și alta; apoi socotindu-ne în de noi, cu bună rânduială, ne-am pus la cale și de-acum înainte să lipsească toate acele pricini ce au fost până acum, gâlceville, cum și judecățile“. Ca atare se învoiesc „...cu semne despărțite despre amândouă părțile de moșie“. Se menționează că secăturile Ghebeștilor merg până în secăturile Vâlcănilor, ce sunt tot în hotarul Nărujei. Sunt declarate nule toate actele anterioare, afară de cartea de judecată a lui Panaite Ciută, care rămâne statornică.

Situația acestor grupe de embaticari e ciudată: de origine, Vâlcânii sunt din Țara Românească, adică din Lopătari, iar Ghebeștii, din satul Șindilarii de pe Milcov; cu locuința, stau în actualele cătune Vâlcani și Ghebări, pe valea Zăbalei, alături de cătunul Prahuda; iar moșia o au cu embatic pe hotarul Nărujei.

Satul Șindilari pare a fi fost pe vremuri un sat răzeșesc, dar clăcășit ulterior de către mănăstirea Mera și purtând neconținute procese, sub numele de Gegești, Bouroșești – uneori fiind socotiți vrânceni.¹⁷

Grupurile sociale de care ne-am ocupat, ghebeștii și vâlcanii, locuiesc în plin și necontestat teritoriu vrâncean, formând cătune de sine stătătoare. Deși embaticari, la „scoaterea Vrâncii“, când fiecare posesor de „secături“ a fost obligat să plătească o sumă de bani în cheltuielile Vrancei, aceste grupe de săteni au dat și ele contribuția lor.

Văzând că, la aruncătoarea munților, se distribuie hotarele Vrancei în proporție cu banii dați, vâlcanii și ghebeștii ridică pretenția să li se facă și lor parte din munți. Cu alte cuvinte, ei susțin că au fost recunoscuți drept vrânceni cu drepturi egale, de vreme ce au fost puși și ei la rând cu ceilalți vrânceni la suportarea cheltuielilor.

Problema nu mai privea, de data aceasta, numai satul Năruja care putea să le acorde calitatea de cetățeni ai satului Năruja; ci privea toată Vrancea, dat fiind că acum se cerea acordarea calității de sat vrâncean de sine stătător – cu drepturi depline – acestor cătune de embaticari.

Adunarea cea mare a Vrancei se adună, deci, pentru această pricină și dă un verdict, după formularul pe care l-am întâlnit, deosebit de clar: „Adică noi răzășii din ocolul Vrâncii de sus și de jos, pașnici și preoți și nimesnici, încredințăm prin această a noastră mărturie ce dăm la mâna răzășilor din satul Năruja spre a fi știut că pentru alcătuire și împărțirea munților ce am avut noi în de noi, strângându-ne cu toții la un loc, după învechita și nestrămutata stăpânire ci am avut și mai înainte, de la strămoșii și bătrânii Vrancei, am alcătuit împărțire fiști căruia hotar și munte deopotrivă; și după cursul bătrânilor ce au fost ai noștri vechi moșneni din Vrancea, Toader Negrita și Burduja și Dragomir, strănepoții lui Cujbă; și făcând prețaluirea fiști cărui munte și frunză, am aruncat pe 14 hotare, precum au fost din vechiu“.

Actul e deosebit de semnificativ și de instructiv, în sensul că, dacă întâmplător nu am fi avut alte surse de informație despre aruncătoarea munților decât acest act, am fi putut crede că Vrancea descinde dintr-un strămoș Cujbă, că din el au curs trei strănepoți și că munții au fost împărțiți din vechime, statornic, pe 14 hotare, în legătură – pare a spune actul – cu spița de neam a acestui Cujbă!

Afirmațiile din acest act sunt, însă, cu totul surprinzătoare și neadevărate. Știm din prea multe documente că altul a fost criteriul aruncătorii munților – anume cota-parte de contribuție la bir –, ca să putem crede în povestea cu strămoșul Cujbă. Atâta timp cât cearta era numai între vrânceni, adică în toate celelalte acte nu se face pomenire de vreo spiță de neam și nici de obligația pe care trebuie să o îndeplinească satele, de a fi locuite de oameni care se trag din „neamuri vrâncene“, „după cursul bătrânilor“. Acum, însă, când intervin străini, vrâncenii își aduc brusc aminte că există un monopol vrâncean și că se poate dovedi calitatea de vrâncean doar prin dovedirea băștinășiei.

Problema băștinășiei, cu corolarul ei, spița de neam, se naște, deci, în conflict de interese cu străinii invadatori. Actul pe care îl comentăm spune cât se poate de clar: „...Că dacă n-ar fi fost și alți oameni străini prin satele Vrancei, am fi făcut aruncătoarea munților pe 25 de sate, carile acum se află, dar nu numai pe 14 sate, precum se numesc «hotare»; pentru că acei oameni ce sunt străini și cu ședere în Vrancea, nu i-au împărtășit nici bătrânii noștri, nici la săliștele bătrâne – adică nu li s-a dat voie să se așeze în vechile vetre de sat – nici la vătăștini, precum nici la munți. Apoi noi, urmașii, ce ne tragem din bătrâni, nu putem îngădui nici cu un fel de chip ca să vie și străini de baștină, cu noi răzășii /.../ Și pentru ca să fie cunoscut cinstitei judecătorii: la cheltuielile ce am luat și de la străini pe săcăturile ce au făcut ei din codru meriu pe moșiile noastre, nu i-am asuprit cu vreo dare mare de bani, decât le-am luat numai câte 7 lei de falcie, atunci, la scoaterea Vrâncii. Iar dacă se cunosc înstrâmbătățiți pentru acei bani ce i-au dat atunci, îi vom apuca și noi răzeșii, pe câți străini nu au spiță din Vrancea, ci sunt străini, să plătească dijma de la scoaterea Vrâncii și pără acum: și noi răzășii le vom da ce am luat de la dâșii, pe câte fălci au plătit /.../ Precum și vâlcânii și ghebeștii, fiind picați de la țara românească¹⁸, și-au făcut două săcături pe hotarul satului Năruja, carile ei sunt dovediți că sunt veniți de la țara românească, din Lopătari, undi și acum li sunt bătrânii și ficiorii lor acolo, având și moșii de baștină la satul Lopătari; pentru că: vâlcânii și ghebeștii, de avea cât de puțină moșie a lor și ar fi fost răzași cu bătrânii din Vrancea, neapărat și ei, la aruncătoarea munților și frunzelor cereau un picior de munte; sau mai înainte și până a nu se lua Vrancea, sau după scoaterea Vrâncii, ar fi făcut o mare pretenție asupra a toată Vrancea. Pentru această neurmărire și păzire ce din veci au apucat de la moșii și strămoșii noștri și noi o păzim și până astăzi, a nu ne înstrâina strămoșeștile noastre moșii și a nu lăsa moștenirile noastre în mâinile străinilor. Pentru care dăm această mărturie a noastră la mâna satului Năruja. 1833, iulie 15^a.¹⁹

Se vede foarte clar că simpla contribuție la bir nu atrăgea în mod automat cetățenia vrânceană. Dacă satul Năruja ar fi vrut să-i considere pe vâlcâni drept nărujani – și am văzut că se legaseră să accepte acest lucru, cu condiția ca diacul Ion să se facă preot – atunci cotul vâlcânilor ar fi intrat la socoteală și ar fi primit și el atâta munte câtă i-ar fi fost și contribuția la bir, din cota-parte ce s-ar fi atribuit Nărujei. Ar fi avut, deci, situația coturilor Nistoreștilor sau a Prahudei în sânul satului Năruja.

În zilele noastre, aceste cătune nu posedă decât câteva dealuri în interiorul depresiunii vrâncene, anume Simionul și Tojanul, deși îndelungata lor stăpânire pe aceste locuri a făcut să se șteargă mult, fără să dispară cu totul, părerea celorlalți vrânceni că ei nu sunt decât niște străini tolerați și fără drepturi de cetățenie vrâncene.

b) *Situații confuze pe linia de contact dintre sate.* În afara cătunelor de străini, care constituie enclave, stăpâniri înfundate, în teritoriul confederal vrâncean, mai sunt și alte locuri în care s-a putut pune problema „străinilor“, provocând o luptă a băștinașilor împotriva acestora. E vorba, anume, de limita de demarcație între satele vrâncene și cele nevrâncene. Limitele exterioare ale confederației vrâncene, după părerea multora dintre cercetătorii problemei, erau pe vremuri mai întinse decât sunt astăzi. Încetul cu încetul, presiunea boierească și mănăstirească exercitată din afară a împins tot mai înlăuntru hotarul Vrancei, micșorându-l. Pe limita oarecum mobilă, a hotarului dintre Vrancea liberă și privilegiată și ținuturile din jur, posibilitatea de a-i separa clar pe vrânceni de nevrânceni era destul de vagă. Nu numai nevrâncenii obișnuiau să facă secături pe teren vrâncean, ci și vrâncenii făceau secături și luau, uneori, în arendă teritorii din afara Vrancei. Mai mult încă, roirile pastorale și înrudirile operau curent în aceste ținuturi limitrofe, de curând pierdute de Vrancea. Să analizăm, în această privință, situația satului Ireștii de sub Măgură, situat la punctul de ieșire din Vrancea, acolo unde Putna înconjoară Măgura Odobeștilor.

Găsim citați Ireștii la 1705, într-o dușegubină ce urma a fi plătită pe trei hotare pentru o moarte de om, către satele Vidra, Căliman și Irești. Nu rezultă, totuși, de aici că la acea vreme Ireștii ar fi fost un sat vrâncean. La 1768, o anafură a Divanului dă câștig de cauză mănăstirii Vizantea pentru stăpânirea unei bucăți de loc în satul Irești. Iarăși, nici o legătură cu Vrancea nu poate fi făcută. În urma procesului dintre Vrancea și boierul Iordache Roset, aflăm, însă, că și ireștenii plătiseră la cheltuieli. La 1818, un izvod arată nominal care sunt ireștenii care mai au rămășițe de plată, ceea ce iarăși arată că satul Irești ar fi fost vrâncean, dat fiind că știm că și alți străini au plătit atunci pentru stăpânirile locurești pe care le aveau în Vrancea.

Avem, însă, la 1832, un document mai interesant: este o hotarnică intervenită între satul vrâncean Căliman și satul Irești. La 6 decembrie al aceluiași an, „lăcuiitorii răzeși ot sat Căliman, ocol Vrâncii“ dau următoarea jalbă: „...După multe prigoniri ce au urmat între noi cu răzășii satului Ireștii de supt Măgură, asupra împresurării hotarului moșiei Căliman cu hotarul numiților Irești“, a urmat o cercetare la fața locului, în anul 1819, făcută de paharnicul Gheorghe Pastiea: „...Și strâmtorându-ne pe vreo câțiva din răzășii noștri, ținându-ne câteva zile în satul Ireștii, am dat învoeală unii la mâna altora, cum să urmeze fieștecăre cu stăpânirea hotarului. Și măcar deși au fost aceea învoire cu nemulțumirea noastră, însă au urmat stăpânire până acum. Iar acum, de vreo două săptămâni, mergând noi la pădure, pe dreapta parte a hotarului nostru, s-au sculat acei răzăși de Irești și împuternicindu-se de la sine, ne-au luat trăsuri și doi boi“. În consecință, răzeșii de Căliman cer judecată și restituirea boilor luați.

O nouă jalbă înaintează acești răzeși de Căliman împotriva ireștenilor la 1847, octombrie 3, în care arată că, la 1827, se făcuse o învoială în scris, cu delimitarea stăpânirii dintre cele două sate: „...Însă atunci, pentru că locul din piscul Țicmei în sus, pân în vârful Măgurii, în hotarul Mera, fiind codru și poeni de coasă, au rămas neîmpărțite, cu aceasta ca poenile să le stăpânim precum din vechiu s-au urmat, iar la codru diopotrivă cu toții, lăsându-să îmbii părților slobodă dispoziție di a-și face săcături /.../ acum privim că numiți calcă cuprinderea învoielii și ne potrivesc la stăpânire, nu numai în codru și la facerea săcăturilor, după învoială, încă și de la acele făcute de către noi de mai mulți ani, se îndărăpnicesc a nu ne lăsa stăpânirea după cum am avut“. Se roagă deci, pentru a se „dizbârna gâlcevurile“ dintre ei, să se hotărânească și această parte de moșie.

Constatăm, așadar, că un sat vrâncean și un sat nevrâncean aveau în devălmășie o bucată de teren comună, ceea ce ar fi fost normal, dacă aceste două sate ar fi făcut amândouă parte din Vrancea, dacă Ireștii ar fi fost, adică, un cot al Călimanului.

În realitate, situația era oarecum alta. Ne-o arată un alt act, din 1848, aprilie 15, prin care asesorul judecătoriei Putna, însărcinat cu aducerea la îndeplinire a învoielii din 1827 dintre ireșteni și călimăneni, constată felul în care cearta urmează între câțiva răzeși de Căliman, aflători cu locuința în satul Ireștii de sub Măgură, numiți și burcenii, și restul răzeșilor din satul Căliman. Asesorul adună sfatul întreg al Vrancei în satul Căliman și ajunge la concluzia că „...unii din lăcuiitorii din Irești se găsesc neamuri cu acei din Căliman“ și, în această calitate, au contribuit și ei cu 1.000 lei la cheltuielile Vrancei, așa încât „...au urmat ca această moșie să o împartă pi spițe și pi bătrâni /.../ dar apoi ei, Ireștii, s-au încercat mai întâi, atunci, cu feluri de vicleșuguri, ca să nedreptățească pe Călimăneni, a rămâne numai cu săliștea satului, ce este dincolo de Putna, cu puțin loc de arătură; și că peste Putna să nu triacă nici cum la păduri și la poenile ci li ave făcute, cu urmare și de învechită stăpânire, precum o au și astăzi“.

La 1849, ireștenii rămași reușesc, totuși, să-l aducă pe hotarnicul Pastiea, care aplică învoiala din 1827, împărțind „hărăgăria“ drept în două, rămânând ca poenile, adică stăpânirile private, să le stăpânească fiecare ca și până acum, „...în pădure însă, deopotrivă să fie slobod fiiș-ticare a tăia după trebuința sa; cum asămine să fie slobodzi atât Ireștii cât și Călimănenii a-și face din nou poieni, dacă vor găsi locuri de săcat în pădure, împărțind și săliștele /.../ care aceasta învoială au înființat-o vremelnicește, pentru mărginire numai a chipului stăpânirii; dar pământul li este de baștină și că alți străini nu încap, fără numai neamurile“.

Alegerea „pe bătrâni și spițe“ a rămas, deci, să se facă exclusiv în sânul celui neam al burcenilor și al călimănenilor cu care burcenii erau înrudiți. Nu este vorba, deci, de o împărțire de hotare între două obști

sătești, ca atare. Alegerea de părți în sânul acelui neam urma să se facă altădată, „...oricând vor ceri vreuna din acești sate“, ceea ce nu știm să fi fost cerut.

Ireștenii, dimpotrivă, „...au tras pe lângă dânșii și pe alți străini, din ocolul Gârlile și au tăbărat cu toții a-și lăți poienile vechi, a-și face altile din nou și a cuprinde împrejurul lor, pădure, cu nume de apărătură“. Așadar, ireștenii toți, nu numai neamul burcenilor, „...s-au înhăit cu acei străini, s-au îndârjit cu sumeție asupra călimănenilor, i-au bătut, li-au luat topoarele, boii și căruțele, i-au desbrăcat și în sfârșit alte samavolnicii și nelegiuite fapte întrebunțează ca să nu-i lasă a tăia pădure și a-și face săcături, îngăduindu-i numai la stăpânirea poenilor vechi“.

Ar fi trebuit ca totul să fie împărțit în două, sau fiecare ceată de neam să-și ia partea sa de baștină și de cumpărătură. Dar „...îndărăpnicia ireștenilor fiind mai presus de bunăcuviință, nici la una din aceste propuneri nu s-a plecat a disface împărțala“.

Asesorul face, deci, hotărnicia locului drept în două; face și hartă „închipuită“ și pune „sămni movile“, astfel încât ireștenii să stăpânească 80 de fălci de poieni în jumătatea locului din dreapta, dându-le, în schimb, călimănenilor, alte 80 de fălci la vârful din partea mănăstirii Mera, din cealaltă jumătate. Ireștenii refuză, însă, să măsoare locul cu prăjina și palma „proastă“, „politică în toată Vrancea“, asesorul lasând judecătoriei sarcina de a hotări, dat fiind că burcenii nu conținesc cu bățile.

Se confirmă, deci, faptul că e vorba de o grupă de vrânceni mutați în Irești, formând ceata burcenilor, care își împart un pământ aflat în stăpânirea lor privată, devălmașă pe întreaga ceată de neam, alături de restul acelui neam rămas în Irești, fără, însă, ca în această pricină să fie amestecate pământuri aparținând exclusiv satelor Căliman sau Irești, ca atare.

Faptul că satul Irești, deși îi cuprindea în sânul său și pe burcenii, adică vrânceni așezați în afara Vrancei, nu este socotit printre satele vrâncene ni-l dovedește un alt act, deosebit de interesant, pe care satul Irești îl dă la 1851, octombrie 13, de data aceasta în calitate de „obște“, către obștea toată a Vrancei: „Înscriș, prin care noi obștia locuitorilor satului Ireștii de supt Măgură, dând aceasta în depozitul cancelariei privighetorului de Vrancea, precum un întocmai înscris și la mâna obștiei din asemenea Ocol, facem știut că formalnic, la catagraficeasca comisie urmată în acest an 1851 vrând a ne deslipi de ocolul Gârlilor, potrivit dorinței noastre, ne-am și lipit către ocolul Vrancea, cu scop ca să ne căutăm interesurile noastre în daraveruri de giudecăți, la apropiata privighetorie locală, de acest ocol. Iar în alte priviri să nu avem a ne împartăși de nici un fel de drept, privilegiu cuvenit numai lor, vrâncenilor, de la strămoșii lor apucate, sfințit cu luminate hrisoave și sprijinit până astăzi pe vechea lor stăpânire. Aceste privileghiuri lor cu-

venite sunt: întâi sare din ocolul Vrancia nu numai prin orice chipuri să nu avem a scoate afară în ocolele megieșe sau înlăuntrul țării sau piste hotar, atât noi cât și curgătorii noștri, dară apoi nici prin casele noastre să nu fim slobozi a mânca. Și al doilea, la dreptul munților, ci pe satele ocolului Vrancia, după cheltuielile făcute în vreme, cu răspingiri de năvăliri samavolnice din afara ocolului, s-au împărțit, nu numai noi să nu avem glas a pretinde, nici decum în privirea oricăruia dreptăți ce după vreme ne-am însuși, cât și curgătorii noștri". Semnează acest act 46 de ireșteni.

În ceea ce privește cearta cu satul Căliman, ea s-a sfârșit în 1855, când amândouă părțile au căzut la învoială, trăgând linia despărțitoare pe unde mai fusese trasă, în 1827. Se măsoară, însă, ținerele private, 20 de fâlci ale călimănenilor, plus alte 33 de fâlci și 40 de prăjini și alte 8 fâlci și 40 de prăjini tot ale lor, aflate în alte două locuri. Mai rămân margini și mijloace de pădure mărunță, care nu intră în suma fâlcilor de mai sus, în suprafață de 121 de fâlci și 70 de prăjini, care se împart drept în două; un petec de codru meriu, de 275 de fâlci, este împărțit tot în două.

În schimb, călimănenii acceptă să-i primească pe ireșteni la stăpânirea unui munte propriu-zis vrâncean, anume Piciorul Cozei și Tisarul. Asupra acestui munte, Călimanul făcuse înainte o învoială cu satul Vidra, luând $\frac{1}{4}$ din munte, astfel că „...deși până acum răzășii de Irești n-au avut nici o stăpânire cu noi, însă acum, cu această învoială, i-am primit și pe ei și i-am făcut îndiopotrivă părtași cu noi la tot folosul acelui munte", ireștenii suportând jumătate din cheltuielile Călimanului în procesul cu Vidra.

Actul specifică, însă, un drept de protimisis asupra acestui munte pentru ambele cete: „...Oricând ar vroi să vînză unii dintre noi, călimănenii vor fi învoiți a cumpăra dintre neamurile din răzășii de Irești. Asămine vom fi și noi slobozi a cumpăra, când ar vinde din ceilalți lăcuiitori din Irești și fără să o înstrăinăm către alți fețe străine, prin vînzări”.²⁰

CAPITOLUL IV

DREPTURILE DEVĂLMAȘE
ALE FAMILIILOR BĂȘTINAȘE

Regimul juridic al devălmășiei absolute. Folosirea directă a pădurii, izlazului și apelor. Este vorba de un sistem juridic de cert caracter arhaic, constând în dreptul oricărui grup familial băștinaș de a se folosi de produsele naturii, pe tot cuprinsul hotarului sătesc, în orice chip și fără limită, prin muncă directă și pentru satisfacerea propriilor nevoi gospodărești. De fapt, este mai mult o lipsă de organizare juridică, decât un sistem juridic propriu-zis, adică o stare de fapt căreia poporul, de altfel, nici nu i-a găsit un nume tehnic. În tot cazul, termeni precum „de-a valma“, „în vălmășie“, „în devălmășie“, „stăpânire vălmășe“ sau „învălmășită“ nu se referă exclusiv la acest mod de folosire a pământului, ci la gama întreagă, foarte variată, a stăpânirilor devălmășe. Obligați, așadar, a-i găsi un termen convențional, l-am ales pe cel de „devălmășie absolută“.

Cel mai clar exemplu de stăpânire devălmășă absolută ni-l oferă pădurea. Am văzut că, în vremurile dinaintea ivirii capitalismului, pădurea era copleșitor de multă, iar defrișarea ei, un imperativ cultural. „De ce o tai, de aia crește“, spun vrâncenii. De aceea, orice tăiere în pădure era nu numai permisă, ci socotită chiar o faptă laudabilă, o acțiune de îmbunătățire a fondului patrimonial.¹

Nici o tendință de monopolizare a pădurii în favoarea uneia dintre gospodării, sau numai a unui grup de gospodării, nu se putea ivi atâta vreme cât lemnul nu începuse să constituie o marfă.²

Cine muncește în pădure, oricare ar fi tehnica pe care o folosește, nu simte nevoia de a se declara stăpân pe o suprafață împădurită. Pădurea poate fi folosită din plin fără ca asupra ei să fie necesară stabilirea unui drept, nici măcar temporar.

Într-o anume fază a dezvoltării agricole, pământul de arătură poate fi și el un bun devălmaș. Totuși, ogoarele trebuie să fie atribuite, măcar vremelnice, în folosința grupului social care le pune în valoare. Cultivatorii trebuie să știe care este locul pe care l-au arat și în care au aruncat sămânța. Este firesc, deci, ca, până la seceriș, să existe o așa-numită „proprietate de brazdă”, care în anumite împrejurări, poate fi punctul de plecare pentru o proprietate deplină.

Nimic din toate acestea la pădure. Nimeni nu are interesul să taie lemne din același lot, determinat. Dimpotrivă, îți vine mai ușor să tai de unde vrei. Pe de altă parte, legătura cu pădurea este de natură specială: de foarte scurtă durată atunci când e vorba să tai numai lemnul care îți trebuie, ceva mai lungă – totuși temporară – atunci când pădurea este supusă unei exploatare pastorale. Deci, pădurea poate fi folosită fără ca asupra ei să fie nevoie să se nască țineri private, fie ele cât de vremelnice. Abia pe locul complet defrișat, atunci când nu mai există pădurea, deci, ținerea privată devine utilă respectivului lăzuitoar.

Trebuie remarcat, de asemenea, faptul că folosirea pădurii se poate face și de către grupuri familiale restrânse, ba chiar individual. În agricultură, acest lucru nu este posibil. Muncile mari de anotimp – aratul, semănatul și mai ales seceratul – care trebuie isprăvite la anume epoci, într-un răgaz de timp foarte scurt, cer neapărat o diviziune lineară a muncii – altfel spus, cer constituirea unor grupuri lucrătoare compacte. Necesitatea de a îngrădi raclele agricole colective implică, de asemenea, obligația unor mari colective de muncă. Un om izolat este exclus, deci, de la activitățile agricole. El ia contact cu pământul și recoltele agricole doar prin atelierul său familial și numai atât cât este nevoia acestui atelier, integrat, la rândul lui, marelui colectiv sătesc. La pădure, însă, atâtă vreme cât este vorba doar de tehnica culesului direct din natură, de vânat, pescuit sau tăiat lemne, nu ai nevoie de ajutoare, ci, în caz de necesitate, te poți duce și singur.

De asemenea, folosirea pastorală a pădurii nu presupune necesitatea absolută a unor ateliere de muncă mai mari. Doar când este vorba de defrișări în scop agricol, când este necesară curățarea terenului, în așa fel încât să poată fi săpat sau arat, este nevoie de cooperarea unui număr mai mare de persoane.³

Toate acestea aduc după sine mari urmări din punct de vedere juridic: folosirea pădurii se putea face fără regulă, liber fiind oricine să taie din pădure, de oriunde, oricând și oricât.

Toate indiciile ne arată că un asemenea drept de folosire a pădurii aveau la început toți locuitorii țării, din orice sat, la orice pădure mare, adică la așa-numiții codri.

Când am studiat devălmășia de ocol vrânceană, am arătat că puteau participa la codrii cei mari toate satele din ocol.⁴

În ceea ce privește izlazul, devălmășia absolută se face simțită prin dreptul membrilor obștei sătești de a duce la păscut un număr oricât de mare de vite, precum și prin acela de a supune la izlăjire, adică la declararea de izlaz a tuturor miriștilor și a câmpurilor de fânețe, după prima coasă. Acest din urmă obicei este încă foarte răspândit în toată țara, majoritatea miriștilor fiind socotite izlaz până de curând, când s-a răspândit practica aratului de toamnă.

Izlazurile propriu-zise, deși aparțin nominal comunei, sunt folosite, de fapt, în devălmășie, toți sătenii păscându-și vitele acolo, după ce au plătit o dare, după numărul vitelor ce au. În satele arhaice, o astfel de dare nu se plătea, însă, dat fiind că izlazul nu era comunal, ci obștesc.⁵

Abia după ce exploatarea pădurii și a izlazului s-a putut face în alte scopuri decât în cele ale acoperirii nevoilor gospodărești proprii, a putut începe abuzul folosirii devălmașe, de către o serie de acaparatori locali, care făceau negustorie de lemne și îngrășare sistematică de vite de negoț.

Vom vedea, atunci când vom studia satul de tip evoluat, la ce transformări va fi supusă această devălmășie absolută în contact cu formele economice capitaliste.

Regimul juridic al stăpânirilor locurești. Ori de câte ori există un regim de devălmășie absolută, îngăduind exploatarea, fără regulă și fără limită, a bunurilor naturii, pădure și izlaz, el este însoțit și de un alt regim juridic, care ar putea părea în contradicție cu principiul inițial al devălmășiei absolute, dar care, în realitate, nu e decât un corolar al lui. E vorba de un regim de țineri private, pe care îl vom denumi „stăpânire locurească”, termen mai vechi, atestat documentar.

Folosirea bunului devălmaș implică, într-un anumit sens, o apropiere individuală. Mai întâi, în cazul folosirii directe în vederea unui consum imediat al produselor naturii, apropierea individuală ia aspectul unei apropriații de consum, care nu pune probleme juridice: este firesc ca bradul pe care l-ai tăiat, frunzele pe care le-ai dărâmat, iarba pe care ai cosit-o, să nu-ți poată fi luate de altul, de-a gata, întocmai după cum sunt ale tale și vânatul sau peștele prins de tine, sau fructele culese din pădure.

Dar sunt unele moduri de folosire a naturii care implică o muncă mai îndelungată, o tehnică de cultură propriu-zisă, superioară simplului cules din natură. În acest caz, între gospodăria care depune o muncă de cultură oarecare și terenul pe care s-a depus această muncă se stabilește o legătură oarecum mai statornică. Prin defrișare, destelenire sau închidere din izlaz, se creează un nou fel de apropiere, care nu mai e de consum, ci o apropiere asupra unui mijloc de pădure, în principal o apropiere a solului.

Ținerile private purtând asupra solului sunt, așadar, inevitabile în sistemul producției întemeiate pe atelierele agricole familiale. A nu înțelege acest lucru este a nu înțelege însuși sistemul devălmășiei.

Dar am arăta o neînțelegere încă și mai mare față de sistemul proprietății devălmășe, dacă am crede că stăpânirea acestor țineri private era de tipul proprietății cviritare romane, în care proprietarul, investit cu *jus utendi, fruendi et abutendi*, are dreptul să refuze amestecul oricui în relațiile directe pe care se presupune că le are cu obiectul proprietății sale. În realitate, stăpânire acestor țineri private este departe de a fi de tipul proprietății individuale depline.

Folosirea temporară a unui pământ defrișat, destelenit sau cuprins din izlaz, în tehnica agriculturii mutătoare, nu este de natură să dea naștere unei apropriații a solului, ci numai unei apropriații a folosinței solului. Regimul de stăpânire locurească este un sistem juridic specific, care poartă asupra unor bunuri desprinse doar temporar din fondul devălmaș, dar care nu-și pierde caracterul inițial devălmaș: este vorba de folosirea unor fragmente din averea devălmașă, asupra cărora obștea a renunțat a-și mai exercita dreptul de folosință, în favoarea unui anume grup familial – însă sub anume condiții precise, a căror executare este controlată, așa cum am văzut, de către obște.

Pe de altă parte, fiind o creație a unui grup familial, stăpânirea locurească este o apropriație de folosință colectivă familială, nicidecum individuală.

Ceea ce justifică această renunțare temporară și condițională a obștei asupra stăpânirilor locurești este însăși condiția în care se execută procesul producției. Ca argumente invocate în favoarea acestor stăpâniri locurești, sunt scoase întotdeauna în relief două teme: cea dintâi constă în munca depusă de către un grup, care dă naștere unei situații preferențiale pentru acesta; în al doilea rând, faptul că, prin această creare a unei stăpâniri locurești, nu este nici atins, nici scăzut dreptul celorlalți cetățeni, dat fiind că „loc este destul“, așa încât toți ceilalți obșteni au posibilitatea să-și creeze și ei, în voie, propriile stăpâniri locurești deosebite. Să urmărim pe rând care sunt activitățile gospodărești care pot duce la crearea acestor soiuri de țineri private.

a) *Stăpâniri locurești deschise „din pădure verde“*, adică prin defrișare. Am arătat în ce consta marea luptă a omului împotriva pădurii coplesitoare, care trebuia stărpită, cu răbdare, pentru a fi transformată în loc de hrană. Cel mai important capitol al stăpânirii locurești va fi constituit tocmai din această activitate de defrișare a pădurii, care ne este desăvârșit descrisă de următorul document moldovenesc din 1801: „...După cum am adevărit de la câțiva oameni bătrâni, în vechile vremi pădurile nu erau socotite, nici împărțite cu stângenul sau cu altfel de împărțire; decât că, cine pe cât loc pute, în vârtutea sa, de tăie copaci și deschide curătură și poieni de cosit și de arat și de locuri de prisăci

și răsădea vii și pomeți de roadă sau și în sălbăticiune pe unde ultuia copaci, tot locul acela al său era. Nimeni altul din răzăși, nu puté să i-l ia. Și de-l vindé, ca al său loc îl vindé”.⁶

Dreptul sătenilor de a defrișa „cine cât loc putea” ne este atestat printr-un foarte mare număr de documente, pe care le putem corobora și cu tradiția satelor și cu practica până târziu păstrată a unor sate, care ne arată în mod concret cum se puteau naște astfel de stăpâniri locurești prin defrișare, sau, ca să întrebuițăm terminologia populară tradițională, „din pădurea verde”.

De altfel, originea în defrișare este curent invocată ca un argument și o dovadă deplină a dreptului pe care-l are cineva asupra unui astfel de pământ. În special, se insistă asupra faptului că, pentru a se face o defrișare, este necesară o muncă foarte grea. Cu multă dreptate spun reprezentanții satelor câmpulungene, într-o plângere pe care o fac, la 1801, că ei au „...voie și putere din porunca prințipilor moldoveni” a-și face „...curățitură și deschizătură, cum și lazuri din munții cumpliți și din păduri verzi”, lucru ce se face „cu mare trudă și osteneală”, așa că își merită pe deplin „...această hrană amară”.⁷

În ce consistă „osteneala” și „truda” ne arată cum nu se poate mai limpede un act vrâncean, cu atât mai important, cu cât e foarte recent (din 1863!): „Adică eu Ion Pomană, dat-am adevărat și încredințat zapisul meu la mâna feciorilor mei, pintru ca să fie știut că avându eu dreaptă secătură, făcută cu toporu din codru mereu, de taică-meu, din vremea robiei. (Vrâncenii numesc astfel epoca scurtă în care Vrancea a fost sub stăpânirea boierului Roset.) Și apoi am lăsat-o și al doilea iar a umplut-o pădurea”. E un detaliu foarte interesant, dovedind tehnica de părăsire periodică a curăturii, pentru ca pădurea să o umple din nou. „...Și am zis fraților mei să mergem să o secăm. Frații și nepoții nu au vrut, zicând: Cine a săca pădure, va stăpâni! Apoi m-am sculat împreună cu feciorii mei și am tăiet pădure și i-am dat foc și am făcut săcătura de iznoavă, din pădure merie. Care aciastă secătură se numește Dealu Secăturii, care se vor arăta și semnele secăturii: în piatră de din vale, la Piscul Căzăturii, la deal pără în Muchea Căzăturii, de la deal și apoi ia decurmezișul spre Schitul Vrâncii și dă într-o scursură de pârâu și ia scursura la vale, drept de vale și încheie iar în piatra de la vale de unde s-au început. Și pentru aceasta, fiind la vreme de bătrânețe, aproape de scurtarea vieții și fiind că am pătimit multe cheltuieli la scoaterea Vrâncii și la alte judecăți ce am avut la cinstita stărostie a Vrâncii, pentru alte impresurări, ce o pășuna cu oile, pără, după dreptate, i-am depărtat, am dat acest zapis la mâna feciorilor, ca să nu fie supărați de frații mei sau nepoții, sau ori cine se va scula să supere feciorii mei, să fie supt blestemul sfinților părinți de la Nicheia. Fiindcă eu am arsu ochii și mâinile pără am făcut săcătura. Și pentru mai adăvărata credință, am pus numile și degetul. 1863 Iunie”.⁸

În afară de invocarea muncii prestate, secătura se justifică juridic și prin faptul că restul obștenilor, dacă doresc, n-au decât să-și facă și ei asemenea secături, „...volnici fiind fieștecare a-și face moșie den deschizătură de pădure”.⁹

b) *Stăpâniri locurești cuprinse „din pajiște”,* adică prin destelenire sau închideri din izlaz. Am văzut cum tehnica pastorală și cea agricolă veche presupuneau neconținută strămutare dintr-un loc într-altul, pe întinsul izlazului și al câmpului durat, în cuprinsul hotarului sătesc.

Dar, atâta timp cât un loc era „închis” cu garduri pastorale, sau un teren era arat și semănat, el constituia o stăpânire locurească asupra căreia avea drept exclusiv grupul social care făcuse muncile pastorale sau agricole respective. Stăpânirea dura atâta timp cât era utilă, adică până în momentul în care locul trebuia părăsit ca fiind „învechit și netrebnic”.

Crearea prin muncă a unui loc de hrană „din pajiște” se aseamănă într-un total cu cea a defrișării.¹⁰

Întocmai ca și la pădure, regulile stăpânirii locurești erau atât de puternice, încât se aplicau chiar în cazul în care destelenirea se făcuse pe teren străin, de pildă pe terenul unei alte obști, în alt hotar sătesc.

Vom vedea că stăpânirea locurească funcționează, în anume condiții, chiar și în favoarea clăcașului față de boierul său.

c) *Stăpâniri locurești născute prin lucrări de amenajare a apelor.* În satele libere, în care dreptul la moară, ca monopol boieresc, nu exista, apa și prundul râurilor erau socotite bunuri devălmașe, folosite în regimul devălmășiei absolute. În consecință, și asupra lor se puteau naște țineri private, adică stăpâniri locurești, pe baza aceluiași argument al muncii depuse și al faptului că „prund este mult”.

Se întâmpla, uneori, ca obștea însăși să ia inițiativa de a face lucrările necesare creării unui iaz sau a clădirii unei mori. În 1930, mai putea fi văzută încă, în satul Pocruia-Gorj, o astfel de moară obștească, mică și primitivă, pe care obștenii o foloseau de-a valma: „...Când ne trebuie o piatră nouă la moară, mai vindem ceva din munte și punem”, spunea în derâdere unul dintre ei, ca să arate că asemenea mori colective nu mai erau socotite rentabile.

Vadurile de moară și morile sunt, însă, de cele mai multe ori, rezultatul unor acțiuni particulare și constituie țineri private în sensul că aparțin celui ce le-a făcut, fără să constituie, însă, un monopol al lui. Până în vremuri apropiate de noi, orice obștean putea să-și facă nu doar moară, ci și herestrău, dârsă, pivă, sau vâltoare, în apele care străbateau teritoriul satului.

Un document vrâncean din 1818 arată clar caracterul locuresc al acestor stăpâniri. Câțiva cetași din satul Năruja ridică, în acel an, pretenții de stăpânire individuală asupra vadului râului care curgea pe la capetele siliștilor lor, adică a locurilor lor de casă. Este întrebată atunci obștea satului ca să-și dea avizul și să hotărască: „...Cu toții într-un

glas ne-am arătat că cu totul niadevărate sunt arătările pârâților, pentru că asemenea împărțire între dâșii, nici cum nu au avut; ci precum au apucat stăpânirea fieștecăre, din vechi se află /.../ slobozi fiind și cei de pe vremuri a-și face așezare și acareturi, adică în vadurile și siliștile necuprinse“.

Jeluitorii insistă, însă, pentru a li se recunoaște dreptul de moștenire asupra acestor vaduri: „...Cercetându-se și această a lor arătare, prin bătrâni și răzăși, cu totul s-a văzut a fi niadevărată, căci nimene nu au vreo știință să fie vadurile împărțite pe bătrâni, fiind nestatornice din pricina năvălirii apelor și prin vreme se prefac“.

Fiind îndepărtați, așadar, acești jeluitori, „...vederat înțelegându-se acolisirile cele viclene, cu care prin nedreptate au vroit a se folosi numai și numai pentru un orb interes“, li se reamintește, în mod expres, principiul de bază al devălmășiei absolute: „...pârâții își vor putea face dârstă sau mori pe vadurile ce vor fi necuprinse sau vor putea să deschidă“. Aceasta nu înseamnă, însă, că, odată moara construită, obșteanul nu ar avea asupra ei un drept exclusiv. Ne aflăm, fără îndoială, în fața unor țineri private, pentru că, în afară de simpla cuprindere, adică în afară de luarea în stăpânire a unei porțiuni încă necuprinse de altcineva din prundul râului, se mai adaugă lucrări făcute asupra cursului apei: îndiguire, construirea scocului, clădirea morii etc. Munca aceasta este și ea destul de grea și necesită cheltuieli mari. De obicei, un sătean singur nici nu le putea suporta, fiind obligat a se întovărăși cu alții. De aceea, deseori întâlnim, în acte, întovărășiri de moară pe mici grupuri devălmașe.¹¹ Munca și suportarea cheltuielilor întăresc caracterul de stăpânire privată ce se naște astfel, cu mult mai mult încă, decât în cazul defrișărilor și cuprinderilor din izlaz.

Procese de revendicare a curăturilor sunt destul de dese. Dar cu mult mai dese sunt cele relative la vadurile de apă și la mori. Putem chiar cita, tot din Vrancea, încă din 1797, cazul unui omor făcut pentru o moară, care, deși răscumpărat îndată prin compozițiune cu rudele mortului, îl pune pe făptuitor în grele primejdii. S-ar părea că posibilitatea de a face moarte de om pentru o moară arată clar că a pierit caracterul devălmaș al stăpânirilor acestora.

Totuși, în aceste sate devălmașe arhaice, stăpânirea morilor nu este decât tot o stăpânire locurească, sub care mocnește devălmășia absolută. Cât de sugestivă este, de pildă, argumentarea prin care vrâncenii izgonesc, la 1755, un competitor la moara altuia, satul hotărând că „...de ar vrea să-și facă și el, prundu este mult“.¹²

Procedeul tehnic prin care cineva manifesta luarea în stăpânire locurească a unui asemenea vad era baterea parului. Din punct de vedere legal, abia legiuirea Caragea, prin articolul 17, interzice acest mod de luare în stăpânire a vadurilor, prevăzând că „...cu bătaia de pari, după cum până acuma se obișnuia, să nu dobândească cineva robire de a face moară“.

Evident că, în satele nelibere, de îndată ce se constituie dreptul de monopol al boierului asupra morii, caracterul juridic al stăpânirii morilor se schimbă esențial, după cum vom vedea la locul potrivit.

Transformarea în „ocină” a stăpânirilor locurești.

a) *Procedee magice de constituire a ocinilor.* Unele stăpâniri locurești astfel create capătă un caracter de permanență, pe măsură ce posibilitatea de exploatare a lor devine și ea permanentă. În felul acesta, stăpânirea locurească tinde a se transforma în „ocină”.

Nici ocina nu este o proprietate în sensul roman al cuvântului, ci tot doar o stăpânire particulară a unei singure grupe familiale, devenită ereditară, însă, desprinsă într-o oarecare măsură de obște, dar funcționând, totuși, economic și juridic, în complexul social al satului devălmaș. În consecință, ocina rămâne grevată cu o serie de legături față de obște, cu servituți care derivă, în majoritatea cazurilor, din faptul că ea nu servește drept bază teritorială unei ferme complet autonome, ci este doar un fragment din atelierul colectiv al satului.

Viața unei gospodării familiale ar fi cu neputință, dacă teritoriul ei s-ar mărgini la ocini. Fără teritoriul întreg al satului, fără pădure, izlaz și câmp deschis, gospodăria s-ar sufoca în limitele strânse ale ocinilor.

Procesul de transformare în ocină a stăpânirilor locurești este progresiv și se face din ce în ce mai mult simțit, pe măsură ce factorii pe care i-am analizat devin mai activi, anume: dezvoltarea tehnică, ducând la capacitatea exploatării an de an a aceluiași lot de teren, creșterea populației, care face mai acută lupta de concurență dintre gospodării și, în special, diferențierea populației în bogați și săraci.

Tragerea de garduri, care aveau un simplu sens de unelte tehnice la început, menite să împiedice ieșirea vitelor dintr-un anume țarc sau intrarea vitelor în anumite racle, capătă, de astă dată, un sens juridic: gardul devine un semn de proprietate.

Desigur că aceia care luptă pentru dreptul de a-și autonomiza locurile de pământ sunt cei care au reușit să acapareze în stăpânire locurească suprafețe mai mari de teren. Împotriva lor se va ridica restul obștei satești, care vedea cu ochi răi transformarea terenurilor devălmașe în țineri private. Mentalitatea profund devălmașă a satelor noastre păstrează, până aproape de zilele noastre, unele trăsături direct ostile împotriva acestor limitări de proprietate, garduri sau haturi. Un întreg folclor ia naștere, exprimând acest sentiment dușmănos proprietăților sau, mai bine zis, ocinilor. Radu Rosetti citează o poezie populară:

„Ce poene, măi Păune?
Ce fânețe, măi nebune?
Că pământul nu-i al tău,
Nici al tău și nici al meu
Ci-i tot a lui Dumnezeu.”

Ar putea fi înmulțite asemenea citate, care ar merita, de altfel, să fie analizate într-un studiu special.

Semnalăm deosebirea hotărâtă pe care o fac sătenii între „hotarul” cel mare al satului, care se bucură nu numai de un desăvârșit respect, ci și de o teamă superstițioasă, și hotarele cele mici, particulare, care despart loturile dintre oameni. Acestea din urmă sunt unanim socotite drept impure, scornitură a diavolului, efect al „zapisului lui Adam”, de care sunt legate toate blestemele vieții chinuite a oamenilor. Iată de ce, în credința populară superstițioasă, haturile sunt considerate a fi locul de așezare predilectă a dracului: „...Locul lui e pe haturi; de aceea pe hat să nu dormi, să nu șezi. Ian să dormi pe hat, că îndată îți vuiește în cap. El nu șede obște – adică mereu – pe hat, numai în ceasurile lui vine de-și cată locul, că el se face din copilul ce-l omoară fetele și-l îngroapă la haturi”, sau: „...Dracu șade la haturi și în boz. Dumnezeu i-a spus: să se ducă în spini, aceea să fie casa lui, și pe hotar, nu pe drumul drept, pe unde umblă oamenii”; de aceea „...La hotar niciodată să nu stai, că la hotar ei se adună și spun celui mai mare ce au lucrat. În toată ziua dau raport celui mai mare ce au făcut, ca la cântălerie”.¹³

Haturile și, în special, cel de-„al 9-lea hotar” sunt printre cele mai des întâlnite locuri în care se făceau vrăji ținând de ciclul magiei negre; pe garduri se pun, de obicei, oasele de vite spurcate, menite să alunge duhurile rele.

Acest caracter de loc „necurat”, de loc „slab”, al haturilor poate fi folosit și într-o procedură de „magie juridică” propriu-zisă, menită a-i îndepărta pe competitorii rivali și, deci, a ajuta la constituirea unei ocine. Este vorba de procedeul de magie juridică al „pocirii locurilor”, ceea ce se obținea prin folosirea unui lemn de sânger, rupt verde, având încă frunze, așezat pe hat, în semn că stăpânul locului a „pocit locul”, drept care oricine s-ar atinge de el, fără să țină seama de această „potcă”, ar fi „pocit”, adică lovit de dambla.

Cu sensul său juridic deplin, procedeul pocirii locurilor a mai putut fi constatat încă în 1928, în Vrancea – lucru semnalat, de altfel, aici și de către alți cercetători: „...În Vrancea sunt locuri pocite, că nu-i harnic să meargă; numai rar, care umblă pe acolo trebuie să fie tare de înger, că acel cu înger prost e gata! I se arată cal, bou, om sau matahală până în ceri” etc.¹⁴

În restul țării, aceste semne de interzicere a trecerii, de marcarea a unei intenții de stăpânire exclusivă, și-au pierdut caracterul magic, păstrându-l doar pe acela de „semnificare prin obiecte”.

Astfel de semne sunt des întâlnite, purtând numiri diverse; ele ne sunt semnalate de către cercetătorii de teren mai vechi.¹⁵

Ciuha se folosește și ca semn de despărțire între lanurile de secerat care se răcluiesc la un obraț, la două sau mai multe obrațe și pe urmă se dau secerătorilor bucăți, despărțite între ele prin cărări și prin „momâi”, „ciuhe”, „mișane” sau „cocori”.¹⁶ Ciuha este un semn ce se face

prin iarbă sau grâu, legând un mănunchi de iarbă sau grâu, la vârf, cu alt mănunchi de fire rupte¹⁷: „...Înainte de a se începe coasa, când nu se știe hotarul bine, acela care-l știe mai bine, ca să nu treacă vecinii cu coasa, pune ciuhe, tâlfe”¹⁸.

Și în documentele mai vechi întâlnim, rareori, pomenite asemenea potci. Astfel, de pildă, în 1693, Constantin Duca Vodă scrie șoltuzului și tuturor oamenilor din târg de Vaslui: „...Vă facem știre că aicea la domnia mea, s-au jăluit boiarul nostru, dumnealui Ștefan Milescu vel șetrar, pe voi, zicând că ați mârș și ați potcit fânațul ce iaste pe locul dumisale și nu v-ați căutat unde iaste locul târgului, acolo să aveți treabă. Pentru aceia iată că vă scrim să căutați să vă puneți potce pe locul târgului, iar cu locul dumisale să n-aveți triabă, ce să-l lăsați în pace”¹⁹.

Nu se poate preciza dacă în actul menționat este consemnată și o nuanță „magică” a potcirii sau numai cea de simplu semn de luare în stăpânire.

Uneori, documentul arată că potcirea locului este un „obicei”. Astfel, la 1794, în Țara Românească, într-o ceartă pentru o livadă de fân, se afirmă că mănăstirea dăduse loc „...pocindu-l cu semne, după obicei”, ca „...să se cosească până unde sunt puse potcele”²⁰.

La acest capitol al „magiei juridice” este de semnalat și cunoscuta procedură a jurământului cu brazda în cap, adeseori cercetată de către istoricii dreptului nostru vechi.

Documentele care vorbesc de acest fel de jurăminte nu dau detalii suficiente ca să putem desprinde din ele și înțelesul magic al procedurii. De fapt, luarea pământului pe cap, pe grumaji, cu sau fără traistă, simbolizează blestemul pe care și-l ia pe cap cel ce jură fals: tot pământul pe care l-a furat cu jurământ strâmb, este menit să-l apese pe cap, așa cum simbolic îl apasă brazda pe care jură. Nu este scos, de obicei, în relief acest caracter magic, care are, totuși, importanța lui. Lucru regretabil, cercetătorii mai vechi, în credința că acest fel de jurământ este de mult dispărut din uz, nu au căutat, atunci când mai era încă timp, rămășițele lui supraviețuitoare.²¹

b) *Răscumpărarea stăpânirilor locurești față de obște*. Am întâlnit și până acum dese menționări ale faptului că un obștean era „purtătoriu poruncilor împărătești”, sau că „...a stat dimpreună cu noi la toate greutățile” pentru a se justifica dreptul pe care respectivul sătean îl avea asupra unor stăpâniri locurești. Altfel spus, plata birului și suportarea altor cheltuieli ale satului, pe de o parte, și, pe de altă parte, posedarea unor stăpâniri locurești, erau direct legate, în mentalitatea sătenilor.

Dacă stăpânirea locurească ar fi fost o proprietate individuală propriu-zisă, invocarea contribuțiilor bănești la cheltuielile comune ale satului ar fi fost nepotrivită. Faptul că ea se face, totuși, arată limpede că stăpânirea locurească e un drept privilegiat pe care ți-l acordă obștea în măsura în care faci dovada a fi un bun obștean.

Dar, odată stabilită această idee, se poate deduce alta: anume, că satul cerea obștenilor săi jertfe bănești în proporție cu mărimea beneficiilor pe care le obțineau din patrimoniul comun. Stabilirea, de pildă, a contribuției de bir în cîsla satului se făcea ținînd seama de suprafețele stăpânite locuiește de către fiecare sătean în parte.

Pe măsură ce crește influența banului în economia satească, pe măsură ce stăpînirile tind a se transforma în ocini, regula mai sus stabilită se răstoarnă, obșteanul putînd să revendice dreptul de a folosi, în mod privat, suprafețe de teren din averea devălmașă, proporțional cu contribuția sa la bir. Faptul că „ai stat la bir“ și la „alte cheltuieli“, dă naștere, așadar, unui drept opozabil obștei, echivalent cu un fel de cumpărare de la obște – sau, mai bine zis, cu o răscumpărare. Faptul că acela care avea loc mult plătea bani mai mulți, ușor dădea naștere regulii inverse, potrivit căreia cine plătise mai mult avea dreptul și la suprafețe mai mari.

Am mai întîlnit această regulă aplicată la aruncătoarea generală a munților întregii Vrancei: de la banii birului așezați pe munți, se trece acolo la munții așezați pe banii birului. Același principiu fusese respectat și la distribuirea munților între satele-macă și satele-roii, fiecare sat luînd teren proporțional cu propria cotă-parte de contribuție la cheltuielile comune ale hotarului.

Era firesc, deci, ca în continuare să fie păstrată această regulă: în perioada imediat următoare aruncătorii munților, în sînul vechii devălmășii absolute vrâncene, în cuprinsul fiecărui sat în parte, se nasc o serie de ocini, justificate pe baza faptului că posesorul lor „stătuse la cheltuieli“. Se trece, deci, la o consfințire a inegalității averilor din sat, sub influența banilor, pătrunși în viața economică a satului pe calea birului și a altor cheltuieli bănești colective. Același principiu va fi aplicat și la distribuirea unor noi terenuri de către obști: a sta la bir le dă chiar și nebaștinașilor un oarecare drept la o distribuire de loturi, proporțional cu cota-parte bănească plătită.

Relația reciprocă între bir și dreptul de folosire a teritoriului colectiv sătesc este, de altfel, veche și firească. Chiar și în regiuni în care devălmășia s-a păstrat pînă de curînd în formele ei absolute, găsim menționată această relație încă de multă vreme. Astfel, la 1777, preotul Andrieș și preotul Ion din satul Bârsești de Vrancea au o ceartă cu Luca nimesnic și Toma Bălan și Ion nimesnicul și cu alți săteni ai lor din Bârsești, din Negrilești și din Tulnici, vrânceni cu toții. Acești preoți se plîngeau la divan că ei sunt trăitori și de baștină din Bârsești, dar că vrâncenii nu le dau voie să se folosească de munți ca să se hrănească. Vrâncenii răspund că „...necisluindu-se împreună cu ceilalți vrânceni la banii vistierei, pentru aceasta i-a oprit din stăpînire“.²²

Legătura dintre banii birului și dreptul la pămînt ajunge a fi și mai clară, și mai directă, în timpul procesului de scoatere a Vrancei din mâinile boierului Iordache Roset.

Am arătat că banii necesari purtării procesului au fost strânși de către vrânceni prin punerea la contribuție a fiecărui sat în parte. Dar, cu acel prilej, vrâncenii au făcut și o „osebită plată“, pentru ținerele private posedate și proporțional cu suprafața lor. Au lucrat, deci, în fiecare sat, comisii locale, care au măsurat suprafețele stăpânirilor locurești, au încasat o sumă fixă de fiecare pogon și au dat celui care făcuse plata o chitanță. Această chitanță, emisă în numele obștei, reprezenta dovada că obștea știa și recunoștea stăpânirea locurească – din moment ce încasase bir pe ea. Implicit, chitanța, dovadă a faptului că „stătuseși la cheltuieli“, era și dovada că obștea renunțase la drepturile ei de amestec în stăpânirea respectivă, deci că se făcuse încă un pas înainte pe calea transformării stăpânirii locurești în ocină.

Iată, de pildă, cum este formulată o astfel de chitanță, datată din 13 august 1814 și iscălită de doi „măsurători“ și de un „strângător de bani“:

Adeverință: au plătit Mihai Negru la scoaterea moșiilor de sub stăpânirea dumnealui vistiernicului Rosnovan:

<u>Fălci</u>	<u>Prăjini</u>		<u>Lei</u>	<u>Parale</u>
2	20	În Bodioaia	21	
1	20	În Polnisării	10	
1	—	În Nereju Mic	10	
1	—	În Căpățâna	10	
—	40	În Vlăsia	3	20
			54	20

Tot astfel, avem, din 1818, ianuarie 28, un „Izvod de câte pogoane au plătit Costandin Zaharia la cheltuială. Însă: un pogon și o ciovârtă în Săliște, unde este arinda dinspre apa Nărujii; trei ciovârți, cumpăratură de la Vasile Hărne; două ciovârți la casa lui Ion Petru; două ciovârți în Podul Stoicăi, di la deal de curătură Apostul Lepădatu; un pogon în pârau Crucii; o ciovârtă în hătu lui Dobre. Carele aceste pogoane le-au plătit câte un leu douăzeci de parale. Să aibă a le stăpâni cu bună pace dispre toți răzășii care sunt împrejurul dumnealui“.

Iată și un alt act, mult mai târziu, care are meritul de a povesti mai pe îndelete felul în care se procedase în epoca acestor „cheltuieli ale Vrancei“. E vorba de o mărturie din 1826, aprilie 20, dată într-o pricină de judecată: „Adică noi care mai jos ne vom iscăli pe anume, dat-am adivărată și bună încredințată mărturia noastră la mâna lui Gheorghită a Orbii, spre a fi știut că în vremea scoaterii moșiei Vrâncii, au pus la cale toți vrâncenii ca să-și măsoare fișcare sat fiște a cărui gospodar locul din cosire cât și de arătură, făcând și izvod care câta moșie are și apoi să se arunce toată cheltuiala și apoi să-și dea fieștecare gospodar dreptul său după moșia ce are. Și cuvântul ce ne era, că când vom merge ca să măsurăm moșia omului, să-și cheme toți răzășii lui ca să

putem înțelege a căruie și pe unde îi este otarul /.../ Ajungând cu măsura și la Gheorghită a Orbii și dându-i veste să-și vie la măsura moșiei lui și să-și cheme răzășii lui și viind împreună cu toții și arătându-și fieștecare hotarul său și a măsurat moșia lui Gheorghită a Orbii din hotar pâra în hotar și a lui Ion Măciucă tot asemenea, cât și a celorlalți răzăși. Și Ion Măciucă, nezicând nimica pâra acuma, acum au scos un zăpis iconomisitor, cum că este a lui moșia aceasta. Care noi știm că este a lui Gheorghită a Orbii, dar nu a lui Ion Măciucă". Iscălesc: "...Eu Toader Stan, am fost cu măsura aceia: Toma Dudu, Pavel Merăuț și eu Pavel Popa, am fost. Și noi, aceștia, am fost rânduți asupra măsurii, din toți vrâncenii".

La fel glăsuiește și altă mărturie dată în continuare, pe același act, de un Constantin Dascăl: "...În vremea răscumpărătorii moșilor Vrâncii, la anul 1813, la fiști care sat s-au făcut analoghii, di au măsurat fălcile, cu omini di socoteală bună; și mergând fiștici lăcuior la hliza sa, di-ș arăta până unde se hotărăște cu a răzășilor săi, viind măsura și la acest Gheorghită Orbeți și viind numitu, și-au arătat hotarul său; și am găsit 3 fălci 20 prăjini, plătindu-și și cheltuiala pi aceste 3 fălci 20 prăjini"; în consecință, se constată că Măciucă "...cade peste Ghiorghită".²³ Vom reîntâlni îndată acest caz, pe care îl vom studia și din alt punct de vedere.

A plăti la cheltuială este, deci, a câștiga drepturi asupra terenului. Dimpotrivă – a nu fi plătit însemna a fi renunțat la orice fel de drept. Astfel, la 1824, preotul Șerban din Năruja și răzeșii din Nistorești câștigă împotriva nerejenilor un teren, deoarece se constată că, la scoaterea Vrâncii, "...nevoind a plăti nerejenii pentru niște poiene de fânaț ce au câțiva nerejeni în satul Năruja și Nistorești și plătind pentru aceste poiene sătenii din Năruja", li se dă acestora tot locul în stăpânire.²⁴

Sătenii nerejeni aveau, deci, stăpâniri locurești pe hotarul satului vecin. Simplul fapt că nu plătiseră la cheltuială pentru ele atrage confiscarea terenurilor și darea lor pe seama altor săteni care stătuseră la cheltuială.

În concluzie, plata de bani constituie un argument nou, dar foarte puternic, care se adaugă vechiului argument al muncii depuse și faptului că „loc e destul”, în justificarea stăpânirilor locurești.

Regula identificării plății de bani cu dreptul de stăpânire se aplică și în ceea ce privește relațiile interne ale grupurilor familiale înrudite. De pildă, la 1820, cu prilejul unei ieșiri din indiviziune succesorală, împărțirea terenurilor se face pe criteriu bănesc, argumentul muncii depuse fiind invocat doar în subsidiar. În tot cazul, e foarte semnificativ că averea nu se împarte genealogic, ci se ține seama doar de faptul că „...neamul nistoroilor a dat 3.246 lei și neamul petoiului numai 473 de lei” și că pe de altă parte, în timp ce unii au secăt, ceilalți „...au stat de au privit la dâșșii”.

Regula proporționalității între cheltuieli și teren se și formulează uneori în mod expres. Astfel, într-o altă ceartă privitoare la stăpâniri locurești, vornicul de Vrancea constată că un oarecare „...Cornilie arată că astă vară, fiind el bolnav, un Nicola au cosit o groapă a sa, în tărie. Și acel Nicola, pentru trebuința sa, are fânaț; încă în anul trecut, 6 țarcuri i-au rămas necosite. Și Cornilie, după birul ce poartă, n-are fân de ajuns“, deși „...de poartă Cornilie bir mai greu, totdeauna să protimisesc și la fânaț mai mult“.²⁵

După cum am spus, regula poate fi aplicată, uneori, și față de ne-băștinași. În satul Paltin, un act ne spune că, la o împărțire de izlaz, „...s-a făcut parte și străinilor birnici ce sunt cu birul în satul nostru“.²⁶

Întreg acest grup de documente ni se par a fi deosebit de semnificative, deoarece ele constituie dovada faptului că stăpânirile locurești, chiar în forma lor de ocină, erau supuse unui regim juridic care nici pe departe nu seamănă cu ceea ce este proprietatea individuală deplină.

c) *Scoaterea din aruncătoare a stânenilor înfundați.* Din exemplele analizate mai sus s-a putut constata că, uneori, stăpânirile locurești nu se fac pe hotarul satului de băștină, ci pe hotare învecinate.

Pe pământul Vrancei, de pildă, atâta vreme cât toată Vrancea nu era decât o singură moșie, vrâncenii puteau face stăpâniri locurești oriunde ar fi dorit. La aruncătoarea munților, distribuindu-se munții către sate, după multe tatonări, ezitări și reveniri, s-a constatat că pe fiecare munte se aflau țineri private, având titulari din toată Vrancea. Pentru aceste țineri private se făcuse, însă, o plată de către stăpânitorii lor, plată care constituia un argument pentru considerarea drept ocine a locurilor respective. Când stăpânul locului de pe un anume hotar sătesc era băștinaș din acel sat, lucrurile erau limpezi. Dar care era situația în cazul când locul era stăpânit de un vrâncian care locuia în alt sat?

Interpretarea dată de vrânceni a fost următoarea: plata la cheltuieli echivala cu o „scoatere din aruncătoare“ a locului pentru care se făcuse plata. Cu alte cuvinte, indiferent căruia dintre sate i-ar fi venit muntele la aruncătoare, stăpânirile locurești de pe acel munte nu erau supuse operației de „aruncare“, adică de distribuire, ci rămâneau în stăpânirea privată a celui care făcuse plata. Erau, deci, „scoase din aruncătoare“.

Am analizat mai sus textul unei mărturii din 1826, dată în cearta dintre Gheorghită a Orbii și Ion Măciucă. Se afirma acolo că acest Ion Măciucă scosese un „zapis iconomisitor“, adică fals. Să reluăm examinarea acestui caz, care ne va da lămuriri asupra scoaterii locurilor din aruncătoare.

Actele invocate de Ion Măciucă sunt, într-adevăr, false. Chitanțele originale de plată la cheltuieli nu pomeneau nimic despre „scoaterea din aruncătoare“, problemă care nu s-a pus și nici nu se putea pune decât abia după ce Vrancea câștigase procesul împotriva lui Iordache Roset și după ce se făcuse aruncătoarea munților. Ion Măciucă, însă, nemaștiind

exact în ce consistaseră operațiile de plată a banilor din 1813-1814, își datează actele sale false cu anii 1778 și 1779, pomenind în ele de Iordache Roset, care nu apare, însă, în Vrancea decât la 1801. Ba, într-un act, îl pune chiar pe Roset să iscălească în calitate de strângător de bir împotriva sa, act pe care l-am mai întâlnit și discutat atunci când am studiat felul în care s-a desfășurat devălmășia dintre satele Nerej, Palten și Spulber.

Deși vădit false, „iconomisitoare“, actele lui Ion Măciucă sunt interesante pentru că ne arată psihologia vrâncenilor la data respectivă: actul fals, cautând în mod obligatoriu să convingă, respectă ceea ce pare plauzibil opiniei publice din vremea când urmează să fie folosit.

Actul lui Ion Măciucă este redactat ca și când ar porni de la obștea cea mare a Vrancei întregi și spune: „Adică noi vrâncenii, dat-am zapisul nostru la mâna lui Ion Măciucă, pentru o secătură din Țipău, din șăsul Țipăului, vechiu de multu, bătrân și cu groapa de la lac și cu groapa cealaltă dinspre Țipău, precum ca să știe că această săcătură este scoasă din aruncătoarea muntelui: or la ce sat se va arunca muntele, să n-aibă treabă cu săcătura mai sus numită, fiindcă este scoasă din aruncătoarea muntelui“.

La data când acest act pretinde că ar fi fost redactat, precum nici ulterior, în timpul stăpânirii lui Roset, nu se putea ști că avea să urmeze o aruncătoare a munților. Nu se știa nici măcar că Vrancea avea să intre în mâna lui Roset, iar în vremea acestuia, nu se știa dacă va reuși să scape. Apar, deci, ca absurde actele din 1778 și 1779, prin care se constată plata a cinci lei de falce „...pentru scoaterea moșiei de la Răznovanu“.²⁷

Însă scopul acestor acte e limpede și deosebit de interesant, cu atât mai mult, cu cât este cu insistență exprimat: e vorba de scoaterea unor locuri din aruncătoarea munților.

Această problemă a scoaterii din aruncătoare era, de altfel, destul de importantă ca să formeze și obiectul unor înțelegeri de la obște la obște. De pildă, iată o învoială din 1836, aprilie 30, între satele Poiana și Valea Sării, prin care se constată că „...au avut poienarii săcături și curături în hotarul vălesărenilor, care le-au stăpânit, adică din apa Putnei spre Chilizii, care le-au și plătit la cheltuielile Vrâncii, a scoaterii din boieresc; în Poduri și din sus în Lunca Strâmbă, oșebit de cu ale Tătarului; și un vad de moară și de drăstă rămânea vălesărenilor, precum și săliște cu pomi alde Tătar, dându-i-o zestre bătrânu Gogoncea, precum și 4 pogoani de curătură tot a poenarilor, în țarina din Chilizii, care curături sunt alese și arătate prin țidule la plata cheltuielilor. Apoi stând la învoială și o parte și alta, s-au mulțumit amândouă părțile cu stăpânirea curăturilor ci le-au plătit în cheltuiala lor. Iar pentru vitele cele mari, vaci și cai, să aibă poienarii voie a le pășuna pe hotarul vălesărenilor, când va fi stârp, iar nu țarină“.²⁸

O problemă similară se pune și în interiorul unui trup de moșie sătesc, în momentul când obștea satului hotărăște să facă fie o distribuție de loturi într-o raclă, fie o alegere generală de părți pe întreaga suprafață a moșiei. Și într-un caz și într-altul, se procedează la spargerea teritoriului în fâșii drepte și paralele, care străbat racla sau moșia întreagă, de la un cap la altul.

Să examinăm deocamdată cazul lotizărilor în cuprinsul unei racle. Pe terenul care se delimitează pentru a fi lotizat și distribuit, se poate întâmpla să existe stăpâniri mai vechi, diseminate ici și colo, de forma insulară, izolată, pe care o cunoaștem. Cel care primește un lot de teren, ca o fâșie trasată agrimensural, din cin până în cin, primește locul cu aceste eventuale stăpâniri locurești preexistente; și viceversa, stăpânirile locurești pe care le avea el pot rămâne cuprinse în loturile care au fost date altora.

Aceste stăpâniri locurești neagrimensurate, cuprinse în loturi agrimensurale, poartă denumirea de locuri „înfundate”. Existența lor constituie o dovadă hotărâtoare a faptului că, pe locul respectiv, s-a trecut, de la faza juridică a devălmășiei absolute cu stăpâniri locurești, la faza stăpânirii agrimensurale, pe sumă de stânjeni.

Această regulă este deosebit de importantă, deoarece ea ne va permite să dovedim ulterior că „umblarea pe bătrâni” nu e o fază inițială, ci una târzie, ivită după o perioadă de devălmășie absolută și de stăpâniri locurești.

Ce atitudine poate lua obștea față de această serie de locuri înfundate care, fără îndoială, constituie o situație neplăcută?

O primă soluție este aceea de a anula toate stăpânirile locurești, adică de a curăța locul și a-l readuce la starea lui primitivă, de devălmășie absolută. Așa este, de pildă, cazul semnalat într-un act din 1825, din care aflăm că, în satul Fundu Moldovei, din vechiul ocol al Câmpulungului moldovenesc, „...s-au sculat grămada satului și au împărțit muntele și au alungat pe Vasăle, feciorul lui Toader Leuștean, de la Fântâna lui Gălbază, di pe partea tatâne-său”, păgubașul fiind ulterior despăgubit, însă nu de obște, ci de către frații săi, care îi dau un alt loc „...pentru partea ce au luat satul”.²⁹

În alte cazuri, în special când se face o alegere de moșie, stânjenii înfundați se comasează și se stabilește o procedură de schimb între diverșii stăpânitori. Vom studia ulterior tehnica hotarnică în legătură cu acești stânjeni înfundați.

Mai există, însă, și o altă soluție, anume de a respecta stăpânirile locurești înfundate și de a le scoate din aruncătoare și în cazul acestor lotizări mărunte sau alegeri de părți sătești.

CAPITOLUL V

DEZAGREGAREA DEVĂLMĂȘIEI ABSOLUTE**A** plicarea abuzivă a devălmășiei absolute.

a) *Închideri abuzive din izlaz.* Regula cea veche a devălmășiei absolute îngăduia oricărui obștean să „închidă” din izlaz atât cât îi era necesar pentru nevoile lui casnice, sub controlul obștei, care putea interveni în caz de abuz.

În noile împrejurări sociale de care ne ocupăm acum, închiderile din izlaz se fac în mod abuziv, în sensul că mari suprafețe agricole sunt desțelenite și închise între garduri de către acaparatorii locali, împotriva cărora cu greu mai poate interveni obștea, dat fiind că obștea însăși începe a fi dominată de noua categorie socială chiaburească și ajunge a fi, uneori, o unealtă în mâna lor. Cei săraci protestează vehement, dar, de cele mai multe ori zadarnic.

Acest proces social a mai putut fi cunoscut prin cercetarea directă pe teren, dat fiind că, în unele sate devălmașe, el a continuat până în preajma zilelor noastre. Așa s-au petrecut lucrurile în Vrancea unde, până nu de mult, dacă nu moravurile, în tot cazul amintirea moravurilor vechi era încă extrem de vie.

Iată, de pildă, cum ne înfățișa situația izlazurilor, în 1937, bătrânul nerejean Ion Porojnicu: „...Emașul trebuie să fie vălmaș. Înainte nu erau garduri așa multe pe emăș. Dar astăzi și-a pus fiecare casă pe emăș, de au ajuns să-l închidă tot. A închis mai multe premarele, apoi ceilalți oameni. Unii au furat așa pogoane întregi. Și au închis nu cei bătrâni

din sat, care stau cu locurile în vatră, ci cei noi sosiți, care stau pe la margini. Și au închis nu vădanele și păcătoșii, ci cei bogați, străinii și veniții după femei! Și înainte vreme se închidea, da nupai câte o leacă. Dar azi, dacă mai rămâne bunioară mult timp premare C.M., închide tot emășul /.../ S-a mai dărâmat odată gardurile, când s-a supărat obștia și au plecat cu topoarele de au stricat toate gardurile, de nu mai rămăsese unul. Astăzi însă din nou s-au ridicat atât de multe, că pe unde te duci pălește vita cu capul de garduri și nici găștele nu mai ai unde le paște!“

Aspectele moderne ale acestui proces social sunt, după cum se vede, destul de triste. Codul civil burghez nu cunoaște „stăpânirea locurească“. Este considerat „proprietar“ orice om care stăpânește un pământ și, în tot cazul, „proprietatea“ lui este deplină după trecerea timpului de prescripție, cu toate că, juridic, se pune întrebarea dacă un obștean poate prescrie împotriva obștei lui. Obiceiul pământului a conviețuit, deci, în deplină confuzie, cu Codul civil, acaparatorul local putând manevra în așa fel, încât să ia, din obiceiul pământului, ceea ce îi convenea, adică dreptul de a închide din izlaz, și, din Codul civil, ceea ce i se potrivea, adică dreptul de a se considera proprietar deplin.

Să urmărim câteva detalii, relative la situația din satul Nerej. În acest sat, pornind din vatra satului, acaparatorii de terenuri au început a-și întinde gardurile de la marginea satului către izlaz. Tot astfel, pornind de la raclele de fân închise cu gardul colectiv al țarinii, au tot împins gardul mai departe pe izlaz, ridicând uneori garduri nu numai la margine, ci și în mijlocul raclei.

Pentru a închide gura celor care protestau prea tare, au fost îndemnați și aceștia să facă la fel, sub oblăduirea binevoitoare a „primăriei“ locale, în ciuda opunerii violente a obștei care, însă, nu avea, din punct de vedere legal, nici un drept de a se mai amesteca în viața satului.

Asemenea cuprinderi masive din izlazul vâlmaș nu erau la îndemâna decât a celor bogați și a oamenilor lor. „Tot cei bogați mănâncă mai mult“, spuneau nerejenii. Mulțimea cea mare a săracilor nu putea să-i imite pe cei „grași“: aceștia dispuneau de banii necesari, pentru ca, în timp de o noapte, cu un număr mare de năimiți ai lor, plătiți anume, să ridice gardurile abuziv, pe sute și sute de metri ocol.

Acest proces de cucerire a izlazurilor a continuat până de curând. Un act din 1876, mai 23, ne dă câteva detalii interesante: „...Noi subsemnații locuitori ai satului Nerej, băgând de seamă că în anii din urmă am făcut garduri pe o parte din munți și izlazuri, prin care fapt am micșorat muntele și izlazul, am căzut la învoială că, la toamna următoare, după strângerea recoltei, și la vremea coasei, fiecare să-și tragă gardurile înapoi și să se întoarcă la starea veche, închizând cu garduri numai pământurile pentru care am plătit la cheltueli. Și pentru ce s-a lărgit de atunci încoace, să rămâie la cât a fost acum trei sau patru ani“.

Actul adaugă că, dacă vor fi unii care nu vor voi să facă astfel, să meargă cu toții în fața judecătoriei. Se dau, în același timp, 12 galbeni despăgubire unui oarecare Panaite Gheorghiu, ca să părăsească pământul pe care îl cuprinsese la munte. În același timp, nerejenii se îndatoresc să stabilească în mod definitiv lista obștenilor, fără a-i trece și pe străinii care nu au dreptul să taie lemne din pădure și să-și pască vitele din izlaz. Sunt numiți chiar patru delegați care să supravegheze executarea acestei hotărâri.

Cu toate acestea, nici un gard nu a fost dărâmat. Dimpotrivă, ele au sporit în continuare, de atunci încolo. Obștea nu mai era destul de puternică pentru a duce lupta împotriva acaparatorilor. Sătenii au continuat, deci, a suferi în tăcere, manifestându-și nemulțumirea doar prin acte izolate de violență. La răstimpuri, plecau în grupuri mari, sub conducerea unora mai îndrăzneți, și se puneau pe dărâmatul gardurilor.

Prima dărâmare de garduri de care avem știre este cea din 1908, de la care nu ne-a rămas, însă, decât amintirea unui cântec.¹

În 1929, o nouă „cercare” a fost făcută. Comuna Nerej fusese „scindată”, născându-se din ea două comune, cu două primării: Nerejul Mare și Nerejul Mic. Primarul din Nerejul Mare hotărâse să procedeze la distribuirea completă a izlazului în loturi, fiecare cetaș primind câte 20 de prăjini. Pentru a acoperi cheltuielile, cetașii urma să plătească anume sume de bani. Din nou s-a dat, însă, mită. Pentru suma de 1.000 de lei, se obținea un supliment de alte 20 de prăjini, peste cele cuvenite. S-a dat pământ chiar și celor care, nefiind obșteni, nu aveau nici un drept, dar aveau bani, ceea ce „îi făcea să aibe drept”. Primarul însuși și-a luat o bucată de pământ cu mult mai mare decât a celorlalți. Rezultatul a fost că sătenii s-au revoltat și au pornit din nou pe dărâmat gardurile.

La 13 mai 1930, mai aflăm o interesantă adresă prin care primarul Stoica Floroiu se plânge primului-procuror al Tribunalului de Putna că „...în acest sat s-a întâmplat o mare ceartă din pricina mai multor indivizi (se înșira o listă de 31 de nume) care s-au înarmat cu topoare și bâte și au început să distrugă gardurile, casele și hambarele de grâne a mai multor locuitori din Nerej, incendiind vreo câteva și dărâmând garduri care închideau case și pământuri de cultură de 10 și 20 de ani, făcând adevărate distrugerii”. El califica mișcarea drept o „revoluție” și afirma că majoritatea celor revoltați sunt tineri, care nu au „drepturi”, vom vedea ulterior care e sensul acestei „lipse de drepturi” a tinerilor. Rezultatul a fost următorul: distribuiri de teren au fost interzise, primarul, înlocuit și lucrurile au reintrat în „normal”.

La 12 mai 1935, locuitorii satului redactează un act prin care iarăși recunosc că „...majoritatea izlazurilor sunt cuprinse de către unii din noi, încă din timpul războiului”, adică din 1916, luându-se hotărârea ca „...să-și tragă fiecare gardurile înapoi”, până la limita din 1916: „...Și care nu vor vrea să-și tragă gardurile, apoi noi, obștia, o să-i silim”. Actul este iscălit de 230 locuitori, dar nu a avut nici un fel de urmare.²

b) *Tăieri abuzive din pădure.* Potrivit regulilor devălmășiei absolute, orice obștean putea nu numai să închidă din izlaz, ci și să taie din pădurea obștească întreaga cantitate de lemne care îi era necesară gospodăriei și să defrișeze „secăturile” de care avea nevoie.

În noile împrejurări economice, când pădurea se împuținează și lemnul devine o marfă foarte căutată pe piață, ceea ce fusese pe vremuri o legiuire firească se prefăce într-un izvor de dezastre.

În satele cu pădure multă, sătenii au început să se transforme în exploatare ai pădurii pe seamă individuală, pentru obținerea lemnului marfă, tăindu-l în joagăre proprii și vânzându-l pe piața celui mai apropiat oraș.

Atât de mari și de ușor de obținut erau beneficiile ce se puteau scoate din exploatarea sălbatică a pădurii, încât regiuni întregi au părăsit vechea lor ocupație pastorală și agricolă, pentru a se transforma în tăietori de pădure. E de la sine înțeles că, odată terminată pădurea, aceste regiuni s-au trezit în cea mai cumplită mizerie: izlaurile și pășunile alpine le erau degradate și invadate de „închideri”, terenurile le erau sfărțecate de torenți, șeptelul de vite, redus la mai nimic și până și deprinderile și știința lor de crescători de vite, complet date uitării.

Procesul de decădere economică începe, deci, cu o aparentă epocă de bunăstare, de care nu profită, însă, totalitatea obștei, ci doar aceia care dispuneau de mijloacele necesare pentru a începe negoțul de lemne. Căci, deși toți sătenii aveau un drept egal de tăiere, se tăia „după putere și nevoi”. Așadar, chiaburii satelor, sprijinindu-se pe vechiul obicei al devălmășiei absolute, au tăiat după „puterile” lor, care erau, de data aceasta, puterile muncitorilor năimiți de ei, cu vite trăgătoare multe, cu primitivi uluci pentru transportul lemnului, cu ferăstraie. Au tăiat, de asemenea, potrivit „nevoilor” lor, care de fapt, erau nevoile nelimitate ale pieței, adică nevoile unor negustori de lemne.

Poate fi socotită drept general valabilă constatarea făcută în satul Dragoslavele, anume că „...în secolul XIX, cel mai mare venit îl aduceau ferăstraiele de tăiat scânduri, care erau foarte numeroase, ajungând, înainte de 1850, la peste 60. Nici un moșnean nu era oprit de a tăia bușteni de brad oriunde ar fi vroit și de a ridica ferăstraie”.³

Pentru a ilustra consecințele dezastruoase ale acestei perioade, redăm un pasaj mai lung din lucrarea lui D. Sârbescu-Lopătari, *Proprietatea moșnenească în indiviziune; studiu economic-social*, tipărită la Buzău, în 1906:

„Nu cred să fi existat vreodată vreun chip mai barbar de distrugere a unei păduri, ca acesta. A fost o întrecere oarbă de stricăciune, de devastare fără milă, de nimicire a celei mai frumoase podoabe ce natura a lăsat munților noștri. Pe de o parte focuri năprasnice, pe de alta sutele de topoare au lucrat în zeci de ani la tulpinile brazilor și au dăborât la pământ și ce era bun de lucru și ce nu era, și mare și mic. Iar în urmă a rămas loc sterp, râpi pietroase, roșii și goale,

de-ți umple sufletul de jale când le privești. Și să nu se crează că folosul era mare. Dintr-un brad uriaș din care, prin mijloace istețe, s-ar fi scos sute de lei, se luau câteva așchii, fruntea lemnului și lucru de nimic, iar restul rămânea să putrezească acolo. Și ca să se scoată acele câteva așchii, trebuia făcut drum prin pădure până la un luminiș oarecare, de unde trebuia să le încarce și atunci sute de brăzișori tineri cădeau sub loviturile toporului și rămâneau locului să putrezească. Pentru un gust, nu se cruța nimic. Iar faptul acesta s-a petrecut zilnic în zeci de ani. Devastările s-au început, cum ușor se poate închipui, întâi în pădurile din apropierea satului și întâi împrejurimile satului au rămas goale și de un aspect cum nu se poate închipui mai urât. Încetul cu încetul au intrat tot mai la fund și astăzi abia dacă se mai găsesc la depărtări de zeci de km câteva sute de pogoane de pădure de brad... Raționamentul era simplu: dacă nu tai eu, tot taie celălalt; și de aci întrecerea. Înainte, spre fund, se devasta continuu; în urmă, nu se mai lăsa nici un colțisor de pădure tânără, ca să se mai regenereze. Și astfel se rade cu desăvârșire această imensă bogăție a satului, această podoabă a țării, fără nici un profit real.

Încercări de plafonare a drepturilor de folosință. Față de această schimbare la față a devălmășiei absolute, care constă în lupta dintre obșteni pentru a acapara cât mai mult pământ și a exploata cât mai mult pădurea și izlazul, în vederea unei producții incipiente de mărfuri, obștea încearcă să se apere.

Dorința majorității obștenilor, nefavorizați de noile împrejurări economice, caută să împiedice procesul de transformare a foloaselor în venituri, prin precizarea unor platforme maxime, dincolo de care orice folosire este socotită abuzivă și interzisă.

Se fixează, astfel, la pădure, o cantitate anuală de lemne, socotită satisfăcătoare pentru nevoile normale de consum ale unei gospodării, astfel încât tot ceea ce depășește această cantitate maximă este socotit a fi „venit” și, ca atare, ori interzis, ori îngăduit doar în urma unei plăți de bani care se varsă în fondul obștesc, ca venit comun al tuturor. Nici un obștean nu este obligat, deci, să taie atâtea lemne cât are dreptul. Dar nici nu îi este îngăduit să taie peste hotărârea obștei. Obștea moșnenilor câmpulungeni este foarte clară în privința aceasta. Prin așezământul din 1846, ea încearcă să introducă un nou mod de a reglementa foloasele și veniturile patrimoniului obștesc.

La izlaz, sunt popriți cei ce „...cu de la sine putere închid din izlaz făcând grădini personale pe seama sa” (art. 21). Asemenea închideri nu mai pot fi făcute decât cu autorizația prealabilă a obștei; ele nu au un caracter definitiv, ci durează atâta vreme cât moșneanul le folosește efectiv, iar „...cât nu va putea să-l închidă și să-l stăpânească, să rămâie slobod pe seama tuturor moșnenilor”.

În ceea ce privește folosirea pădurii de brădet, obștea socotește că, fiind vorba de o avere „...deavalma în favorul a toatei obștii moșnenești

/.../ deavalma urmează a se împărtași toată obștea moșnenilor, fiind deopotrivă și lucru și dreptățile“. Ca atare, urmează ca pădurea să nu mai fie exploatată individual, ci colectiv, prin dare în arendă.

Cu toate acestea, „...moșnenii orășeni cei ce vor avea trebuință a tăia lemne din pădure, pentru prefacere sau facere de case ale lor“, vor putea tăia fără a fi supuși la nici o plată. Dar „...sunt popriți cu totul /.../ „toți de obște locuitori după moșia orășanilor și chiar moșnenii orășani a tăia lemne de foc din pădurile moșnenesti pentru facere de negoț, ca să le vândă în târg sau alte părți“.

O excepție se face doar pentru cei ce vor voi să facă negoț cu scânduri și doniți, aceștia fiind obligați, însă, a cere învoirea epitropiei obștei și a plăti o sumă de bani pentru brazii tăiați, după învoială.

Hotărârea de a folosi pădurea comună prin dare în arendă cuprinde în sine, însă, posibilitatea unei alte serii de abuzuri, arendașii pădurilor fiind unii dintre cei mai primejdioși acaparatori și agenți activi de soluție a vechii devălmășii, așa cum vom arăta în secțiunea următoare.

Un alt mijloc pe care l-au încercat obștile pentru a pune capăt tăierilor abuzive a fost acela de a se trece la o tăiere în comun a pădurii și de a se repartiza egalitar anume cantități de lemne fiecărui obștean, prin tragere la sorți. Această formă de devălmășie egalitară se practică în special în pădurile compozesorale din Transilvania și mai puțin în Moldova și Țara Românească. De pildă, în satul Drăguș coexistau două categorii de săteni, cu origini istorice deosebite, unii proveniți din foștii iobagi ai aerariului din Sâmbăta, alții liberi, așa-numiții „boieri de Făgăraș“, aici, trecerea de la devălmășia absolută egalitară s-a făcut abia recent și, de altfel, incomplet. Informatorul Ion Poparad, un cioban de 74 ani, ne povestește, în 1934: „...A fost așa cu pădurile din sat: de la Steghea în sus, era slobodă pădurea până în vârful munților. Oricine vrea, se ducea de tăia, de-și făcea casă, ce-i trebuia omului! Nu-l oprea nimene. Era pădurea slobodă. Acum, de când cu vighilii ăștia, a oprit-o. Este de mult oprită, de când l-a pus pe Popa Iovu pe pădure, că el a fost întâia dată vighil pe pădurea noastră, acum vreo 40 de ani /.../ În jos de Steghie, puteai să te duci când vrei. Nu aveai nici un bai. Erau lemne verzi. Dacă vrei să faci nămistie, îți da din pădurea comunală 4 tălpi (care le pui dedesupt), groase! Mergea și ți le însemna și pe urmă le luai și-ți făceai treaba cu ele. Plăteai 5 zloți, cine se pune pe pajiste, banii pădurii, ca să te faci gazdă nouă și că ți-au dat lemnele elea. Aveai drept la pădure. Și numai atunci, odată, plăteai! Bunăoară dumneata, dacă te însurai și vrei să-ți faci casă, apoi până atunci n-ai avut dreptul să mergi la pădure: s-a dus tatăl dumitale. Dar dacă te însurai apoi dai ai 5 zloți și aveai drept: du-te când vrei în pădure! /.../ Am avut și pădure oprită. Acolo era tot lemn de lemn. Însemna lemnul, frumos: ăsta rămâne, ăsta rămâne. Dar ce nu era însemnat, puteai lua. Și atunci nu îți da cu carul, ci câte 5-7 care îți da drumu la pădure, cât puteai duce, toamna. De când au venit vechilii s-a început cu «sortii»“.

Același lucru îl confirmă și alți săteni. Iosif Stoia, de pildă: „...Pe vremuri era mai slobodă. Pe vremuri, cam de pe la jumătatea brazilor, de la Poiana lui Steghe în sus, era slobod să-i taie oricare. Dacă aveai lipsă de brad, te duceai și tăiai. Lăsați să se uște și apoi aduceai acasă. Proprietatea era din comun și la obagi și la boeri. Dar boerii pădureau mai mult. Pădurea a fost a unora de le zicea «urbariști», care o fost neam, vreo câțiva, vreo 2-3 bătrâni. După aceia s-a făcut un document, așa fals, și a luat dreptul acela la urbariști, că atunci venea pe gazde. Și l-a pus pe comună, să aibe toți /.../ Asta cam acum 30 de ani. Se duceau ei toți, dar dreptul era pe urbariști. De fapt era la toată lumea, dar în cartea funduară era a lor /.../ Astăzi a venit de s-a pus feșteri peste pădure și pădurim numai cu plan. Ne dă plan de brad, plan de fag și îl plătim. Fieștecăruia îi dă «soarte». Plătim 50 de lei. Odată s-a plătit și 100 de lei“.

Alt informator spune: „...Acum 40 de ani se da cu caru'. Pe urmă s-a făcut comunală, să beneficieze cu toții. Înainte era mai rău. Care era lacom încărcă caru'. Care avea o vacă mai micuță, aducea puțin. Înainte era pe putere; două, trei care încărcă fiecare, după putere /.../ Soarte s-a făcut ca de 35 de ani încoace. Oi fi fost ca de 10-12 ani când s-a preschimbat treaba. Se făcea înainte o nedreptate mare, că punea unul mai mult decât altul în car și se ivea tot ceartă. Cândva s-a modificat treaba și a început să facă «sorți». Tot este un pic mai la rând, împărțeliștea cu soarta“.⁴

Semnificativă, în chip deosebit, este și de data aceasta Vrancea. În satele în care pădurea nu a fost exploatată de către societățile anonime forestiere și, deci, nu a fost aproape distrusă, sătenii nici nu se gândesc să procedeze la o reglementare oarecare a drepturilor de tăiat. Acolo, însă, unde pădurea a rămas puțină, așezămintele obștilor iau unele măsuri de restrângere a devălmășiei absolute – deși rămase mai mult pe hârtie, căci, în practică, sătenii continuă a o folosi vrâncenește. Aceste măsuri de limitare a drepturilor de folosință sunt, totuși, interesante.

Iată care era situația legală în anul 1938.⁵ Se adoptă, mai întâi, o serie de măsuri constând în interzicerea tăierilor necontrolate de către obște:

- din cele 40 de obști vrâncene, 11 hotărăsc ca obșteanul care vrea să meargă la pădure ca să taie brazi să fie îndatorat a da mai dinainte veste obștei;

- alte 8 sate sunt mai pretențioase și fixează porțiunile de pădure în care tăierea este îngăduită, în tot restul pădurii existând o interzicere totală de tăiere;

- trei sate sunt încă și mai drastice și nu permit decât tăierea copacilor care au fost în prealabil „însemnați“ de către organele obștei, ca fiind apți pentru tăiere;

- un sat păstrează libertatea totală a tăierilor, cu obligația ca gospodarul să taie doar cu brațele de muncă ale familiei lui, nu cu năimiți;

– alte două sate pretind o plată prealabilă, de 5 lei pentru fiecare metru cub fasonat;

– alte sate recurg la măsura de a limita numărul brazilor ce pot fi tăiați, plafonul fiind stabilit la 10 brazi anual (în trei sate), la 1 brad (într-un sat) fără plata vreunei taxe; plătind și o taxă, ce variază între 5 și 10 lei, pot fi tăiați 1, 4, 5 sau 7 brazi (în alte patru sate);

– o plafonare socotită între 3 și 6 metri cubi este folosită în 2 sate, cu o plată prealabilă, și, într-un alt sat, fără plată;

– un sat fixează în care cantitatea de lemne ce poate fi tăiată;

– patru sate admit numai dreptul de a tăia pentru nevoile gospodăriei, alte patru „pentru nevoi personale”, șapte sate neadmițând decât tăierea lemnelor de foc;

– o regulă specială se înființează în ceea ce privește lemnul necesar construirii stânelor, în șapte sate, dintre care unul nu îngăduie decât folosirea lemnelor căzute.

– în ceea ce-i privește pe meșteșugarii dogari, mari consumatori de lemne, numai un singur sat le pune o opreliște, interzicându-le să taie mai mult de un metru cub, contra plată.

Tot în scopul egalizării drepturilor de folosință, se iau măsuri care depășesc simplul stadiu al plafonării. Într-adevăr, nu toți obștenii pot folosi efectiv dreptul de tăiere ce li se acordă. Li se cuvine, deci, o despăgubire. Un sat afirmă, totuși, că acela care nu-și exercită dreptul de folosință, îl pierde; în alte sate, însă, i se dă o despăgubire constând în calcularea la dublu a cotei-părți ce i-ar fi revenit din veniturile obștei. În patru sate, se acordă obșteanului dreptul de a-și vinde cota-parte de lemne, însă numai unui alt membru al obștei lui; un alt sat dă dreptul să se vândă unui alt vrâncean și un alt sat, oricui.

Dreptul de mărginire exercitat de către obște mergea, uneori, și mai departe. Pentru a lupta împotriva neguțătoriei, două sate interziceau orice vânzare a lemnelor tăiate, un sat interzicea vânzarea către societățile anonime forestiere și satul Paltin interzicea vânzarea către „munteni” – în speță, sătenilor vecini, din Andrieș, care fac obișnuit comerț cu lemne de pe valea Zăbalei, deși nu sunt vrânceni. Un sat interzice doar vânzarea lemnelor fasonate, adică a „lețurilor”.

Toată această varietate de dispoziții vădesc, netăgăduit, dorința de a plafona și egaliza drepturile de folosință, păstrându-le pe cât posibil caracterul tradițional de drepturi de uz personal. În realitate, însă, nici o obște din Vrancea nu a respectat normele fixate prin așezământ.

Unele obști, mai bine organizate, cum este cea din Paltin, de pildă, au făcut apel la un silvicultor care le-a făcut o amenajare a pădurii, astfel încât sătenii taie respectând parchetele anuale fixate de silvicultor, iar nu normele fixate în așezământ. Satul Nerej a rămas, însă, un sat de tip arhaic foarte curat, în sensul că nici în așezământ și nici în practică nu aduce absolut nici o restricție la dreptul de a tăia nelimitat, potrivit regulilor devălmășiei absolute.

Un alt aspect al problemei privește „ferăstraiele”, care reprezintă un mod de exploatare a pădurii mai vădit pătruns de normele capitaliste. Lemnele tăiate în pădurile Vrancei sunt transportate la târgurile din Odobești și Focșani numai sub formă de lemn fasonat, ca scânduri și lețuri tăiate în joagăre primitive. Plafonarea drepturilor de tăiere este dublată, deci, în anume sate, de o reglementare a dreptului de a înființa ferăstraie. Astfel, în trei sate, așezământul edictează o interzicere totală de a se construi ferăstraie. Un sat pretinde ca obștea să dea autorizare prealabilă pentru oricare ferăstrău, iar alte două sate rezervă dreptul de a construi ferăstraie numai obștei ca atare.

În majoritatea satelor, obștea s-a mulțumit cu o soluție constând în a interzice unui obștean să-și facă singur ferăstrău pe seama sa, impunându-i să-și ia tovarăși: în șapte sate i se impun astfel șapte tovarăși, alt sat pretinde zece tovarăși și altul, cincisprezece. Soțul nu-și poate lua drept tovarăș pe soția lui (într-un sat) și nici să facă parte din mai multe tovarășii de ferăstraie (în șapte sate); în două sate se interzice străinilor de sat participarea sub orice chip la tovarășii de ferăstraie.

Construcția unui ferăstrău nu se poate face, în Vrancea, decât pe un teren al obștei, dat fiind că tot terenul este al obștei. Iată de ce, în nouă sate, este specificat clar că stăpânii de ferăstraie nu prescriu împotriva propriei lor obști, folosirea terenului neconstituind o posesiune achizitivă. Ferăstrăul este considerat, deci, o simplă unealtă stăpânită privat, dar instalată pe un teren obștesc. De aceea, se impune, în șapte sate, obligația celor cu ferăstraie de a da preferință obștenilor din satul lor la orice tăiere de lemne, neputând pretinde altă vamă decât cea în natură, anume $\frac{1}{3}$ din lemnul tăiat (în trei sate) sau $\frac{1}{4}$ (în șase sate).

În schimb ferăstrăul se moștenește, atâta timp cât este menținut în stare de funcționare. Dacă este părăsit, orice urmă de drept dispare și totul reintră în matca devălmașă originară.

În ceea ce privește izlazul, tendința de a plafona și egaliza drepturile de folosință ale obștenilor se manifestă prin limitarea numărului de vite care pot fi păscute pe izlaz. Iată, de pildă, cum s-a încercat să se ajungă la o astfel de mărginire în Vrancea – din nou, însă, mai mult teoretic decât real.

În așezămintele legale ale obștilor, 20 de sate prevăd că dreptul de a paște în izlaz este legat de o autorizare prealabilă dată de către obște; în unele sate, acest drept se și plafonează; într-un sat, numărul maxim de vite mari, ce pot fi duse pe izlaz este de 30, cu o taxă de 10 lei de cap de vită; alte 9 sate plafonează la 10 numărul vitelor mari, însă fără a cere taxă; alt sat fixează la 20 numărul acestor vite.

În ceea ce privește vitele mici, oi și capre, se calculează numărul lor tot pe cap de vită mare, socotindu-se 2 miei sau 2 căprițe drept o oaie sau o capră (în 11 sate), până la plafonul de 30-60 capete.

În zece sate se permite depășirea plafonului după o prealabilă autorizare a obștei, alte zece sate pretinzând, în acest caz, o plată în bani.

Sunt introduse și reguli speciale: interzicerea de a paște porcii (un sat), caprele (un sat), vitele care nu sunt proprietatea obșteanului (în unsprezece sate), obligația de a ține vitele, tot anul, sus la munte (un sat), pe izlaz neputând fi păscute decât vitele trăgătoare sau vacile de lapte (un sat)⁶; șapte sate păstrează încă regula dreptului de a paște un număr nelimitat de vite, fără taxe (în șapte sate) sau cu o taxă (în șase sate); chiar și străinii de obște sunt liberi să folosească izlazul nelimitat, cu plata unei taxe (în patru sate).

În sfârșit, cinci sate prevăd că acela care nu are vite va fi despăgubit de către obște, în bani.

Aspecte moderne ale devălmășiei absolute.

a) *Contactul cu societățile anonime forestiere.* Toate încercările de plafonare și egalizare a drepturilor de folosință mai sus analizate nu sunt decât tentative nereușite de a pune capăt abuzului care devine posibil de îndată ce o dezvoltare istorică locală, cum este cea excepțională a Vrancei, pune față în față o structură socială rămasă de caracter arhaic cu noile condiții economice ale capitalismului.

Ispita pe care o oferea piața era prea puternică pentru ca obștea tradițională să poată rezista atacurilor sistematice întreprinse de categoria locală a îmbogățitorilor.

Conflictul dintre satele arhaice și societatea capitalistă capătă proporții nebănuite de mari mai ales din momentul în care încep a avea un cuvânt hotărâtor marile societăți anonime forestiere, cărora le-a fost foarte ușor să cucerească și să ia într-o exploatare de stil colonial satele forestiere devălmășe.

Extragem, în continuare, din cartea lui Sârbescu-Lopătari, *Proprietatea moșnenească în indiviziune...*, pe care am mai folosit-o, o descriere a noilor stări de lucruri, mult agravate, pe care le aduce cu sine exploatarea forestieră a societăților anonime:

„Acolo unde moșnenii singuri au fost stăpâni, unde capitalurile străine nu și-au făcut apariția lor magistrală, topoarele moșnenilor, cu primitivele lor ferăstraie, au lucrat mai pe încet, dar au lucrat mai de mult și au jefuit, au stricat. Se înțelege, însă, că distrugerea a fost mai bruscă, mult mai nemiloasă acolo unde au intrat societăți străine /.../ Cine nu a auzit de faimoasele trusturi Grödl & Co. și Götz? Cine nu știe jafurile și aviditatea cu care sorb frumoșii noștri codri aceste faimoase asociații și alte diferite, tot așa de lacome?“

Într-adevăr, literatura privitoare la devastarea pădurilor de către societățile anonime forestiere este foarte bogată și, în unanimitate, recunoaște că aceste societăți, reprezentând marele capital internațional, au tăiat pădurile în ciuda oricăror norme silvice, în fraudă legii și, de-seori, ca să-și acopere jaful, incendiind pădurile după completa lor tăiere.

Dar, ceea ce merită a fi subliniat îndeosebi este problema juridică născută din coexistența unor moravuri întemeiate pe obiceiul pământului, în forma devălmășiei absolute, cu o întreagă aparatură economică și administrativă întemeiată pe „Codul civil” burghez. Potrivit acestui Cod civil, orice fel de „drept” se poate vinde, orice bun e socotit marfă. Așadar, și „dreptul” moșneanului de a tăia din pădure. Pe baza Codului civil, societatea anonimă cumpără, deci, astfel de „drepturi” și reușește să aibă totdeauna câștig de cauză în fața instanțelor judecătorești.

Dar, odată „dreptul” cumpărat, societatea anonimă lasă de o parte Codul civil și revendică obiceiul pământului. În ce consta acest „drept” al moșneanului? În a tăia lemne din pădure, oricând și oricât, de oriunde, după putere și nevoi. Ce cumpărase societatea anonimă? Dreptul de a tăia și ea oricând, oricât și de oriunde, după puterile și nevoile ei. De astă dată, însă, „puterile” societății anonime erau cele ale tehnicii moderne, cu lungi rețele de funiculare, cu decoviluri, cu linii forestiere, cu uluce sistematice și mari instalații uzinale de tăiere și fasonare a lemnului, iar „nevoile” ei erau nevoile pieței internaționale.

Teoretic, ar fi fost de ajuns cumpărarea unui singur „drept” al unui singur moșnean, pentru ca societatea să poată rade întreaga pădure. În realitate, însă, societatea trebuia să țină seama, într-o oarecare măsură, și de oameni, ca să nu aibă neplăceri în liniștita ei exploatare. De aceea, societatea anonimă cumpără drepturile acaparatorilor locali, stăpâni ai satului, care lucrau fie pe cont propriu, fie, uneori, ca salariați ai marilor societăți anonime. Odată asigurată colaborarea fruntașilor satului, drepturile celorlalți săteni erau mai puțin interesante și pentru ele se oferea o plată minimă.

Moșneanul care își vindea dreptul astfel, pe nimic, era lăsat câțeva vreme să mai intre și să taie la pădure, câte un lemn-două, așa încât, pentru el, vânzarea dreptului să nu pară de la început a avea consecințe neplăcute. De aceea, drepturile aveau uneori un preț aproape simbolic, ca și când ar fi fost vorba de o simplă bunăvoință a săteanului, răsplătit din plin cu o sticlă de rachiu. Acaparatorii locali – primari, cârciumari, notari, chiaburi etc. – primeau, însă, sume substanțial mai mari; uneori, plata se făcea în intervenții, prin trafic de influență, în vederea numirii în posturi administrative sau în asigurarea unei pensii lunare pentru fiul fruntașului sătean, trimis să învețe carte în școlile din țară sau din străinătate.

Scandalul cumpărărilor de drepturi de folosință personală, pentru acoperirea nevoilor casnice familiale, de către societăți anonime forestiere, care le interpretau, apoi, în sensul unei depline vânzări de drepturi indivize, scandalul valului de imoralitate și de corupție care a cuprins întreaga serie de sate posesoare de păduri a fost atât de mare, încât a trebuit să fie recunoscut chiar și de oficialitățile de stat. Iată, de pildă, ce este silit să recunoască legiitorul Codului silvic din 1910, în expunerea de motive a legii: „...Societățile mari de exploatare, compuse aproape

în unanimitate din străini, asigurându-și sprijinul moșnenilor sau răzeșilor frunțași, au cumpărat mai toate pădurile răzeșilor sau moșnenilor cu prețuri foarte mici, aproape pe nimic, în comparație cu valoarea lor. Moșnenii sau răzeșii frunțași au încasat cea mai mare parte din preț, dând celorlalți devălmași sume cu totul neînsemnate. Prin asemenea mijloace, societățile străine au putut pune mâna pe întinse și frumoase păduri moșnenești, realizând astfel beneficii colosale în paguba nenorociților moșneni sau răzeși, care au fost victima ignoranței lor, căci nici-unul din ei, fie frunțaș, fie cel din urmă dintre ei, n-a cunoscut valoarea pădurilor ce au vândut“.

Iată și o altă descriere a problemei, dată tot de Sârbescu-Lopătari:

„Totdeauna societăților străine le-a fost ușor de tot să cumpere de la moșneni, fie păduri, fie terenuri petrolifere, orice, în fine! Pentru că aceștia niciodată nu și-au dat seama de avutul lor, ș-apoi, în încălceala de drepturi de stăpânire, în încurcătura de treburi ce a existat întotdeauna între ei, nefiind o acțiune comună, nefiind o singură voință care să dicteze, a fost destul să fie corupt unul-doi între ei, care să formeze curentul, ca apoi, orbește, să meargă toți într-acolo. Se da procură la unul-doi dintre ei, ca să tranșeze, îi căpătau apoi pe fiecare în parte cu contract, sau în contracte colective și pe lucru aproape de nimic se scuturau de greutatea pădurilor lor. Din toți însă, se alegeau unul-doi cu un adevărat profit în pungă și aceștia mai în toate părțile au devenit stăpânii celorlalți și spoliatorii lor cei mai nemiloși, mai neînduplecați ca mulți străini /.../ Cunosce cazuri când moșnenii și-au vândut dreptul lor pe o sticlă de rachiu; cunosce iarăși cazuri când au fost constrânși ca să vândă înadins, fie de un percep-tor, fie de vreun creditor al lor, fie de vreun boier vecin etc.“

În fond, întreaga operație de cumpărare s-a putut face grație faptului că obștea își pierduse vechea ei putere. Trecuseră de mult vremurile în care legătura cu exteriorul se făcea, în Vrancea, doar prin „neguțătorul Vrancei“, controlat de obște. De data aceasta, obștea se pulverizase, în urma unui proces de individualizare și diferențiere socială interioară, așa încât cumpărătorii nu mai tratau cu colectivitatea moșnenilor, ci cu fiecare moșnean în parte.

Pentru ca această situație să fie mai bine înțeleasă, socotim util să redăm un fragment mai lung dintr-o notă pe care ne-a dat-o, în 1928, informatorul M. Niculai din Năruja-Vrancea. Iată ce ne spunea dânsul: „...Chiaburii mănâncă Vrancea: în regiunile unde se arendează, ei sunt cei care sunt cozile de topor ale societăților anonime. Unde nu se arendează, ei sunt cei care închid din izlaz /.../ S-a început să se vândă în Vrancea mai demult: Bodeștii, din comuna Spinești, a vândut Piatra Secuiului. Au vândut-o la început 12 oameni și apoi a trebuit să vândă și ceilalți. Vânzarea a fost făcută când eram eu de zece ani, adică acum 50 de ani și mai bine. Dar acum 20 de ani s-au sculat ceilalți, tinerii, și au venit de au pus stăpânire pe munte. Și a trebuit să-l cumpere de

la toți. Aceasta dovedește că nu este decât minciună goală că e drept ca să vină un rând de oameni și să arendeze pădurea, iar cei care se nasc mâine dimineată să nu mai aibă a vinde decât aerul! /.../ Baza proprietății, de la început, aceasta a fost: să nu se poată nici vinde, nici arenda. Era o proprietate comunistă a tuturor vrâncenilor și numai a vrâncenilor /.../ Dar s-au schimbat toate de când cu societățile anonime. Pe Zăbala au fost frații baron Grödl, din Budapesta, care au avut toate pădurile de pe apa Zăbalei, până la Bălțița, care este mai aproape decât Comando de la Covasna. Aveau acolo, la Bălțița, linia ferată Bălțița-Comando-Covasna așa că le-a fost ușor să vină de acolo, din creasta Carpaților, să facă planurile și apoi să cumpere de la București concesiunea pentru a face linia ferată de la pădurile pe care le cumpăraseră în Vrancea până la frontiera ungurească, așa ca să unească aceste linii cu linia Bălțița-Covasna /.../ S-au arendat rând pe rând pădurea satului Prisaca, pădurea satului Valea Sării, Podurile, Poiana, Secătura Părosu, Bârsești, Topești, Văsui, Herăstrău, Spinești, Voloșcani, Negrilești! Toate acestea au mers la frații Grödl /.../ Apoi au venit și alte societăți: pădurea satului Tulnici, Păulești, Hăulișca, parte din pădurea Negrileștilor, au fost arendate de baronul Vasilko din Cernăuți, care a avut Fundul Zăbăluței și un funicular /.../ A fost o adevărată întrecere, o adevărată concurență între societăți. A fost un timp când a venit în concurență și societatea din Londra «The Putna Forest», care a cumpărat drepturi și păduri de la unii care nu arendaseră la celelalte societăți, intrând astfel în conflict violent cu societățile care cumpăraseră și ele, anterior, parte din drepturile locale. Până la urmă, s-au împăcat toate societățile și și-au împărțit pădurile între ele, fixând limitele până unde se poate întinde fiecare societate în parte /.../ De pe urma acestei concurențe a societăților a venit o adevărată destrăbălare în Vrancea /.../ Atunci politica și-a arătat toată arama, pe spinarea bieților mocani. Societatea de la Londra și Vasilko au căzut deci la o înțelegere, în care au intrat toți ceilalți, în afară de frații Grödl. S-a format astfel societatea Tișița, la Soveja /.../ Toate societățile făceau cumpărături într-un mod scandalos, abuziv. Am fost și eu de față la un proces între aceste societăți, până nu apucaseră să se împace între ele. S-au judecat la Tribunalul de Putna și am avut ocaziunea să văd pe Take Ionescu avocat al societății Frații Grödl! Și pe Marghiloman, președinte al Societății anonime române pentru industria forestieră, SARPIF! Și aceste societăți, în cearta lor, au dat pe față toate potlogăriile făcute, acuzându-se reciproc. Aveau și pe prefectul Gogu, care înjura și telefona din comună în comună: dacă se punea cineva de-a curmezișul, punea jandarmii de-l legau. Au fost scandaluri mari în chestiunea asta. În toate matrapazlăcurile acestea, au servit drept cozi de topor fruntașii din sat, care au adus poporul ca pe o turmă la tăiere. De aceștia trebuie să te ferești, să nu le ceri informații, că de bună seamă te vor înșela – sfârșea, sfătuindu-ne, cu bună dreptate, acest cinstit vrâncean.

O observație generală ce trebuie făcută e următoarea: majoritatea celor care semnalează abuzurile comise de către societățile anonime forestiere scot în evidență caracterul lor „străin“, dând astfel polemicilor lor un caracter oarecum șovin. În realitate, ar fi trebuit analizat următorul aspect al problemei: capitalismul cu care iau contact aceste sate rămase devălmășe este un capitalism ajuns în forme foarte înaintate, financiare. Societățile anonime forestiere lucrau cu bani puși la dispoziția lor de marile bănci europene, în căutarea de plasamente avantajoase în acțiunea lor de export al capitalului. În special băncile din Viena și Budapesta au constituit bazele acțiunii complexe de exploatare a formelor de organizare socială înapoiate ale satelor noastre.

E vorba nu numai de acțiunea de cumpărare a pădurilor sub vâlul confuz al „devălmășiei“, care permitea abuzuri, ci și de campania paralelă, cu consecințe încă și mai grave, de luare în arendă a moșilor boierești. Trusturile arendășești din preajma anului 1907 sunt rezultatul unei paradoxale îmbinări între capitalismul financiar internațional și regimul social înapoiat care mai cunoștea încă dijma, „rușfeturile“ și, în forme deghizate, chiar și claca.

Nu intră în cadrul studiului de față analiza adâncită a acestei probleme, dar semnalăm, totuși, deosebită importanță pe care ar avea-o, pentru istoria contemporană a României, analiza acestui proces social, încă nestudiat, al exploatării de caracter colonial a satelor noastre, prin arendarea moșilor agricole, a pădurilor și a subsolului petrolifer – în condițiuni de jaf.

b) *Codul silvic din 1910 și atitudinea sa față de devălmășie.* În fața acțiunii de exploatare prădalnică a pădurii de către satele răzeșești și în special de către marile societăți anonime forestiere, s-a simțit nevoia unui Cod silvic.

În jurul lui s-au dus, însă, lupte înverșunate, date fiind interesele contradictorii, foarte mari, care se aflau în joc; pe de o parte, era interesul pur silvic de a stabili o poliție silvică, având reguli de exploatare mai raționale; pe de altă parte, interesul exploatarelor de păduri de a li se lăsa mână liberă.

Lupta s-a purtat în special cu privire la pădurile moșnenești, care le îngăduiau exploatarelor cele mai rentabile afaceri. Față de această categorie de păduri, problema de bază era aceea de a li se reglementa situația juridică. Toată lumea știa că aceste păduri erau stăpânite de săteni în „codevălmășie“, cum obișnuiau juriștii să spună „devălmășiei“. Dar în ce consistă această devălmășie? Textele de legi ale statului nu cunoșteau acest fel de stăpânire și, mai mult încă, nici măcar juriștii – chiar acei care profesau „istoria dreptului românesc“ – nu erau mai bine informați.

În schimb, exploatarele de păduri aveau o concepție foarte clară despre devălmășie, o concepție dictată de interesul lor imediat. Pentru ei, devălmășia nu era altceva decât o „indiviziune“, astfel încât, în termenii

Codului civil, orice proprietar aflat în indiviziune putea cere ieșirea din indiviziune, așa precum putea și vinde dreptul său indiviz. Ca atare, acțiunea de cumpărare a drepturilor „indivize” ale moșnenilor era o operațiune corectă sau, în tot cazul, legală.

Care a fost atitudinea Codului silvic față de această confuză situație? Cea mai mare parte a suprafețelor păduroase stăpânite de sate fiind în „devălmășie”, este evident că legiuitorul nu a putut ignora existența acestei instituții juridice de drept obișnuielnic. Așadar, legea din 1910 ridică problema devălmășiei. O face, însă, fără a fi avut grija de a se fi informat în prealabil, prin studii adâncite de teren, o face superficial, pe baza prejudecăților curente ale zilei, viciate de atâtea interese contrarii și o face, pe deasupra, și incidental, adică nu atacând din plin problema, în cuprinsul unui Cod civil, unde era de fapt sediul materiei, ci într-un Cod silvic, referindu-se exclusiv la pădurile devălmașe, iar nu la totalitatea patrimoniilor devălmașe. „...Dispozițiunile acestei legi – spune textual expunerea de motive – vor fi aplicabile numai cetelor de moșneni și răzeși, cunoscute la noi sub acest nume; celelalte stăpâniri în indiviziune, cum sunt cele ale pământurilor dobândite în virtutea legii din 1864, sau în virtutea drepturilor de succesiune, sau alte drepturi, nu intră în prevederile acestei legi.”

După cum se vede, legiuitorul nu dă o definiție a ce sunt răzeșii și moșnenii, ci îi descrie numai, complet nejuridic, sub forma vagă a unor „...cete cunoscute la noi sub acest nume”. Cu atât mai mult încă, nu dă nici definiția a ce este devălmășia – dimpotrivă, stabilește de la început o confuzie între devălmășie și indiviziune. Nu numai formula „...alte feluri de indiviziune” din expunerea de motive, ci și multe alte articole din textul legii arată că, într-adevăr, legiuitorul a socotit devălmășia drept „un fel de indiviziune”.

Ceea ce nu înseamnă, totuși, că legea ar fi fost alcătuită pe baza acestei concepții, greșite dar măcar ferm exprimate, care să identifice, clar și complet, devălmășia cu indiviziunea. Dimpotrivă, legea se înfățișează ca un compromis între interesele contrarii semnalate mai sus. Gândirea legiuitorului este ezitantă, confuză și lipsită de un temei teoretic clar. Chiar în dezbaterile legii a fost semnalat acest fapt, arătându-se că „...indiviziunea, cum o cunoaștem noi, nu se potrivește tocmai bine – *sic* – cu codevălmășia pe care o reprezintă moșnenii și răzeșii”.

Cu toate acestea, legea fixează acestei devălmășii un regim juridic care arată, totuși, că avem de-a face cu o altă instituție juridică decât cea a indiviziunii din Codul civil, dar pe care Codul silvic caută cu tot dinadinsul să o transforme în indiviziune.

Prejudecata teoretică de la care pleca legiuitorul din 1910 era aceea că devălmășia este efectul unei indiviziuni successorale. La acea vreme, nu erau cunoscute, îndeobște, decât formele de devălmășie așa-numite „umblătoare pe bătrâni”, pe care le vom studia ulterior. Modelul pe care îl aveau neconținut în vedere autorii legii din 1910 era acela al moșne-

nilor orășeni câmpulungeni, iar teoria pe care se întemeiau era vechea și banala teorie a „eroului eponim“, fondator al satului și al tuturor drepturilor de care se bucură populația actuală a satului, socotită a fi compusă din descendenții direcți ai acestui „fondator“.

Existența unei forme de devălmășie absolută, de tip vrâncean, în flagrantă contradicție cu această teorie a originii succesoriale a devălmășiei, a fost complet ignorată de Codul silvic din 1910: pentru acesta, în fond, devălmășia este ca o indiviziune succesorală.

O singură deosebire este admisă față de indiviziunea prevăzută în Codul silvic. Devălmășia este o indiviziune *sui generis*, în sensul că ea nu poate fi desfăcută prin voia părților. Este, adică, așa cum s-a spus, o „indiviziune statornică“, dat fiind că munții cu pădurile lor nu pot fi ușor lotizați și apropriați individual.

Cu toate acestea, legiuitorul din 1910 dorește ca măcar „drepturile“ abstracte ale moșnenilor devălmași să poată fi autonomizate. Pădurile ca atare rămân în continuare a forma masive unitare. O ieșire din indiviziune, prin alegere de părți pe teren, nu e îngăduită de Codul silvic din 1910 decât în urma unor autorizări prealabile din partea statului, prevăzându-se drepturi de protimisii pentru stat etc., adică o serie de prevederi care se abat de la regulile Codului civil.

În fond, legea adoptă o atitudine de compromis; nu declară fățiș nici că moșnenii ar fi devălmași, nici că ar fi indivizi, ci se mărginește să-i considere ca pe niște proprietari în indiviziune, incapabili să-și apere drepturile și, ca atare, puși sub tutela și controlul protector al statului.

Soluția dată de cod era, de fapt, favorabilă marilor societăți anonime forestiere prin faptul că se recunoștea fiecărui moșnean facultatea de a dispune individual de „dreptul“ său. Totuși, dreptul de control pe care și-l rezerva statul era supărător pentru exploatatorii de păduri. Ei ar fi vrut ca legea să declare răspicat că nu există nici un fel de deosebire între devălmășie și indiviziune, astfel ca, potrivit normelor din Codul civil, fiecare moșnean să-și poată vinde drepturile, divize sau indivize, fără nici un fel de drept de control din partea nimănui, nici a obștei locale, nici a statului. Iată cum susține Take Ionescu această teză, de pildă, protestând patetic, în numele Codului Napoleon și al... răzeșilor pentru nedreptatea ce li se face prin ridicarea dreptului lor de a ieși din indiviziune: „...De unde, d-lor, în codul civil orice convențiune pentru a păstra indiviziunea pe termen mai mare de cinci ani este declarată nulă, căci starea de indiviziune este în contra adevăratei ordine sociale și progresul este diviziunea, moșnenii, pe baza proiectului, nu mai pot ieși din indiviziune“. Take Ionescu afirmă chiar că aceasta constituie „...o transformare completă a regimului proprietății din România, transformare pusă în legea silvică, unde nu are ce căuta“, el se întreabă, de aceea: „Ce fel de proprietari sunt aceștia, dacă nu pot ieși din indiviziune?“ și, în numele „libertății omului“, cere să fie suprimată din Codul silvic „legarea“ cu sila a unui om de averea lui, pe care o nu-

mește „iobăgie“. Ca atare, după părerea lui „...legea silvică echivalează cu o tiranie, ducând țara cu câteva veacuri înapoi“ și „...introducând proprietatea colectivă“.

Lasând deoparte aspectele politice ale acestei dezbateri, renunțând a sublinia legătura ce poate fi făcută între poziția doctrinară a acestui jurist legislator și tezele susținute de el ca avocat al marilor societăți anonime forestiere, reținem faptul că, în tot cazul, instituția devălmășiei nu era „tocmai bine“ cunoscută legiuitorilor din 1910!

Insistăm în special asupra ignorării complete a regimului devălmășiei absolute, cu atât mai demn de ținut în seamă, cu cât existența lui se regăsește chiar și în satele care depășiseră faza devălmășiei egalitare absolute și cunoscuseră formele devălmășiei inegalitare. În ciuda faptului că, din punct de vedere juridic, drepturile moșnenilor nu erau egale, moravurile efective ale populației satești continuau să socotească pădurea ca fiind un bun comun asupra căruia drepturile de folosință personală și directă erau egale.⁷ Despre această situație de drept și de fapt, Codul silvic nu pomenește nici un cuvânt. Scopul Codului, în ceea ce-i privește pe devălmași, este următorul: să stabilească limpede mărirea drepturilor pe care le are fiecare moșnean în parte, să înființeze un „registru de drepturi“ în care fiecare moșnean să fie trecut cu drepturile ce-i fuseseră stabilite și să organizeze, în continuare, un regim în care transmiterea acestor drepturi să nu mai poată fi făcută decât prin operațiuni de inscripții efectuate în registrul de drepturi. Asupra acestor „drepturi“ ar fi urmat să opereze „succesiunea“, calculată și ea abstract, cu ajutorul aceluiași registru al drepturilor.

Obștea, pe de altă parte, era ea însăși organizată sub forma unei societăți anonime, cu adunare generală, cenzori etc., votul din adunarea generală dându-se în proporție cu mărirea drepturilor deținute.

În felul acesta, prin camuflarea vechii obști devălmașe în formele unei societăți anonime, erau ușurate, de fapt, enorm de mult operațiunile comerciale ale marilor societăți anonime forestiere: era suficient ca societatea forestieră să dețină jumătate plus unu din drepturi, adică din voturi, ca să domine în adunările generale. Legea silvică reprezintă, deci, o predare a obștilor forestiere în mâna acaparatorilor locali, aflați la dispoziția societăților anonime forestiere. Vom vedea îndată care au fost consecințele acestui cod în regiunile unde domina încă devălmășia absolută.

c) *Lipsa unei doctrine juridice despre devălmășie.* Dacă legea silvică din 1910 ignoră esențialul din ceea ce este devălmășia, ar fi fost firesc, totuși, ca doctrina juridică să fie ceva mai bine informată.

Cu toate acestea, autori care să se fi ocupat de problema obiceiului pământului sunt extrem de rari și nici ei nu sunt mai lămurii decât erau legislatorii din 1910. Majoritatea se mărginesc doar la a semna problema, a susține că devălmășia este altceva decât indiviziunea și că obiceiul pământului nu se potrivește cu Codul civil.

Dar, în afară de astfel de afirmații generale, prea puține informații concrete pot fi găsite în doctrina noastră juridică. Magistratul N.I. Tănăsescu, care s-a lovit, ca practician, de aceste probleme, afirmă: „...Nu trebuie confundată starea de devălmășie a moștenitorilor noștri cu starea de indiviziune din Codul civil. Pe când cea dintâi se datorește, se naște dintr-o imposibilitate materială, căci munții nu se pot niciodată împărți, cea de-a doua se naște... din unul și același fapt juridic: vânzarea, donațiunea, moștenirea sau oricare alt mod de a dobândi /.../ De aceea nu trebuie căutată, studiată, starea de devălmășie a cetelor de moștenitori în condica civilă, căci îi este dușmană... ci trebuie căutată în vechile noastre legiuri, în obiceiurile pământului, care îngăduiau proprietatea devălmașă”.⁸

Constatarea unei contradicții între cod și obiceiul pământului este justă. Dar explicarea devălmășiei prin imposibilitatea unei împărțiri a munților este insuficientă, iar credința că devălmășia noastră ar putea fi lămurită prin studiul vechilor noastre legiuri este iluzorie.

Tot atât de categoric în a constata nepotrivirea dintre cod și devălmășie este și un alt magistrat, Georgescu-Vrancea, care afirmă că: „proprietatea devălmașă” este „...abia tolerată de legea scrisă, care de altfel o și ignorează cu totul, necuprinzând nici o dispozițiune referitoare la ea /.../ Legea scrisă nu o reglementează, căci condica civilă nu vorbește decât de proprietatea individuală și ar fi o ignorare patentă a caracterului proprietății devălmașe când cineva ar căuta să-i aplice măsurile ce legea scrisă le rezervă indiviziunii ereditare”.⁹

Constatarea acestei contradicții nu a dat, însă, vreun îndemn spre un studiu direct al obiceiului pământului, deși unii autori au simțit nevoia unei cunoașteri directe a devălmășiei, pe care și-ar fi dorit-o legiferată. De pildă, I.N. Angelescu afirmă, despre obiceiul pământului, că „...sistemul consistă în elementele lui. Rămâne să se facă unificarea și aceasta poate fi operată de legislație. Dar acest sistem este o formă nouă a vechii proprietăți colective. Iată de ce studiul unei astfel de proprietăți în trecutul nostru poate fi, de o parte, instructiv și, de altă parte, de actualitate”.¹⁰ Nici studiul devălmășiei *ad legem ferenda* nu a dus, însă, la nici un rezultat concret.

De altfel, ideea că noul Cod civil ar fi trebuit să cuprindă o legiferare a obiceiului pământului era utopică. Au fost și alți juriști care au susținut acest lucru – de pildă G.I. Alexandrescu care a publicat un *Studiu asupra obiceiurilor juridice ale poporului român*, în *Literatură și știință*, comentat de editorul revistei în sensul că „obiceiul pământului” poate fi uneori retrograd și că, deci, legiferarea lui nu ar denota o atitudine progresistă. Într-adevăr, studiind devălmășia, nu trebuie să uităm că e vorba de o instituție socială depășită, interesantă numai din punct de vedere teoretic și istoric, având, în consecință, utilitate practică doar în măsura în care justifică o anumită mentalitate și psihologie socială care, în măsura în care mai există, merită a fi luate în seamă.

d) *Interpretări jurisprudențiale ale devălmășiei absolute.* Cu mult mai interesante sunt interpretările jurisprudențiale pe care judecătoriile și tribunalele noastre au fost silite să le dea, atunci când au avut de confruntat, cu prescripțiile Codului silvic, realitatea socială a satelor care cunoșteau devălmășia absolută și se aflau în contrazicere față cu legea. Într-adevăr, judecătorii însărcinați cu organizarea în stil modern a obștilor – cu adunare generală, președinte, cenzori etc. – s-au izbit, în Vrancea, de o situație paradoxală.

Prima lor datorie era de a stabili lista moșnenilor și a preciza „mărimea” drepturilor fiecăruia dintre ei, înregistrându-le într-un *Registru al drepturilor moșnenilor sau răzeșilor* (art. 33). Conform indicațiilor date în expunerea de motive, erau considerați răzeși „...o grupă de țărani proprietari ai unui bun rural, care stăpânesc acest bun în devălmășie... și ale căror părți se stabilesc pe unități: cu stângenul și palma, cu ocaua și dramul, cu funia ori pe cap de moșnean sau răzeș, sau pe baza oricărei alte unități”.

În Vrancea, însă, nu exista nici o astfel de „unitate” de măsură – vrânceanul avea un simplu drept de uz personal, și nicidecum un drept „real”. Registrul de drepturi prevăzută de lege a luat, așadar, înfățișarea unui tabel nominal al tuturor locuitorilor din sat. Calitatea de „locuitor” nu putea fi dovedită altfel decât prin faptul că „te știe satul”, adică te recunoaște obștea drept băștinaș. Iar „mărimea” dreptului era considerată prin repetarea, în dreptul fiecărui nume, a expresiei „un drept”. În concepția legiuitorului, toți membrii obștei înscrși cu „un drept” deveneau proprietari indivizi, astfel că, de aici înainte, acest drept unitar trebuia să se supună regulilor normale ale Codului civil: obșteanul care avea un drept și doi fii lăsa prin succesiune câte o jumătate de drept fiecăruia dintre fii. Orice altă transmitere de proprietate, prin vânzare, donație, înzestrare etc. urma să fie operată pe acest registru, dreptul inițial fragmentându-se succesiv, din generație în generație, sau, dimpotrivă, acumulându-se în mâna a doar câțiva, prin cumpărare.

Încetul cu încetul, numele persoanelor inițiale ar fi trebuit să fie șterse din registru și înlocuite cu noii proprietari ce li se substituiau. Dar întreaga operațiune a registrelor de drepturi a rămas literă moartă, astfel că tabelul membrilor s-a transformat într-un adevărat pomelnic de morți, nici o altă mențiune ulterioară nemaifiind făcută în coloanele registrului.

Devălmășia absolută vrânceană nu încăpea, deci, în prevederile formale ale codului. Potrivit obiceiului pământului, aveau drept la pădure toți locuitorii majori ai satului, membri ai unor familii băștinașe. Prin urmare, ar fi fost logic, dacă se dorea înființarea unui registru, să fie stabilită lista locuitorilor majori ai comunei, din care să fie șters orice decedat și adăugat orice locuitor ajuns la majorat. Registrul de drepturi, nepotrivit față de realități, zăcea, deci, inutilizat în arhiva judecătoriei, sătenii continuând a folosi pădurea așa cum apucaseră ei din bătrâni.

Lucrurile ar fi rămas așa, dacă nu s-ar fi amestecat societățile anonime forestiere. Acestea, cumpărând „drepturi” înscrise de data aceasta într-un registru, pretindeau aplicarea strictă a normelor Codului civil și, tari pe dispozițiile legii, obțineau sprijinul activ al tribunalelor.

De aici izvora, însă, un conflict între societate și tinerii vrânceni ajunși la majorat – vestita „chestiune a majorilor”, care a frământat adânc viața Vrancei. Acești tineri ajunși la majorat știau că, după obiceiul pământului, aveau drept să intre la folosirea pădurii, cu drepturi egale cu ale oricărui alt locuitor. Dar societatea le interzicea să taie din pădure: ea cumpăra drepturile celor puțini care figurau în registrul de drepturi și erau încă vii și le interzicea celor tineri să revendice drepturi asupra pădurii înainte de a fi făcut „deschiderea de succesiune”, cu plata taxelor succesoriale și înscrierea în registru cu cota-parte fragmentară de drepturi ce le revenea succesoral. Tinerii „majori” provocau, însă, răscoale, ocupau pădurea cu forța, procedau la acte de sabotaj împotriva instalațiilor tehnice ale societăților anonime forestiere, silind, deseori, societatea să intre la târguială cu ei.

Pentru a curma această stare de lucruri absurdă, o parte din vrâncenii mai luminați, ajutați de o serie de magistrați localnici, au căutat să rezolve problema în forma unor jurisprudențe interpretative care, ținând seama aparent de textul legii, să satisfacă realitățile concrete din viața satelor. O întreagă elaborare juridică jurisprudențială a fost făcută pentru a tălmăci într-un limbaj juridic modern vechea devălmășie absolută, astfel încât vrâncenii să poată avea câștig de cauză în fața tribunalelor și a Curții de casație. În această acțiune a lor, localnicii înșiși au camuflat noile realități sociale în forma unor „tradiții” juridice, afirmând că susținerile lor reprezintă vechiul obicei al pământului vrâncean, în ciuda faptului că era vădit caracterul modern al problemelor pe care voiau să le soluționeze.

Au apărut, astfel, o serie de „paremii” juridice care exprimă, fără îndoială, corect, fondul juridic al devălmășiei absolute, dar care sunt cert contemporane, dat fiind că sunt exprimări ale unor situații care, până în vremea societăților anonime forestiere, nu fusese nevoie să fie exprimate. Cităm: „...în pădure fiecare taie când vrea, cât vrea și de unde vrea /.../ după putere și nevoi /.../ toți de-a valma, fără opreală și fără măsură: cum bogatul, cum săracul; cum bătrânul, cum copilul”; sau, tot astfel: „...între tată și fiu nu e altă legătură decât cea trupească”; sau: „...vrânceanul, de cum se naște, intră în pădure, ca rătușca la baltă”; sau, încă și mai concludent și în directă legătură cu pretențiile contrare ale Codului silvic: „...dreptul vrânceanului se naște și moare o dată cu el”.

Pe baza unor asemenea paremii juridice, juriștii de profesie au căutat să formuleze o teorie, la început mulțumindu-se să constate doar obiceiul și apoi formulându-l doctrinar.

Iată, de pildă, cum glăsuiește Decizia nr. 16 din 1912, ianuarie 28, a Comisiei ocolului rural Năruja, alcătuită potrivit Codului silvic: „Având în vedere că locuitorii ce fac parte din obștea satului Paltin și care sunt prezenți au declarat că muntele Tojanul l-au cumpărat împreună cu obștea Spulberul și Prahuda, de la obștea Spinești; că s-au și împărțit între ele, făcând hotare despărțitoare între porțiunea fiecăruia și că-și stăpânesc partea în codevălmășie, locuitorii satului Paltinul, fără a prezenta vreun act de cumpărătoare a muntelui și că în acest munte au dreptul numai cei care descind după patru bătrâni, Fănacă, Papa, Drăgan și Răduțu, care ar fi întemeietorii satului Paltinul...”

Aici se cuvine un comentariu: Tojanul de care este vorba nu e un munte propriu-zis; la 1755, îl vedem distribuit satului Spinești; la aruncătorile ulterioare, el nu mai apare ca „munte”, nici măcar ca „frunză”, ci este transformat în „gropi de cosire”; data când satele Paltin, Spulber și Prahuda vor fi cumpărat de la Spinești acest teren de coasă nu ne este cunoscută.

Afirmația că satul Paltin descinde din patru bătrâni care ar fi întemeietorii acestuia aparține aceluiași ciclu de creații artificiale, *ad hoc*, ale unei tradiții care era necesară în fața instanțelor. În vremea noastră, nu mai există această tradiție a 4 întemeietori în satul Paltin, sat pe care îl știm, de altfel, a nu fi fost decât un „cot” al Nerejului, întocmai ca și Spulberul. Controlând la teren această problemă, oamenii bătrâni ai satului mi-au mărturisit că așa au spus ei atunci, pentru că așa i-a întrebat judecătorul.

Magistrații noștri aveau, toți, convingerea că devălmășia derivă din succesiune și că satele „descind” juridic dintr-un număr de „autori” juridici inițiali. Ca atare, ei îi întrebau direct pe săteni din ce moși descind, și aceștia, ca să nu rămână fără răspuns, spuneau numele principalelor cete de neam din sat. Judecătorii îi acceptau fără ezitare pe „Fănacă, Papa, Drăgan și Răduțu”, ca fiind o afirmație care consuna cu părerea lor despre ce este devălmășia, dar care, practic, nu avea absolut nici o consecință. Imediat după ce afirmau „descinderea din patru bătrâni”, sătenii treceau la afirmarea contrazicătoare, susținută, de astă dată, cu tărie, a unei devălmășii în care au drept deopotrivă nu doar presupușii descendenți ai celor patru începători ai obștei, ci și străinii acceptați de către obște. Decizia pe care o comentăm continuă astfel: „...Având în vedere că, conform obiceiului locului, care a guvernat până în prezent, au drept la munte toți locuitorii satului Paltin, fie bărbat și femeie, din momentul ce se căsătoresc sau devin majori, că oricine poate duce oricâte vite are și să taie lemne din munte cât îi trebuie, fără ca cel ce nu are vite să poată pretinde vreo despăgubire de la cei ce au; că, dacă tatăl are cinci sau mai mulți copii majori sau căsătoriți, tatăl ca și fiii au aceleași drepturi, că, dacă unul din ei moare, dreptul său nu trece la urmași ci profită tuturor codevălmașilor, urmașii având drept în virtutea faptului că sunt majori născuți și originari din Paltin, descendenți

ai celor patru bătrâni, că păstrează calitatea de codevălmași și cei plecați din sat, cu condiția de a nu fi trecut 30 de ani de la plecarea lor. De asemenea au drept și cei stabiliți de mai mult timp în satul Paltin și care au contribuit la diferitele cheltuieli și dări ale muntelui, deși nu erau născuți și originari din Paltin; că dacă un codevălmaș moare lăsând copii minori, pentru ca să se poată folosi și aceștia de munte, admit și casa defunctului ca un drept; și că cel ce vinde dreptul îl pierde atât el cât și urmașii lui minori, iar cumpărătorul capătă dreptul vânzătorului, exercitând acest drept cât trăiește acesta. Deci urmează ca la stabilirea drepturilor de proprietate ale locuitorilor ce fac parte din obștia Paltin asupra muntelui Tojanul, în lipsă de titluri, să ne conducem după aceste obiceiuri; considerând că pentru a determina porțiunea indiviză în munte se întrebuițează denumirea generică de «drept», care drepturi sunt egale, în sensul că sunt legate de necesitatea fiecăruia...»

Aceeași decizie constată, în legătură cu cei 490 de cetași ai satului, că „...pot pășuna pe toată întinderea muntelui și prin urmare dânșii consideră acest munte ca un accesoriu al satului, trăgând foloase după nevoile pe care le au”.

Elaborarea juridică prinsă în această decizie este destul de confuză și de contrazicătoare: precizarea „majoratului” ca moment în care începe „dreptul” vrânceanului la munte este o concesiune făcută Codului civil. Dar, cum și minorii aveau, totuși, drept la munte, judecătorul rezolvă problema minorilor orfani inventând teoria „casei defunctului” – sub sugestia, de altfel, a vrâncenilor care au prezentat și această artificială creație a „casei defunctului” tot ca pe o „tradiție” și un „vechiu obicei al Vrancei”, deși însăși terminologia folosită ne arată că problema cu „defunctul” nu prea pare „vechi vrânceană”! Tot ca o concesiune față de Codul civil trebuie socotită și afirmația că persoana plecată din localitate își păstrează dreptul timp de 30 de ani, termenul lung al prescripției din Cod. În realitate, dreptul vrânceanului fiind un drept de uz, cel plecat din localitate nu poate uza de dreptul lui.

Problema era de interes actual doar în momentul când se puneau problema vânzării de drepturi către o societate anonimă forestieră: cel plecat din sat își poate vinde „dreptul”? Răspunsul din Decizie este ezitant: timp de 30 de ani, cel plecat își păstrează dreptul de a reveni; el poate și vinde și, în acest caz, vinde atât dreptul lui, cât și pe cel al urmașilor lui minori; dar cumpărătorul nu-și poate exercita acest drept decât atâta timp cât trăiește cel care i-a vândut dreptul.

Alți judecători locali nu au mers nici până la o astfel de elaborare confuză, ci s-au mărginit numai să găsească soluții concrete și practice. Astfel, pentru a asigura dreptul „majorilor” în aceeași epocă de dinaintea primului război mondial, un judecător din Năruja făcut propunerea ca, atunci când se arendează un munte pe 20 de ani, să se împartă suma toată în 20 de părți, să se depună banii la bancă și anual să se ia a 20-a parte din bani și să se împartă în mod egal tuturor locuitori-

lor majori aflați în viață în acel an, pentru ca majorii care ar veni la drepturi în decursul celor 20 de ani să nu fie frustrați.

Cel care a făcut pasul decisiv pentru a formula problemele Vrancei în stilul Codului civil este, însă, Aurel V. Sava care, în 1928, judecător la Năruja fiind, a dat câștig de cauză vrâncenilor împotriva societăților anonime forestiere și a găsit și cele mai corecte posibilități de a exprima juridic realitățile vrâncene. Meritul său e cu atât mai mare, cu cât, pentru a face acest lucru, era nevoie și de un deosebit curaj, date fiind presiunile puternice, mergând până la amenințări și șantaj, pe care le mânuiau cu abilitate emisarii societăților anonime, dacă încercările de cumpărare eșuau. Merită semnalată, de asemenea, în această privință, contribuția lui Hârnea, grefier la judecătoria Năruja, care a lucrat efectiv la elaborarea unei teorii juridice vrâncene.¹¹

Teoria juridică a lui Sava se află expusă pe larg în lucrarea sa *Documente putnene*, vol. II, și constă, în esență, în considerarea dreptului la pădure al vrânceanului drept un drept personal, *intuitu personae*, de uz nelimitat, netransmisibil și afectat de suspendarea dreptului în cazul lipsei din comună a oricărui locuitor care are calitatea de obștean.

Nu este locul să intrăm aici în analiza tribulațiilor pe care le-a suferit această teorie, până în momentul când a fost recunoscută, în fine, și de către Curtea de Casație.

Realitățile din Vrancea erau, însă, atât de clare încă din momentul aplicării Codului silvic, în 1910, încât doar excepțional magistrații care au alcătuit așezămintele și registrele de drepturi au recunoscut unora dintre cetași drepturi multiple. În regulă generală, magistrații au consemnat peste tot situația reală, acordând fiecărui cetaș câte un singur drept. Pentru a face dovada acestui lucru, redăm o listă a obștilor din Vrancea, cu numărul cetașilor și al drepturilor corespunzătoare, folosind în acest scop materialul strâns de Gh. Serafim în 1938 (vezi pag. 203).

Sunt, deci, în Vrancea, un număr total de 38 de obști, constituite conform Codului silvic în 28 de sate și totalizând un număr de 14.097 de obșteni cu un singur drept și 107 cu drepturi multiple, astfel:

71 obșteni	cumulând	2 drepturi
17	"	"
9	"	"
3	"	"
7	"	"
		3 drepturi
		4 drepturi
		5 drepturi
		peste 6 drepturi

Este vorba, deci, de o infimă minoritate de obșteni, toți acaparatori locali de drepturi, fără ca diferențele între aceștia și masa cea mare a celorlalți să fie, totuși, prea mari.

Caracteristic și demn de reținut e faptul că o singură obște, și anume cea a satului Poduri, este divizată pe „cete“, purtând simbolic numele unui „bătrân“. Dar împărțirea pe „cete“ nu înseamnă, câtuși de puțin, în Vrancea, adoptarea unui sistem genealogic de organizare a stăpânirii

Satul	Obștea	Numărul cetașilor	Nr. cetașilor cu un singur drept
Nerej	Monteorul	387	387
	Lapoșul	725	725
Spulberul	Lapoșul	447	445
	Tojanul	462	462
Paltin	Furu Mic	640	632
Vâlcani	Simionul	96	96
Prahuda	Tojanul	221	221
Năruja	Lapoșul de Sus	494	491
Nistorești	Dealul Secăturii	521	505
	Munțișoarele	544	525
Herăstrău	Dealul Secăturii	282	282
	Veghiul lui Bucur	268	267
Văsui	Dealul Secăturii	256	239
Spinești	Dealul Secăturii	522	509
	Zboina	509	509
Hăulișca	Plostina	263	257
Păulești	Novesele	370	359
Coza	Chetricelile	279	275
Tulnici	Macradeul	523	520
Negrilești	Păișelele	862	862
Bârsești	Giurgiu	434	432
Topești	Giurgiu	333	332
Poiana	Mușă și Vetrila	266	263
Prisaca	Căbălașul de Sus	70	68
Valea Sării	Pietrosul	418	415
Colacu	Fruntea cea Mare	181	172
Poduri (Colacu)	Căbălașul de Jos	158	158
Părosu (Tichiriș)	Dealul Negru	425	425
Vidra (Tichiriș)	Tisarul	496	495
Burea (Vidra)	Vârful Măgurii	75	75
Voloșdani	Verdele	279	273
Găuri	Condratu	734	734
Poduri (Valea Sării)	Marcu	275	275
	Orbu	175	175
	Chitacu	150	150
	Tudora	172	172
	Toader	150	150
	Gogoncea	155	155

în sistemul „umblării pe bătrâni“. În cuprinsul fiecărei cete, drepturile cetașilor continuă a fi organizate vrâncenește, adică egalitar. E vorba, deci, de o spargere a unei obști inițiale în mai multe sub-cete de neamuri, fenomen pe care vom avea prilejul să-l analizăm, arătând rostul său de fază de trecere de la devălmășia absolută la aceea inegalitară.

O singură excepție există în Vrancea față de sistemul devălmășiei absolute: este cea a unor cătune nevrâncene, de foști embaticari, ajunși a stăpâni prin cumpărare o parte din dealul Tojanului. Este vorba despre obștea de cumpărătoare a cătunelor Vâlcani, Ghebani și Prahuda, care are doar patru obșteni cu câte un drept, ceilalți, în număr de 217, având doar fragmente de drepturi. Și în cazul lor, această fragmentare succesorală a drepturilor figurează în registrul de drepturi, dar în fapt nu funcționează, sătenii folosind imașul Tojanului vrâncenește, egal.

e) *Analiza unui caz concret: afacerea Piatra Secuiului.* Pentru a exemplifica felul în care pătrunderea societăților anonime forestiere a fost făcută printr-o dezorganizare a vechilor reguli de viață ale Vrancei, vom alege cazul concret al Pietrei Secuiului, un munte mai de curând intrat în averea obștei satului Nerej.¹² După multe certuri și judecăți, acest munte a fost atribuit satului Bodești, satul Poiana fiind nevoită să renunțe la el. Bodeștenii au găsit, însă, de cuviință să vândă muntele satului Nerej.

Potrivit tradiției, orice obște vinde și cumpără prin „vechili“, adică prin mandatarii delegați în adunarea generală a obștenilor. Este de la sine înțeles, deci, că, la 19 decembrie 1889, atunci când se face vânzarea acestui munte, prin actul autenticat sub nr. 1855 și transcris în aceeași zi sub nr. 1843 la Tribunalul de Putna, nu se vor fi prezentat toți locuitorii din Bodești și din Nerej, ci doar 20 locuitori din Bodești și 21 din Nerej. Cei 20 de bodeșteni declară că, pe preț de 3.600 lei, vând „...muntele nostru numit Piatra Secuiului“. Actul specifică anume că se vinde muntele întreg, care le este lor din veche răzeșie.

Actul ar fi fost limpede și perfect valabil dacă morăvurile patriarhale ar mai fi existat în acea vreme. Dar Societatea anonimă forestieră își făcuse apariția și ea avea tot interesul să încurce lucrurile, folosindu-se de acaparatorii locali.

Trăia pe atunci la Nerej un oarecare Nică Macovei, ale cărui gesturi merită să fie urmărite, căci ele ne vor lămuri asupra felului în care se proceda pentru a despuia o obște de drepturile ei. Nică Macovei începe prin a afirma că nu-i recunoaște pe cei 20 de bodeșteni ca mandatar ai satului întreg, susținând că, din punctul de vedere al Codului civil, cei 20 de bodeșteni, neavând mandat în regulă, nu au putut vinde decât dreptul lor personal. El pleacă, deci, în căutarea bodeștenilor care nu se aflau iscăliți personal în actul de vânzare și, dacă aceștia muriseră între timp, aleargă după urmașii lor, îi găsește și le propune să-i vândă lui niște drepturi pe care aceștia nici nu bănuiau că le aveau – anume drepturile lor nevândute din Piatra Secuiului.

La 23 martie 1899, prin actul autentificat și transcris sub n-rele 1361 și 892 la Tribunalul de Putna, Nică Macovei din Nerej cumpără, de la 8 locuitori din Bodești, 4 din Nistorești, 3 din Păulești, 2 din Palatin și 2 din Păltinești, „...părțile noastre de proprietate pe care le avem în indiviziune cu alți locuitori din Bodești în muntele numit Piatra Secuiului, așa cum au vândut și ei drepturile lor altor cumpărători, prin actul autentificat sub nr. 1143“ etc.; prețul vânzării este de 1.500 lei; la 9 aprilie 1899, Nică Macovei mai cumpără, de la alți 2 locuitori din Bârsești, 5 din Păulești, 5 din Spinești și 1 din Nistorești, drepturile lor din Piatra Secuiului, cu preț de 700 lei (act autentificat nr. 1592); la 10 aprilie, cumpără cu 300 lei alte trei drepturi din Negrilești; la 4 mai (actele 1704 și 1889), cumpără cu 50 de lei dreptul unui locuitor din Spinești; la 6 mai (actele 1812 și 1324), cumpără cu 100 lei drepturile a 4 locuitori din Nistorești. De data aceasta, Nică Macovei nu mai figurează în act ca locuitor în Nerej, ci în Odobești.

După câte povestesc nerejenii, Nică Macovei ar fi început prin a lucra ca vechil al obștei Nerej; purtările lui ne arată, însă, că lucra pe cont propriu și intențiile lui se dau pe față în momentul în care începe a cumpăra și drepturile unor locuitori din Nerej, și anume drepturile celor 20 de vechili care figurează în actul inițial. Astfel, la 20 aprilie 1902, Ștefan Isac, care figura printre cei 20 de cumpărători din 1889, își vinde partea sa indiviză pe preț de 200 lei; în 1903, vinde și Radu Frățilă, în aceleași condiții.

Iată, însă, că Nică Macovei începe să aibă concurenți: preotul Ion Danțiș din Nistorești cumpără și el, la 11 aprilie 1905 (actele 1453 și 1282), drepturile celor 13 urmași ai altor 7 bodeșteni pe preț de 700 lei; în 1905, 12 aprilie (actele 1464 și 1291), cumpără dreptul unui locuitor din Nistorești, cu 100 lei, iar, în 1906, 11 iunie (actele 2464 și 2021), Florea Ion Oancea din Nistorești îi vinde „...dreptul meu la munte pe care l-am moștenit de la răposatul meu părinte care îl avea în devălmășie cu obștia satului Bodești și care a fost vândut de această obștie obștiei Nerej, cu care sunt deci și eu coproprietar“ – prețul vânzării: 100 lei.

Tot astfel, Dumitru Dumitrescu din Focșani cumpără și el, în 1902, septembrie 7, cu actele 2125 și 1713, drepturile a 4 locuitori din Bodești, cu preț de 980 lei, drepturi pe care le revinde lui Sava I. Vasiliu, avocat din Focșani (1902, septembrie 24, actele 2207 și 1778).

Un șir de alte asemenea acte continuă să apară. Ce scop urmăreau acești cumpărători?

În ceea ce îi privește pe cumpărătorii cei mici, scopul era modest: ei ar fi vrut să revândă drepturile cumpărate unei societăți anonime de exploatare forestieră. Astfel, de pildă, în 1902, octombrie 24, prin actele 2436 și 1954, Sava Vasiliu vinde toate cumpărăturile făcute, pe preț de 1.000 lei, Societății anonime române pentru industria forestieră, care nu era altceva decât o firmă a fraților baroni Grödl.

Nică Macovei era, însă, un om de afaceri mult mai serios; scopul lui era, nici mai mult, nici mai puțin, decât să cumpere el mai întâi întregul munte, pe seama lui, pentru a trata apoi, de la egal la egal, cu Societatea anonimă. Este aproape sigur că ar fi reușit să-și atingă scopul, dacă nu ar fi prins de veste obștea satului Nerej.

Simțind primejdia, locuitorii din Nerej încearcă să dreagă defectul actului inițial de cumpărare, arătând că, de fapt, cei 20 de bodeșteni de la care cumpăraseră muntele nu vânduseră dreptul lor personal, ci vânduseră muntele întreg, lucrând în calitate de vechili ai obștei satului lor și că, de asemenea, cei 20 de nerejeni care cumpăraseră Piatra Secuiului cumpăraseră nu pentru ei, ci pentru obște. Mijlocul folosit pentru a ajunge la această lămurire a fost foarte ciudat: cumpărătorii inițiali, figurând în act, vând drepturile lor obștei din care făceau parte: în 1903, septembrie, 13 locuitori din Nerej, dintre care 10 mandatari din 1889 și 3 reprezentând alți 2 mandatari decedați, vând „...consătenilor noștri, ca să facă și ei parte împreună cu noi din obștia satului Nerej, asupra muntelui Piatra Secuiului pe care noi înșine am cumpărat-o“ etc.; prețul de vânzare este de 2.000 lei, „...bani pe care i-am primit peșin la semnarea acestui act, de la care înaintea cumpărătorii noștri vor posedă acest munte în indiviziune cu noi, căci socotim muntele ca fiind devălmaș fără ca vreunul din noi să aibe dreptul să vândă individual“ (actele n-rele 1716 și 1381, din 6 septembrie 1903).

Această interzicere de vânzare îl pune în încurcătură pe Nică Macovei. El intră, deci, la târguială cu obștea satului și cade la învoială cu ea. La 5 aprilie 1905, judecătorul de pace din Vidra autentifică două acte: unul, prin care Nică Macovei vinde obștei satului Nerej toate drepturile pe care le acumulase de pe urma cumpărărilor făcute: „...Prețul acestei vânzări este de 2.000 de lei pe care i-am primit deplin în mâinile mele, astfel că de aci înainte obștea satului Nerej rămâne singură proprietară asupra imobilului mai sus numit, cu condiția ca toată pădurea care se află pe acest munte să-mi fie dată în arendă de către obștie, spre exploatare, mie, Nică Macovei, pe 15 ani, și cu preț total de 12.000 lei“. După trecerea acestor 15 ani, Nică Macovei renunța la orice pretenție asupra muntelui care, evident, ar fi rămas o râpă goală, fără valoare.

În aceeași zi, un al doilea act specifica în ce condiții urma să fie făcută exploatarea. Obștea își păstrează drepturile de a face stâni, de a ridica închisori de garduri pentru paza vitelor, de a paște vitele prin pădure și de a pescui.

Pe baza acestor acte, Nică Macovei putea intra, în sfârșit, în trata-tive cu Societatea anonimă forestieră, cu atât mai mult cu cât, între timp, acaparase cu mijloace asemănătoare și alți munți, ai altor sate. El ia legătura, deci, cu Moritz Horn, un celebru mandatar al Societății anonime Grödl – celebru, pe bună dreptate, pentru extraordinarul său talent de cumpărare a oamenilor și priceperea sa de expert în afaceri tulburi, de cumpărare pe nimic a pădurilor.

La 18 iunie 1905, Nică Macovei vinde lui Moritz Horn, ca reprezentant al Societății anonime pentru industria forestieră, lemnul aflat în pădurea Piatra Secuiului (actul 2153), precum și lemnul din pădurea Frumoasele a satului Văsui. Vânzarea este făcută pe „metru cub“, cu prețul de 21 lei metrul: Nică Macovei primește 50.000 de lei și își ia obligația să măsoare cantitatea de lemne pe care o vinde. Cum, însă, la data fixată, Moritz Horn nu se prezintă pentru a face estimăția cantității de lemne, Nică Macovei intenționează un proces lui Moritz Horn și Societății anonime, la 25 ianuarie 1905, cerând 150.000 de lei despăgubiri. Se pune capăt acestui proces printr-o tranzacție intervenită între Nică Macovei și Horn personal (actul nr. 470, din 30 ianuarie 1906), în care se menționează că vânzarea nu se mai face pe metru cub și că Nică Macovei va primi suma globală de 150.000 de lei. Cu alte cuvinte: drepturile cumpărate cu câteva mii de lei de la obște (2.000 acout plus 12.000 prețul arendeii) sunt vândute de Nică Macovei cu 150.000 de lei.

Interesant este faptul că Macovei se substituie obștei, apoi Horn se substituie el însuși lui Macovei; până la urmă, Moritz Horn își vinde el însuși drepturile Societății anonime, la 23 februarie 1906, cu un preț enorm mărit.

Dar toate aceste tranzacții atât de complicate nu au dus la nici un rezultat: Societatea anonimă nu a început exploatarea, locuitorii Nerejului continuând a folosi pădurea după vechiul lor obicei. Lucrurile ar fi căzut în uitare, dacă nu ar fi intervenit Codul silvic, cu dorința sa de „a pune ordine“ în starea de fapt încurcată. E numai un fel de a vorbi, căci, în loc să pună ordine, Codul silvic abia a reușit să încurce și mai rău lucrurile.

Judecătorul de pace constată că muntele Piatra Secuiului se află într-o situație specială, dat fiind că asupra lui poartă o serie de acte de vânzare. Societatea anonimă forestieră are drepturi pe care le revendică. Judecătorul Gh. Paladi hotărăște, în consecință, că nimeni nu va fi înscris cu drepturi decât în măsura în care își va putea dovedi prin act dreptul. Zadarnic arată obștea Nerejului că cei 20 de cumpărători inițiali nu fuseseră decât mandatarii ei. Zadarnic depune pe masa judecății un registru în care se vedeau sumele cu care contribuiseră toți răzeșii din sat ca să împlinească suma totală plătită celor 21 de bodeșteni. Judecătorul nu vrea să țină seama de acest registru, pe motiv că nu este „timbrat și parafat“. De asemenea, refuză proba cu martori ca să se facă dovada că cei 20 de nerejeni nu fuseseră decât vechilii obștei. Luând în seamă numai „actele“, el stabilește un tabel conținând 561 de persoane: „...Sub nr. 1 și 2 sunt locuitori din Bodești; numerele 3-21 sunt drepturile cumpărate de către Societatea anonimă forestieră; cu numerele 22-28 sunt 14 locuitori care au cumpărat împreună cu alți 14, 20 de drepturi ai unor locuitori din Bodești; de la nr. 29 până la 193, locuitorii înșirați nominal au cumpărat 13 drepturi de la 23 de locuitori din Nerej din suma de 21 care o cumpăraseră de la cei 20 de bodeșteni;

și de la nr. 194 până la 561, locuitorii din Nerej care au cumpărat drepturi de la Nică Macovei" etc.

În felul acesta, potrivit hotărârii nr. 35, din 7 iunie 1913, cu privire la Piatra Secuiului, muntele întreg se afla împărțit în 78 de loturi: Societatea anonimă posedă $\frac{19}{78}$; 165 de locuitori au fiecare câte $\frac{1}{165}$ din $\frac{13}{78}$ și toți laolaltă, împreună cu alți 20 locuitori din Nerej, au $\frac{365}{78}$ x $\frac{13}{78}$ părți.

Trebuie să recunoaștem faptul că întreg acest calcul era cât se poate de subtil. Prea subtil chiar, fiindcă locuitorii din Nerej nu au priceput nimic din toată socoteala. Cu mare greutate am putut regăsi, în arhivele Tribunalului de Putna, dosarul 1518/913 și, în arhiva judecătoriei Năruja, dosarul 583/910, care dormeau acolo, părăsite.

Între timp, a intervenit războiul, exploatarea nu s-a mai făcut și toată strădania lui Nică Macovei, a lui Horn, a Societății anonime forestiere și a judecătorului Paladi a căzut, înecându-se în marea adâncă a devălmășiei absolute arhaice.

PARTEA A PATRA

SATUL DEVĂLMAȘ EVOLUAT DE TIP „UMBLĂTOR PE BĂTRÂNI”

CAPITOLUL I

CARACTERIZARE GENERALĂ

Tipul de sat „arhaic” pe care l-am analizat este un fenomen excepțional, în sensul că, în supraviețuiri directe, nu l-am mai putut regăsi decât în Vrancea.

În tot restul țării, satele țăranilor liberi devălmași aveau cu totul alte forme de organizare, atât de deosebite, încât am putea fi îndemnați să socotim că avem de-a face cu două tipuri absolut distincte: unul pe care l-am putea denumi „vrâncean”, în devălmășie absolută, și altul căruia i-am putea da numele de „câmpulungean” și care este „umblător pe bătrâni”.

Cu toate acestea, e vorba de două faze succesive de dezvoltare ale aceluiași tip.

Întâmplător, în Vrancea, tipul arhaic a dăinuit extrem de mult, până în vremea în care schimbările intervenite la nivelul bazei economice și contactul cu capitalismul, în aspectele sale moderne, au pus față în față respectivele rămășițe arhaice cu niște realități atât de deosebite, încât formele de disoluție ale tipului vrâncean au luat, în Vrancea, înfățișări necunoscute altor regiuni.

Majoritatea satelor devălmașe au cunoscut, deci, o evoluție cu totul diferită. Mai puțin ferite, geografic vorbind, de contactul cu restul țării, mai puțin ferite prin privilegii speciale de atacul invadatorilor – boieri, boiernași și negustori –, aceste sate de caracter mai mult agrar decât forestier au avut o evoluție proprie, care poate fi caracterizată astfel:

- *schimbarea bazei economice* este, pentru acest grup de sate, cu mult mai timpurie și cu mult mai activă; în timp ce Vrancea a simțit efectiv influența relațiilor capitaliste târziu, abia după 1880, când încep marile exploatare forestiere, în restul țării, mai ales în părțile de caracter agricol predominant, aceeași influență se exercită cu mult înainte;

- *creșterea neconținută a terenurilor puse în exploatare permanentă*, adică a acelei părți din teritoriul sătesc pe care am numit-o zona II; improprie agriculturii, Vrancea a rămas la tehnici extrem de rudimentare de punere în valoare a solului agricol. Domină aici, până în secolul nostru, zona I, pădurea și izlazul devălmașe, stăpânirile locuiești având un caracter nestatornic; în restul țării, punerea în valoare agricolă a terenurilor cu ajutorul unor tehnici din ce în ce mai perfecționate a făcut ca zona II să crească atât ca suprafață, cât și ca pondere economică, sfârșind prin a domina zona I, rămasă în devălmășie absolută;

- *un proces de diferențiere socială internă în bogați și săraci* nu poate fi semnalat în Vrancea decât de pe la mijlocul veacului trecut; el nu a dus niciodată la scindarea întregii populații sătești în categorii sociale cu interese antagonice; acaparatorii locali vrânceni sunt puțini și încercările lor de a pune mâna pe întreg patrimoniul vălmaș și a-l face să adopte forma „umblătoare pe bătrâni” au eșuat, așa cum vom arăta, din pricina dârzeniei excepționale cu care au știut a lupta obștile locale; procesul de scindare a populației în categorii adversare a fost puternic, însă, în alte regiuni și a început încă de mult timp, ceea ce, desigur, a avut drept rezultat o cu totul altă linie de dezvoltare socială a satelor;

- în legătură cu procesul de diferențiere socială, e tot atât de important faptul că, în Vrancea, pătrunderea nebaştinașilor a fost extrem de mult îngreunată din pricina existenței unei confederații de ocol și a unor privilegii speciale acordate vrâncenilor; în restul satelor din țară, invazia unor străini de sat, cu tendințe acaparatoare, a fost extrem de puternică și constituie unul dintre capitolele de seamă ale luptelor sociale interne sătești;

- esențial pentru mersul evolutiv cu totul deosebit al satelor nevrâncene este faptul că ele au procedat încă de foarte multă vreme la o măsură de apărare împotriva tendințelor acaparatoare ale unora, măsură constând în scindarea obștei, inițial omogene, într-un număr de sub-cete autonome, tot atâtea la număr câte „grupe de neam” au putut fi determinate în sânul fiecărui sat, determinare obținută, de altfel, tot pe calea luptei și a unor dezbateri controversate și îndelungate;

- toate aceste procese sociale produc și o schimbare a formelor juridice de stăpânire: de la devălmășia absolută și stăpânirea locuiească se trece la o formă de „umblare pe bătrâni”; folosirea spiței de neam și, deci, o primă formă de umblare pe bătrâni am întâlnit-o și în satul arhaic, restrânsă în cadrul strămt al unui singur neam; în alte sate, însă, umblarea pe bătrâni capătă o nouă formă, satul împărțindu-se în tot atâtea „funii” câte sunt neamurile din sat; această formă de tip II

a umblării pe bătrâni constă, deci, într-o „alegere“ de părți, efectuată pe totalul suprafeței satului; dar există și o a treia formă de umblare pe bătrâni, în care spița de neam folosește ca normă de calcul al proporțiilor cotelor-părți pe care le deține fiecare obștean din veniturile rămase comune și devălmașe pe satul întreg.

Vom porni analiza noastră asupra proceselor de geneză socială a formelor de umblare pe bătrâni de tip II și III, pentru ușurința expunerii, de la fenomenul cel mai simptomatic al acestui tip de evoluție socială – anume de la procesul de invazie a unor elemente nebăștinașe în sânul obștei.

CAPITOLUL II

PROCESUL DE PĂTRUNDERE ÎN OBȘTE
A NEBĂȘTINAȘILOR

Pe măsură ce vechea obște, constituită dintr-un grup de familii băstinașe, începe să se dezagrege, asistăm la o năvală de populație eterogenă, care încearcă să se infiltreze în satele de țărani liberi. În linii generale, aceste elemente imigrante pot fi categorisite în două: este vorba, pe de o parte, de săteni săraci, care acceptă o situație de inferioritate socială față de băștinași; pe de altă parte, de elemente provenind din boierime, slujitorime și negustorime, care au, dimpotrivă, velleități de a se transforma în stăpâni ai satului. Față de aceste două elemente sociale diferite, obștile de băștinași au o atitudine divergentă: ele se arată îndărătnic egoiste, luptând împotriva admiterii unor co-părtași și tinzând să-i domine, să-i subjuge și chiar să-i exploateze pe noii veniți și, în același timp, luptă, cu eroism uneori, ca să nu se lase ele însele aservite de către noii veniți, mai puternici și mai bogați.

În general, obștile au o atitudine conservatoare, idealul lor fiind rămânerea la vechile forme de organizare socială, mergând până la o atitudine retrogradă. Idealul lor de libertate nu depășește limitele înguste ale unor interese strict egoiste. Își apără drepturile, deci, cu conștiința că ele constituie un privilegiu față de restul țărănimii aservite. Socotindu-se oarecum „boieri“, sunt siliți, totuși, de împrejurări să-și dea seama, măcar uneori, că soarta lor este legată de soarta generală a țărănimii. „Arz-o focul, răzășie! Eu chiteam că-i boierie, și-i curată sărăcie“, se cântă un cântec popular, care exprimă astfel un tâlc social mai profund.

Lupta pentru menținerea nebăștinașilor într-o situație socială de inferioritate.

a) *Dijmașii vremelnici.* Dată fiind tehnica agricolă a pârlagei, adică procedând prin desțeleniri mutătoare, un sat liber (și cu atât mai mult boieresc), care dispunea de un trup de moșie larg cuprinzător față de o populație băștinașă puțină la număr, avea posibilitatea să primească, vremelnic, agricultori ocazionali care să desțelenească și să pună în cultură un teren, pentru un număr restrâns de ani, sau chiar numai pentru un an.

Aceasta nu înseamnă că am avut în țară o populație nomadă, practicând agricultura când ici, când colo, pe terenuri străine.¹ Am citat, în volumul I al lucrării, o mărturie cu privire la dreptul de a folosi astfel de pământuri străine în scopuri agricole. Însă și satele statornice pe vastele izlazuri și câmpuri virgine, care înconjurau vetrele de sat, alergau în căutarea unor pământuri bune și depășeau deseori limitele hotarului lor. În fazele în care clasa boierilor era pornită pe exploatarea nemiloasă a oricui încăpea pe teritoriul deținut de aceștia, agricultorii se fereau a pune în valoare terenuri din sate boierești, preferându-le pe cele ale satelor libere. Satul liber avea, de pe urma unor asemenea agricultori ocazionali, avantajul de a primi, în schimb, dijma tradițională, constând în a zecea parte a produselor.

b) *Dijmașii statornici.* Avem, însă, dovada că, pe teritoriul satelor libere, se așezau și oameni statornici, care puneau în valoare terenurile nu numai prin tehnica desțelenirii permanente, ci și prin aceea a defrișărilor și a închiderilor de mai lungă durată. Am citat mai sus câteva documente din care reiese clar că era nevoie, pentru aceasta, de o învoire căpătată din partea satului-gazdă, învoire care nu va fi fost făcută întotdeauna pe baza unor acte scrise, ci numai prin înțelegere verbală.

Populația admigrată în felul acesta constituie începutul unei diferențieri sociale interne sătești, dat fiind că ea nu e acceptată în obște cu drepturi egale, ci e menținută într-o stare de inferioritate: obligația de a plăti dijma pentru terenurile ocupate concretizează situația de tolerați a acestor oameni, pe o moșie pe care ei nu aveau nici un drept de stăpânire.

Regimul la care erau supuși acești săteni de mână a doua trebuie să fi fost extrem de variabil, arbitrar, lăsat la bunul plac al băștinașilor – deci, născător de conflicte. Iată un caz, interesant prin faptul că, în dezbaterile dintre un sat și un dijmaș, intervine oficial obștea unui alt sat din cuprinsul aceleiași confederații inter-sătești. Este vorba de conflictul dintre satul Năruja din Vrancea și Toader Burceanu, care era el însuși vrâncean, nerecunoscut, însă, ca nărujean de către obștea celui sat. Obștea satului Nistorești dă mărturie, însă, în favoarea lui Toader Burceanu care, „...precum îl știm noi, este om de moșie de satul Nărujii, anume din Obrej; și are și moșii de coasă, care sunt față; și pământ

turi de arătură bătrână; și acum au făcut și o curătură, au scos rădăcini. Și acum s-au sculat unii oameni din nărujeni și i-au luat trei oi pentru dijmă și nu este cu cale să-i ia dijmă, că este om de hotar și de moșie". De remarcat faptul că dijma i se cere nu în a zecea din produse, ci în oi. În același an, sătenii din Năruja arată că „...multă pricină avem cu numitul Toader, ce s-a pus pe locul nostru și au făcut o îngrăditură pentru semănatul bucatelor; dar neînvoindu-se de părinții noștri, s-a judecat înaintea unui vornic de Vrancea... s-au dat rămas pe Toader Burcean și de acolo au dat dijma pe acea ogradă. Ș-acum, în trecuții ani, a pus și vie; și noi n-am îngăduit pe dânsul și am făcut învoire să ne dea loc pentru loc" – în consecință, se dă mărturie scrisă de învoială.

Acest act² destul de târziu – din 1802 – arată cât de confuză era situația unui asemenea dijmaș statornicit într-un sat care refuză să-l primească în obște.

În tot cazul, este limpede că o îndelungată stăpânire a unui teren, chiar în calitate de dijmaș, constituie un izvor de drepturi care pot fi opuse pretențiilor excesive ale obștei băștinașilor. Dijmașul se transformă în embaticar, prin însăși trecerea anilor. El devine un dijmaș care nu mai poate fi dat afară de pe pământurile lui, decât doar dacă încețază de a plăti „bezmanul” (sau „otașnița”, cum i se mai spune) sau nu pune în lucrare pământul dat în bezman, un anume număr de ani.

Cu cât procesul de diferențiere internă a satului se adâncește, adică pe măsură ce crește categoria socială a acaparatorilor locali, situația dijmașilor și a embaticarilor se înrăutățește.

Acaparatorul local are tot interesul să sporească numărul dijmașilor, la început pentru a spori astfel „veniturile” sătești, cu nădejdea că din aceste venituri vâlmașe va reuși să-și aproprieze o cotă cât mai mare și, în urmă, în dorința de a pune în valoare, prin dijmași, suprafețele de teren pe care reușește să le acapareze din teritoriul vâlmaș al satului, în vederea asigurării unui venit, cu mult dincolo de ceea ce ar fi fost necesar pentru obținerea unor foloase prin muncă directă.

Grupa dijmașilor, acceptați în sat nu de către obște și nu pe terenul comun, ci de către acaparatorii locali pe terenurile lor, odată constituită, devine o armă de luptă în mâna categoriilor sociale cu interese antagonice din sânul satului. Ei se dau fie de partea acaparatorului local, formând trupa sa de asalt împotriva obștei, fie, dimpotrivă, îi ajută pe săracii satului împotriva exploatatorului lor comun – acaparatorul.

Evident, în acțiunea lor de punere în valoare a terenurilor prin dijmași, acaparatorii locali urmau pilda clasei boierești, care le stătea în față drept model.

c) *Clăcașii din satele libere.* Imitarea modelului boieresc de către unii dintre răzeși mergea uneori până acolo încât li se pretindea dijmașilor nu numai dijma, ci și claca.

Obștile dominate de acaparatori locali cu veleități boierești duceau, de aceea, o politică de aservire a populației nevălmașe, care este rău

văzută, însă, de către clasa boierească, prea puțin dornică să-i sprijine pe eventualii ei concurenți în acțiunea acestora de cucerire a satelor și de clăcășire a populației țărănești.

Asistăm, deci, la o dublă acțiune: tendința de aservire a dijmașilor, manifestată de către unele obști libere și tendința de interzicere a acestor activități, manifestată de către clasa boierească și statul ei.

Manifestă veleități boierești în special obștile libere orășenești și cele dominate de către un mic boiernaș local. Iată, de pildă, câteva aspecte ale problemei clăcășilor din orașul Câmpulung.

La 1785, Neculai Cocoșoiu, județul orașului „...dimpreună cu toți orășenii mei câmpulungeni” se învoiesc cu „...ungureni streini /.../ ce sunt șezători cu casele lor pe moșia din câmp a orașului” și pasc vitele pe izlazul orașului, ca aceștia „...să ne dea și ei pentru claca caselor lor i pentru dijma din bucatele ce fac pe moșia orașului și pentru pășunea vitelor lor, pe an, de casă, 40 de bani, iar nu mai mult”. Învoiala între oraș și ungureni era, deci, mai veche și câmpulungenii par a fi abuzat, ceea ce determină intervenția domniei, care dă poruncă „...dumnealor boierii ispravnici ai acestui județ i către dumnealui serdarul Ioniță, ispravnicul za ungureni străini”, să împace lucrurile. Câmpulungenii declară că renunță a le mai lua un miel „...ce le luam noi de odaie, când vin din jos cu oile de la vale, primăvara și le trecea, ducându-le pe la casele lor, pentru tuns”.³

Câmpulungenii continuă, însă, să sporească acțiunea lor de aservire a acestor ungureni, cerându-le clacă. La 1798, august 1, domnia dă un ordin ca țăranii de pe moșia orașului Câmpulung Muscel să fie apărați de clacă, împotriva hotărârii moșnenilor orășeni câmpulungeni, care pretindeau a fi avut acest drept: „...Au luat măriia sa înștiințare cum că împrejurul orașului Câmpulung, pe moșia domnească, fiind și alt sat, care ține de județ și locuitorii orășeni le-ar fi făcând supărare de clacă și alte obiceiuri și fiindcă a cere clacă locuitor de la locuitor este împotriva obiceiului pământului, mai vârtos moșie domnească fiind”⁴, se hotărăște a se face o cercetare și să nu li se îngăduiască orășenilor a cere clacă.

Câmpulungenii nu renunță, însă, astfel că, la 1804, ei se plâng că „...se urmează un lucru nesuferit și împotriva privilegiurilor luminaților domni, căci mulți din străinii ungureni și alții du prin sate și-au lăsat cuprinsurile lor și au venit de au căzut pe această moșie, împrejurând-o cu totul, făcând case, ogrăzi și altele pe dânsa, zicând că este moșie domnească. Pricina lor, de vin pe biata moșie a orașului, este că pe moșiile boierești și mănăstirești de vor șede, sunt supuși a da clacă și dijmă după obicei”. Câmpulungenii cer, așadar, ca străinii respectivi ori să plece, ori să dea și ei dijma și claca.

Domnia le dă dreptate de data aceasta, obligându-i pe ungureni să plătească dijma și claca. Interesant e faptul că orășenii câmpulungeni, tari pe această hotărâre domnească, ca să fie siguri că vor încasa claca

și dijma, angajează un „specialist” în asemenea treburî, anume pe dumnealui proin județ Niculae Grecu, căruia îi vînd pe trei ani căutarea venitului moșiei, altfel spus claca de casă, dijma din toate câte vor fi, din cânepă, din fân și din alte semănături, inclusiv cele neplătite pe doi ani în urmă și care vor fi fost făcute pe marginile orașului, care sunt în hotarul moșiei. Prețul arendei e fixat la 200 de taleri. Actul e iscălit de 57 de orășeni din toate mahalalele orașului și de magistrații locali.⁵ Ungurenii protestează, însă. Vor să plătească numai 40 de bani, după învoiala veche, de vreme ce și vălimărenii pămînteni plăteau doar 30 de bani. Se specifică faptul că pe moșia orașului erau 5 sate interesate în această pără: Voinești, Valea Mare, Valea Barbuși, Ochești și Mărcuș.

Cearța continuă și, la 1806, martie 12⁶ și iunie 20⁷, avem din nou informații interesante. Câmpulungenii se plînseseră că ungurenii cuprinseseră mai mult loc decît le trebuia și că au și cumpărat locuri de la unii orășeni, ceea ce era împotriva privilegiilor acestui oraș, în care vînzarea către străini era interzisă. Clucerul Scarlat Rosetti și paharnicul Alecu măsoară „pogonește” locurile cu pricina, „...atât căminurile i grădinile dimprejurul caselor lor, cît și alte locuri ce le-au mai avut unii coprinse deosebit de grădinile caselor sale și s-au făcut tot o apă”, precum și cumpărăturile făcute. Ungurenii susțin că locurile cuprinse nu le ajung, așa încît își fac semănăturile la câmpie. Cât despre locurile cumpărate, claca au dat-o orășenilor, pînă de curînd.

În iunie, anaforaua către domn constată că sunt 80 de liude ungureni pe moșia orașului, că au strâns pînă acum 208 pogoane și 2 prăjini, alți 5 ungureni cumpărînd și locuri, anume 29 pogoane și, plătindu-și claca, la fel ca și ceilalți clăcași. Hotărîrea domnească se dă în sensul că „...orășenii nu sunt volnici a vinde și a înstrăina loc de al orașului”, astfel că urmează ca ei să le întoarcă banii ungurenilor cumpărători și orașul să reintre în posesia terenurilor vîndute. În schimb, întregul loc cuprins de ungureni, chiar peste prevederile așezămîntului, să rămîna acestora, „...dînd pentru ele dijma și clacă din toate, după obiceiul pămîntului ce de obște se urmează”.

Deosebit de interesant este faptul că ungureni clăcași aveau nu numai obștea ca atare, ci și o parte dintre obșteni. Pe măsură ce obștenii se diferențiază între ei după avere, asistăm la o serie de vînzări care intervin între obșteni. Cu toate că, în drept, cineva nu poate vinde decît ceea ce are, totuși, faptul că un obștean îi vindea altuia una dintre stăpînirile sale private acorda cumpărătorului un grad de independență pe care altfel nu l-ar fi avut. Asemenea cumpărători încep să aibă veleități de „boieri”; dînd din pămîntul lor dijmașilor, pretind ca aceia să le plătească nu numai dijma, ci și claca.

La 1823, în orașul Câmpulung, un orășean face plîngere că are o moșie, Vișoiul, cu 29 de familii care nu mai vor să-i dea dijma și claca pe motiv că au o învoială cu orășenii ca să plătească pentru ceea ce folosesc din moșia orașului, însă nu au învoială pentru ceea ce nu este

moșie orășenească. La judecată, se hotărăște că, dacă au plătit cumva orășenilor, rău au plătit, căci obștea nu are nici un amestec cu moșia jăluitarului, fiind cumpăratură de la obștean la obștean. În consecință, acești țărani clăcași sunt obligați a plăti, până la 1818, dijmă și clacă 4 zile pe an, după obiceiul de atunci, iar de la 1818, după cum s-a legiuit, adică 12 zile pe an, dijmă din tot ce iese de pe moșie și doi pui de găină, plată pe câte pluguri vor avea, scutiți fiind, însă, de dinarul de lemne, nefiind lemne de moșie.⁸

În aceeași regiune a Câmpulungului, iată și felul în care acționa un vestit acaparator de drepturi în multe dintre satele regiunii, biv al treilea logofăt Niculae Rucăreanu, aflat, la 1804, „epistat” al orașului Câmpulung.

Prin diverse cumpărături, acest Rucăreanu pătrunsese în moșnenia satului Nămăești, într-a Dragoslavelor, a Poenăreilor și a altor sate. Sătenii străinași care stăteau pe moșia orașului Câmpulung îi cer lui Rucăreanu îngăduința să-și aducă lemne din pădurea satului Nămăești. Rucăreanu le cere, în schimb, să dea dijmă și clacă, ceea ce ei primesc. Dar Rucăreanu se vede a avea drepturi senioriale în satul Nămăești, chiar față de băștinașii de acolo, co-moșneni cu el, substituindu-se în drepturile lor. Cum și satul Nămăești avea, la rândul lui, dijmași, Rucăreanu pretinde și de la aceștia dijmă și clacă. Dijmașii din Nămăești susțin însă că, până atunci, moșnenii din Nămăești nu le-au cerut clacă, numai bani, așa încât cer ca nici lui Rucăreanu să nu-i presteze claca pretinsă, cu atât mai mult, cu cât Rucăreanu nu le dă pământ de arătură, așa încât ei trebuie să se ducă să-și facă arătură la câmpie, unde dau și dijma legiuită, în Nămăești neavând decât casa și ograda din jurul ei.

Se hotărăște a se face cercetare spre a se vedea dacă Rucăreanu le poate da cuvenitele suprafețe de fânețe, în care caz au a face clacă. În cazul în care nu le poate da suficient pământ, vor avea, totuși, a face clacă, însă zile mai puține. Faptul că, până atunci, în loc de clacă, plătiseră în bani, nu e luat în seamă, dat fiind „...că fiind fost sub stăpânirea moșnenilor Nămăești, nu aveau trebuință moșnenii de clacă și de aceea le lua bani, iar acum luând Rucăreanu în stăpânirea lui, cu schimbul, ca unul ce are trebuință de lucru”, boierul „...cere să-și aibe dreptatea”.⁹ Domnia arată, deci, o atitudine binevoitoare față de Rucăreanu, contrastând cu politica pe care o duce față de obștile țărănești propriu-zise.

Încă din 1766, așezământul pentru boieresc al lui Gr.Al. Ghica din 1 ianuarie ia măsuri împotriva veleităților răzeșești de a-și crea o clasă de țărani clăcași în subordinea lor. Punctul IX prevede, astfel, că „...la satele răzeșești, de se vor afla săteni fără moșii, să nu se supere cu lucrul, ci să deie bani, precum s-a hotărât mai sus, pentru cele 12 rânduite zile de lucru, dând și dijma după obicei, a zecea; și răzeșii să-și împartă întocmai, pe câte părți de moșie va avea fieștecine”.¹⁰

Tot astfel, Alexandru Moruzi, prin hrisovul din 1805, ianuarie 3, la punctul XXII, confirmă această dispoziție, spunând: „...Așezările acestea să se urmeze nestrămutat la toți cei ce vor avea moșii întregi cu săteni pe dânsese, afară numai de moșiile birnicilor răzeși, la care moșii, locuitorii ce se află șezători, fără osebite și neavând împărțășire de moșii, birnici sau alții, să nu se supere cu lucrul, ci să plătească slujba lor în bani, câte doi lei pe an, dând și o obicinuită dijmă. Și răzeșii să-și împartă cu cuviința părților ce vor avea fieșticare”.¹¹

Iar *Regulamentul Organic al Moldovei* (art. 130) spune: „...Sătenii locuitori pe moșii răzășești nu vor fi supuși lucrului hotărât, însă, afară de dijmă, ei vor plăti cu bani aceia ce se cuvine pentru 12 zile, după prețul politic; dar se statornicește de legiuiri că la părțile alese și stâlpite pe care vor fi lăcuiitori, să se urmeze cu lucrul ca și la celelalte moșii de obștie, nefiind în categoria numirii răzășești”.

Pe măsură ce ne apropiem de vremurile secolului XIX, înăsprirea generală a condițiilor clăcașilor se face simțită, așadar, și cu privire la țăranii din satele libere. Cu toate acestea, „boierescul” propriu-zis, adică munca efectivă prestată în clacă, rămâne apanajul boierilor, nicidecum al răzeșilor, deși se face simțită, într-o oarecare măsură, și tendința de a-i considera drept boieri pe răzeșii care și-au delimitat și autonomizat părțile.

Până târziu, la Legea rurală din 1864, care ia în considerare, de fapt, categoriile sociale așa cum fuseseră fixate în legiuirea lui Știrbei, rămâne stabilit că urmează a fi considerați clăcași numai cei care au efectuat boierescul, deci nu și dijmașii răzeșilor. Legea rurală, în textul ei, nu îi prevede. Dar în telegrama circulară a Ministerului de Interne, cu nr. 24014 din 11 septembrie 1864, „...în privința unor cetățeni așezați pe moșiile răzășești”, se spune precis că, „...întrucât aceștia nu au avut pământurile pe deplin după așezământul din 1851, ci au avut pe moșiile răzășești numai casă și grădină, așezați fiind prin învoieli speciale”, ei nu au dreptul de a reclama locuri de hrană de la obștile răzeșești.¹²

La 1864, situația acestor clăcași de gen special era, deci, stranie și nefericită. În special în satele mixte, în care coexistau clăcași ai boierului și clăcași ai răzeșilor, nedreptatea de a-i împroprietări pe unii, și pe alții nu, apărea flagrantă. Sunt, de aceea, cazuri în care răzeșii, deși neobligați prin lege, i-au împroprietărit pe clăcașii lor. Astfel, în tabloul de împroprietărire al satului Belitori-Teleorman, figurau 51 de clăcași ai moșnenilor, în forma următoare: „...M. Croitoru, clăcaș la moșneni”, sau „...Preotul I. Guran, dăruit de moșneni” etc.

Informatorul D. Cristescu, de 75 de ani, spune: „...Când am văzut că o să se mănânce boierii cu clăcașii, ne-am închis fiecare cât am putut din vatra de sat. Dar ne-a fost milă să dăm afară pe clăcașii care aveau case făcute pe locurile noastre”.¹³

Străini tolerați ca atare în sânul obștei. Oameni care să locuiască pe teritoriul unui sat de tip arhaic, fără a fi membri ai obștei, reprezintă un fenomen destul de rar, totuși întâlnit. Nu vorbim de satele aservite care, din acest punct de vedere, ascultă de cu totul alte reguli sociale, ci de satul liber. Satele libere tolerează și ele, uneori, pătrunderea, ca locuitori pe trupul de moșie sătesc sau chiar în vatra satului, a unor oameni izolați, care sunt și rămân străini de obște.

a) *Ciobanii ungureni.* Cel mai des întâlnită speță de astfel de străini, aproape nelipsită din satele de munte dispunând de pășuni alpine, este cea a „mocanilor“, a „bârsanilor“, a „tuțuenilor“, a „mărginenilor“, adică a acelor ciobani transilvăneni care, în transhumanța lor sezonieră peste moșiile satelor din Oltenia, Muntenia și Moldova, străbăteau teritoriile tuturor satelor aflate pe „drumurile oilor“. E vorba de un fenomen de mare amploare, deseori studiat în literatura problemei.

Acești „ungureni“ „cumpărau“, pentru toată perioada verii, munții dinspre versantul sudic și estic al Carpaților; cu alte cuvinte arendau pășunile alpine, atât ale satelor libere, cât și ale celor boierești.

Formând un grup aparte, de minimă importanță numerică, ungurenii așezați vremelnic pe un teritoriu sătesc aveau prea puțin contact cu satele de băștinași. Prezența lor sezonieră nu pare a fi avut vreo influență dizolvantă asupra obștilor libere. Este, însă, numai o aparență, căci, dacă demografic ungurenii reprezentau prea puțin lucru, economic, în schimb, ei pot fi socotiți promotorii unui sistem economic altul decât cel arhaic.

Arenda plătită de ei, „prețul muntelui“, constituia un venit al satului care le arenda pășunile. Măcar că, de cele mai multe ori, acest preț al muntelui consta în produse lactate, socotite în „dramuri“, nu este mai puțin adevărat că brânza pe care acești ungureni o dădeau obștei sătești nu era un rezultat al muncii directe a membrilor obștei, ci un „venit“ propriu-zis. Dar, cum prețul muntelui începe curând a fi înlocuit printr-o plată în bani, caracterul de „venit“, aparținând unui alt ciclu economic, devine astfel mai pregnant.

Am văzut ce însemnătate a avut, în Vrancea, „prețul muntelui“ în operațiile celor dintâi „aruncători“ ale munților, el alcătuind un criteriu de evaluare în bani a patrimoniului sătesc. Oricât de „arhaic“ ar fi, deci, satul, el are, totuși, grație ciobanilor ungureni, un venit care nu poate fi folosit după regulile obișnuite ale devălmășiei absolute, adică prin punere în valoare prin muncă directă, ci urmează a face obiectul unei distribuții. Vom vedea că distribuția acestor „venituri“ formează unul dintre prilejurile cele mai de seamă pentru cristalizarea juridică a unei inegalizări a drepturilor devălmășe. Majoritatea obștilor având drepturi inegale își calculează, de aceea, drepturile printr-un sistem de „dramuri“ și „ocale“ (câte 400 de dramuri de oca); acestea sunt directă amintire și consecință a unor vechi distribuții de produse lactate de pe pășunile arendate ciobanilor ungureni.

Pe de altă parte, relațiile pe care acești ciobani le aveau cu satele nu erau întotdeauna doar întâmplătoare. În afară de conflictele ivite în cursul trecerii lor peste câmpiile izlăjite, în miriște și prin pădurile cu ghindă, care se soldau deseori cu adevărate bătălii sângeroase, faptul că arendarea pășunilor unui sat era tradițional făcută către același grup de oieri, ducea la dorința acestora de a se considera cu drepturi asupra pășunilor pe care le folosiseră din tată în fiu. Un fel de vagă idee că ei dețin cel puțin un drept de servitute asupra pășunilor, dacă nu chiar mai mult, se desprinde din felul de a se manifesta al acestor ciobani. Cu acest prilej, lupte între sat și ciobani puteau avea loc.

Nu trebuie uitat faptul că acești ciobani aveau funcțiuni sociale multiple, căci ei erau, în același timp, și negustori, nu numai ciobani. Drumurile lor prin țară erau astfel calculate, încât să corespundă și cu hramurile diferitelor târguri locale și de țară. Practicau o negustorie mărunță, de cumpărare, transport și revânzare de mărfuri – în consecință, dispuneau nu numai de marfă cu valoare de schimb generalizată, care era oia, ci și de capital monetar propriu-zis. La o nevoie oarecare a satului cu care ei aveau tradiționale legături de arendare a pășunilor, acești ciobani puteau avansa banii necesari, luând ca zălog, în schimb, muntele – zălogire primejdioasă pentru sat, căci risca să fie începutul unei înstrăinări a patrimoniului sătesc.

De pildă, la 1792, avem un astfel de caz: moșnenii din satul Frâncestii din Gorj aveau zălogit un „...munte al lor ce se cheamă Iarca, care se hotărăște cu Țara Ardealului, de sunt acum 30 de ani, la niște ungureni”; sătenii vor să restituie banii împrumutați; dar ungurenii se opun, fac dificultăți, astfel că, „...văzând că nu poate scoate muntele, unul din moșneni, anume Barbul Bojăncă, ce-au murit, și-au vândut partea lui dreaptă la numiții ungureni”. Domnia, însă, judecând acest caz, hotărăște că acești ungureni, fiind străini, nu au drept să cumpere munții, așa că dă poruncă ispravnicilor de Gorj să ia măsuri ca să fie „...popriți streinii a cumpăra pământ statornic”.¹⁴

Pe de altă parte, oricât ar fi format ungurenii un corp străin pe teritoriul satului, oarecare amestecuri între ei și populația locală trebuia să aibă loc. Ca atare, ei nu puteau fi considerați niște oameni față de care orice fel de grijă din partea obștei sătești ar fi fost de prisos.

Cum posedau o tehnică pastorală evident superioară față de aceea a oierilor de dincoace de munte, ispita de a angaja câte un astfel de ungurean drept cioban al satului era destul de mare. În Vrancea, tradiția arată că măsurile de apărare împotriva unor astfel de ispite erau drastice: „...nu numai femeii străine nu se primeau în căsătorie, dar nici măcar ciobani sau lucrători străini nu intrau în Vrancea”.

Este vorba, însă, mai mult de un deziderat, dat fiind că prezența ungurenilor în Vrancea este, totuși, atestată și, după toate probabilitățile, trebuie să fi fost destul de puternică. Întreaga zonă a Sovejei, de pildă, mărginașă Vrancei, pare a fi o cucerire „mocăneasă”, un loc de

reședință, dotat cu un „vornic de bârsani” statornic așezat acolo, în acel loc de spărtură în vechea Vrance, în dreptul pasului de la Brețcu. Vrâncenii ei înșiși își spun între ei „mocani”, deși neagă a fi avut amestec cu mocanii bârsani. În sate mai puțin habotnice decât cele vrâncene, angajarea ungurenilor drept ciobani era foarte frecventă.¹⁵

Ciobanul ungurean angajat de sat ca meseriaș specialist e, totuși, un străin și nu este admis în obște, ca membru al ei. Indigenatul sătesc nu i se acordă. Cu toate acestea, e firesc ca el să fie chemat în adunarea generală a satului, ori de câte ori sunt dezbătute probleme în legătură cu turma satului sau alte nevoi ale ciobăniei. Mai ales diferendele dintre diverșii „stăpâni de oi” nu puteau fi rezolvate în lipsa contabilității pe care ciobanul o ținea pe răbojurile lui. În felul acesta, ciobanul capătă o importanță socială deosebită în viața satului.

Mai mult: ciobanul ajunge, deseori, a fi el însuși stăpân de oi, dat fiind că simbria lui consta și în miei. Ciobanul se putea transforma astfel, din simplu simbriăș, într-un bogătaş al satului. Statornicit în sat, el reprezintă, din toate punctele de vedere, începutul unei alte vieți economice decât aceea a băștinașilor.

Se mai întâmpla, așa cum am mai văzut, ca grupe întregi de ungureni, fugind de condițiile mai grele ale iobăgiei ardeleni, să vină să se așeze dincoace de munți. Grupele lor sunt tolerate a forma cătune, atât pe moșiile boierești și mănăstirești, cât și pe cele razeșești. Fără a se amesteca în vatra veche a satului, ei își fac așezările lor deosebite, dând naștere cunoscutelor dublete toponimice, studiate în repetate rânduri în literatura noastră.

Nu e mai puțin adevărat că prezența lor masivă pe aceleași teritorii cu satele băștinașe constituie un ferment de transformare socială. În special bezmanul, dijma sau claca plătită în bani, constituie un „venit” care dă naștere acelorasi procese sociale ca și venitul provenit din arendarea munților.

b) *Meșteșugari, argați și năimiți.* O altă categorie de nebăștinași tolerați ca atare erau meșteșugarii. Economia naturală nu exclude o oarecare diviziune a muncii: fiecare sat trebuie să aibă un grup restrâns de meșteșugari. Dacă aceștia nu pot fi recrutați dintre localnici, de nevoie, satul trebuia să accepte așezarea în sat a unor nelocalnici. Fierari, rotari, ciobotari, cojocari, olari – acești meșteșugari reprezentau și ei, în germene, un alt mod de viață, un alt sistem economic decât acela practicat de către sătenii localnici. Lucrând nu numai pentru satul lor de așezare, ci pentru un grup întreg de sate și pentru târgurile locale, mai curând decât alții puteau să-și facă rost de capital monetar. Printre acaparatorii locali, îi întâlnim, de aceea, și pe acești meșteșugari.¹⁶ Mai direct primejdioși erau, însă, micii negustori, cârciumari și hangii, care, fiind niște profesioniști ai mănuirii banilor, practicau întotdeauna și cămătăria, fiind direcții emisari ai pieței și oamenii de legătură cu orașul.

Străini, arendași ai averilor obștești.

a) *Arendarea averilor devălmașe.* Cedarea unor porțiuni din teritoriul devălmaș către țărani dijmași poate fi practică și în sistemul devălmășiei absolute, adică în satul de tip arhaic.

Din exemplele date ceva mai înainte, s-a putut vedea că dijmașii se așează uneori pe terenuri care nu le aparțin și „cuprind” teren: acesta e socotit a avea o întindere normală atunci când se mărginește la atâta cât e necesar pentru satisfacerea nevoilor gospodărești ale respectivilor dijmași.

Dar, în satul evoluat, averile devălmașe pot fi o sursă de venituri propriu-zise, adică să formeze baza unor exploatări în vederea obținerii de marfă: fie lemn din pădure, fie îngrășatul unor vite de neguțătorie, fie chiar exploatarea dijmașilor. Pentru a le pune în valoare, însă, era nevoie ca exploatarea să dispună de capital, de relații cu piața și de un prestigiu social care să-i ușureze strecurarea cu succes în lupta de concurență care trebuia dusă cu negustorii aparținând clasei boierești. De aceea, obștile țărănești, roase de conflicte interne, preferă, de multe ori, să nu facă exploatări în regie, în stil negustoresc, ci să arendeze părți din teritoriul vălmaș.

Nu totdeauna, însă, datul în arendă era urmarea unui calcul făcut de către obșteni, ci rezultatul unei presiuni economice și extra-economice exercitate asupra lor de micii boiernași și negustori specializați în asemenea operații. În special nevoia de bani gheață, pentru a face față birului, cheltuielilor de judecată, năpastelor și altor angarale căzute asupra satului, silea obștile să recurgă la împrumuturi de bani. Înglodându-se în datorii, ele se vedeau silite să cedeze la cererile de arendare.

Odată arendarea făcută, ea mergea mână în mână cu camăta și, prelungindu-se an după an, se transforma într-o stăpânire permanentă, astfel încât, purtați prin procese, obștenii îl vedeau, până la urmă, pe fostul lor arendaș transformat în stăpân al satului și proprietar pe părți din teritoriul devălmaș.

Este lesne de înțeles de ce între obști și arendașii averilor obștești s-a purtat o luptă aprigă, cu atât mai gravă, cu cât arendașul reușea să se facă membru al obștei și să se amestece în procesul de diferențiere internă a obștenilor, luând partea când a celor bogați, când a celor săraci, calculând mereu în așa fel ca, până la urmă, să domine singur situația și, în unele cazuri, reușind chiar a se transforma propriu-zis în „boier”, adică reducându-i pe foștii lui co-moșneni la situația de clăcași.

Nu e locul să intrăm aici într-o analiză istorică a acestor procese sociale, care ar constitui un lung capitol din istoria socială a țăranimii noastre. Ne vom mărgini doar la câteva exemple, din care să reiasă tehnicile de luptă folosite de arendași, amânând, însă, analiza acțiunii de clăcășire a obștilor libere pentru volumul următor, în care vom studia anume lupta țăranimii libere împotriva clasei boierești.

b) *Tehnicile acțiunii de acaparare folosite de arendași*. Negustorul logofăt Rucăreanu și neamul lui pot servi drept pildă pentru felul în care se comportă boiernașii intrați în ceata moșnenilor ca arendași și transformați apoi în cotropitori ai averii devălmașe.

Încă la 1806, patru moșneni, vechili ai altor 36, se plâng împotriva acestui Rucăreanu¹⁷, arătând că „...toate zapisele ce au arătat Rucăreanu din partea obștiei sunt făcute tot prin dări de bani și băuturi de vin, numai de câte 5-6 din caimacamii satului, ce erau uniți cu dânsul și că sumele banilor din acele zapise sunt încărcate cu dobânzi peste dobânzi“. Judecata hotărăște ca obștea să-i restituie lui Rucăreanu banii și să-l scoată din „arândă“ munților, „...care arândă să nu fie volnici moșnenii a o vinde la alții, ci însuși ei s-o caute; și pecetea satului, dumnealor ispravnicii județului să o taie și să o facă patru bucăți, din care bucăți, să dea câte una la patru cete dintre toți moșnenii, care, la o vreme de trebuință a lor, să se puie acea pecete, cu sfatul, voința și unirea a câte patru cete“.

Cu toate acestea, dragoslovenii vând în continuare arenda munților aceluiași Rucăreanu, care încape astfel din nou în moșie. Argumentul pe care îl folosește Rucăreanu este foarte subtil, deși cusut cu ață albă: el afirmă că însuși domnul ar fi vrut să cumpere „în statornicie“ munții dragoslovenilor. Atunci, ca să-i scape pe bieții dragosloveni de asemenea pacoste, având și el o biserică părintească în acel sat, l-a rugat pe boierul Grigore Brâncoveanu, ispravnicul județului, să spună că a cumpărat el acei munți încă mai dinainte și că i-a dăruit familiei lui din sat. Cu acel prilej, ca să nu-i supere pe moșneni, i-a și „mângâiat cu bani“ pe moșnenii ce au avut trebuință. Astfel a căpătat zapise de vânzare.

După plecarea din domnie a lui vodă Șuțu, Rucăreanu vine în sat și-și revendică munții, arătându-le moșnenilor „facerea de bine“ ce le făcuse! Totuși, moșnenii nu îi arată prea mare recunoștință, susținând că toate actele invocate de Rucăreanu sunt false și că până și pecetea sunt plătuite: „...S-au pus de sineși de au făcut pecetea satului cu un argintar din Câmpulung“, umblând astfel să le robească munții cu totul. Până la urmă, arenda munților este dată câtorva dintre moșneni. Dar aceștia o revând lui Rucăreanu.

La achitarea prețului arende, Rucăreanu nu vrea să plătească toți banii, pe motiv că, între timp, cumpărase o parte din drepturile moșnenilor. Delegații satului „...mergând cu banii să-i împărțim pe la moșneni, toți au sărit cu o glăsuire, strigând asupra noastră că ei nu primesc pă Rucăreanu a mai fi cu nici un fel de numire printre noi, fiind cunoscut de înșelător și asupritor, spre cotropirea strămoșeștilor noastre moșii, căci sunt 13 ani de când ne mănâncă munții cu înșelăciune, nedându-ne nimic“.

Moșnenii speră că judecata din 1836 va cunoaște „șiretlicurile Rucăreanului“, care „...ne tot poartă cu vorba, de ne-am stins cu cheltuielile“, astfel că măria sa se cade „...să nu-și lase robii în mâinile unui

acest fel de asupritor a mai fi între noi, a ne cotropi cu șiretlicurile". Ceea ce nu se întâmplă, dat fiind că, în 1835, satul Dragoslavele vânduse o pășune, numită Fundata, satului Fundata, ca „...să o pască în bună pace patru ani". Boierul Rucăreanu cumpără, însă, câteva „părți" în Fundata și ajunge, în 1839, să se comporte ca un stăpân desăvârșit, dând porunci ca de la stăpân la slugi: „...Vă poftesc să vă rezeziți până la Fundata, din hotarul Dragoslavelor, să vedeți de sunt vite într-însa ori nu. Și de veți găsi vite, să le scoateți afară, arătând stăpânilor vite lor ca să și le păzească a nu le mai lăsa la numita moșie unde am și eu câteva părți, că apoi le voi băga la obor și vor plăti gloaba".

Răuțescu, în studiul său monografic asupra satului Dragoslavele, afirmă că, până azi, „...generația în vârstă a satului și-aduce cu groază aminte de judecățile avute și de bătăile suferite de sătenii ce țineau morțiș la moșia lor. În cele din urmă, speriați de cheltuieli și de atâtea tulburări, au început să-și vândă unul câte unul părțile lor".

Străini pătruși în obște ca membri cu drepturi depline. Mult mai importanți sunt, însă, acei străini care reușesc să se facă acceptați de către obște.

Distingem trei faze de dezvoltare a modalităților prin care cineva putea căpăta indigenatul sătesc: într-o primă fază, nu se putea intra în sat decât pe calea înrudirii efective cu una dintre familiile băștinașe; într-o a doua fază, se putea folosi înrudirea simulată ascunzând, de fapt, o vânzare; într-o a treia fază, indigenatul ajunge a putea fi cumpărat.

a) *Obținerea indigenatului sătesc prin înrudire efectivă.* După cum știm, în satul de tip devălmaș arhaic primirea unui străin în sânul unui neam băștinaș însemna primirea lui și în obște, ceea ce îi dădea posibilitatea să beneficieze, prin folosință directă, de întregul patrimoniu devălmaș.

Obștea își rezerva, de aceea, un drept de control asupra unor asemenea acceptări de străini în sânul familiilor băștinașe.

Exista, în primul rând, problema căsătoriilor cu persoane din afara satului. Am arătat care erau tendințele endogame ale unor asemenea comunități. Totuși, mai ales de la o vreme încoace, nu mai puteau fi împiedicate căsătoriile cu străini de sat. Prezența soției aduse din alt sat era relativ ușor de soluționat, în sensul reducerii ei la o situație juridică inferioară, astfel încât, personal, să nu aibă „drepturi" care să poată fi revendicate prin moștenire de către membrii familiei sale de naștere. Rămasă văduvă, ea continua a trăi în gospodăria soțului, având drepturi prin faptul că însăși gospodăria soțului era, de fapt, titulara drepturilor devălmașe. După 1910, adică după Codul silvic, în Vrancea au continuat astfel a fi înscrise asemenea văduve pe numele „casei defunctului", iar nu pe al ei.

Mult mai rău văzută era situația soțului străin de sat. Soluția dată problemei a fost funcțiunea juridică a „gineririi pe curte“, adică admiterea în calitate de „noră“ a celor gineriți pe curte, „veniți după femei“, „acolișiți“, „lipituri“, „aciuiiați pe lângă muieri“. ¹⁸ Însăși seria acestor numiri de batjocură ne arată că ei sunt rău văzuți de opinia publică a satului – fapt explicabil, dat fiind că bărbații plecați din satul lor nu pot fi decât oameni fugiți, fie de sărăcie, fie, poate, chiar din iobăgie, sau din cine știe ce alte situații și pricini socotite neonorabile. În sat, ei intră ca slugi prin familiile băștinașe și nu pot fi luați în căsătorie decât de femei care nu-și găsesc alți soți mai acătării: văduve sărace, mame necăsătorite, sau „dudele“ satului – adică slutele și proastele. Dimpotrivă, dacă soțul reușește să ia în căsătorie o fată dintr-o familie mai cu vază în sat, atunci el este dubios prin însuși faptul că e răzbătător, îndrăzneț și poate fi dornic, deci, să ajungă stăpân în sat.

Sentimentul de ură și de suspiciune împotriva celor ce pătrund în sat prin căsătorie este extrem de viu. Nici după o viață întreagă satul nu ierta cutărui „cojan“ pripășit în sat, oricât de ciumsecade ar fi fost el, faptul că nu este decât un pripășit. Cităm în dovadă un act dintre cele mai revelatoare în această privință. E vorba de un document din 1799, din regiunea Câmpulungului moldovenesc, pe care un asemenea ginere îl dă neamurilor lui, sub atestarea vornicului din sat, acceptând situația de oropsit aflat „sub ascultare“, în fraze pline de umilință, contrastând puternic cu tonul atât de trufaș al celorlalți săteni din regiune: „Adică eu Pavăl, care am fost pe lângă Simion Ciupărcă, aice la Vatra Câmpulungului, acmu de opt ani, dat-am aciastă adivărată scrisoare me la mâna lui Solomon Floce și a nepoților lui de frate, precum să știe, precum mai sus am arătat, viind aice la Câmpulung de câțiva ani, fiind om străin; și am trăit pe lângă acest om Simion Ciupărcă, cu dreptate și cu muncă și nimărui pără acmu nici o răutate nu am făcut, adică orce feliu de pricină, bătaî sau furțișaguri sau alte fapte rele. Acmu din poronca lui dumnăzău viindu-mi ceasul să mă căsătoresc, după cum au poruncit dumnăzău că nu poate omul singur să trăiască pre pământ, și poate parte mea au fost la acest loc și m-am încuibat în niamul numitului Solomon, adică să eu soț o nepoată a frăține-su. Deci eu așa încredințaz cu această adivărată scrisoare la mâna domnilor sale că eu și de acmu înainte între aceste neamuri ce am încăput, să trăiesc cu plecăciune și înțălegere și să fiu smerit înaintea lor, după cum voiește dumnăzău; fiindcă eu sunt om strein între dânșii. Totdiauna să le dau cinste ceea ce să cade și să mă feresc de pricinile cele răle, de bătaî și di altele, nimărui nice o răutate să nu fac, fără de cât, mult puțin ce mi-a da dumnăzău, să stăpânesc osăbit și din moșioara ce le-a dat dumnăzău și cât mi-ar da și mie, atâta să aibu a stăpâni, mai mult să n-aibu a mă întinde și mai pe – [ilizibil] – supt ascultare să fiu. Iar când să fac vreo pricinuire din cele ce nu se cade, prin știința lor, atunci eu să fiu de mare certare înaintea giudecății“. ¹⁹

Această situație de simplă tolerare, de „plecăciune“, de „umilintă“ și de „aflare sub ascultare“ încetează, desigur, cu vremea și, în tot cazul, copiii născuți în sat din asemenea familii mixte vor fi socotiți băștinași cu drepturi egale cu ale celorlalți.

Sunt, desigur, și situații în care ginerele este primit în familii cu toată cinstea și cu dorința ca într-adevăr să facă parte din grup cu deplinătate de drepturi.

Obștea, însă, poate să nu fie de acord cu această procedare. Pentru a evita un eventual conflict cu obștea, familia recurge la o ficțiune juridică suplimentară, înfrățindu-l pe ginere cu cumnații săi. El cumulează, deci, dubla calitate de ginere, dar și de fiu. Iată un caz din care reiese foarte clar scopul urmărit și procedeul întrebuintat: la 1780, un act din Olt spune următoarele: „Adecă eu Mihai, i Stana soția mea și cu toți feciorii noștri, anume Stan i Stanciul, dat-am încredințat zapis nostru la mâna gineri nostru Dumitru sin Radu Vețeanu, precum să se știe că făcându-l ginere al nostru și aflându-să cu șăderea în hotarul ce se chiamă Vineții, în satul Richicioara și neavând el moșie într-acei hotar, l-am făcut frate cu copiii noștri“.

Această înfrățire nu privea, însă, numai relațiile interne familiale, ci avea un sens de încetățenire în sat, de integrare în toate drepturile pe care le avea un membru al obștei pe întregul hotar devălmaș al satului. Actul specifică, de aceea, că e vorba de o înfrățire „de pretutindeni“: „...l-am făcut frate cu copiii noștri pă tot hotarul de moșie din Vineți, ca să fie bun stăpânitor dinpreună cu copiii noștri, cumnații lui, și ca să aibă el voie a se hrăni, a nu să mai supăra de numiții moșteni, din câmp, din pădure, din apă, du piste tot hotarul, în lat și în lung, din cap până în cap, ca să fie volnic pe acea moșie a-și așeza starea și șăzutu unde îi va plăcea locul de șădere și dă hrană, ca nimini din moșteni să nu-l supere și să-l știe că acuș e bun moștean“ etc. Actul se face la logodnă și este iscălit nu numai de părinți și cumnați, precum și de nun și de alți cinci săteni care se autointitulează „logoditori“: „Eu Mihai Pricină, moștean logoditor...“ etc.²⁰

Tot prin înfrățire mai puteau pătrunde în familiile băștinașe – deci, și în obște – și alți străini, nu numai gineriții pe curte. Această înfiere putea fi reală, dar putea foarte lesne să nu fie decât o fraudă făcută în dauna obștei.

Am văzut că o familie stearpă e amenințată cu sărăcia atunci când soții îmbătrânesc și nu mai pot presta muncile fără de care gospodăria nu poate exista. Se recurge, atunci, la completarea artificială a familiei prin înfierea unui tânăr, sau a unei tinere perechi căsătorite, pentru ca aceștia să ia asupra lor obligația de a-i întreține pe părinți la bătrânețe, în schimbul averii.

Dacă un asemenea înfiat era luat de mic copil, chiar dacă era dintr-alt sat, avem de-a face cu o situație clară; intrat efectiv în familie, era considerat de către toată lumea drept fiu adevărat și, în consecință,

făcea parte din obște, fără să existe împotriva lui vreun drept de opoziție. Înfiat, însă, în vârstă matură, luat din alt sat, mai ales atunci când era avut, străinul era dubios pentru că era oricând posibil ca, sub forma înfierii, să se ascundă, de fapt, o vânzare.

O slăbire a dreptului de control al obștei sătești asupra acestor înrudiri putea duce, la un moment dat, la un conflict între obște și acele familii care operaseră, în sânul lor, primiri de rude. Mai ales în orașele organizate după tipicul devălmaș, controlul pare a fi fost exercitat mai puțin aspru. De pildă, în orașul Câmpulung Muscel aflăm, la 1766, că obștea orașenilor câmpulunșeni luase măsuri de excludere din oraș a străinilor intrați în anume familii ale moșnenilor orașeni. Aceștia se plâng domniei, pe motiv că „...gonind din oraș pe ginerii, pe cumnații și pe copiii noștri de suflet, orașul se va sparge, apucând fiecare încotro va vedea cu ochii“, ceea ce-l face pe Alexandru Ghica să dea un hrisov de recunoaștere a acestora ca orașeni.²¹

În special procedeul „înfrățirii“, care era tradițional, „înfrățirea de cruce și de moșie“, oferă o posibilitate de înrudire fictivă foarte comodă. Inițial, acest procedeu juridic ducea la asocierea a două patrimonii. Ulterior, se puteau înfrăți doar părți de avere; sau, încă mai clar, oneros-contractual, cel înfrățit primea averea celui care îl înfrătea, sau o parte din acea avere, dând în schimb un „dar“, care era, de fapt, prețul unei vânzări. Evident că scopul urmărit de către țăranul care-l înfrătea astfel pe un boier oarecare, era acela de a evita confuzia cu actele prin care țăranii se vând ei înșiși, ca rumâni, cu averea lor cu tot. Păstrându-și o parte din avere, fie cât de mică, rămânând formal în devălmășie cu boierul cumpărător, țăranul realiza un venit ocazional, își păstra și drepturile asupra întregului patrimoniu devălmaș și își asigura în mod clar recunoașterea lui drept sătean liber. Vom avea prilejul să analizăm îndeaproape această situație studiind satul devălmaș aservit.

Subliniem faptul că este cazul să socotim actele de donație propriu-zisă drept o dezvoltare ulterioară a procedurii înfrățirii, care și-a pierdut până și ultimul vestigiu de „înrudire“, dar care nu îndrăznește, totuși, să se manifeste drept ceea ce este, adică un simplu contract de vânzare.

Împotriva dăruirii de către un obștean a părții lui de avere, obștea nu se putea împotrivi, ceea ce a făcut ca abuzul cu aceste donații să devină atât de flagrant, încât împotriva unor astfel de „zapise viclene“ au fost luate măsuri legislative. Acest aspect al problemei a fost deseori semnalat în istoria dreptului românesc. Reproducem textul pe care obșteasca adunare îl supune spre întărire, în 1785, lui Alexandru Mavrocordat, privitor la daniile de moșii, de vii, de locuri, de case și de țigani.²² Acest document arată că daniile făcute cu cuvântul dreptății rămân statornice și întemeiate. „...Iar daniile acele ce s-au obișnuit a se face de către cei de starea de jos și săraci, la cei mai puternici și chivernisiți, nefiind punctul de rudenie la mijloc, socotindu-le cineva cu

luare aminte, lesne se pot cunoaște că nu au nici un temei de dreptate sau cuviință“, la „...aceste danii, numai numele este de danie, pentru ca să nu aibă cuvânt de răspuns neamurilor i răzășilor, iar fapta cea într-adevăr este adevărată vânzare și de multe ori vânzare cu preț mult mai mare decât acea ce plătește lucrul, căci ce preț nu dă un bogat interesat de moșii pentru ca să găsească chip a se face răzeș în moșiile altora, nădăjduind ca în vreme să se lățească după dorirea sa? Și după aceea, câte sfezi, câte jalobe, câte răbștiri și blăstemuri de către cei împreună moșinași! Ispita de față este văzută în toate zilele“, de aceea, de aici înainte, vor fi „...daniile slobod a se face numai între rudenie și între cei de starea de o potrivă, sau și de către cei puternici, de vor vrea, la cei săraci și de către toți la sfintele mănăstiri /.../ Și de vor îndrăzni unii, după hotărârea aceasta, a da sau a lua niscaiva danii de acest feliu (de la sărac la bogat — n.n.) să nu se ție în seamă, ci să se socotească ca cum nu s-ar fi făcut orice tocmeală sau învoială să va face asupra acestui punct; iar care va cuteza a metahirisi vicleșug, dând și luând împotriva hotărârilor acestora, asemenea danii prin zapise viclene și cu veleturile mai dinainte unii ca aceștia aflându-se și dovedindu-se, să fie supuși la pedeapsă a păgubi amândouă părțile, atât lucrul ce se va face danie cât și prețul lui, cu care să se folosească neamurile lor sau răzășii“.²³

b) *Pătrunderea în obște pe calea înrudirilor simulate.* În noul sistem economic care se dezvoltă în satele devălmașe de tip evoluat, obștea-nul acaparator nu mai lucrează în calitate de membru al unei familii, adică în baza drepturilor lui de băștinaș, ci în virtutea unei serii de acțiuni individuale. El cumpără ocini din sat, cumpără „drepturi“, pe care le stăpânește, deci, nu pentru că e băștinaș, ci pentru că e cumpărător.

Acești acaparatori fiind deseori străini de sat, ei revendică drepturi în ciuda obștei sătenilor, în controversă directă și în luptă aprigă cu ea. Acaparatorii nebăștinași, mai clar încă decât acaparatorii locali băștinași, având o așezare recentă în sat și având și tendințe „răzeșofage“, au tot interesul să conteste ideea de băștinășie. În locul vechiului titlu de băștinaș, care îți dădea numai drepturi de folosință egală cu ale celorlalți obșteni, sunt invocate acum titluri de proprietate individuală, ca bază a unor drepturi inegale, autonome.

Accentul se mută astfel de la indigenatul colectiv, bazat pe băștinășie, către indigenatul individual bazat pe acte juridice individuale. Chiar și băștinașii, în măsura în care devin, ei înșiși, acaparatori, fac cauză comună cu nebăștinașii, combătând ideea băștinășiei ca unic izvor creator de drepturi devălmașe, căutând să desfacă, adică, legătura dintre indigenatul sătesc și drepturile devălmașe egalitare, pentru a stabili, în schimb, o nouă legătură între titlurile de proprietate individuală și drepturile devălmașe inegalitare.

Dimpotrivă, băștinașii sărăciți, luptând împotriva acaparatorilor locali, băștinași și nebăștinași, nu vor avea altă cale de apărare decât să

invoce tradiția. Lupta ideologică dintre cele două categorii sociale se va purta, deci, în jurul ideii de băștinășie. În aceste condiții, băștinășia se transformă din tacită, cum era pe vremea când nimeni nu o contesta, într-o ideologie manifestă, de luptă. Dintr-o simplă chestiune privată, interesând doar cercul strâmt al familiei, se transformă într-o problemă de interes general sătesc. Vom vedea în ce chip se constituie, în asemenea împrejurări, „spița de neam“ colectivă, a satului întreg, folosită ca normă de organizare juridică a unui sistem de devălmășie pe cote-părți inegale.

Părăsirea ideii de strictă băștinășie se face treptat, însă, la început folosindu-se o formă de înrudire familială simulată, pentru a îngădui străinilor să intre în ceată.

Care e motivul pentru care, o bună bucată de vreme, acaparatorii străini de sat continuă să folosească formele înrudirii familiale, asumându-și chiar riscul ca vreun oarecare „obraz subțire“ să accepte a se face rudă, prin înfiere sau înfrățire, cu săteanul pe care avea de gând să-l despoaie? Explicația este următoarea: simularea înrudirii are avantaje pentru că, într-un sat devălmaș, cumpărarea de terenuri se face în anume condiții speciale. Pe de o parte, înrudirea simulată permitea să fie înlăturată primejdia ca obștea satului să opună vânzării dreptul său de protimisis; pe de altă parte, ceea ce este cu mult mai important, înrudirea curma o controversă cu privire la natura drepturilor pe care le putea vinde un obștean.

Obșteanul băștinaș avea două categorii de drepturi, constituite în patrimoniul său încă din faza arhaică de dezvoltare a satului devălmaș: avea, mai întâi, stăpânirile lui locurești; pe deasupra, avea și drepturi „de peste tot hotarul“, adică dreptul de a folosi, în toate modurile pe care le-am arătat, întregul teren devălmaș al satului.

Foarte curând, obșteanul a căpătat dreptul necontestat de a-și vinde „ocinile“. Dar vânzarea unor asemenea ocini atrăgea sau nu după sine și vânzarea drepturilor de peste tot hotarul? Iată care era controversa. Cu alte cuvinte: cumpărarea unui petec de loc atrăgea după sine, implicit, și obținerea indigenatului sătesc? Pentru a evita această întrebare, cumpărătorii străini preferau să capete indigenatul sătesc prin înrudire, pe vechia cale de acces la indigenatul sătesc, folosită, de data aceasta, printr-o fraudă juridică.

Pentru a înțelege în ce mod va fi curmată controversa, într-un târziu, în favoarea ideii că un străin poate cumpăra indigenatul, e necesar să intrăm în analiza regimului de vânzare a bunurilor funciare din sat.

c) *Indigenatul de cumpărătoare.* Deosebirile de averi dintre obșteni au drept una dintre cauze acapararea de terenuri prin cumpărătoare. Operațiile de vânzare-cumpărare permit nu numai pătrunderea în obște a unor nebăștinași, ci, ulterior, și acumularea unor bunuri teritoriale coplesitor de importante.

Istoria vânzărilor din sânul satelor devălmașe constituie, de altfel, un capitol deosebit de important, cu aspecte extrem de variate, variind simultan cu însăși variația regimului social-economic și cu rolul social al cumpărătorului. Marele boier latifundiar cumpăra, într-o epocă dată, nu numai terenurile, ci și pe deținătorii acestora. Peste câteva veacuri, marile societăți anonime forestiere vor cumpăra doar drepturi abstracte de exploatare, fără pământ și fără oameni.

În locul de față, ne vom interesa numai de acele vânzări mărunte, prin care un mic boiernaș sau chiabur local încerca, prin cumpărătoare, să obțină indigenatul sătesc – ceea ce nu-i interesa nici pe marele latifundiar în epoca „rumânilor“, nici societatea anonimă forestieră, în anii capitalismului.

Indigenatul sătesc, odată obținut, deschidea calea acaparatorilor și posibilitatea exploatării la sânge a patrimoniului devălmaș. În ce chip ajunge, însă, un străin să capete aceste „indigenerate de cumpărătoare“?

• Inițial, în satul arhaic, *vânzările se practica în cetași*, adică între oameni care aveau calitatea de băștinași și, deci, de membri ai obștei devălmașe.

Dar ce vindea un obștean altui obștean? Desigur, nu indigenatul sătesc, căci pe acesta îl aveau atât vânzătorul, cât și cumpărătorul. De asemenea, nu putea fi vândut nici dreptul de folosință a averii devălmașe, căci și pe acesta îl aveau deopotrivă toți obștenii. Ceea ce se putea vinde era altceva: produsul muncii obținute de către un cetaș. De pildă, un cetaș putea vinde altuia bunuri de consum: a vinde lemne tăiate din pădure și transportate acasă însemna a vinde numai munca prestată, nu și lemnul, dat fiind că asupra lemnului avea drept și cumpărătorul.

Tot astfel, munca vândută putea consta în pregătirea unui teren în vederea exploatării lui agricole sau pastorale – de pildă, prin defrișare sau deștelenire. Regăsim aceeași situație: asupra terenului ca atare avea drept și cumpărătorul; și el ar fi putut face muncile necesare de pregătire a terenului, în baza aceluiași drept ca și al vânzătorului; dar el nu muncise, ci cumpăraseră de-a gata rezultatul muncii altuia. Se vindea și cumpăra deci nu pământul, ci „stăpânirea locurească“ asupra pământului, sau „descălecătore“ cum i se mai spune. E interesant acest „drept de descălecătore“, care e altceva decât un drept de proprietate și pe care obiceiul pământului, atât de subtil uneori, a știut să-l sesizeze destul de limpede. Vânzarea „descălcăturii“ sau a „protimisului de descălecătore“ apare deosebit de clară în comunitățile devălmașe încăpute în stăpânirea seniorială. Aici, dacă o „proprietate“, mai bine-zis un drept de stăpânire eminentă exista, aceasta aparținea seniorului local – domnie, mănăstire sau boier. Cu toate acestea, vânzări între posesorii de stăpâniri locurești aveau loc, specificându-se, însă, că se vindea doar „descălcătura“. Acest aspect al problemei îl vom studia în volumul următor, când vom analiza satul devălmaș aservit.²⁴

Problema se pune și în satele libere și trebuie ținut seama de acest fapt atunci când vrem să apreciem valoarea economică a unor bunuri ce se vând între obșteni. Prețul extrem de scăzut al unor „secături” care se vând pe un sucman sau pe o oaie, arată clar că se vinde nu terenul, care le aparține deopotrivă celor doi obșteni, ci doar munca depusă pentru a face secătura și dreptul de „descălecătură” al primului ocupant.

De îndată ce un anume teren se transformă în „ocină” și apare, deci, un cvasi-proprietar obștean, problema capătă o nouă înfățișare. Pe terenul unui obștean, alt obștean putea face lucrări de sădire și altoire de pomi, cu obligația de a-i da celui dintâi o dijmă din fructe. În felul acesta, apare o categorie specială de obșteni – dijmași ai altor obșteni. Dreptul celui care a executat lucrarea de sădire și altoire nu mai este, de astă dată, un drept de descălecătură purtând asupra terenului, ci un simplu drept asupra pomilor, deosebit de dreptul asupra terenului.

Asemenea drepturi puteau fi vândute și ele, fie unei terțe persoane, fie direct celui care avea pământ. Există spețe care pot părea foarte curioase celor ce nu le interpretează în cunoștință de cauză, adică în lumina conceptului general de devălmășie. Iată câteva exemple din satul Poenărei-Muscel, de unde ne-au rămas o serie de acte²⁵ ale lui Ghiorghe Rucăreanu biv treti logofăt, acaparatorul local pe care am mai avut prilejul să-l întâlnim, și de la feciorul său Niculae Rucăreanu, „neguțătoriu de Câmpulung”, care cumpăraseră în acest sat o sumă de delnițe.

Cum ne aflăm într-un sat în care pomicultura a fost – și până azi a rămas – ocupația de temelă a gospodarilor, în actele de vânzare ale delnițelor se specifică în mod curent care sunt sădirile de pomi făcute. De pildă, la 1795, Maria, fata lui Nedelcu, împreună cu feciorii ei, ce se trag din moș Popa Ion, vând lui Ghiorghe Rucăreanu o delniță de moșie, „...care sunt doo pogoane” și pe acea moșie „...am pus eu cu bărbatul meu pruni o sută și zece: și sunt pomi mari, meri patru și nuci trei și un păr”. Dar pomi sunt puși în continuare pe delnițe care aparțin lui Rucăreanu și pe care Rucăreanu le și revinde uneori. Astfel, la 1787, feciorii lui Tudor Butoi îi vând o „...grădină cu pruni 145 sădiți de părinții noștri și de noi, cari pruni sunt pe moșia dumnealui”, la 1812, Badea sin Cârstea îi vinde 32 de pruni „...care sunt puși pe moșia dumnealui” actul făcându-se „...în mijlocul satului Poenăreilor, cu știrea tuturor lăcuitoarelor /.../ Și acești pruni i-am vândut dumnealui statornic, ca să stăpânească cât va trăi dumnealui și coconii dumnealui”, pomul fiind prețuit la 24 parale; în același an, Deaconu Din sin Popa Gligore îi vinde și el 60 „...pruni statornici, cari pruni sunt puși pe pământul moșiea dumnealui, care pruni s-au tocmnit la 24 parale. Și sunt dați acești pruni din soarta tată-meu, Popa lui Gligore”.

Se fac, însă, vânzări de pruni și unor terțe persoane. Astfel, la 1820, Badea sin Cârstea vinde 30 de pruni la mâna lui Grigore, cu un leu prunul. Actul specifică „...însă prunii! Ear pământul este al dumnealui coconului Nicolai Rucăreanu; să-și dea dijma după cum dă și alții”.

Asemenea vânzări între obșteni își schimbă, deci, încetul cu încetul sensul original. Din simple vânzări ale forței de muncă, mai corect spus ale produselor unei munci depuse, se trece la vânzări de „descălecături” și vânzări de drepturi de luare de dijmă.

Relațiile destul de confuze dintre obșteanul care cumpără și cel ce vinde se clarifică pe măsură ce gospodăriile se autonomizează și o diferențiere socială începe a se preciza. Din exemplele de mai sus s-a putut vedea cum „coconul” Rucăreanu, deși co-moșnean cu ceilalți săteni, are, totuși, un rol de boiernaș local, pe cale de a acapara satul.

Vânzările între obșteni se transformă, deci, o dată cu trecerea de la satul arhaic la cel evoluat, într-o vânzare de acaparare de terenuri. În momentul în care acaparatorul obștean reușește să acapareze teren mai mult decât este în stare să muncească el însuși, adică de îndată ce el începe a folosi aceste terenuri cu mână de lucru străină, dijmași sau năimiți, terenul respectiv ajunge a fi o „proprietate” individuală propriu-zisă.

• *Vânzările către străini.* Problema vânzărilor capătă cu totul altă înfățișare atunci când ele se fac de către un obștean către un străin de obște. Teoretic, în sistemul devălmaș de tip arhaic, asemenea vânzări sunt nu numai excluse, ci de-a dreptul absurde: asupra fondului de teren, obșteanul nu are nici un drept altul decât acela de uz, iar acest drept nu derivă dintr-un drept de „proprietate”, ci din calitatea lui de aparținere la un neam băstinaș. Ca atare, drepturile pe care le are un băstinaș nu sunt transmisibile.

Pe măsură, însă, ce ocinile se constituie și devin ereditare, pe măsură ce gospodăria familială se autonomizează, drepturile obșteanului se individualizează și ele, devenind bunuri comerciale. În felul acesta, se deschide o nouă cale de pătrundere a neabstinașilor în sânul obștei, deosebit de primejdioasă, din pricina faptului că străinii pătrunși prin cumpărătoare în sat formează un corp aparte, netopit în masa familială a băstinașilor și reprezentând un alt mod de viață decât al acestora.

Obștea încearcă, de aceea, să interzică vânzările către străini. Este cunoscut așa-numitul drept de protimisis pe care satul – sau, mai degrabă, grupa familială a vânzătorului, ca și grupa „răzășilor”, adică a vecinilor înconjurători – îl poate opune cumpărătorului, fixând prețul vânzării și substituindu-se astfel, obligatoriu, cumpărătorului străin.

Există, însă, și dovezi ale unei interziceri formale a vânzărilor către străini. Mai mult chestiune de moravuri, în satele sărace și lipsite de sprijinul statului, această interzicere formală o găsim expres menționată în cazul unor „orașe” moșnenești privilegiate. Astfel, în orașul Câmpulung Muscel, în repetate rânduri, domnia edictează o astfel de interzicere. La 1615, de pildă, cu prilejul reînnoirii unor privilegii mai vechi, date „moșnenilor orașeni”, se spune: „...De se va întâmpla unuia dintr-înșii de-i va rămânea lui măcar moșie, după moartea lui, ori casă, ori loc den oraș, ori delniță la câmp, sau vii, măcar fie orice ar fi, cu

acestea nici un amestec sau treabă să n-aibă domnia mea, nici pârălabii de oraș, nici nimenea din boieri, nici slugă domnească și nici un om /.../ numai orășanii să fie volnici să facă orice vor vrea ei cu aceste moșii /.../ Iar de va fi dator vreun orășan vreunui boier sau altui om den țară, de i se va întâmpla acelui om moarte și-i va rămânea nesca-reva feciori lui, să nu lase moșia lui vânzătoare; iar de nu va putea birui să plătească acea datorie, datornicii să nu fie volnici să-i vândă casele lui, măcar vie, măcar loc, în altă parte, ci tot să se vândă la orășani²⁶.

Și la 1775 se prevede la fel: „...să nu aibă nimenea voie a cumpăra loc în oraș, nici boier mare, nici slugă domnească, nici slugă boierească, sau să ceară de la domnia mea loc în oraș, sau vad de moară, sau delniți în câmp, sau nescaiva moșii sau vii, sau verice de ale acestor orășeni, ci numai orășenii să fie volnici a cumpăra unui de la alții²⁷”.

O interdicere tot atât de formală o regăsim și în orașul Bârlad care, după ce se răscumpără de sub stăpânirea boierului local, își organizează o obște orășenească. Aici, însă, spre deosebire de Câmpulung, populația locală este împărțită în trei categorii sociale: boieri, negustori și orășeni. Interzicerea de vânzare este încă mai strictă, fiind oprite până și vânzările de la o categorie socială la alta: pot vinde doar locuitor la locuitor, negustor la negustor și boier la boier²⁸.

Presiunea, la nevoie brutală, pe care o exercită cei bogați pentru a-i sili pe obșteni să-și vândă ocinile era atât de mare, încât cu greu putea fi stăvilită. Dacă nu direct, atunci pe calea ocolită a zălogurilor cămătărești, bogatul cumpărător tot sfârșea prin a obține ceea ce dorea.

Dar cumpărarea unui simplu petec de loc nu era satisfăcătoare deplin pentru un acaparator, și nici nu putea constitui un scop în sine. Acaparatorul nu este șeful unei familii țărănești, trăind în condițiile economice ale gospodăriei casnice închise, ci este șeful unei exploatari organizate anume în vederea obținerii de venituri. În consecință, ceea ce îl interesa pe acaparatorul străin de sat era să cumpere nu un petec de loc, ci dreptul de a exploata fondul devălmaș al satului – adică nu un „loc”, ci un „drept de peste tot hotarul”.

Vânzarea de „locuri” și vânzarea „pe funii”. O importanță deosebită în procesul de pătrundere a nebăștinașilor acaparatori o are faptul – pe care îl vom analiza ulterior mai detaliat – că obștea distribuie uneori loturi tuturor familiilor băștinașe, în cuprinsul unei „racle” împărțită pe „funii”.

Simplele țineri private născute prin acțiunea de defrișare, deșelenire sau cuprindere nu le conferă celor care le cumpără calitatea de membru al obștei, dat fiind că ele puteau fi rezultatul unei inițiative economice a unor dijmași, sau a unor străini tolerați de sat. Stăpâniri locurești aveau, deci, și străinii de sat. Loturi într-o raclă „funită” nu aveau, însă, decât băștinașii. Atunci când procedează la o distribuire

de loturi, obștea începe prin a verifica lista tuturor familiilor îndreptățite. A poseda un astfel de lot înseamnă, deci, a fi recunoscut de obște ca băștinaș, sau a ți se acorda indigenatul sătesc cu acel prilej. În cuprinsul unei racle figurează, deci, exclusiv membrii obștei. Racla este o „racă-răboj“, un inventar al tuturor membrilor obștei, iar lotul din racă este un „lot-macă“, dat fiind că el face dovada că posesorul ei, fiind obștean, are un drept de peste tot hotarul.

Se pune, deci, întrebarea: dacă un obștean vinde nu un oarecare „loc“, ci o „funie“, adică un lot-macă dintr-o racă-răboj, nu vinde el, implicit, și dreptul de peste tot hotarul?

Dacă această ultimă soluție este admisă, adică obținută prin luptă de către acaparatorii locali împotriva obștei, atunci toată seria de căi deturnate folosite pentru pătrunderea în obște, toată seria de acte de înrudire fictivă, de danii etc. devin inutile și actul de vânzare-cumpărare se declară sincer a fi ceea ce este: un mijloc de cumpărare a dreptului de indigenat sătesc. Săteanul vinde o bucată de loc și continuă a se folosi de locurile pe care le mai are, ca și de toată averea devălmașă a satului; cumpărătorul cumpără, însă, nu numai „locul“ ci și dreptul „de peste tot hotarul“.

Printr-un act de vânzare-cumpărare de ordin privat sunt înstrăinate astfel drepturi care nu erau de ordin privat, lezându-i pe toți obștenii; aceștia își văd micșorate drepturile lor prin apariția unui nou competitor, foarte avid. Vânzarea unui lot-macă este, deci, o vânzare abuzivă, iar „indigenatul de cumpărătoare“, una dintre căile cele mai importante ale dizolvării vechilor obști arhaice.

CAPITOLUL III

PROCESUL DE FORMARE

A UMBLĂRII PE BĂTRÂNI DE TIP II

(de caracter sătesc, cu lotizare generală, pe funii)

Folosirea violenței de către acaparatorii locali. Nebăștinașii ce pătrund în ceată formează, de obicei, baza socială a unei noi categorii sociale, cea a acaparatorilor locali. Erau, desigur, și băștinași care luptau pentru a exploata cât se putea mai mult din sat, pe seamă proprie. Dar băștinașii sunt oarecum ținuți în frâu nu numai de faptul că suferă un control din partea neamului căruia îi aparțin și din partea obștei întregi a satului din care fac parte, ci și din pricină că mijloacele lor bănești sunt mai modeste. Nebăștinașii, însă, prin însuși faptul că au putut să-și cumpere indigenatul sătesc, se vădesc a fi, de la început, pe o altă treaptă de avere decât localnicii. Mai purtați prin lume, cu legături mai largi printre boierime și slujitorime, nelegați de tradiția satului, mai îndrăzneți și îmboldiți de dorul de a ajunge cândva și ei la o oarecare treaptă de boierie, acești străini se arată a fi cei mai nesătui și mai avizi de avere.

O dată cu ivirea noilor condiții economice, situația devine înveninată în orice sat, toți sătenii aflându-se dintr-o dată transformați, din părtași la același bun, în concurenți aprigi. Închiderile din izlaz, desțelenirile, defrișările se țin lanț și se provoacă unele pe altele: dacă nu închid eu, închid ceilalți; dacă nu tai eu, tot taie ceilalți! Aceasta este mentalitatea sătenilor ajunși în această fază.

„...Pădurea și izlazul e d-avalma“, constată unul dintre informatorii lui Hasdeu; „...și de aci devin conflicte între moșneni, de se ceartă, se

bat, se rănesc și de multe ori se și omoară unii pe alții, sub pretext că unii au vite mai multe, alții mai puține și alții nicidecum; și că unii au tăiat mai multă pădure și altul mai puțin”.¹ Răzbateau, deci, în această luptă de concurență, cei bogați, mai dârji și care nu se sfiau a întrebuița violența pentru a reduce la tăcere și ascultare obștea celor rămași săraci.

În această atmosferă psihologică, revelatoare pentru o anume fază a procesului social-economic pe care îl analizăm, sunt de interpretat multe din documentele mai vechi, care întâmplător ni s-au păstrat. Violența directă, ca mijloc de înavuțire economică, este, deci, un simptom al dezagregării obștei, pornită pe calea trecerii de la foloase la venituri.

De pildă, sunt foarte semnificative cazuri ca acestea: în 1760, vornicul de Vrancea face o cercetare într-o pricină pe care satele Vidra și Căliman o au cu popa Tudorache și cu neamul lui. Popa Tudorache se plânse că sătenii i-ar fi cosit în silă o moșie. Vornicul constată că popa „...nu se află frate cu dâșii pe hotaru Vidrei, ci să află om străin, după cum au mărturisit oameni bătrâni... dar cumpărător este”. Acest popă are și secături făcute de moșu-său, pe lângă cumpărături. Însă Tudorache „...nu-și stăpânește săcăturile numai cât au săcat moșu-său, ce să întinde mai mult pân pădure i pân tufe, pe unde iaste loc de cosit, câte o spărturică, dar nu săcătură, și cosește el. Dar pe unde au mers câte un moșnean de au cosit fânețele, el au dat foc căpițelor de au arsu și cu acest mijloc popa cuprinde mai tot hotarul Vidrei, loc ca de 20 de clăi și mai bine. Și pân țarină încă dijmuește și rămân moșnenii ca niște străini”; mai mult: „...pentru un vad de moară ce iaste iar pe hotarul Vidrei, în apa Vizăuțului, neavând popa nici o treabă, s-au sculat popa într-o noapte cu oameni, și au mers de au risipit moara moșnenilor și au făcut el alta. Și nici cumpărător nu iaste, nici de moșie, ci tot în silă umblă numai”. Popa Tudorache se plânge că l-ar fi bătut oamenii: „...dar pentru bătaia ce au jăluit popa că l-au bătut oamenii, s-au găsit minciună, că au mărturisit oameni bătrâni ce au fost față, de care ei nu avea nici o treabă, fiind den alte părți, că popa s-au fost învântejind cu coasa pân oameni, ca să-i taie dupe moșie; dar oamenii văzând nebunia lui, ca să nu facă vreo poznă, l-au îmbrățișat unul pă dinapoi și i-au luat alții coasa din mână și i-au frânt toporu’. Și popa au început a se zgăria singur pe mâini; dar dau unii seama că ar fi răios”.² Atmosfera extrem de înveninată, de ură și, în același timp, de batjocură, reiese clar din acest document.

Iată un alt caz semnificativ: în 1799, un străin numit Ilie Chircă pătrunsese cu sila în satul Dragoslavele; în 1822, mai mulți dragosloveni fac jalbă împotriva acestui om, venit în sat cu vama goștinii și, pretinzând acum că soția lui e dragosloveancă din neamul lui Ion Șaramet, cere ca obștea să-i „arate” un loc de casă. Neizbutind, pretinde că soția lui e din neamul Fuiorii. În sprijinul pretenției lui, înfățișează și o poruncă domnească, având și o carte de blestem, către moșnenii satului;

„...dar toți într-un glas s-au sculat, zicând că numitul umblă fără cale a intra moșneanu cu ei în sat“. I se cere să arate scrisori dar el, neavându-le, îi poartă pe moșneni prin judecăți, pe la ispravnici și pe la București, timp de un an și jumătate, trepădând și cheltuind moșnenii, din această pricină, 352 de taleri. Numai la Câmpulung s-au dus în zece rânduri, de la 50 la 100 oameni, șezând acolo și câte 3-4 zile. Prin anaforaua boierilor, înfățișată lui vodă, se constată că Ilie Grecu n-a putut dovedi cu nimic că soția îi este dragosloveancă. Se cere lui vodă ca să-i scape pe moșneni de dânsul, spre a-și căuta apoi în pace de trebile lor. Interesant este faptul că Ilie Chircă „Grecu“ se laudă cum că, de se va întâmpla a se face moșnean cu ei, „...îi va izgoni pe toți, să nu poată încăpea doi pe o potecă“.³

La fel de semnificativ este și cazul din 1811, al unui popă „isprăvnicel“, care a început a se numi pe sine moșnean și a se face, în silnicie, stăpân desăvârșit, întâi cerând câteva „locuri“ în moșia Copăcenii, apoi cerând jumătate din moșie și, în urmă, cerând mai mult de jumătate. Pentru a-i „convince“ pe săteni, împreună cu un fecior al lui, cu un ginere și cu un frate „se fac steag de cinci ciomege“, luptând „în silnicie și cu pieptul“, astfel încât au ajuns de „...s-au cam bătut de-avalma cu sătenii“. Judecata găsește, însă, că „...astfel de stăpânire fără sinet și cu ciomagul, după pravilă și după dreptate, este rea și nu are nici un temei“.

Scindarea obștei, inițial omogene, în sub-cete adverse. Ca un mijloc de apărare al băștinașilor față de acțiunile acaparatoare ale unora și pentru a pune capăt luptei de concurență dintre sătenii aceluiași sat, apare „umblarea pe bătrâni“ de tip II. Teoria curent admisă afirmă că originea acestei împărțiri pe bătrâni este genealogică, succesorală. Împotriva ei am adus în repetate rânduri argumente diverse. Am afirmat, printre altele, că există o formă de umblare pe bătrâni pe care o foloseau boierii, în stăpânirea unora dintre moșiile lor; această umblare pe bătrâni având un cert caracter succesoral.

Dimpotrivă, umblarea pe bătrâni țărănească, oricât ar camufla-o hotarnicii în forme juridice asemănătoare celor folosite de clasa boierească și orice ar imagina legende locale, nu are o origine succesorală, ci derivă dintr-o acțiune de despărțire a cetelor de neam alcătuitoare ale obștei inițial omogene, cete de neam care își au originea în străvechi organizații gentilice.

În analiza satului de tip arhaic, am constatat existența unor „neamuri-crâng“ pe care le-am caracterizat drept forme larvare de ceată. Neamurile-crâng aveau un teritoriu comun, o omogenitate biologică exprimată printr-o spiță de neam (umblare pe bătrâni de tip I), conștiința apartinerii la aceeași grupă de neam, exprimată prin legenda unui „moș“, fondator al neamului.

Pentru a fi adevărate „cete“, nu le lipsea decât conștiința de sine, în opoziție cu alte organizații sociale similare. În sânul satului arhaic, conștiința de neam internă a grupului-crâng nu avea decât un caracter privat, fără influență asupra organizării satești. Drepturile fiecărui individ erau în legătură cu apartinerea de un grup băștinaș, dar mărimea drepturilor lui nu avea nimic de-a face cu spița sa de neam. Pe toată suprafața devălmașă a satului, dreptul obșteanului deriva din faptul că e obștean, indiferent de spița de neam din care făcea parte, precum și de poziția pe care o ocupa în acea spiță de neam.

Aceste „neamuri-crâng“, având vădite asemănări cu „patronimiile“ rezultate din disoluția gensurilor originare, capătă o valoare publică satească și o conștiință de sine abia în momentul în care se află prinse într-o rețea de interese antagonice.

Procesul de formare a cetelor propriu-zise corespunde, în fapt, cu un proces de compartimentare a teritoriului satesc, de desfacere prin bună înțelegere a devălmășiei generale satești și de scindare a ei în devălmășii pe cete. Absolut nimic succesoral în tot acest proces social de scindare a obștei în cete cu interese adverse și de „funire“, adică de compartimentare a teritoriului pe sub-grupe. Dimpotrivă, așa cum vom vedea, până a se ajunge la o înțelegere cu privire la numărul de cete de neam existând în sat cu drepturi de băștinași, se poartă o luptă socială, uneori violentă, alteori purtată prin lungi judecăți, părțile căzând, până la urmă, la învoială. Față de invazia nebăștinașilor, ca și față de acțiunea acaparatorilor locali, cetele de neam se izolează, căutând să-și autonomizeze și teritorializeze drepturile, astfel încât acaparatorii să aibă în fața lor nu spațiul larg al devălmășiei satești, ci doar spațiul restrâns al devălmășiei interne a cetei în care au reușit să pătrundă și să-și facă achizițiile.

Identificăm, deci, în procesul de constituire a cetelor, o acțiune de mărginire a posibilităților de pătrundere a acaparatorilor, de compartimentare a devălmășiei absolute satești pe sub-grupe de neam, fiecare neam în parte căutând să se apere pe seamă proprie, astfel încât slăbiciunea unui neam sau, dimpotrivă, aviditatea altuia să nu le dăuneze celorlalte. Este, în fond, vorba de o „alegere“ de părți, fiecare neam în parte căutând să iasă din devălmășia generală satească, din pricină că interesele tuturor cetelor de neam din sat nu mai erau concordante, ca până atunci, ci, dimpotrivă, ajunseseră nu doar discordante, ci de-a dreptul antagonice.

Știm că, în mod firesc, crângurile de neam se teritorializau încă din faza arhaică a satului. Stăpânirile locurești ale grupului se alăturau unele de altele, fie că toate gospodăriile respective trăiau pe un fond rămas devălmaș, fie că procedaseră la o „alegere“ internă de părți, pe baza spițelor de neam de caracter privat familial, pe care le-am analizat și al căror rol social l-am arătat. De asemenea, neamurile acestea obișnuiau să-și trimită stâna comună de preferință pe un anume munte

sau zonă de munte. În felul acesta, are loc o primă împărțire a teritoriului sătesc, dacă nu în funii agrimensural stabilite, măcar în anume „zone de influență”, care constituie, totuși, o vagă compartimentare teritorială a satului pe grupe de neam.

În acțiunea lor de cucerire a teritoriului sătesc, acaparatorii se vor izbi de opoziția acestor neamuri ajunse în faza de teritorializare, care vor căuta să le interzică pătrunderea în zonele lor de influență. În felul acesta, vechea obște omogenă se vede înlocuită printr-o organizație socială în care cetele de neam apar ca formațiuni sociale de sine stătătoare, care au preluat asupra lor sarcina de a se autoapăra.

Momentul de criză, hotărâtor în istoria socială a satului, este acela în care cetele de neam socotesc că este mai prudent să-și aleagă părțile. Potrivit mentalității lor devălmașe, cetele sunt considerate a avea drepturi egale. Nici una dintre cete nu poate revendica vreun drept de preeminență sau de preferință față de altele. Ca atare, deplina egalitate de drepturi între ele cerea ca fiecare ceată de neam să capete tot atâta teritoriu cât și celelalte, fie că era vorba de o distribuire de funii într-o raclă, fie că se proceda la „funirea” întregii moșii, considerată o raclă unică.

Cu cât mai multe asemenea „cete” existau în sat, cu atât partea care revenea fiecăreia era mai mică. Fiecare neam în parte avea, deci, interesul să se facă acceptat sub forma a două neamuri, să se prezinte, deci, scindat în fața obștei, după cum avea interesul, dimpotrivă, de a recunoaște existența a cât mai puține alte cete în sat.

Pentru stabilirea numărului de cete cu drepturi egale se va purta, deci, o înverșunată luptă socială. Fiecare ceată în parte se justifică în fața obștei prin descendența sa dintr-un anume neam, prin apartinerea sa la un anume sistem genealogic, simbolizat printr-un anume „moș” sau „bătrân”. Se aduce în această argumentare sprijinul diverselor spițe de neam de uz intern familial, vechi sineturi și zapise de înzestrare, cumpărare, schimb, zalogire și în special de alegere de părți, din care să se poată constata existența grupului și componența lui interioară. Se face apel simultan și la memoria părților în cauză, dar, în fond, se poartă o ceartă, mai mult sau mai puțin violentă, până în momentul în care, în obștea lor, toți sătenii cad la învoială să recunoască un anumit număr de „bătrâni”, adică de cete de neam.

În momentul în care satul acceptă recunoașterea unui anume număr de cete cu drepturi egale, se cheamă că un nou sistem de calculare a drepturilor devălmașe a luat naștere: satul va umbla, de aici înainte, pe un număr de „bătrâni” egal cu numărul cetelor recunoscute de către sat. Având părți egale, acești moși sunt considerați frați și astfel legenda eroului eponim poate lua chip ca fiind ceva de la sine înțeles. Sau, în tot cazul, premisele nașterii unei astfel de legende sunt date. Ea se poate înfăptui, așa cum am mai semnalat, în cuprinsul unei racle lotizate pe funii de neam. Poate lua naștere și atunci când trupul întreg

de moșie se alege, ca o singură mare raclă, pe asemenea funii de neam. Dar, în ambele cazuri, legenda nu prinde chip statornic. Ea este folosită o dată, atunci când se procedează la alegerea de părți și rămâne înfipțată în memoria sătenilor doar prin faptul că servește pentru a explica împărțirea în funii.

Acțiunea de compartimentare parțială a teritoriului sătesc prin determinarea unor „racle” interioare. Agravarea competițiilor rivale dintre cetele aceluiași sat poate apărea, incidental, chiar și în sate aparținând încă tipului arhaic.

Există unele terenuri suprasolicitate, fie fânețe, fie ogoare sau vetre de sat, în care toate gospodăriile băștinașe ar dori să ocupe o porțiune. Ceea ce determină această preferință a tuturor pentru anume locuri este calitatea lor pedologică deosebită, sau apropierea lor față de vatră și drumuri, sau, în sfârșit, calitatea lor deosebită de adăpostire a locuințelor.

Pe aceste teritorii restrânse se produce o supra-aglomerare demografică relativă, o contradicție de interese adverse și, deci, posibilitatea unor certuri. Pentru a le curma pe acestea și, mai ales, pentru a interzice acțiunile abuzive ale unora, dornici să „închidă” prea mult pământ în dauna altora, obștea, cu acordul tuturor, sau măcar al majorității membrilor ei, poate hotărî să interzică dreptul de liberă creare a stăpânirilor locurești și să procedeze la o distribuire egalitară, împărțind întreg terenul suprasolicitat în „loturi” egale și făcând tuturor parte, deopotrivă. Asemenea terenuri lotizate poartă numele de „racle”, iar în cuprinsul lor se folosește un regim juridic deosebit, așa-numita „stăpânire pe sumă de stânjeni”, implicând o anume tehnică agrimensurală.

a) *Caracterele originale ale regimului juridic de stăpânire pe sumă de stânjeni.* Spre deosebire de stăpânirile locurești, create prin inițiativa particulară a unor grupuri familiale restrânse, loturile din cuprinsul unei racle, prin însuși faptul că sunt rezultatul unei acțiuni colective, de caracter public, a totalității obștei sătești, au de la început toate calitățile de „ocină” pe care stăpânirile locurești le capătă doar cu greu.

O dată ce un teren este supus unei lotizări generale, curățat eventual, în prealabil, de stăpânirile locurești preexistente, adică o dată ce obștea și-a exercitat dreptul său de retract și de distribuire colectivă egalitară, loturile intră definitiv în stăpânire privată, urmând a fi folosite permanent, din generație în generație. Asupra lor nu mai grevează decât drepturile de servitute colectivă, mai ales cele derivate din regula izlăjirii, care transformă periodic racla în izlaz.

Regimul juridic folosit în aceste racle este descris într-un text mai vechi, din păcate răzleț, care, privind problema din punctul de vedere al totalității satului, adică al obștei, stabilește o clară paralelă între vechea stăpânire locurească și noul regim de stăpânire în sânul raclelor,

regim denumit a fi o „stăpânire pe sumă de stânjeni“. Iată acest text: este vorba de un document muntean din 1793, octombrie 9, dat în pricina unei judecăți „...făcute din poronca dumnealui hatmanul Costache Caragea, caimacamu Craiovii“, care spune: „...Stăpânirea fiindu-le fost de-avalma, adecă locurește, nici cum nu poate fi cunoscut că câți stânjeni stăpânea unul, atâta și altul. Căci stăpânirea, când este de-avalma, locurește, urmează așa: fieștecare moșnean, cât poate de cuprinde și curăță, acel loc îl ține singur, pă seama lui. Și un moșnean curăță și cuprinde loc mai mult, iar altul mai puțin. Iată dar că nu este stăpânire deopotrivă, pă stânjeni, cât unul și altul“.⁴

Acest act scoate în relief în special stăpânirea locurească; se pare că, în acea vreme, după cum se vede, aceasta începuse să fie mai puțin bine cunoscută decât stăpânirea pe sumă de stânjeni. Totuși, prin contrast cu ceea ce ni se spune despre stăpânirea locurească, reiese destul de limpede caracteristica stăpânirii pe sumă de stânjeni. E vorba de o ținere privată a cărei origine nu mai este inițiativa individuală a unor gospodari care „curăță“ și „cuprind“, ci o cu totul altă origine, de natură să dea naștere unor loturi egale. Loturile egale implică o acțiune agromensurală și o distribuție colectivă. Așadar, în locul stăpânirii „care cât apucă“, avem o stăpânire „cât unul, cât altul“.

Pentru a înțelege corect acest sistem de stăpânire, este necesar să cunoaștem procedeele agromensurale folosite de obști atunci când procedau la lotizări și distribuirea de loturi.

b) *Tehnicile agromensurale ale lotizărilor egalitare.* Terenul ce urmează a fi distribuit pe cale agromensurală, fie el fâneată sau ogoare, capătă o formă totală, menită să ușureze operațiunile de măsurare și lotizare; această formă este cea patrulateră alungită. Întocmai ca la operațiile de trasare a marilor hotare inter-sătești, perimetrul total al terenului se determină prin fixarea unor puncte topometrice, obligatoriu plasate la cele patru colțuri ale terenului. Grijă principală a agromensurului constă în stabilirea unei baze de calcul, care se alege totdeauna a fi latura de la care pleacă perpendicular loturile, iar nu latura paralelă cu aceste loturi; se trasează pe teren, această bază și se măsoară în stânjeni, ca să se vadă „suma de stânjeni“ cuprinsă.

Să presupunem că avem un teren a cărui bază e de 100 de stânjeni. Pe această bază se vor face toate socotelile următoare.

Să luăm ipoteza cea mai simplă cu putință, anume că îndreptățiții la loturi sunt doar patru mari neamuri constitutive ale satului. Aceasta înseamnă că, din baza de 100 de stânjeni, fiecare neam va căpăta un număr de stânjeni egal, adică o sumă de 25 de stânjeni. Exprimat tehnic, rezultatul este următorul: avem de-a face cu o racă de pământ care „umbă“ pe 100 de stânjeni, sau patru cete, fiecare cuprinzând un sfert, adică „o litră“. Pe linia de bază, se fixează, deci, punctele despărțitoare dintre cete: un stâlp la mijloc, apoi alți doi stâlpi la mijlocul celor două jumătăți; se trece, apoi, la latura opusă a patrulaterului: dacă terenul

este absolut regulat, acea latură va fi perfect paralelă și egală cu baza – având tot 100 de stânjeni, va fi împărțită și ea în fragmente de câte 25 de stânjeni care vor fi precizate pe teren cu semne hotarnice; nu mai rămâne decât să fie unite între ele punctele corespunzătoare de pe cele două linii pentru a se obține automat patru fâșii egale de teren.

De obicei, însă, terenul nu e perfect regulat, așa încât latura opusă bazei nu e egală cu aceasta; uneori, nici măcar paralele nu sunt aceste două linii. Nu se ține seama, însă, de acest fapt: linia opusă bazei se trasează după cum cere terenul și se împarte în patru, ca și baza, *fără a mai fi măsurată*. Calculul general se face exclusiv pe baza de plecare. Dacă pe latura opusă bazei nu mai sunt 100 de stânjeni, ci, să spunem, doar 80, fiecare ceată nemaiaivând acolo decât 20 de stânjeni, iar nu 25, racla e socotită a umbla tot pe 100 de stânjeni, cât are la bază.

Afirmația că o ceată are 25 de stânjeni lineari dintr-o sumă de stânjeni de 100 trebuie înțeleasă în sensul că are dreptul la 25 de stânjeni socotiți pe linia de bază, plus întreg lotul care cade perpendicular pe acești 25 de stânjeni, lot care are și forma și lungimea celorlalte loturi existente pe teren. 25 de stânjeni reprezintă, deci, un calcul-cheie, un calcul de răboj, și nicidecum o suprafață determinată. Termenul de „25 de stânjeni” poate să corespundă unui teren minuscul sau, dimpotrivă, unui imens teren, după mărimea totală a raclei în care se calculează acești 25 de stânjeni din suma totală de stânjeni a bazei.

Asemenea stânjeni nu sunt de confundat cu stânjiile „pătrați” cu care se măsoară „locurile înfundate”, adică petecele izolate ale stăpânilor locurești, care se măsurau în „stânjeni înfundați”, de sine stătători, iar nu ca *stânjeni dintr-o sumă de stânjeni*, adică în valoare absolută, iar nu în valori relative, de cotă-parte.

Întocmai ca la marile hotare sătești, atunci când aceste racle sunt prea lungi și de forme neregulate, ele pot fi operate agrimensural cu tehnica celor trei măsuri, trăgând, deci, nu numai baza și latura opusă, ci trăgând „pe trei locuri”, adică și la mijloc, la nevoie chiar folosind încă și mai multe trăsuri.

Pentru a ușura munca agrimensurului, se utilizează — ca unelte de măsurat — nu o singură prăjină, ci un „tacâm de prăjini”; una dintre ele este o prăjină corectă, obișnuită, și cu ea se măsoară pe trăsura de bază. Celelalte prăjini sunt, însă, mai mari sau mai mici decât stângenul normal, după cum sunt menite să măsoare celelalte trăsuri, mai mari sau mai mici decât baza. De pildă, dacă pe trăsura-răboj încap 100 de stânjeni normali, atunci pentru trăsura opusă, care măsoară, de pildă, 80 de stânjeni, se fabrică un stângen mai mic, în așa fel încât să încapă pe trăsura aceea tot 100 de prăjini, adică o prăjină cu 20% mai mică decât prăjina normală. În felul acesta, operațiile de măsurare pot fi făcute mecanic. Pentru a stabili 25 de prăjini, se măsoară 25 de prăjini pe bază, cu prăjina normală, și tot 25 de prăjini și pe latura opusă, însă cu prăjina redusă cu 20%.

Dacă există mai multe racle în sat, agrimensorii locali trebuie să aibă, deci, tot atâtea tacâmuri de prăjini câte racle sunt.⁵

Loturile care rezultă din asemenea operații agrimensurale sunt caracteristice oricărui sat răzeșesc. Forma lor ciudată, de fâșii extrem de lungi, uneori de kilometri întregi, izbește imaginația oricui și dă naștere unei terminologii speciale, care scoate în relief forma lor: li se spune „blană“, după denumirea populară a scândurilor de lemn, „sfoară“, „cu-reă“, „fâșie“, „funie“, „teiu“, „chingă“, „ață“, „limbă“, „fișteică“. Se mai spune și „fâștoacă“, „șurină“, „șurincă“, „șirincă“, „hliză“, „fașă“, „răsta-vuri“, „tabunele“.⁶

Atunci când se folosește termenul de „sfoară“ (cu verbul „a sfori“, deci „moșie sforâtă“, „am sforât moșia“), sau cel de „funie“, poate că se face aluzie la procedeul agrimensural de tragere a liniilor, care se făcea fie cu sfoara, fie cu plugul trăgând brazdă, boii fiind mânați de sfoară, sau de funie, astfel încât să tragă brazdă dreaptă, o mejdină lineară între două pietre hotarnice.

Dar și mai interesant este faptul că aceste loturi au și numiri care arată că, într-adevăr, sunt „loturi“ adică pământuri trase la sorți. Li se mai spune, astfel: „delniță“, „jireabie“, „loz“ sau „soarte“.⁷

c) „*Racla-răboj*“ și „*lotul-matcă*“. Când am analizat vânzările către străini, „pe locuri“ și „cu funia“, am avut prilejul să scoatem în relief cea mai de seamă caracteristică a acestor racle stăpânite pe sumă de stânjeni, anume aceea de a cuprinde în sânul lor totalitatea celor îndreptățiți din sat. În momentul când obștea procedează la distribuirea de terenuri către totalitatea sătenilor băștinași, se începe prin a se face un control asupra tuturor locuitorilor – mai corect spus, asupra tuturor familiilor din sat – pentru a li se verifica băștinașia, dat fiind că numai aceste familii băștinașe participau la distribuire. Prin urmare, racla avea calitatea de a fi un răboj al tuturor membrilor obștei: cine avea un lot în raclă, avea, prin aceasta, însăși dovada că fusese recunoscut de către obște ca aparținând unei familii băștinașe sau că, în tot cazul, obștea îi acordase indigenatul sătesc cu acel prilej.

Pe linia de bază a raclei erau deci înregistrate cele câteva „cete de neam“ din sat. În exemplul dat mai sus, racla umbla pe 100 de stânjeni, dar și pe patru bătrâni, fiecare bătrân având câte 25 de stânjeni.

Mai mult decât atât: posedarea unui lot în raclă implică și posedarea unui drept de peste tot hotarul.

O stăpânire locurească știm că nu dădea drepturi asupra folosirii libere a întregului teren devălmaș sătesc, pădure și izlaz, pentru că puteau avea stăpâniri locurești și oameni care nu erau cetățeni ai satului. A poseda un lot în raclă era îngăduit, însă, doar cetățenilor satului și doar aceștia aveau dreptul liberei folosiri a terenurilor devălmașe.

Lotul din raclă capătă astfel și caracterul de „lot-matcă“. Racla constituie, așadar, un răboj al tuturor drepturilor „de peste tot hotarul“, „de pretutindeni“, din pădure, izlaz, fânețe sau vatră – „din cin în cin“.

Vom vedea în ce fel calitatea de „lot-macă” a pământurilor din cuprinsul raclelor va avea consecințe sociale dintre cele mai importante. Într-adevăr, într-o fază ulterioară de dezvoltare a satului devălmaș, aceste două loturi create într-un scop egalitar devin punctul de sprijin cel mai stabil pentru efectul de părghie pe care îl are acțiunea acaparatorilor în vederea dărâmării devălmășiei egalitare.

d) *Procesul de inegalizare a loturilor din cuprinsul raclei*. Egalitatea loturilor din raclă este de foarte scurtă durată. În cazul în care funiile din raclă au fost distribuite către cetele de neam existente în sat, diferențierea loturilor este aproape simultană cu operația de primă distribuire. Funiile acestea, abia intrate în posesiunea cetei de neam, se și subîmpart în sub-loturi în număr egal cu numărul familiilor-gospodării alcătuitoare ale neamului. Cum, însă, numărul acestor familii variază de la o ceată la alta, înseamnă că unele familii se vor alege cu loturi mai mari și altele cu loturi mai mici. Funiile sunt, deci, egale între ele. Loturile sunt de asemenea egale între ele în sânul aceleiași funii, dar sunt inegale de la o funie la alta. Prin două aplicări succesive ale principiului egalității, se ajunge la o inegalizare a stăpânirilor.

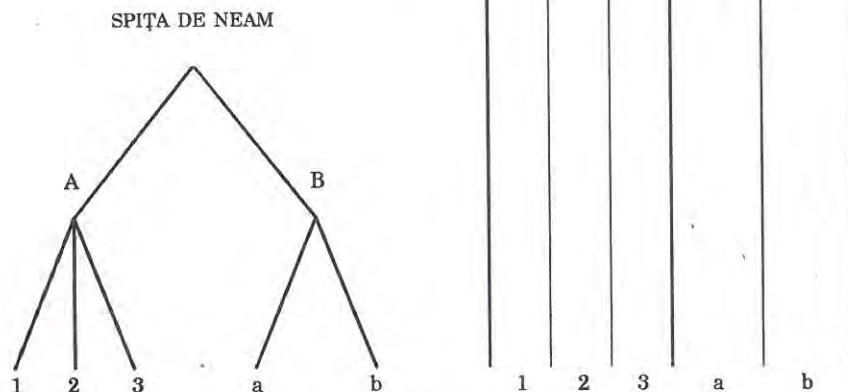
Pe măsură ce, în decursul generațiilor succesive, se procedează la înzestrări și moșteniri, loturile continuă a se mărunți și a se diferenția ca mărime.

În felul acesta, se ajunge la acea structură teritorială specific răzeșească, în care loturile se tot îngustează până ajung a fi atât de strâmte, deși își păstrează lungimea inițială, încât justifică ironia celor de la câmpie (care își împart loturile nu „curelește”, „de-a lungul”, ci „pogonește”, „de-a latul”), atunci când spun că răzeșul, dacă se culcă de-a latul moșiei lui, e în primejdie să-i fure vecinii, unul căciula și altul ciubotele.

e) *Procedeul de calculare genealogică a loturilor din raclă*. Consecința deosebit de importantă a acestui sistem de subîmpărțire a loturilor prin „crăpare de-a lungul” este că toate operațiile de „crăpare” se înregistrează material pe linia de bază pe care se face calculul, în stânjeni, al raclei întregi. Funiile inițial egale, atribuite cetelor de neam, se marchează pe linia de bază prin pietre de hotar, prin „stâlpi”. Neamurile care fac parte din aceeași „funie” sau din același „stâlp” își subîmpart fragmentul lor din linia de bază prin alte pietre de hotar sau semne hotarnice mai mărunte. Dacă sunt două sub-loturi, funia se împarte la mijloc printr-un semn hotarnic. Dacă sunt trei loturi în cuprinsul funiei, linia de bază a funiei se subîmparte prin punere a două pietre de hotar. În continuare, fiecare înzestrare sau moștenire se marchează tot astfel prin pietre de hotar puse pe linia de bază.

Cu alte cuvinte, racla întreagă se genealogizează. Orice controversă purtând asupra mărimii unui lot putea să fie curmată printr-o confruntare a lotului cu spița de neam a grupului familial respectiv. Dimpotrivă, orice controversă purtând asupra spiței de neam se putea curma printr-o confruntare cu racla-răboj.

E foarte ușor să fie transpusă spița de neam în funii și funiile în spiță de neam. Înfățișând problema schematic, putem considera schițele alăturate drept exemple:

Correspondența între spița de neam și loturile din raclă

Această corespondență dintre spiță și curele are consecințe. Chiar în cazul când îndreptățiții care luaseră parte la distribuția inițială, primind câte un lot egal, nu fuseseră rude între ei, stăpânirea unui lot într-o raclă împărțită „frățește” îi echivalează cu frații adevărați. Cu alte cuvinte, toți cei care și-au împărțit egal, adică „frățește”, sfârșesc prin a se considera frați.

În raclă fiind cuprinsă totalitatea populației satului, însă, adică totalitatea cetelor de neam sau a gospodăriilor, se naște în mod automat o unică spiță de neam, care leagă laolaltă diversele fragmente de spiță reale din cuprinsul raclei. Peste loturile inițial egale, se presupune existența unui singur „bătrân” și, în felul acesta, se tălmăcește, mai mult sau mai puțin verosimil, distribuția inițial egalitară, într-o transmisie succesorală operată pe o spiță de neam.

Genealogizarea în cuprinsul unei racle are, deci, efecte cu mult mai mari decât genealogizarea în cuprinsul unor stăpâniri locuiești, dat fiind că ea se referă la totalitatea satului, deci la cu totul altă scară decât în sânul cetelor-crâng. Regulile genealogice, care corespund realității în cercul strâmt al unui grup familial, se proiectează mental și fictiv asupra totalității satului.

f) *Tehnica agrimensurală a „spiței de neam”*. Împărțirea curelească, prin crăpări succesive, are și ea o limită: atunci când loturile devin din cale-afară de strâmte, săteanul este obligat să părăsească tehnica menționată, cea a crăpării, în favoarea altui procedeu, cel al „îndopării”.

PROCEDEUL „CRĂPĂRII“

I	1
	2
	3

PROCEDEUL „ÎNDOPĂRII“

II	1	2	3	1	2	3	1	2	3
----	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Cele două procedee de lotizare: prin „crăpare“ și prin „îndopare“

Deosebirea dintre cele două tehnici de lotizare poate fi înțeleasă lesne din cele două schițe de mai sus: schița I înfățișează procedeul „crăpării“, schița II, procedeul „îndopării“. În primul caz, cele trei loturi se „răzoresc“, se „răzeșesc“, sau se „megieșesc“ unele cu altele, adică se ating pe laturile lor cele lungi. Stăpânii acestor loturi răzeșite sunt „răzeși“ sau „megieși“ între ei. În cazul al doilea, dopurile „se lovesc cap în cap“.

Când, însă, în cuprinsul raclei numărul loturilor împărțite prin îndopare crește, dispare și corespondența dintre spița de neam și curele.

Câtă vreme se făcea doar o împărțire curelească, pe linia de bază a raclei aveai înregistrate linear toate subîmpărțirile efectuate. Când se practică și „îndoparea“, subîmpărțirile nu se mai înregistrează pe linia de bază a raclei. În acest caz, racla încetează a mai fi o „racă-răboj“, sătenii fiind siliți, deci, a folosi spița de neam pentru a-și calcula părțile la care au dreptul. În locul unui procedeu agrimensural, efectuat cu stânjenul, pe teren, intervine un procedeu matematic, efectuat cu condeiul pe hârtie sau „din cap“.

Dar și aici intervine, la un moment dat, o dificultate: vânzările de loturi ajung a fi coplesitoare, ca număr, față de înzestări și moșteniri. În consecință, spița de neam, pentru a continua să fie utilă, trebuie să sufere modificări, în sensul că, prin spiță, se cade acum să se înregistreze nu numai fenomenul biologic al nașterilor, ci și fenomenul juridic al vânzărilor.

Acțiunea de compartimentare, pe „funii“, a întregului trup de moșie, considerat ca o singură racă. Când, o dată cu ivirea noilor condiții economice și sociale, în satul de tip evoluat, competițiile dintre locuitorii satului se generalizează, cetele de neam pot avea interesul de a cere ca stăpânirea pe sumă de stâneni să devină o regulă generală. Cu alte cuvinte, ei cer ca obștea să procedeze la o compartimentare teritorială egalitară și la o distribuire a loturilor pe întreaga suprafață a satului. Fiecare ceată își „alege“ astfel partea sa, operație agrimensurală foarte grea, care trebuie analizată cu atenție.

Distingem, în această privință, mai multe aspecte ale problemei. Este, mai întâi, de făcut deosebirea dintre procesul social care duce la necesitatea „alegerii” moșiei și tehnica propriu-zisă de „alegere”. Distincția aceasta este necesară din pricina faptului că și moșiile boierești sunt supuse unor astfel de operațiuni de „alegere de părți”, dar procesul social care le provoacă e cu totul altul decât cel ce duce la rezultate similare în satele libere.

Dar, în ceea ce privește operațiunile hotarnice propriu-zise, ele sunt aceleași atât în satele boierești, cât și în cele libere. Vom începe prin a expune aceste tehnici hotarnice. Cum, însă, materialul de informație de care dispunem este cu mult mai bogat referitor la satele boierești, vom fi obligați să folosim, cu privire la acest punct special, și în mod excepțional, material informativ de tehnică hotarnică, atât din satele boierești, cât și din cele libere.

Atragem atenția, însă, că, acolo unde va apărea în acte termenul tehnic de „bătrân” sau „moș”, va trebui să înțelegem, în satele boierești, un „autor juridic” inițial, iar în satele de țărani liberi, o ceată de neam.

Înțelesul termenului de „alegere”. Procedeul de „împărțire” a unei averi până atunci devălmașă, constă, așa cum arată și termenul, în stabilirea unor „părți”. Proverbul spune „cine împarte parte-și face”, adică se favorizează, făcându-și o parte mai mare sau mai bună.

Pentru a curma orice controversă între cel ce împarte și cel cu care se împarte, oamenii folosesc un procedeu de bun simț pe care deseori îl găsim practicat și în jocurile de copii, formulat astfel: „unu' împarte, altu' alege”. Cel care a împărțit nu se poate plânga că i-a revenit o parte mai mică, pentru că nu avea decât să facă părțile egale. Cel care alege nu se poate plânga nici el, căci nu avea decât să aleagă partea care i se părea mai mare.

Acest procedeu al „alegerii” este aplicabil și la împărțirea moșiilor, atunci când nu sunt față în față decât doi competitori: unul împarte și altul alege, spre deosebire de cazul când sunt mai mulți co-părtași și se face apel la procedeul tragerii la sorți.

Două „părți” aflate în competiție pare a fi fost o regulă extrem de generală, dacă ținem seama de faptul că termenul de „alegere” a moșiei are în vedere tocmai acest caz. Întreaga problemă este de legat, deci, de așa-numita „organizare duală”, dihotomică, a satelor noastre, de care ne vom ocupa în volumul III al acestei lucrări. Atunci când două asemenea părți decid să se „hotărască” – se decid, adică, să-și delimiteze părțile prin hotar –, se face „alegerea” moșiei, grație căreia moșia devine o moșie „aleasă”, fiecare alegându-se cu părți „alese”.

Multitudinea de înțelesuri ale cuvântului „alegere” (ca și ale cuvintelor „hotărâre” și „parte”), așa cum este el folosit în limba românească, pare a-și avea matca în această operațiune hotarnică de „ieșire din de-

vălmășie". Se spune, de pildă: „am ales, din două, una“ (*choisir*), rezultatul final exprimându-se „m-am ales și eu cu ceva“. De îndată ce un bun comun „s-a ales“ (s-a hotărât, s-a decis), fiecare parte se alege, deci, cu o parte aleasă. Cum cel care alege are grijă să-și aleagă ce i se pare mai bun, partea sa este „aleasă“ și în sensul al doilea, de „cel mai bun“ (poezii alese; alegere de poezii).

Agrimensural, procedeul era următorul: una dintre părțile competitive făcea cu hotarnicul trasarea pe teren a hotarului care despărțea în două moșia; apoi, cealaltă parte competitive alegea care anume dintre cele două părți i se părea a fi mai bună. Ca pentru multe alte detalii în legătură cu practicile și moravurile zilnice, documentele scrise nu obișnuiesc să facă mențiunea expresă a acestei proceduri a „alegerii“. Există, totuși, în afară de practica mai recentă, câteva documente în care se precizează, *expressis verbis*, că o parte a stabilit funiile de moșie și că alta le-a ales. De pildă, la 1585, în Țara Românească, un document spune: „...dar să se știe că Sibiu logofătul a hotărnicit cu acei mai sus ziși 12 boieri; iar Stoica și ceata lui au ales pe unde a fost voia lor“.⁸

Încă mai clar este, însă, documentul din 1561, tot muntean⁹, în care discuția se poartă tocmai pe întrebarea: au ales sau nu au ales partea lor cei din partea potrivnică celor care făcuseră hotărnicia?

E vorba de Moșul, Miclea și Oprea cu ceata lor, care sunt în pâră pentru Pârțcov (Buzău) cu Tatul și Bădilicea, cu ceata lor. Moșul și cu ceata lui „au hotărnicit“, cu 24 boieri, iar Tatul și cu ceata lui „au ales“. Dar Tatul și ceata lui neagă a fi ales. Actul afirmă: „...Apoi ei au avut pâră și înaintea domniei mele; și așa pâră Tatul și Bădilicea cu ceata lor înaintea domniei mele, cum au umblat Moșul și Miclea și Oprea cu ceata lor de au hotărnicit și au ales. Iar la aceasta, domnia mea am cercetat și am judecat, după dreptate și după lege și am trimis pe sluga domniei mele, anume pe Dalea spătar din Maroșin, ca să adune pe cei 24 de boieri, să vadă cum au umblat și au hotărnicit și cine a ales. Astfel au jurat acești 24 de boieri înaintea slugii domniei mele, care este mai sus zisă, cum au ales Tatul și Bădilicea și ceata lor. De aceea am lăsat domnia mea să fie cum au întocmit acești 24 de boieri. Și au rămas Tatul și Bădilicea cu ceata lor de lege dinaintea domniei mele“.

Sau, în 1619, „...au împărțit via și au ales dă au pus vie bună cu rea, dă au potrivit, unde au fost vie mai bună, au pus mai puțin, iar unde au fost vie mai slabă, au pus mai multă și au dat voie lui Mihalco dă și-au picnit vie dăn sus, iar pre Coman și pre frate-său Dumitru i-au dat vie dăn jos“.¹⁰

a) *Tehnica de „alegere“ a moșiilor.* Dacă moșia care urma să fie „aleasă“ avea o formă regulată, patrulater-alungită, cu zone economice clar constituite, în fâșii curgând de-a latul moșiei, „din coastă în coastă“, operația de alegere a părților ce revenea fiecărei cete era relativ ușoară și întru totul asemănătoare celei pe care am văzut-o folosită în cuprinsul unei racle. Ea consta într-o simplă „crăpare“ a moșiei de-a lungul,

pornind de la o bază aflată la unul dintre capetele moșiei și folosind și celelalte două „trăsuri“ existente. Această crăpare a moșiei de-a lungul avea același scop ca și cel urmărit în raclă, anume ca fiecare părtaș să primească o parte nu doar cantitativ, ci și calitativ egală, „cu bun, cu rău“. Atunci când moșia întreagă e considerată ca o singură raclă mare, cu atât mai mult este necesar ca zonele juridice ale loturilor să „curgă“ de-a lungul moșiei, astfel încât ele să „calce“ de-a rândul toate zonele economice ale satului: pădure, izlaz, vatră. Atunci când, în mod cu totul excepțional, zonele economice nu sunt situate de-a latul, ci de-a lungul moșiei, zonele juridice păstrează ideea unei căderi perpendiculare peste zonele economice și, deci, ele vor fi „de-a latul“.

Iată, spre exemplificare, un astfel de caz anormal de crăpare a moșiei pe latul ei: la 1803, din pricina faptului că „...din veniturile moșiei nu s-au putut înțelege“, mai mulți boieri hotărăsc să-și aleagă părțile pe care le aveau în satul Burdujeni. Acest sat „umbla pe trei bătrâni“, adică erau trei boieri care stăpâneau moșia. Hotarnicul începe prin a face „ocolnița“ moșiei, după tehnica pe care am studiat-o în volumul I al lucrării. Constată că lungimile moșiei sunt de 2.650 și 2.751 de stânjeni, pe când capetele sunt de 635 și 636 de stânjeni.

Până aici nimic anormal: moșia este aproape perfect geometrică, de tip însurărit. Ar urma, deci, ca hotarnicul să procedeze la împărțirea în trei a moșiei, de-a lungul ei. O spune și hotarnicul care, constatând că „...și fiindcă somili celi mari de stânjeni trebuie să fie lungul moșiei“, a vrut să împartă moșia în lungul ei; „...dar fiindcă pe lungul moșii este mai multă moșie fără fâneață și fără apă și la împărțeală trebuia să cadă partea unor bătrâni fără apă și fără fâneață, au cerșit răzășii – aici, „răzăș“ este clar luat în înțeles de „vecin“ (*voisin, Nachbar*), nu de «țăran liber» – să împartă moșia pe curmezăș, că așa s-au stăpânit și până acuma“. Hotarnicul primește și împarte moșia de-a curmezășul, în loc s-o împartă de-a lungul; revin fiecărui „bătrân“, pe un lung, care joacă, excepțional, rolul de capăt, câte 886 de stânjeni, 5 palme și 2 parmace, iar pe celălalt lung, câte 713 stânjeni, 5 palme și 2 parmace.¹¹

Cum se proceda, însă, în cazurile normale? Moșia de formă patruleteră alungită regulată era determinată, așa cum am văzut, prin patru pietre cheotoare și trei trăsuri: una la capăt, alta la mijloc și a treia la fund. Pe aceste trei trăsuri se fac toate operațiunile de subîmpărțire, trăsurile folosind, deci, nu numai pentru o determinare pe teren și un control al suprafeței satului, ci și ca bază de calcul pentru operațiunile de alegere. Este probabil, chiar, ca trecerea de la tehnica simplă a ocolniței la tehnica celor trei trăsuri să fi fost făcută tocmai sub imboldul necesităților de „alegere“ a moșiilor, deci într-o fază mai târzie.

Să urmărim modul de procedare al calculelor pe aceste trăsuri într-un caz concret: la 1779, un hotarnic are de ales o jumătate de sat din Vârca, moșie a lui Ion Carp stolnic, cu mențiunea că „...din vechi s-a știut că partea din gios e a dumisale stolnicul“.

Vom analiza cu alt prilej ce înseamnă această „parte de jos” și ce e „partea de sus” a satelor. Deocamdată, să urmărim cum procedează hotarnicul: face o funie de 25 de stânjani și stânjaniul de 8 palme gospod și „...am început a număra numita moșie întâi piste tot, în curmeziș, pi trii locuri, adică pi la amândouă capitili și la mijloc”; găsește că măsura întâi, la capătul de jos, e de 34 de funii și 10 stânjani, la mijloc e de 39 de funii și 12 pol stânjani, iar cea de-a treia măsură, la celălalt capăt, e de 22 de funii și 10 stânjani. Toate aceste trei măsuri urmează, deci, să se împartă în două – ceea ce înseamnă că „...s-au vinit partea dumisale stolnicul Ioan Carpu drept pe giumătate de sat Vârca, 17 funii și 5 stânjani, pe trăsura de sus”.

Stolnicul Carp avea, însă, în „partea de sus” a satului, o cumpăratură suplimentară, în mărime de $\frac{1}{5}$ din acea parte de sus a satului. În consecință, hotarnicul socotește, pe linia de bază a trăsorii de sus, câți stânjani revin pentru $\frac{1}{5}$ din suma totală a stânjaniilor măsurați pe acea bază de sus. Actul spune: „...Și făcându-să socoteală după măsurătoare, s-au vinit din partea dumisale stolnicul Ioan Carp, drept pe giumătate de sat Vârca, 17 funii 5 stânjani; și 3 funii 11 stânjani pi a cincia parte ci s-au mai luat din giumătate de sat din partea de sus; și s-au făcut 20 de funii 17 stânjani la capătul moșiei”; exact aceeași operație se repetă și pe trăsura din mijloc: „...Și făcându-să împărțala stânjaniilor și la mijlocul moșiei, s-a vinit partea stolnicului Carp, pi giumătate, 19 funii 3 pol stânjani și 3 funii și 22 pol stânjani, iarăși pe acea parte: fac 23 funii 11 stânjani, parte dumisale stolnicu, la mijlocu fiind moșia mai lată cât în capete”; pentru a treia oară, aceeași operație se repetă și pe trăsura a treia, „...făcându-se împărțea și capătului moșii /.../ s-au vinit stolnicului Carp 11 funii 5 stânjani și jumătate și 2 funii 6 stânjani, ci s-au mai vinit din partea de sus a cincia parte: s-au făcut 13 funii 11 stânjani”.

Stolnicului i se alege, deci, moșia din cap în cap, de-a lungul. Cinci-meia pe care o avea „din vechi” în „partea de sus” a satului i se distribuie într-o singură fâșie, de-a lungul moșiei, adică nu doar între trăsura întâi și a doua, ci pe toate trei trăsurile, ceea ce înseamnă că „sus” se referă nu la unul dintre capetele moșiei, ci la unul dintre lunguri.

Asupra chestiunii părților „de sus” și „de jos”, vom reveni. Pentru moment, constatăm că operația de alegere se face prin calcule executate pe cele trei trăsuri, prin determinarea unor lungimi, măsurate într-un număr de stânjani dintr-o sumă de stânjani. Aceste puncte, odată determinate, se înseamnă cu pietre de hotar, se „stâllesc” pe toate trei trăsurile și, în felul acesta, operația este terminată. De aici înainte, stolnicul va avea o moșie „aleasă și stâlpită”.¹²

Evident că, atunci când părtașii sunt mai mulți, calculele necesare vor fi cu mult mai complicate. Dar operația rămâne, în esență, aceeași, măcar că la moșiile neregulate este nevoie de un număr mai mare de „trăsuri”, decât cele trei clasice date prin trei locuri.

b) *Tehnica „stânjenilor-masă“*. Problema pe care o are de rezolvat hotarnicul poate fi cu mult mai complicată, însă, atunci când suprafața moșiei nu este calitativ egală peste tot, adică zonele economice nu străbat în fâșii regulate întreaga moșie, de-a lungul ei. Se recurge, în acest caz, la o tehnică mult mai subtilă decât aceea a simplei crăpări mecanice a moșiei, de-a lungul, și anume la tehnica stânjenilor-masă.

Să urmărim un caz concret: la 1804, un hotarnic are misiunea de a merge în satul Răcești pentru a alege pe teren un bătrân din totalul de trei pe care umbla moșia, pentru a-l da unui oarecare medelnicer. După ce a „...cercetat moșia de giur împregiur, strângând toți răzășii“, în bună regulă, hotarnicul măsoară moșia pe la trăsurile ei și găsește:

Pe trăsura I – la capătul moșiei:	1.200 stj.
Pe trăsura II – la mijlocul moșiei:	1.140 stj.
Pe trăsura III – la fundul moșiei:	712 stj.

Lungurile măsurate sunt unul de 1533 și altul de 1980 de stânjeni. Deci, era vorba de o moșie patruleter-alungită, destul de neregulată și cam prea pătrată. Operațiunea continuă normal, prin împărțirea în trei a fiecărei trăsuri: pentru fiecare treime, revin câte 400, 380 și 237 de stânjeni, pe trăsurile I, II, respectiv III. Urmează acum să se fixeze unde anume i se va da bătrânul medelnicerului care ceruse să se facă alegerea moșiei: partea din dreapta, cea din mijloc, sau cea din stânga? De data aceasta, nu mai avem de-a face cu un sat dihotomic, împărțit în „sus“ și „jos“, așa că hotarnicul trebuie să rezolve singur problema, fără indicarea unor tradiții locale mai vechi. Medelnicerul cere să i se dea partea unde satul Răcești se mărginește, pe o latură, cu satul Găozani, care era în stăpânirea lui. Cu alte cuvinte, cere „să i se facă masă“, cum se spune, să i se „hlizească la un loc“, sau să i se „întrolocheze“ locurile – aceștia sunt termenii vechi întrebuințați pentru operațiunea de comasare a terenurilor.

Celelalte două părți acceptă. Se ivește, însă, o dificultate: pe moșia respectivă există o pădure, un rediu, care acoperă doar o parte din suprafața moșiei, și anume exclusiv și exact partea pe care o cerea medelnicerul. Celelalte două părți se jeluiesc că lor nu le mai rămâne rediu. Ca atare, se hotărăște să fie îngustată fâșia medelnicerului în așa fel, încât și celelalte două părți în litigiu să încapă la rediu. Îngustarea fâșiei medelnicerului nu se putea face, însă, pe toate trei trăsurile, căci nu era vorba de a micșora partea medelnicerului. Dimpotrivă, trebuia ca atât cât i se lua din rediu, să i se compenseze în alt loc, îngustarea zonei de lângă trăsura întâi urmând să fie însoțită de o lărgire a zonelor de pe celelalte două trăsuri. Problemă complicată, pe care hotarnicul o rezolvă astfel: „...Și pentru ca să mai îngusteze partea medelnicerului la un capăt, să rămâie și răzeșilor o parte de rădiu, am analoghisit tustrele măsurile bătrânului ci s-au vinit în partea medelnicerului: adi-

că 400 stj. capătul de sus și mijlocul 380 stj., iar capătul dinspre Chipeșca, 237 stj., care fac parte peste tot 1.017 stânjeni"; se adună, deci, sumele de stânjeni ale tuturor trăsurilor și se obține o sumă totală de stânjeni; apoi: "...și lepădând două părți dintr-această somă, au rămas 339". Adică, împărțind în trei suma totală de stânjeni, se obține ceea ce noi astăzi numim *medie aritmetică*, iar vechii hotarnici numeau „stânjeni-masă”.

Se adună, deci, suma de stânjeni a tuturor trăsurilor și se împarte prin numărul trăsurilor. De aici înainte, odată acest calcul făcut, hotarnicul se mărginește să dea, pe cele trei trăsuri, în mod egal, numărul mediu de stânjeni; în felul acesta, suprafața obținută este riguros egală cu cea care s-ar fi obținut prin procedeul întâi: "...Cu această măsură s-au dat bătrânu peste tot, de-opotrivă", spune hotarnicul, care merge la trăsura întâi, măsoară 339 de stânjeni în loc de 400 și pune două pietre cheotoare, care separă partea medelnicerului de părțile celorlalte răzeși, îngustând astfel fâșia medelnicerului, la capătul cu pădurea, cu 112 stânjeni. Apoi, la mijloc, unde cădea și vatra satului, dă tot 339, în loc de 380, îngustând moșia cu 412 stânjeni și la fund dă tot 339, în loc de 237 stânjeni, lărgind moșia cu 112 stânjeni. În cele din urmă, hotarnicul măsoară deosebit și vatra de sat și, isprăvind în felul acesta „...atât în câmp cât și în seliște”, își încheie misiunea.

E de la sine înțeles că, în cazul pe care l-am analizat aici, tehnica stânjenilor-masă s-a potrivit cu necesitățile de teren, cu scopul urmărit de hotarnic. Dacă, însă, întâmplător, trăsura în care se afla rediul ar fi fost egală sau mai mică decât media aritmetică a stânjenilor, nu mai era cazul să se aplice stânjenii-masă, care ar fi fost inoperanți în cauză.

Dar stânjenii-masă pot fi aplicați în multe alte situații în care este nevoie de o reducere a neregularităților moșiei la norma unei perfecte regularități, sau în cazul în care este nevoie să se găsească o unitate de măsură pentru a opera schimburi între terenuri de inegală valoare economică.

Iată, de pildă, ce se întâmplă în 1729, în orașul Câmpina: niște boieri din neamul Cantacuzineștilor cumpără acolo câteva părți „...de la moșnenii de acolo” și cer alegerea părților lor. Hotarnicul spune: „...Am mers, am tras moșia pă-n trei trăsuri, după obicei”, ajungând la următoarea situație:

La cap:	681 stj.
La mijloc, prin siliștea târgului:	1.550 stj.
La celălalt cap:	<u>1.770 stj.</u>
	4.001 stj.

„...Și făcând noi acești stânjeni masă, după obicei, au rămas drept stânjeni 1.131, cari s-au făcut de moș 337 stj.” Cu alte cuvinte, suma totală de 4.001 stânjeni se împarte în trei, câte trăsuri, ceea ce dă media arit-

metică de 1.131 stânjeni. Și cum târgul Câmpinei umbla pe trei bătrâni, stânjienii-masă se împart din nou în trei – ceea ce dă 377 de stânjieni de fiecare bătrân.

„Bătrânul“ era deținut, în acest oraș, de grupe de boieri, așa încât urmează ca hotarnicul să facă socoteala câți stânjieni-masă revin fiecărui co-părtaş la această devălmășie boierească. Unui Radu Câmpineanu i se socotește, astfel, o parte de 15 stânjieni-masă. Intervine atunci o învoială între Radu Câmpineanu și unul dintre co-părtașii săi, anume Calița Cantacuzino, prin care Câmpineanu cedează drepturile lui din câmp, livezi și păduri, în schimbul unor locuri din vatra târgului: „...Au pohtit pe dumneai jupâneasa Calița, acești stânjieni ce le-au rămas, să-i dea în siliște, îndoți, de s-au potrivit stânjieni pentru stânjieni. Iar în câmp și în păduri să nu aibă nici o treabă; nici în livezi“. Schimbul se face, deci, pe baza calculului de stânjieni-masă, cu aplicarea unui coeficient de corecție, socotit la dublu, pentru compensarea suprafețelor de inegală valoare, cele din seliște fiind apreciate, convențional, a avea o valoare dublă față de cele din câmp.¹³

Vom vedea că stânjienii-masă mai sunt folosiți și pentru a calcula drepturi de cotă-parte din veniturile moșiei, ceea ce constituie un alt capitol decât cel al „alegerii“ moșiei.

c) *Alegerea deosebită a vetrelor de sat.* Oricare ar fi procedeul agri-mensural prin care se face alegerea părților ce se cuvine a fi alocate părților în drept, devălmășe într-un același sat, hotarnicul este, de cele mai multe ori, obligat să facă două hotărnicii: una pentru câmp și alta pentru vatra satului – lucru firesc, pentru că foarte rareori zona determinată pentru vatra satului și constituită ca raclă de sine stătătoare, închisă între garduri sau între șanțuri, ocupa o întreagă fâșie așezată în curmeziș, de la o coastă la alta a satului. Crăparea moșiei de-a lungul însemna, deci, numai rareori o crăpare similară, automată, a vetrei de sat. De cele mai multe ori, vatra se așeza, ghemuită, pe o singură parte a satului, astfel încât, la alegerea părților, vatra cădea numai pe o parte din aceste fâșii, iar nu pe toate. De aceea, operația de alegere trebuia repetată în vatra satului, așa încât toți părtașii să încapă în ea.

Astfel, la 1789, hotarnicul care măsoară satul Măgurei, din ținutul Iași, operează „cum din câmp și din siliște“: măsoară întâi siliștea pe cinci trăsuri, ceea ce arată că vatra satului nu era de formă prea regulată, și alege delnița Roșuleștilor, anume 12 stânjieni 2 palme pe trăsura I, alte 12 stânjieni 2 palme pe a doua trăsura și, în continuare, câte 8 stânjieni 2 poli palme, pe celelalte trei trăsuri. La câmp, cu fânețe și loc de arat, aceeași delniță este, însă, de 113 pol stânjieni, 103 stânjieni 2 palme și 66 stânjieni 4 palme, pe cele trei trăsuri. Avem, deci, două socoteli deosebite, una pentru vatră, alta pentru câmp.¹⁴

Sau, într-un alt caz, și mai clar încă: în 1755, doi boieri hotarnici au a alege moșia moșnenilor Dioșteni, care se constată a umbla pe patru moși; „...Am dovedit că sunt patru moși mari“, spun hotarnicii; „...deci

am mers de le-am tras acest hotar de moșie, pe trei locuri, cu stânjenu, după obicei, în trei trăsuri". Se află astfel:

la un cap:	1.407 stj.
la mijloc:	1.370 stj.
la alt capăt:	710 stj.

Moșia se crapă, deci, în patru, din cap în cap. Cum vatra satului nu merge, însă, de la un lung la altul, hotarnicul e pus în încurcătură: „...Deci după cum s-au făcut aceste împărțeli, și încapând în săliște numai trei moși, iar un moș, Stan Doia, care să trage din Stan Bărbosul, nu ajungea partea lui în săliște și căzând în partea cea din sus, care s-au dat Barbului cu cetașii lui, săliște mai lungă. Și neodihnindu-se Stan Doia fără parte de săliște și fiind mare pricină între dânșii, noi așa am socotit de am luat moșului Barbului și a cetașilor lui de am dat și lui Stan Doia parte în săliște, însă parte înfundată, în lung stj. 370 și în lat stj. 238, partea aceluia moș, toată. Și Stan Doia, din partea lui de câmp, au dat Barbului și cetașilor lui dăspre amiazăzi, din capul hotarului... și i s-au mai sporit Barbului stânjeni mai mulți în lat”.¹⁵

De data aceasta, semnalăm că „sus” înseamnă fâșia cea lungă, dinspre răsărit. Hotarnicul avea, însă, misiunea de a alege fie doar vatra, fie doar câmpul.

Astfel, într-o mențiune se spune: „...i s-au ales 27 stj. 3 palme din săliște, bez câmpul”; sau, dimpotrivă, la 1815, moșia târgului Bârlad este „...hotărâtă și stâlpită și măsurată în lung și în curmeziș, afară de vatra târgului”.¹⁶

d) *Alegeri parțiale ale moșiei.* Uneori, operațiunea de crăpare a moșiei nu purta efectiv asupra totalității suprafeței moșiei sătești.

În primul rând, pădurile nu par a fi intrat întotdeauna în asemenea socoteli de alegere de părți. În afară de faptul că până foarte târziu codrii cei mari au fost socotiți a constitui un bun comun, lăsat uneori chiar și în afara hotarelor sătești, chiar atunci când se dorea o alegere de părți extinzându-se și asupra pădurii din cuprinsul hotarului, operațiunea nu era totdeauna posibilă, date fiind greutățile practice pe care le ridica desimea pădurii și mai ales terenul accidentat al pădurilor de munte.

Litigiul dintre părțile care doreau ieșirea din starea de devălmășie inițială se tranșa, deseori, nu pe cale strict agrimensurală, ci pe calea unei tocmeli. De pildă, în 1765, când o parte din cei cărora urma să li se aleagă partea „cârtesc” „...zicând că-i mai multă pădure decât câmp, ceilalți părtași li-au zis lor: luați dar voi din partea de jos, că e câmp; iar noi, l-o-m primi pădure, câmp mai strâmt, cum o fi”. Soluția adoptată e compensarea în suprafață a pagubei pe care era socotită a o produce pădurea. Hotarnicul spune: „...Și văzând eu că este atâta pricină și neodihnă între dânșii, am mai luat 2 odgoane, adică 40 de stânjeni, din fruntea moșiei”, pe care le dă celor nemulțumiți, „...numai ca să se sfâr-

șească pricina dintre dâșii". Socoteala de compensație nu e aplicabilă, totuși, asupra întregii suprafețe a satului, inclusiv masivul păduros, ci numai „...până unde se sfârșește câmpul, iar dincolo, în sus, codrul cel mare să-l stăpânească moșinașii, cât a fi... că nu este împărțit”.¹⁷

Sau, într-un alt act, din 1780, se spune: „...Iar codrul și dumbrăvile nu s-au mai măsurat, fiind codru mult și au rămas neîmpărțit, să stăpânească cu toții împreună”; sau, la 1667: „...Iar la codrul cel mare sau socotit să fie cu toții împreună”.¹⁸

Chiar atunci când operația se încearcă, ea nu reușește întotdeauna. Astfel, într-un răvaș, un boier se plânge că în contractul lui de arendare „...nu se lămurește numărul fâlcilor pădurii /.../ Măsurătoarea s-a făcut cu meșteșugire de către dâșii, atât că, folosindu-se de încurcătura locurilor și desimea pădurii, mi s-au dat 70 de fâlcii în loc de 300”.¹⁹

Nu numai pădurea, ci și alte zone rămân uneori nealese și nestălpite, devălmașe între toți părtașii: la 1709, hotărându-se tot satul Soleşti ot Vaslui, „...s-au aflat peste tot 411 pământuri și pământul lat de 20 de pași, fără delnițe de fân ce nu s-au socotit. Și aceste pământuri s-au împărțit în trei bătrâni”; sau, la 1615, împărțindu-se Iurcăuții în trei părți, se operează numai asupra vetrei, „...iar în câmp au să se învoiască singuri pe sine, cu pământuri și cu fânețe, având să ia Prodan 2 părți, iar Leontoaia a treia parte”; la fel, la 1660, se face alegerea unui sat „...iar hotarul de dincolo de Prut au rămas să le stăpânească frățeste” – ca și un heleșteu mare și două mici ce erau în același sat.²²

În cazul acesta, avem de-a face mai mult cu lotizări de racle interioare, decât cu alegeri propriu-zise ale moșiei. Se alege doar un anume fragment al satului – de pildă, în cazurile de mai sus, numai „pământurile” din racla agricolă, iar nu și „delnițele” din racla de fâneță; sau numai vatra, nu și câmpul; sau numai o parte din hotar, anume aceea care cade pe o parte a unei ape, nu și ce cade dincolo de apă etc.

Probabil că aceasta era situația la care se referă unele documente când folosesc formule de felul următor: în 1531, se vorbește de a treia parte de Horodnicul de Sus, care urmează să fie „...din întreg hotarul a treia parte și din celelalte părți după vechiul hotar, pe unde au umblat din veac”. Această formulă, des întâlnită, îmi pare a se referi la asemenea situații de alegeri parțiale ale unor sate: o a treia parte e aleasă efectiv în acele părți ale moșiei, adică în acele racle supuse unei împărțiri agrimensurale, în timp ce tot restul hotarului rămâne neîmpărțit. În partea aleasă, se stăpânește pe sumă de stânjeni, în restul hotarului se folosesc în continuare devălmășia absolută și stăpânirea locurească.

Problema prezintă, însă, greutate: când un act spune, la 1600: „...și hotarul aceleia a patra părți din sat este din *întreg* hotarul a patra parte și din *alte părți*, pe vechiul hotar pe unde au umblat din veac”, este clar că se contrazice pe sine însuși, admitând că peste „întreg” mai există și „alte părți”; îl putem interpreta, totuși, în sensul că prin „întreg” s-a înțeles întreg satul care se alege, adică raclele supuse opera-

țiilor agrimensurale și prin „alte părți“, zonele nesupuse operațiunilor agrimensurale, dacă nu cumva nu pot fi interpretate uneori asemenea formule diplomatic confuze ca referindu-se la o serie de „coturi“, adică de sate-roii, sau de sate sub-confederale, cum ar părea să fie cazul cu un act din 1519, care vorbește, în legătură cu Coțmanul și roiiurii lui, de „...câteva sate cu tot venitul și cu toate vechile hotare și cu tot ce din veacul vecilor a ascultat de aceste sate și s-a ținut de ele“.

Sau, în fine, mai poate fi vorba, în asemenea formule, de seria de „secături“, „poiene“, „prisăci“ pe care un sat le putea avea, răzlețite de trupul său de moșie, mult departe în codru.

O altă modalitate de alegere, mai rar întâlnită, rezolvă problema imposibilității de a face operațiuni agrimensurale în pădurea deasă și muntoasă printr-o prelungire pur teoretică a fâșiilor stabilite în câmp, peste zona de pădure. Această zonă păduroasă nu se „stâlpește“, deci, dar fiecare parte știe că pădurea ce i se cuvine e în prelungirea funiei ce i s-a dat. Drept consecință, se prevede că părtașii nu vor putea face curățuri în pădure decât pe porțiunea ideală ce li s-a acordat.

Acțiunea de compartimentare a trupului de moșie pe mai multe racle. Funirea moșiei de la un cap la altul, adică trasarea unor fâșii alungite, paralele, „din cin în cin“ e posibilă numai atunci când moșia este geometrică, patrulateră și omogenă din punct de vedere calitativ, având zonele economice așezate perpendicular față de zonele juridice ale funiilor. Deseori, această funire din cap în cap nu poate fi realizată efectiv pe teren, ci se înfăptuiește, prin stâlpire, doar pe anume porțiuni ale terenului, restul fiind împărțit doar teoretic, prin prelungirea ideală a hotarelor interioare.

În cazul, însă, în care moșia este neregulată, de tip rotund sau colțuros, procedeul agrimensural al celor trei trăsuri nu mai e aplicabil.

Se recurge, în acest caz, la o operațiune mai complicată, care consistă în a fragmenta moșia în mai multe racle mari, de formă patrulateră, fiecare racă în parte formând o unitate agrimensurală deosebită. Practic, se obține acest lucru prin tragerea moșiei nu pe trei locuri numai, ci pe mult mai multe.

Să urmărim un exemplu concret: de pildă, alegerea făcută la 1660, în satul Rohozna. Hotarnicul avea sarcina de a alege o a treia parte din sat, aparținând lui Gavrilăș mare logofăt, cumpărătură de la Isac de Costinești, „...din vatra satului, din câmp, din fânațe și din tot locul, cu toate veniturile“²⁴; o a doua treime, numită partea de sus, era a lui Prăjescu, mare vornic de Țara de Sus; iar ultima treime, partea de jos, era a lui Cracalia a Brânzeneștilor și a rudelor lor.

Dacă moșia era de tip însurărit, hotarnicul ar fi trasat trei fâșii, dintre care cea din mijloc ar fi fost a lui Gavrilăș, cea de sus, adică de la răsărit, a lui Prăjescu și cea de jos, adică de la apus, a lui Cracalia.

Hotarnicul nu procedează, însă, așa, ci ia ca punct de plecare raclele constitutive ale satului, fiecare avându-și rostul ei economic deosebit, și împarte în trei fiecare raclă în parte: „...De la fânațul de jos, partea de mijloc este a boierului nostru Iordache, partea dinspre răsărit a boierului nostru a lui Ion Prăjescu vornic, iar către apus, a lui Cracalia a Brâznenestilor și a rudelor lui“; ca atare, o primă zonă economică, numită „la fânațul de jos“, este aleasă în trei fâșii. Hotarnicul trece acum la o a doua zonă, numită „cotul de jos de fânaț“, care nu se alege, însă, ci se lasă devălmașă: „...cotul de jos de fânaț a fost lăsat pentru cânepă și pentru trebuința tuturor“. Pe a treia zonă economică, „...din fânațul satului până la Gheneseuca și până la hotarul Lențeștilor i s-a dat fiecăruia partea sa“. Tot astfel pe a patra zonă: „...iar de la hotarul de la Subraneț până în sat, a fost împărțit așijdere în trei părți, din care partea de mijloc i-a venit boierului Iordache, partea de sus lui Ion Prăjescu etc. etc.“ Pe a cincea zonă: „...iar bucata de pământ ce este lângă Serăuți, a fost împărțită așijderea în trei părți“. Pe a șasea zonă: „...tot astfel a fost împărțită și bahna ce este mai jos de Rohozna, lângă Gheneseuca, primind boierul nostru a treia parte etc.“

Pe întinsul acestei moșii, existau, însă, și „locuri infundate“, adică stăpâniri locuiești anterioare, răzlețite ici și colo. Hotarnicul continuă a înșira în actul său care sunt aceste țineri private sau bunuri naturale cu soartă economică și juridică deosebită, astfel „...și în heleșteu și din moara zidită mai jos, dându-se fiecăruia a treia parte; și moara din sat a fost împărțită în trei părți“, ba chiar și din „...pârâul ce vine de la Serăuți, Budlice și Jucicăuți s-a dat fiecăruia partea sa“. Este clar — mențiunea partea „de sus, de jos, de mijloc“ arată ordinea de așezare a fiecărui boier în cuprinsul fiecărei racle: Iordache, de pildă, are totdeauna partea de la mijloc. Dar satul el însuși nu este împărțit teritorial în trei mari zone, de sus, de mijloc și de jos, ci este constituit din multiple racle supuse, fiecare în parte, unei împărțiri tripartite.

Problema „stânjenilor infundați“. Operațiunile de alegere a moșiei, oricare ar fi fost tehnica folosită, consistă într-o extindere a stăpânirii pe sumă de stânjene asupra întreg hotarului.

Se pune următoarea întrebare teoretică: acest fel de împărțire cu-relească a moșiei, pe un anume număr de „bătrâni“, este o fază târzie de disoluție a unei devălmășii originare, sau, așa cum cred foarte mulți cercetători ai problemei, un mod caracteristic originar de organizare a satelor noastre?

Socotim că răspunsul ce se poate da acestei întrebări a și început să se întrevadă din toate cele până acum spuse.

Stăpânirea pe sumă de stânjene în cuprinsul unei racle nu este o fază inițială de organizare a devălmășiei. Abia atunci când asupra unui teren se înmulțesc competiționarii, dornici fiecare în parte să cuprindă

„care cât apucă“ mai mult, intervine obștea pentru a proceda la o distribuție egalitară de locuri.

Tot astfel, abia atunci când cetele de neamuri din sânul unui sat (sau boierii stăpâni ai satului) doresc să iasă din devălmășie se procedează la alegerea părților de peste tot hotarul. La o primă raclă lotizată egalitar, se adaugă o a doua, o a treia, și succesiv altele, până când întreaga suprafață a satului se scoate din devălmășia inițială, fiecare parte alegându-și partea sa.

Cum putem avea, însă, dovada netăgăduită a faptului că stăpânirea pe sumă de stâneni este ulterioară stăpânirii în devălmășie absolută și celei locurești?

O putem avea analizând situația așa-numiților „stâneni înfundati“. I-am mai întâlnit de câteva ori în cursul expunerii noastre anterioare. În Vrancea, de pildă, înainte de distribuirea munților către sate, existau țineri private ale unor sate pe teritorii care, ulterior, au căzut în partea altor sate și am văzut la ce probleme au dat naștere aceste stăpâniri diseminate pe întinsul Vrancei și felul cum au fost ele „scoase din aruncătoare“.

Am văzut, de asemenea, că obștea avea dreptul de retract asupra țăinerilor private existând pe suprafețele pe care le avea în vedere spre a fi lotizate și distribuite în loturi.

La fel, atunci când se proceda la alegerea întregului trup de moșie, dacă înainte de această alegere satul trăia potrivit normelor devălmășiei absolute, trebuie să fi existat petece de locuri cuprinse, închise, deștele-nite ici și colo, fără regulă. Ca atare, atunci când hotarnicul proceda la trasarea unor funii interioare curgând de-a lungul moșiei, el întâlnea în calea sa aceste stăpâniri locurești răzlețe ale gospodăriilor individuale. El putea încerca, de pildă, să comaseze toate stăpânirile respective, în așa fel, încât fiecare să-și aibă stăpânirile private în cuprinsul fâșiei de teren ce i se atribuia la alegere — adică să aplice el însuși dreptul de retract și despăgubire pe care îl avea obștea. Totuși, operațiunea este destul de dificilă, pentru toate motivele care fac din orice comasare o operație neplăcută. De aceea, hotarnicul se mulțumea, de cele mai multe ori, doar cu trasarea marilor zone juridice, cei interesați urmând să-și rezolve apoi, pe cale de înțelegere particulară, diferendele născute din existența unor stăpâniri locurești ale unora, căzute pe funiile atribuite altora.

Iată un astfel de caz: la o hotărnicie din 1821, „...făcând hotar sfori peste locurile înfundate, s-au călcat și locul meu de fân; că nu s-au cuvenit lui Stăvărache sfoară pe acolo. Și viindu-mi funia mai la vale, m-au chemat Stăvărache de mi-au dat lazu în sfoara lui“. Lazul fiind, însă, un loc cu pricină, nu este primit. „De ce mă scoate din lazu' meu și-mi dă loc cu pricină?“ — sunt întrebați, deci, moșnenii, care dau dreptate jeluitorului, îngăduindu-i să-și ia fânul din laz, fără să-i plătească nimic lui Stăvărache.²⁵ Deci, avem de-a face cu un loc înfundat, stăpânit

de cineva pe un teren care ulterior a intrat în lotul altuia, prin alegere de părți. Este clar că stăpânirea locurească a fost anterioară stăpânirii pe sumă de stânjeni.

Locurile înfundate îl jenează pe noul stăpân, căruia i s-a atribuit funia pe care se află de mai înainte stăpânirea locurească. Această frântură de stăpânire, prinsă acum într-o funie străină, devine un loc „înfundat”, adică un petec de stăpânire locurească înglobat în sânul unei funii atribuite altcuiva.

Hotarnicii folosesc două expresii pentru a arăta deosebirea dintre aceste două straturi de regimuri juridice suprapuse, unul mai vechi, altul mai nou. Termenul de „stânjen” nefiind univoc, se folosește, chiar și de hotarnicii din zilele noastre, expresia „stânjeni-masă” pentru a exprima ideea de „stânjeni dintr-o sumă de stânjeni”, adică de cotă-parte dintr-o raclă sau o moșie funită și, pe de altă parte, expresia „stânjeni înfundați” pentru măsurarea acestor petece izolate, formând enclave în sânul unei funii. Stânjenii înfundați se măsoară „pogonește”, adică în suprafață, iar nu pe o linie de bază.

„Locurile înfundate” apar destul de frecvent în documente și, dată fiind problema teoretică pe care o rezolvă, sunt deosebit de importante. Iată un asemenea caz: în 1779, în satul Vârca, „...la hotărât, rămăindu pe partea din gios” o livadă „făcută de Andrii Dodonul – deci, o certă stăpânire locurească pe fășia atribuită stolnicului Toader Carp – singur dumnealui stolnicul s-au priimit (ca) Andrii Dodonul să stăpânească livada. Însă numai când a rodi să-și ia poamile. Până când îi va face stolnicul livadă de potriva aceia, unde îi va arăta, pe partea lui. Iară în livadă, de va ține Dodonul stupi sau altă ceva ce să hrănesc pe pământ, să aibă a-și da venitul de obicei”.²⁶

Cu alte cuvinte, cel pe care îl jena prezența unei stăpâniri locurești pe propria lui funie își ia obligația de a face o altă livadă, de egală valoare cu cealaltă, pe funia stăpânului livezii. Până atunci, însă, stăpânirea locurească este respectată: stăpânitorul își poate lua roadele din pomi. Dar atât! Dacă vechiul stăpân al livezii dorește să facă noi îmbunătățiri pe acel loc, de pildă o prisacă, îmbunătățirea se consideră făcută pe teren străin și, ca atare, i se cere dijma.

În faza de trecere de la vechiul regim al stăpânirilor locurești la cel al stăpânirii pe sumă de stânjeni, din ce în ce mai generalizat, cuprinzând raclă după raclă și sfârșind prin a acoperi întreaga moșie prin „alegere”, conflictele pe chestiunea stăpânirilor locurești erau normale.

Iată un caz exemplar: în 1763, câmpulungenii „...aveau fiișticar câte o hliză de moșie, în păduri. Și pe hlizele lor, au curături făcute din codru de la moșii și părinții lor și fișticare se hrănește pe hliza lui”. Dar Tărașteștii continuă a face curături ale lor pe hliza altora, cuprinzându-și locurile de hrană. Decizia ce se dă e următoarea: „...este cu dreptate ca fieștecăre să-și facă curătură în capul hlizei sale, iar nu să-și facă în capul hlizei altora”.²⁷

Cu alte cuvinte, hliza, adică funia, era presupusă a se prelungi ideal, așa cum am mai arătat, dincolo de capul ei, peste pădure. Iar sătenii încearcă să impună regula ca fiecare să consimtă a socoti hlizele sătești ca prelungindu-se și în pădure, astfel încât fiecare să defrișeze doar în prelungirea hlizei lui, nu oriunde, cum se proceda în etapa anterioară, a devălmășiei absolute.

Dar chiar în cazul pe care îl analizăm, este respectată munca celui care făcuse curătura pe o hliză socotită străină, fiindcă se hotărăște ca păgubașii, adică stăpânii hlizelor care făcuseră plângerea, să facă alte curături noi pe hliza pâraților, în schimbul celor făcute de pârați, ceea ce arată clar că regulile stăpânirii locurești erau încă vii în mintea sătenilor, munca făcută constituind o sursă de drepturi particulare. Cât de puternice sunt aceste supraviețuiri ale vechiului regim al stăpânirii locurești până în zilele noastre ne arată faptul că procese pe asemenea probleme de locuri înfundate s-au purtat până și în fața tribunalelor moderne.

Astfel, Curtea de Apel, secția I, într-un caz privitor la hotarul Popescilor, declară, prin sentința nr. 250 din 1894²⁸, că: „...Moșnenii care stăpânesc părți diseminate în interiorul moșiei urmează a fi delimitați cu părțile anume stăpânite de dâșii în lucrarea de hotărnicie; și când există călcări, a se arăta prin deosebite trăsuri care sunt călcările ce s-au săvârșit de fiecare ceată sau de fiecare moșnean în parte. Comasarea la un loc a pogoanelor ce se lasă locuitorilor și scoaterea lor din posesiunea actuală nu intră în atribuțiunile inginerului și nu face parte din lucrarea unei alegeri de hotare. O asemenea operațiune nu se poate face decât cu ocaziunea unui partagiu“.

Un aspect particular al acestei probleme a stânjenilor înfundați e cel pe care îl găsim în târguri: aici, vatra, unde se află centrul comercial, avea cu totul altă soartă decât câmpul. În cazul alegerii trupului de moșie al târgului, purgarea funiilor de vechile stăpâniri locurești nu se poate face, fiind prea multe și trecute prin vânzare prin prea multe mâini. Astfel, de pildă, la 1747, în târgul Câmpinei, un oarecare Petcu avea, în afară de seliște, trei „cîricuri“ din cin în cin, cu tot venitul lor, și din livezi și din păcuri; de asemenea, jupănesele Chiajna și Ilinca „stăpânesc de afară“, opt cîricuri, adică doi moși deplini, din cin în cin, cu tot venitul lor, din livezi și din păcuri. Ilinca mai are „bașca“ și un cîric de cumpărătură. În siliște, adică în vatra târgului, situația e cu totul alta: jupănesele au doi moși, dar „...dintr-acești doi moși ai noștri, câte vânzări avem înfundate, să avem a răspunde“. De altfel, Petcu avea și el 65 de stânjeni înfundați. Ni s-a păstrat și o listă a tuturor locurilor înfundate din siliște, cuprinzând un total de 332 de stânjeni, deținuți de diverse mănăstiri sau oameni străini de oraș.

Ce sunt aici acești stânjeni înfundați? Sunt locuri care nu au calitatea de a fi „loturi-matcă“, ele nu implică băștinășia în oraș și nici drepturi „din cin în cin“, adică de peste tot hotarul. De aceea, socoteala

alegerii de părți se face deosebit pentru vatră și pentru ceea ce este „în afară” de vatră. Stăpânirile diverșilor boieri stăpâni ai târgului se calculează, deci, deosebit, pentru câmp intervenind învoieli speciale cu privire la clăcașii locuitori, problemă de care nu avem a ne ocupa acum; pentru vatră, stăpânirile înfundate au un regim care se apropie mult de cel al stăpânirii individuale absolute.

Problema determinării „bătrânilor”. Am afirmat că, prin „bătrân” sau „moș”, hotarnicii înțeleg acele subdiviziuni ale satului, care, fiind egale între ele, acoperă o suprafață de teren, fie raclă, fie hotarul întreg al satului. Să analizăm problema întâi din punctul de vedere tehnic al procedurii hotărnicilor.

Principiul egalității dintre bătrâni e socotit de temelie pentru vechii noștri agrimensori. Hotarnicul care găsește, întâmplător, o inegalitate la măsurătoare, o socotește efectul unei erori și restabilește egalitatea perfectă, baza tuturor operațiunilor ulterioare care se fac în interiorul fiecărui bătrân.

Astfel, în 1799, avem cazul unui hotarnic care găsește că o parte e mai îngustă și mai scurtă decât celelalte. Zadarnic încearcă interesații să susțină că „...fiind soră i s-au vinit mai puțină parte decât celorlalți frați” – hotarnicul afirmă că „...cu aciasta nimic nu și-au putut ajuta”, căci „...nu se poate să iei unul mai puțină parte decât ceilalți” și, prin urmare, restabilește egalitatea.²⁹

Prima grijă a hotarnicului este, deci, aceea a stabilirii numărului bătrânilor dintr-un *neam*, dintr-o *raclă* sau dintr-un *sat*, după cum i se pune problema alegerii unor stăpâniri locurești ale unui singur neam (umblare pe bătrâni de tip I) sau a alegerii unei racle sau a unui sat întreg (umblare pe bătrâni de tip II). Simultan, el trebuie să decidă și componența fiecărui bătrân în parte, adică nominal familiile-gospodării care alcătuiau o singură ceată.

Iată un astfel de caz: la 1750, în satul Gangura, un hotarnic are de lămurit „...niște pricini pentru niște racle de moșie”; ca atare; își propune să stabilească mai întâi numărul bătrânilor, astfel ca „...să se știe bătrânii și cine la ce bătrân merge”. Satul umbla pe trei bătrâni, iar părțile fiecărui bătrân purtau numele de „racle”. Dar și aceste racle, la rândul lor, umblau pe bătrâni, și anume: întâia raclă umbla pe doi bătrâni, a doua, tot pe doi bătrâni și a treia, pe trei bătrâni. Hotarnicul procedează la alegerea acestor sub-bătrâni ai fiecărei cete în parte, că- rora le dă „...suret după hotarnică, ca să nu aibă pricină, năvălind unii la bătrânii altora”.

Determinarea numărului bătrânilor nu era o operație ușoară. Când hotarnicul se afla în fața unui caz de umblare pe bătrâni de tip I, adică restrâns la o singură ceată de neam, alcătuind doar un fragment din sat,

care dorea să-și împartă partea devălmașă, comună, aparținând acestui neam, sarcina lui era de a stabili numărul gospodăriilor alcătuind neamul și de a încerca să le lege între ele printr-o schiță de neam mai mult sau mai puțin vagă, potrivit arățărilor și eventualelor zapise mai vechi ale interesaților.

Când era vorba, însă, de o umblare pe bătrâni de tip II, adică referindu-se la totalitatea satului, problema nu mai era de a stabili numărul de grupe familiale alcătuind ceata de neam, ci numărul cetelor de neam alcătuind satul. Pentru aceasta, era nevoie de prezența satului întreg, în obște, de o verificare a fiecărui neam în parte, folosind scrisorile mai vechi, dacă acestea existau, sau răbojul raclelor preexistente, în cazul în care satul mai împărțise anterior vreun fragment din teritoriu său.

După cum spune un hotarnic, sarcina lui era „...să strângem toți răzășii, cum și alți oameni de prin pregiur, să le căutăm scrisorile, să aflăm în câți bătrâni umblă satul și măsurând, să o dăm pe bătrâni, stâlpind-o cu pietre”.³⁰

Multe controverse pot fi curmate prin procedee pur hotarnice. De pildă, la 1803, în satul Răcești, se pune întrebarea dacă satul umblase anterior pe trei sau pe șase bătrâni; se caută scrisorile și hotarnicul își face părerea că „...vederat se cunoaște că moșia în trii bătrâni au umblat din început”, astfel că „...aceste pricinuiuri a răzășilor sunt toți din gurile lor, iară în scris nici o dovadă nu au arătat”. Proba o face cercetând terenul: „...Carile mergând și însumi eu și făcând cercetare, cu adevărat s-au găsit pietre, cari dă a înțelege că au fost împărțită moșia în vechi, pe trei bătrâni. Adică: o parte de loc pentru țarină, împărțită în trei delniți, cum și săliștea împărțită iarăși în trii părți”. Se găsesc pietre și pe imașul satului, însă stricate și mutate din loc; părtașii susțin că imașul nu fusese împărțit; hotarnicul știe, însă, că „...cu aciastă zisă a lor nu să pot ajuta nimică, căci acii ce au împărțit o parte de loc în trii delniți și săliștea iar în trii delniți, nu putea să lase ace bucată de loc neîmpărțită, mai ales că se găsesc și pietrele la locul acela; numai cât nu sunt de ajuns ca să însemneze trei delnițe ce lipsăsc; după cum și la cealaltă parte de loc, iarăși lipsesc câteva pietre”.

Hotarnicul pare a avea dreptate în cauză: satul umbla pe trei bătrâni. Dar regula generală pe care o dă, potrivit căreia nu s-ar fi putut face o ieșire din devălmășie parțială, nu este exactă. Am dat mai sus exemple care dovedesc, dimpotrivă, că alegerea se făcea deseori numai în sânul anumitor racle, unele zone ale satului continuând să rămână în vechea devălmășie absolută.

Dar controversele în jurul stabilirii numărului de bătrâni pe care umbla satul, atunci când se trece pentru prima oară de la o devălmășie generală sătească la o devălmășie fragmentată pe subcete de neam, sunt o problemă care depășește competența hotarnicului: ele se curmă doar printr-o luptă socială internă a populației satului, în care hotarnicul nu are decât cel mult rolul de arbitru.

Lupte sociale pentru stabilirea numărului de bătrâni. Am greși dacă am crede că, atunci când satul vrea să se împartă pe bătrâni, grija lui cea mare este aceea de a-și aduce aminte de vremurile trecute și de a încerca să reconstituie spița de neam generală, care, pornind de la un strămoș fondator, ar curge până în zilele când se operează trecerea de la devălmășia absolută la cea umblătoare pe bătrâni de tip II.

În realitate, cetele de neam, până atunci vag constituite, se luptă între ele, își încearcă puterile, se târguiesc, smulg cu forța, capătă din milă, obțin pe calea judecății sau prin bună înțelegere dreptul de a participa la averea sătească având o parte egală cu a celorlalte cete.

De fapt, se face o împărțire de bunuri pe grupe sociale de cete de neam, fără nici un fel de referire la o spiță comună. Nici un act scris, contemporan cu însăși operația de alegere pe bătrâni, nu face nici cea mai vagă aluzie la o origine comună a acestor cete de neam. Este vorba, evident, de cetele de neam țărănești, nu de cele boierești, acestea fiind deseori succesoriale.

Legenda „eroului eponim” e ulterioară, ivindu-se după ce operația de alegere a avut loc, iar în sat s-a pierdut amintirea exactă a ceea ce se petrecuse pe vremuri; sensul originar al cuvântului „bătrân”, care nu este, inițial, decât simbolul cetei, luat din terminologia vieții juridice interne familiale și extins arbitrar asupra unor fenomene colective sătești care nu mai au nimic familial, se schimbă în acela de „fondator”. Fără nici o mirare față de lipsa lor de logică, cei vechi admiteau existența unor bătrâni care vizibil nu aveau nimic de-a face cu o spiță de neam, cum sunt, de pildă: bătrânul mănăstiresc (adică partea cuvenită unei mănăstiri într-o devălmășie sătească mixtă), bătrânul străinaș (în care se grupează un număr de străini venetici, acceptați de voie și mai mult de nevoie de către obște), sau unii „bătrâni mici” cu drepturi mai puține decât „bătrânii mari” (cete mai slabe ca număr și ca putere, cărora nu li se acordă decât jumătate din ceea ce revine celorlalte cete). Uneori, „bătrânul” sau „moșul” nici nu este un nume de om, ci unul de ceată – de pildă în Lopătari-Buzău, unde sunt șapte moși, și anume trei moși mari (moșii Labă sau Lăbesc, Cârlig sau Cârligesc și Barbu sau Bărbulesc) și patru moși mici (moșii Vâlcă, Popa Vlase, Popa și Burducea sau Burducesc).³¹ Pentru a înțelege mai bine felul în care se proceda la stabilirea structurii pe moși a satului, să luăm câteva cazuri concrete.

La 1654, în satul Comănița-Olt³², din cele șase funii existente, 2^{1/2} sunt ale „bătrânului Neniu” și ale fratelui său Toma, cu copiii și nepoții lor; „bătrânul” Neniu e încă în viață și trebuie înțeles în sensul strict al cuvântului, adică de om în vârstă înaintată. „Autorul juridic” al acestei cete pare să fi trăit cu o generație mai înainte, cel mai devreme pe la începutul secolului XVII, în persoana unui Tudor logofătul, tatăl bătrânului Neniu și al lui Toma. Actul menționează, totuși, că e vorba de o moșie de moștenire încă de la Negru Vodă, ceea ce, în terminologia populară munteană, înseamnă „din timpuri imemoriale”.

În anul 1700³³, această ceată a lui Neniu și a lui Toma, feciorii lui Tudor logofătul, se află în ceartă cu satul și cere să i se facă alegerea părților. Judecata stabilește că grupa de veri care descind din Neniu și grupa de veri care descind din Toma alcătuiesc o singură ceată – descind, adică, dintr-un același moș – și, ca atare, au dreptul, împreună, la cele două funii și jumătate figurând în actul vechi, din 1654.

În 1751³⁴ se face iarăși o „alegere“ de părți, pe întreg satul. Se prezintă, competitive, următoarele cete:

- 1) Stanca Dumitru Băloi și vărul său Ion și Vladul, cu cetașii lor, care sunt toți din neamul lui Tudor logofătul;
- 2) Stroe cu frații și cu verii lui;
- 3) Mitrea, Pană, Matei și cu cetașii lor.

De față fiind toți moșnenii, hotarnicul constată că „...fiind această moșie nehotărâtă niciodată și neputând într-alt fel să le despărțim adevărul din scrisori, nici prin alte mărturii, oameni bătrâni, ei singuri, din voia lor s-au învoit și s-au așezat între dânșii înaintea noastră de și-au pus cărțile și zapisele jos, vechi și nouă, cine ce au avut“, dându-și hârtie unul „...la mâna altuia, de învoire și așezământ, ca să le împărțim moșia pe trei moșii“, siliștea satului rămânând „...care pe unde au“.

Satul își dizolvă, deci, devălmășia anterioară în felul următor: fiind trei cete constituite, se face o împărțire frățească în trei părți egale, ca și când cele trei cete ar fi fost trei frați, sau descendenții a trei frați originari, care, la rândul lor, pot fi presupuși a descinde dintr-un unic strămoș fondator al satului, de pe vremea lui „Negru Vodă“. După actele mai vechi, Neniu cu ai lui aveau drept la 2 funii și jumătate, deci celelalte 2 cete nu mai aveau decât restul de 3 funii și jumătate. Dar satul „pune cărțile și zapisele jos“ – pleacă de la situația reală din sat, constată existența a trei cete și cade la învoială să dea drepturi egale fiecăreia dintre cete. În felul acesta, constituie în mod artificial o spiță de neam generală a satului, pe trei „moși“.

În loc ca realitatea socială să se dea după spița de neam, dimpotrivă, spița de neam se dă după realitățile sociale ale satului. Spița de neam „pe trei moși“ nu este decât un mod de a exprima realitatea existenței a trei cete de neam, cu puteri egale.

După ce această operație (de tip II) este terminată și moșia dată în trei funii, câte una de fiecare moș, cetele de neam continuă operațiunile de subdivizare interioară (tip I): în sânul cetei lui Tudor logofăt se despart două grupe de veri: de o parte, Stanca cu fiii ei, care e din Neniu, și, de altă parte, Dumitru cu vărul său Ion și Vladul, cu cetașii lor, care sunt din Toma, fiecare grupă luând câte jumătate de funie; în sânul acestei cete, spița de neam (tip I) este, mai mult sau mai puțin, o realitate; dar spița de neam care leagă laolaltă toate trei cetele (tip II) este o ficțiune.

În ansamblul ei, spița nu e decât un inventar al cetelor și sub-cetelor din sat, nicidecum o genealogie propriu-zisă. Cotele-părți ce revin fiecărei cete se calculează frățeste și, în consecință, se înregistrează în spița ca fiind frați.

Iată și un alt caz mult mai recent, care descrie operațiile de alegere făcute în sânul moșnenilor Rădești. Această moșie fusese arătată, într-un hrisov din 1562, a cuprinde „trei cete de oameni moșneni“, și anume: Dobre cu cemetia lui, Manea cu cemetia lui și Lupa cu cemetia lor, toate trei cetele având părți egale. E clar că aici nu poate fi vorba de „moșii“ Dobre, Manea și Lupa, antecesorii ai „cemetiilor“ respective: aceștia trei existau realmente la acea epocă și erau doar șefii, reprezentanții unor cemetii, adică ai unor cete familiale, de neam; la 1562, aceste trei neamuri, pe care nimic nu le arată a fi fost înrudite, își aleseseră părțile lor și-si funiseră moșia comună; în 1708, „...s-au sculat strănepoții moșnenilor și au ridicat hotarnici 6 boieri“ și „...după cele trei cemetii, s-au făcut trei funii“, denumite Curnegreață, Susănească și Epurească, fiecare de câte 735 de stâneni. Cu privire la aceste cemetii, nici un fel de referire la vreo spiță de neam oarecare: funiile se dau după cemetii (tip II).

În interiorul „funiilor“, sunt stabilite, însă, „neamurile“ alcătuitoare ale cetei respective și, de data aceasta, se aplică spița de neam (tip I). În funia întâi, se găsesc 6 „moși“, în cea de-a doua, „...s-au găsit neamuri strămoși“, Negrea și alți doi; însă din două „neamuri strămoși“ nu s-a găsit nimeni, adică nu se mai află nimeni în sat: partea lor e dată în stăpânire celor ce se trag din Negrea, până se vor găsi din neamul acelora; în funia a treia, s-au găsit trei „strămoși“: doi dintre ei sunt dați în seama celui de-al treilea, singur aflat în sat.

Deci, cu privire la spița de neam a satului întreg (umblare pe bătrâni de tip II), vedem că ea nu se aplică în calitate de criteriu juridic de alegere: funirea se face pe „neamuri“, pe „cete“, pe „cemetii“ și apoi se exprimă în formă de spiță de neam.

Cu privire la spița de neam interioară a fiecărei cete în parte (umblare pe bătrâni de tip I), avem o aplicare a ei, deși această spiță merge și ea nu strict genealogic, ci pe grupe de oameni, nu întotdeauna, deci, pe strămoși, ci și pe „neamuri strămoși“.³⁵

În etapa de dizolvare a satului devălmaș, pe care o studiem acum, sub numele de „sat umblător pe bătrâni de tip II“, nu avem încă o individualizare a drepturilor. Devălmășia nu mai este general-sătească, precum în satul de tip „arhaic“: ea a fost scindată pe cete de neam care, la rândul-le, se subdivid; dar această subdivizare se face nu pe individ, ci pe grupe familiale întregi. În acest sistem de organizare devălmașă, atunci când hotarnicul face o alegere în părți, el nu stabilește un registru individual de drepturi, ci doar determină numărul de bătrâni din sat, dându-le câte o funie egală, și, în sânul fiecărei cete, stabilește o spiță de neam de tip arhaic, pe grupe familiale.

Cele două tipuri de umblare pe bătrâni, I și II, coexistă, deci, tipul II la nivel sătesc, și tipul I în sânul cetei de neam.

Dar satul, în procesul său de disoluție, nu se oprește la această fază, ci continuă a se fragmenta, a se inegaliza și, în special pentru distribuirea „veniturilor” obștești, ajunge la o individualizare a drepturilor. În acest sistem, umblarea pe bătrâni (pe care o vom numi de tip III) se transformă într-un sistem de calculare a drepturilor de cotă-parte inegale și individuale „de pe tot hotarul”, inclusiv veniturile.

Să urmărim fazele acestui proces de dizolvare, în diversele forme pe care le poate îmbrăca.

CAPITOLUL IV

PROCESUL DE FORMARE

A UMBLĂRII PE BĂTRÂNI DE TIP III

(de caracter sătesc, cu proporționalizarea veniturilor)

Extinderea proporțiilor inegale de la o raclă la alta. Să revenim la analiza raclei stăpânite pe sumă de stânjeni. Reamintim că o asemenea raclă este o „raclă-răboj” cuprinzând, adică, totalitatea îndreptățiților din sat, iar loturile din cuprinsul raclei-răboj sunt „loturi matcă”, adică dovada unor drepturi de peste tot hotarul.

Am afirmat că, în aceste racle-răboj, acaparatorii locali de drepturi își găsesc un punct de sprijin în acțiunea lor de transformare a devălmășiei egalitare într-o devălmășie inegalitară.

Știm că, în cuprinsul raclei-răboj, stăpânirile pe sumă de stânjeni se inegalizează în mod mecanic, de îndată ce fiecare ceată de neam își subîmparte funia către familiile alcătuitoare și că această inegalizare se accentuează, generație de generație, prin înzestrările operate.

Inegalizarea devine, însă, puternică mai ales în momentul în care acaparatorii locali încep să cumpere loturile-macă din cuprinsul raclei; un pas mai departe pe calea disoluției devălmășiei are loc atunci când acești acaparatori reușesc să impună proporționalizarea drepturilor lor asupra întregului patrimoniu devălmaș, proporțional cu loturile-macă deținute în raclă.

Pe măsură ce se trece la o exploatare din ce în ce mai statornică a terenurilor, satul procedează la noi distribuiri în loturi a mereu altor racle. Dacă satul este încă de tip arhaic, racla a doua și cele următoare vor fi distribuite după același principiu care fusese stabilit și la racla

întâi: vor fi distribuite loturi egale către îndreptățiții care există în acel moment în sat. Fiecare raclă înregistrează situația existentă în momentul înfăptuirii ei, ceea ce înseamnă, deci, că raclele nu vor fi identice, ci se vor deosebi între ele, după cum deosebite sunt și împrejurările în care se fac.

Dacă, însă, în cuprinsul raclei întâi, are loc o foarte puternică inegalizare a averilor, cei care dispun de suprafețe mai mari în racla întâi nu vor fi de acord cu acest mod de a se proceda. Ei vor cere ca „racla-răboj” inițială să servească la stabilirea drepturilor din racla a doua, așa încât cei care au teren mai mult în racla întâi să aibă mai mult teren și în racla a doua. Este vorba, înainte de toate, de acaparatorii locali care, în satele de tip evoluat, depun toate eforturile pentru a cumula cât mai multe loturi din racla-răboj a satului. Teoria lor este următoarea: dacă unui „lot-matcă” îi corespunde un „drept de peste tot hotarul”, cine cumulează două asemenea loturi cumulează un dublu „drept de peste tot hotarul”. Lotul-matcă devine astfel nu numai *dovada* drepturilor, ci și *măsura* lor.

Se înțelege de la sine că în jurul acestei probleme se vor da lupte înverșunate: cei care au mai multe loturi-matcă vor susține principiul inegalității drepturilor, principiul cumulării de drepturi, pe când cei cu loturi mici vor susține principiul egalității de drepturi.

Să considerăm ce se întâmplă dacă în această luptă înving cei puternici, cei cu mai multe loturi cumulate. Care va fi tehnica prin care situația din racla întâi va putea fi repetată într-o a doua raclă, fiecare primind, în racla a doua, proporțional cu ceea ce are în racla întâi? Dat fiind că racla a doua nu se potrivește, nici ca suprafață, nici ca formă, cu prima raclă, soluția nu poate fi decât un calcul de cotă-parte – sau, cum se exprimă tehnic vechii agrimensori, un calcul de „analog”.

În vremurile noastre, am recurge la procedeul procentajului: avem, de pildă, în racla întâi, o suprafață de 1.000 ha și un lot individual de 75 ha; aceasta înseamnă că lotul este de 7,5% din total; dacă racla a doua are 1.800 ha, 7,5% din 1.800 ha reprezintă 134 ha.

Sătenii nu procedează, însă, așa. Raclele lor sunt de formă patru-later-alungită și sunt în așa fel organizate, încât calculul de cotă-parte să se poată face în „sumă de stânjeni” lineari, măsurati pe linia de bază a raclei: dacă racla întâi are 150 de stânjeni, iar o gospodărie deține 2 din suma de stânjeni de 150, această cifră de „doi stânjeni” rămâne un exprimător constant și abstract al dreptului de cotă-parte. Să presupunem că racla a doua are o linie de bază de 200 de stânjeni – mai mare, deci, decât cea a raclei-răboj – sau, dimpotrivă, are numai 100 de stânjeni – mai mică, așadar. Faptul acesta este socotit indiferent: linia de bază a raclei a doua nu se mai măsoară cu stânjenul, ci se împarte în 150 de părți, dintre care două se dau gospodăriei respective.

Termenul de „stânjen” corespunde cu stânjenul linear doar pe linia de bază a raclei întâi. Același termen de „stânjen” reprezintă, în racla

întâi, o suprafață care nu mai are nici un fel de corespondență cu vreo măsură efectivă. În racla a doua, termenul de „stânjen” nu mai corespunde cu absolut nimic efectiv, nici linear, nici în suprafață. „Stânjenul” devine astfel un calcul abstract, iar înțelesul cuvântului „stânjen” suferă o disjunctie: pe de o parte, el își păstrează sensul de „măsură lineară”, pe de altă parte, capătă și sensul nou de „măsură de cotă-parte”.

Înțelesul de „măsură de lungime” este general, având aceeași valoare în toată țara. Înțelesul de „cotă-parte” este, însă, particular fiecărui sat, suprafața sau mărimea cotei-părți exprimate printr-un „stânjen” variind de la sat la sat, după mărimea raclelor respective, adică după „suma de stânjeni” pe care umblă satul.

Procesul mental ce stă la baza acestei evoluții a cuvântului „stânjen” este deosebit de interesant și ne învață multe despre sensul echivoc al unei bune părți a termenilor juridici folosiți în obiceiul pământului nostru.

Procesul social de bază, care obligă la o asemenea evoluție semantică a termenilor, e și mai interesant, revelator dacă vrem să înțelegem în ce mod se formează o diferențiere social-economică în sânul obștei inițial omogene. Desprinderea acestei noțiuni juridice, „stânjen = drept de cotă-parte”, abstractizarea noțiunii de „drept de cotă-parte” se află în miezul problemelor sociale dezbătute în toiul luptelor interne sătenești, dat fiind că, o dată ce s-a constituit, acest drept de cotă-parte va putea fi aplicat, așa cum vom vedea, nu numai în operațiile de trecere de la o raclă la alta, ci și în operația cu mult mai gravă de trecere de la raclă la totalul hotarului sătesc, considerat a fi, în întregime, o singură mare raclă, precum și în aceea de trecere la inegalizarea drepturilor asupra „veniturilor” în bunuri sau bani ale obștei.

Deocamdată, în primele generații după împărțirea raclei, sătenii își rezolvă problemele „băbește”, printr-un artificiu de calcul de o subtilă simplitate: după cum în racla întâi agrimensorul lucra cu un „tacâm” de trei prăjini de lungimi diferite, după lungimea celor trei „trăsuri” sau „locuri” pe unde se stabilise măsurătoarea, la fel, pentru racla a doua, ca și pentru fiecare raclă subsecventă, vor fi stabilite anume „tacâmuri” de prăjini. Socoteala se va face, deci, exclusiv în „stânjeni”, cu ajutorul „prăjinilor” – 2 stânjeni din 150, de pildă, va rămâne un calcul constant. Pe fiecare „trăsură” a fiecărei racle în parte va fi folosită altă prăjină, însă, mai mare sau mai mică, în așa fel, încât să încapă exact 150 de prăjini pe fiecare trăsură. Formula „2 stânjeni din 150” rămâne, deci, o simplă formulă mnemotehnică, un calcul-cheie care nu are absolut nici un înțeles pentru cine nu cunoaște „secretul” raclelor.

Acest „secret” se transmite tradițional, pe cale orală și prin trecerea „prăjinilor” din tată în fiu, astfel încât, în satul cu pricina, fiecare știe ce înseamnă a avea „doi stânjeni”. Un străin de sat, însă, dacă află despre cineva că are „doi stânjeni”, nu-și poate da seama ce realitate corespunde acestor cuvinte. „Doi stânjeni” pot fi efectiv doi stânjeni în-

tr-o stăpânire locurească, pot fi un drept de cotă-parte într-o raclă foarte mare sau, dimpotrivă, într-una foarte mică, pot fi un drept de cotă-parte de „peste tot hotarul“ sau un drept de cotă-parte din veniturile obștei. Cu atât mai prudent trebuie să fie, așadar, exegetul documentelor vechi țărănești, scrise pentru împricinăți care știau despre ce e vorba: pentru cine este străin de sat, acestea pot fi nu numai enigme, ci de-a dreptul prilej de eroare.

Încă o observație: pe măsură ce generațiile se succed, cotele-părți devin din ce în ce mai mici; dreptul de cotă-parte individual ajunge să fie atât de mic, încât nu se mai măsoară cu „funia“, cu „stânjenul“ sau cu „prăjina“, ci trebuie măsurat în „pași“, „palme“, „farmace“, „degete“ și „linii“, adică în fracțiuni de deget. Completa desprindere de înțelesul inițial agrimensural al acestor expresii devine astfel vizibilă.

Astfel de calcule își pierde, deci, înțelesul agrimensural și drepturile calculate în acest sens nu mai pot avea un mijloc de control material pe linia de bază a raclei-răboj.

Când am studiat stăpânirea pe sumă de stâneni într-o raclă-răboj inițială, am arătat că, în momentul în care racla încetează de a mai fi un răboj, drepturile se măsoară printr-un un alt procedeu – anume, cu ajutorul unei spițe de neam.

Cu atât mai mult când avem de-a face cu mai multe racle, cu o mărunțire extremă a stânenilor, mergând până la fracții de degete, și mai ales atunci când aceste calcule urmează a fi aplicate la distribuirea inegală a veniturilor obștești, se impune trecerea la un sistem de calcule genealogic.

Seria de considerații pe care le-am făcut cu privire la nașterea unei spițe de neam generale pe tot satul, când am studiat racla întâi, capătă acum o acuitate încă și mai mare: trecerea la racla a doua, operată cu ajutorul spiței de neam, ca sistem de trecere a inegalității din racla întâi într-o a doua raclă, dă spiței de neam un prestigiu pe care înainte nu-l avea. Dovada caracterului ei de veracitate istorică li se pare sătenilor a fi tocmai faptul că ea se repetă în mai multe racle. Efectul e luat drept cauză, ceea ce formează, de altfel, caracterul constant al tuturor legendelor etiologice.

Din punct de vedere practic, o spiță de neam astfel constituită se transformă într-un răboj de gen special, instrument de calcul al tuturor drepturilor patrimoniale devălmașe, adică în ceea ce se numește „o spiță de hotar“, prefigurare a ceea ce va fi, în vremurile noastre, „cartea funduară“ – un mod de a ține evidența drepturilor de proprietate.

Transformarea „spiței de neam“ în „spiță de hotar“. Față de spițele de neam pe care le-am studiat în cadrul satului arhaic, spița de neam din satul evoluat prezintă mari deosebiri. În loc să avem o înșirare de „cete“, de grupe familiale băștinașe, consemnând fenomenul băștinașiei

colective și precizând sub-grupele de gospodării componente ale aceleiași „crâng-ceată“, avem, de astă dată, o „spiță“ care trebuie să înregistreze individual cotele-părți deținute atât de descendenții băștinașilor, adică de „moșneni“ (în sens de moștenitori), cât și de cumpărători.

Nici o spiță, nici cealaltă nu sunt, deci, spițe genealogice. Ele nu consemnează un fenomen biologic, ci un fenomen social.

De altfel, spițele biologice sunt, practic, cvasi-imposibil de realizat. Un om are doi părinți procreatori. Aceștia, la rândul lor, câte alți doi. Numărul strămoșilor *directi* crește, așadar, într-o proporție geometrică: 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256, 512, 1.024; în zece generații, sunt în total 2.048 de strămoși *directi*; dacă am adăuga și colateralii, am ajunge la cifre astronomice. Genealogiile consemnează, însă, doar acele rude care influențează, în sistemul juridic și social respectiv, situația socială sau patrimonială a cuiva. Prin urmare, studiul spițelor de neam constituie un mijloc de a studia, indirect, însuși sistemul de organizare socială care le-a dat naștere.

Iată de ce considerăm necesar să intercalăm aici câteva exemple de spițe de neam aparținând tipului devălmaș evoluat, care, comparate fiind cu spițele de neam din satele arhaice, studiate anterior, ne vor permite a scoate mai clar în relief diferențele existente între un tip de organizare socială și celălalt. Se va putea observa astfel cum, în satele arhaice, se menționa numai descendența („...Andronache l-au făcut pe Mihăilă și din Mihăilă se trag alde Oncioi etc.“), în timp ce, în satele evolute, spița nu mai este povestită, ci desenată grafic, în așa fel, încât fiecare individ în parte să-și aibă locul său.

Indivizii consemnați în spiță sunt, însă, doar cei care au „drepturi“ asupra hotarului. Soțiile nu figurează decât atunci când ele sunt pose-soarele dreptului, în calitate fie de cap de familie, fie de aducătoare de zestre. Copiii, de asemenea, nu figurează decât din momentul în care intră în drepturi, ca înzestrați și moștenitori.

Caracteristic este faptul că și cumpărătorii figurează în spiță. Ei se substituie, în spiță, vânzătorului, căutându-li-se cea mai potrivită formulă de încadrare, de deghizare genealogică, astfel încât să apară și ei ca fii ai cuiva, ca „frați“ cu cei cu ce au părți egale.

Spița, transformată astfel într-o spiță de hotar, poartă pe margine tot felul de calcule cifrice, care constituie o încercare de coroborare între spiță și calculul pe stânjeni.

Cartea funduară e un sistem evoluat de evidență a proprietăților, față de care spița de hotar rămâne un „răboj“ primitiv. Și este deosebit de semnificativ faptul că acest „răboj“ în germene se grefează pe ideea spiței de neam, ceea ce constituie din nou o dovadă a cât de puternică era încă mentalitatea băștinașiei – chiar și în satul devălmaș evoluat. Așa cum în obște se intră prin înrudire fictivă cu una dintre familiile din sat, la fel străinul cumpărător intră în spița de neam în virtutea aceleiași ficțiuni juridice – „ca și cum“ ar fi o rudă, iar nu cumpărător.

Tehnica tradițională a spițelor de neam. Vom lua drept exemplu o spiță de neam caracteristică, anume pe cea din satul răzeșesc Râpile, de pe valea Trotușului.

Este vorba de o reprezentare grafică de mari proporții, realizată pe trei mari suluri de hârtie, care ajung la lungimi între 3,50 m și 1,50 m, toate trei având lățimea de 0,50 m și fiind obținute prin lipirea între ele a unor „coli”.

Alegem dintre ele pe cea mai mică, privitoare la „neamul Cornesc”, care are pe verso următorul text: „Spița niamului Cornesc din hotar(ul) Murseni, pi apa Trotușului, ținutul Bacău. Adică noi toți răzeșii ci-am rădicat aciastă spiță pi trei coli di hârtii, cari mai gios ni vom și iscăli însuși cu mâinile noastre cii ci vom avea știință di carti, iar cii fără știință di carti ni vom puni numili și degitili spre încredințare dumnealor boierilor hotarnici, D. pan. Ioan Brăescu și D. sărdar Ghiorgghi Lupașcu, am iscălit în dos aceștii spiți precum săntem legați supt a noastre iscălituri și prin osăbit zapis precum că spița aciasta este foarti adivărată și dumnealor boierii hotarnici, după spița aciasta ci am dat-o noi și am iscălit-o, să ni facă și împărțală fiisticăruea după dreptati ci să va alegei. Iar întâmplându-să di a nu fi rădicat în spiți pi vreunul din răzeșii acestui hotar și arătându-se cu buni dovezi că ari parti di moșii și noi pentru vreun viclesug ca să-i impresurăm parte sa, atunce să fim îndatoriți ca să-i dăm acelui răzeș parte sa ci i să va căde din părțili noastre a iscăliților ci am dat aciastă spiță, plătindu-i și toată cheltuiala aceluia și pentru o urmare re ca aceasta să fim îndatoriți a plăti și una mii lei la cutia mililor și or la ce judecată vom mergi să ni să ție în seamă și să eșim rușinați. Și pentru mai adivărată credință, cei ce am știut carte am iscălit însuși cu mâinile noastre iar cei fără știință di carti ni-am pus numili și degitili. 1831 febr. 6”.

Actul e iscălit de un număr de 21 de oameni și poartă următoarea atestare: „...Asămine și noi preuții răzeși din spiță, împreună cu răzeșii mai sus iscăliți, am iscălit însuș cu mâinile noastre, pentru care încredințăm și iscăliturile răzeșilor ci au pus numili și degitili, precum că sunt adivărate”. Iscălesc trei preoți, plus alți doi martori.

E vorba, deci, de o spiță de hotar, pe care o stabilesc abia la 1831 câțiva dintre răzeșii satului, sub a lor răspundere.

Subliniem faptul că spița de neam este arătată clar a fi o „spiță de hotar”, în sensul că scopul ei nu este restabilirea unei genealogii și nici dovedirea unei băștinășii, ci este menită să folosească hotarnicilor pentru a determina cote-părți din hotar.

Pentru ca acest lucru să reiasă mai limpede, redăm în continuare transcrierea unui fragment din spița satului, cea referitoare la „neamul Cornesc”, precum și, în facsimil, o porțiune a acestei spițe.

Actul original are un fragment lipsă, hârtia fiind ruptă la îndoitura din mijloc. Scriptorul actului a scris alături partea din text care lipsea.¹

NIAMUL CORNESCU DIN HOTAR MURSENI ȚINUTUL BACĂULUI

ȘTEFAN CORNE, sin Al [rupt] ci au ținut pe Safta, fata lui Petre Boș.

A - Ramura IFTINCA, ci au ținut-o Mihălachi, ci s-au poreclit di pi fimeie, Corne.

A.I - Ioniță Corne. Vândut di ficiorii lui, Todor i Catrina și Safta, lui Ghiorghe Drăgoi... prin 2 zapise, unul din leat 1822 april 15 și altul 1830 iunie 3, ci vându 6 stânjeni din Murseni i Bălăceni și 4 stânjeni numiților mai sus și 2 stânjeni lui Vasili Stanciu cu ai săi, toată parte ce să vă alegi.

A.II - Gahița, ci au ținut-o Pavâl sãn Preuteasa.

A.II.1 - Ion Cornea. 1829 iunie 3. Pentru lemne de sacă, ci i s-au scos, i-au dat di veci o firtă loc stărp lui Costandin Pașcu.

A.III - Mariea, ci au ținut-o Ioniță sãn Constantin Poloboc.

A.III.1 - Andrieș Poloboc

A.III.2 - Toader Poloboc. Prin 2 zapise, unul din leat 1827 mai 8 și altul 1829 iunie 3, din Bălăceni i din Murseni, vândut di ficiorii lui, Grigori și Ion, lui Costandin Pașcu și lui Ioniță Cojocar i lui Vasile Cojocar.

A.III.3 - Ștefan Poloboc

A.III.4 - Ion Poloboc. Pi acesta, intrați Andrieș, Todor, frați, pentru griji.

A.IV - Toader Corne

A.IV.1 - Măriuța, ci au ținut-o Dohalcu.

A.IV.1.a - Pascal Dohalcu

A.V - Ilinca, ci au ținut-o? Rohniță; și aciastă Iliană ș-au luat parte cu vânzările di la Poiană i di la Nadișa.

B - Ramura VASILE CORNE

B.I - Grigoraș Corne, ci au ținut pe Ioana sãn Năstase Pahonce.

B.I.1 - Irimia Corne

B.I.1.a - Toader Corne

B.I.1.b - Vasăli Corne. Prin 4 zapise vândut d-lui vorn. Ștefănică Rusăt, cum se arată trecuți prin spița bătrănu Mariea fii Corne din hotarul Bălăceni.

B.I.1.c - Dumitrașcu Corne

B.I.1.d - Ioana Corne

B.I.1.e - Mariea, ci o ține Niță Turturică

B.I.1.f - Apostol Corne

B.I.2 - Costandin Corne

B.I.2.a - Iliana, ci au ținut-o Enache Butucelea.

B.I.2.b - Paraschiva, ci au ținut-o Grigoraș Brumă.

B.II - Gahița, ci au ținut-o Dănăilă Burcele.

B.II.1 - Catrina

B.II.2 - Sava Burcele

B.II.3 - Neculai Burcele

B.II.4 - Vasile Burcele

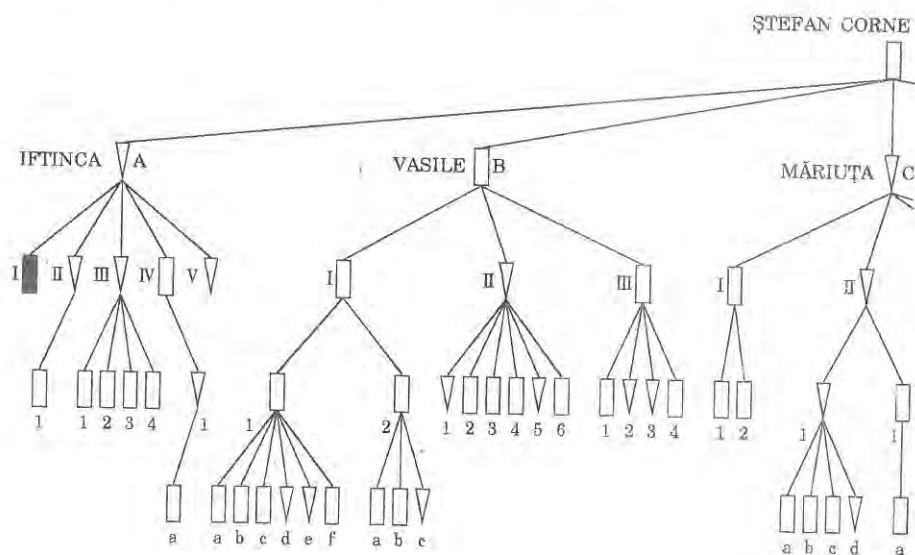
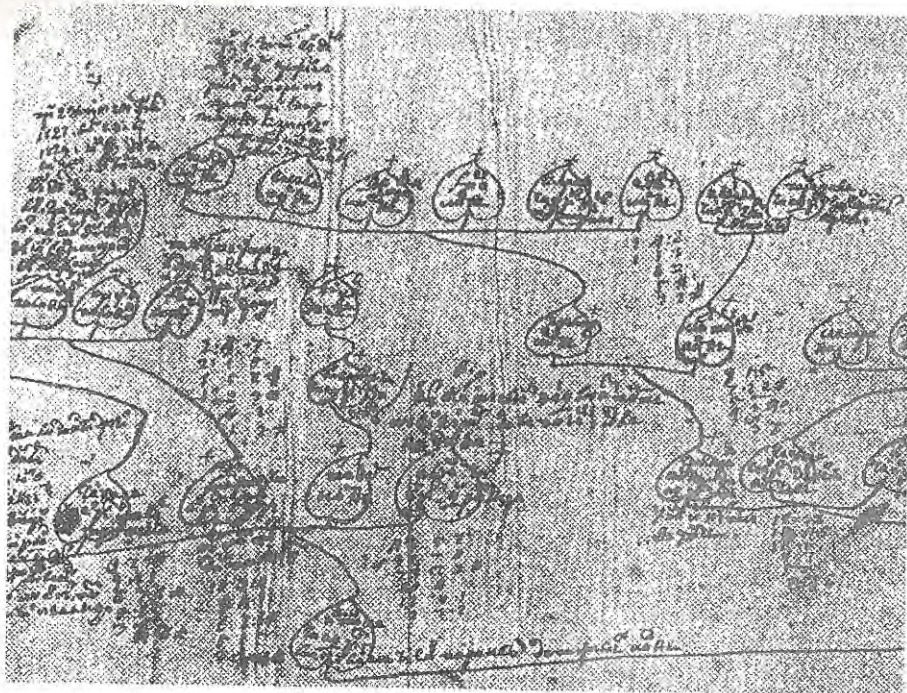
B.II.5 - Anița, călugărița

B.II.6 - Ștefan Burcele, stărp.

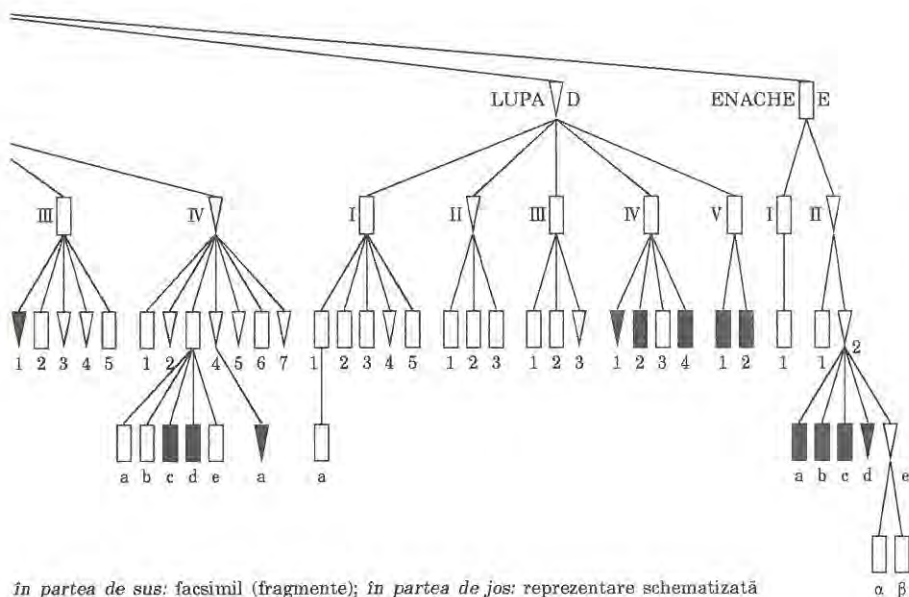
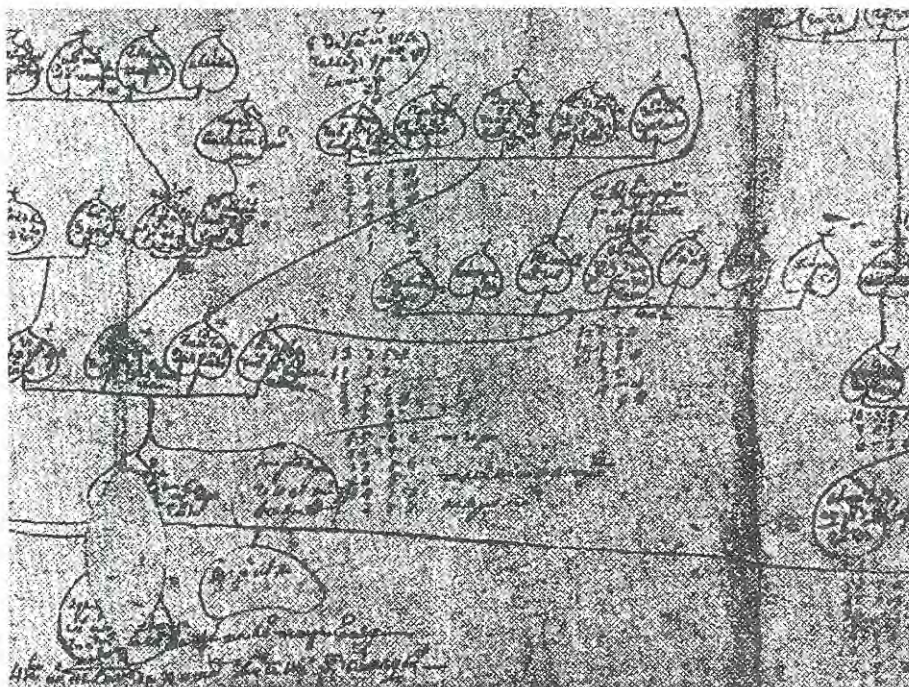
B.III - Acsănica, ci au ținut-o Alicesandru Bufta.

B.III.1 - Ion Bufta

B.III.2 - Ileana

Spita neamului Cornesc din hotarul Murseni, ținutul Bacău:

În partea de sus: facsimilul (fragmente); în partea de jos: reprezentare schematizată

- B.III.3 - Ilinca
- B.III.4 - Neculai Bufta
- C - Ramura MĂRIUȚA DRĂGOI, ce au ținut-o Ursul Drăgoi.
 - C.I - Ioniță Drăgoi
 - C.I.1 - Vasile Drăgoi
 - C.I.2 - Vârlan Drăgoi
 - C.II - Catrina, ci au ținut-o Vasili Stoica.
 - C.II.1 - Ioana, ce au ținut-o Pătrașcu.
 - C.II.1.a - Dumitru Pătrașcu
 - C.II.1.b - Costandin Pătrașcu
 - C.II.1.c - Enache Pătrașcu
 - C.II.1.d - Iliana
 - C.III - Ghiorghiță Drăgoi
 - C.III.1 - Mariea, ce au ținut-o Enache Mititelu; v. din Ion Săn? La cialți frați a ei, la toți.
 - C.III.2 - Grigore Drăgoi
 - C.III.3 - Dochita, ce au ținut-o Ion Mar...tei.
 - C.III.4 - Anghelina, ci au ținut-o Grigore Stanciu.
 - C.III.5 - Ghiorghiță Drăgoi
 - C.IV - Acsăniea, ci au ținut-o Vasili Pașcu.
 - C.IV.1 - Dimofte Pașcu
 - C.IV.2 - Catrina
 - C.IV.3 - Neculai Pașcu
 - C.IV.3.a - Vasile Pașcu
 - C.IV.3.b - Ștefan Pașcu
 - C.IV.3.c - Lupul Pașcu
 - C.IV.3.d - Mihai Pașcu. Aceștia vânduți prin două zapise fraților lor Ștefan Lupu, cu 4 palme, 4 parmace moșie; iar Mihai 2 pogoane vie.
 - C.IV.3.e - Ioniță; pi acesta //ilizibil// pentru griji.
 - C.IV.4 - Nastasiaea, ce o ține Mihalache Bode; vândut vornicului Ștefănică Rusăt, di fiică-sa Iliana.
 - C.IV.5 - Noana
 - C.IV.6 - Ion Pașcu
 - C.IV.7 - Mariea
- D - Ramura LUPA, ci au ținut-o Dumitrașcu Gogă.
 - D.I - Toader Gogă
 - D.I.1 - Ion Gogă
 - D.I.1.a - Toder
 - D.I.2 - Ghiorghe Gogă
 - D.I.3 - Vasile Gogă
 - D.I.4 - Marina, ci au ținut-o Neculai Toma.
 - D.I.5 - Alixandru Gogă
 - D.II - Antoniea
 - D.II.1 - Manoli Antonii
 - D.II.2 - Neculai
 - D.II.3 - Vasili

- D.III – Acsănti Gogă
 - D.III.1 – Vasăli Acsănti
 - D.III.2 – Popa Ghiorgi
 - D.III.3 – Maria, ci au ținut-o Antohi Burcele.
- D.IV – Popa Grigore
 - D.IV.1 – Paraschiva, ce au ținut-o Popa Costandin.
 - D.IV.2 – Diaconu Simion. Aceștia doi și Grigore Gogă i popa Antohi zăt popii lui Costandin ot Răcăuți, vânduți cu 52 stânjeni dlui vornicului Ștefanică, din leat 1811 iulie 6 din hotarul Murseni.
 - D.IV.3 – Diaconul Ion; v.d.vor.
 - D.IV.4 – Diaconul A...linache ot Filipești; v.d.vor.
- D.V – Ion Cătana
 - D.V.1 – Grigori Cătana,
 - D.V.2 – Ioniță Cătana, vânduți amândoi di datori dumnealui vorn. Ștefanică tot, cu zapis ci să arată la ficiorii lui Grigore Popa din leat 1811 iulie 6.
- E – Ramura ENACHE CORNE, ce au ținut-o pe Nedele, fata lui Ionașcu Busuioc
 - E.I – Vasile Cornea
 - E.I.1. Andrieș Corne
 - E.II – Safta, ci au ținut-o Ghiorghe Butucelea.
 - E.II.1 – Mihăilă Butucele
 - E.II.2 – Ilinca, ce au ținut-o Ilie Părța.
 - E.II.2.a – Antohi Părța
 - E.II.2.b – Neculai Părța
 - E.II.2.c – Popa Vasile Părța
 - E.II.2.d – Catrina, ce au ținut-o popa Ștefan Bucium. Toți vânduți cu zapis din leat 1810 ghenar celea cu frații lui, ficiorii lui Mihăilă Butucelea, 6 pol stânjeni.
 - E.II.3.e – Nastasieă, ce au ținut-o Grigoraș Bode.
 - E.II.3.e.α – Andrei Bode ot Deleni
 - E.II.3.e.β – Ion Bode

În original, spițele de neam țărănești se scriu de jos în sus, de la un „butuc“ desenat în forma unui trunchi de copac, de la care pornesc lăstare, fiecare individ fiind asigurat printr-o frunză. În spița de față, sunt folosite numai frunzele.

Pe această spiță mai sunt trecute și însemnări cifrice care pentru noi sunt lipsite de claritate, dar care, fără îndoială, pentru contemporanii actului erau limpezi. Este vorba, desigur, de suprafețe de pământ referitoare la diversele zone teritoriale ale satului. Unele cifre sunt arătate a se referi la locuri cu denumiri precise, astfel: „pe deal, dincolo de Trotuș“, „capetele de zare“, „piste Trotuș“, „la capu iconilor“, „la capătu dintre pârauri pi zare“, „pe la biserica“, „pe mal peste Trotuș“ etc.

Spița reprezintă, deci, în mod incontestabil, un răboj de măsurare a drepturilor deținute de fiecare gospodărie în parte, în cuprinsul unei averi sătești comune.

E de remarcat, pe de altă parte, faptul că spița de neam, destul de amănunțită în ceea ce privește generațiile apropiate de data redactării ei, devine laconică și sumară pe măsură ce se ridică spre generații mai vechi. De aici, falsa impresie a unei prolificități crescânde a familiilor și, deci, posibilitatea de a reduce întreaga spiță la doar câțiva „autori” biologici și juridici.

Spیțele nu consemnează, însă, în regulă absolut generală, decât un număr redus de generații, maximum 6 sau 7, adică urcă până la 200-300 de ani cu pretențiile de reconstituire a trecutului. Chiar dacă le-am considera drept documente veridice, ele ne conduc, totuși, la o concluzie absurdă, anume că toate satele noastre s-ar fi format abia cu câteva generații înainte de data scrierii actului.

Afirmația pe care o face Radu Rosetti, atunci când spune: „...În toate cazurile când s-a putut urmări spița neamului moșnenilor unui sat muntenesc s-a constatat că ei, ca și răzeșii din Moldova, se trag sau dintr-un moș comun sau din doi, trei sau mai mulți frați sau veri, cari la început stăpâneau satul întreg. Excepție la această regulă nu există”; și, în notă: „...Am cercetat documentele a mai bine de o sută de moșii răzeșești și întotdeauna, fără excepție, am dat de moșul sau frații moși comuni” — este, din punct de vedere logic, o contra-demonstrație, prin reducere la absurd, a tezei susținute.

Rosetti citează acte din 1486, 1487 etc., adică dintr-un veac în care ar mai putea fi oarecare discuție asupra veracității ipotezei. Dar toate aceste acte nu sunt referitoare la sate de țărani libere, ci la organizarea internă a clasei boierești, care cunoaște și ea o „umblare pe bătrâni” — de cu totul altă natură, însă, care nu are nimic de-a face cu „umblarea pe bătrâni” țărănească.

E adevărat, deseori, așa cum spune Rosetti, că „...aceia care obțin întărire domnească sunt totdeauna rude, frați sau veri și nepoți. Prin urmare este neîndoielnic că, dacă am putea urca încă două sau trei generații, am da de stăpânul unic, care stăpânea întreg satul sau hotarul”, dar această problemă nu are nici o legătură cu problema cetelor răzeșești. Modul de organizare al cetelor boierești este altceva decât modul de organizare al cetelor țărănești și asupra acestei probleme vom avea a stăruii în amănunt în volumul III al acestor studii.

În sânul clasei sociale țărănești libere, spițele nu sunt „genealogii” propriu-zise. Ele nu au a stabili descendența dintr-un bătrân, stăpân al satului, pe bază de document, „cu uric”, ci singurul lor scop este de a lămuri cotele-părți la care au dreptul diferitele gospodării din sat, în faza când ele se desfac și se autonomizează în sânul „cetelor”, adică în momentul când inegalizarea averilor este un proces social înaintat.

Spیțele de neam țărănești sunt, desigur, „documente istorice”. Dar am da dovadă de insuficient simț critic dacă am socoti, *ipso facto*, că ele exprimă adevărul istoric, așa cum continuă a crede mulți dintre cei ce le citesc fără a le cunoaște rostul social.

Orice spiță de neam țărănească pleacă de la constatarea situației satului în momentul când se dorește o precizare a cotelor-părți inegale. Ea nu e nicidecum o reconstituire a situației de la „originea” satului. Momentul distribuirii de loturi în raclă sau cel al „alegerii” părților nu este decât un moment târziu, o etapă finală a unui lung proces social. Între „origini” și data la care se stabilește „spița”, se interpun veacuri lungi, în ciuda afirmației repetate cu bună credință de cei în cauză, că spița lor îi cuprinde pe „bătrânii” fondatori.

Orice analiză a împrejurărilor sociale în care se alcătuieste spița de neam confirmă această teză. Să analizăm, de pildă, o altă spiță, contemporană, pentru a da mai multă claritate afirmației noastre.

Tehnici judecătorești contemporane de ridicare a spițelor. Codul silvic din 1910 a dat în sarcina judecătorilor grija de a stabili, într-un „registru de drepturi”, cotele-părți care reveneau fiecărui membru al obștilor răzeșești forestiere.

Magistrații au lucrat ani de zile la descurcarea situațiilor confuze pe care le aflau în sat: pe de o parte, sătenii se înfățișau cu pretenții de băștinășie ce se putea dovedi prin rudenie; pe de altă parte, se sprijineau pe o serie de acte de cumpărare care stricau limpedea ordonanță a înfrângăturilor de neam în sânul fiecărei cete.

Au fost sate, de pildă cele din regiunea Vrancei, în care devălmășia rămăsese în faza ei absolută, cu simple drepturi de uz, personale și viagere, în care magistratul nu a avut, deci, altă sarcină decât aceea de a constata, om de om, dacă „îl știe satul” sau nu și, în caz afirmativ, când obștea sătenilor îl recunoștea drept cetaș, să-l înscrie în registru cu „un drept”.

În satele în care se trecuse la o devălmășie inegalitară, munca depusă de magistrați a fost infinit mai grea, trebuind să meargă la operația de stabilire a unei cărți funduare în care urma să se țină seama atât de moșteniri și înzestrări, cât și de vânzări.

Iată cum descrie această muncă I.N. Tănăsescu, într-o scurtă dar foarte prețioasă notă.² Procedul propus este următorul:

„A scurma în negura vremurilor, de a găsi primii moși ale căror nume, cu toate cei 200-300 de ani trecuți, totuși se păstrează în amintirea strănepoților, a moșnenilor de azi. Coborătorii direcți și imediați ai acestor moși se numesc frați mari, iar coborătorii din aceștia, frați mici. Numele acestor coborători nu se păstrează atât de bine ca numele moșilor, totuși prin muncă stăruitoare, mulțumindu-ne a pune adesea un X sau Y în locul numelui uitat al vreunui străbun, putem înjgheba arborele genealogic, singurul în măsură a ne arăta care este dreptul, care sunt părțile înșilor în devălmășie /.../ Să presupunem că muntele a fost stăpânit la început de patru moși. Socotind dreptul fiecăruia de câte 100 de părți, căci ei se împart egal, întregul munte vine împărțit în 400 de părți. Coborând apoi pe ramurile arborelui genealogic, vom ajunge să stabilim partea fiecărui moșnean din ceată”.

Tănăsescu afirmă că „...acestea au fost normele, criteriile prin care am putut stabili drepturile de proprietate a peste 36.000 de moșneni în 80 nemîșcătoare stăpînite în devălmășie, din care 64 au fost munți, iar restul au fost plaiuri”, spre deplina mulțumire a tuturor, cu excepția chiaburilor, bineînțeles.

Munca propusă de acest autor este, însă, deosebit de grea – munca pe care o făceau, la vremea lor, hotarnicii și toți vechii noștri judecători însărcinați cu efectuarea de „alegeri” de părți sau cu stingerea părilor. Relativ ușoară, atunci când este vorba de alegerea unor părți boierești, de caracter clar succesoral, ea devine nu numai greoaie, ci de-a dreptul iluzorie în cazul cetelor țărănești.

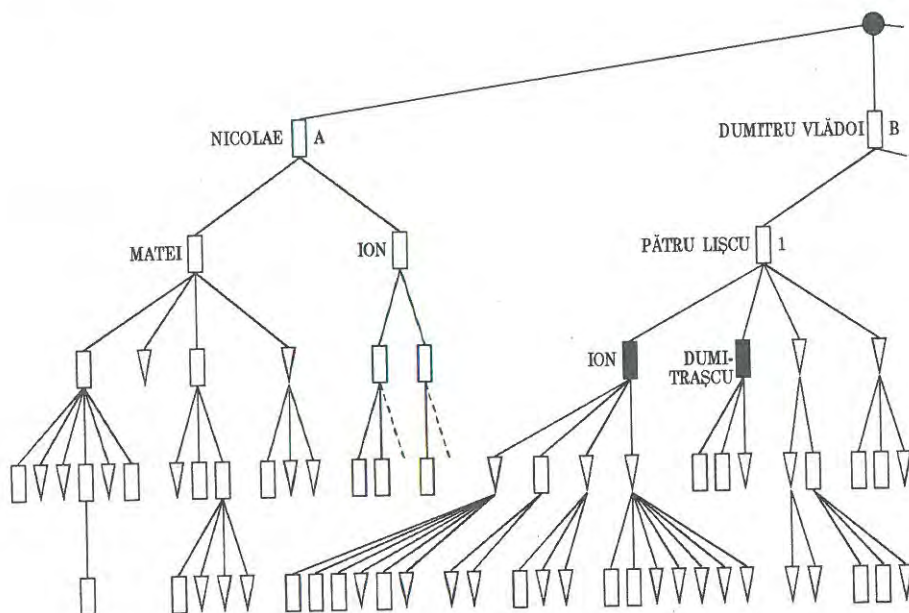
Putem reaminti, cu acest prilej, pasajul foarte caracteristic pe care îl găsim în *Însemnările de călătorie* ale boierului Radovici din Golești, din 1826. Plângându-se de faptul că boierii nu sunt puși la o școală anume înainte de a li se încredința grelele misiuni de judecată care le reveneau potrivit „cinului” lor, boierul Radovici își amintește de propria lui experiență, de cazurile grele pe care a avut a le lămuri – tânăr fiind și nepriceput în ale moșiilor; el spune: „...Când am văzut 20 de moșneni cu sâmurile pline de hrisoave, de câte 2-300 de ani, și am fost silit să caut pe cel dintâi moș, apoi să cercetez dintr-însul câte părți s-au făcut și fiecare jeluitor din care se trage și să hotărâsc fiecăruia cât i se cuvine să stăpânească /.../ pentru aceste gânduri am rămas înlemnit blestemându-mi ceasul în care am primit această dregătorie”.

Realitatea este că, în satele propriu-zis moșnenești, în care părtașii sunt cu sutele, această muncă de genealogizare pentru transpunerea tuturor drepturilor din sat pe o singură spiță de neam, sau măcar pe tot atâtea spițe câți „moși” sunt, se reazemă pe o simplă ficțiune juridică. Judecătorii care au încercat să facă această muncă au avut doar iluzia că au restabilit realitatea istorică, lăsându-se înșelați de adeziunea țăranilor la spița stabilită de ei. Adevărul este că țăranii nu își țin minte spița de neam decât pe grupe restrânse de neam și doar pe câteva generații. Când e vorba de a încheia laolaltă toate fragmentele de spiță într-un singur sistem valabil pentru întreg satul, se nasc nu doar controverse, ci adevărate lupte sociale în sânul satului. Stabilirea „moșilor” nu e altceva decât consemnarea unei soluții de compromis intervenită între „cetele” existente în sat, fiecare simbolizată printr-un „moș” – așa cum vom dovedi în capitolul următor.

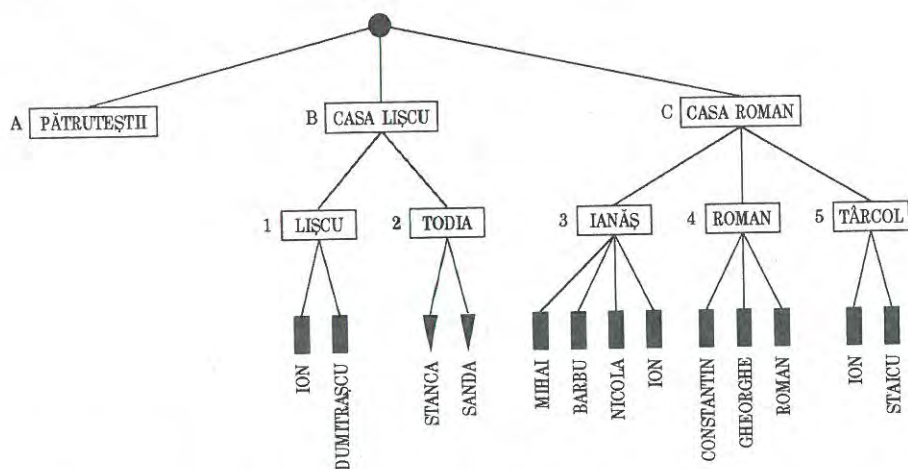
Să arătăm deocamdată care era tehnica de consemnare în scris a rezultatului pe care l-au obținut judecătorii contemporani în stabilirea acestor „spițe”. Vom transcrie, în acest scop, un fragment din „spița” obștei schilerești, din Gorj, anume din Teiul Vlădoilor, unul dintre cei 5 „moși” ai moșnenilor schileri, „litra vârfureană”.

Fiecare dintre cei 5 moși ai obștei deține un „teiu”. Teiul Vlădoilor e împărțit în 4 litre a câte 100 de dramuri. Obștea are, deci, 5 „ocale”, fiecare a câte 400 de „dramuri” – în total, 2.000 de dramuri.

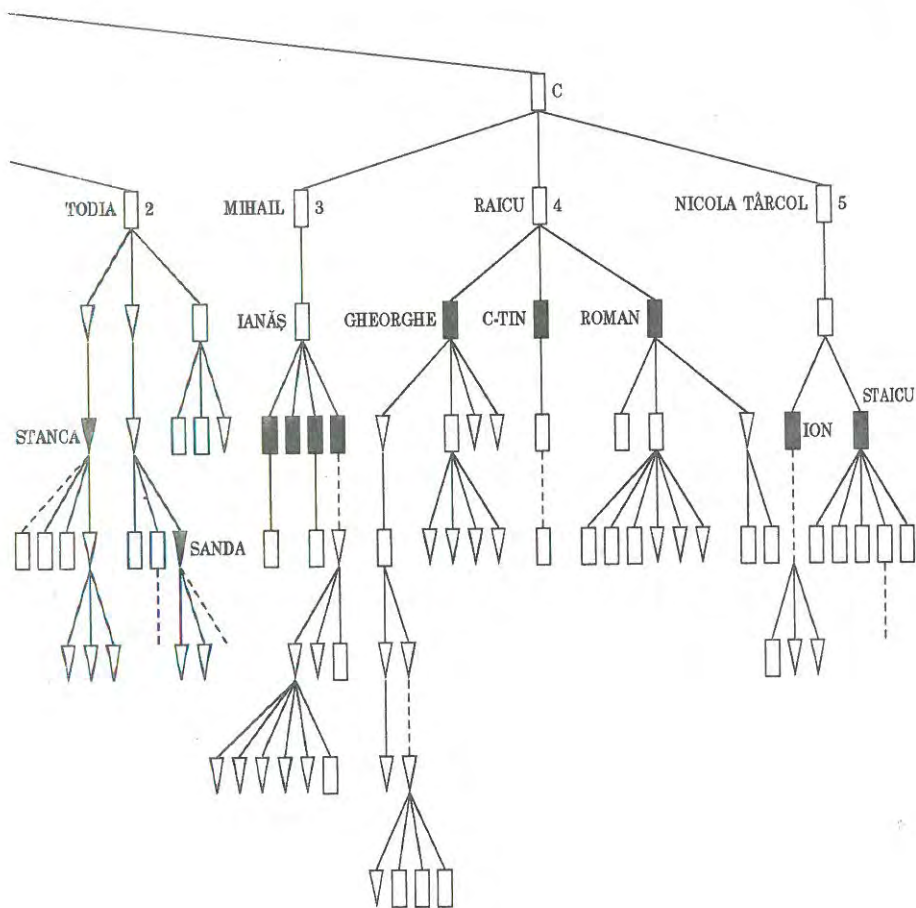
I. Spița de neam stabilită de judecătorie

II. Spița de neam simplificată tradițional, după „spusa localnicilor“

Transcrierea spiței de neam a litrei vârfurene

Singurele persoane reținute
în spațiul II, tradițională

Vânzări

Acest singur fapt e de natură să ne pună în gardă: greu de crezut că fiecare dintre cei 5 moși a avut deopotrivă câte 4 fii. Împărțirea pe „ocale” și „dramuri”, mergând la 4 ocale de teiu’ și 400 de dramuri de oca, e un sistem de măsurătoare a brânzei care nu are nimic „genealogic” în ela. E vorba aici, desigur, de un alt fenomen decât cel biologic.

Fragmentul prezentat e doar o litră dintr-o oca de moștenire, adică 100 de dramuri, la care se adaugă alte 50 de dramuri de cumpărătură. În total, *teiu Vlădoilor* cuprinde o litră *duculească*, avându-l drept cap de spiță pe Matei Duca; o litră *hușerească*, din care 50 de dramuri sunt vândute Băzanceștilor, avându-i drept capi de spiță pe Constantin Vlădoiu și, prin cumpărătură, pe Nicola Vlădoi Bozancu care, la rândul lui, și-a vândut partea mazililor din Hurez și, în schimb, a cumpărat partea fratelui lui; o litră *vârfureană* avându-i drept capi de spiță pe Dumitru Vlădoiu, Nicola, Raicu și Mihai Vlădoiu; dacă îi socotim pe aceștia din urmă „frați”, spița are în total 6 generații.

Spița nu este desenată, așa cum era aceea din Râpile, ci scrisă ca într-un registru, destul de confuz și el, în care sunt consemnate diversele spuse ale informatorilor interogați. Cu privire la litra *vârfureană*, spița are o primă notiță intitulată „Memoriul Litrei Vârfurene”: „...după spusa Gh.Mih.Mih. Vlădoiu, loco: din 100 de dramuri, se dă afară casa Pătruștilor cu 33,33 ale lor și la 66,67 care rămân se aduce spor cele 50 de la Domnica Hârtoaia Husărești și se închiarbă 116,67, care se despică pe din două așa: 58,335 ce ia casa Lișcului și 58,335 ce ia casa Romanilor, egal. Apoi casa Lișcii la jumătate, 29,1625 dramuri și casa Todia idem 29,1625, care adună ambele case cele 58,335:

Casa Roman se ia în 3: Ianași	19,445	
Roman	19,445	
Târcol	19,445	
	58,335	
		58,335
Suma:		116,670
Distribuția până la zi a acestora este așa:		58,335
Din cele 29,1625 ale Lișculilor		
1/2 se țin de casa Ion Lișcu		14,58125
1/2 se țin de casa D. Popa		14,58125
		29,16250
Din cele 29,1625 ale Todei		
1/2 se țin de casa Stanchii V. Sanda		14,58125
1/2 se țin de casa Maria Petre Eft.		14,58125
		29,16250
		58,335
Din cele 19,445 Enășeștii din Roman		
le ia frații Nicolae 1/3		6,480
Barbu 1/3		6,480
Mihai 1/3		6,485
Ion din Curtișoara a vândut celor trei frați		
		19,445

Din cele 19,445 Romanii	
le ia trei frați C.M. Vlădoiu (Clenciu)	6,485
(se mută la Ianăși Danciu)	
Gheorghe	6,480
Roman	6,480
	19,445
Din cele 19,445	
le ia 2 frați Târcol P. Vlădoiu	
Ion Târcol (vândut la G. Vasile)	9,7225
și Staicu cu copiii	9,7225
	19,4450

În realitate, situația este infinit mai complicată. Așa-numita „spusă a lui Gh.M.M. Vlădoiu“ nu este decât o reprezentare schematizată, un procedeu simplificat de calcul pentru o situație având origini mult mai complexe. Magistratul încearcă, deci, să reconstituie și rudeniile reale, ajungând la următorul tablou, redactat, însă, tot fără ajutorul unei spițe propriu-zise:

„Litra vârfureană, alcătuită din familia Pătrușească, Târcol, Roman, Todea, Lișcu, Ianășești, Matei Vlădoi. Din Teiul Vlădoilor din cetele Moșnenilor Schileri, Codul silvic 1910.

Legenda: la 100 dr. normele de moștenire ale părtașilor din litra aceasta, adică 33,33 Nicola Cost. Pătruș Vlădoiu, 33,33 Dumitru Vlădoiu, Lișcu Pătru; 28,34, Todea Vlădoiu; 18, Nicola Vlădoiu (Târcol); 12, Casa Matei Vlădoiu.

S-a sporit la acești vârfureni încă cu un număr de 50 dr., socotite așa; o cumpărare de la Domnica Mirțoiu, se pretinde de familie.

Nicola Cst. + Pătruș Vlădoiu	(33,33)
1) Matei Nic. Pătruș Vlădoiu, loco	(16,67)
a) Constantin Mat. Pătrușiu, loco,	(14,67) cu
– Matei Cs. Mt. Pătrușiu, loco,	3,67
– Maria v. v. Sanda, loco, soră,	3,67
– Iliana Ion Roman Vlădoiu, soră, loco,	3,67
– Const. C.M. Pătrușiu,	(3,66)
cu Ion C.C.M. Pătrușiu minor,	
loco, 1,66 și socrul său	
Ștefan C. Marcău din Rugi,	
cumpărător pe 2 dr. din Turcinești	
b) Sanda T. Helcioiu/ (1867 dot. 4 ha; 29 înmulțit cu 2 ha conv.),	
– Maria Dtru Cs. Hârșu Crăciuanu... dotale 2 dr Gl h 1.	
c) Oprea Pătru	
Popa Zamfir, loco, cu	
– Sanda Barbulă Tomulescu din Horez	
– Eftenie Pătru popa	
Zamfir Beuran, loco, cu Nițoi Efenie P	
Popescu, loco, Sanda, Iliana Nicola căs.	
Vâlca Carpen, soră și Ioana C. Ciobescu, Horez	
d) Ilinca s. P. Antonie	
Adam Hârșu, afinat, cu... etc., etc.“	

Sunt enumerate în același stil ramurile lui Ion Nic. Pătruț Vlădoiu. La grupa moșului Dumitru Vlădoiu, sunt enumerate ramurile Pătru Vlădoiu, Lișcu Todia Vlădoiu și așa mai departe. Întreaga listă, prezentată sub formă de sul de hârtie, are o respectabilă lungime de 4 metri.

Pentru a citi mai ușor spița și a o putea confrunța cu „spusa lui Gh.M.M. Vlădoiu“ o transcriem grafic în paginile 284-285, după metoda folosită și anterior. Înnegrim, de data aceasta, persoanele care figurează și în „memoriul“ după spusa lui Gh.M.M. Vlădoiu, ca să se vadă cât de puțin reține acest „memoriu“ din complexitatea faptelor reale, ceea ce ne va permite să înțelegem mai lesne felul în care memoria oamenilor simplifică, schematizează realitatea, pe măsura nevoilor reale de viață: se ține minte ceea ce este strict de folos, restul uitându-se!

De asemenea, cu exemplul acesta se va putea constata cât de puțin interesează, în fond, „genealogia“, dat fiind faptul că toată atenția este îndreptată spre stabilirea drepturilor, nu a filiației.

Alte procedee de calcul, negenealogice, a cotelor-părți inegale.

a) *Proportionalitatea loturilor, potrivit „banilor birului“.* O altă cale de acțiune, pe care o aveau acaparatorii pentru a determina obștea să le acorde drepturi de cotă-parte mai mare, avea o cu totul altă sursă decât cea agrimensurală studiată până acum.

Acaparatorul local avea interesul să figureze în „racla-răboj“ cu cât mai multe loturi-macă posibile, desigur, în care scop străduința lui era de a cumpăra cât va putea mai multe.

Dar lotul-macă are mai ales o importanță juridică. Din punct de vedere economic, baza puterii sociale a acaparatorului local consistă în terenurile pe care efectiv le pune în exploatare și, din acest punct de vedere, stăpânirile locurești sunt cu mult mai interesante pentru el: în raclă, acțiunea de cumulare a cât mai multe loturi este mărginită prin faptul că racla însăși este mărginită ca suprafață și că până la ultima palmă de pământ este stăpânită în „ocină“ de către un obștean. Pe întinsul izlazului, însă, este loc destul ca să poată fi închise mari suprafețe de teren, iar drepturi individuale care să poată fi opuse nu există.

De aceea, de îndată ce acaparatorul local beneficia de un drept de peste tot hotarul, în calitate de băștinaș sau de recunoscut ca atare, principala lui grijă era să defrișeze, să deștelenească, să închidă pe seamă proprie, să zălogească și să cumpere de la alții locuri gata puse în valoare prin muncă.

Știm că, pentru toate aceste țineri private ale sale, obșteanul era dator să contribuie la cîsla satului cu sume de bani, cu atât mai mari, cu cât mai mari îi erau și aceste țineri private.

Ceea ce inițial era o obligație pentru obșteanul bogat se transformă, însă, într-o armă ofensivă împotriva obștei. Se petrece, în mic, același fenomen pe care l-am studiat cu prilejul „aruncătorii munților Vrancei“:

de unde, la început, banii birului erau așezați pe munți, până la urmă munții au ajuns să fie așezați pe banii birului. Tot astfel, în sânul obștei sătești, cel care a „stat la biruri” consideră că și-a câștigat astfel drepturi proporțional cu cota-parte plătită.

Chiar și străinii posesori de asemenea „locuri”, fiind supuși la plata birului și la diverse alte cheltuieli, revendică nu numai recunoașterea stăpânirilor lor în „ocină”, ci și indigenatul sătesc. Cu prilejul unei noi distribuirii de loturi într-o raclă, ei cereau să li se facă și lor parte. Întâlnim, de aceea, deseori mențiuni în documentele vechi care afirmă că „...am făcut parte și străinilor ce sunt cu birul în satul nostru”, așa cum spune actul satului Paltin, pe care l-am mai folosit, sau un alt act, al Câmpulungului moldovenesc, de asemenea folosit de noi cu alt prilej, în care obștea declară că a împărțit loturi către obșteni, rezervând, însă, o porțiune nelotizată, ca să poată face ulterior donații de pământ străinilor care aveau să se așeze în sat și să stea la biruri.

Îndelungata contribuție la cheltuielile satului și, în special, suportarea proceselor prin care satele își apără moșia sunt socotite, așadar, a justifica acordarea indigenatului.

Mai mult încă, ele justifică și pretenția ca obșteanul să beneficieze de foloasele moșiei în proporție cu jertfele lui materiale în cheltuielile comune ale satului.

Obșteanul ține seama, deci, de cota-parte de bani pe care i-a dat, din suma totală plătită de sat, și cere ca acea cotă-parte să-i fie recunoscută ca un „drept” de cotă-parte aplicabil peste tot hotarul.

Racla nouă care se lotizează va putea fi măsurată nu în stânjeni, ci în lei și parale. În cuprinsul raclei, va exista o corespondență între suprafața deținută și cota-parte de bani. Racla va umbla deopotrivă pe o anume sumă de stânjeni și o anume sumă de bani, stabilindu-se, la nevoie, cât corespunde linear, pe linia de bază a raclei, unui leu.

Calculul în lei și parale are avantaje față de calculul în stânjeni, dat fiind faptul că sistemul monetar poate fi mai ușor mânuit decât cel linear, putându-se ajunge la unități extrem de mici: de la galbeni sau zloți, se poate coborî la lei, la parale, până la firfirici.

Întocmai ca și calculul în stânjeni, calculul în bani nu are, însă, un corespondent efectiv decât în acea cheltuială generală a satului care a fost luată drept răboj.

De obicei, adoptarea unui asemenea calcul se face în urma unor mari dezbateri controversate, între părți cu interese opuse. Calculul este aproape totdeauna rezultatul unui compromis, al unei învoieli. De aceea, odată stabilit cu un anume prilej, el rămâne tradițional ca mod de calculare abstractă a drepturilor de cotă-parte.

După trecerea câtorva generații, sătenii uită cu ce prilej au stabilit respectivele cote-părți, după cum uită și care a fost racla inițială de răboj. Ei nu mai sunt în stare decât să afirme că satul lor umblă pe atâția stânjeni, sau pe atâția bani, fără să poată explica de ce.

În principiu, ei știu care trebuie să fi fost mersul lucrurilor și-l pot explica destul de lămurit. Dar, concret, se mulțumesc să spună că „așa au apucat din bătrâni“, de când dăinuie satul, la nevoie improvizând o legendă care pentru ei este complet mulțumitoare, deși naivitatea bate la ochi.

b) *Inegalizarea directă a drepturilor de folosință*. O altă înfățișare a luptei împotriva tendințelor egalizatoare ale obștei o constituie acțiunea acaparatorilor de a obține drepturi la foloasele moșiei comune proporțional cu „analoghia“ ce le-a fost stabilită pe una dintre căile arătate mai sus.

E vorba, de fapt, de o soluție de compromis: acaparatorii ar fi dorit, în fond, ca pădurea și izlazul să continue a fi exploatate „după putere și nevoi“, adică într-un regim care să le permită abuzul; dimpotrivă, obștea dorea plafonarea și egalizarea drepturilor de uz. Din jocul acestor tendințe contrarii se naște, uneori, soluția de mijloc: proporționalizarea drepturilor.

Fie că aceste drepturi inegale au fost recunoscute într-o raclă-răboj, fie că se iau banii birului drept criteriu de inegalizare, operația mentală care se face este aceeași, și anume se extind „drepturile“ fixate pentru lotizare într-un domeniu nou, cel al „foloaselor“.

Astfel, la pădure, se renunță la devălmășia absolută, la devălmășia plafonată și egalitară, și se trece la o devălmășie proporțională, fiecare gospodărie având permisiunea să exploateze în raport cu „drepturile“ ei.

De pildă, în obștea satului Poenărei de Muscel, în 1934, drepturile cetașilor erau socotite prin procedeul „pogoanelor“, adică agrimensural. Dreptul la pădure varia, deci, în proporție cu numărul de pogoane deținut de fiecare în parte. De pildă, dacă obștea hotăra să se dea „câte un tufan“ de pogon iarna, mandatarii obștei mergeau împreună cu pădurarul plătit de obște pentru a împărți copacii „în picioare“, băgând de seamă ca tufanii să fie „deopotrivă“: „...în cântar nu poate să-l pună, dar mai merge și așa“.

Pădurea și exploatarea ei nu au dat naștere, însă, unui sistem de calculare a „drepturilor“. Regula exploatării în voie, fără control, a lemnelor era mult prea adânc intrată în moravurile sătești, iar ispita de a face comerț cu lemne ajunge prea mare, la un moment dat, pentru ca o proporționalizare efectivă să poată fi practică.

Au existat, totuși, încercări de a stăvili și proporționaliza indirect tăierea abuzivă a pădurii, prin fixarea unei limite la dreptul de a instala ferăstraie. Astfel, în obștea moșnenilor din Chiojd-Buzău, tradiția arată că nu aveau drept la ferăstrău decât aceia care aveau peste 100 de stânjeni din cei 3.200 ai totalității obștei, după cum nici moară în vadul râului Bâscai Chiojdului nu aveau drept să aibă decât aceia cu peste 200 de stânjeni. Mai curând, însă, decât propriu-zis cu o proporționalizare, avem de-a face aici cu un monopol pe care și-l asigură cei bogați, în dauna celor săraci.

Cu mult mai interesantă este, însă, proporționalizarea drepturilor de folosire a izlazului; aceasta se obține nu agrimensural, ci prin stabilirea unui anume număr de „vite mari” și de „vite mici”, pe care cetașul are dreptul să le ducă, potrivit cantității de „drepturi” pe care le deține. Și aici se opun moravurile și necesitățile efective ale vieții economice a satelor, care silesc să li se dea voie să-și pască vitele chiar și celor cu drepturi puține.

În satul Poenărei, cum am spus, drepturile se socotesc în „pogoane” abstracte, astăzi fără corispondent teritorial efectiv. În această obște, „...la izlaz unii, ca dl. V. are 100 pogoane; alții, 5-6! Dar unde-or fi, nimeni nu știe. Îi folosim numai vara, la pășunat și iarna la lemne. Se socotește un fag de un pogon. Dar la izlaz, oricâte vite. Nu se ține socoteala /.../ Întâi își paște fiecare vitele lui, câtva timp, o săptămână de zile. După asta merge de-avalma, se dă drumul de la unul la altul. Se zice că s-a izlăjit. După Vinerea Mare, după 14 octombrie. Și primăvara ține izlăjitul până la Sf. Gheorghe. Dacă nu au vite să pască, pot să facă să rămâie izlazul nepăscut. Mai ales dacă îl au închis nu se atinge nimeni. Acolo putrezește iarba”.

După cum se vede, mentalitatea devălmașă absolută și a stăpânirii locurești este destul de pronunțată. Alți săteni, din același sat, afirmă, totuși, existența unei reguli de proporționalizare: „...Dacă trece numărul de vite la care are dreptul ca să le poată paște, plătește diferența un leu de oaie și cinci lei de vită. Dar la vite, de fapt, nu s-a prea ținut socoteală, deși era pus pe tapet să se țină. Și cei care nu au drept, au intrat și i-a lăsat, ca să le facă un bine, sau le-a dat cu plată mică”. Sunt, însă, alte sate în care lupta pentru stabilirea numărului de vite mari și mici ce pot fi duse de fiecare cetaș a fost atât de acerbă, încât hotărârea luată atunci a rămas în continuare ca măsură a drepturilor.

Iată, deci, că, în felul acesta, se naște un nou mod de calculare a proporționalității drepturilor individuale, anume calculul pe vite mari și mici. De data aceasta, în loc de o sumă de stânjeni sau o sumă de bani, avem o sumă de vite mari și vite mici, vita mare fiind socotită echivalentă cu patru vite mici, vita la rândul ei putându-se subîmpărți în „picioare” sau în „litri”, adică în patru. Astfel, o vită mare e socotită a avea 16 picioare.

O dată în plus, calculul abstract se desprinde de situația concretă care i-a dat naștere și devine un simplu mijloc de calcul mental.

O măsură asemănătoare de proporționalizare a drepturilor de folosință se referă la întinderea stăpânirilor locurești pe care le poate deține un cetaș. Din nou, stabilirea acestor proporții este rezultatul unei lupte sociale, curmată printr-un compromis. Eșuând în încercarea ei de a plafona dreptul de închidere și defrișare, obștea impune, uneori – sau, mai curând, încearcă să impună – o proporționalizare. Mai peste tot, însă, cu toate că drepturile fiecăruia au fost stabilite, închiderile și defrișările continuă fără control.

Procedeul de calculare a drepturilor la suprafețe de teren cuprinse din teritoriul vălmaș, pe care îl vom studia atunci când vom analiza situația obștei moșnenilor orașului Câmpulung Muscel, nu este la îndemâna oricărei obști, dat fiind că, pentru a-l pune în vigoare, e necesar să se cunoască exact, în prealabil, suprafața totală a terenurilor devălmașe, ceea ce presupune operațiuni de hotărnicire foarte costisitoare, pe care nu și le poate permite orice sat. Chiar și acolo unde asemenea calcule au fost făcute, ele rămân pe hârtie, în realitate continuându-se a se cuprinde abuziv, din izlaz.

c) *Inegalizarea directă a drepturilor la veniturile obștești.* În faza de dezvoltare a satelor devălmașe, pe care am numit-o „arhaică“, obștea nu dispunea de venituri propriu-zise decât excepțional și, în măsura în care acestea existau, ele erau distribuite egalitar.

O excepție, însă, care pare a avea o vechime deosebit de mare, o constituia venitul produs de turma comună – mai ales de turmele de oi. Va fi fost, poate, o vreme când, și în satele noastre, stâna va fi aparținut obștei întregi. De când cunoaștem amănunte despre stânele noastre, însă, știm că ele sunt formate adunând laolaltă oile posedate de diferite gospodării, în proporții inegale. Turma astfel constituită este dată în grija unor meseriași specializați, ciobanii.

Această turmă comună, cu drepturi inegale, reprezintă unul dintre privilegiile cele mai de seamă ale însuși procesului de inegalizare a averilor și, în același timp, unul dintre privilegiile în care sătenii se obișnuiesc cu gândul și procedeele calculării de cote-părți inegale.

Felul în care sunt distribuite produsele lactate obținute în turma comună a fost deseori studiat și descris. Îl reamintim, pe scurt: într-o anumite zi, la pornirea stânei, de față fiind toți stăpânii de oi care și-au dat oile la stâna comună, se face o mulsoare controlată, constatându-se care e producția de lapte a fiecărei oi în parte. Proporția deținută de fiecare oaie în totalul laptelui cules se consideră a fi un indicativ pentru distribuirea finală a produselor lactate, pe întreg anul. Calculul de cote-părți practicat la stână cuprinde o întreagă tehnică și reprezintă un interesant capitol de matematică populară. În momentul de față, ne interesează faptul că el reprezintă un îndemn spre inegalizarea averilor și o adevărată școală de mănuire a procedeele de calcul pe cote-părți inegale.

Un alt aspect al aceleiași probleme îl constituie venitul în produse lactate obținut de obște de la ciobanii ungureni cărora le arendează pășunatul muntelui. Acești ciobani se obligă să predea ca arendă o anumite cantitate de brânză, măsurată în „ocale“, ocua având 400 de „dramuri“. Uneori, în vremuri mai recente, plata se face în bani.

În jurul distribuirii acestor „dramuri“ sau a banilor se vor da lupte înverșunate, cei puternici din sat căutând să obțină, la nevoie cu japca, o cantitate cât mai mare din suma produselor sau banilor constituind venitul comun. Se încearcă și aici o proporționalizare a drepturilor, ca

bază inițială de calcul luând fie răbojul raclelor lotizate, fie răbojul banilor birului. Odată ce, în sânul obștei, s-a căzut de acord asupra unei împărțiri, stabilindu-se câte dramuri sau câți bani i se cuvin fiecărei gospodării, acest acord rămâne ca un răboj constant de calcul. Cât de important este răbojul în viața satelor de munte ne-o dovedește faptul că majoritatea obștilor își calculează drepturile în dramuri.

Judecătorii de după Codul silvic din 1910 au folosit deseori vechile contracte de arendă în care erau stabilite aceste dramuri cuvenite cetașilor, pentru a avea o bază de la care să plece ei înșiși pentru a stabili cotele-părți diferite din sânul satului. Dar ei au trebuit să constate că, în aceste contracte de arendă, stabilirea numărului de dramuri cuvenit fiecărui cetaș era deseori rezultatul unor cumplite abuzuri comise de cei tari în dauna celor slabi – întocmai, de altfel, ca în cazul când arenda se plătea în lei și parale, iar nu în dramuri.

Cităm din studiul lui I.N. Tănăsescu, spre a învedera acest fapt. Față de părerea curentă că stabilirea drepturilor „...nu va rezulta nici din hotărnicii, nici din hrisoave de la Mihai Viteazul sau de la Matei Basarab, dar vor rezulta din arendările care de ani și de zeci de ani se fac, în cari se arată cu deslușire partea fiecăruia, astăzi în franci, înainte vreme în lei, zloți”, Tănăsescu afirmă: „...Și eu m-am oprit cât-va timp la această părere, la această menținere a statului quo”; însă el socotește că „...dacă pentru stabilirea dreptului de proprietate al fiecărui codevălmaș ne vom servi numai de aceste contracte, ceea ce va fi o muncă cât se poate de ușoară, întrucât asemenea contracte se află în fiecare comună și n-am avea decât să le trecem în tabele, atunci întreaga noastră operă socială s-ar reduce la a consfinți cea mai mare nedreptate, spre binele câtorva uzurpatori, jignind spiritul de dreptate al celor obișduiți, care merită tot sprijinul”.

Aceeași situație de luptă și abuzuri va putea fi întâlnită în toate cazurile în care sunt de distribuit venituri obștești. Pe măsură ce satul evoluează, sub impulsul condițiilor social-economice cunoscute, aceste venituri cresc. Avem, astfel, venituri în bani care provin din arendarea, către negustorii crescători de turme, a pădurilor cu ghindă sau a izlazurilor, venituri care provin din arendarea drepturilor de exploatare a lemnului, inclusiv dreptul de a avea joagăre și, pe de altă parte, drepturi bănești rezultând din învoirea unor străini pe teritoriul devălmaș în scopuri economice legate de mica gospodărie țărănească și, uneori, drepturi bănești derivând din contracte de dijmă sau din embatic.

Iată, de pildă, în ce constau veniturile obștești ale satului Dragoșlavele, în anii 1834 și 1836, păstrate într-un interesant act intitulat: „...Să se știe foaia de toate picăturile mărginilor satului Dragoșlavele, i vânzările jirului și ale căratului lemnului de la Pravăț cât și ale mărginilor, după cum se vor arăta toate pă anume”.³ Calculate în taleri și parale, aceste venituri sunt enumerate în 37 de „condeie”, adică poziții contabile, dintre care singurele mai însemnate sunt: 260 de taleri, banii

jirului ce s-au vândut lui Marin și Palada; alți 230 de taleri, banii jirului cu leat 1836 s-au luat de Nică Matei, alți 120 de taleri reprezintă „arânda morii Cățoea pă două veri”; alți 50 sunt „de la Maria Cățoea embatic pe moară într-un an” etc. Tabelizând aceste venituri, obținem rezultatul:

	Anul 1834	Anul 1836
Banii jirului	260	230
După marginile satului Runcu	52	70
Dăramătură /adică dreptul de a dărâma copaci/	31	20
”	24	—
”	20	—
”	80	—
Erbărit	12	13
Lemne de foc	120	50
Embatic pe moșia casei	—	30
”	—	4
Arenda pentru o moară	—	100
”	—	50
Arenda pentru ferăstrău	—	50
”	—	35
”	—	50
Arenda pentru Poiana Tejii	—	32
Păscutul unor perechi de boi	—	168
19 oameni a câte 8 lei perechea — neidentificabil	—	10
Total	599	912 taleri

Aceste venituri, nu prea mari, socotite drept simple „picături”, erau împărțite fără prea mare regulă. La 1842, un act constată că „...până acum nu s-au urmat împărțirea venitului pe spiți de moși, ci de-avalma”; vom vedea felul în care obștea Dragoslavele reușește, abia într-o vreme atât de apropiată de noi, să treacă la calculul pe spiță de neam.

După ce începe, însă, exploatarea forestieră modernă, veniturile obștei cresc până la a ajunge considerabile. Ion Răuțescu, care a strâns, între 1924 și 1936, un atât de interesant material privitor la întreaga regiune a Muscelului, publică un tabel din care reiese că veniturile obștei rezultau din „...pășunea munților, pădurea de rășinoase, pădurea de fag și diverse”. Veniturile cele mai mari provin din pădurea de rășinoase: cifra maximă e în 1925, când venitul e de 2.150.011 lei, în timp ce, la celelalte capitole, nu întâlnim cifre care să depășească suma de 639.148 lei, încasată în 1928 pentru pășunea munților. Beneficiile totale ale obștei au atins suma de 2.131.451 lei în 1927.

În decurs de aproape un secol, veniturile unei obști forestiere cresc, deci, de la suma modestă de circa 1.000 de taleri, la suma importantă de peste 2.000.000 lei. Baza acestor venituri se schimbă și ea radical: de la „banii jirului” și de la „embatic”, de caracter patriarhal, se trece la exploatarea pădurilor de rășinoase în stil modern, capitalist.

Veniturile nu constituiau, deci, o problemă din cale-afară de gravă în satele arhaice. Pe măsura pătrunderii capitalismului, însă, veniturile cresc și e firesc ca în jurul lor să înceapă o înverșunată luptă de clasă: împărțirea „de-avalma“, cu micile abuzuri inițiale ale chiaburilor, devenea prilej de abuzuri scandaloase; în asemenea condiții, încercarea de a pune ordine în stăpânirea devălmașă asupra veniturilor ajunge a fi o problemă de prim ordin. Semnalarea abuzurilor făcute cu prilejul împărțirii veniturilor se regăsește și în textul citat, din I.N. Tănăsescu. De altfel, toți cei ce s-au ocupat întâmplător de această problemă sunt de acord că ne aflăm în fața unui fenomen social cu totul întristător, uneori de-a dreptul scandalos, germenul unei demoralizări grave a satelor moșnenești de munte.

Singurul studiu făcut asupra acestei chestiuni la fața locului, anterior anului 1910, când intervine Codul silvic, cu prevederile sale ceva mai aspre, este cel al lui Brezulescu, care merită a fi citat mai pe larg.

Brezulescu a studiat grupa moșnenilor din zona de nord-est a orașului Târgu-Jiu prin anii 1900-1905. Iată ce constată el: din totalul de 40 de munți din regiunea aceea, 37 sunt arendați către 53 de stăpâni de oi, dintre care 30 sunt ungureni; arenda se plătea în bani, dar și în produse; contractele de arendă se făceau în felul următor: „...Un econom de vite oarecare, amator să ia în arendă un munte, vine în satul cu ceata de moșneni proprietari ai aceluia munte. Vorbește cu 2-3 inși dintre moșneni, anume cu cei mai chiaburi, cari prin cumpărări, uzurpări etc. au și părțile cele mai mari din munte și dacă economii s-au înțeles cu aceștia, lucrul este ca și isprăvit“.

Arendașul venea la chiabur cu plocoane și cu făgăduiala de a-i da pe sub mână, peste prețul arendei, alte sume de bani. Ca să justifice eventual asemenea plăți, făcea contracte scrise aparte cu acești chiaburi, prevăzând în act că respectivul chiabur capătă un preț deosebit, pentru că ar avea în munte drepturi personale copleșitor de mari față de restul moșnenilor. Aceste acte, tănuite, vor fi scoase la iveală, însă, de către chiabur mult mai târziu și-i vor servi drept început de dovadă a „drepturilor“ lui de „proprietar“. „...Economilor de vite arendași încă le convine acest soi de înțelegere, căci ceea ce ei dau pe sub mână chiaburilor cetei li se economisește cel puțin îndoit, în ceea ce ar trebui să dea moșnenilor, când arendarea s-ar face bine /.../ Chiaburii cetei împăcați, în numele lor și, în formă, ca mandatar taciți ai cocetașilor lor, iar, în fond, ca uzurpatori prin violență a unei atari însărcinări, încheie contractul de arendare a munților“.

În ziua de Sf. Ilie, când se făcea, tradițional, distribuirea arendei, adică „...în ziua venirii în sat a ungureanului cu datul, cum se zice în comunele regiunii cercetate... tot satul e în mișcare, deși cei mai mulți dintre cetași iau fiecare sub 2 lei arendă anuală. Altădată, arendași se obligau să dea ei, după o listă întocmită de câțiva săteni, dreptul din arendă al fiecăruia. Cu toate cinsturile făcute celor mai colțați dintre

moșneni de către arendași, cu toate plățile ce el făcea peste suma din contract, abia după 2-3 zile de certuri sălbatice cu sătenii... isprăvea arendașul, adeseori plecând bătut din sat. Astăzi, mai toți economii depun arenda în mâna a 2-3 moșneni cu care au contractat în calitate uzurpată de reprezentanți ai cocetașilor lor". Aceștia fie împărțeau imediat banii, fie, de cele mai multe ori, amânau plata, folosind între timp banii comuni în afacerile lor particulare, fără dobândă.

Banii se distribuie „pe moși” și „pe frați mari”; fiecare ceată, apoi, și-i împarte în sânul ei. Brezulescu trage concluzia: „...Cum vedem, în ce privește proprietatea în devălmășie a munților, arendările sunt un fenomen din cale-afară de anarhic și plin de injustiții demne de o societate dezorganizată”.⁴

Forma complet dezvoltată a umblării pe bătrâni. Abia în faza în care capitalismul a pătruns adânc în viața economică a satelor noastre și când problema „veniturilor” sătești devălmășe devine problema centrală a satului, se operează trecerea și la forma ultimă a umblării pe bătrâni, fază finală a unei îndelungate dezvoltări anterioare. Condițiile sociale care i-au dat naștere nu se regăsesc, însă, în toate satele devălmășe, ci doar într-unele dintre ele.

O primă categorie de sate își oprește dezvoltarea, pe linia sa devălmășă, la forma umblătoare pe bătrâni de tip II. Aceste sate își „funesc”, adică, întregul trup de moșie, proces social prin care devălmășia de caracter *sătesc* propriu-zis dispare. Moșia satului se sparge în tot atâtea funii câte sunt cetele din sat; funiile continuă a se subîmpărți, până când ajung a se fărâmița în proprietăți individualizate, pe familii.

Determinarea bătrânilor din sat folosește exclusiv în momentul în care se execută sau se controlează operația de alegere de părți pe funii. Dizolvarea devălmășiei sătești are loc, așadar, prin procedee agrimensurale simple, acestea fac ca satul să se oprească la etapa umblării pe bătrâni de tip II, de la care se pornește direct către proprietatea individualizată.

Din vechea organizare devălmășă a satului nu mai rămâne decât această urmă arheologică a traseelor interioare ale satului, a organizării economice a locurilor de muncă agricole, dublată de o vagă conștiință de apartinere la aceeași obște, exprimată printr-o legendă etiologică de înrudire cu un singur strămoș sau cu o grupă restrânsă de strămoși și de o serie de moravuri agrare și de tehnici de lucru (izlăjire, respectarea tarlalelor, lipsa gardurilor etc.), care sunt supraviețuiri ale vechii devălmășii, durând atâta vreme cât nu sunt complet înlăturate prin noi tehnici agricole de caracter modern.

Nu toate satele pot executa, însă, o „funire” completă a moșiei lor, silite fiind să lase o mare parte a moșiei în stare de devălmășie. Este vorba, în primul rând, de acele sate care au un caracter forestier pre-

dominant – în care, adică, o bună parte a teritoriului sătesc este acoperit cu masive forestiere de munte. Acestea, neputând fi funite, rămân ca un nucleu statornic de devălmășie, oricare ar fi operațiile de funire executate în restul moșiei.

Atunci când se ivesc aceste condițiuni economice și sociale, adică atunci când adică o parte a trupului de moșie este umblător pe bătrâni de tip II, iar o altă parte a moșiei rămâne în devălmășie, sub presiunea luptelor sociale interne între cei bogați și cei săraci se produce o revărsare a normelor de organizare umblătoare pe bătrâni de tip II asupra zonelor rămase devălmășe. Neputând fi operată o funire a acestor zone, inegalizarea averilor se obține printr-un calcul de cote-părți, abstract dar valabil pe întreg satul, aceasta fiind forma de devălmășie pe care o denumim umblătoare pe bătrâni de tip III.

Când un sat devălmaș se află în aceste condiții economico-sociale, el dispune de o serie de procedee de calcul pe care le recapitulăm:

- un procedeu de calcul „pe stânjeni“, atunci când a organizat, în prealabil, pe o raclă sau pe o mare parte a moșiei, o umblare pe bătrâni de tip II, funind moșia;
- un procedeu de calculare pe spiță de neam a acelorași stânjeni, din sumele de stânjeni ale funiilor;
- un procedeu de calcul pe banii birului;
- un procedeu de calcul pe proporționalizarea foloaselor moșiei, în special a izlazului, în „vite mari“ și „vite mici“;
- un procedeu de calcul pe proporționalizarea veniturilor moșiei, fie în „ocale și dramuri“, fie în „lei și parale“.

Atunci când se hotărăște folosirea unui sistem de calcul abstract, valabil pentru întreaga avere devălmașă, care acum este producătoare de „venituri“, satul va alege unul dintre procedeele de calcul existente, căruia îi va da o valoare generală. În paralel, va căuta să uniformizeze toate diversele sisteme, dacă întâmplător ele coexistă în sânul aceluiași sat, alegând în acest scop, de cele mai multe ori, sistemul genealogic. Această preferință dată sistemului genealogic se poate explica prin mai multe considerațiuni:

– în primul rând, alegerile de părți și stabilirea de drepturi se face de către hotarnici obișnuiți cu alegerile de moșii boierești, a căror devălmășie este succesorală;

– spița de neam de tip III corespunde cu spița de neam de tip II, nefiind decât o extindere a acesteia, în mod ideal, asupra unor bunuri patrimoniale care nu pot fi alese agrimensural, fie că e vorba de masive muntoase, fie că e vorba de venituri;

– spița de neam permite o subdivizare la infinit, ceea ce nu este posibil cu celelalte moduri de calculare: stângenul, după ce s-a subdivizat în pași, palme, parmace, degete și fracțiuni de degete, a ajuns la extrema limită a posibilităților de subîmpărțire; la fel, și „vitele mari“, după ce se subîmpart în vite mici și în „picioare de vite“, ca și „ocalele“

în „dramuri“ sau „lei“ în „parale“ și „firfirici“, au o margine dincolo de care subdivizarea devine absurdă.

Ar exista posibilitatea de a calcula în „părți“, metodă des folosită în sânul clasei boierești; dar și acestea devin absurde atunci când fragmentările succesive sunt mult prea numeroase; a spune: $\frac{1}{3}$ din $\frac{2}{7}$ din jumătate de sat e o exprimare destul de confuză, ducând la rezultate care nu permit să compari între ele valorile relative ale drepturilor de cotă-parte. De pildă, ca să compari „ $\frac{1}{3}$ din $\frac{2}{7}$ din $\frac{1}{2}$ “, cu „ $\frac{2}{5}$ din $\frac{4}{5}$ dintr-un sfert din jumătatea de sat“, presupune un calcul de procentaj, destul de ușor de făcut atunci când sunt doar 4-5 stăpâni de sat, dar care e cu neputință când e vorba de câteva sute de țărani.

De aceea, este preferată spița de neam sau, mai bine-zis, spița de hotar – cu toate inconvenientele pe care am arătat că le are procedeul.

De obicei, sătenii stabilesc un dublu sistem de calculare: încep prin a împărți pe bătrâni întregul sat; apoi determină, pentru fiecare bătrân, un alt sistem de calcul, în dramuri sau în lei.

De altfel, aceste sisteme de calculare sunt veșnic prilej de ceartă și de antagonisme sociale, având, de aceea, un caracter de nestatornicie. Nu numai că sunt confuze, dar se și schimbă întruna, de la epocă la epocă. Uneori, în sânul aceluiași sat sunt folosite mai multe sisteme de calculare, neracordate între ele, sau proporții variabile de la o parte a moșiei la alta, câte un alt sistem, adică, pentru fiecare raclă în parte.

Procedee moderne de calculare a drepturilor abstracte. Magistrații care au avut sarcina de a aplica prevederile Codului silvic din 1910 au avut de înfruntat haosul care domnea în sistemele de calculare a drepturilor inegale de cotă-parte purtând asupra masivelor forestiere. Cei mai mulți dintre ei, obligați fiind să stabilească un singur „registru de drepturi“, omogen pentru întreaga obște sătască, au încercat să rezolve problema punând o oarecare ordine în sistemele locale pe care le găseau la fața locului, uniformizându-le în chipul care li s-a părut a fi mai rațional.

Iată, de pildă, cum expune problema I.N. Tănăsescu, ale cărui păreri și observații le-am mai citat: „...Care va fi unitatea de măsură de care ne vom servi pentru a stabili dreptul fiecărui devălmaș? Se știe că munții stăpâniți în devălmășie se împart între moșneni după diferite măsuri; unii pe lei, pe parale și aceasta după arenda pe care ciobanii o plătesc cetașilor; alții pe stânjeni, fiecare moșnean are în munte atâtea stânjeni cât are jos la câmp, în țară, cum spun ei; alți munți se împart pe funii; o funie are 25-30 m, ea nefiind pretutindeni de aceeași lungime; alții pe ocale, pe dramuri; ciobanii în loc să plătească arenda în bani o plătesc în ocale, dramuri de brânză; alții se împart pe vite mari, pe vite mici, ca boi, vaci, oi, după cum fiecare cetaș are dreptul să ducă la pășune în munte atâtea vaci, atâtea oi“.

Mulți judecători au crezut util să transforme toate aceste calcule diverse în calcule de lei și bani, deoarece leul e o unitate zecimală ușor de mânuit: „...la moșneni se observă chiar o tendință de a generaliza această unitate de măsură”. I.N. Tănăsescu crede, însă, că acest calcul în bani este de natură a provoca încurcături din pricina dublului sens pe care îl capătă lei: de o parte, sensul efectiv, din viața curentă; de altă parte, un sens simbolic, în calculul de cotă-parte: „...De aceea sunt de părere ca să nu se ia ca unitate de măsură leul, nici ocaua, nici funia, în sfârșit nici una din unitățile întrebuințate până acum. Și, deoarece toate aceste unități sunt fictive, găsesc că este mai bine să le înlocuim printr-o alta, tot fictivă bineînțeles, dar care nu poate da loc la încurcături, ca celelalte”. În consecință, el propune să se socotească în „părți” abstracte.

În realitate, nici acest sistem nu este satisfăcător. Iată, de pildă, cum a procedat judecătorul care a alcătuit așezământul și registrul de drepturi al obștei Morîșoara din satul Leicești de Muscel, pendinte de judecătoria Domnești: plecând de la sistemul obișnuit în acel sat, a încercat să-l găsească pe cetașul care avea cea mai mică parte dintre toți; această parte cea mai mică a fost socotită drept o unitate; a împărțit, apoi, totalul drepturilor din sat prin această cotă minimă și a aflat totalul drepturilor unitare pe care umbla satul, în speță: „...văzându-se că porțiunea cea mai mică este aceea cuvenită lui Nicolae Pascale, care e de 56 palme pătrate și 10 degete pătrate, sau 682 de degete, s-a luat ca unitate de măsură această porțiune de 682 de degete ca fiind cea mai mică; și transformându-se porțiunea fiecărui moșnean sau cumpărător în degete, s-a constatat a se vedea de câte ori se cuprinde această unitate de măsură în porțiunea fiecăruia, trecându-se astfel porțiunea, cu numărul de drepturi, într-un tabel special. A rezultat astfel că totalul drepturilor în acel sat este de 9.138,2 drepturi”.

Acest procedeu, pe care l-am întâlnit foarte deseori practicat, are, fără îndoială, defectul de a porni tot de la o situație întâmplătoare, și anume numărul de degete totale existând în sat, precum și pe acela de a nu ajunge la un număr întreg de drepturi, ci la o fracțiune: 9.138 de drepturi întregi și 2 zecimi.

Oricare ar fi sistemul adoptat, regula generală a satelor umblătoare pe bătrâni este neconcordanța dintre cifra arătând numărul drepturilor și cea a moșnenilor.

Aici se poate vedea deosebirea manifestă dintre tipul „câmpulungean” și cel „vrâncean”, studiat mai înainte.

În Vrancea, cu câteva excepții, numărul „drepturilor” era egal, sau aproape egal, cu cel al cetașilor. De data aceasta, în cazul tipului câmpulungean, deosebirile de cote-părți vor fi extrem de mari.

Iată, de pildă, care este situația grupului de sate din jurul orașului Câmpulung Muscel⁵:

Satul	Total trumuri	Total moșneni
Bădeni	1.600	160
Balabani	3.000	365
Berivoiești	13.705	414
Bârzești	29.160	190
Davidești	4.032	180
Băcești-Angelești	523	77
Toboșari-Nichiforești	4.608	293
Oredești	1.920	127
Pălcăi	504	33
Slănic	42.000	250

Sau o situație similară, din fostul județ Argeș. Din tabelul de mai jos reiese că, pentru un același sat, care forma, desigur, o singură obște, judecătorii de după 1910 au găsit de cuviință, uneori, să formeze mai multe obști, câte una de fiecare „trup de moșie” – de fapt, diverse părți alcătuitoare ale fostului trup de moșie unitar al satului, pe motivul că luptele sociale pentru stabilirea numărului de „moși” sau „bătrâni” ai satului s-au purtat în repetate rânduri, pentru fiecare parte din trupul de moșie, pe măsura trecerii la o stăpânire pe cote-părți inegale, dovadă că numărul de moși nu e în legătură cu o spiță de neam biologică, generală, a satului întreg, căci în acest caz ar fi trebuit să avem situații identice în toate „raclele” sau sub-trupurile de moșie.

Satul	Trupul de moșie	Nr. drepturi	Nr. cetăși
Căineni	Căineni	1.252	449
	Galbena și Vămeșoaia	1.200	43
	Greblești	4.114	451
	Perișani	1.241	61
	Boea	1.400	84
	Cozia și Priboiașa	1.200	145
	Grohotișu	1.500	8
	Mlăceni	1.425	112
Perișani	Marginea	398	33
	Plai și Clăbucet	1.408	193
Bumbuești	Bumbuești	735	253
Boișoara	Stâna Mare	6.193	651
	Zănoaga	5.846	1.610
	Paltenul	6.340	1.074
	Față Sf. Ilie	1.282	632
	Clăbucetul	7.226	136
	Petriceaia	6.237	468
	Leul	6.234	437
	Arsurile	2.242	792
	Valea Surului	1.200	15
	Suhat și pădure	9.895	306
	Izlazul satului	9.788	343
	Titescul	7.379	206
	Măzgava și Scara	27.239	210
Cucoiul	Cucoiul	757	102
Racovița	Străchineasca	2.800	56
Drăgănești	Vărateca	1.133	303
Racovița	Budislavul	1.350	65

Adăugând vânzările parțiale, cuprinderile cu japca și alte abuzuri, rezultă că nu toți moșnenii au drepturi în toate părțile trupului de moșie și că deosebirile de sisteme de calcul și de componență socială sunt extrem de diverse de la o raclă la alta sau de la un sub-trup de moșie la altul. Ne amintim de situația încurcată pe care am descris-o atunci când am analizat „afacerea Piatra Secuiului” din Vrancea. Cu atât mai încurcate vor fi socotelile în aceste sate devălmașe ajunse la faza de dezvoltare a umblării pe bătrâni de tip III.

Vom ilustra această situație, descriind amănunțele sistemului de calcul folosit de obștea Rucărului, așa cum a fost statornicit de către Tribunalul de Muscel, prin sentința civilă nr. 367 din 31 august 1923, care stabilește un tabel nominal al tuturor moșnenilor, constatând că patrimoniul obștei se compune din mai multe trupuri, drepturile pe care le au moșnenii în aceste trupuri fiind inegale, variabile de la moșnean la moșnean și de la un trup la altul. Sunt, deci, în total, la constituirea legală a obștei, 1.122 de moșneni, cărora li se vor adăuga, ulterior, și alții, prin cumpărări de drepturi, până la un total de 1.193. Drepturile moșnenilor, care poartă și aici denumirea tehnică de „dramuri”, sunt în număr de 41.319 și jumătate, repartizate astfel pe trupurile de moșie ale satului:

Măra, cu toate piscurile și văile lui	10.000 $\frac{1}{2}$ dramuri
Boteanu, cu toate piscurile și văile lui	10.000 ”
Fântâneaua cu Lazu Popilor	5.155 $\frac{3}{4}$ ”
Pietricica și Plaiul de sus	5.156 ”
Grindul și Baci	6.781 $\frac{1}{4}$ ”
Piscul Mănăstirii	1.970 $\frac{3}{4}$ ”
Colții	1.122 ”
Vatra satului	1.122 ”

În Colții și în vatra satului, toți moșnenii au, egalitar, câte un singur drept, a câte un „dram”, adică stăpânesc după vechiul sistem pe care l-am întâlnit și în Vrancea. În celelalte trupuri de moșie, însă, domnește cea mai mare inegalitate. Astfel, în Piscul Mănăstirii nu au drept decât 270 de moșneni din totalul de 1.122; în celelalte trupuri, au drept toți moșnenii, dar foarte inegalitar: sunt, astfel, unii moșneni care au acaparat, prin succesive cumpărări, până la 1.328 de dramuri, în timp ce alți moșneni nu mai au decât 4 dramuri și jumătate.

Obștea Rucăr era dominată, deci, de acaparatorii locali și avea, în consecință, un caracter plutocratic evident. Art. 16 al Regulamentului obștei Rucăr prevedea că „...exercitarea dreptului de vot în adunarea generală și în cele extraordinare se va face de fiecare moșnean (răzăș) în proporția dreptului fiecăruia în imobil”, așa cum prevedea și Codul silvic, de altfel. Iar art. 11 spunea, privitor la aprobarea luării socotelilor, că ea se va face de către o comisie de trei moșneni, „...aleși prin aclamațiune sau prin vot nominal, dintre cei cu mai multe drepturi”.⁶

Un alt exemplu de asemenea obște plutocratică foarte diversificată ne este arătat în studiul lui V. Caramelia asupra satului Berevoești.⁷ Sunt aici 381 de moșneni, posedând în total 13.476 de dramuri, dintre care 6.408 sunt „de Năvrăp” și 7.068 „de Ciocan”, Năvrăpul și Ciocanul fiind cele două trupuri ale patrimoniului satului; 229 de moșneni au drepturi în ambele trupuri; 137 au drepturi numai în Năvrăp și 15 numai în Ciocan. Diferențele de drepturi de la moșnean la moșnean sunt enorme, unii având câte 400 de drepturi, alții doar sub 3. Și aici, votul se făcea, ca în toate satele de această natură, nu vrâncenește, pe cap de om, ci pe dramuri – votând, adică, nu oamenii, ci averile.

Socotim că înțelegerea deplină a schemelor de morfologie și geneză socială până acum înfățișate va fi mult ușurată prin analiza istorică a unor cazuri concrete, din care se va putea vedea în ce fel devălmășia de tip vrâncean premerge celei de tip câmpulungean și cum stabilirea numărului de moși nu are nici o legătură cu vreo spiță de neam care ar decurge dintr-un strămoș, unic fondator al satului, și ar cuprinde totalitatea populației satului într-o stirpe. Vom începe cu un caz deosebit de clar, acela al obștei moșnenilor orășeni câmpulungeni.

CAPITOLUL V

ANALIZA CĂTORVA CAZURI CONCRETE

O obștea moșnenilor orășeni câmpulungeni.

a) *Forma ei inițială de tip vrâncean.* Potrivit legii silvice din 1910 și urmând modelul de statut sugerat de către Casa pădurilor, sub chipul unor „instrucțiuni” și „formulare”, orășenii câmpulungeni și-au făcut un „așezământ” pe care administrația Casei obștei l-a și publicat: *Așezământul obștiei moșnenilor orășeni câmpulungeni, întocmit după prevederile art. 37 și următorii din Codul silvic, de către dl. judecător al Ocolului rural, la 23 mai 1915.* Care este forma juridică a acestei moșnenii și ce putem afla despre viața socială pe care ea o organizează?

Mai întâi, constatăm că avem de-a face cu o obște „pe cote-părți proporționale genealogice manifeste”. Adică, este vorba de o devălmășie în care cetașii au drepturi inegale, succesoriale, măsurate cu ajutorul unui sistem genealogic: obștea este împărțită în 44 de grupuri egale, denumite „moși”, acești 44 de moși fiind socotiți ca și cum ar fi „autorii juridici” inițiali ai tuturor drepturilor actuale. Fiecare „moș” se află, la rândul lui, împărțit în 400 de „dramuri”, fiecare dram valorând, deci, câte o „oca”. În total, obștea se numără pe 44 de ocale, adică pe 17.600 de dramuri.

După cum se vede mai jos, suprafața „moșiei orășenești” e măsurată, și anume prin hotărnicia făcută în anii 1873-74, rămasă definitivă în urma unei serii de sentințe judecătorești enumerate în așezământ, la art. 5. Celelalte grupuri de moșie nu fuseseră încă măsurate în 1915.

Patrimoniul obștesc este alcătuit din mai multe părți distincte:

1. *Moșia orășenească*

a) Muntele Dragoș	105 ha	8.750 m ²
b) Măgura, pădure și gol	444	5.251
c) Gresia	61	3.050
d) Coasta Înaltă	14	3.750
e) Piscurile Ciocanului	827	
f) Plaiul Gruiu	407	5.924
g) Prundul Râului Târgului	90	
h) Prundul Râului Bughea	?	
i) Locuri date cu embatic și arendă	198	—
j) Loc viran și mici izlazuri în vatră	52	—

În total 2.200 ha 6.275 m²

2. *Dosul Dâmboviței, pădure și gol*

3. *Muntele Plaiul lui Pătru*

4. *Muntele Voivoda*

În Darea de seamă pentru perioada 18 septembrie 1941 – 1 ianuarie 1942, a consiliului de administrație, către adunarea generală anuală de la 24 ianuarie și 1 februarie 1942, tipărită de obște în 1942, precum și în Darea de seamă a consiliului de administrație și raportul comisiei de cenzori (tot din 1942), ni se dau, totuși, unele informații cu privire la suprafața celor trei trupuri de moșie: obștea ar avea „...un total de 4.422 ha de pădure, circa 2.600 ha gol de munte, poieni și teren de jipi”. În acest total, Dosul Dâmboviței ar figura cu 2.000 ha pădure, Plaiul lui Pătru, cu 587 ha pădure și 750 ha gol de munte (în total 1.337 ha), iar Voivoda, cu 814 ha pădure. Acesta este, deci, patrimoniul comun al obștei și acestea sunt „drepturile” purtând asupra lui.

La ce servesc, efectiv, „dramurile”? Mai multor scopuri.

Mai întâi, ele sunt o măsură de cotă-parte pentru împărțirea veniturilor. Astfel, din bilanțul de profit și pierderi din 1942 al Consiliului de administrație, rezultă că obștea a avut un beneficiu de 2.021.484 lei. Din acești bani, 1.657.775 lei au fost împărțiți moșnenilor, socotind câte 100 lei de fiecare dram și ținând seama de faptul că moșnenii dețineau, în total, $16.577\frac{3}{4}$ dramuri, restul de $259\frac{1}{4}$ dramuri aflându-se în proprietatea statornică a Casei obștei.

În al doilea rând, servesc la determinarea drepturilor de vot: fiecare poate vota în adunările generale proporțional cu numărul de dramuri pe care le deține, fiecare dram reprezentând un vot. Consiliul de administrație spune: „...La 29 iulie, votul a fost dat cu desăvârșită încredere chiar de la prima convocare a adunării și de un număr mare de dramuri, cum nu s-a mai întâmplat în alegerile din ultimii 40 de ani”.

Votează, așadar, „dramurile”, iar nu obștenii.

Situația pare identică, altfel spus, cu cea a unei societăți anonime pe acțiuni: dacă înlocuim cuvântul „obște” prin „societate” și cuvântul „dram” prin „acțiune”, vom ajunge la concluzia că vechiul obicei al pă-

mântului era un fel de anticipare a acestui drept atât de modern precum cel ce reglementa societățile anonime!

Dar să nu ne grăbim a trage o astfel de concluzie pripită, fiindcă, într-adevăr, sistemul practicat de către obștea Cămpulungului, pe baza așezământului din 1915, nu poate fi decât o scornitură foarte modernă. El presupunea că întreaga avere a obștei e rezervată exclusiv exploatației capitaliste, menite să dea „venituri” și „beneficii”. Aceste venituri sunt scoase din exploatarea pădurii. Pădurea, însă, care formează principalul obiect al exploatației acestei obști, a devenit avere exploatabilă în stil capitalist, în țările române, foarte recent, pe la sfârșitul veacului trecut. Iar golurile de munte, bune de pășunat, nu vor fi fost dintotdeauna arendate fie pe bani, fie pe produse lactate măsurate în „dramuri”, deși vânzarea acestor goluri de munte este cert mai veche decât exploatarea pădurii, așa cum dovedește însăși terminologia adoptată, de „ocale” și „dramuri”.

Totuși, moșnenii orășeni, oricât de „orășeni” vor fi fost, trebuie să fi cunoscut și un alt sistem de folosire a patrimoniului lor colectiv, decât pe acela de a lăsa un consiliu de administrație să exploateze capitalist fondul teritorial vălmaș, ei mărginindu-se să participe la distribuirea unor beneficii bănești anuale. Locuitorii trebuie să fi luat contact, direct și personal, prin muncă efectiv prestată, cu fondul patrimonial însuși și să-l fi folosit pentru nevoile lor zilnice: să aibă loc de casă, să iasă la pășunat cu vitele lor, să rupă și să închidă puțin pământ spre a face oarecare agricultură, așa cum dictau împrejurările economice de acum câțva timp oricărui om care nu era boier, adică stăpân al altor oameni care munceau pentru el.

Dacă acest lucru s-a întâmplat într-adevăr, întrebarea care se pune este următoarea: la ce ar fi putut folosi „dramurile”, în acest regim de exploatare directă? Cu alte cuvinte, este, oare, cu puțință ca sistemul folosit pe vremuri să fi fost tot acela al proporționalizării drepturilor, dându-se fiecăruia o cotă-parte ce i s-ar fi cuvenit potrivit unui anume număr de dramuri? Sau, dimpotrivă, fiecare obștean lua, pe vremuri, din averea comună, cât credea el de cuviință, adică în măsura „nevoilor și a puterilor” lui, așa cum se întâmplă în obștile de tip negenealogic, vrâncnesc?

În epoca modernă, s-a încercat, desigur, o aplicare a proporționalizării drepturilor, adică o calculare pe dramuri, chiar și asupra fondului de pământ. Astfel, pentru moșia orășenească, prin diverse sentințe judecătorești, deci după lungi dezbateri controversate, s-a făcut un calcul al valorii de suprafață pe care o reprezintă fiecare „dram”. S-a atribuit astfel fiecărui moș 224 de pogoane și 716 stânjeni, ceea ce revine la 30 de arii de fiecare dram, cum arată și art. 5 din așezământul din 1915.

Ceea ce nu înseamnă, însă, că moșia a fost efectiv împărțită, adică finită și stălpită; ci doar că s-a fixat un plafon maximal pentru stăpânirile individuale de pe această porțiune a patrimoniului comun, în sensul

că „...orișice stăpânire individuală în moșia orășenească, sub orice titlu s-ar exercita, nu poate fi legitimă pe cât timp nu se întemeiază pe posesia drepturilor unitare de dramuri, în măsura întinderii terenului stăpânit în proporție de 30 arii la un dram“. Aceasta înseamnă că dramurile, în afară de rostul lor de măsură a cotelor-părți din veniturile obștești, sunt folosite și pentru organizarea unei devălmășii plafonate, în ceea ce privește stăpânirile private, locurești, de pe suprafața teritoriului.

Înmulțind cele 17.600 de dramuri stăpânite de moșneni cu câte 30 de arii fiecare, rezultă că totalul maxim al suprafețelor ce pot fi posedate individual în moșia orășenească este de 528 ha, dintr-un total de peste 2.200 ha. Deci, cuprinderile individuale sunt admise pe o întindere de ceva mai puțin de o pătrime din total. Normal ar fi ca această pătrime să nici nu fie complet acoperită, dat fiind că 30 de arii la un dram nu reprezintă un lot distribuit egalitar tuturor, ci un plafon către care se ridică fiecare pe cât poate.

E limpede că așezământul din 1915 dorește să introducă o regulă de proporționalizare. Dar este tot atât de limpede că această regulă nu exista la data redactării așezământului. Lipsa de proporționalizare între dramuri și suprafețele stăpânite individual devine încă mai vizibilă atunci când trecem la situația celorlalte trupuri obștești, Dosul Dâmboviței, Plaiul lui Pătru și Voivoda, a căror suprafață nici măcar nu se cunoaște! Așezământul din 1915 formulează numai dorința ca măsurătoarea acestor trupuri să fie făcută în viitor, „...pentru a determina, după facerea hotărânicilor respective“, care e „...partea alicotă a drepturilor de venit, fond și vot, potrivit dramurilor reale ale fiecărui moșnean“. Art. 6 recunoaște că, deocamdată, „...moșnenii au făcut și fac acte de stăpânire“ pe aceste trupuri. După care norme? Dacă nu sunt normele proporționalizării, atunci înseamnă că se fac acte de stăpânire fără norme; cu alte cuvinte, se stăpânește în sistemul devălmășiei absolute, locurește, ca în Vrancea, „după putere și nevoi“, „care cât apucă“.

Dezideratul de viitor al proporționalizării drepturilor este întărit în așezământ printr-o amenințare de principiu: „...Moșnenii sau cetele de moșneni care au făcut și fac acte de stăpânire în proprietatea aflată în devălmășie, într-unul sau mai multe din trupurile sale, și anume într-o porțiune care întrece drepturile lor, nu pot lua parte la întrunirile având drept scop vânzarea de veci a acelei proprietăți sau a unei părți dintr-însa“. Pentru a putea determina care sunt acei moșneni care fac acte de stăpânire peste drepturile lor, așezământul prevedea introducerea unui registru în care să fie consemnate „...înstrăinările făcute de moșneni într-o proporție ce depășește drepturile lor“. După cum se vede, posibilitățile obștei de a se opune acestor moșneni care au făcut și fac acte de stăpânire sunt cvasi-nule.

Iată deci că ne aflăm în fața unei situații foarte curioase: o moșnenie organizată într-un sistem de devălmășie pe cote-părți inegale, ereditare, care nu aplică, totuși, proporționalizarea decât exclusiv la veniturile bă-

nești și nu o poate aplica la însăși stăpânirea și punerea în folosință a fondului de teren.

Mai mult decât atât: o moșnenie care nu numai că eșuează în încercarea de a proporționaliza stăpânirile individuale, dar nu poate nici măcar opri invazia stăpânirilor locuiești asupra locurilor devălmașe, cu toate încercările ei de plafonare a drepturilor de uz. Chiar și așa, străduința cea mare și constantă a obștei era tocmai de a opri „cutropirile“!

Dacă aceasta era situația în 1915, ne putem pune întrebarea: care era situația mai veche? Ce formă de organizare avea orașul Câmpulung acum un veac, de pildă? Putem avea răspuns la această întrebare, datorită unui hazard dintre cele mai fericite și mai rar întâlnite: dispunem de un așezământ mai vechi al acestei obști, anume din 1846, un adevărat text de drept obișnuielnic, de o deosebită valoare informativă.

Să punem, deci, față în față cele două regulamente, pe cel din 1915 și pe cel din 1846, și să le comparăm.

În 1846, regulamentul nu face nici măcar cea mai mică aluzie la vreo oarecare proporționalizare a drepturilor. Nici pomeneală de „moși“ sau de „dramuri“. Cu mult mai modest în pretențiile lui, așezământul din 1846 s-ar mulțumi doar ca nou-înființata „epitropie“ să exercite o supraveghere asupra stăpânirilor particulare, astfel încât să împiedice „abuzurile“. Art. 19 zice: „După orânduielele acestei întocmiri, toate sarcinile, toată oblăduirea proprietății și tot de-avalma venit, atârnă de îngrijirea și ocârmuirea epitropiei, neputându-se dar, de acum înainte, nici cum moșnean a-și face prefaceri și în parte-și folos cu locul de-avalma, pe seama sa“. Și, în acest scop, art. 21 spune: „Sunt împuterniciți epitropii a popri cei ce să pun cu dela sine-și a închide din izlaz, ori în ce parte de loc, făcând grădini personale pe seama sa, păgubitoare fiind obștii moșnenești cu împuținarea izlazului și celelalte“.

Ne-am putea întreba: cum se face că moșnenii câmpulungeni erau atât de abuzivi? Cum pot să închidă din izlaz „cu de la sine-și putere“, bucăți de teren, ca „să-și facă loru-și grădini personale pe seama sa“? Și, dacă acest lucru a fost interzis încă din 1846, cum a putut dăinui această situație până în 1915, când obștea recunoaște persistența stării de lucruri, mărginindu-se să-și dorească măcar un plafon maximal? Și, mai ales, cum s-a putut întinde acest abuz și după 1915? Căci, în darea de seamă pe 1942, citim: „...E dureros că noi, așa de mari proprietari în averea orășenească, ne aflăm astăzi în penibilă situație că nu avem un teren central pe care să ne clădim un cămin propriu“.

Cu alte cuvinte, Casa obștei, care avea, de altfel, ea însăși drepturi particulare, în cota-parte de $259\frac{1}{4}$ dramuri din cele 17.600, nu a fost în stare să obțină, necum proporționalizarea stăpânirilor, dar nici măcar aplicarea plafonului maximal, astfel ca partea ei, de $259\frac{1}{4}$ din 17.600, care este, într-adevăr, de „mare proprietar“, să fie respectată? Cum se poate ca unei obști să nu-i rămână nici măcar atâta pământ necuprins de stăpâniri individuale, cât să-și poată clădi o casă obștească?

Mai departe citim: „...Pentru Piscurile Ciocanului, avem titlu de proprietate pe o suprafață de 827 ha. Cu titlul: căci proprietatea reală a rămas de 387 ha, iar astăzi această proprietate este inexistentă, deoarece am rămas cu acte de proprietate, iar locuitorii care s-au așezat pe acest teren au rămas cu stăpânirea efectivă“.

Desigur, ca să nu se sperie votanții, consiliul se grăbește să adauge, cerându-și parcă scuze pentru faptul că îndrăznește să facă asemenea constatări și dând asigurări liniștitoare moșnenilor pe care îi consideră, totuși, „abuzivi“: „...Când spunem aceasta, nu ne gândim să depozedăm pe actualii deținători de terenurile ce au, mai ales că parte din ele au trecut prin mâna a mai multor generații“.

I. Anastasescu-Ghica, într-o broșură din 1909, *Obștea moșnenilor câmpulungeni; trecutul și prezentul ei*, confirmă această situație:

„N-au mai rămas ca avere obștească decât mici petece de pământ, câteva embaticuri și arendări, ca mărturii triste și dureroase a nemai-pomenitelor cutropiri ce s-au săvârșit pe timpuri și nu încetează a se desăvârși și până astăzi. Până și ambele maluri ale Râului Târgului au fost invadate de lăcomia oamenilor, fără ca nici un reprezentant, sau autoritate publică, să ridice glasul contra acestor nelegiuiri. Ba, din contra, ne-a fost dat să vedem, lucru ce merită a fi relevat în această ordine de fapte, că însuși autoritatea comunală, confundând cele mai elementare noțiuni de drept, confundând dreptul său public, ca autoritate comunală, cu dreptul privat și patrimonial al obștei, emite ordonanța 3912 din 31.X.1907 prin care, lucru de necrezut, invită populația orașului să nu respecte bunul obștesc“.

fiind nevoie de intervenția Casației (Decizia nr. 123 din 20 mai 1908) pentru restabilirea lucrurilor.¹

Toate acestea trebuie să mai aibă, totuși, și o altă explicație decât „abuzul“. Orice „abuz“ presupune un „uz“ și o întreagă populație abuzivă nu poate avea doar explicații psihologice.

Realitatea este pur și simplu aceea că, inițial, cuprinderea din izlaz, pădure sau vatră, în Câmpulung întocmai ca și în Vrancea, nu era un abuz, ci exercitarea unui legitim drept de uz. Sau, altfel exprimat, același adevăr: devălmășia inițială câmpulungeană nu era nici genealogică, nici proporțională, ci era o devălmășie absolută, cu corolarul ei firesc, stăpânirea locurească. Exemplu tipic de moșnenie astăzi umblătoare pe bătrâni, Câmpulungul a trecut, așadar, și el prin faza anterioară, neumblătoare, de tip vrâncean.

La 1846, această stăpânire locurească funcționa încă din plin, măcar că obștea intrase în faza în care începuseră cu adevărat abuzurile drepturilor de uz, pe care ea încerca să le stopeze, ceea ce nu înseamnă, însă, că interzicea însuși uzul. Așa cum am mai arătat, regulamentul din 1846, la art. 22, spune răspicat: „Sunt slobozi epitropii a da la oameni moșneni ce n-au locuri de hrană și cărora nu vor fi avut și le vor fi vândut, câte un petec de loc unde nu va pricinui stricăciune și vătă-

mare obștei moșnenilor sau vitelor lor. Însă cu dare și luare de înscris cu legătura ca nici odată acela să nu aibă voie a vinde sau a-l înstrăina, supt nici un cuvânt, la nimini; ci cât va putea stăpâni, să se hrănească din rodurile lui; iar cât nu va putea să-l închiză, să-l stăpânească, să rămăe slobod pe seama tuturor moșnenilor“.

E cât se poate de clar: a stăpâni este a închide; a nu mai închide este a renunța la stăpânirea acelui „petec de loc“. „Închisorile nomade“, de care se plâng administratorii moderni ai obștei, sunt un mod de folosire, pe vremuri firesc, a fondului devălmaș.

Chiar și străinii de obște aveau acest drept, măcar că, spre deosebire de băștinași, trebuia să plătească dijmă pentru stăpânirile locurești pe care le aveau. Un act din 1861, de pildă, găsit în arhiva obștei, ne arată cum un număr de locuitori nebăștinași fac cerere în comun să li se dea voie să închidă din izlaz, precum au închis și alții; ceea ce li se admite, cerându-li-se, însă, un embatic de 15 lei pe an.

Așadar, izlazul, câmpul nelucrat, constituia fondul dominant al sistemului câmpulungean, care, cu toate că un centru comercial, dispunea, totuși, și de o zonă agricolă și pastorală, în care funcționau aceleași reguli pe care le știm din Vrancea: tot ce nu este închis între garduri e considerat izlaz, la îndemâna vitelor tuturor, fiecare putând exercita asupra izlazului un drept de liberă închidere, cu condiția să nu le dăuneze celorlalți.

Aceste petece rotunde, închise cu garduri, caracteristice tuturor satelor aflate în faza devălmășiei absolute, s-au păstrat până târziu și în Câmpulung. În 1909, în broșura citată, Ion Anastasescu-Ghica, președinte al comitetului de administrație al obștei, reproduce un pasaj din darea de seamă pe anul 1902 a fostului președinte M. Drăghiceanu, în care acesta se plânge de „...izlazul dat pradă închisorilor nomade“, nomadismul închisorilor completând peisajul rural.

Se adeverește astfel teza pe care o susțineam, potrivit căreia tipul „câmpulungean“, cu devălmășie umblătoare pe bătrâni de tip III, și tipul „vrâncean“, cu devălmășie absolută și stăpâniri locurești, negenealogice și neumblător pe bătrâni, nu sunt două tipuri morfologice deosebite între ele, ci sunt doar două faze istorice tipice ale aceluiași fenomen de dezvoltare socială.

Acest caracter de tip vrâncean al orașului Câmpulung era atât de puternic, încât se aplicau regulile stăpânirii locurești până și în vatra orașului. Regulamentul din 1846 (art. 40) spune: „Nimeni nu va fi îngăduit a-și face case noi de locuit, sau grădini din nou, ori să le mărească pe cele ce le are, până mai întâi nu va veni a se învoi cu epitropia, ca să se ia voie în scris și să treacă în condică“, iar art. 41 împuternicește „...epitropia să dea căminuri pentru facere de case din nou, spre a se mări veniturile, însă numai cu învoire în scris etc.“

În sfârșit, ni se arată că înșiși clăcașii – știm că orașul Câmpulung avea clăcașii săi – dispuneau de „nămeștii“ ale lor, pe care le vindeau

și le zălogeau, astfel că, atât pentru clăcași, cât și pentru băștinași, se înființează condici speciale în care sunt înscrise vânzările și zălogirile.

Așadar, atât în privința locurilor de casă, cât și a locurilor de agricultură închise din izlaz, regula este precisă și certă: în 1846 încă mai avem de-a face cu o devălmășie absolută, pusă sub supravegherea obștei, dar fără nici o urmă cât de vagă a vreunei proporționalizări oarecare, fără nici o aluzie la existența vreunei spițe de neam sau a vreunei proporționalizări a drepturilor în „dramuri”. Asemenea cote-părți proporționale purtând asupra fondului nu le găsim decât în regulamentul din 1915, și aici doar ca un simplu deziderat teoretic.

Să urmărim și modul de folosire a pădurilor, înainte de apariția exploatărilor capitaliste. Art. 23 al regulamentului din 1846 spune că „pădurile de brădet /.../ după pravilă, este venit de-avalma și de-avalma urmează a ne împărtăși toată obștia moșnenilor, fiind deopotrivă și lucrul și dreptățile”. Iată că, la vremea aceea, nici pentru păduri nu existau drepturi inegale, calculate în dramuri sau altfel: pădurea era „de-avalma” și se folosea „deopotrivă”.

De altfel, deși regulamentul vorbește de „venitul” pădurii, în realitate, când obștea își enumără veniturile, se vorbește doar de vânzarea munților, adică a pășunilor alpine, și de clăcașii ce șed pe proprietatea moșneană a orașului; art. 47 amintește și de „...rodul de jir al pădurilor”. Nici un cuvânt, însă, despre lemnul din pădure.

Pădurea era folosită mai mult pentru nevoile gospodărești. Art. 25 spune: „Moșnenii orășani cei ce vor avea trebuință a tăia lemne din pădure pentru prefaceri sau faceri de case ale lor, nu vor fi supuși la nici o plată”. De asemenea, ei pot tăia „...pentru seama focului caselor lor, potrivit cu trebuințele”. Nici în privința pădurii, deci, nu ni se vorbește de altceva decât de „trebuințe”, iar nu de drepturi socotite în „dramuri”.

În sfârșit, regulamentul interzice tăierea lemnului pentru negoț cu scânduri și cu doniți (art. 24) sau cu lemne de foc (art. 26), pretinzând o prealabilă învoire cu obștea și o despăgubire în bani, producătoare de venit epitropiei (art. 24).

În ceea ce privește distribuirea veniturilor, regulamentul nu ne dă nici o indicație. E de la sine înțeles, însă, că, dacă ar fi existat reguli de proporționalizare inegală a drepturilor la venituri, le-ar fi reamintit.

b) *Apariția celor 44 de moși pe care umblă Câmpulungul, fenomen contemporan.* Se pune, atunci, întrebarea: în ce fel s-a operat trecerea de la forma arhaică a devălmășiei absolute la cea umblătoare pe 44 de moși? De unde au răsărit acești 44 de moși și care e realitatea socială care s-a îmbrăcat în această formă genealogică evident fictivă?

În cazul Câmpulungului, știm prea multe despre acest oraș ca să putem crede în existența a 44 de vechi descălecători ai orașului, din care să descindă populația actuală. Cu atât mai puțin putem crede că un număr atât de mare de moși, 44, ar fi putut fi frați între ei. Caracterul de legendă fantastică a celui dintâi lăzuitor, creator al satului, nu

apare atât de evident în cazul unor grupuri sociale sătești mai modeste, în care nu sunt decât 3 sau 4 moși. Aici, însă, în Câmpulung, cei 44 de moși sunt atât de mulți, încât nici măcar legenda unei descinderi din acești strămoși nu s-a putut înfiripa. Moșii apar, de astă dată, ca având un rost social, clar deosebit de rostul lor legendar. Ei urmează, deci, a fi explicați cu totul altfel decât în cadrul teoriei eroului eponim, analiza acestui oraș fiind de natură să arunce o îndoială asupra tuturor fenomenelor similare de recentă umblare pe bătrâni, din alte obști.

Pe la mijlocul veacului trecut, pe vremea când nu umbla încă pe 44 de moși, orașul Câmpulung era nu numai un important centru comercial, ci și un centru pastoral; pe izlazul lui pășteau nenumărate vite: „...Pe malurile Râului Târgului, zeci de zahanale tăiau miile și sutele de mii de vite mari și mici, îngrășate toate pe moșia orașului“; orășenii practicau și meserii: tăbăcăria, lumânăria, săpunăria, dogăria, olăria se păstrează încă în amintirea oamenilor prin numele unor mahalale. Alături de aceste meserii de bază, se practica și o mizeră agricultură montană, seminomadă.

Cum era organizată populația orașului? Existau o serie de „mahalale“ în care băștinașii, oarecum înrudiți între ei printr-o îndelungată conviețuire, alcătuiau grupe sociale comparabile, într-o oarecare măsură, cu „cetele“. Dar numărul și componența acestor „mahalale-cete“ nu erau limpede stabilite. În oraș pătrundeau neconținut o sumedenie de nebăștinași, cu care vechii locuitori purtau lupte foarte aprige.

Orașul beneficia de privilegii domnești. Era firesc, de aceea, să ispitească venirea unora dornici să beneficieze și ei de avantajele oferite de orașul Câmpulung, după cum era firesc și ca vechii locuitori să se împotrivească din răspuțeri ca și alții noi să vină să se împărtășească din averea lor comună. Orășenii își luau, deci, măsuri de apărare. Așa cum am arătat, le era interzis orășenilor să vândă locuri către străini. Totuși, aceștia se strecoară, prin înrudiri efective sau fictive, în calitate de dijmași, embaticari, arendași, creditor. Stând la birul orașului, împreună cu vechii orășeni, amestecându-se în toate procesele orașului, încetul cu încetul ei se topesc în masa localnicilor.

Încă la 1633 aflăm, dintr-un hrisov de la Matei Basarab, că județul Stan, cu 12 pârgari și cu voie de la orășenii cei bătrâni, se plâneseră „...cum că sunt oameni locuitori de atâta vreme acolo în oraș, dajnici cu orașul; iar când au fost acum, au venit alții, străini, să strige orașul și obiceiu“. Domnia dă o soluție de compromis: „...pe care-l va fi apucat birul acolo, până la Alexandru Iliș, cu acel om nici o treabă să nu aibă; să fie și el orășean, iubit de alalți orășeni; iar pe cei ce vor fi de la Alexandru Iliș încoace, să-i scoată și să-i ducă la moșia lor“.

Prin simplă ședere și contribuție la bir, intră, deci, în oraș oameni străini. Grupuri relativ importante de „străini“ se adaugă astfel orășenilor „bătrâni“, adică vechilor băștinași, pe considerente cu totul altele decât cele ce ar rezulta dintr-o descendență succesorală dintr-o singură

stirpe. Calitatea de băstinaș e dată de permanența așezării într-un loc, iar nu de filiația biologică dintr-un „moș”.

La 1766, un alt document ne arată plângerea acelor familii care primiseră prin înrudire neorășeni, rău văzuți de către obște: „...Gonind din oraș pe ginerii, pe cumnații și pe copiii noștri de suflet, orașul se va sparge, apucând fiecare încotro va vedea cu ochii”.

Dar mai importante sunt actele care încep să apară de la o vreme și care ne arată împărțirea populației orășenești pe mahalale. Astfel, în 1792, avem un „zapis de arânduirea din anul 1792 noembrie 24”, în care se arată că împărțirea venitului din arendă se făcea pe mahalale, a căror listă ni se dă, specificând, în dreptul fiecărei mahalale, un număr de persoane – desigur, mandatarai ai mahalagiilor respectivi. Mahalalele sunt, însă, o organizație teritorială, și nu una genealogică, iar cele 12 mahalale ale orașului Câmpulung, formând sub-cetele obștei întregi, nu pot fi puse în legătură cu acei 44 de moși viitori. Ele sunt:

Mahalaua	Schitului	cu 8 oameni
	Marina	5 ”
	Valea	4 ”
	Sf. Neculai de sus	3 ”
	Bradul	5 ”
	Popa Savu	4 ”
	Târgu	4 ”
	Marginea	3 ”
	Popa Stoica	3 ”
	Popa Ene	3 ”
	Sf. Gheorghe	5 ”
	Malu	5 ”

Majoritatea acestor mahalale sunt grupate în jurul unor biserici și corespund întrucâtva cu niște parohii sau, mai curând, cu mici „coturi” ale orașului. Aceste grupe de oameni, teritorializate deosebit, nu ne sunt arătate a face parte dintr-o aceeași spiță de neam, deși unele înrudiri sunt indicate. De exemplu, oamenii sunt înșirați astfel: „Cârstea, Rățulea, Gheorghe Rățulea, Savu Budulca, Ștefan Gogu, Stanciu Cârje, Oancea Brat, Mitu Pochină, Cârstea Pepenel etc.”

În interiorul mahalalelor conviețuiau, însă, atât orășeni cetățeni ai orașului, cât și orășeni străini de oraș. Conflictul dintre cei vechi și cei noi merge agravându-se. În 1803, într-o ceartă cu arendașul moșiei, Niculae Rucăreanu, se invocă argumentul că acesta luase arenda „...de la moșneni, iar nu de la toți orășenii”, orășenii cetățeni – altfel spus, „patricienii” – fiind atacați, deci, de către orășenii necetățeni – adică „plebeii”, dacă în Câmpulung situația nu ar fi fost oarecum inversă față de cea din Roma veche: aici, majoritatea noilor veniți sunt negustori bogați, boieri și boiernăși, considerându-i pe băstinași a fi „din clasul de jos”. Acești străini revendică dreptul de a se amesteca și, deci, de a beneficia din administrarea moșiei orășenești.

Se hotărăște să se întreprindă cercetări, pentru a se constata „...de sunt munții și moșia numai pe obrazul pâraților moșneni, sau a tuturor de obște orășeni de la Câmpulung”. Judecata constată că moșia este a băștinașilor, nu a tuturor orășenilor.

Pentru a determina precis care sunt orășenii cetățeni față de orășenii necetățeni, la 1841, un număr de 117 moșneni fac între ei o învoire obștească, hotărând să-i aleagă pe aceia dintre orășeni ce sunt moșneni și părtași la venitul munților și al marginilor obștești, îndepărtându-i pe străini și pe cei care nu au drept la această împărțire. Și cei care se vor alege buni, spre dovadă să li se dea câte un bilet la mână, spre a fi cunoscuți, atât ei, cât și urmașii lor, că sunt cu cădere a se împărtași din acele venituri. Este prevăzut felul cum se va face arendarea moșiilor și cum se vor strânge veniturile, „...de către un preot moșnean și cu câte doi sau trei moșneni din fiecare mahala”. Moșnenii se află, deci, organizați tot pe mahalale și în 1841.

Câțiva ani mai târziu, este redactat, într-o formă mai amplă, un *Regulament pentru alcătuirea epitropiei în orașul Câmpulung, asupra chivernisirii venitului proprietății de munți și margini ale proprietății moșnenilor orășeni câmpulungeni*, cuprinzând 53 de articole.

Stilul însuși în care e redactat acest regulament ne arată că, de data aceasta, am intrat în plină contemporaneitate: se trece la forme scrise, la o „epitropie” organizată și, în 1850, se hotărăște și o contabilizare, stabilindu-se un registru al străinilor de obște, datori cu dijma.

Aceste acțiuni ale moșnenilor provoacă violente reacții din partea celorlalți orășeni. Astfel, locuitorii din mahalaua Vișoi, clăcași ai orașului, se plâng că „...numirea de moșneni și-au dat-o de sine și numai un mic număr din locuitorii orașului de clasul de jos, după a lor singură voință”. E deosebit de interesantă afirmația că acești moșneni aparțin nou clasului de jos, adică orășenilor mai săraci, iar nu negustorilor și boiernașilor. Nu trebuie pierdut din vedere, însă, că acești moșneni din „clasul” de jos aveau, la rândul lor, pe alții dintr-un clas de și mai de jos, țărani clăcași ai orașului.

În ciuda protestelor, în acel an 1850 sunt înregistrați toți clăcașii, aflați a fi, în total, 532 de oameni.

De asemenea, la 1846, se face și o carte pentru alegerea adevăraților moșneni orășeni având împărțire la venitul obștesc, „...care este coborât de la moși strămoși, moștenire numai pe obrazul moșnenilor ce se trag din cei vechi strămoși orășeni”.

Descendența din strămoși este o descendență afirmată global aici, înregistrarea ei nefăcându-se pe calea unei spițe de neam, ci pe calea unui registru nominal. Textul acestui registru este astfel redactat, încât oamenii, înșirați nominal, apar grupați în 33 de grupe, cărora li se dă numele de „neamuri”. Oarecum tot pe mahalale sunt grupate aceste neamuri, dar ideea juridică de „mahala” este înlocuită complet prin cea de „neam”. Deosebit de interesant este faptul că, sub numele de „neam”,

se grupează un număr mai mare de „neamuri” diferite, astfel încât cele 33 de grupe să fie de forțe aproximativ egale. Textul înșiră oamenii în felul următor:

– neamul Patraulea: Oancea Patraulea, Stoica Patraulea, Apostu Patraulea, Apostu sin Nițu Iorgu zet Ion Hamu, moștenitori Pătrașcului Șerb și Iorga;

– neamul Cârjanilor: moștenitorii Oancii Cârje, moștenitorii lui Stoica Cârje, moștenitorii lui Șerb Cârje, Mihai Mirică, Iuga brat, Ion brat, moștenitorii lui Stanciu Cârje etc.

Multe dintre aceste „neamuri” înșiră, însă, în aceeași grupare, mai multe „neamuri”. De pildă: „neamul Serbești și Pochinești”, sau „neamul Moloiu și al lui Dumitru Tăbăcu” etc. În total, aceste 33 de grupe sunt alcătuite astfel:

9	grupe	cu	un	singur	neam
12	"	cu	câte	2	neamuri
8	"	"	"	3	"
3	"	"	"	4	"

Se mai adaugă un neam „...al popilor Roșești de la Bis. Sf. Ilie și al celor de la Sf. Vineri”. Cu alte cuvinte, grupa popilor de la două biserică deosebite se consideră a forma împreună un singur neam.

E clar că „neam” e un termen convențional, un mod de categorisire a populației într-un număr de grupe deopotrivă de mari, ținând oarecum seama de familii, dar fără ca înrudirea să joace un rol hotărâtor. Sunt stabilite, în felul acesta, 33 de neamuri.

Actul nu ne spune, dar este probabil că această împărțire în 33 de grupe e rezultatul unor lungi târguieli și certuri. De aici înainte, veniturile urmau să fie împărțită în 33 de părți egale, astfel încât grupa mai numeroasă era dezavantajată față de grupele cu familii mai puține. Până să se ajungă la o echilibrare între cete, au existat, cu siguranță, discuții. Certuri apar, însă, și din partea celor ce au rămas necuprinși în cele 33 de grupe inițiale. Unii dintre ei reușesc să se facă acceptați.

În sfârșit, obștea avea și datorii sub formă de „onorar de avocat”, pe care nu le achită în bani, însă, ci cu o *quota litis* din averea pentru care se purtase judecata, adică sub forma unor drepturi în obște.

Se constituie astfel o serie de „neamuri” suplimentare care fac încă mai vădit caracterul pur artificial al acestui sistem de calculare a drepturilor, pe neamuri: un al 34-lea „neam” este cel al lui Popa Gheorghe, Nicolae Boncănel, Ion Ciolan, Pantelimon Pop și Stoica Patraulea, care au fost epitropi și vechili în procesele orășenilor „...spre pomenire a-l avea de veci, drept răsplătire pentru plată de vechilet”. Iată că avem un „moș” onorar de avocat! Suntem foarte departe de teoria eroului eponim.

Un al 35-lea „neam” se adaugă pentru un grup de familii răzlețe, deci un „moș comun” al unui grup de străini acceptați de către obște.

Dar stabilirea acestor 35 de moși nu dă sfârșit pricinei. Locuitori mai recentî ai orașului continuă procesele, revendicând drepturi. Începutul cu încetul, se mai adaugă încă o serie de 9 „moși”, și anume moșii cu n-rele de la 36 la 40, prin împăcare; moșul cu nr. 41, pentru cei din mahalaua Malu; nr. 42, pentru cei din Malu Ochești; nr. 43, pentru cei din satele Bughea de sus și Măgureni; nr. 44, pentru cei din mahalalele Mărcuș și Bărbușa.²

Se vede cum nu se mai poate de clar că stabilirea drepturilor de moșnenie se face în opoziție permanentă față de grupul străinilor doriitori să intre în ceată și în ceartă internă între băstinași. Vechii moșneni se apără invocând, pe cât este cu putință, băstinașia, dovedindu-și această băstinașie prin descinderea din vechi moșneni unanim recunoscuți ca atare. Dar își grupează „neamurile” pe „moși”, în așa fel, încât drepturile acestor moși să fie egale. Necăzând la învoială, intră la tocmeală, iar numărul moșilor devine obiect de litigiu: prin procese, unii revendică și ei „moși”; prin împăcare, li se acordă și lor câte un moș!

Avocații iau și ei, onorar, un „moș”.

Este limpede de care proces social e vorba: o desfacere a unei devălmășii absolute, o alegere de părți, pe sub-grupe sociale componente, un proces de disoluție a devălmășiei originare, deci, fenomen contemporan care nu s-a putut ivi decât târziu, o dată cu noile condiții economice și sociale pe care le provoacă pătrunderea capitalismului în viața colectivităților – iată fenomenul de bază, explicația trecerii de la devălmășia egalitară la cea inegalitară.

Acest fenomen se petrece în feluri deosebite, după mărimea obștei: în satele mici, capătă forma unei descendențe pe spiță de neam, fiindcă populația satelor mici, mai statornică, era mai clar grupată pe cete de neam, localizate teritorial. În obștile mai mari, cum este Câmpulungul, se adoptă terminologia spiței de neam, dar fenomenul de fond, cauza întregului proces social, are loc chiar și în ciuda posibilității de a realiza o spiță de neam acceptabilă. Fondul este un proces de disoluție; iar umblarea pe bătrâni nu e decât o formă juridică a acestui proces de disoluție, care poate lipsi eventual și care în nici un caz nu este socotită a avea vreo valoare cauzală.

Obștea satului Dragoslavele – un alt exemplu de disoluție, în forma umblării pe 22 de moși și jumătate, a unei devălmășii inițial absolute. În aceeași regiune a Câmpulungului și în directă legătură de influență cu acest oraș, este edificatoare istoria formelor de organizare socială ale obștei satului Dragoslavele.³

Nu vom analiza aici decât procesele sociale mai recente din acest sat, amintind doar că, în 1604, această obște, cotropită în silă de câțiva boieri, reușește să se răscumpere de rumânie, rămânând stăpână pe întregul ei hotar.

Satul se află la munte, astfel că, până în vremea noastră, suprafața deținută în țineri private (zona II) e cu mult mai puțin întinsă decât suprafața rămasă devălmașă (zona I). Nu există o măsurătoare hotărnică precisă, dar se evaluează la 20.000 ha devălmașe și doar 2.000 ha de țineri private. E probabil ca, în trecut, partea deținută privativ să fi fost încă și mai mică.

În sânul satului, se petrece același proces social pe care l-am mai analizat: străini de grupul băștinașilor încearcă să pătrundă în obște, întâmpinând opoziția dărză a celor vechi; se trece de la o devălmașie egalitară la una inegalitară, în special sub presiunea pe care o exercită creșterea „veniturilor” sătești în dauna „foloaselor”; ca mijloc de apărare a băștinașilor, se trece la o organizare târzie în forma unei umblări pe bătrâni, formulă tranzacțională la care se ajunge în urma unor nesfârșite certuri și tocmele. Iată, în linii mari, mersul acestor procese sociale.

În anul 1806, moșnenii fac cerere să li se aleagă moșii. Ceea ce se urmărea nu era, însă, câtuși de puțin obținerea unei „funiri” a moșiei, adică o umblare pe bătrâni de tip II, ci, dimpotrivă, stabilirea unui mod de calculare a drepturilor asupra terenurilor care nu pot fi sforâte și asupra veniturilor, adică o umblare pe bătrâni de tip III.

Am avut și până acum prilejul să arătăm, la secțiunile respective, atât procesul de pătrundere a nebăștinașilor, cât și creșterea masivă a „veniturilor” acestui sat. Să analizăm acum procesul social de formare a „moșilor”.

Din toate actele care ne-au rămas din veacurile XVII-XVIII, vedem că ținările private crescuseră ca număr și ca importanță economică și că vânzarea, zalogirea și arendarea lor ajunseseră operațiuni curente. Diferențele de avere dintre moșnenii „înărădăcinați”, adică băștinași, și moșnenii mai noi erau foarte mari. Dorința ca și la veniturile munților să se mențină diferențele de avere din zona ținărilor private se manifestă, deci, destul de curând.

Un act dintr-un sat învecinat cu Dragoslavele, anume din Stoenеști, de pe aceeași vale a Dâmboviței, ne arată cum, încă din 1783, se procedase la o funire pe „delnițe”: „...Însă neputându-se împărți și fața muntelui despre răsărit, peste apa Dâmboviței, toate delnițele merg până în Dâmbovița, iar muntele rămâne să se împartă banii pe delnițele ce vor avea fieștecare”.

Pentru Dragoslavele, nu avem un astfel de document în care să ni se arate clar modelul mai vechi de organizare. Totuși, în 1796, aflăm un act de învoială între un moșnean și obștea Dragoslavele, din care ceva se poate întrezări. Un oarecare Simion sin Ion Crețu iese la judecată cu moșnenii satului Dragoslavele, cerând să i se recunoască moștenirea strămoșească din sat; se sprijinea, în cererea sa, pe „...scrisori și pitace foarte vechi”, dar stăpânire nu avusese: „...La care într-alt chip neputându-se afla îndreptarea, m-am învoit cu numiții moșneni ca să fiu și eu părtaş cu dânșii întru stăpânirea tuturor munților satului Dragosla-

velor, deopotrivă, cât și unde fiecare din moșneni, ca un moștenitor vechi ce sunt și eu, netăgăduit de dânșii, într-acest hotar de moșie și munți". Învoiala poartă numai asupra "...stăpânirii munților, iar stăpânirea li-vezilor și altor locuri din hotar să mi le caut îndreptat după cărțile i zapisele ce le am".

Așadar, într-o recunoaștere de indigenat sătesc, se admite ca și jeluitorul să fie părtaș la munți. Cum anume? În ce regim juridic, adică, se aflau munții în vremea aceea? Dacă ar fi fost împărțiți pe bătrâni, actul ne-ar fi spus acest lucru. Dimpotrivă, dreptul acordat acestui nou cetățean al satului este acela de a avea „deopotrivă” cu ceilalți, „cât și unde” au ceilalți, adică într-o clar declarată devălmășie egalitară.

La fel, în ceea ce privește ținurile private, nu se face nici o mențiune de existența unor moși. Drepturile pe care le revendică jeluitorul nu au a se sprijini pe nici o spiță de neam oarecare, ci pe contracte.

În 1806, însă, sporind numărul acestor pâri cu oameni care pretind a fi recunoscuți drept moșneni, la cererea satului, ispravnicii județului îl orânduiesc pe logofătul Ilie Vlădoianu să-i aleagă pe vechii moșneni, dându-le „cărți de moș”.

În aceste cărți de moș – 23 la număr – se arată pricina care a dus la alegerea moșilor, anume faptul că mulți locuitori din sat, „...fără a fi moșneni, nu numai dijma și claca nu și-o răspund, ci încă umblă a să împărtăși și din veniturile moșiei”, ceea ce-i face pe băștinași să ceară „...de a se alege și a să deosebi moșnenii, adecă cum să li să urmeze împărțeala venitului de acum înainte”. Ceea ce determină, deci, alegerea moșilor este cearta cu nebăștinașii asupra venitului moșiei.

Mergând la fața locului, unde „...am strâns pe toți moșnenii, de la mic până la mare, cărora cerându-le vreo alegere veche din care să pociu dovedi câți moși au fost dintru început stăpânitori pe această moșie” (ceea ce arată că ar fi fost foarte dispus să regăsească și în acest sat schema de organizare pe bătrâni cu care era obișnuit în alegerile de părți boierești) hotarnicul constată că „...nu avură sineturi cu acest fel de lămurire. Și așa, neputând în alt chip a-i întocmi moși i-am lăsat pe cei mai bătrâni ai satului a să socoti între dânșii și a-mi arăta pe cei mai vechi moșneni”.

Hotarnicul vrea, deci, să grupeze populația băștinașă a satului pe grupe, „să-i facă moși”, și lasă în sarcina obștei să facă singură această operație. Obștea stabilește lista celor îndreptățiți să fie părtași la venitul munților și îi alcătuiește pe grupe, îi „întocmește moși”; „...Tâlcuindu-să, îmi arătară numele acelora, de s-au făcut peste tot moși 22 pol. Drept aceia dar, pentru a să ști cine se trage din acei moși și spre a putea de acum înainte să se împartă fără gâlcevuri, la vânzările obștii munților ce nu pot nici odinioară a să împărți cu sfoara, i la banii jirului, am făcut cărți de alegere la mâna neamului fieșcăruia moș în care se arată și spița neamului lor, cum au curs, dând și la mâna neamului ce să trage din... etc.”

Cărțile de moș prevăd clar că „...pentru căminurile din sat i alte petece de locuri și livezile ce le au deosebite, unii ca cumpărători, alții de zestre, iar alții de clironomie, acelea au să și le stăpânească și de acum înainte fieșcare pă cum le-au stăpânit și până acum”.

Spița de neam, așa cum este redată de editorul actului, cuprinde cinci generații, deci circa 150 de ani, ceea ce urcă „moșul” cam pe la mijlocul secolului XVII. Unele spițe cuprind numai trei generații, deci sunt încă și mai recente.

Pe de altă parte, este foarte semnificativ faptul că numărul moșilor este de 22 *și jumătate*! Probabil că un grup de familii care alcătuiau un „moș” a fost socotit prea mic pentru a avea o parte egală cu ceilalți, acordându-i-se doar pe jumătate cât celorlalți.

În tot cazul, interpretarea acestor „moși” drept autori juridici și fondatori ai satului este atât de vădit greșită, încât nici nu merită o insistență deosebită: trecutul satului Dragoslavele e prea bine cunoscut ca să credem că, în secolul XVII, au existat efectiv 22 de oameni care sunt părinții întregii populații băștinașe. Iar jumătatea de moș, interpretată după teoria eroului eponim constituie o adevărată ineptie.

Această împărțire pe moși nu reușește să curme certurile. În 1826, aflăm astfel de o nouă cerere de a se face stabilirea moșilor.

Moșnenii dragoslăveni vânduseră în arendă o parte din moșia lor unui anume Bucur Moșoiu din Moeciu, stăpân de oi ungurean, „...dar fiindcă acum sunt în judecată a să alege prin orânduie din poruncă gospod, dumnealui medelnicer Hristache Greceanu, care sunt moși buni adevărați și care fără dreptate au intrat în silnica stăpânire, pentru ca să nu împartă și acești bani și să-i mănse tot cei ce numai în puterea pieptului le-au mâncat venitul de atâția ani”, cer să se treacă la ceea ce noi am numi poprire, adică arendașul să nu plătească nimănui bani, ci să-i depună la isprăvnicie până se va stabili care sunt moșnenii care au drept să împartă acești bani. Totuși, arendașul se lasă „miglisit” de unul dintre moșneni, care ia banii și îi împarte, cu preotul satului, la „...cine ce ei au știut, poprind pentru partea jeluitorilor ceea ce au socotit că se cuvine”.

Așadar, cărțile de moș stabilite în 1806 nu se aplică, ci se merge tot „în țaria pieptului”. Astfel, într-un act din 1823, constatăm o listă de numai 71 de membri ai obștei cărora li se distribuie 3.145 de taleri și 13 parale, prețul arendei munților pe 7 ani, fără menționarea nici unui „moș”, distribuția banilor făcându-se pe cap de om: unii primesc 266 de taleri, iar alții doar 5 taleri. Mai mult încă, această listă nici nu-i cuprinde măcar pe toți obștenii. O bună parte dintre ei – din act nu rezultă câți anume – sunt trecuți în bloc sub numele de „obștea” căreia i se distribuie 200 de taleri, fără altă specificare.

În 1827, se ridică, însă, doi oameni, „...neastâmpărați tovarăși ai lor de moșie”, care pretind că cei 22 moși pol stabiliți în 1806 nu corespond adevărului. În special au venit străini de s-au așezat cu locuință

în sat, primiți fiind de către moșneni din bunăvoință: „...Dar acest bun cuget al lor, cu trecere de vreme, ei nu l-au cunoscut ca un dar și o splahnă creștinească, ci au luat-o ca un drept al lor, că să cuvine să fie și ei deopotrivă moșneni“.

Hotarnicul de la 1806 a greșit și a îndoit numărul moșilor de i-a făcut 22 și jumătate.

Noul hotarnic, cerut pentru „stricare de moși“, constată, însă, că nu e „cuvincioasă“ cererea, dat fiind că actul cel vechi, din 1642, care îi pune pe dragosloveni în stăpânirea hotarului lor, nu cuprinde nici o mențiune despre moși, ci vorbește numai de „locuitorii satului“.

Argumentul că numai unii dintre locuitori au sineturi, iar alții nu, este de asemenea respins, pe motivul că „...vechea stăpânire e mai temeinică decât un sinet ce nu-și are urmarea stăpânirii“.

Hotarnicul este de părere, deci, că și locuitorii mai nou veniți au dreptul de a fi socotiți „locuitori“, întocmai ca și vechii băștinași. Spița de neam stabilită în 1806 e socotită de el bună, nu pentru că ar corespunde vreunei realități genealogice, ci pe motivul că este utilă: „...Până la întocmirea acestor moși, cei mai puternici dintre săteni, cât putea lua din venit și mânca și cei mai slabi și neputincioși nu să alegea cu nimic“. Pe când, „...de când s-au întocmit moșii aceștia, împărtesc venitul munților pă dreptate, după spița neamului ce în acele cărți s-au întocmit“. Satul rămâne, așadar, să umble pe 22 de moși pol.

Controversele continuă, totuși. În 1842, doi dragosloveni, Răuță și fratele lui, Niculae, îi dau în judecată pe „...popa Coman și Micu cu cetașii lui, cerând împărtășire din moșul numit Coman Arsu“, cu alte cuvinte revendică primirea în ceata respectivă.

Se dă carte cu blestem pentru întregul sat, care nu poate tăgădui că respectivii doi jăluitoari nu ar fi moșneni, deși nu poate hotărî din ce moș anume ar face parte, nu pentru motivul că nu ar ști genealogia lor, ci pentru că „...până acuma nu s-au urmat împărțirea venitului pe spiți de moși, ci de-avalma, după trebuințele obștii satului“.

Sătenii se feresc a da un răspuns, de teama blestemului, preferând, și de data aceasta, o soluție tranzacțională: „...Hotărâm cu a noastră bunăvoință ca Răuță și frate-său Niculae să ia parte pe o jumătate de moș, dimpreună cu cei ce se vor coborî din ei, din tot hotarul satului și din munți, cu toate drepturile ce au și ceilalți moșneni“.

Deci, jeluitorii „...își înființează și își asigură o jumătate de moș“, satul Dragoslavele având astfel 23 de moși deplini: „...Această jumătate de moș ce să înființează lui Răuță este din partea tuturor moșilor... înființând adică din toți moșii, acea jumătate de moș hotărâtă lui Răuță“.

Cam în aceeași vreme par a fi fost introduse și dramurile. În 1849, o altă foaie de moși cuprinde 23 de moși, o litră și 6 dramuri, moșul valorând până în ziua de astăzi 400 de dramuri. Cu timpul, amintirea moșilor se pierde, drepturile de cotă-parte inegală individualizându-se complet și numărându-se, deci, exclusiv în dramuri.

Un exemplu de obște orășenească negenealogică: Bârladul. În Moldova, procesul de disoluție a obștilor nu îmbracă forme genealogice atât de curente precum în Țara Românească. În loc să domine, ca principiu juridic organizator, ideea de băștinășie, de „moșnenie“, pare a domina în special ideea de conviețuire spațială, adică aceea de „răzeșie“, aspect al problemei ce ar trebui mult adâncit înainte de a se putea formula o concluzie valabilă.

Să analizăm chipul în care s-a desfășurat obștea unui oraș moldovenesc, pe o cale deosebită față de ceea ce am văzut că s-a întâmplat în orașul Câmpulung. Vom lua cazul orașului Bârlad, inițial domnesc, dar dăruit apoi unor stăpâni boieri.

În anul 1815, orașul Bârlad reușește să se răscumpere, plătind în bani valoarea moșiei târgului, inclusiv vatra. La acea vreme, populația orașului Bârlad era foarte amestecată, deosebindu-se clar trei cinuri de oameni: unii erau boieri care, deci, până la răscumpărare, fuseseră embaticari (ai altor boieri), alții erau negustori și alții, simpli locuitori. În plus, orașul își avea clăcașii și dijmașii săi.

Îndată după răscumpărare, bârlădenii se trezesc că sunt stăpâni ai unei averi comune și, în consecință, caută să și-o organizeze într-un fel oarecare. Ei concep și redactează o *Alcătuire sau Regulament pentru stăpânirea moșiei târgului Bârladului și acareturilor cumpărate*, întărit de domnie în anul 1816, cel mai vechi dintre regulamentele de această natură pe care le cunoaștem. El cuprinde 35 de articole, cu norme de organizare a stăpânirii care nu au nimic genealogic în ele.

Organizarea obștei începe prin hotărârea de a se face un cadastru al terenurilor din vatră, atât locuințe cât și binale, imășul din jurul orașului urmând să rămână de-a valma, bun obștesc al tuturor. Sunt interzise cuprinderile din acest imăș, pentru locuințe, grădini, cășle sau păscutul vitelor străine. În ceea ce privește terenul agricol, „moșia de câmp“, ea se constituie în racle, este lotizată și distribuită locuitorilor după un principiu pur economic, plutocratic: suprafețele sunt date în raport cu „starea“ locuitorilor.

10	stânjeni	se	dau	celor	din	starea	întâi	
7	”	”	”	”	”	”	”	a doua
4	”	”	”	”	”	”	”	a treia

Fiecare plătește, însă, pentru aceste loturi, o cotă-parte, un analog din suma totală a datoriilor orașului, adică din prețul de răscumpărare și din cel al cheltuielilor de judecată.

Loturile nu sunt date laolaltă, ci se fac trei mari racle deosebite, pentru fiecare „cin“ câte o raclă.

Ordinea de preferință stabilită acordă „locuitorilor birnici“ dreptul unui protimis, adică un drept de a alege ei acea parte de teren pe care o doresc. Apoi abia urmează negustorii și, în sfârșit, boierii.

Racla dată în acest fel „locuitorilor birnici“ formează o unitate teritorială deosebită, care se organizează interior nu pe o spiță de neam oarecare, nici pe „moși“, ci, pur și simplu, pe mahalale. Regulamentul spune: „...Câți stânjani va cuprinde partea fiecărei mahalale să se osibească cu pietre hotare“. Mahalaua este, însă, considerată drept o ceată solidar răspunzătoare, astfel încât „...dacă vreunul din mahalagii nu vor avea trebuință de stânjani din locul lor de hrană, partea aceloră să o plătească toți ceilalți mahalagii ai lor“.

Dar această „mahala“ formând ceata nu se transformă, precum în Câmpulung, într-o ceată de „neam“, ci rămâne pe față ceea ce este: o simplă adunare întâmplătoare de familii, străine unele de altele sau având doar acel grad de rudenie care se naște firesc, dintr-o îndelungată conviețuire spațială.

O altă deosebire față de Câmpulung constă în faptul că, în Bârlad, deosebirile de clasă socială sunt precis stabilite, luându-se chiar măsuri ca o încălcare sau un amestec de la o clasă la alta să nu poată avea loc.

Astfel, regulamentul prevede o interdicere formală de trecere a terenurilor din cele trei racle dintr-o clasă în alta, „...neputând încape nici boieri, nici negustori ca să cumpere părțile locuitorilor“. Vânzări nu pot fi făcute, deci, decât de la locuitor la locuitor, de la negustor la negustor și de la boier la boier. De asemenea, dăruirile de la o clasă la alta sunt interzise.

Regimul vânzărilor instituit urmărește, deci, păstrarea deosebirilor și delimitărilor dintre clase, neamestecul lor. Obștea se ferește, totodată, și de pătrunderea din afară a unor noi orașeni. Laolaltă, cele trei clase sociale au interesul egoist de a-și păstra monopolul asupra orașului. De aceea, nici o vânzare nu poate fi făcută decât între membrii aceleiași cin sau către Casa obștei.

Pământul nu poate fi obiect de speculă: „...Nu se poate ca acel vânzător să ceară ceva mai mult de la obștie decât numai banii ce a dat la analoghia de acum“.

Controlul tuturor vânzărilor este asigurat prin faptul că orice vânzare este considerată nulă dacă nu are încuviințarea epitropiei orașului. Dreptul de protimis al celor cu megieșie și al rudelor este respectat.

Creșterea orașului este, totuși, posibilă, astfel încât locuitorii care ar dori să-și facă noi case și binala au posibilitatea să cumpere noi terenuri; art. 10 spune „...care din locuitorii târgului vor avea trebuință a mai prinde loc din locurile slobode“ din vatră, vor plăti la obște, după analogul de acum. Și nebaştinașii vor putea să cumpere în vatră, după cum se vor învoi cu obștea. Aceasta își rezervă dreptul de a confisca și lua înapoi loturile celor ce nu își achită analogul.

Interesant este faptul că obștea târgului îi preia pe seama sa și pe dijmașii și clăcașii foștilor stăpâni ai orașului, anume pe locuitorii din Morarii de Jos și din Crânguri, care nu sunt primiți în obște, ci rămân „...niște locuitori supuși adetiului, după hotărârea ponturilor domnești“.

În ceea ce privește veniturile orașului, ele sunt socotite a veni din „vânzări în arândă”, din vânzări „de istov” ale morilor, binalelor, caselor și hanurilor care aparținuseră fostului stăpân al orașului și fuseseră cumpărate de obște o dată cu moșia. În plus, locurile sterpe, necuprinse de nimeni, aparțineau tot obștei, formând un prilej de venit. Se menționează expres că locurile ocupate de țigani sunt tot ale obștei, căci „...robii nu pot să aibe locuri”.

Calculul destul de complicat stabilește felul în care fiecare locuitor urmează a veni la „analog”. Suma totală datorată e împărțită în două: o jumătate este suportată de toți cei care folosesc imășul târgului, intrând la socoteală toți cei care au locuință în vatră; a doua jumătate e suportată doar de cei care au primit loturi în raclele agricole, potrivit cu mărimea loturilor fiecăruia.

Partea de analog a tuturor scade, însă, proporțional cu veniturile pe care reușește să și le facă obștea prin arendări și vânzări.

Obștea rămâne, însă, dominată de boieri și negustori, care singuri intră în epitropia nou instituită, și anume în proporția de doi boieri și patru negustori.⁴

*

În volumul de față, am analizat în mod special satul devălmaș *liber*.

Am procedat astfel pentru claritatea analizei, înainte de a intra în problema de bază a istoriei noastre sociale care este *procesul de aservire a țăranimii* în sânul vechii orânduiri feudale a țării.

Urmează să analizăm, în continuare, felul în care au fost aservite aceste sate devălmașe, despre care avem acum o imagine mai clară, și să arătăm că lupta de clasă dintre boierimea exploatoare și masa țăranilor exploatați a avut drept principal câmp de bătaie tocmai satul devălmaș.

NOTE

SOCIOLBUC

PARTEA ÎNTÂI

Capitolul I

Considerații generale asupra structurii interne a satelor devălmașe

¹ Cf. *Documente privind istoria României*, A, Moldova, veacul XVI, vol. I, nr. 5, p. 5; nr. 10, p. 10 și urm.; nr. 14, p. 14 și urm. Vezi și B. Câmpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, Buc., Ed. Acad. RPR, 1956, p. 110 și urm. și D. Ciurea, *Situația internă a Moldovei în epoca lui Ștefan cel Mare*, în *Studii*, an X (1957), nr. 6, p. 68.

² *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. II, nr. 115, p. 122.

³ Documentele muntene vorbesc uneori de „sate mici” și „sate mari”, fără să putem deduce, însă, la care realități demografice se pot raporta aceste clasificări. De asemenea, nu putem deduce ce populație aveau, în Moldova, la 1779, „satele mari”, care au a da la Cutia milelor câte 5 lei, cele „de mâna a doua”, care dau câte 3 lei, și cele „mici”, care nu dau decât 2 lei (cf. V.A. Urechia, *Istoria Românilor*, Buc., vol. VII, p. 291-292).

⁴ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor, cărți domnești, zapise și răvașe*, vol. V, Buc., 1903, partea I, p. 135.

⁵ Vezi vol. I din acest studiu, p. 24.

PARTEA A DOUA

Capitolul I

Obștea, ca organ colectiv de autoadministrare al satelor devălmașe

¹ Lipsa de corespondență între nevoile fiscale ale comunei și nevoile reale ale satelor a făcut ca aceste „comune” să sufere de o nestatornicie cu adevărat surprinzătoare. De la prima „arondare” a satelor pe comune, făcută la 1864, modificările administrative au urmat în șir neîntrerupt. Nu este locul să adâncim aici problema, dar semnalăm faptul că, între 1864 și 1914, au apărut nu mai puțin de 51 de legi și regulamente cuprinzând modificări generale ale componenței în sate a comunelor.

² C. Conachi, în *Uricariul* lui Th. Codrescu, vol. I, ed. II, p. 393.

³ Heliade-Rădulescu, *Curs întreg de poezie generală*, Buc., 1868, p. XXXI.

⁴ Cf. Hasdeu, *Chestionarul juridic*, mss., Academia RPR.

⁵ I. Răuțescu, *Dragoslavele*, Câmpulung, 1937, p. 161; „sobor” este adevărit și în satele din Dâmbovnic, Cf. T.Al. Stoianovici, *Un funcționar sătesc: poemonul*, în *Sociologie românească*, an IV (1942), nr. 7-12, p. 485.

⁶ Vezi comentarii în N. Iorga, *Istoria armatei românești*, Vălenii-de-Munte, 1910, vol. I. După opinia lui Iorga, „juzii”, oameni buni și bătrâni, cu adunarea poporului sau soborul, au condus multă vreme aceste așezări străvechi (*idem*,

Imperiul cumanilor și domnia lui Băsărabă: un capitol din colaborația româno-barbară în evul mediu, în *Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, Seria III, tom VIII, mem. 3, Buc., 1928). Dicționarul lui Tiktin citează și alte texte din veacurile XVI și XVII, ca și din limba vorbită astăzi.

⁷ *Manualul administrativ al Moldovei*, Iași, 1853, vol. I, p. 453. Vezi ofisul domnesc din 1841 (*ibidem*), care dispune „...Să se silească la muncă lăcuiitorii însă în așa fel încât în caz de chemare la judecată, la care având a-și trimite vechilul /.../ să nu se smintească grămezile locuitorilor din plugăreasca lor îndeltnicire“.

⁸ Aurel V. Sava, *Documente putnene*, vol. II, 1931, p. 212.

Capitolul II

Organizarea internă a obștei

¹ Vezi răspunsurile la chestionarul lui Hasdeu, *mss. cit.*, pentru satele Aniniș-Gorj, Glogova-Mehedinți, Grădiște-Râmnicu Sărat, Podgoria-Muscel și Desa-Dolj. Cf. și I. Antonovici, *Istoria comunei Bogdana*, Bârlad, 1906, p. XLV.

² În *Cântarea României*, Alecu Russo descrie, printre altele, satul patriarhal așa cum îl cunoscuse în peregrinările lui din tinerețe, dând și câteva detalii pitorești – de pildă cel cu privire la părul din mijlocul satului „...cu locul bătut prin pregiur de vitele satului, care singure mai țin azi divan“, dar care „...era odinioară, când divanul unde sfătuia satul, când locul unde poposia voinicelul străin până în a nu-și găsi gazdă, când locul jocurilor ale băieților, când spitalul unde zăceau bolnavii nevindecați, părăsiți în sărăcia lor de toți și de neamuri“. Părul din mijlocul satului, loc de adunare la umbra copacului a sfatului sătesc, este astfel limpede arătat în multiplicitatea rosturilor lui.

Amănuntul cu voinicelul străin în căutare de gazdă este în special foarte interesant, arătând modul în care un străin lua contact cu satul, potrivit unor reguli de politețe și de moravuri foarte expresive.

Cât despre părăsirea bolnavilor la locul de adunare a satului, credem că se cade a i se da un alt înțeles: aducerea bolnavilor în locuri unde se adună oameni mulți (biserici, iarmaroace etc.) este un obicei pe care-l întâlnim și în alte țări. Rostul lui este a da prilej celor care cunoșteau leacul bolii să-l poată spune celui suferind. Este un apel la obște, la experiența difuză în masă, făcut în disperare de cauză.

³ H.H. Stahl, *Vecinătățile din satul Drăguș*, în *Sociologie românească*, an I (1936), nr. 1, p. 18.

⁴ C. Garoflid, *Agricultura veche*, Buc., 1943, p. 47.

⁵ Vezi Albert Babeau, *Le village sous l'ancien régime*, Paris, 1891.

⁶ Vezi răspunsurile la chestionarul Hasdeu, *mss. cit.*, pentru satul Jir-lău-Râmnicul Sărat.

⁷ *Ibidem*, Aniniș-Gorj.

⁸ *Ibidem*, Căpreni-Dolj.

⁹ *Ibidem*, Podgoria-Muscel.

¹⁰ *Ibidem*, Bătrânești-Roman.

¹¹ *Ibidem*, Cristești-Botoșani.

¹² *Ibidem*, Podgoria-Muscel.

¹³ *Ibidem*, Bătrânești-Roman, Aniniș, Căpreni.

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ *Ibidem*, Cârlomanești-Tutova.

¹⁷ *Ibidem*, Jirlău-Râmnicul Sărat.

¹⁸ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor...*, vol. VI, Buc., 1904, p. 427 și 365. Vezi și *Anciens documents de droit roumain*, vol. II, Paris-Buc., 1930-1931, p. 513 și 508. La 1794, Logofeția Divanului din Țara Românească are a da carte fiecărui vâtaf de plai, însă nu „...deschise, fără de nume într-însele, nici să se dea carte de vătășie nimănui fără de alegere în scris, după obicei, sub iscăliturile a tuturor locuitorilor aceluia plai și cu mărturia ispravnicilor“ (apud V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. V, p. 90).

¹⁹ Cf. Vasile C. Nicolau, *Contribuțiuni la studiul organizării administrative a satelor din Moldova*, Bârlad, 1912, precum și *Priviri asupra vechii organizări administrative a Moldovei*, Bârlad, 1924.

²⁰ Nu ni se arată cine îl desemnează pe acest răzeș „cel mai de frunte“. O interesantă și foarte semnificativă propunere face N. Istrati, în 1857, în *Chestia relațiilor dintre proprietari și locuitorii lucrători de pământ* (în *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, Seria I, vol. IV, Buc., 1908, p. 395). Autorul vede necesitatea înființării unor *dominia*, care erau un fel de putere de stat dată în seama proprietarului local: „...La moșiile răzășești, *dominia* să se încredințeze proprietății acei cu mai mare sân-pătășie în trupul moșiei“, adică acaparatorului local.

²¹ I. Antonovici, *op. cit.*, p. XLVII; cf. și V. Nicolau, *op. cit.*, p. 47: „...Vornicii erau aleși de obștea satului. Dreptul lor de căpetenie era formarea cislei“.

²² I. Antonovici, *op. cit.*

²³ Hasdeu, *mss. cit.*, Glogova-Mehedinți.

²⁴ *Ibidem*, Ionești-Gorj.

²⁵ I. Antonovici, *op. cit.*, p. XLV.

²⁶ Cf. „...Frate-meu e pârălab, ia bățul și pleacă-n sat“ (Gh.Dem. Teodorescu, *Poezii populare*, Buc., 1885, p. 300).

²⁷ Hasdeu, *mss. cit.*, Movileni-Tecuci.

²⁸ „...Când se punea, demult, vornic, se prelua bățul de la vornicul cel vechi și se da în mână la cel nou /.../ Bățul e în mare cinste. Se zice: «a feștelit bățul» despre cineva ce fiind într-o demnitate s-a necinstit prin ceva“ (Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, vol. I, p. 563).

²⁹ T.Al. Stoianovici, *op. cit.*, p. 485-493.

³⁰ Hasdeu, *mss. cit.*, Glogova-Mehedinți.

³¹ Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. I, p. 69.

³² Hasdeu, *mss. cit.* „Birăul“ este un funcționar excepțional, rar întâlnit în Țara Românească și Moldova: „...Înainte erau 4 deputați și logofătul. Pârălabul erea cu cislă care se făcea după vite, cu răbojul cu țanc. Vătășelul de plai strângea banii cu bastonul“ (Hasdeu, *mss. cit.*, Ionești-Gorj).

³³ I. Antonovici, *op. cit.*

³⁴ T. Al. Stoianovici, *op. cit.*

La 1796, un act din Dragoslavele spune despre unele acte: „...Le-au dat spre păstrare pârălabilului Nițu Cățoiu, unde sunt și celelalte scrisori ale satului“ (apud I. Răuțescu, *op. cit.*, p. 155).

³⁵ Hasdeu, *mss. cit.*, Podgoria-Muscel.

³⁶ Inf. Ștefan Macovei, 80 ani, din Nerej-Vrancea, în 1928.

³⁷ Excepțional, găsim și alții: de pildă, la 1815, nemesnicul satului (probabil Năruja) dă zapis prin care constată că Constantin Zaharnicul „...s-au așezat plăieșu la sat, un an“ pe 26 de lei, satul scutindu-l de orice avaele ar veni, pe el și pe fiul său Ion (A.V. Sava, *op. cit.*, vol. II, p. 2).

În Arhiva Tribunalului de Putna, la dosarul 472/1873 (ne-a fost semnalat de Aurel V. Sava), găsim un interesant proces: un oarecare Panaiotesco cum-părase drepturile lui Teodor Popanu, prin înscrisul din 31 oct. 1859, drepturi care decurgeau din învoiala făcută de Teodor Popanu cu 17 oameni din Nerej care „...au contractat cu individul Teodor Popanu a servi ca *soldat* pentru comuna Nereju“ timp de un an de zile. Cearta purta pe un sold de 800 lei. Printre acei 17 nerejenii, figurează vornicul Stoica Ilenoiu și pasnicul Vasile Teut.

³⁸ De pildă, la 1859, obștea satului Nistorești-Vrancea angajează în scris un pădurar.

La 1853, locuitorii satului Colac-Vrancea dau în scris cuiva ca să se știe că „...l-au pus ca să ni păzească munții di viti străini, cari ni sunt alcătuite din pășunat pe muntele nostru“. Va prinde vita și va lua 12 lei. Dacă nu dă de veste satului, atunci va plăti el 24 lei.

Se face sfat în sat pentru a tocmi ciobani la oi; votează majoritatea; se ține seama mai ales de sfatul bătrânilor (Hasdeu, *mss. cit.*, Cârломănești-Tutova).

³⁹ I. Antonovici, *op. cit.*, p. CVII.

⁴⁰ V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 214.

Aceeași dispoziție în 1794, *ibidem*, vol. V, p. 391. La 1846, Câmpulungul moldovenesc avea 4 panțiri, 2 giurați, 1 jitar, 1 vornic și 4 vechili plătiți. Cf. T.V. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*. Ed. Acad. Rom., Buc., 1915.

⁴¹ La 1794, Constantin Moruzi dă un hrisov cu privire la hirotonisirea preoților, prevăzând că „...unde va fi lipsă de preot, însuși pârălabilul cu toți sâtenii sau megieșii satului să dea adevărînța în scris la mânele aceluia ce va fi să se facă preot și să se iscălească și de stăpânul moșiei, de va fi sat mănăstiresc sau boieresc“ etc. „...Fiind sat megieșesc, vor iscăli numai megieșii toți“ (V.A. Urechia, *op. cit.*, V, p. 30-31, *passim*).

⁴² I. Răuțescu, *Câmpulung-Muscel, monografie istorică*, Câmpulung, 1943.

⁴³ T.V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 212.

⁴⁴ C.D. Constantinescu, H.H. Stahl, *Documente vrâncene*, vol. II, *mss.*

⁴⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. II, nr. 213, p. 164.

⁴⁶ Constantinescu-Stahl, *op. cit.*, vol. I, Buc., 1929, p. 21-22.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 131.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 133. Un ginere al unor „sutași de la oraș“ are vii; însă numai „...vilele singure, fără de loc de casă și fără drum“. Totuși, își face casă pe acel loc. Sutașii cer „...să-și mute casa de acolo, unde o fi loc de casă“, căci face pagubă viilor (act argeșean, fără dată, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, nr. 3, p. 83).

⁴⁹ Constantinescu-Stahl, *op. cit.*, vol. II.

- ⁵⁰ I. Răuțescu, *Dragoslavele*, p. 148.
- ⁵¹ I. Antonovici, *Documente bărlădene*, vol. II, Bârlad, 1912
- ⁵² V.A. Urechiă, *op. cit.*, vol. VIII, p. 606 și urm.
- ⁵³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, *Țara Românească*, XVII, vol. I, nr. 48, p. 39.
- ⁵⁴ *Ibidem*, vol. III, nr. 196, p. 223.
- ⁵⁵ T.V. Ștefanelli *op. cit.*, p. 192; vezi și actul din 1793, p. 230.
- ⁵⁶ A.V. Sava, *op. cit.*, II, p. 71.
- ⁵⁷ V.A. Urechiă, *op. cit.*, vol. VIII, p. 221.
- ⁵⁸ T.V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 61.
- ⁵⁹ *Ibidem*, p. 67.
- ⁶⁰ *Ibidem*, p. 150.
- ⁶¹ *Ibidem*, p. 194.
- ⁶² *Ibidem*, p. 149.
- ⁶³ *Ibidem*, p. 230.
- ⁶⁴ *Ibidem*, p. 241.
- ⁶⁵ *Ibidem*, p. 254. Într-un basm, Ion și soția lui, neavând ce mai face de sărăcie, „...s-au dus într-un sat ș-au cerut la vornicul să le dea o bucățică de tolocă să-și facă casă“ (E. Niculiță-Voronca, *op. cit.*, p. 670).
- ⁶⁶ A.V. Sava, *op. cit.*, vol. I, Focșani, 1929, p. 123-124.
- Și la 1594, „...să-i fie popii o bucată de loc la Gogoși, pentru că i-a dat-o ceata lui mai sus zisă, de a lor bună voie cu știrea tuturor megieșilor dimprejur și dinaintea domniei mele“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, nr. 132, p. 117). E vorba, însă, de o ceată de boieri, nu de un sat.
- ⁶⁷ I. Antonovici, *Documente bărlădene*, vol. II, p. 23, 45, 49.
- ⁶⁸ Vezi Maxime Kowalewsky, *Le régime économique de la Russie*, Paris (1898) și *La Russie sociale*, Paris (1914). De asemenea, B.D. Grekov, *Țăranii în Rusia*, Buc., Ed. Acad. RPR, 1952, c. 59-82.
- ⁶⁹ Este neîntemeiată documentar afirmația lui Justin Lupus (*Încercări asupra primelor forme de apropiiațiune a fondurilor rurale la români*, Buc., 1910), când susține că a existat la noi o astfel de „...repartizare a pământului cultivabil: s-au format loturi delimitate prin răzoare. Aceste loturi, al căror număr se schimba în fiecare an după numărul membrilor comunității, erau distribuite prin tragere la sorți. Numele lor, de delnițe sau jireabii, din care primul s-a păstrat până astăzi în Muntenia, iar al doilea s-a întrebuințat în Moldova cu un înțeles apropiat de cel primitiv, ne încredințează despre natura aleatorie a loturilor ce denumeau“.
- ⁷⁰ Vezi H.H. Stahl și Ion G. Filip, *Învoielile agricole din jud. Vlașca*, în *Căminul cultural*, an XI (1945), nr. 1-2.
- ⁷¹ C. Garoflid, *op. cit.*, p. 49.
- ⁷² C.C. Giurescu, *Le voyage de Nicoló Barsi en Moldavie*, în *Mélanges de l'École roumaine en France*, 1925, partea I, cap. IV.
- ⁷³ T.V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 97.
- ⁷⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, nr. 141, p. 139. Cf. alte formulări: „Noi satul Costești am vândut nou satul tot la o nevoie a satului“ (N. Iorga, în *Anciens documents de droit roumain*, vol. I); sau, la 1607, un sat se vinde „cu hrisoavele toate“ (în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, nr. 250, p. 267).

⁷⁵ De pildă: la 1594, Spahiul afirmă că a cumpărat o ocină de la tot satul, pentru 4.000 de aspri (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, nr. 117, p. 105); la 1594, megiașii Copăceștilor vând ocină o parte din sat (*ibidem*, nr. 145, p. 131); la 1606, se cumpără 2 stânjeni din cap în cap, de la toți sătenii, pentru un bou (*ibidem*, XVII, vol. I, nr. 320, p. 351); la 1612, însuși domnul, anume Radu vodă Șerban, cumpără 10 pogoane de vie de la toți sătenii din Golești, pe care le dăruiește apoi mănăstirii Argeș (*ibid.*, vol. II, nr. 651, p. 61); la 1614, „Adecă noi, megieșii satului Căciulăteștii” vând una dintre cele trei funii ale satului și una dintre cele trei mori. „...Și o am vândut noi sătenii cu mic cu mare” (*ibidem*, nr. 268, p. 326); la 1623, „...tot satul megiașii de în Dălbănești” vând două roți de moară (*ibidem*, nr. 231, p. 215).

Vezi și 1620, 1621 și 1623, când toți moșnenii satului, bătrâni și tineri, vând un vad de moară (*ibidem*, vol. III, nr. 481; nr. 3, p. 16 și urm.; nr. 15; nr. 371, p. 361).

⁷⁶ A.V. Sava, *op. cit.*, vol. II, p. 106.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 115.

⁷⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. III, nr. 127, p. 153.

⁷⁹ *Ibidem*, nr. 355, p. 395 și urm.

⁸⁰ T.V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 272 și 231.

⁸¹ A.V. Sava, *op. cit.*, vol. II, p. 127.

⁸² *Ibidem*, p. 193.

⁸³ I. Răuțescu, *Dragoslavele*, p. 116.

⁸⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. IV, nr. 356, p. 350.

⁸⁵ *Ibidem*, nr. 568, p. 552 și urm.

⁸⁶ Vezi, totuși, A. Rădulescu, *Dreptul de protimisis la arendarea moșiilor*, în *Dreptul*, an XXXVI (1907), nr. 40, p. 323-324.

⁸⁷ V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 140.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 142.

La 1793, are loc o ceartă între arendașul Leondari Gelepu și sătenii din Negoii, cu privire la arendarea moșiei. Caimacamul Olteniei dă câștig de cauză sătenilor. Alt caimacam dă ulterior dreptate arendașului: „i-au întors moșia”, dar sătenii nu se supun. Divanul Olteniei anulează această din urmă hotărâre, socotind-o greșită, pentru că „...strică privilegiul țăranilor de a avea protimisis la vânzarea moșiilor”, astfel încât moșia rămâne în mâna țăranilor (*ibidem*, vol. V, p. 136); la 1797, locuitorii din satul Mircești-Muscel, moșie a mănăstirii Văcărești, „...ca niște locuitori având protimisis” cer să întoarcă banii și să rămână venitul pe seama lor, ceea ce li se admite (*ibidem*, vol. VII, p. 74); la 1802, cu privire la arendarea unei băcănii în orașul Câmpina, se prevede că „...acest privilegiu de protimisis îl au numai țăranii birnici, iar nu și boier-nașii” (*ibid.*, vol. III, p. 198).

În același an, sătenii din Bolintinul din Deal se plâng că egumenul mănăstirii Cotroceni a arendat moșia în ciuda dreptului lor de protimisis (*ibid.*, p. 220).

⁸⁹ V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. VIII, p. 85.

Și la 1800 e folosită dovada prin jurământ sub blestem: față de plângerea sătenilor dajnici din satele Poiana Lungă și Românești împotriva faptului că un Panaite Bulucbașa luase în arendă moșia și îi asuprește; domnitorul poruncește ispravnicilor de Dâmbovița „...fiindcă cererea de protimisis pe anul viitor o făcură locuitorii în vreme, încă înaintea sorocului ce este la Sf. Gheorghe vii-

tor, vă poruncim cu hotărâre ca pentru anul viitor, dând locuitorii prețul acela ce prin blestem se va dovedi că-l ia stăpânul moșiei de la alții, să se protimisască negreșit după condica divanului și să faceți moșia teslim la jăluitori" (*ibidem*, p. 69).

⁹⁰ Acest protimisis nu mai e pomenit în anafora din septembrie 1814 din Țara Românească, făcută după ce „...am văzut teoria ce au făcut-o dumnealui biv vel clucerul Nestor la capul pentru protimisis" (V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. X, A, p. 568).

⁹¹ Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 132.

⁹² Vezi A. Oțetea, *Le second asservissement des paysans roumains (1746-1861)*, în *Nouvelles études d'histoire, présentées au Xe Congrès des sciences historiques*, Rome, 1955, Buc., Ed. Acad. RPR, 1955, p. 307.

⁹³ I. Antonovici, *op. cit.*, p. XLVI.

⁹⁴ P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, Buc., 1944, p. 125. Vezi și Răbojul în istoria Transilvaniei, în *Revista istorică română*, VIII, p. 28-47; *Satul bătrânesc*, în *Transilvania*, an LXXV, nr. 1 și un extras de 24 de pagini, în care ni se dă descrierea unui astfel de răboj.

Pentru „crestarea pe răboj", cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, nr. 213, p. 194; nr. 298, p. 282; nr. 364, p. 355; nr. 384, p. 372; nr. 102, p. 91; nr. 215, p. 226; nr. 285, p. 309 și urm.

⁹⁵ Émile de Lavelaye, descrie conflictul dintre administrația olandeză și „desele" javaneze, în asemenea probleme fiscale, în *De la propriété et de ses formes primitives*, ed. IV, Paris, 1891.

⁹⁶ Vezi T.V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 210. Cf. și actul din 1786, p. 169.

⁹⁷ O interesantă informație verbală, căpătată de la vlahii din Macedonia, afirmă că tradiția locală păstrează amintirea vremii când slujbașii turci nu intrau în sat decât o dată pe an, ca să încaseze global birul. La plecarea din sat, slujbașul turc, ieșind, scotea papucii din picioare și îi scutura de praf, în semn că nici măcar un fir de praf nu îi era îngăduit să ia din sat, peste tributul îndătinat.

⁹⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. III, nr. 162, p. 135.

⁹⁹ *Ibidem*, XVII, vol. II, nr. 100, p. 96.

¹⁰⁰ Vezi I. Mototolescu-Vădeni, *Die Gesamtbürgerschaft im rumänischen Rechte, verglichen mit anderen Rechten*. Autorul susține că originea acestei instituții stă în legătură cu dezvoltarea familiei, în relație cu statul. Nu este vorba, însă, de o familie restrânsă, ci de un sat devălmaș familial (*eine Dorfgemeinschaft*) format din descendența unui singur strămoș. Se pot deosebi trei faze în evoluția răspunderii penale colective: 1) cereul strămt al familiei; 2) comunitatea deținătorilor de ocini dintr-un sat; 3) faza legală, mai recentă.

¹⁰¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. III, nr. 376, p. 415.

¹⁰² *Ibidem*, A, XVII, vol. III, nr. 207, p. 133.

¹⁰³ La 1610, se face o moarte de om în hotarul satului Băhneni, al mănăstirii Neamț. Se dă răgaz mănăstirii să-l găsească pe vinovat, dar mănăstirea nu-l poate găsi. La urmă „...au adus pe vinovat înaintea noastră satul Preuțești și acel vinovat a fost din satul Preuțești" (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. II, nr. 437, p. 326). Satul Preuțești are, deci, a despăgubi mănăstirea cu 10 taleri și 2 boi, „pentru cibote".

¹⁰⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. II, nr. 196, p. 154.

105 Inf. Ștefan Macovei, Nerej, 1927.

106 I. Antonovici, *op. cit.*

107 *Bul. Com. Mon. Ist.*, III, 1910, p. 86.

108 T.V. Ștefanelli, *op. cit.* Acte din 1688, p. 10 și 1768, p. 256 și 326.

109 *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. I, nr. 329, p. 245.

110 *Ibidem*, B, XVI, vol. III, nr. 277, p. 240.

Alte exemple: la 1537, o vânzare făcută în fața tuturor megiașilor moșneni (*ibidem*, nr. 222, p. 186 și urm.); la 1564, o vânzare făcută „înaintea tuturor megiașilor“ (*ibidem*, nr. 230, p. 195); la 1581, o vânzare „dinaintea a tot satul“ (*ibidem*, vol. V, nr. 18, p. 16); la 1610, la o vânzare, după aldămășari, se adaugă „...și tot satul știe de aceasta“ (*ibidem*, XVII, vol. I, nr. 442, p. 499; la 1615, o vânzare „cu voia tuturor sătenilor“ (*ibidem*, nr. 345, p. 398); la 1602, o vânzare „...dinaintea preoților, înaintea a mulți oameni și înaintea tuturor sătenilor din Albeni“ (*ibidem*, A, XVII, vol. I, nr. 81, p. 54).

111 *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. IV, nr. 189, p. 180.

112 *Ibidem*, A, XVII, vol. II, nr. 154, p. 126.

113 *Ibidem*, B, XVI, vol. III, nr. 250, p. 212.

114 *Ibidem*, XVII, vol. IV, nr. 14, p. 16.

115 *Ibidem*, XVI, vol. IV, nr. 219, p. 217.

116 *Ibidem*, XVII, vol. II, nr. 202, p. 219.

117 *Ibidem*, vol. I, nr. 78, p. 65.

118 T.V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 399.

119 *Ibidem*, p. 254.

120 I. Răuțescu, *Dragoslavele*, p. 145.

121 *Ibidem*, p. 118.

122 *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. V, nr. 260, p. 248.

123 T.V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 131.

124 *Ibidem*, p. 346.

125 I.A. Candrea, Ov. Densusianu, Th.D. Speranția despre Satul Ocele Mari-Vâlcea, în *Graiul nostru*, vol. I, p. 35.

126 Hasdeu, *mss. cit.*, Podgoria-Muscel.

127 T.V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 293.

128 Constantinescu-Stahl, *op. cit.*, vol. II.

129 T.V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 10.

130 Hasdeu, *mss. cit.*, Ionești-Gorj.

131 *Ibidem*, satul Plăinești-Râmnicul Sărat.

132 *Ibidem*

133 *Ibidem*, Glogova-Mehedinți.

134 *Ibidem*, Rastu-Dolj. Megieșii se amestecă într-o chestiune familială și judecă (cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, nr. 107, p. 97).

135 Niko Cotlarciuk, *Beiträge zum lebenden Ehe und Familienrecht der Rumänen, insbesondere jener im Suden Bukovina* (Viena, 1913 – Lucrare în Seminarul de drept viu al lui Eugen Ehrlich).

136 Hasdeu, *mss. cit.*, Podgoria-Muscel.

137 T.V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 325.

138 Constantinescu-Stahl, *op. cit.*, vol. II.

139 Hasdeu, *mss. cit.*, Mârza-Dolj.

La 1562, într-o ceartă pe două ogoare, împričinații „...s-au pârât înaintea megiașilor. Așa megiași i-au judecat, ca să fie volnic Nan să țină și să cum-pere de la ceilalți țărani“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. III, nr. 197, p. 164); la 1598, o judecată prin oameni buni și bătrâni pentru un heleșteu (*ibidem*, A, XVI, vol. IV, nr. 291, p. 238); la 1605, într-o ceartă pe un iaz, se dă carte domnească către Griga mare vătaf și către tot satul Tătărășeni (*ibidem*, XVII, vol. I, 336, p. 252 și urm.); la 1768, într-o pricină de stăpânire de pământ, vornicul de Câmpulung îi judecă pe pârâți „...în fața mea și a tot norodul“ (T.V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 99); la 1803, „...am ieșit dinaintea satului de am făcut sobor de oameni bătrâni i de preoți“, într-o pricină de stăpânire de pământuri (I. Răușescu, *Dragoslavele*, p. 164).

140 A.V. Sava, *op. cit.*, II, p. 61-62.

141 N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXII, p. 348.

142 Constantinescu-Stahl, *op. cit.*, vol. II.

143 I. Răușescu, *Dragoslavele*, p. 121.

144 T.V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 110.

Un interesant caz modern este semnalat de Irimia Mihail, în *Analiza vieții juridice în Gura Sărății, Buzău* (mss., 1935): într-o ceartă de hotar între doi „vecini de răzor“, se întâmplă ca unul să-l lovească pe celălalt cu sapa, umplându-l de sânge. Jandarmii veniți să instrumenteze sunt goniți de către săteni, care merg ei înșiși la fața locului, însoțiți de bătrânii satului, constată că cel lovit era vinovat, deoarece mutase cu rea credință semnele de hotar și, în consecință, îl ascund pe cel căutat de jandarmi, ca să nu poată fi arestat.

145 *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. II, nr. 45, p. 45 și urm.; și vol. IV, nr. 125, p. 103 și urm.

146 *Ibidem*, vol. II, nr. 185, p. 179.

147 La 1573, aflăm, de pildă, că răvașele a 24 boieri hotarnici se păstrează „în mâinile vecinilor“, cari le aduc noului stăpân, ca să pornească judecata (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. IV, nr. 120, p. 116).

148 Uneori, martorii clăcași sunt folosiți pentru a arăta cărui boier, dintre cei aflați în litigiu, i-au dat dijmă și i-au lucrat clacă, în vechime, pentru a putea fi tranșate, însă, nu probleme de hotărnicie, ci pări de stăpânire.

149 R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, Buc., 1907, p. 213.

150 *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 400, p. 332.

151 *Ibidem*, B, XVI, vol. III, nr. 408, p. 354.

C. Giurescu îi socotește pe acești 150 megieși „boieri“ propriu-ziși (*Studii de istorie socială*, ed. II, Buc., 1943, p. 275), ceea ce nu poate fi: „boier“ are alt aici înțeles decât „stăpân de sate“, căci nu se poate concepe o ceată de 150 de boieri stăpânind satele împrejurase; „boier“ înseamnă „ispravnic domnesc“, persoană exercitând, fie și temporar, o slujbă domnească. Cf. P.P. Panaitescu, *Interpretări românești, studii de istorie economică și socială*, Buc., 1947, care dă aceeași tălmăcire acestui termen.

152 *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. III, p. 306.

153 *Ibidem*, A, XVII, vol. II, nr. 409, p. 307 și urm.

154 *Ibidem*, vol. I, nr. 405 și 406, p. 304.

Este interesant acest mod moldovenesc de interpretare a celor 12 boieri co-jurători, care aici nu mai sunt, ca în Țara Românească, arbitri numiți de domnie, pe răvașe anume, ci doar o delegație restrânsă a celor 100 de martori.

155 *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIII și XIV-XV, nr. 36, p. 52.

156 *Mircea cel Bătrân*, p. 70.

157 *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII-XV, nr. 57, p. 52 și urm.

158 *Ibidem*, nr. 80, p. 92 și urm.

159 *Ibidem*, nr. 251, p. 238.

160 *Ibidem*, nr. 265, p. 252.

161 *Ibidem*, XVI, vol. I, nr. 177, p. 175.

162 *Ibidem*, vol. II, nr. 60, p. 62.

163 Direct satelor mănăstirii Bistrița, cu scutire de bir (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. II, 1536, nr. 83, p. 81); în final, îndemn la ascultare (*ibid.*, nr. 203, p. 209); direct către două sate, pentru scutirea a 15 case (*ibidem*, vol. III, 1554, nr. 28, p. 23); direct către un sat, de întărire a satului lor, pe care îl răscumpăraseră (*ibidem*, 1559, nr. 118, p. 100); direct către două sate aflate în pără cu un al treilea sat, pentru un hotar (*ibid.*, 1565, nr. 251, p. 213); direct către un sat aflat în pără cu alt sat pentru un hotar (*ibidem*, 1566, nr. 256, p. 218); direct „...satului Susanilor și cu feciorii lor“, pentru o pără de hotar cu alt sat (*ibidem*, 1567, nr. 281, p. 243); direct, pentru cnezirea unui sat (*ibidem*, 1568, nr. 296, p. 256); în final, îndemn la ascultare (*ibidem*, vol. IV, 1574, nr. 142, p. 138); poruncă domnească către satul Hrastul (*ibidem*, vol. V, 1583, nr. 154, p. 146); în final, îndemn la ascultare (*ibidem*, vol. VI, 1591, nr. 24, p. 21); în final, îndemn la ascultare; de data aceasta amenințare cu spânzurătoare a celor nesupuși (*ibidem*, 1595, nr. 189, p. 173); în final, la alegerea unei moșii, se fac unele comasări: „...Iar voi, sătenii, care nu vreți vre așa“ să dea înapoi banii pe care i-au primit la vânzarea locurilor (*ibidem*, nr. 209, p. 192); în final, saatele sunt îndemnate la ascultare (*ibidem*, 1600, nr. 404, p. 392; *ibidem*, XVII, vol. I, 1602, nr. 33, p. 28; nr. 72, p. 57; vol. II, 1611, nr. 7, p. 6); în final, poruncă de a ieși de pre moșia mănăstirii (*ibidem*, 1612-1613, nr. 95, p. 92); poruncă directă, către 8 sate să păzească o mănăstire, trimițând pe rând câte 50 de oameni, zi și noapte (*ibidem*, 1614, nr. 242, p. 268); în final, îndemn la ascultare (*ibidem*, nr. 252, p. 279); poruncă directă ca satul să lucreze mănăstirii (*ibid.*, vol. II, 1614, nr. 275, p. 312); poruncă „...satului Vălsăneștii și tuturor bătrânilor și moștenitorilor satului ca să le fie delnițele și ocinile și hotarul și curăturile lor din Vălsănești și toate locurile lor și să fie în pace și slobozi de vecinie“ (*ibidem*, vol. III, 1617, nr. 73, p. 87); în final, îndemn la ascultare (*ibidem*, 1618, nr. 205, p. 231).

164 N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, V, p. 4.

165 *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. IV, nr. 303, p. 299.

166 N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, V, p. 84.

167 Vezi și T.V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 444 și *passim*: la 1834, *Circulara către toate grămezile din stăpânirea Câmpulungului*, relativă la închiderea graniței dinspre Moldova, din pricina ciumei; la 1842, plângere a grămezii satului împotriva unui silvicultor.

Și Suceava își avea „grămada”. În timpul răscoalelor țărănești provocate de confiscarea munților și transformarea lor în bunuri comunale, aceste grămezi ale satelor au avut între ele înțelegeri. Dar nu avem dovada existenței, aici, a unui Sfat Mare cuprinzând delegați din toate grămezile satești. Nici un act emanat de la un asemenea sfat nu ne-a rămas, ceea ce nu înseamnă că el nu a existat.

Nici în Vrancea nu avem un astfel de act decât abia în 1813.

În epoca aceasta, însă, Câmpulungul era austriac și austrieii nu au admis în sistemul lor administrativ decât „grămada” redusă foarte mult, la câțiva frunțași Batrâni și la o serie de funcționari: vornic, giurați, pânțir, jitar și vechili. Încă dinaintea răscoalei din 1805, adică în 1803, *Kreisamt*-ul poruncește grămezilor să înceteze cu adunările necuviincioase, întârzierile și tulburările, sub greea pedeapsă, ceea ce, de altfel, nu a împiedicat izbucnirea răscoalei.

¹⁶⁸ „...În devălmășie au stat până la 1933, când s-au dat fiecărui locuitor, după vechile tabele de împroprietărire. Când se stăpânea în devălmășie, se folosea ca islazuri. Astăzi, intrând în stăpânirea fiecăruia sunt lucrute după bunul plac al stăpânului” (Niță Florea, *Monografia trupului de moșie din comuna Malu, jud. Ialomița*, mss., 1935).

¹⁶⁹ Apud V.M. Kogălniceanu, *Chestiunea țărănească*, 1906, p. 15.

¹⁷⁰ „...Legea rurală, în vederea unui interes de ordine socială, desființând orice învoieli anterioare care regulau raporturile dintre proprietari și foștii clăcași, punerea ei în aplicare a avut de efect a desființa și orice condițiuni care puteau fi subordonate acelei învoieli. Din momentul dar al punerii în aplicare a zisei legi, se consideră ca desființată condiția rezolutorie stipulată în vânzarea făcută de niște foști locuitori proprietari răzăși cu cumpărătorul moșiei lor, în sens că vânzarea să se desființeze dacă proprietarul și urmașii săi nu se vor ține de învoiala ce au făcut cu ocaziunea acelei vânzări, de a continua să rămâie pe moșie ca clăcași și nu le va da întinderea de pământ stipulată prin acea învoială. Dânșii, după survenirea legii rurale, nu au drept la alte pământuri decât li se conferă prin această lege” (Curtea de Casație, nr. 424/1891, Secția I, în *Buletinul Curții de Casație*, p. 1195; apud Ciorapciu, *Enciclopedia juridică*, vol. II, p. 37).

Tot astfel: „...Învoirea făcută de niște locuitori, foști răzăși de moșie, cu cumpărătorii moșiei lor, ca să rămână pe viitor ca clăcași, era permisă după Regulamentul Organic al Moldovei, fără ca împrejurarea că stipulațiunile de clăcașie erau mai avantajoase decât acelea ce le conferă sus-zisa lege, să schimbe în ceva raporturile juridice create între părți în privința devenirii cumpărătorului ca proprietar al moșiei și pe acelor locuitori ca clăcași pe aceia moșie!” (*ibidem*, p. 38).

¹⁷¹ Semnalăm aici doar procesele de altă natură. Avem astfel:

- satul Colfești, în pără cu Iaroslăveștii pentru o ocină; i se dă hotarnic și 36 de boieri (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. I, 1519, nr. 147, p. 146);
- satul Căzănești, în pără cu mănăstirea Mușetești pentru o moară și un metoc (*ibidem*, vol. II, 1528, nr. 50, p. 54);
- sătenii laioveni „din oraș”, Tatul și cu cetașii săi, în pără cu mănăstirea Cotlomuz, pretinzând că satul Uda e al lor (*ibid.*, 1547, nr. 384, p. 366 și urm.);
- satul Deveselenii, în pără cu mănăstirea Glavacioc (*ibid.*, vol. III, 1558, nr. 103, p. 88);
- „...A venit însuși egumenul cu toți frații și cu mulțime și oameni buni și bătrâni dinspre acele sate și ocine ale sfintei mănăstiri și au adus vechile cărți și hrsoave...”, ca să-și apere hotarul (*ibidem*, 1560, nr. 149, p. 123);

- satul Borulenii, în pără cu fetele Stoicăi, pentru o moșie în satul Tomeni (*ibidem*, 1560, nr. 152, p. 127);
- suhodolenii, în pără cu mănăstirea Tismana pentru un drum pe care l-ar fi făcut suhodolenii pe ocina mănăstirii (*ibidem*, 1560, nr. 164, p. 136; nr. 174, p. 144 și urm.; nr. 224, p. 188 și urm.);
- orașul Gherghița, în pără cu satul Melești care le împresoară moșia (*ibidem*, 1566, nr. 170, p. 141);
- satul Oroșanii, care contestă dreptul la ocină a doi oameni (*ibidem*, 1563, nr. 221, p. 186);
- „...Când au fost în zilele Mircei voievod, au venit megieașii de la satul Orlea înaintea Mircei voievod și au mărturisit precum că satul Orlea iaste al lor de moștenire“ (*ibidem*, 1569, nr. 361, p. 313);
- satul Colareți, în pără cu un grup de boieri, pentru satul Stelnicioara; „...Au venit aicea cu satul Colareți înaintea domnii mele și au stătut față înaintea domnii mele (*ibidem*, nr. 384, p. 332);
- satul Tâlvești, în pără cu mănăstirea Tismana pentru ocini și pentru hotar (*ibidem*, 1570, nr. 388, p. 337);
- satul Hareșanii, în pără cu satul Căpățânenii pentru hotar (*ibid.*, 1570, nr. 395, p. 344);
- satele Stăneștii și Sovârcul pârându-se pentru hotar, domnul le împacă înfrățindu-le: Stăneștii iau ocina de sus, iar Sovârcul, pe cea de jos (*ibidem*, nr. 413, p. 359);
- satul Ciumeștii, în pără cu un boier pentru un hotar (*ibidem*, nr. 442, p. 385);
- satul Zănoaga, în pără cu un boier care pretinde că nu i s-a închinat jumătate din sat (*ibidem*, nr. 144, p. 387);
- mănăstirea Govora, care „...a avut pără înaintea domniei mele cu satul Cioranii, anume Dan și ceata lui“, pentru hotar (*ibidem*, vol. IV, 1572, nr. 57, p. 53).
- boierii Buzești „...sorociți pă satul Cruce înaintea domnii mele, ca să ste față înaintea domnii mele“ (*ibid.*, 1575, nr. 170, p. 169; nr. 181, p. 177 și urm.);
- „...Au avut satul Descopereștii pără cu orașul domniei mele, Cornețelenii“ (*ibidem*, nr. 210, p. 209);
- satul Stolniceanii, în pără cu popa Bădilă, pentru o ocină la Malureni (*ibidem*, 1576, nr. 224, p. 222 și urm.);
- mănăstirea Bonta, în pără cu satul numit Rumâanii și cu satul Preajva, pentru ocine la Bonta (*ibidem*, 1580, nr. 442 și urm.);
- nu numai mănăstirea, ci și satul ei, Lucienii, se plâng împotriva unui boier care ar fi cotoplit hotarul satului Lucienii (*ibidem*, nr. 460, p. 466 și urm.);
- satul Cupele de Jos, în pără cu două cete pentru Cupele de Sus (*ibid.*, vol. V, 1581, nr. 26, p. 25 și urm.);
- pără între satele Zătrenii și Frâncenii, pentru hotar (*ibid.*, 1583, nr. 136, p. 130.);
- o mănăstire, în pără cu satul Drăculeștii, pentru o dușegubină (*ibidem*, nr. 145, p. 137 și urm.);
- satul Rogojanii, în pără cu un boier care pretinde că anume ocini sunt în Desa, iar nu în Rogojani (*ibidem*, nr. 1247, p. 139 și urm.);
- satul Hălmăjel, în pără cu un boier (*ibid.*, 1585, nr. 207, p. 193 și urm.);
- satul Obedinul, în pără cu călugării de la Tismana (*ibidem*, 1586, nr. 240, p. 227 și urm.);
- satul Mălinești, în pără cu mănăstirea, pentru un hotar (*ibidem*, nr. 250, p. 236 și urm.);

– satul Corzi, câştigă, la 1591, împotriva mănăstirii Tismana; totuşi, la 1592, se dă poruncă domnească „...să apuce pe oamenii de la Corzi, să-i țină legaţi, până vor da Corzenii toate cărţile de ocină în mâna călugărilor (*ibidem*, vol. VI, nr. 28, p. 24 şi urm.; nr. 54, p. 48);

– satul Obedinul afirmă că s-a răscumpărat plătind o duşegubină (*ibidem*, 1592, nr. 51, p. 43 urm.);

– tot satul Plenicienii, cu mare cu mic, în pâra cu Buzeştii (*ibidem*, 1597, nr. 311, p. 294 şi urm.);

– Foleştii de Jos se vând lui Oprea care face schimb cu călugărul Dorotei; dar călugărul, împreună cu tot satul, vin în pâra înaintea domnului, susţinând că Oprea nu a plătit aspriei (*ibid.*, XVII, vol. I, 1610, nr. 379, p. 427 şi urm.);

– mănăstirea Argeş şi sătenii din Goleşti, în judecată cu Teodosie logofăt (*ibidem*, vol. II, 1612, nr. 65, p. 61 şi urm.);

– satul Arpadea, în pâra cu Preda clucer, cere lege 12 boieri cu privire la preţul vânzării lor (*ibidem*, nr. 73, p. 68 şi urm.);

– „...Aşa pâra satul Măghereştii, că a fost satul Mogoşanii al lor, căci le-a fost cotropit de străbunicul lui Hamza“ (*ibidem*, vol. III, 1620, nr. 427, p. 468);

– satele Tărăciorii şi Măcreştii, în pâra pentru un hotar (*ibidem*, vol. IV, 1621, nr. 30, p. 27 şi urm.).

Pentru aceeaşi perioadă, actele moldoveneşti sunt cu mult mai puţine, totuşi foarte concludente şi ele:

– Athanasie, episcop de Roman, părăşte pe Ciogolea şi tot satul Ionăşeştii că „...nu-i lasă să prindă peşte în acea gărlă, ci îi scot oamenii lui“ (*ibidem*, A, XVII, vol. IV, 1616, nr. 104, p. 74);

– satul Nădăşeni, în pâra cu mănăstirea Bistriţa pentru că au intrat în satul Sârbi şi au făcut iazuri şi au mutat piatra de hotar (*ibid.*, XVI, vol. III, 1583, nr. 273, p. 220 şi urm.);

– trei sate sunt trase în judecată de mănăstirea Bistriţa, acuzate de a fi intrat în hotarele altor trei sate ale mănăstirii (*ibidem*, 1581, nr. 232, p. 178);

– satul domnesc Topliţa, din ocolul Neamţului, în pâra cu Mihăilescul uricar, pentru o poiană (*ibidem*, 1572, nr. 74, p. 56; 1579, nr. 161, p. 129; 1580, nr. 178, p. 139);

– satul domnesc Vânătorii, în pâra cu mănăstirea Neamţ, pentru nişte poieni (*ibidem*, vol. IV, 1591, nr. 1, p. 1);

– mănăstirea Voroneţ, în pâra cu „sluga noastră Griga vâtaf“ şi tot satul Tătăraşeni, pentru un iaz (*ibidem*, XVII, vol. I, 1605, nr. 336, p. 252 şi urm.);

– vin înaintea domnului sătenii din Necşani şi-l părăsc pe fiul lui Albotă vornic, pentru hlabnic ce este în faţa satului Vlădeni, zicând că ţine de hotarul lor (*ibidem*, 1604, nr. 223, p. 156 şi urm.);

– două sate se hotărânesc, astfel „...că le-au plăcut şi lor“ (*ibidem*, vol. II, 1610, nr. 405, p. 304);

– judecată între satul Tălăeştii şi Cogălniceanu diacon (*ibid.*, 1606, nr. 69, p. 63);

– satul Cernaţii, care se numeşte Biltigani, şi cu satul Greci, care se numeşte Rotompăneşti, se tocnesc de bunăvoie înaintea domnului pentru o bucată de ocină (*ibidem*, vol. III, 1612, nr. 168, p. 103 şi urm.);

– grămada satului Rus are pâra, în 1656, cu satul Securiceni, pentru un hotar (T. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. II, 1934, p. 155);

– satul Sendricenii se plânge împotriva lui Rugină că „...le-ai luat un hotar al domniei mele, care ţine de ocolul Dorohoiului... iar tu să vii să stai în faţă cu acei vecini ai domniei mele... (Doc. priv. ist. Rom., A, XVII, vol. III, 1614, nr. 269, p. 174).

- 172 *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. V, nr. 406, p. 386.
- 173 *Ibidem*, nr. 295, p. 282.
- 174 V.A. Urechiă, *op. cit.*, vol. XI, p. 39.
- 175 D. Chebapci, *Tratat teoretic și practic de procedură civilă*, vol. II, Buc., 1895, p. 36.
- 176 Vezi colecția D. Brăiloiu, ed. II, p. 608, nota, și I.G. Săndulescu și Nănoveanu, *Explicațiunea teoretică și practică a codicelui de procedură civilă*, Buc., 1875, p. 128.
- 177 *Idem*, în *Regulamentul măsurătoare și hotărâniciei islazurilor comunale*, din 18.V.1909, art. 8 al. c: „...Notificarea se va face cetelor de moșneni și răzăși și locuitorilor împroprietăriți, dar neîmpărțiți, pe numele obștiei prin notarul comunei de care depinde proprietatea obștiei vecine cu islazul“.
- 178 E. Dan, *Codul de procedură civilă*, ed. III, Buc., 1921.
- 179 Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, Scrisoarea XIII.
- 180 Ion Stoicescu, *Schitze din istoria Patriei, urmate de istoria Ploescilor. Fapte istorice, cele mai multe văzute cu ochii*, Ploiești, 1880, cap. „Istoria Ploescilor și a moșiei Târgșorului pe care Ploescii au avut-o în posesiune de secol“.
- 181 Constantinescu-Stahl, *op. cit.*, vol. I, p. 89.
- 182 Vezi, totuși, V.A. Urechiă, *Notiță despre slobozii*, în *Anal. Acad. Rom.*, Seria II, tom IX.
- 183 *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, nr. 53, p. 43.
- 184 *Ibidem*
- 185 *Ibidem*
- 186 *Ibidem*
- 187 *Ibidem*, vol. II, nr. 225, p. 243.
- 188 *Ibidem*
- 189 *Ibidem*, p. 243 și urm.
- 190 *Ibidem*, nr. 230, p. 249.
- 191 *Ibidem*, p. 250.
- 192 *Ibidem*, vol. I, nr. 239, p. 264.
- 193 *Ibidem*
- 194 *Ibidem*
- 195 *Ibidem*, nr. 316, p. 360.
- 196 *Ibidem*, vol. III, nr. 94, p. 114 și urm.; nr. 97, p. 118 și urm.; nr. 259, p. 291 și urm.

PARTEA A TREIA

Capitolul I

Considerații generale

¹ Am citat și rezumat din lucrarea lui M.O. Kosven, *Introducere în istoria culturii primitive*, Buc., Editura Științifică, 1957, p. 115 și *passim*.

Capitolul II

Organizarea internă a gospodăriilor familiale

¹ Cornel Grofşoreanu, *În ţara dacilor. Studiu juridic asupra dreptului cutumiar român din Valea Almăjului, Banat*, 1940.

² M. Markovici, *Die serbische Hauskommunion (Zadruga) und ihre Bedeutung in der Vergangenheit und Gegenwart*; Baltasar Bogišić, *De la forme dite inokosna de la famille chez les Serbes et les Croates*, Paris, 1884; M.W. Radulowitz, *Die Hauskommunion der Südslaven*, Heidelberg, 1891; Dragoliub Novacovici, *La Zadrouga; les communautés familiales des Yugoslaves*, Paris, 1905.

³ Un studiu asupra zadrugilor populaţiei bulgăreşti se află în C.D. Constantinescu-Mirceşti, *Un sat dobrogean: Ezibel*, Buc., 1939.

⁴ George T. Amaradie, *Manifestări juridice în comuna Mihai Bravu-Dadilov* (mss., 1936).

⁵ C. Georgescu-Vrancea, *Consideraţiuni asupra coexistenţei dreptului scris şi a celui nescris în ţara noastră*, în *Revista de studii sociale*, I (1911), nr. 6.

⁶ Vorbim, evident, de ţăranii săraci, „care nu fac acte“, şi nu de cei bogaţi care, prinşi adânc în sistemul economic capitalist şi tari pe dispoziţiile Codului civil, preferau să intre în conflict cu copiii lor, dând pământul în dijmă sau în arendă unor străini.

⁷ Şi ţăranii clăcaşi, odată gospodăriţi pe seamă proprie, aveau dreptul, ca „însurăţei“, la pământul de dijmă, în mod egal cu gospodarii mai vechi.

⁸ T.V. Ştefanelli, *op. cit.*, p. 5.

⁹ *Ibidem*, p. 234.

¹⁰ Eugenia St. Nicolescu, *Monografia com. Vârtej-Nefliu-Ilfov* (mss., 1935).

¹¹ C. Banu, *Monografia comunei Păcureşti-Prahova* (mss., 1935).

¹² Pe întreaga perioadă dintre 1927 şi 1938, nu s-a înregistrat, la judecătoria din Năruja-Putna, decât un singur act dotal!

¹³ T.V. Ştefanelli, *op. cit.*, p. 58, 73 şi 83.

¹⁴ George Amaradie, *mss. cit.*

¹⁵ Folosim textul mai vechi: Xenia C. Costa-Foru şi H.H. Stahl, *Caracterul devălmaş al familiei nerejene*, în *Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială*, an X (1932), nr. 1-4.

¹⁶ Un document local, din 1817, arată cum fiul cel mai mic ia de asemenea „mai mult cu o falce“; în anul 1850, un fiu scoate de sub zălogire averea familială; drept mulţumire, i se vinde lui averea pe un sold de 60 de lei; iscălesc tatăl, mama, ginerele şi feciorii, cel mai mic specificând: „...eu Ion sin Toader Puţoiu, fecior mai mic, faţă“.

¹⁷ Inf. N. Mihail, Năruja, 1928. Ritualul nunţii păstra, până de curând, formalitatea unei opoziţii simbolice a flăcăilor faţă de orice măritare a unei fete din sat cu un flăcău din alt sat. „...Când flăcăii merg de iau o fată din sat vecin, când pleacă din satul miresii, flăcăii de acolo dau ocol, închid ogrăzile şi nu lasă să treacă carele cu zestre. Cererea vulpii înseamnă că le plăteşte ceva de băut, un galben. Dacă nu plătesc, se luptă de-a călare, pe luarea căciulilor şi se globesc apoi unii pe alţii. Lupta e numită *lupta vulpii* (apud Hasdeu, *mss. cit.*, plasa Crasna, jud. Fălciu).

¹⁸ Vezi *Arhiva istorică*, I, partea I, p. 42, și Mototolescu, *Privilegiul masculinității*, Buc., 1915, p. 7.

¹⁹ Ca să ne putem da seama de sfera socială de întindere a nașiei, dăm o listă a celor *botezați* de câteva nașe din sat.

Seana Arsene Fogoroș a botezat până în 1934: în 1903, pe Maria Matei Gh. Sofonea; 1905: Rafira Matei Gh. Sofonea; 1906: Samoil Matei Gh. Sofonea; 1907: Roman Matei Sofonea; 1908: Silvia Matei Sofonea; 1910: Victor Matei Sofonea; 1912: Gheorghe Matei Bobeică, Rafira Matei I. Sofonea și Ana Matei Sofonea; 1914: Gheorghe Matei Sofonea și Dionisie Matei Sofonea; 1915: Maria Valer Tătaru; 1919: Ana Matei Bobeică; 1920: Emilian Matei Sofonea și Valeria Nicolae V. Tătaru; 1921: Silvia Matei Bobeică; 1922: Viorica Matei Sofonea; 1924: Ioana Arsene Sofonea; 1926: Valeria Arsene Sofonea și Eleonora Matei Sofonea; 1927: Gheorghe Matei Sofonea și Silvia Arsene Matei Sofonea; 1928: Liviu N.I. Sofonea, Viorica Matei I. Sofonea și Olimpia Gheorghe I. Tătaru; 1930: Vasile Matei Sofonea și Viorel Matei Bobeică; 1931: Aurelia Vasile Tătaru și Ana Nicolae Sofonea; 1932: Livia Arsene M. Sofonea, Aurelia V. Tătaru și Ana Nicolae Sofonea – adică în total 32 de botezuri.

De altfel, Seana Arsenie Fogoroș pare a avea o deosebită activitate de naștere. Nu numai că satul o cunoaște drept una care are foarte mulți fini, dar ea însăși arată cum a avut norocul ca toți finii să-i fie bogați în copii și în nunți.

Alte nașe au un total mai mic de botezuri, astfel: Rafira Nicolae Poparad: 4 (1908-1931); Eugenia Th. Trâmbițaș: 8 (1901-1931); Rafira Ion Fogoroș: 18 (1911-1931); Zenovia Vasile Rogoza: 3 (1926-1931); Verșavia Constantin Stoița: 3 (1916-1931); Sofia Ermolae Codrea: 7 (1913-1921); Xenia Isac Tătaru: 5 (1923-1931), Rafira Gheorghe Fogoroș: 8 (1903-1931), Rafira Ion Sofonea: 6 (1919-1931); Rafira Nicolae Rogoza: 16 (1907-1931) etc. etc.

Capitolul III

Organizarea internă a cetelor de neam

¹ Lucia Apolzan, *Sate-crânguri din Munții Apuseni*, în *Sociologie românească*, vol. V (1943), nr. 1-6.

² *Ibidem*, p. 154.

³ A.V. Sava, *op. cit.*, vol. II, p. 160.

⁴ *Ibidem*, p. 4.

⁵ N. Iorga, *Brodnicii și românii, problemă din vechea istorie a românilor; cu un adaos despre Vrancea*, în *Anal. Acad. Rom., Mem. Secf. Ist.*, Seria III, tom VIII, p. 8.

⁶ A.V. Sava, *op. cit.*, vol. I, p. 80 (act din 1750)

⁷ *Ibidem*, p. 9.

⁸ Aurel V. Sava, care publică documentul, interpretează situația, o dată în plus, în sensul că satul Bârsăști ar umbla pe bătrâni și, în consecință, satele vrâncene de tip arhaic nu ar exista, ele fiind organizate la fel cu satele evoluat- umblătoare pe bătrâni. Actul nu permite, însă, a i se da această interpretare.

⁹ A.V. Sava, *op. cit.*, și N. Iorga, *Brodnicii și românii...*, p. 155.

¹⁰ De aceea, încercările de a reconstitui istoricul familiilor dau naștere unor texte foarte pitorești, surprinzător de asemănătoare cu bârfelile pe care ni le-a

lăsat Sion în *Arhondologia Moldovei*, în ceea ce privește atât lauda de sine, cât și arta de a-i ponegri pe alții. Vezi, de pildă, textele culese de Florea Florescu în 1938 și publicate în volumul *Nerej, un village d'une région archaïque*.

¹¹ Aurel V. Sava îi interpretează pe cei patru bătrâni, Stroe, Chiril, Crăstianu și Dalicăi, nu ca fruntași, oameni buni și bătrâni, ci ca bătrâni eponimi, descălecători ai satului Năruja. Stabilind spița de neam a „bătrânului” Dalica, îl fixează pe acesta cam pe la sfârșitul sec. XVI. Ceea ce arată, însă, în mod vădit, că Dalica nu poate fi socotit bătrân fondator al satului, Năruja neputând fi considerată ca născându-se abia în acest veac.

¹² Recensământul din 1941 înregistrează 39 de clădiri în cătunul Vâlcani.

¹³ Constantinescu-Stahl, *op. cit.*, pentru întreaga serie de documente.

¹⁴ A.V. Sava, *op. cit.*, vol. II, p. 171.

¹⁵ La 1941, cătunul Ghebari avea 40 de clădiri.

¹⁶ Constantinescu-Stahl, *op. cit.*, p. 26.

¹⁷ A.V. Sava, *op. cit.*, vol. I, p. 23, nota 3.

¹⁸ Și din satele Niculești și Jitia din Râmnic fug oameni în Vrancea, în 1790. Cf. V.A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. III, p. 379.

¹⁹ Constantinescu-Stahl, *op. cit.*, p. 169.

²⁰ Actele Ireștilor, în A.V. Sava, *op. cit.*, vol. I și II. Actul din 1851, *apud* Constantinescu-Stahl, *op. cit.*

Capitolul IV

Drepturile devălmașe ale familiilor băștinașe

¹ La 1753, Dionisie, egumenul mănăstirii Hurez, se plânge administrației chezaro-crăești, pe atunci stăpână în Oltenia, împotriva cuiva care i-ar fi cosind moșia și i-ar fi pascând-o cu vitele. La care, administrația austriacă îi răspunde că nu s-a făcut nici o pagubă mănăstirii; ba dimpotrivă, căci învinuitul tăiașe pădurea: „...ci au făcut folos moșiei, că i-au curat pădure și crângi” (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XIV, *Hârtii din arhiva mănăstirii Hurezului*, Buc. 1907, p. 54).

² Vom vedea că alta este situația atunci când avem de-a face cu un stăpân, fie el domnie, mănăstire, sau boier. Stăpânii, revendicând un drept de monopol asupra pădurii, nu se gândesc, totuși, la ceea ce am putea numi un drept de „proprietate” propriu-zisă, ci doar la un drept de a pretinde dijmă din orice folos scos din anume „păduri oprite”, adică din „braniști”.

³ Totuși, regula pe care o fixează H. Cunov când spune: *Rodungen durch einzelne Personen gibt es nicht*, suferă abateri, atunci când e vorba de simple arșițe și de mici lăzuiri țărănești.

⁴ Semnalăm faptul că o rămășiță a acestei mentalități devălmașe avem și în moravurile de braconaj forestier, care au fost atât de înrădăcinate în satele noastre: „...Toate furturile sunt condamnate, mai mult sau mai puțin, de opinia publică din sat. Există unul singur care nu degradează câtuși de puțin un făptuitor: este furtul de lemne din pădurea statului. Săteanul de aci se socotește oarecum îndreptățit să-și ia gratuit lemnele din pădurea pe care «n-o udă ni-

meni, o crește Dumnezeu». Este, probabil, o influență a trecutului când, acum 50-60 de ani, povestesc bătrânii că sătenii erau liberi să ia gratuit lemne din pădure. Ba zic că era un arendaș, Apostu, care îi bătea, silindu-i să meargă la pădure să-și ia lemne câte vor pentru a-și face case în locul bordeielor“ (Gheorghe I. Adămoaie, *Manifestări juridice în satul Mihai Bravu-Vlașca*, mss., 1932).

⁵ „...Locurile arabile sunt și ele păscute de toți. S-a întâmplat un fapt caracteristic. Sunt în sat săteni care prin cumpărare, moștenire etc. au ajuns astăzi proprietari a 20-30 ha de pământ. Unii dintre aceștia au încercat să-și păstreze drepturi absolute asupra pământului și nu au mai dat voie vitelor, pe locurile lor. Prin procedee nu destul de delicate, au fost siliți să renunțe la această pretențiune. Până și viile, după ce li s-a luat rodul, sunt stăpânite în devălmășie.

De asemenea, balta este stăpânită în modul următor: cel care are pământ pe lângă baltă, de obicei are cam aceeași fâșie și în baltă. Dacă însă cineva are nevoie de trestie sau papură, se duce de taie fără să întrebe. Fiecare taie cât are nevoie și cât poate. Nu-i vorbă, nici nu sunt mulți care să se îmbulzească să taie mai mult decât le trebuie. De asemenea, poate, de exemplu, cineva să se ducă oriunde pe baltă și să-și pună garduri de trestie pentru prins pește. Poate să se ducă o femeie cu cânepa la topit, ori unde i se pare c-ar fi apa mai bună“ (Florica Stafiescu, *Trupul de moșie al satului Belitori-Teleorman*, mss., 1936).

⁶ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor...*, vol. VI, Buc., 1904, partea II, p. 111. Importanța acestui document a fost semnalată de T. Pamfil în *Agricultura la români*, Buc., 1913.

⁷ T. Bălan, *Răscoala țăranilor din ocolul Câmpulungului Moldovenesc din anul 1805, 1923*, p. 5.

⁸ Constantinescu-Stahl, *op. cit.*, vol. II; publicat de N. Iorga, în *Anciens documents de droit roumain*, vol. I, 1930, p. 55.

⁹ În 1801, locuitorii din vatra Câmpulungului moldovenesc (T.V. Ștefaneli, *op. cit.*, p. 290) afirmă acest principiu de drept, cu prilejul adevăririi de a fi „deschizătură din pădure verde“ a unei moșii, aflată, așadar, „...în stăpânire veșnică, ca niște ocine, după cum era volnici fișticare a-și face moșie den deschizătură de pădure“.

Un act vrâncean din 1837, care tranșează o ceartă ivită în sânul unei cete de neam, spune: „...Pentru care dăm mărturia noastră numiților, că după vechiul obicei al răzășilor vrânceni, nu se pot scoate răzășii ce și-au deschis locuri de hrană din codru mereu, pe drept hotarul lor; și frații lor au privit la dâșșii și n-au muncit și au durmit sau au șezut la crâșmă sau și-au căutat de alte interesuri ale lor“ (A.V. Sava, *op. cit.*, vol. II, p. 160); și mai departe: „...Obiceiul nostru a Vrâncii, din veac am apucat, că răzășii de la alt sat nu poate să intre în săcături sau în largu satului: pentru că au privit în vremea aceia când numiții au muncit în codru mereu“.

Studiind tehnica defrișărilor, am dat destul de multe citate documentare, pentru a învedera anume detalii de tehnică, relative la pădure. Adăugăm alte câteva, pentru a scoate în relief latura juridică a problemei, dintr-o serie care s-ar putea lungi enorm, dată fiind generalitatea fenomenului de care vorbim.

Astfel, în Câmpulungul moldovenesc, destuparea din pădure verde este invocată constant, drept cea mai temeinică dovadă a unor drepturi de stăpânire: la 1652, se vinde „...un laz de fânaț, cât iaste tot și cu runc, runcu de păscut... și cu sălașe ce sunt pe laz. Acel laz și acea ocină, iaste făcută de noi cu mâinile

noastre, din pădure întreagă“, la 1699: „...moșie dreaptă făcută din pădure întreagă, viarde“; la 1746: „moșie făcută cu munca mea, din pădure verde“; la 1763: „...moșie mai mult deschisă din pădure verde“; sau: „...moșie a mea făcută din pădure verde“; la 1767: „...o bucată de loc, în preajma casei mele, care am deschis-o eu, cu munca mé, în pădure verde“; la 1790: „...această moșie am făcut-o eu din pădure verde, cu mâinile mele“; sau: „...moșie făcută de dâșii și de părinții lor din pădure verde“; la 1794: „...până au trăit bărbatul ei, au făcut o ciungitură în pădure verde“ (vezi T.V. Ștefanelli, *op. cit.*, *passim*).

Cum același drept îl aveau, însă, și boierii, e greu deseori, din litera textului documentar, să-ți dai seama dacă e vorba de un boier sau de un sătean. Atunci când actul spune că secătura este făcută cu „mâinile mele“ sunt probabilități ca să fie vorba de un țăran: de pildă, la 1681, în Jidoreni, se vinde o ocină „cu mâinile miale curățită“, la 1746, o delniță „...ce se chiamă Poiana Coșnei, împreună cu alt loc ce i-au mai curățit tată-său“ sau, la 1764, „...care livadă am făcut-o eu din curătură și alți răzăși n-au triabă la livadă, fiind că eu singur, cu mâna mea am făcut-o din curătură“ etc. (apud N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, p. 1).

„Am făcut-o singur“, fără specificarea „cu mâna mea“, se poate referi și la boieri. De pildă, la 1439, sluga domnească Ivan Stângaciul are un sat al lui, anume unde iaste casa lui, pre Racova, „... care singur el din pustiu și din pădure și-au făcut lui-și săliște...“ și alt sat, „... care iarăși el singur au muncit de au curățit din pădure și au făcut săliște, adică satul și cu morile ce sunt acolo“. Uneori, formula este mai explicită și spune precis că „făcut de mine“ înseamnă numai „pe cheltuiala mea“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, nr. 195, p. 163). De pildă, la 1584, niște chilii „... pe care le-am făcut eu lângă mănăstire și cu locul pe care l-am curățit cu oamenii și cu banii mei, în pădurea întreagă și deasă...“ (*ibidem*, XVI, vol. III, nr. 308, p. 255) aparțin unui mitropolit.

¹⁰ Expresia „a face din pajiște“ (cum și cea curentă încă azi „din pământ, din iarbă verde“) se întâlnește și în documente referitoare la alte bunuri decât terenuri pastorale sau agricole. Astfel: Grigore, fost mitropolit de Suceava, „...cu fața către fața pământului umed“, spune că „...am făcut sfânta biserică din pajiște“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. II, 1563, nr. 165, p. 168 – subl. n.); „...Să aibă el a-ș face hăleșteu din pajiște“ (*ibidem*, 1599, nr. 334, p. 271 – subl. n.); o siliște făcută în pajiște (*ibid.*, B, XVI, 1591, vol. VI, p. 16, nr. 29); o vie cu pomătul ei făcută din pajiște (*ibidem*, A, XVII, vol. II, 1607, nr. 156, p. 127); loc de prisacă „... au ridicat-o din însuși pajiștea și au destelenit-o și făcut-o prisacă...“ (*ibidem*, 1606, nr. 76, p. 69); o grădină făcută din pajiște (*ibidem*, vol. III, 1612, nr. 126, p. 77); „...Au cheltuit dumnealui de au făcut din pajiște curți cu pivniți de piatră și alte nameștii“ (Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. II, 1642, p. 32 – subl. n.).

¹¹ La 1839, de pildă, doi vrânceni se leagă tovarăși la moară, spunând că au făcut „...multă cheltuială cu săpatul gârlei, cu casa morii și ridicarea vadului, cu feriul ce au trebuință, cu cumpărarea pietrelor“ etc.

¹² Același fel de argumentare în 1537: „...ci să-și facă, dacă-i trebuie, căci sunt vaduri“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. II, 215, p. 220).

Cf. N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, partea II, p. 30: în Borăștii de Jos: „...alți răzăși n-au dat la acea cheltuială și n-au treabă în baltă“. Este vorba de „...balta moșu meu Lucăi lui Iurie, care iaste osăbită dintr-alți bătrâni, pentru căci au făcut-o moșu meu Luca Iurie în puterea lui“.

¹³ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. I, p. 477, 484, 497 și *passim*. Detaliul cu „cănțelaria” e și el semnificativ: dracul e deseori descris ca un „domn” cu pălărie și cravată – funcționar de stat, adică; „...îmbrăcat ca un domnișor, negru, cu țigară în gură, cu pălărie în cap, mititel” (*ibidem*, p. 488). Diavolul întrebă „...de mai sunt haturi pe câmp. Când vor rămănea haturile, că n-avea pe ce să calce găina, atunci și el va ieși” (*ibidem*, p. 423).

Interesantă e povestea lui Alexandru Machedon cu ciobanul ajuns la împărat, care se vede apostrofat astfel: „...Hotarnicule, pașnicule, cremenalistule! te-ai apucat și ai măsurat cu pașii pământul și ai pus hotare pentru ca oamenii de la hotare să se bată, să se ucidă, să umble în judecăți și să înfunde creminalurile. Că de la dumnezeu nu era așa, cât cuprindea omul pământ și cât putea atâta lucra și se hrănea”. Alexandru moare la 40 de ani, „...pentru hotărnicie, că a măsurat pământul” (*ibidem*, p. 409).

¹⁴ *Ibidem*, p. 491.

¹⁵ „...Prin județul Dolj iarba înodată care se face când se măsoară livezile de iarbă spre a se putea da cu pogonul la oameni /.../ se numește pocie.”

¹⁶ T. Pamfil, *op. cit.*, p. 151 și 120.

¹⁷ Fr. Damé, *Încercare de terminologie poporană română*, Buc., 1898, p. 56.

¹⁸ H.H. Stahl, *Monografia satului Poenărei*, mss., 1935 (inf. Gh. Popescu).

¹⁹ G. Ghibănescu, *Vasluiul. Studii și documente*, Iași, 1926, p. 101.

²⁰ V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. V, p. 119.

²¹ În *Jurământul cu brazda în cap, întrebuintat la hotărniciei, în dreptul vechi românesc*, Buc., 1922, Dumitru Mototolescu spune: „...Spre a doua jumătate a secolului XVIII, această instituție dispăru cu totul din uz”.

Această afirmație nu corespunde realității. În perioadele în care am făcut eu însumi cercetări la teren, n-am mai putut găsi obiceiul în plină ființă. Totuși, am mai putut lua informații de la oameni care îl mai practicaseră. Astfel, în 1928, Mereuță Dudu din Nerej mi-a povestit că, pe vremea când era copil, popa Manolache Andrei, din Spulber, s-a certat cu vărul lui, Năstase Dudul, tatăl lui Mereuță, pe o bucată de loc. Dudu, învinuindu-l de lăcomie la hotar, l-a silit să ia brazda după cap. După slujba făcută la biserică, popa Andrei a tras cu plugul de a scos o brazdă din locul pentru care se purta judecata, a pus brazda după ceafă, adică „a luat-o în cap” și a mers așa de a înconjurat haturile delniței pe care o cerea. În acest fel s-a sfârșit judecata și delnița a rămas lui. Dar, afirmă mai departe Mereuță Dudu, pentru că „...jurase strâmb, l-au mâncat viermii de viu pe acest popă. A murit în chinuri groaznice și lungi și nu și-a putut da sufletul până ce nu a chemat pe Năstase Dudu la căpătâi de s-a mărturisit și s-a rugat de iertare”. Interesant e faptul că locul în litigiu devine, pentru câțva timp, pentru rudele celor două părți, un fel de loc spurcat, de care nimeni nu se atinge. Moștenitorii popii Manolache refuză să intre în stăpânirea delniței obținute prin jurământ fals. Nici Dudu nu a luat-o înapoi. A rămas locul multă vreme ca al nimănui, până când, într-un târziu, Dudu a dat pământul de zestre unei fete, cedând, deci, astfel, pământul unui alt neam și ginerele a intrat cu coasa în acel loc. Despre alte jurăminte cu brazda pe cap, recente, aminteste și părintele Cherciu în răspunsurile pe care le dă la chestionarul lui Hasdeu, pentru Vrancea.

Adaugăm că, mai în toate cazurile, cel care ia brazda în cap nu e un maritor, cum se afirmă deseori, ci însuși împricinatul, jurământul cu brazda în cap având, deci, caracterul unui jurământ derizoriu. Rezultă că nu avea dreptate Gheorghe Popovici în articolul său, *O scriere nouă asupra vechilor noastre așe-*

zăminte (*Convorbiri literare*, 1887, nota de la p. 670) în care, combătând teza romanității absolute a vechiului nostru drept, folosea un exemplu al lui Papadopol Calimah, susținător al acelei teorii – și anume exemplul paralelismului dintre acest jurământ cu brazda în cap și *actio sacramenti in rem*. Acolo unde, însă, Papadopol Calimah găsea asemănări, Popovici găsește deosebiri, printre care aceasta: „...La romani, brazda este întrebuințată de impricinați la săvârșirea actului simbolic; la noi o iau în cap martorii hotarnici“. Teza lui Popovici cu privire la romanitatea discutabilă a dreptului nostru vechi este justă. Dar, în speță, argumentul folosit nu este valabil.

²² Constantinescu-Stahl, *op. cit.*, p. 65.

²³ A.V. Sava, *op. cit.*, vol. II, p. 96 și 97.

Și în Dragoslavele, încă din 1652, avem situații similare: „Adică noi dragoslovenii, bătrânii satului, mici și mari...“ adevăresc că Stan Vâlnei au dat pe un loc ughi 2 la răscumpărătoarea satului. Dar un alt om se scoală și ține locul cu sila: „...Deci ne-am sculat noi bătrânii satului cu parcălabul dimpreună și cu jupânul Marcu Schileru de am judecat cu dreptul și s-au tras acest loc să fie a lui Stan, pentru că au fost al lui moșu-său și l-au plătit mai de întâi la răscumpărătoarea satului. Și am făcut acest zapis după judecata ce am judecat noi bătrânii satului“ (I. Răuțescu, *Dragoslavele*, p. 122).

²⁴ A.V. Sava, *op. cit.*, vol. II, p. 96.

²⁵ *Ibidem*, p. 42.

²⁶ *Ibidem*, p. 44. Cf. actul din Suletea Tutova, din 1818, care spune: „...are parte împreună cu dânșii; și când cheltuielile, ce s-au făcut în pricina moșiei, au tras drept în două cu dânșii“ (în *Documente răzeșești*, an I, nr. 3, p. 29).

²⁷ N. Iorga, *Brodnicii și românii...*, p. 9-10. Aurel V. Sava datează aceste documente din 1814. Socotim, însă, că ele sunt realmente false, redactate în 1826, când au fost folosite de către un falsificator cu totul nepriceput.

²⁸ A.V. Sava, *op. cit.*, vol. II, p. 140.

²⁹ T.V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 388.

Capitolul V

Dezagregarea devălmășiei absolute

¹ Radu Macovei, învățător din Voloșcani, ni l-a spus în 1928 astfel:

Sus pe deal, pe coastă, -n vale
Se pune lumea la cale.
Că pe locul lor vălmaș
Numai unii sunt părtași
Iar ceilalți mor de necaz.

Tot așa se sfătuiră
Până când o izbucniră.
Prin Cofărăști, Chiricari,
Gardul face salturi mari.
Prin Bărăști și prin Rupturi,
Iar se fac încurcături.
Strigă unii la ceilalți:
„Lăsați-vă, nu-l stricați.
Mai bine vă judecați!“

„Ba nu vere, eu nu-l las
Că e închis din islaz.
Uite la Țăpoi Proțap
Și la Badiu peste lac
C-a ajuns cu-ngrăditura
Pân și-a-nchis și bătătura.
Uite la cel Carpăn Rău
C-a închis până-n pârău.

Haideți astăzi la Nerea
Că s-a-nchis tot Polnisera
Hai la Poduri și-n Tipău
C-acolo-e și mai rău
Hai să rupem pe-ntrecute...“ etc.

² În 1938, după informațiile culese și tabelizate de Gh. Serafim, situația cuprinderilor abuzive era următoarea:

Suprafața (în prăjini)	Numărul celor abuzivi
1 - 10	29
11 - 50	90
51 - 100	51
101 - 200	20
201 și peste	7

Compară și actul mai vechi din 1839 prin care „noi locuitorii din Bârsești” Vrancea, se plâng împotriva preotului Nicolae Potop ot Găurile, care are 5 fâlci loc cosire, plătite și la cheltuială și stăpânite nesupărat. Dar popa și neamul lui acaparează și alte locuri: „...acuma ei se întind peste hotaru nostru la 8 fâlci” și „...noi satul nu putem a-i îngădui”, așa că „...silindu-se și mai mult vor urma pricini mari la aceasta” (Constantinescu-Stahl, *op. cit.*).

³ I. Răuțescu, *Dragoslavele*, p. 420.

⁴ Un studiu amănunțit al sistemelor juridice de folosire egalitară a pădurilor a fost alcătuit, pentru întreaga Țară a Oltului, de către Vasile Caramela: *Composesoratele foștilor iobagi din Țara Oltului; sistemul consuetudinar ne-genealogic*, în *Sociologie românească*, an V (1943) nr. 1-6 (1944) și *Tipuri de composesorate ale foștilor boieri și grăniceri din Țara Oltului, sistemul juridic consuetudinar genealogic*, Câmpulung, 1945.

⁵ Folosim datele adunate de Gh. Serafim, în cadrul volumului *Nerej*, un village d'une région archaïque, vol. III, Buc., 1939.

⁶ Interesant e actul din 1787, din care se vede cum târgoveții din Hârlău pornesc jalbă împotriva lui Gheorghe Mere Acre, ce are cumpărat venitul moșiei, cu anul, și care nu îi lasă să-și pască vitele pe imasul târgului. Cu acest prilej, se stabilește o restricție privitoare la numărul de vite pe care au dreptul să le pască târgoveții: „...câte una, două, ce vor fi pentru hrana casălor să se pășuneze, iar cei ce au herghelii și alte vite de neguțătorie, să-și cumpere emas pe altă moșie” (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, partea I, p. 64).

⁷ „...Chiar acolo unde există inegalități de avere purtând asupra pădurii, este vorba mai mult de o regulă teoretică. În practică se taie tot după vechiul sistem. În Didilești-Gorj pădurea este împărțită pe delnițe, care nu se respectă, fiecare tăind unde vrea, chiar dacă nu are delniță în pădure” (Ion Dobrescu, *Trupul de moșie Didilești-Gorj*, mss., 1935). Acest fapt îi miră și uneori îi supără pe cercetătorii acestor probleme, care, judecând pe baza prejudecăților lor moderne, văd în aceste moravuri forestiere nu supraviețuiri – ce-i drept, anacronice – ale unui drept străvechi, ci un simplu abuz, un delict.

⁸ N.I. Tănăsescu, *Note și discuțiuni*, în *Dreptul*, 1913, nr. 78 și 80.

⁹ C. Georgescu-Vrancea, *op. cit.* Vezi și D. Brezulescu, *Contribuțiuni la cunoașterea proprietății în indiviziune din munții noștri*, care crede că fundamentul legal al devălmășiei este furat de Codul civil.

¹⁰ Ion N. Angelescu, *Originea răzeșilor și moșnenilor; caracterul devălmășiei lor*, în *Revista de studii sociale*, I (1909).

¹¹ Vezi Hârnea, Țara Vrancei, 1930, în care este reprodusă și hotărârea judecătoresc Sava. Vezi, de asemenea, atacul violent împotriva lui A.V. Sava al avocatului Societății anonime, Neagu Negrilești (*ibidem*).

¹² Folosim notele pe care Aurel V. Sava a avut bunăvoința să le extragă, în 1928, din dosarele Tribunalului de Putna.

PARTEA A PATRA

Capitolul II

Procesul de pătrundere în obște a nebăștinașilor

¹ Socotim că documentul din 1691 (N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, vol. I, p. 231), prin care un Neacșul se roagă „...să ne lasă să ședem pân în toamnă, căci am fost apucatu-ne de am sămănat popușoi și de alte legumi, iară în toamnă să ieșim, că n-avem nici-o treabă, că am fost îmblând nești oameni fără triabă”, nu trebuie interpretat drept un „vagabondaj”: a „umbla” nu înseamnă neapărat a „circula”, a „merge” (*circulant comme des hommes dés-occupés*), ci, mai curând, înseamnă „a te afla” în treabă; „a face” cf. expresia: „umblă să-l înfieze bătrânul”, „umblă cu farmece”, „ia nu mai umbla cu minciuni” etc. Scriptorul documentului recunoaște, deci, că nu are nici un drept asupra pământului pe care l-a pus în valoare agricolă, că a umblat fără treabă, fără drept. Cf. „Ce treabă ai tu să te amesteci în casa mea?”

² A.V. Sava, *op. cit.*, vol. II, p. 39.

³ V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. VIII, p. 503-506 și vol. VII, p. 208.

⁴ I. Răuțescu, *Câmpulung-Muscel...*, p. 370.

⁵ *Ibidem*, p. 372.

⁶ *Ibidem*, p. 373.

⁷ V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. VIII, p. 505.

⁸ I. Răuțescu, *Câmpulung-Muscel...*, p. 378 *passim*, în care se dă o listă relativ lungă de asemenea cazuri de clăcași pe moșii particulare ale obștenilor, având o cu totul altă situație decât clăcașii propriu-ziși ai obștei.

⁹ V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. VIII, p. 600-603.

¹⁰ Th. Codrescu, *Uricariul*, II, p. 22; *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, seria I, tom I, p. 25; Petre Poni, *Statistica răzeșilor*, p. 46. Prin hrisovul din 28 mai 1768, Gr. Calimah confirmă dispoziția.

¹¹ *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, seria I, tom I, p. 50-58.

¹² *Colecția de toate instrucțiunile și deslegările ce s-au dat în aplicația noii Legi rurale*, Buc., 1864.

¹³ Florica Stafiescu, *mss. cit.*

¹⁴ V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. IV, p. 65-66.

¹⁵ Sunt regiuni în care prezența ciobanului ungurean e atât de normală, încât și ciobanii localnici obișnuiesc a umbla în straie ungurenești, portul acestor ciobani transilvăneni ajungând astfel a fi un port profesional. În 1952, am mai putut constata faptul în nordul Muscelului.

¹⁶ Un foarte semnificativ joc de copii păstrează amintirea acestei stări de lucruri: ceata copiilor, figurând turma de oi, e solicitată de un copil figurând lupul, ca să fie primit în ceată; argumentul lupului e acesta: „...Primește-mă în sat, țoi face ciubote” (Niculiță-Voronca, *op. cit.*, p. 418).

¹⁷ Informația documentară se află în I. Răuțescu, *Dragoslavele*.

¹⁸ „...Cel ce intră în ceată pe altă cale decât legătura de sânge nu este din butuc, ci este alipitură” (Hasdeu, *mss. cit.*, Cristești-Botoșani).

¹⁹ T.V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 175..

- ²⁰ I. Ionașcu, *Biserici, chipuri și documente din Olt*, Craiova, 1934, p. 196.
- ²¹ C.D. Aricescu, *Istoria Câmpulungului*, vol. II, p. 11 și 46 (1855-1856).
- ²² Cf. Th. Codrescu, *Uricariul*, IV, p. 31 și comentariile foarte interesante ale lui Petre Poni, *op. cit.*, p. 75 și urm. și V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 366.
- ²³ Ulterior, Mihai Sturza anulează aceste dispoziții, ca să ia averea logofătului Teodor Balș.
- ²⁴ De pildă, în orașul Bârlad, la 1800: „...Dta însuși ai văzut că eu n-am vândut moșie dum, ci am vândut protimisis“, sau „...Mi-au dat casa lui, binaoa și protimisis, adică discălicătura lui, iar nu moșie“ etc. (I. Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. II, p. 95).
- ²⁵ Din arhiva Iosif Poenărescu, folosite în *Monografia satului Poenărei*, 1934, aflată în manuscris.
- ²⁶ I. Răuțescu, *Câmpulung-Muscel...*, p. 361.
- ²⁷ V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 108.
- ²⁸ I. Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. II, p. 202-207 (Regulamentul din 1815).

Capitolul III

Procesul de formare a umblării pe bătrâni de tip II

- ¹ Hasdeu, *mss. cit.*, Sărdaru-Dâmbovița.
- ² A.V. Sava, *op. cit.*, vol. II.
- ³ I. Răuțescu, *Dragoslavele*, p. 21.
- ⁴ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, p. II, p. 505. Doc. nr. 256.
- ⁵ Țăranul care mi-a fost dascăl în agrimensură, surprinzătorul matematician empiric care a fost Vasile Popescu din Cornova, mă lua cu el, la câmp, încărcăți fiind cu maldăre de prăjini (Vezi *Vatra satului Cornova*, în *Arhiva pentru știință și reformă socială*, an X (1932), nr. 1-4).
- Măsurarea cu prăjini de diverse lungimi o aveau și rușii. Vezi Lavelaye, *op. cit.* O bună descriere a acestei tehnici face T. Pamfil, *op. cit.*, p. 229-230.
- ⁶ Vezi T. Pamfil, *op. cit.*
- ⁷ „...Jiribie, jerbinte și delniță se numesc niște bucăți de pământ lungi din hotar în hotar și late de la 3 până la 10 stânjeni“ (răspuns la chestionarul Hasdeu, comuna Cristești-Botoșani, sat de clăcași); „...jirebia este un pământ lung și îngust“ (*ibidem*, Mărza-Dolj); „...jirebie, jirbință înseamnă niște fâșii de pământ de o lățime și lungime oarecare“ (*ibidem*, Aniniș-Gorj); „...curea este o fașă de pământ îngust și lung“ (*ibidem*, Sărdaru-Dâmbovița, sat de clăcași); „...curea e o moșie mai lungă decât lată“ (*ibidem*, Gângiova-Dolj).
- ⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. V, nr. 211, p. 198.
- ⁹ *Ibidem*, nr. 184, p. 152.
- ¹⁰ *Ibidem*, XVII, vol. III, nr. 300, p. 336
- ¹¹ Leon T. Boga, *Documente*, vol. II, p. 221.
- ¹² *Ibidem*

- ¹³ Stoica Theodorescu, *Monografia oraşului Câmpina*, Câmpina, 1924, p. 158 şi 163.
- ¹⁴ L.T. Boga, *op. cit.*, vol. I, p. 98.
- ¹⁵ I. Constantinescu, *Hotărnicia moşii Dioşti*, extras din *Arhivele Olteniei*, 1923.
- ¹⁶ Th. Codrescu, *Uricariul*, II, p. 6-7.
- ¹⁷ L.T. Boga, *op. cit.*, p. 98.
- ¹⁸ *Idem*, *Scrisori şi răvaşe*, vol. II, p. 117.
- ¹⁹ N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, vol. I, p. 117.
- ²⁰ T. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. II, 1934, p. 72.
- ²¹ *Ibidem*, p. 169.
- ²² L.T. Boga, *op. cit.*, p. 25.
- ²³ T. Bălan, *Documente bucovinene*, p. 15 şi 57.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 167.
- ²⁵ N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, vol. I, p. 87. Trebuie folosit textul românesc, traducerea franceză neexprimând corect sensul actului.
- ²⁶ L.T. Boga, *op. cit.*, vol. II, p. 97.
- ²⁷ N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, partea II, p. 6.
- ²⁸ *Dreptul*, nr. 17/1895, p. 138. Vezi şi Ciorapciu, *op. cit.*, vol. II, p. 303 şi Mavrodineanu, *Regulamentul hotărnicilor*, în care se dau şi câteva dintre considerentele Curţii.
- ²⁹ L.T. Boga, *op. cit.*, vol. II, p. 201.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 44.
- ³¹ Inf. Apostol Albu, Buzău, 1957.
- ³² I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 107.
- ³³ *Ibidem*, p. 109.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 109-110.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 115.

Capitolul IV

Procesul de formare a umblării pe bătrâni de tip III

¹ Un alt fragment al acestei spiţe, precum şi arătarea tehnicilor de transcriere pe care o propunem pentru asemenea spiţe, poate fi găsit în H.H. Stahl, *Spiţe de neam ţărăneşti*, în *Sociologie românească*, an I (1936), nr. 10, p. 5. Spiţa ne-a fost comunicată de învăţătorul P. Butucelea, din Râpile.

² I.N. Tănăsescu, *Părerii şi discuţiuni; câteva norme de urmat în stabilirea drepturilor cetelor de moşneni în proprietatea devălmaşe*, în *Dreptul*, an XLIII, p. 238-240 şi 255-256.

³ I. Răuţescu, *Dragoslavele*, p. 417.

⁴ Dumitru Brezulescu, *op. cit.*, citat de V.M. Kogălniceanu, *op. cit.*, 1905.

⁵ Eugenia St. Lungu, *Obștiile constituite după legea silvică din 1910 care țin de judecătoria Stâlpeni-Muscel*, mss., 1937. O parte din informații au fost obținute prin V. Caramelea.

⁶ *Sentința civilă nr. 357 din 31 august 1923, dosar 763/923 a Tribunalului Muscel, pentru stabilirea drepturilor în obștia moșnenilor rucăreni*, broșură tipărită în Câmpulung, 1930.

⁷ V. Caramelea, *Satul Berivoiești-Muscel; obștea moșnenilor*, Câmpulung, 1946.

Capitolul V

Analiza câtorva cazuri concrete

¹ Vezi broșura citată: la p. 40, se dau o serie de asemenea „uzurpări”.

² O amplă documentare, la I. Răuțescu, *Câmpulung-Muscel*....

³ Documentația se poate afla în lucrarea lui I. Răuțescu, *Dragoslavele*.

⁴ Documentația se află la Ioan Antonovici, *Documente bărlădene*, în special în volumul II al seriei: *Actele de proprietate ale Casei Obștei Târgului Bârlad, Bârlad*, 1912.

Apariții 1997

*Colecția
Cărți Fundamentale
ale
Culturii Române*

Dimitrie Cantemir
ISTORIA IEROGLIFICĂ

Ștefan Zeletin
BURGHEZIA ROMÂNĂ.
NEOLIBERALISMUL

A.D. Xenopol
TEORIA ISTORIEI

Eugen Lovinescu
ISTORIA CIVILIZAȚIEI ROMÂNE
MODERNE

Mihail Manoilescu
ROSTUL ȘI DESTINUL BURGHEZIEI
ROMÂNEȘTI

H.H. Stahl
SATELE DEVĂLMAȘE

Paul Zarifopol
ÎNCERCĂRI DE PRECIZIE
LITERARĂ

I.L. Caragiale
MOMENTE

Nicolae Iorga
GENERALITĂȚI CU PRIVIRE LA
STUDIILE ISTORICE

Mircea Djuvara
ESEURI DE FILOSOFIE A DREPTULUI